T. C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

AHISKA TÜRKLERİ AĞZI

Hazırlayan
Erdinç DEMİRAY

Danışman
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Doktora Tezi

Haziran 2011
KAYSERİ

T. C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

AHISKA TÜRKLERİ AĞZI

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Erdinç DEMİRAY

Danışman
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SOBT-07-18 kodlu proje ile desteklenmiştir.

Haziran 2011
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Erdinç DEMİRAY

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Ahıska Türkleri Ağzı adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Erdinç DEMİRAY **Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN**

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Prof.Dr. Nevzat ÖZKAN danışmanlığında Erdinç DEMİRAY tarafından hazırlanan "Afyonkarahisar Türkleri Ağzı" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

09 / 06 / 2011

(Tez savunma sınav tarihi yazılacaktır.)

JÜRİ:

Danışman Prof.Dr. Nevzat ÖZKAN

Üye Prof.Dr. Ali AKTAN

Üye Prof.Dr. Ümit Tokatlı

Üye Prof.Dr. Bilal Yücel

Üye Prof.Dr. Mustafa Argunşah

ONAY:
Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17.06.2011 tarih ve 12 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

17.06.2011

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Büyük çoğunlukla Oğuz Türklerinin yerleşerek geniş ve zengin bir Türk kültür sahası oluşturmak suretiyle vatan yaptığı Anadolu ve Rumeli gibi, Güney Kafkasya da Türk kültür sahasının önemli bir bölümünü oluşturur. Kaldı ki, bu sahalardaki Türk varlığı sadece Anadolu, Rumeli ve Kafkasya'daki fetihlere ve bu fetihlerle gerçekleşen Oğuz boyları temelli yerleşmelere dayanmamaktadır. Çok daha eski dönemlerden itibaren çeşitli Türk boy ve topluluklarının bu sahalarda yerleştiğini ve Türk varlığını ispata yetecek bilimsel bulgu ve belge mevcuttur.

Milattan önceki devirlerden başlayarak Sakaların hâkimiyeti; milattan önce VI. yüzyıl sonlarında Doğu Seferi'ne çıkan Makedonyalı İskender Kafkasya'ya geldiğinde ona karşı çıkan ve Buntürk ve Kıpçak adıyla anılan kuvvetli bir Türk varlığının bulunması[1]; Hazar güneyinden Irak ve Anadolu'ya yönelirken XI. yüzyıl ortalarından itibaren Güney Kafkasya'da çok güçlü bir şekilde ortaya çıkan Oğuz-Türkmen (Selçuklu) akınları ve yerleşmeleri[2] ile bu akın ve yerleşmelere karşı duramayan Gürcü krallığının daveti üzerine XII. yüzyıl başlarında Azak Denizi doğusu ve Kafkaslar kuzeyinden gelen 45.000 Kıpçak ailesinin Kür ve Çoruh nehirleri ve kolları boyunca yerleşerek[3] zamanla hem sayılarının hem de Gürcü krallığı içindeki etkilerinin artması ile çok güçlü bir konuma gelmeleri sonucu 1267'de Tiflis'e başkaldırarak 1578'de Osmanlı Devleti'ne ilhak edilene kadar yaklaşık 310 yıl hüküm sürecek Kıpçak-Atabekler Beyliği'ni kurup yaşatmaları[4] Türklerin tarih boyunca Güney Kafkasya'da önemli roller oynadıklarını, bölgenin iktisadî, sosyal ve kültürel hayatının şekillenmesinde büyük katkıları olduğunu gösteren gerçeklerdir.

---

[1] Geniş bilgi için bkz: M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992; Mirza Bala, "Gürcistan", *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 837-845; Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara 2001.

[2] Savaş Eğilmez, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası", Türkler, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 705-712.

[3] Yunus Zeyrek, "Ahıska ve Ahıska Türkleri", Türkler, XX. cilt, YT Yay., 2002, s. 521-531; Yunis Nesibli, "Orta Çağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", (çev. Alesker Aleskerov), Türkler, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 722-730;, Guili Alasiana, "Gürcistan Kıpçakları", Türkler, II. cilt, YT Yay., 2002, s. 793-797.

[4] Kırzıoğlu, *Yukarı Kür...*, s.105-182.

Bölge 1578 yılından itibaren resmen Osmanlı Devleti sınırları içine katılmış ve 1820'li yıllarda Rus işgaline uğrayana kadar 250 yıl süreyle de Osmanlı Devleti'nin Çıldır Eyaleti olarak kalmıştır.

Güney Kafkasya'da Rus işgalinden 1920'lere kadar devam eden Rus-Gürcü-Ermeni işbirliği eksenli soykırımı (katliam, yıldırma ve göç ettirme v.b.) uygulamalarının önemli ölçüde başarılı olmasına rağmen[5] özellikle Ahıska bölgesi çekilen onca acıya karşı Türk kimliğini ve varlığını korumayı başarmıştır.

XIX. yüz yılın ilk çeyreğinde Rusların işgaline uğradıktan sonra bir kaç kez Ruslarla Osmanlılar arasında el değiştiren Ahıska bölgesi 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile Gürcistan'a bırakılan tarihî bir Türk yurdudur.

Bölgede yaşayan ve çoğunluğu oluşturan Türk toplumunun Rus işgali ile başlayan büyük acıları, resmen sınırlarımızın dışında kaldığı 1921 yılına kadar geçen yüz yıllık sürede de devam etmiştir. Bu tarihten 1930'larda Stalin devri ile birlikte "devletleştirme" politikası başlayana kadar geçen kısa sürede Türkiye ile sosyal ilişkilerini de sürdürebildikleri nisbî bir rahatlık dönemi yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nde bu politikanın uygulanmaya koyulmasıyla birlikte bütün ülkede, özellikle Türk soylu devlet ve topluluklarda halka yön verebilecek aydınlar, sözü dinlenen hatırlı insanlar "halk düşmanı, Pantürkist, ajan" gibi çeşitli suçlamalarla tutuklanıp çalışma kamplarına gönderilmiş ve pek çoğundan bir daha haber alınamamıştır. Ardından II. Dünya Savaşı başlamış, Ahıska bölgesinde yaşayan Türklerden de 40.000 civarında insan askere alınarak çeşitli cephelere gönderilmiştir.

Toplam nüfusunun neredeyse dörtte birini vatandaşı olduğu ülkenin savunması için cepheye gönderen bölge insanı, cepheye gönderdiği oğullarının, eşlerinin, babalarının geri dönmesini beklerken, 1944 yılının Kasım ayına gelindiğinde büyük bir acıyla yüz yüze gelmiştir. Eli silah tutan bütün erkekleri cephede olan Ahıska Türkleri, hiçbir gerekçe gösterilmeden yaşadığı topraklardan, binlerce kilometre uzaktaki hiç bilmedikleri yerlere topyekûn sürgün edilmiştir.

---

[5] Bkz. Hacar Y. Verdiyeva, "İrevan (Revan) Vilayetindeki Demografik Değişiklikler Üzerine", (çev. Bilgehan Atsız Gökdağ), Türkler, XIX. cilt, YT Yay., 2002, s. 175-180; Seyfettin Buntürk, "20. Yüzyılda Ahıska Türkleri", Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2005(Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 28-34, 39-43.

Kış ortasında, yük vagonlarında yoklukla, ölümlerle başlayan ve 66 yıldır bitmeyen bir sürgün. Birbirinden koparılan aileler, annesiz babasız kalan çocuklar, eşi cephede kendi sürgünde kadınlar, bakacak kimsesi olmayan ihtiyarlar ile Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da yeniden kurulmaya çalışılan hayatlar. 66 yılın içinde pek çok aile için sürgünün içinde yeni sürgünler. 66 yıldır süren vatana kavuşma arzusu, hiç sönmeyen ata topraklarına yeniden dönme ümidi.

Bu çalışmamızda Ahıska bölgesinden sürgüne gönderilen ve günümüzde nüfusları 300 bin ile 500 bin arasında tahmin edilen bu Türk toplumunun ağız özellikleri incelenmiştir. Bu çalışma Ahıska Türkleri ağzı ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk akademik çalışma olacaktır.

Ağız özelliklerini incelediğimiz Ahıska Türkleri 1944 sürgününe kadar Gürcistan'ın güneybatısında yer alan, Ardahan ve Kars illerimizle komşu, günümüzde Gürcistan'ın idari yapısı içinde "Samtshe-Cavaheti" diye adlandırılan vilayette yaşamaktaydılar. Günümüzde Ahıska, Adigön, Asminza, Borcom Ahılkelek ve Bogdonovka (Ninontsminda) olarak altı ilçeye ayrılmış olan bölgedeki Türk nüfus, özellikle Adigön, Ahıska ve Asminza ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köylerde yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Daha güneyde yer alan ve Ermenilerin ağırlıklı olarak bulunduğu Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleri ile bu ilçe köyleri 1944 sürgününden önceki dönemlerde büyük ölçüde Türk nüfustan arındırılmış durumdaydı.

Günümüzde Ahıska Türkleri anavatanlarından uzakta; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadırlar. Ağız özelliklerini incelediğimiz Ahıska Türkleri, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye'ye gelip gitmeye başlamış, Bursa ve İstanbul başta olmak üzere İzmir, Samsun, Antalya gibi pek çok ilimizde yerleşmiştir. Özellikle Bursa ve İstanbul'da yerleşenler belli bölgelerde yoğunlaşırken hem kurdukları derneklerde birbirleriyle hem geldikleri ülkelerde bulunan yakınları ile ilişkilerini güçlü bir şekilde sürdürmektedirler. Ahıska Türkleri'nin kurdukları dernekler aracılığıyla, hâlâ sürgünde bulundukları ülkelerin herhangi birinden yeni gelmiş Ahıska Türklerini bulmak oldukça kolaydır.

Biz de çalışmamıza temel olacak derlemeleri yapmak maksadıyla bu dernekler üzerinden kaynak şahıslara ulaştık. 2006 yılından itibaren değişik zaman dilimlerinde İstanbul ve Bursa'ya gittik. Hem Türkiye'ye yerleşmiş ve vatandaşlık almış hem de çeşitli sebeplerle ülkemize yeni gelmiş şahıslara ulaşarak bir kısmıyla görüntülü ve sesli, bir kısmıyla sadece sesli olarak kayıt altına alınan görüşmeler yaptık. Bunlara ilave olarak, Ahıska Türkleri'nin ağız özelliklerini koruyarak çekimini gerçekleştirdikleri "Borç" adlı sinema filmi ve İlmira Ragibova'nın "Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru" adlı yüksek lisans tezi için yaptığı ses kayıtları ve Rasim Bayraktaroğlu tarafından Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinden derlenmiş ses kayıtları da tezimize temel teşkil eden metinlerin oluşturulmasında kullanıldı.

Ağız araştırmalarında derlenen dil malzemesinin çözümlemesi ve metin oluşturma işi bu çalışmaların en zor ve zahmetli işidir. Metinler çalışmanın esasını oluşturacağından, seslerin sağlıklı olarak tespiti ve yazıya aktarılması çok önemlidir. Seslerin doğru olarak tespit edilmesi için aynı kaydın defalarca dinlenmek durumunda kalınması, tespit edilen sözlü ifadelerin eş zamanlı olarak çeviriyazı alfabesiyle yazıya geçirilmesi sırasında harcanan zaman bu alanda çalışan araştırmacıların malumudur. Ağız çalışmalarında çözümlemelerin kulakla yapılması sebebiyle, ne kadar duyarlı olursa olsun, ne kadar dikkat edilirse edilsin farklı kulakların farklı tespitler yapabildiği, farklı tespitlerin de farklı yorumları beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu sebeple ağız çalışmalarında seslerin doğru tespiti ve daha sağlıklı değerlendirmeler için ses laboratuarlarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Biz de derlemelerimizi çözümlerken aynı hassasiyetle, kayıtları defalarca dinleyerek metinlerimizi mümkün olduğunca doğru bir şekilde oluşturmaya çalıştık.

Ses kayıtlarının çözümlenmesi sırasında tespit ettiğimiz sesler ile diğer ağız çalışmalarında, özellikle bölge ağzı ile bazı bakımlardan yakın özellikler taşıyan yörelerle ilgili çalışmalarda kullanılan işaretleri karşılaştırdığımda, kullanılan çeviriyazı işaretlerinin bir kısmının farklı sesleri karşılamakta kullanılırken, bir kısmının bizim çalışmamızda tespit ettiğimiz muhtemelen aynı seslerin işaret karşılığı olarak kullanıldığını gördüm. Ağız çalışmalarında, ortak bir

transkripsiyon sisteminin tam olarak oturmamış olması, bu sorunu çözmek üzere yapılan çalışmalara rağmen hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Hem kendi yaptığımız, hem diğer araştırmacılarca farklı alanlardaki çalışmalarda kullanılmak üzere yapılmış ses kayıtlarının ve bu kayıtların çözümlenmesi ile oluşturduğumuz metinlerin bölge ağzını temsil ve temel ağız özelliklerini tespit etmede yeterli olduğu kanaatindeyiz. "Temel ağız özellikleri" ifadesini kullanmamız, Ahıska Türkleri'nin 1944 yılından itibaren önce Sovyetler Birliği içinde, 1991 sonrası ise daha geniş bir coğrafyada sosyal hayat, eğitim, çalışma hayatı vb. sebeplerle farklı dil ve lehçeleri kullanmak durumunda kalması ve içinde yaşadıkları toplumların dillerinden belli ölçülerde etkilenmiş olmaları sebebiyledir.

Çalışmamızın Giriş ve İnceleme kısmında, bölgenin tarihî geçmişi ve Ahıska Türkleri ile ilgili bilgiler verdikten sonra, elde ettiğimiz metinlerden hareketle Ahıska Türkleri ağzının ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve diğer diller veya lehçelerle etkileşimi bakımından gösterdiği özellikleri ortaya koymaya çalıştık. Ardından çalışmamızda kullandığımız metinlere ve bu metinlerden hareketle oluşturduğumuz bir sözlüğe yer verdik. Sözlükte, anlamı kolaylıkla anlaşılan kelimelere bazı fonetik farklılıklara rağmen yer vermedik. Yöreye özgü kullanımları ve özellikleri olan kelimeleri sözlüğe aldık.

Ağızlarla ilgili çalışmalar, dil bilimi yanında edebiyat, halk bilimi, folklor, tarih, sosyoloji gibi bilim dallarında yapılacak çalışmalar için de malzeme olacak araştırmaları içinde barındırır. Bu yönüyle, çalışmamızda kullandığımız metinlerin en azından bir kısmının bu alanlarda da kullanılabilecek veriler içerdiğini düşünmekteyiz.

Çalışmamızın eksiksiz bir tez olduğu iddiasında değiliz. Görülecek eksiklerin ve kusurların tamamı bana aittir. Tezimi hazırlama sürecinde her türlü yardım ve desteklerini esirgemeyen, gerekli gördüklerinde yol gösteren tez izleme komitesi üyeleri; Prof Dr. Mustafa Argunşah, Prof. Dr. Ayhan Öztürk ve Prof. Dr. Ali Aktan hocalarıma teşekkür ederim. Yine çalışmam süresince beni teşvik eden, yardım ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Ümit Tokatlı hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam boyunca desteklerini esirgemeyen, çalışma süresince ortaya çıkan bazı olumsuzluklara sabırla tahammül eden sevgili eşim, hayat yoldaşım Ülkü Demiray'a teşekkür borçluyum.

Ve beni Ahıska Türkleri ağzı üzerine çalışma yapmam konusunda yönlendiren, güveni ile beni cesaretlendiren, çalışmam boyunca hem her konuda yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Nevzat Özkan'a samimi teşekkürlerimi sunarım.

AHISKA TÜRKLERİ AĞZI

Erdinç DEMİRAY

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Haziran 2011

Danışman: Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

ÖZET

Ahıska Bölgesi bugünkü Gürcistan'ın güneybatısında, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Ardahan iline komşu bir bölgenin adıdır. Ahıska bölgesindeki Türk varlığı ağırlıklı olarak bölgede XI. yüzyıldan itibaren görülen Oğuz/Türkmen ve XII. yüzyılda görülen Kıpçakların yerleşmelerine dayanır.

Müslüman Oğuz/Türkmen ve Hıristiyan Kıpçak boyları, Osmanlıların XVI. yüzyılda bölgeyi fethetmesinin ardından, Oğuz/Türkmen dili ve kültürü baskın olmakla kaynaşmıştır.

XIX. yüzyılda Rusların bölgeyi ele geçirmelerinin ardından yaklaşık 100 yıl Osmanlılarla Ruslar arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam etmiş, 1921 yılında imzalanan Moskova Anlaşması ile Ahıska bölgesi Gürcistan'a bırakılmıştır.

1944 yılında 100.000'in üzerinde Ahıska Türkü Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiş ve bir daha vatanlarına dönememişlerdir.

Selçuklu, Gürcü, Atabekler Beyliği, İlhanlı, Karakoyunlu, Safevi ve Osmanlı himaye ve hâkimiyetleri, Rus işgali ve sonrasında yaşanan göçler, bölgede yaşayan Türklerin boy adlarını büyük ölçüde kaybetmelerine sebep olmuştur. Bu sebeple, sürgün sırasında küçük bir kitleyi oluşturan Terekemeler/Karapapaklar dışında, bölge halkı kendini "Türk/Osmanlı Türkü" olarak adlandırmıştır. Ahıska Türkleri kavramı da sürgün sonrasında ortak bir kimlik olarak ortaya çıkan, etnik değil coğrafyaya bağlı bir adlandırmadır.

Günümüzde sayıları yarım milyondan fazla olan Ahıska Türkleri Kazakistan, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Türkiye, Kırgızistan başta olmak üzere Ukrayna, Amerika Birleşik Devletleri ve Gürcistan'a dağılmış olarak yaşamaktadır.

Çalışmamızın "Giriş" kısmında bölgenin coğrafi konumu, tarihî geçmişi, Ahıska Türklerinin etnik kökeni ve sosyal hayatı ile edebiyatı ana hatları ile işlenmiştir. İnceleme kısmında, Ahıska Türkleri ağzı "Ses Bilgisi", "Şekil Bilgisi", Söz

Dizimi" ve "Başka Dil ve Lehçelerin Etkisi" olmak üzere dört bölümde incelenmiş; "Sonuç", "Kaynakça" ve "Ekler" bu bölümlerin sonunda yer almıştır. Ardından çalışmamızın temel malzemesini oluşturan "Metinler"e ve metinlerde yer almayan kayıtlarımızda geçen ya da metin dışı olarak derlediğimiz kelimelerden meydana getirdiğimiz "Sözlük"e yer verilmiştir.

Ses ve şekil bilgisi incelememiz, Ahıska Türkleri ağzında sadece "á, ė, ú ve ó" ara ünlülerinin bulunduğunu; kelime köklerinde ve bazı eklerde ünlüler bakımından kalınlaşma eğilimi gösterdiğini; bu eğilim sebebiyle ünlü-ünsüz uyumsuzluğu bulunduğunu; kelime sonlarındaki dar ünlülerin daima "i" olarak kullanıldığını, ancak ekleşme sırasında kelime içine geçtiğinde bu ünlülerin ünlü uyumlarına yeniden girdiğini; dar ünlüye sahip eklerde genellikle yuvarlak ünlülü şekillerin kullanıldığını; dil ve dudak benzeşmesinin neredeyse hiç bulunmadığını; özellikle kelime başında bulunan tonsuz- patlayıcı ünsüzlerin, yarı tonlu-aşırı patlayıcı olarak kullanıldığını; sadece birkaç kelimede görülen "ñ" ünsüzünün kullanılmadığını; zamir menşeli çokluk 2. şahıs ekinin eklendiği isim veya kip ekine göre fiillere "-sIz/zUz", iyelik menşeli çokluk 2. şahıs ekinin "-z" olarak geldiğini; şimdiki zaman ekinin "-yer" şeklinde kullanıldığını ortaya koymuştur.

Ahıska Türkleri ağzında sürgün öncesi dönemde yaşadıkları bölgede komşu oldukları yerel dillerden ve ağızlardan aldıkları bazı kelimeler, sürgün sonrasında ise yaşamak zorunda kaldıkları ülke ve şartlar sebebiyle Rusça ve Özbek, Kazak, Azerî, Kırgız Türkçeleri etkisi sınırlı ölçüde görülür.

Ahıska Türkleri ağzı ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı bakımından incelendiğinde Türkiye Türkçesi Ana Ağız Gruplarından Doğu Grubu'nun III. Alt Grubu'nda yer alır ve bu alt grup içinde de Posof, Artvin merkez, Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli ağızları ile ortaklaşır.

Anahtar kelimeler: Ağızlar, Ahıska, Ahıska Türkleri.

DIALECTS OF AHISKA (MESKHETIAN) TURKS

Erdinç DEMİRAY

Erciyes University, Instute of Social Sciences

PhD Thesis, June 2011

Supervisor: Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

ABSTRACT

The region of Ahiska is the name of the zone in the southwest of Georgia, and neighboring the province Ardahan in the northeast of Turkey. The Turkish presence throughout the region in question depends on the settlements of Oguz beginning from the 11th century and on those of Kipchaks during the 12th century.

After the Ottomans conquered the region in the 16th century the clans of Muslim Oguz/ Turkoman blended with the clans of this Christian Kipchaks, and in this belended society Oguz/ Turkoman language and culture was dominant.

The struggle of sovereignty between the Ottomans and Russians kept on for the following century just after Russian gained the control of the region in the 19th century. According to Moscow Treaty signed in 1921, Ahiska (Meskhetia) region and its surrounding was left to Georgia.

More than 100.000 Meskhetian Turks were exiled to Uzbekistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan in 1944, and none of them could return to their hometown any more.

In the course of the process of blending of two essential elements, Seljukian, Georgian, Atabekler Beylikh, Ilhanid, Kara-Qoyunlu, Safawid and Ottoman patronage and sovereignty, and the immigration during and after the Russian invasion led to the loss of the clan names of the Turks living through the region. Thus, except for Terekemeler/ Karapapaklar forming a tiny group during the exile, the local people called themselves as Turk/ Ottoman Turk. The concept of Ahıska (Meskhetian) Turk is a denomination emerged as an identity after the exile based on the geography, not the ethnical origins.

Counting up to more than 500.000, Ahiska (Meskhetian) Turks live scattered around such countries as Kazakhstan, Azerbaijan, Russian Federation, Turkey, Kyrgyzstan, Ukraine, USA and Georgia.

In the introductory chapter of this study, such topics as the geographical location and historical background of the region, the ethnical origins, the social life and literature of Meskhetian Turks have been referred in general terms. In the investigational chapter, the dialect of Meskhetian Turks has been analyzed at four sub-chapters, phonetics, morphology, syntax, and the effects of the other languages and dialects. The conclusion, bibliography and appendixes have been placed at the end of the investigational chapter. The last part of this study consists of the text which forms the backbone of the study, and of a dictionary composed of the words which are used in the texts and which are other records not used at this study or which are collected as out-of text.

Our phonetic and morphology investigation of the Ahiska (Meskhetian) Turks dialect showed that there are only “á, ė, ú, ó” intermediate vowels; that there is a tendency to thicken in word roots and in some suffixes in terms of vowels; that there is a vowel-consonant disharmony because of this tendency; that the narrow vowel at the end of the words is always used as “i”, but during suffixation, these vowels, when they are placed in the middle of a word, they become a part of vowel harmony; that round vowel styles are generally used in suffixes having narrow vowels, that there is almost no tongue-lip analogy; that fortis-plosive consonants at the beginning of a word are used as half soft-excesive plosive consonants; that the consonant “ñ”, which is seen only in a few words, is not used; that the suffix “sIz/zUz” is added to the verb according to the noun or mode suffix to which the pronoun based second person plural suffix is added, that the possessive based second person plural suffix is used as “-z” and that the present continuous tense suffix is used as “-yer”.

Some words borrowed in the pre-exile period from the local dialects and languages at the dialect of Meskhetian Turks can be observed. Also, it has been encountered with the effects, even if too little, of Russian, Turkish of Kazakh,

Azeri, Uzbek and Kyrgyz due to the circumstances and the countries they had to live in the aftermath of the exile.

When examined in terms of phonetics, morpology, syntax and vocabulary, Meskhetian Turks dialect is at Third Sub-Group of Eastern Group Dialects among the essential groups of dialect at Turkish of Turkey, and bear similar characteristics with Posof, Artvin (the provincial center), Savsat, Ardanuc and Yusufeli at this sub-group.

Key Words: Dialects, Meskhetian, Ahiska/ Meskhetian Turks.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI I

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI II

KABUL ONAY SAYFASI III

ÖN SÖZ IV

ÖZET X

ABSTRAC XII

İÇİNDEKİLER XV

METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ XXVI

KISALTMALAR XXIX

GİRİŞ

1. Ahıska Bölgesi 1

2. Ahıska Bölgesindeki Türk Boylarının Tarihi 1

2.1. Selçukluların Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'yı Fethi ve Kıpçakların Bölgeye Yerleşmeleri 4

2.2. Güneybatı Kafkasya'nın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi 8

2.3. Rusya İşgali ve Egemenliği 10

2.4. I. Dünya Savaşı Yıllarında Doğu Anadolu ve Ahıska Bölgesi 13

2.5. I. Dünya Savaşı'nın Ardından Osmanlı Devleti'nin 1914 Sonrası Sınırlarına Çekilmesi ve Ahıska Bölgesinde Kurulan Hükümetler 17

2.6. Sovyetler Birliği Döneminde Ahıska Bölgesi, 1944 Sürgünü ve Geri Dönüş Mücadelesi 21

3. Günümüzde Ahıska Türklerinin Nüfusu ve Yaşadıkları Yerler 36

4. Ahıska Türklerinin Etnik Kökeni 39

5. Ahıska Türklerinde Sosyal Hayat Dil ve Edebiyat 41

I. BÖLÜM

1. SES BİLGİSİ 42

1.1. ÜNLÜLER 44

1.1.2. Türkiye Türçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Normal Süreli Ara Ünlüler 45

1.1.2.1. á ünlüsü 45

1.1.2.2. ė ünlüsü 46

1.1.2.3. ó ünlüsü 47

1.1.2.4. ú ünlüsü 47

1.1.3. Uzun ve Kısa Ünlüler 48

1.1.3.1. Uzun Ünlüler 49

1.1.3.1.1. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler 49

1.1.3.1.2. Tonlama ve Vurguya Bağlı Oluşan Uzun Ünlüler 50

1.1.3.1.3. Soru Cümlelerinin Tonlamaya Bağlı Kurulmasıyla Oluşan Uzun Ünlüler 50

1.1.3.1.4. Çeşitli Ses Olaylarına Bağlı Olarak Oluşan Uzun Ünlüler 51

1.1.3.2. Kısa Ünlüler 51

1.1.4. İkiz Ünlüler 52

1.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler 53

1.1.4.2. Alçalan İkiz Ünlüler 53

1.1.4.3. Yükselen İkiz Ünlüler 54

1.1. 5. Ünlü Benzeşmeleri 54

1.1.5.1. Dil Benzeşmesi (Kalınlık İncelik Uyumu) 54

1.1.5.1.1. Alıntı Kelimelerde Dil Benzeşmesi 55

1.1.5.1.1.1. Tam Benzeşme 55

1.1.5.1.1.2. Yarı Benzeşme 56

1.1.5.1.2. Türkçe Kelimelerde Dil Benzeşmesi 56

1.1.5.2. Dudak Benzeşmesi (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu) 58

1.1.6. Ünlü Benzeşmezlikleri 58

1.1.6.1. Dil Benzeşmezliği (Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması) 58

1.1.6.1.1. Kelime Sonlarındaki Dar Ünlülerin “i”leşmesi 61

1.1.6.1.1.1. Yalın Hâldeki Kelimelerde 61

1.1.6.1.1.2. Bazı Eklerin Tek Şekilli/Ünlülü Kullanımı 61

1.1.6.1.1.2.1. “+li” İsimden İsim Yapma Eki 62

1.1.6.1.1.2.2. “+Ci” İsimden İsim Yapma Eki 63

1.1.6.1.1.2.3. “+nci” İsimden Sıra Sayıları Yapma Eki 63

1.1.6.1.1.2.4. Yükleme Hâli Eki 63

1.1.6.1.1.2.5. İyelik 3. Şahıs Ekleri 64

1.1.6.1.1.2.5.1. İyelik 3. Şahıs Eklerinin Yeniden Uyuma Girmesi 65

1.1.6.1.1.2.6. “mi” Soru Eki 65

1.1.6.1.1.2.7. Görülen Geçmiş Zaman Teklik ve Çokluk 3. Şahıs Çekimleri 66

1.1.6.1.1.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki 67

1.1.6.1.1.2.9. Şimdiki Zaman Eki 67

1.1.6.1.1.2.10. Görülen Geçmiş Zaman Çokluk 1. Şahıs Çekimi 68

1.1.6.1.1.2.11. İstek Kipi Çekimleri 68

1.1.6.1.1.2.12. “+luḫ” İsimden İsim Yapma Eki 69

1.1.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdeleri ile Bazı Eklerdeki İnce Ünlülerin Kalınlaşma Eğilimi 70

1.1.6.1.2.1. Kelime Kök ve Gövdeleri 70

1.1.6.1.2.2. Geniş Zaman Eki 71

1.1.6.1.2.3. Gelecek Zaman Eki 71

1.1.6.1.2.4. Şart Eki 72

1.1.6.1.2.5. Çokluk 1.Şahıs Çekimleri 72

1.1.6.1.2.6. Çokluk Eki 73

1.1.6.1.2.7. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hâl Ekleri 74

1.1.6.1.2.8. “-ma-” Olumsuz Fiil Yapma Eki 74

1.1.6.1.2.9. Fiillerden Hareket İsmi Yapan Ekler 75

1.1.6.1.2.10. Ettirgenlik-Oldurganlık Ekleri 75

1.1.6.1.2.11. “i-” Ek Fiili 76

1.1.6.1.2.12. “-(y)an/-(y)án” Sıfat-Fiil Eki 76

1.1.6.1.2.13. “-Duḫ” Sıfat-Fiil Eki 77

1.1.6.2. Dudak Benzeşmezliği (Düzlük Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması) 77

1.1.6.2.1. Kelime Sonlarında Dar Ünlülerin “i”leşmesi 78

1.1.6.2.2. Düz-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler 78

1.1.6.2.2.1. Yükleme Hâli Eki 78

1.1.6.2.2.2. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki 79

1.1.6.2.2.2.1. Teklik 3. Şahıs İyelik Ekinin yeniden Düzlük Yuvarlaklık Uyumuna Girmesi 79

1.1.6.2.2.3. “mi” Soru Eki 80

1.1.6.2.2.4. “+li” İsimden İsim Yapma Eki 80

1.1.6.2.2.5. “+Ci” İsimden İsim Yapma Eki 81

1.1.6.2.2.6. “+nci” İsimden İsim Yapma Eki 81

1.1.6.2.2.7. Görülen Geçmiş Zaman 3. Şahıs Çekimleri 81

1.1.6.2.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki 82

1.1.6.2.3. Yuvarlak-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler 82

1.1.6.2.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Eki 82

1.1.6.2.3.2. Geniş Zaman Eki 83

1.1.6.2.3.3. “+luḫ” İsimden İsim Yapma Eki 83

1.1.6.2.3.4. Ettirgenlik Ekleri 84

1.1.6.2.3.5. “-(u)ḫ, -(ü)k” Fiilden İsim Yapma Ekleri 84

1.1.6.2.3.6. Çokluk 1. Şahıs Çekimleri 85

1.1.6.2.3.7. Bildirme Eki 86

1.1.6.2.3.8. “-Duḫ” Sıfat Fiil Eki 86

1.1.6.2.3.9. Şimdiki Zaman Eki 87

1.1.6.3. Dudak Ünsüzlerinin Etkisi 87

1.1.6.4. Eski/ Aslî Şekillerin Korunması 88

1.1.7. Ünlü Sırasının Değişmesi 88

1.1.7.1. Kalın Sıradan İnce Sıraya Geçiş 89

1.1.7.2. İnce Sıradan Kalın Sıraya Geçiş 89

1.1.7.3. Düz Sıradan Yuvarlak Sıraya Geçiş 90

1.1.8. Ünlü Değişmeleri 90

1.1.8.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi 90

1.1.8.1.1. a > e/ á Değişmesi 90

1.1.8.1.2. ı > i Değişmesi 91

1.1.8.1.3. o > ó/ ö Değişmesi 92

1.1.8.1.4. u > ú/ ü Değişmesi 92

1.1.8.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması 92

1.1.8.2.1. e > á/ a Değişmesi 92

1.1.8.2.2. i> ı Değişmesi 93

1.1.8.2.3. ö > ó/ o Değişmesi 94

1.1.8.2.4. ü > ú / u Değişmesi 94

1.1.8.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması 95

1.1.8.3.1. a > o Değişmesi 96

1.1.8.3.2. e > o / ö / ü Değişmesi 96

1.1.8.3.3. ı > o Değişmesi 96

1.1.8.3.4. ı > u Değişmesi 96

1.1.8.3.5. i > o Değişmesi 97

1.1.8.3.6. . i > u/ ú Değişmesi 97

1.1.8.3.7. i > ü Değişmesi 97

1.1.8.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi 97

1.1.8.4.1. o > a/ e Değişmesi 98

1.1.8.4.2. o > ı Değişmesi 98

1.1.8.4.3. ö > e Değişmesi 98

1.1.8.4.4. u > a, e Değişmesi 98

1.1.8.4.5. u > i Değişmesi 98

1.1.8.4.6. ü > i Değişmesi 99

1.1.8.4.7. ü > e Değişmesi 99

1.1.8.5. Geniş Ünlülerin darlaşması 99

1.1.8.5.1. a > i Değişmesi 99

1.1.8.5.2. e > ė, ı, i Değişmesi 99

1.1.8.5.3. o > u Değişmesi 99

1.1.8.5.4. ö > ü değişmesi 100

1.1.8.5.5. ö > i Değişmesi 100

1.1.8.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi 100

1.1.8.6.1. ı > a Değişmesi 100

1.1.8.6.2. i > a/ á Değişmesi 100

1.1.8.6.3. i > ė/ e Değişmesi 100

1.1.8.6.4. u > o Değişmesi 100

1.1.8.6.5. u > ó / ö Değişmesi 100

1.1.8.6.6. ü > o/ ö Değişmesi 100

1.1. 9. Ünlü Düşmesi 101

1.1.9.1. Ön Seste Ünlü Düşmesi 101

1.1.9.2. İç seste Ünlü Düşmesi 101

1.1.9.3. Son Seste Ünlü Düşmesi 101

1.1.10. Ünlü Türemesi 101

1.1.10.1. Ön Seste Ünlü Türemesi 101

1.1.10.2. İç seste Ünlü Türemesi 102

1.2. ÜNSÜZLER 102

1.2.1. Ç̇, Ḳ̇, K̇, P̂, T̂ Ünsüzlerinin Oluşumu 102

1.2.2. Türkiye Türkçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Ünsüzler 103

1.2.2.1. ć ünsüzü 103

1.2.2.2. Ç̇ ünsüzü 103

1.2.2.3. ġ ünsüzü 103

1.2.2.4. ḫ ünsüzü 104

1.2.2.5. Ḳ/ K ünsüzleri 105

1.2.2.6. Ḳ̇/ K̇ ünsüzleri 106

1.2.2.7. P̂ ünsüzü 107

1.2.2.8. T̂ ünsüzü 108

1.2.2.9. ñ ünsüzü 108

1.2.2.10. ʦ ünsüzü 108

1.2.3. Ünsüz Değişmeleri 108

1.2.3.1. Tonlulaşma 108

1.2.3.1.1. ḳ > ġ, Ḳ, Ḳ̇ Değişmesi 109

1.2.3.1.2. . k > g / K Değişmesi 110

1.2.3.1.3. k > ġ, Ḳ; ḳ> g/ K Değişmeleri 113

1.2.3.1.4. t > d, T, T̂ Değişmesi 113

1.2.3.1.5. p > b, P, P̂ Değişmesi 116

1.2.3.1.6. f > v Değişmesi 117

1.2.3.1.7. s > z Değişmesi 117

1.2.3.1.8. ç > c Değişmesi 118

1.2.3.2. Tonsuzlaşma (ya da tonsuzluğun korunması) 118

1.2.3.2.1. ġ > ķ, Ķ Değişmesi 118

1.2.3.2.2. g > k, K, K̂ Değişmesi 118

1.2.3.2.3. d > t, T, T̂ Değişmesi 118

1.2.3.2.4. c > ç Değişmesi 119

1.2.3.2.5. b > p, P, P̌ Değişmesi 120

1.2.3.2.6. v > f Değişmesi 120

1.2.3.2.7. z > s Değişmesi 120

1.2.3.3. Süreklileşme 120

1.2.3.3.1. Sızıcılaşma 121

1.2.3.3.1.1. ķ > ḫ Sızıcılaşması 121

1.2.3.3.1.2. ķ > ğ Sızıcılaşması 123

1.2.3.3.1.3. k > ḫ, h Sızıcılaşması 124

1.2.3.3.1.4. k > f Sızıcılaşması 124

1.2.3.3.1.5. ġ > ğ Sızıcılaşması 124

1.2.3.3.1.6. b > v Sızıcılaşması 125

1.2.3.3.1.7. c > ć, j sızıcılaşması 126

1.2.3.3.1.8. ç > ş Sızıcılaşması 126

1.2.3.3.1.9. p > f Sızıcılaşması 126

1.2.3.3.1.10. p > v Sızıcılaşması 126

1.2.3.3.2. Akıcılaşma 126

1.2.3.3.2.1. b> m Akıcılaşması 126

1.2.3.3.2.2. ķ, k> (g, ğ) veya (h) > y Akıcılaşması 127

1.2.3.4. Süreksizleşme 127

1.2.3.4.1. h- > g-, ġ- Süreksizleşmesi 128

1.2.3.4.2. -f- > -p- Süreksizleşmesi 128

1.2.3.4.3. -ğ- > -ġ- Süreksizleşmesi 128

1.2.3.4.4. -ğ- > -g- (< -k-, -g-) Süreksizleşmesi 128

1.2.3.4.5. -h- > -ḳ- Süreksizleşmesi 128

1.2.3.4.6. -ñ- > -g-, -ġ- Süreksizleşmesi 129

1.2.3.4.7. -ş- > -ç Süreksizleşmesi 129

1.2.3.5. Sürekli Ünsüzler arasındaki Değişmeler 129

1.2.3.5.1. h- > ğ- değişmesi 129

1.2.3.5.2. h- > ḫ- değişmesi 129

1.2.3.5.3. –h- > -ḫ- değişmesi 129

1.2.3.5.4. –f- > -v- değişmesi 130

1.2.3.5.5. –h- > -y- değişmesi 130

1.2.3.5.6. –ğ- > -ḫ- değişmesi 130

1.2.3.5.7. –h- > -ğ- değişmesi 130

1.2.3.5.8. -l- > -n- değişmesi 130

1.2.3.5.9. -l > -n değişmesi 131

1.2.3.5.10. –l > -r değişmesi 131

1.2.3.5.11. –m- > -n- değişmesi 131

1.2.3.5.12. –ñ- > -ğ- değişmesi 131

1.2.3.5.13. –ñ- > -y- değişmesi 131

1.2.3.5.14. r-, -r- > -l-, -l- değişmesi 131

1.2.3.5.15. s-, -s- > ş-, -ş- değişmesi 131

1.2.3.5.16. –ş- > -ḫ- değişmesi 132

1.2.3.5.17. Diğerleri 132

1.2.3.6. Dudaksılaşma 132

1.2.3.6.1. -ġ-, -ğ- > -v- değişmesi 132

1.2.3.6.2. h > f değişmesi 132

1.2.3.6.3. y > v değişmesi 133

1.2.3.7. Ünsüzlerin teşekkül noktalarının değişmesi 133

1.2.4. Ünsüz Benzeşmesi 133

1.2.4.1. Tam Benzeşme 133

1.2.4.1.1. İlerleyici Tam Benzeşme 134

1.2.4.1.2. Gerileyici Tam Benzeşme 134

1.2.4.2. Yarı Benzeşme 135

1.2.4.2.1. İlerleyici Yarı Benzeşme 135

1.2.4.2.2. Gerileyici Yarı Benzeşme 135

1.2.5. Ünsüz Benzeşmezliği (Aykırılaşma) 136

1.2.6. Ünsüz İkizleşmesi 137

1.2.7. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi 138

1.2.9. Ünsüz Düşmesi 140

1.2.9.1. Ön Seste Ünsüz Düşmesi 140

1.2.9.2. İç Seste Ünsüz Düşmesi 141

1.2.9.3. Kelime Sonunda Ünsüz Düşmesi 142

2.9.4. Erimek Üzere Olan Ünsüzler 143

1.2.10. Ünsüz Türemesi 143

1.2.1.0.1. Ön Ses Ünsüz Türemesi 143

1.2.10.2. İç Ses Ünsüz Türemesi 144

1.2.10.3. Son Ses Ünsüz Türemesi 145

1.2.11. Yer Değiştirme (Göçüşme) 145

1.2.11. 1. Yakın Yer Değiştirme 145

1.2.11. 2. Uzak Yer Değiştirme 147

1.3. Hece Kaynaşması 147

1.3.1. Kök veya Gövde Halindeki Kelimelerde Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları 147

1.3.2. Eklerdeki Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları 147

1.4. Hece Yutumu 150

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ 151

2.1. KELİME YAPIMI 151

2.1.1. Yapım Ekleri 151

2.1.1.1 İsimden İsim Yapma Ekleri 152

2.1.1.1.1. Yabancı Kaynaklı İsimden İsim Yapım Ekleri 159

2.1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri 160

2.1.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri 165

2.1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri 168

2.2. KELİME TÜRLERİ 173

2.2. 1. İsimler 173

2.2.1.1. Anlam Bakımından 174

2.2.1.1.1. Özel İsimler ve Cins İsimler 174

2.2.1.1.2. Somut ve Soyut İsimler 174

2.2.1.2. Yapı Bakımından 174

2.2.1.2.1. Basit İsim 174

2.2.1.2.2. Türemiş İsim 174

2.2.1.2.3. Birleşik İsimler 175

2.2.1.3. İsim Çekim Ekleri 175

2.2.1.3.1. Çokluk Eki 175

2.2.1.3.2. Hâl Ekleri 177

2.2.1.3.2.1. İlgi Hâli 177

2.2.1.3.2.2. Yükleme Hâli 178

2.2.1.3.2.3. Yönelme Hâli 180

2.2.1.3.2.4. Bulunma Hâli 182

2.2.1.3.2.5. Ayrılma Hâli 184

2.2.1.3.2.6. Vâsıta Hâli 185

2.2.1.3.2.7. Eşitlik Hâli 187

2.2.1.3.2.8. Yön Gösterme Hâli 188

2.2.1.3.2.9. Hâl Ekleri Arasındaki Görev Değişiklikleri 189

2.2.1.3.2.10. Hâl Eklerinde Ek Yığılması 190

2.2.1.3.3. İyelik Ekleri ve İyelik Çekimi 191

2.2.1.3.3.1. İyelik Eklerinde Ek Yığılması 196

2.2.1.3.4.. Soru Eki 196

2.2.1.3.5. Aitlik Eki 196

2.2.2. Sıfatlar 196

2.2.2 1. Niteleme Sıfatları 197

2.2.2.2. Belirtme Sıfatları 197

2.2.2.2.1. İşâret Sıfatları 197

2.2.2.2.2. Sayı Sıfatları 198

2.2.2.2 3. Soru Sıfatları 200

2.2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları 201

2.2.3. Zarflar 201

2.2.3.1. Yer-Yön Zarfları 202

2.2.3.2. Zaman Zarfları 203

2.2.3.3. Hâl Zarfları 205

2.2.3.4. Miktar Zarfları 206

2.2.4. Zamirler 206

2.2.4.1. Şahıs Zamirleri 206

2.2.4.2. Dönüşlülük Zamiri 209

2.2.4.3. İşaret Zamirleri 209

2.2.4.4. Soru Zamirleri 211

2.2.4.5. Belirsizlik Zamirleri 212

2.2.5. Fiiller ve Fiillerde Çatı 213

2.2.5.1. Fiil Çekimi 215

2.2.5.1.1. Şahıs Ekleri ve Çekim Tablosu 215

2.2.5.1.2. Şekil ve Zaman Ekleri 216

2.2.5.2. Haber Kipi Çekimleri 217

2.2.5.2.1. Geniş Zaman 217

2.2.5.2.2. Şimdiki Zaman 222

2.2.5.2.3. Gelecek Zaman 224

2.2.5.2.4. Görülen Geçmiş Zaman 229

2.2.5.2.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman 238

2.2.5.3. Tasarlama Kipi Çekimleri 241

2.2.5.3.1. Emir Kipi 241

2.2.5.3.2. İstek Kipi 244

2.2.5.3.3. Şart Kipi 246

2.2.5.3.4. Gereklilik Kipi 248

2.2.5.4. Ek-Fiil 249

2.2.5.4.1. Ek-Fiilin Şimdiki Zaman-Geniş Zaman Çekimi 249

2.2.5.4.2. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi 251

2.2.5.4.3. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi 253

2.2.5.4.4. Ek-Fiilin Şart Çekimi 254

2.2.5.4.5. Ek-Fiilin Olumsuz Çekimi 255

2.2.5.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri 255

2.2.5.5.1. Hikâye Birleşik Çekimi 256

2.2.5.5.2. Rivayet Birleşik Çekimi 261

2.2.5.5.3. Şart Birleşik Çekimi 262

2.2.5.6. "-DUr" Ek Fiili 262

2.2.5.7. Birleşik Fiiller
263

2.2.5.8. İsim-Fiiller 266

2.2.5.9. Sıfat-Fiiller 268

2.2.5.10. Zarf-Fiiler 273

2.2.6. Edatlar 279

2.2.6.1. Ünlem Edatları 280

2.2.6.2. Bağlama Edatları 283

2.2.6.3. Son Çekim Edatları 290

III. BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ 298

3.1. KELİME GRUPLARI 298

3.1.1. Tekrar Grubu 298

3.1.2. İyelik Grubu 300

3.1.3. İsim Tamlaması 300

3.1.4. Sıfat Tamlaması 301

3.1.5. Birleşik İsim 302

3.1.6. Unvan Grubu 302

3.1.7. Birleşik Kelime 302

3.1.8. Birleşik Fiil 303

3.1.9. Bağlama Grubu 303

3.1.10. Edat Grubu 303

3.1.11. Ünlem Grubu 304

3.1.12. Fiil Grupları 304

3.1.12.1. İsim-Fiil Grubu 304

3.1.12.2. Sıfat-Fiil Grubu 304

3.1.12.3. Zarf-Fiil Grubu 305

3.1.13. Kısatma Grupları 305

3.1.13.1. İsnat Grubu 305

3.1.13.2. İlgi Grubu 305

3.1.13.3. Yönelme Grubu 306

3.1.13.4. Bulunma Grubu 306

3.1.13.5. Uzaklaşma Grubu 306

3.2. CÜMLE 306

3.2.1. Devrik Cümle Kullanımı 306

3.2.2. Soru Cümleleri 307

3.2.3. “ki”li Birleşik Cümleler 307

IV. BÖLÜM

4.1. BÖLGE AĞZINDA BAŞKA DİL ve TÜRK LEHÇELERİNİN ETKİSİ 309

4.1.1. Rusça Etkisi 309

4.1.2. Azerbaycan, Özbek, Kazak ve Kırgız Türkçeleri Etkisi 312

4.1.3. Kafkas Dilleri (Gürcüce ve Ermenice) Etkisi 313

SONUÇ 314

KAYNAKLAR 330

HARİTALAR VE TABLOLAR 343

METİNLER 350

SÖZLÜK 512

METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

a

ā uzun a ünlüsü.

á a ~ e arası ünlü (á < a veya e).

a̋ a ~ e arası, uzun ünlü.

b

P b ~ p arası, patlamasını kaybetmiş, yarı tonlu ünsüz.

P̂ b ~ p arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüz.

c

ć c ~ j arası ünsüz.

ç

Ç̂ c ~ ç arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüz.

d

T d ~t arası, patlamasını kaybetmiş, yarı tonlu ünsüz.

T̂ d ~ t arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüz.

e

ē uzun e ünlüsü.

ė e ~ i arası ünlü, kapalı e.

f

g ön damak g'si.

ġ art damak g'si.

ğ

h

ḫ hırıltılı, sızıcı, art damak h'si.

ı

ī uzun ı.

ĭ kısa ı.

i

ī̇ uzun i.

ĭ̇ kısa i.

j

k ön damak k'si.

ķ art damak k'si.

K k ~ g arası, patlayıcılığını kaybetmiş, yarı tonlu, ön damak ünsüzü

Ķ ķ ~ ġ arası, patlamasını kaybetmiş, yarı tonlu, art damak ünsüzü.

K̂ k ~ g arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu, ön damak ünsüzü.

Ķ̂ ķ ~ ġ arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu, art damak ünsüzü.

l

m

n

ñ orta ve art damak n'si.

o

ō uzun o ünlüsü.

ó o ~ ö arası ünlü.

ő̄ o ~ ö arası, uzun ünlü

ö

u

ū	uzun u ünlüsü.
ŭ	kısa u ünlüsü.
ú	u ~ ü arası ünlü.
ū́	u ~ ü arası, uzun ünlü.
ü	
ṻ	uzun u ünlüsü.
v	
v̇	çift dudak v'si.
y	
z	

(´)	Ünlüler üzerinde yarı incelik veya yarı kalınlık işareti.
(ˇ)	Ünlüler üzerinde kısalık işareti.
(¯)	Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.
(˙)	Geniş ünlüler üzerinde daralma işareti.
($^{y/}$ h̯)	Düşmek üzere olan, veya hafif duyulan ünsüz.
◡	Kelimeler arasında ulama, iki ünlü arasında ikiz ünlü işareti.
‿	İki ünlü arasında ikiz ünlü işareti (kelime içinde).

KISALTMALAR

AKMB Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı

ATAM Atatürk Araştırmaları Merkezi

ATF Ahıska Türk Folkloru

bkz. bakınız.

C. cilt

COR Center Cultural Oriantation Resource Center

EAT Eski Anadolu Türkçesi

ECMI Europen Centre for Minority Issues

ET Eski Türkçe

HE Hasan Emingil isimli kaynak şahsa ait defter halindeki sözlük

IBSU International Black Sea University

krş. karşılaştırınız

mdd Metin Dışı Derleme

no/nu Numara

OPLYTK Oçerki Po Leksike Yazıka Turok Kazahstana

OT Orta Türkçe

s. sahife

S. Sayı

SBE Sosyal Bilimler Enstitüsü

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDAV Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TDAY-B Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten

TDK Türk Dil Kurumu

TKAE Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü

TTK Türk Tarih Kurumu

vb. ve benzeri/ ve benzerleri/ ve bunun gibi.

vd. ve diğerleri

Yay. Yayını/ Yayınları

YT Yeni Türkiye

GİRİŞ

1. Ahıska Bölgesi

Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ilimizle sınır teşkil eden Ahıska bölgesi günümüzde Gürcistan sınırları içinde yer almaktadır (Harita 1). Ahıska şehri yanında Abastuban, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur, Hırtız gibi kasaba ve bu kasabalara bağlı 200 kadar köyden oluşan[6] (Harita 2) bölgenin Gürcistan'ın günümüz idari yapısındaki ismi Mesketya-Cavahet (Samsthe-Cavaheti)'tir. Mesketya-Cavahet vilayeti; eski Mesketya vilayetinin Ahıska, Adigön, Aspinza, Borcom ilçeleri ile eski Cavahet vilayetinin Ahılkelek ve Ninontsminda (Bagdanovka) ilçelerinden oluşturulmuştur.[7]

Ahıska şehri Türkiye sınırına 15 km mesafede bulunmaktadır. Posof Çayı'nın iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlanır. Ayrıca batıda Türkiye sınırının çok yakınına kadar uzanan demiryolu Ahıska'yı doğrudan Tiflis'e bağlar.[8]

Ahıska topraklarının en önemli akarsuyu Kür ırmağıdır. Batıdan gelip Ahıska'ya ulaşmadan birleşen Posof ve Adigön çayları, şehrin doğusunda Kür ırmağına karışır ve Hazar Denizi'ne doğru akar. Yer yer düzlükler görülmekle birlikte dalgalı bir arazi yapısına sahip olan Ahıska topraklari sulak ve tarıma elverişlidir. Ormanlık tepelerin arasındaki yüksek ve bol otlu vadiler hayvancılık için çok uygundur.[9]

---

[6] Yunus Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, Ankara 2006, s. 9.
[7] Tekin Taşdemir, *Türkiyenin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 17.
[8] Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, s. 9.
[9] Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, s. 9; Sevil Piriyeva, *Ahıska Türkleri Azerbaycanda*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Bakı 2005, s. 21.

2. Ahıska Bölgesindeki Türk Boylarının Tarihi

Hazar denizi ile Karadeniz arasındaki topraklara genel olarak Kafkasya ismi verilir. Kuzey ve Güney olarak iki bölüme ayrılan Kafkasya'nın Kuzey bölgesi, Kafkas sıra dağlarını ve bu dağların kuzey yamaçlarını içine alan Karaçay-Çerkez, Kabartay-Balkar, Abhazistan, Çeçen-İnguş, Dağıstan, Kuzey ve Güney Osetya özerk cumhuriyet ve bölgelerinin; Soçi ve en kuzeybatı uçta Novorossiysk şehirlerinin bulunduğu topraklardır. Güney Kafkasya ise bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleriyle birlikte Türkiye'de Ağrı, Kars, Artvin şehirlerini, İran'da da Tebriz'e kadar uzanan toprakları içine alan bölgelerdir.

Doğal bir engel durumunda olan Kafkas sıra dağları sebebiyle Kafkasların kuzeyi ve güneyi arasındaki temas, Hazar kıyısındaki "Demir Kapı" ve ortadaki "Daryal" geçitlerinden sağlanabilir. Coğrafî ve etnik bakımdan parçalanmış durumda bulunan bölgenin kuzey ve güney bölümlerine tarih boyunca hep dışardan gelen büyük güçler hâkim olmuştur. Kafkasya hem coğrafî hem etnik yapısı itibarıyla tarih boyunca çekişmelerin, savaşların yaşandığı bir bölge olmuştur. Kafkasya'nın kuzeyinde veya güneyinde bulunan büyük devletler için bölge daima önemli görülmüş, bu devletler sınırlarını tabiî bir barikat olan Kafkas dağlarına dayandırarak kendilerini güvence altına almak istemişlerdir.[10]

Kuzeyden güneye, güneyden kuzeye geçmek isteyen büyük güçler, bu bölgelere dönem dönem hâkim olan devletler ve onların bakiyeleri, bölgenin yerli halkları sebebiyle Kafkasya "kavimler kapısı"[11] olarak da anılır. Milattan önceki çağlarda Orta Asya kökenli Hurriler M.Ö. IV bin yıllarında Ön Asya'ya geçerek Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelip yerleşmiş; onları takiben Hititler M.Ö. III binin sonlarına doğru Kafkasya geçitlerini aşarak Anadolu'ya geçip Hitit Devleti'ni kurmuş; M.Ö. II binli yılların başı ve M.Ö. VIII yüz yılları arasında Hazar denizi ile Tuna nehirleri arasında yerleşen Orta Asya kökenli Kimmerlerin hâkimiyetine son veren İskitler (Sakalar)'in kuvvetli bir kolu M.Ö. 665 yılında Kafkas dağlarını aşıp Kür ve Aras boylarına yerleşerek buralara hâkim

[10] Konuralp Ercilasun, "Selçukluların Kafkasya Politikası", *Türk Kültürü*, XXXIII/ 387, Temmuz 1995, s. 420-421.
[11] İsmail Kazımov, *Axısga Türklerinin Dili*, Bakı 1999, s. 17.

olmuşlardır.[12] İskitlerin Kür ve Aras boylarına yerleşmesiyle bu bölgede atlı göçebe kültürüne mensup Türkler yerleşmiş oldu.

Selçukluların 1060-1080'lı yıllardaki Kafkasya akın ve fetihleri öncesi ve sonrası gelip yerleşen Oğuz/Türkmen toplulukları ve Selçuklu akın ve yerleşmelerine karşı duramayan Gürcü kralının davetiyle XII. yüzyıl başlarında Kafkasya'nın kuzeyinden gelen Son Kıpçakların Yukarı Kür ve Çoruh boylarına yerleşmelerinden yüzyıllarca evvel de bu bölgede kuvvetli bir Türk varlığının bulunduğune dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

V. yüzyıldan kalma Moktseva Kartlisa (Kartlinin Hristiyanlaşması) ve XI. yüzyıldan kalma KartlisTshovreba (Gürcistan Tarihi) adlı Gürcü kaynakları Doğu Seferi'ne çıkan Büyük İskender'in, M.Ö. IV. yüzyıl sonlarında Kafkasya'ya geldiğinde, Kür ve Çoruk (Çoruh) ırmakları boylarında ona karşı kuvvetle direnen bir topluluktan bahseder ve bunları Bun Türk ve Kıpçak olarak adlandırırlar. Hatta bu toplulukları çeşitli özellikleri, hükümdarları, başkentleri ve şehirleri ile etraflıca anlatırlar.[13]

IV. yüzyıl sonlarında Tuna'yı da aşarak Roma sınırlarına inen Hunların bir kolu Balkanlar üzerinden Trakya'ya ilerlerken, bir diğer kolu da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yönelmiştir. Hun Hükümdarı Atilla döneminde (434-453), Hunlara bağlı bir kolun Kafkas geçitlerini aşarak Güney Kafkasya'ya geçtiği (450) Persler ve başka topluluklarla savaşlar yaptıkları; Hazar, Kıpçak ve Peçenek uruğları yanında Ağaçeri, Saragur vb. Türk uruğlarının bölgedeki varlıkları döneme tanıklık eden Ermeni, Gürcü, Süryani vakanüvislerin eserlerinde ya da daha sonra yazılan tarihî kaynaklarda ifade edilmektedir.[14]

Atilla'nın ölümünden sonra Avarların baskısı sonucu Sabir Türkleri yurtlarını terk ederek Kuzey Kafkasya'ya (Dağıstan) gelmiş ve 503 yılında Kafkasya'nın güneyine geçerek Kür boylarına yerleşmişlerdir.[15]

---

[12] Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, s. 10; Buntürk, s. 2.
[13] Kırzıoğlu, *Yukarı Kür...*, s. 20-22,
[14] Kırzıoğlu, *Yukarı Kür...*, s. 35-50.
[15], Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi, cilt 2, MEB Devlet Kitapları, 5. baskı, Eskişehir 1997, s. 99.

VI. yüzyılda İranlılar (Sasaniler), Bizanslılar ve Hazarlar arasında el değiştiren bölgede, VII. yüzyıldan itibaren Arapların da saldırıları görülmüş, Güney Kafkasya bu mücadelelerin merkezi durumunda olmuştur. Zaman zaman el değiştiren bölgede VI-VIII. yüzyıllar arası Hazarlar önemli rol oynamıştır. Bazı karışıklıklıklardan faydalanarak İran'a savaş açan Bizans, 591 yılındaki anlaşmayla sınırlarını Doğu Anadolu'dan Gökçegöl'e kadar uzatmış, Kür boyları ile Batı İber bölgelerinde egemenliğini güçlendirmiştir. İran bu bölgeleri geri almak için Bizans ile 25 yıl süren bir mücadeleye girmiş ancak başarılı olamayarak bu bölgeleri Bizans'a bırakmak zorunda kalmıştır. Bu uzun savaşta Bizanslılara yardım eden Hazarlar da, bu yardımın karşılığı olarak Orta ve Aşağı Kür boylarını sahiplenip buralara yerleşmişlerdir. Arap ve Ermeni kaynakları, VII. yüzyıl başlarında tüm Güney Kafkasya'nın Hazarların kontrolünde bulunduğunu göstermektedir. Hazarlar, VII. yüzyıl başlarından VIII. yüzyıl sonlarına kadar Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya 16 defa saldırmışlardır. Bu saldırıların pek çoğu, zaman zaman bölgeyi ele geçiren Müslüman Araplara karşı yapılmıştır. 646 yılında Kür ırmağının yukarı ve orta kolları ile Çoruh boyundaki yerleşim yerlerini; Ahıska ve Posof bölgelerini ele geçiren Müslüman Arapları 678 ve 690 yıllarında buradan atmışlar, Arap ilerleyişini durdurmuşlardır. Ancak 700 yılında Araplar bu bölgelere yeniden hâkim olmayı başarmışlardır. 764 yılında Hazarlar büyük bir orduyla yeniden Kür boylarına inerek, Tiflis, Ahıska, Ardahan, Çıldır gibi bölgeleri yeniden kontrol altına almışlardır.[16] Hazarlar bu bölgedeki varlıkları ile bir taraftan Müslüman Arapların Kafkasların kuzeyine geçmelerine diğer taraftan kuzeydeki güçlerin de güneye geçmelerine engel olmuştur.

IX-X. yüzyıllarda Gürcistan'ın güney ve güneybatı bölgeleri Araplarla Bizanslıların karşılaştığı bölge olmaya devam etmiştir. Bizanslıların Balkanlardan getirdikleri Hristiyan Türk kavimleri Peçenek, Uz ve Kıpçak-Kuman Türklerini; Arapların Müslümanlığı kabul eden Orta Asya Türklerini kullanmaları sebebiyle her iki tarafın da sınırlarını Türkler muhafaza etmiş ve böylece Türk kavimlerinin Gürcistana'a akınları zayıflasa da bölge ile ilişkileri devam etmiştir.[17]

[16] Buntürk, s. 4-5.
[17] Buntürk, s. 6.

2.1. Selçukluların Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'yı Fethi ve Kıpçakların Bölgeye Yerleşmeleri

Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da XI. yüzyıldan itibaren yeniden güçlü bir şekilde ortaya çıkan Türk akın, fetih ve yerleşmeleri daha çok Selçuklular (Oğuz/Türkmen) ve Kıpçaklarla ilgilidir.

X. yüzyılda Sır Derya boyları ile onun kuzeyindeki bozkırlarda, temel geçim kaynakları hayvancılığa bağlı olarak göçebe bir hayat tarzını benimsemiş hâlde yaşayan Oğuzlar, Hazar Denizi ile Seyhun nehrinin orta yatakları arasında kalan sahada başlarında bir "Yabgu"nun bulunduğu, başkenti Yenikent olan bir devlete de sahiptiler. Kuzeybatı komşuları Hazarlar, Kuzey komşuları Peçenekler, Kuzeydoğu komşuları Kimekler/Kıpçaklar, doğu komşuları Karluklar ve Çiğiller idi ve bu komşularıyla hem kendileri hem bu komşu Türk toplulukları için sürekli ve çok yıpratıcı bir mücadele halindeydiler. X. yüzyılın ortalarına doğru çeşitli iç karışıklıklar, kuzeydeki Kıpçakların baskısı, yer darlığı ve yaylak mahallerinin yetersizliği gibi sebeplerle Oğuzlar arasından bazı gruplar ana kütleden koparlar.[18] Bunlardan bir bölük Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inerken, Oğuz Devleti'nin ordu komutanı Selçuk Bey'e bağlı Oğuzlar göç yeri olarak kendi devletine bağlı bir uç şehri durumunda olan Cend'i tercih etti. Selçuk Bey önderliğindeki Oğuzların burada İslâmiyeti kabul etmeleri ile bu Oğuzlara diğerlerinden ayırt etmek amacıyle "Türkmen" denilmeye başlandı. Selçuk Bey önderliğindeki Oğuzların, Samânîler ve Karahanlılar arasındaki Maverâünnnehr'e hâkim olma mücadeledesinde Samânîlerden yana olmaları ile bölgenin kontrolü Selçukluların büyük katkısı Samânîlerde kalır. Selçuk yardımlarının karşılığı olarak Buhara ve Semerkant arasında yeni otlak ve yurtluklar tutarak yer sıkıntısını giderir. Oğlu Arslan'a bağlı Oğuz grupları buraya gelir. Selçuk Bey'in vefatı ile de Cend bölgesindeki Oğuzların nerdeyse tamamı Arslan Yabgu'nun bulunduğu Maverâünnehir bölgesine geldi. Ancak, Maverâünnehir bölgesindeki üstünlük Gaznelilerle anlaşan Karahanlılara geçince Oğuzların yer ve yurt sıkıntısı yeniden ortaya çıktı. Amcaları Arslan Bey ile pek anlaşamayan Tuğrul ve Çağrı

[18] Oğuz Yabgu Devleti ile ilgili olarak bkz. S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 184-240; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatları Destanları*, TDAV, İstanbul 1999 (5. Baskı), s. 80-90.

Bey kendilerine bağlı gruplarla taarruzdan uzak bölgelere doğru çekilmeye başladılar. Bu sırada Maverâünnehir bölgesindeki Oğuzlar, Aslan Yabgu'nun Gaznelilerce tutuklanıp ardından ölümü ile başsız kalarak sağa sola dağılmış, Gazneli hükümdarından yer ve yurt istemişlerdi. Gazneli hükümdarı da onlara Horasan bölgesinde yeni yurtlar verdi. Gaznelilerin Hindistan seferini fırsat bilen Çağrı ve Tuğrul Beyler, Gaznelilerin önemli şehirlerinden Nişâbur'u ele geçirdi (1038). Dandanakan Savaşı (1040) ile de Gaznelileri yendikten sonra, Selçuklu Devleti kuruldu. Devletin kurulmasıyla yerleşik düzene geçilirken, göçebe hayat tarzını devam ettiren ve bölgeye gelen Oğuzlara yaylak ve kışlaklar bulma ihitiyacı doğdu. Bu gruplar merkezî idareden uzak, yani batı uç bölgelerine, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya doğru yönlendirilmeye başladı. Yönlendirilenler ise daha ziyade önce Aslan Yabgu'ya sonra ise onun oğullarına bağlı olan Oğuzlardı.[19]

Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde, Selçukluların Gürcistan sınırına dayandıkları XI. yüzyıl ortalarından itibaren Ön Asya'da faaliyet ve fetihleri başlamış[20], Sultan Alparslan da 1064 yılında Gürcistan seferine çıkarak bölgeyi fethetmiş, 1068 yılında ikinci kez Kafkasya seferine çıkarak Gürcistan'ın iç bölgelerine kadar akınlar düzenlemiş ve Gürcü feodal beylerini itaat altına almıştır.[21]

Anadolu'nun kuzey kanadını kontrol altına alınmasından sonra 1071 yılında Selçuklu orduları Bizans ordularını Malazgirt savaşında yenmiş ve Anadolu'nun kapısı Oğuz Türklerine açılmış ve Anadolu'daki Türk yerleşmeleri büyük bir hız kazanmıştır.[22]

1072'de Selçuklu tahtına oturan Melikşah bölgeden gelen itaatsizlik haberleri üzerine 1076'da Kafkasya'ya bir sefer yaparak Tiflis de dahil bölgeyi bir kez daha itaat altına almıştır. Bu seferden sonra Selçuklular sürekli olarak Gürcistan'a yerleşme faaliyetlerine başladılar. Melikşah dönemi, Oğuzların Gürcistan'a en yoğun şekilde yerleştikleri yıllar olmuştur. Bu dönemi Gürcüler de *Didi Turkoba*

---

[19] Selçuklu devletinin kuruluşu önecesi ve sonrası faaliyetler için, bkz. Sümer, s. 91-132; Agacanov, 243-310.
[20] Agacanov, s. 318-319
[21] Geniş bilgi için, bkz. Eğilmez, s. 705-712; Nebi Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", Türkler, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 713-721.
[22] İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", Türkler, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 247.

(Büyük Türklük) olarak adlandırılırken, bu yerleşmelere karşı duracak güçleri de bulunmuyordu. 1092'de Melikşah öldüğünde Gürcistan'daki Selçuklu hâkimiyeti zirve noktasındaydı.[23]

Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu hanedanında başlayan rekabet, Gürcüleri cesaretlendirdi ve kaybettikleri toprakları geri alma fikrinin gelişmesini sağladı. Bunu sadece kendi güçleri ile başaramayacağını düşünen Gürcü kralı, daha önce Kuzey Kafkasya'da bulunan Kıpçak Türklerinden güçlü bir gurubun önderliğini yapan Kuman beyi Atrak'ın kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurmuştu. Gürcü kralı bu yakınlığı kullanarak Kuzey Kafkasya'daki Kıpçak Türklerinden yararlanmayı düşündü ve onları Gürcistan'a davet etti. Rus knezlerine karşı sıkışmış durumda bulunan Atrak idaresindeki Kıpçaklar Gürcistan'a gelerek Gürcü kralının idaresine girdiler. Güçlerini, bu Kıpçaklardan oluşturduğu 40 bin kişilik bir süvari birliği ile birleştiren Gürcü kralı David, XII. yüzyıl başlarından itibaren Selçuklu hâkimiyetindeki bölgeleri Erzurum'a kadar almayı başarırken bölgeye yerleşen Oğuz Türklerinin bir kısmı da buralardan çıkarıldı.[24]

1118'lerden itibaren de Gürcistan'a gelen ve Gürcü kralının hizmetine girerek buralara yerleşip hızlı bir şekilde Hıristiyanlaşan Kıpçaklar, gelişlerinden yaklaşık 60 yıl kadar sonra Orbellilerin yerine, adını Gürcü ordusunun başkumandanı olan bir Kıpçak Türkü'nden alan Kubasar sülâlesini kurarak Gürcü tarihinde önemli rol oynamışlardır.[25] 1118'den başlayıp 1123'lere kadar süren birinci Kıpçak göçünün ardından 1195 yıllarında Gürcistan'a ikinci büyük Kıpçak göçü başladı.[26] İkinci göç dalgasında da Gürcistan'a yine ilkinde olduğu gibi 250-300 bin Kıpçak Türkü'nün geldiği bilinmektedir.[27]

Böylece gerek Selçuklu hâkimiyeti dönemindeki Oğuz yerleşmeleri gerek Kıpçak Türklerinin yerleşmeleri ile Kuzeydoğu Anadolu ve Güney Kafkasya Türk boyları tarafından iskân edilmiş oluyordu.[28]

---

[23] Gümüş, s. 717.
[24] Gümüş, s. 718;
[25] Bala, s. 840.
[26] Geniş bilgi için, bkz. Kırzıoğlu, *Yukarı Kür…*, s. 105-162.
[27] Ahmet Gökbel, "Kıpçaklar/Kumanlar", Türkler, II. cilt, YT Yay., 2002, s. 37-738.
[28] Togan, s. 100-102.

Çoruh ve Yukarı Kür boylarında sayıları oldukça artan ve Gürcistan idaresinde önemli bir siyasî ve askerî güç olan Kıpçaklardan I. Sargis, İlhanlılar devrinde (1256-1344), İlhanlı hükümdârı Abaka Han'dan "Gürcistan Atabeyi" unvanını alarak Çoruh (Artvin) ve Yukarı Kür (Ardahan, Ahıska, Ahılkelek, Azgur) bölgesinin "İlbeyi" oldu ve Atabekler sülalesini kurdu (1268).[29] Başkentleri Ahıska olan Kıpçak Atabekleri İlhanlı, Celayırlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî gibi Müslüman Türk Hükûmetlerine bağlı olarak 1578'deki Osmanlı fethine kadar 310 yıl süreyle bölgeyi idare ettiler.[30]

2.2. Güneybatı Kafkasya'nın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi

Ahıska bölgesi Osmanlıların eline geçmeden önce, Kuzeydoğu sınırında Yukarı Kür boyunda Ahılkelek, Ahıska, Altunkala, Çıldır, Ardahan, Göle ve Çoruk boyunda Şavşat, Artvin, Ardanuç, Oltu, Barduz, Narman, Tortum, Pertekrek ve İspir bölgelerini içine alan, Kıpçaklı Ortodoks beyler tarafından idare edilen "Sa-Atabago" (Atabek Yurdu) bulunuyordu.[31] (Harita 3)

XVI. yüzyılda Gürcistan Kartli (merkezi Tiflis), Kahetya (merkezi Zagemi), İmeretya (merkezi Kutayis) prenslikleri ve Atabekler Yurdu'ndan (Samtshe-Saatabago: Samsthe, Cavahetiya, Şavetşya, Klarcetiya ve Tao eyaletlerini de içine alan) ibaretti. Ancak bu prensliklerin kendi aralarında bir siyasî birliği yoktu.[32] Atabekler Yurdu'nu elinde tutan Kıpçak Atabekleri ise bu dönemde Osmanlı Devleti ile yakınlaşmış durumda idi.

Beylik varlığını sürdürebilmek için, XVI. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmuş, Kıpçak Atabeklerinden Mirza Çabuk (1502-1516), 1509'da Trabzon Sancakbeyi Şehzâde Yavuz Selim'e kendi askeriyle öncülük ederek Gürcistan'ın batı bölgelerinin Osmanlı'ya itaatine katkıda bulunmuş; 1514'teki Çaldıran Seferi'ne gidiş ve dönüşü sırasında Osmanlı ordusunun azık ihtiyacının

---

[29] bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Hristiyan Atabekler Hükümeti-I", *Bizim Ahıska Dergisi*, S. 10 Bahar 2008; "Hristiyan Atabekler Hükümeti-II", *Bizim Ahıska Dergisi*, S. 11-12, Yaz-Sonbahar 2008. (Bu yazı Kırzıoğlunu'nun 15 Ocak 1988 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nda vermiş olduğu konferansın daktilolu metni olup ilk defa Yunus Zeyrek tarafından yayımlanmıştır.)

[30] M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *Türk Kültürü*, C. VIII, S. 87, s. 203-204.

[31] M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlının Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK Yay., Ankara 1993, s. 384;, İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *Türk Kültürü*, S. 126, 1973, s. 374-377.

[32] Buntük, s. 20.

karşılanmasında önemli yardımları olmuştur. Osmanlı devleti XVI. yüzyıl ortalarında Safevî Devleti'ne meyleden Atabeklerden 1551 yılında Ardanuç ve Ardahan'ı aldırmıştır.[33] (Harita 4)

Osmanlı ordusu, 1578 yılında Serdar Lala Mustafa Paşa komutasında Safevîler üzerine sefere çıktı ve bölgede bulunan Vale, Ahıska, Çıldır, Ahılkelek gibi bölgenin önemli kaleleri ele geçirilerek, tarihe Çıldır Meydan Muharebesi adıyla geçen savaşta (9 Ağustos 1978) karşılaştığı Safevî ordusunu mağlup etti. Böylece Gürcistan'ın Ahıska ve Ahılkelek bölümleri Osmanlılarca fethedilmiş oldu. Ertesi gün, Atabek Manuçahr, 5-6 bin askeriyle Serdar'ın otağına törenle gelerek itaatini arz ve Altunkala'nın anahtarlarını teslim etti. Müslümanlığı kabul ederek II. Atabekli Mustafa Paşa adını aldı. Önce Sancakbeyi, sonra da Çıldır/Ahıska Beylerbeyi oldu. Manuçahr'ın Yusuf Paşa adını alan kardeşi Greguvar/Gorgor da Oltu Sancakbeyi oldu. Böylece Ahıska bölgesinin fethi tamamlanarak tahririne başlandı ve 1578 yılı sonbaharında merkezi Ahıska şehri olan Çıldır Eyaleti kuruldu. Kür ırmağı başlarında ve Çoruh boylarındaki eski Atabek Yurdu bölgeleri de buraya bağlandı. Bu kısmın ele geçirilmesinden sonra Serdar Mustafa Paşa Tiflis üzerine yürüyerek 24 Ağustos'ta Tiflis'i Osmanlı Devleti topraklarına kattı.[34] (Harita 4)

Bir sınır bölgesi olması sebebiyle sık sık askerî harekâta sahne olan Çıldır Eyaleti bundan sonra zaman zaman genişlediği gibi bazı dönemlerde de küçülmüş buna paralel olarak da sancak sayısında sürekli değişiklikler olmuştur. 1592 tarihli "Defter-i İcmâl-i Cedîde-i Evliye-i Eyâlet-i Çıldır" adlı tahrir defterinde Çıldır Eyaletine 9 sancak dâhil edilmişken, 1595 tarihli "Defter-i Mufassala-i Akhıska" da sancaklar altıya indirilmiştir.[35] XVII. yüzyılın başlarında 15 sancaktan oluşmaktadır. XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı-Safevî mücadelesi yeniden başlamış, 1634-1635'te bir kısım sancaklar Safevî saldırısına uğramıştır. Bu dönemde Ahıska sancağı Safevî işgalinde olup Çeçerek, Posof, Aspinza harap

[33] Kırzıoğlu, *Ahıska Bölgesi…*, s. 204.
[34] Geniş bilgi için, bkz. Kırzıoğlu, *Osmanlının...*, s. 290; Zeyrek, "Ahıska ve…", s. 522; Buntürk, s. 15-16; Rasim Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yaşayan Kitaplar, İstanbul, 2000, s. 16-33.
[35] Kırzıoğlu, *Osmanlının...*, s. 294-295.

haldeydi. 1635'te Ahıska Safevîler'den geri alındı. 1639 Kasrışirin Antlaşması'yla bu bölgelerin Osmanlı idaresinde olduğu kabul edildi.[36]

XVII. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'nın bazı bölgelerini terk etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'ne vergi vermekte olan Mingreli, Guriel ve Açıkbaş Hanlığı diye kaydedilen üç prenslik kalmıştı ve bu üç Gürcü prensliği Çıldır Eyaleti vasıtasıyla her sene vergilerini vererek içişlerinde müstakil olarak kendilerini idare ediyorlardı. Bu üç Gürcü prensliğin arasında sık sık yaşanan sorunları çözmek de Çıldır Beylerbeyi'ne aitti.

Osmanlılara tâbi Gürcü prenslerinin çeşitli nedenlerle ortaya çıkan isyanları, Osmanlı idaresini epey uğraştırırken, Osmanlı idaresine bağlı kalan prense karşı muhalefete geçen Gürcü ileri gelenleri Kafkasya'ya inmiş olan Ruslarla haberleşerek onları Osmanlılara karşı mücadelelerinde yanlarında olmaları için teşvik ediyorlardı. Kafkasya'nın kuzeyinde Rusların güçlerinin artması Gürcülerin onlara meyletmesine neden olmuş, bu durum XVII. yüzyılda Rusların bu bölgelerde önemli konuma gelmelerine zemin hazırlamıştır. 1783'te Gürcistan Prensi II. İrakli Rusya'nın himayesini kabul etmiş ve imzalan anlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak harekâtlar için Gürcistan'ı bir üs haline getirmiştir. Osmanlı Devleti de bu işbirliğine karşı Azerbaycan ve Dağıstan'la ittifak kurmuştur. Güney Kafkasya'da Osmanlılar ve Ruslar arasında hâkimiyet mücadelesi kızışmıştır.[37]

2.3. Rusya İşgali ve Egemenliği

Kafkasya'da XVIIII. yüzyıldan sonra Osmanlı-Rus nüfuz çatışması Osmanlılar aleyhine gelişmeler göstermiştir. Çar Deli Petro'dan sonra Rusların millî dış politikası hâline gelen "sıcak denizlere inmek" hayalini gerçekleştirmek için Ruslar; bir taraftan Balkanlar üzerinden, diğer taraftan da Kafkasya üzerinden fasılalarla saldırılara başladılar.[38]

Rusya ve Osmanlı Devleti 1798 ve 1805'te ittifak yapmasına rağmen, Rusya güneye inme politikasından vazgeçmiş değildi. Hatta bu ittifaklarla sağlanan

[36] Buntük, s. 18-19.
[37] Buntük, s. 21-22.
[38] Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, ATAM, Ankara 1998, s. 1.

dostluk ortamından faydalanan Rusya, özellikle Balkanlar'da yaptığı aleyhte propaganda ile Hıristiyanları Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirmiştir.[39]

1801 yılında Hıristiyan Gürcülere yardım bahanesiyle gelip Tiflis'e yerleşen Ruslar Gence, Şirvan ve Bakü'yü istila ederken; 1809-1811 yıllarında Ahıska bölgesine ve civardaki kalelere saldırdılarsa da genel olarak muvaffak olamamışlardır.[40]

Osmanlı Devleti'ni ekonomik, askerî ve idarî bakımdan büyük sıkıntılar içinde olduğu bu dönemde, gerek Rusların bölgedeki faaliyetlerinin devam etmesi, gerek Ahıska bölgesinde yaşanan iç karışıklıklar Ahıska bölgesinin savunulmasında alınacak tedbirler konusunda Osmanlı Devleti'ni zorlamış ve Rus işgaline zemin hazırlamıştır.[41]

II. Mahmut devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla (1826) talimli asker yokluğu başlaması ve Navarin Olayı ile Osmanlı donanmasının yok edilmesi ile meydana gelen askerî kuvvet boşluğu Ruslar tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve 1828 yılı Nisan ayı sonlarında Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.[42]

Daha önce Türk-Rus-İran egemenliğindeki topraklar arasında yer alan ve Osmanlı'nın kuzeydoğu sınırındaki en önemli kalelerden biri olan Ahıska'yı ele geçirmeyi bir keç kez deneyen Ruslar, savaş ilânı ile birlikte Paskeviç'in komutasında harekâta başlamışlar ve ilk önce Anapa kalesine saldırarak, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in doğu sahillerinde yer alan kilit konumdaki bu askerî liman ve kaleyi 17 Haziran 1828'de teslim almışlardır. Anapa'nın ardından, Ahıska'ya diğer bölgelerden yardım gelmesini engellemek maksadıyla Kars üzerine yürüyen Rus kuvvetleri, Haziran ortalarında şehre yaklaşmış ve 27 Haziran'da kuşatmayı başlatmış; 7 Temmuz 1828'de ilk defa Kars'a girmiş ve 15 Temmuz 1828'de kaleyi teslim almışlardır. 24 Temmuz 1828'de de Ahılkelek kalesini ele geçiren Ruslar, Ahıska'ya yönelmişler ve 10 Ağustos'tan başlayarak kaleyi top atışlarıyla dövmeye başlamışlar, 16 Ağustos'ta ani bir hücuma geçerek şehirde büyük bir yangın başlamasına sebep olmuşlardır. Aynı gün Paskeviç 5 gün

[39] H. Berşan Gölen (Çelik), "Ahıska'nın Elden Çıkışı", Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 14-15.
[40] Kırzıoğlu, *Ahıska Bölgesi…*, s. 205.
[41] Gölen (Çelik), s. 18-29.
[42] Zeyrek, "Ahıska ve…", s. 523.

süre vererek kalenin teslimini istemiş, kaledeki 3000 kadar kadın ve çocuk kaleden çıkarılmış, 10 gün daha savunulduktan sonra 28 Ağustos 1828'de vire ile teslim edilmiştir. Ahıska'dan sonra Ardahan ve Azgur da Rusların eline geçmiştir.[43]

Ahıska ve bölgedeki diger kalelerin geri alınması için verilen bütün mücadeleler boşa çıkarken, Ruslar Haziran 1829'da Erzurum'u ele geçirmiş, Eylül 1829'da bir Rus Kolu Bayburt'a ulaşmış, diğer bir birlik de Muş'u işgal etmiştir. Böylece 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ruslar Anadolu topraklarında 500 km'lik bir yol katederek harekâtlarında başarıya ulaşmışlardır.

14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması ile Ahıska, Poti Anapa, Ahılkelek ve Gürcistan toprakları Ruslara terkedilirken, Kars ve Ardahan'dan itibaren diğer topraklar Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.[44]

Edirne Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan topraklardan Müslüman Türkler göç etmeye başlarken, Rusya'nın daha önceden planladığı gibi bu dönemlerde yapılan savaşlarda Ruslarla birlikte hareket eden Ermenilerden 90-100 bin kadarı Güney Kafkasya'ya göç ettirilerek, kurulacak bir Ermenistan, daha doğrusu Türk-Rus- İran üçgeninde Müslümanlardan arındırılmış bir tampon bölge oluşturmak için bölgenin etnik yapısının değiştirilmesi hedeflenmiş ve kısa sürede etnik yapı hızla değişmeye başlamıştır.[45]

1853-1856 yılları arasında cereyan eden eden ve tarihe Kırım Harbi olarak geçen Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlılar Kırım'da mücadele ederken, Ruslar Kars üzerine de yürümüşlerdir. Kars uzun bir direnişin ardından 28 Kasım 1855'te Rusların eline geçmiş; ancak, 30 Mart 1856 Paris Antlaşması gereğince Osmanlılara iade edilmiştir.[46]

1876 yılının sonlarında Ruslar Bosna-Hersek'te ve Slavlar'la meskûn diğer bölgelerde ıslahât yapılmasını temin için İstanbul'da bir konferans düzenlemiş ve Osmanlı Devleti'ne birtakım reform taslakları teklif etmiş; ancak bu tekliflerinin reddedilmesi üzerine 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir.

---

[43] Buntürk, s. 23-28; Gölen (Çelik), s. 41-50.
[44] Gölen (Çelik), s. 55-58; Kırzıoğlu, *Ahıska Bölgesi…,* s. 205.
[45] Buntürk, s. 28-33; Gölen (Çelik), s. 62-65.
[46] Gökdemir, s. 2.

Tarihimizde 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 5 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ve 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmaları ile Batum, Kars ve Ardahan sancakları savaş tazminatı olarak Rusla'a terkedilmiş;[47] böylece Edirne Antlaşması daha önce Ruslara bırakılan Çıldır Eyaleti sancaklarından Ahıska, Ahılkelek, Hartos, Azgur, Kobliyan (Çürüksu) Anadolu'dan daha da uzakta kalmıştır.

2.4. I. Dünya Savaşı Yıllarında Doğu Anadolu ve Ahıska Bölgesi

1. Dünya Savaşı yılları hem hem Anadolu hem Ahıska bölgesi Türklüğü için acı dolu yıllar olmuştur. 1915 yılında, Türk ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle Ruslar ve Rusların desteklediği Gürcü ve özellikle Ermeni çeteler tarafından Güneybatı Kafkasya'daki vilayetlerde yaşayan Türk halkı büyük bir katliama tâbi tutulmuştur.[48]

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa süre sonra Türk-Rus sınırlarında Kafkas cephesinde çatışmalar başladı. Kolay bir başarı sağlayacaklarını uman Rusların ilk taaruzu durduruldu ve Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar. Enver Paşa komutasındaki 3. Ordu, Rusları tamamen bölgeden atmak ve işgal altındaki bölgeleri geri almak üzere 22 Aralık 1914'te Sarıkamış harekâtına başlamış ve harekât başarısızlıkla sonuçlanırken, ağır kış şartları ve donanımsızlık sebebiyle 90.000 askerini kaybetmiştir.

Ardından 1915 baharında Ruslar herekete geçmiş ve 16 Mayıs'ta Van'ı işgal etmiştir. Rus ordusunda bulunan Ermeni taburları ve düşmanla birlikte hareket eden yerli Ermeniler Van ve çevresinde korkunç katliamlar gerçekleştirmiştir. Ocak 1916'da Kafkas cephesi yeniden hareketlenmiş, 16 Şubat'ta Erzurum Rusların eline geçmiştir. Yaz ortalarına gelindiğinde Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan da Rus işgaline uğramıştır.

Ekim 1916'dan itibaren Rusya'da istikrarın bozulmaya başlamasıyla birlikte büyük şehirlerde grevler ve yönetime karşı gösteriler görülmeye başlaması; 1917 kışının çok şiddetli olması sebebiyle bu dönemde Türk ve Rus orduları arasında büyük çaplı çarpışmalar olmamıştır. Rusya'nın bu karışık durumu Kafkas

[47] Gökdemir, s. 2-9.
[48] Zeyrek, "Ahıska ve…" , s. 524.; Buntürk, s. 53-55.

cephesindeki Rus ordusunu da etkilemiş, hastalık ve açlık yüzünden 100.000 civarında askerini kaybederken, ordunun disiplini ve morali de bozulmuştur. 27 Şubat 1917'de Çar istifa etmiş, yerine kurulan geçici hükümetin tavrında eski yönetime nispetle herhangi bir değişiklik olmamıştı. Geçici hükümetle birlikte hareket eden "Asker ve Amele Mümessilleri Sovyeti"nin Rus ihtilalindeki rolü gittikçe önem kazanmış ve geçici hükümetle "Asker ve Amele Mümessilleri Sovyeti" arasındaki hâkimiyet mücadelesi Ekim 1917'deki Bolşevik ihtilali gerçekleşene kadar sürmüştür. Kasım 1917'de V. İ. Lenin önderliğindeki hükümet yönetimi ele almış, ilk faaliyetleri de savaşı durduracak girişimlerde bulunmak olmuştur.

Bu sırada tüm çabalara karşın Rus komutanlar Kafkas ordularında disiplini sağlayamamış, Kafkas cephesindeki Rus askerkerinin 200. 000 kadarı firar etmiş, Aralık 1917'ye gelindiğinde cephede 40.000 civarında asker kalmıştır.

Kafkas cephesindeki Rus ordusunda yaşanan bu dağılma sonrası 16 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalanmış fakat bu mütareke ile Osmanlı Devleti hiçbir kazanç sağlamamıştır. İhtilâl sonrasında durumu bozulan Rus ordusunun bazı bölgelerden geri çekilmesi ile Türk ordusu 5 Şubat 1918'den itibaren kısa pek çok koldan harekete geçerek Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesini büyük ölçüde düşmandan temizlemişti.

Bu sırada devam eden görüşmeler sonunda 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile Ruslar Doğu Anadolu'da işgal ettikleri yerleri 1914 sınırına kadar boşalmayı, "Evliye-i Selase" yani Kars, Ardahan ve Batum'u da belli şartlar altında Türkiye'ye bırakmayı kabul etmişlerdi. Bu üç vilayette yapılacak halk oylaması ile yerli ahali kendi kaderini kendi tayin edecekti. Bu antlaşmayı tanımak istemeyen Ermeni çeteleri Erzincan, Erzurum ve Kars şahirleri ile çevrelerinde katliamlara başlamış, 1918 Mart'ının ilk haftasından başlayarak Nisan sonuna kadar 55 günde Sarıkamış ve Kars şehirlerini yıkmış, bu bölgede bulunan demiryolu ve karayolları boylarındaki silahsız köyleri top ve tüfeklerle basarak 20.000'den fazla Türk'ü katletmişlerdir.

Brest-Litovsk görüşmelerinden önce Ahıska ve Ahılkelek halkı Osmanlı Devleti'ne katılma istediklerini Osmanlı Devleti'ne iletmişlerdi ve görüşmeler

sırasında da Gürcülerle çatışma durumundaydılar. Ancak antlaşmada bölge Osmanlı Devleti sınırları dışında kalmıştı. Bu antlaşmanın ardından da bölge halkının Osmanlı Devleti'ne katılma isteği devam etmiştir. Bölge halkı Rus Bolşevik Devleti'nin "bütün halklara kendi mukadderatının azat bir şekilde tayin etmek, müstakil devlet kurma hakkı" beyanına göz önünde tutarak, 13 Nisan 1918'de Osmanlı Başkomutanlık Vekâletine Ahıska ve Ahılkelek'teki durumu ve taleplerini bildiren bir bir müracaatta bulunmuştur.

Rus Menşevik Hükümeti döneminde (Bolşevik Devriminde önceki hükümet) Güney Kafkasya'da Ermeni, Gürcü ve Azerilerden oluşan bir "Mâvera-yı Kafkas" komitesi kurulmuş, Bolşevik ihtilalinden sonra 28 Kasım 1918'de bu komite konfedarasyon şeklinde "Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'ni ilan etmişti. Oluşturulan meclisin ve hükümetin başkanlığı Gürcülerin elindeydi.

Erzincan Mütarekesi bu hükümetle imzalanmıştı ve bölgedeki Gürcü ve Ermenilerin Türklere yönelik katliamlarını durduracağına söz vermiş olmasına rağmen Mâvera-yı Kafkas Hükümeti söz ve sorumluluklarını yerine getirmemiş, Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye iadesini içeren Brest-Litovsk Antlaşması'nı kabul etmemiştir. Bunun üzerine Trabzon ve Batum konferansları yapılmış, yapılan görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine konfedarasyon dağılmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin isteği ayrı ayrı hükümetler kurmak üzere çalışmaya başlayan konfederasyon, 26 Mayıs 1918'de Tiflis'te yapılan toplantı ile kendini feshetti. Aynı gün Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri, 28 Mayıs'ta da Azerbaycan Hükümeti bağımsızlığını ilân etti.

Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımaması ve Evliye-yi Selase'nin Türkiye'ye bırakılmaması üzerine harekete geçen Türk ordusu, Trabzon Konferansı (14 Mart-14 Nisan 1918) sürerken, 3 Nisan'da Ardahan'ı, 14 Nisan günü Batum'u ve nihayet 25 Nisan günü Kars'ı ele geçirmiştir.

Batum Konferansı'nda (11 Mayıs- 4 Haziran 1918) Türk heyeti Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'nden 1829'da Ruslar tarafından işgal edilen ve ahalisi Türk olan Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını istedi. Gürcü delegeler bunu kabul etmek istemeyince, 3. Ordu'ya bağlı birliklere Arpaçay'ın

doğusuna geçme emri verildi ve harekete geçen Türk ordusu Gümrü'yü kuşatma harekâtına başladı. Türk ordusu karşısında tutunamayan Ermeni kuvvetleri geri çekilmeye başladı ve Gümrü-Tiflis demiryolu Türklerin kontrolüne geçti. 16 Mayıs'ta Gümrü Türklere teslim edildi. Batum görüşmeleri sırasında Türk kuvvetleri bölgede durumunu güçlendirmeye devam etmiş ve bölgedeki pek çok yerde hâkim duruma geçmiştir.

Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'nin dağılması ile kurulan yeni hükümetlerle masaya oturan Osmanlı Devleti 31 Mayıs 1818'de Ermenilerle 4 Haziran 1918'de de Gürcülerle antlaşma imzaladı. Bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin isteklerini karşılamış ve Osmanlı Devleti, Brest-Litovs Antlaşması'nın dışında kalan Ahıska, Ahılkelek ve Karakilise şehirlerini de ele geçirmişti.

Osmanlı Devleti, yine 4 Haziran 1918'de Azerbaycan ile barış antlaşması imzalamış, Osmanlı Devleti, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yapılan antlaşmayla 1877'deki sınır esas kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Gürcistanla yaptığı Batum Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Ermenistan, Azerbaycan ve Azerbaycan'nın birbirleri ile sınırları belirlenmiş; Osmanlı Devleti, Batum sancağından başka Ahıska ve Ahılkelek kazalarının büyük kısmını almak suretiyle 1828'deki sınırlarına ulaşmıştı.

Halit Paşa kumandasıdaki Türk askeri Ahıska'ya girdi. Halk teşkilatlandı ve 1900'lü yılların başından beri bölgede çeşitli hayır cemiyetleri, eğitim faaliyetleri yürüten ve halkı bilinçlendirme faaliyetleri içinde olan Ömer Faik Bey (Numanzâde) başkanlığında geçici idare oluşturuldu.

Azerbaycan ve Osmanlı Devletleri arasında Trabzon Konferansı'nda başlayan yakınlaşma, Batum Konferansı'ndaki siyasî, ticarî, askerî, hukukî ve iktisadî işbirliğini de içeren antlaşmalarla devam etmişti. 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'nın başkenti Gence idi. Azerbaycan Devleti, ülkenin her yerine hâkim değildi. Bu konferans ve antlaşmaların öncesinde de Azerbaycan'da Ermenilerin geçmişten beri Azeri Türklerine yaptıkları katliamlar sebebiyle Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Devleti'nden yardım istemek durumunda kalmıştı. Bunun için faaliyetler başlayan Osmanlı Devleti, Nuri Paşa'yı görevlendirmiş, Kafkas İslâm Ordusu'nun kuruluşu tamamlanmış, 25 Mayıs 1918'de

mahiyetindeki askerî ve idarî personelle Gence'ye gelen Nuri Paşa, Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerine idarî ve askerî işleri düzenlemek üzere birer subay göndermiştir. Sadece kendi kuvvetleri ve Azerilerden oluşturulan kuvvetlerle Azerbaycan'ın tamamının kontrolünü ele alamayacağını anlayan Nuri Paşa, takviye kuvvetler ve askeri malzeme desteği istemiş, bunların karşılanmasının ardından 16 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir.

Osmanlı ordusunun Bakü'ye girmesi Rusları çok rahatsız etmişti ve Ruslar Osmanlı Devleti'nden Batum Antlaşmalarının değil, Brest-Litovsk Antlaşması'nın uygulanmasını talep ediyordu. Ruslar, Almanya'ya verdiği notada, Türk ordusunun Bakü'yü işgalinden doğacak sonuçların sorumluluğunun kendilerinde olacağı ve bu işgalin Brest-Litovsk Antlaşması'nı ortadan kaldıracağını belirtiyordu. Bu sırada Berlin'de bulunan Osmanlı Devleti temsilcileri de Sovyet elçiliği ile resmî temaslarda bulunarak, Ahıska ve Ahılkelek ile nahiyelerinin Türk toprağı sayılması koşulu ile çekilmeyi kabul edebileceğini belirtmişlerdi. Osmanlıların Almanlarla ittifakı sebebiyle zayıf durumda olduğunu düşünen Ruslar, başta Ahıska ve Ahılkelek olmak üzere Gümrü bölgesinin iadesi için baskı yapıyor, devam eden yazışmalarda ise Evliye-yi Selase'de yeniden referandum yapılmasını talep ediyordu.

Batılı devletlerin baskısı altında kalan ve gittikçe bunalan Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'nın savaştan çekilmesi ile I. Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri tarafında yer aldı.

30 Ekim 1818 tarihinde Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu mütarekenin 1. Maddesi, İtilaf Devletleri donanmasına Boğazların derhal açılmasını ve onların Boğazları işgalini; en ağır madde olan 7. Maddesi İtilaf Devletleri'nin emniyetlerini tehdit edecek bir durum olduğunda herhangi bir yeri işgal hakkına sahip olduğunu; 15. Maddesi İtilaf Devletleri'nin Batum ve Bakü'yü işgaline Osmanlı Devleti'nin itiraz etmemesini içermekteydi. 11. Madde ile Osmanlı Devleti'nin 1914, yani savaş öncesi sınırlarının gerisine çekilmesi, bir diğer maddede de Ermenilerin meskûn olduğu altı vilayette karışıklık çıkması durumunda bu vilayetlerin işgal hakkının tanınması kabul edilmişti.

Böylece Türk ordusu, Bakü'ye girdikten yaklaşık iki ay sonra, Müslüman-Türk ahalinin gözyaşları arasında 17 Kasım 1918'de şehirden geri çekildi.

2.5. I. Dünya Savaşı'nın Ardından Osmanlı Devleti'nin 1914 Öncesi Sınırlara Çekilmesi ve Ahıska Bölgesinde Kurulan Hükümetler

Osmanlı ordusunun 1914 öncesi sınırlarına çekileceğinin anlaşılması, daha önce Rus, Ermeni ve Gürcü işgal ve katliamlarını görmüş Ahıska bölgesindeki Türk toplumunu harekete geçirmiştir. Ahıska Türkleri, yeniden kaderleri ile baş başa kalmamak, hak ve hürriyetlerine sahip çıkmak için 29 Ekim 1918'de merkezi Ahıska olan Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'nı kurmuşlardır. 3 Kasım 1918'de merkezi Iğdır olan Aras Türk Hükümeti, 5 Kasım 1918'de de Kars'ta Kars İslam Şurası kurulmuştur.[49]

Bölgede kurulan bu küçük hükümetler, Kars İslam Şurası öncülüğünde 30 Kasım 1918'de yapılan büyük kongreye temsilciler göndermiş ve bu kongrede Batum, Ahıska ve Aras Türk hükûmetlerinin de de katılımıyla 12 kişilik Millî Şura Hükûmeti kurulmuştur. Bu kongrede Millî Şura ordusu kurularak bölgeyi Gürcü ve Ermeni işgaline karşı millî hudutları korumak üzere ant içilmiştir.

Mondros Mütarekesi gereği, Osmanlı ordusunun bu bölgeleri tahliye etmeye başlamasından ardından 4 Aralık'ta Millî Şura Hükûmeti sınırları içinde yer alan Ahıska'yı Gürcüler, Ahılkelek'i Ermeniler işgal etmiştir.

Bu haksız işgaller üzerine 3-5 Ocak ve 7-9 Ocak 1919'da Ardahan'da iki kongre toplanmış, bu kongrelerde millî mücedeleri kuvvetlendirmenin yolları arandığı gibi Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere Kars'ta bir büyük kongrenin toplanması kararı alınmıştır. 17-18 Ocak 1919 tarihinde Kars'ta toplanan büyük kongrenin ardından "Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmet-i Muvakkata-i Milliyesi" kuruldu ve 18 maddelik bir anayasa kabul edildi.

Ahıska ve Ahılkelek halkı 4-5 Ocaktaki Gürcü ve Ermeni işgallerine silahla karşı koymuş, bu kazaların akıbetinin daha sonra belirleneceğinin halka duyurulmasıyla bir süre olaylar sakinlenmiştir. Ancak, Gürcülerin Millî Şura'nin bölgedeki bazı

[49] Gökdemir, s. 35.

ileri gelenlerini tutuklayarak değişik yerlere sürgüne göndermeleri; yine bölgenin pek çok yerinde cana ve mala kast olayları neticesinde zaten beklemekte olan ayaklanma başlamış ve 2 Şubat 1919'da Ahıska ve Ahılkelek'ten tamamen kovulmuştur. Kazanılan bu zaferle, Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'nin otoritesi Tiflis'e kadar yayılmıştır. Gürcülerle yapılan müzakereler sonuç vermemiş, 2 Mart 1919'da Ahıska yeniden Gürcü işgaline uğramıştır. Gürcülerle başa çıkamayan Ahıskalılar, Server Bey'den mücadelenin başına geçmesini istemişler, oluşturulan milislerle Mart ayı sonlarında taarruza geçilmiştir. 5-6 gün süren kanlı çarpışmalar ardından bozguna uğratılan Gürcüler Ahıska, Azgur ve Ahılkelek'i de bırakarak Borcom Boğazı'nın ötesine çekilmeye mecbur kalmışlardır. [50] Bölgede Gürcü ve Ermenilere karşı Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'ne bağlı kuvvetlerin başarıları, başından beri bu hükûmetten rahatsız ve bölge için başka planları olan olan İngilizleri iyice tedirgin etmiş ve nihayetinde 12 Nisan 1919'da parlamentosu İngilizler tarafından basılarak Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti dağıtılmış[51] hükûmetin liderleri ve nüfuzlu kişiler de Malta'ya sürgün edilmişlerdir.

Hükûmetin dağıtılmasının ardından Kars'ta idareyi ele alan Ermeniler ele geçirdikleri her yerde büyük bir yağma ve sindirme faaliyetine girişirken, halk da göç etmeye başlamıştır. Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'nin faaliyette olduğu dönemde bölgede etkinlik sağlayamayan Gürcüler, İngilizlerin hüûmeti ve parlamentoyu dağıtması ve Müslüman ahalinin elindeki silahları toplamasının ardından 19 Nisan 1919'da yeniden saldırıya geçmişler, bir süre direnen milislerin de geri çekilmesiyle 20 Nisan'da Ahıska'yı işgal etmişlerdir. İşgal ettikleri yerlerde Gürcülerin tavrı da Ermenilerden farklı olmamış, bu tedhiş hareketleri 1920 yılında da devam etmiştir.[52]

İstanbul'un işgale uğramasının ardından, Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde Millî Mücadele'nin ilk adımları atılmış, 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Millî Mücadele'nin siyasî ve askeri bütün karar merkezi Ankara olurken, bütün yetkiler Büyük Millet Meclisi ve Meclis bünyesinde kurulan hükûmet uhdesinde toplanmıştır.

---

[50] Gökdemir, s. 127-130.
[51] Gökdemir, s. 146-169.
[52] Gökdemir, s. 127-130.

Milli Mücadelenin merkezi olan Ankara, Misâk-ı Millî sınırları içinde kalan vatan topraklarını işgallerden kurtarmak için çalışırken, Güneybatı Kafkasya ile de yakından ilgilenmiş, Elviye-yi Selâse (Ardahan, Batum ve Kars) ile birlikte Ahıska ve Ahılkelek'in de sınırlarımız içinde kalması için büyük mücadeleler vermiştir.

1921 yılı başlarında Gürcü komünistleri Menşevik hâkimiyetine son vererek Gürcistan'da yönetimi ele geçirmişler, 16 Şubat 1921'de Gürcistan Devrim Komitesi'ni kurmuşlardır. Aynı gün, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân edilmiştir.

TBMM'nin 21/22 Şubat 1921'deki gece müzakeresinde alınan karar, "İşgali altında bulundurdukları Ardahan, Artvin havalisini 23 Şubat tarihinden evvel tahliye etmeleri; aksi hâlde 23 Şubat sabahından itibaren ileri harekâta devam olunacağı" Ankara'daki Gürcü sefaretine bildirilmiş ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından da Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya duyurulmuştur. 23 Şubat 1921'de Ankara'daki Gürcü Sefiri Simon Mdivani, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye terk edildiğini resmen bildirdi.[53] 25 Şubat 1921 tarihinde Tiflis, Bolşeviklerin eline geçti. Menşevik Gürcü Hükûmeti Tiflis'i terk ederek Batum'a çekildi.

Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinde de Sosyalist idarenin Gürcü ve Ermenilerden oluşturulması üzerine, bölgedeki Türk ve Müslüman ahaliye karşı girişilebilecek bir katliam olasılığına karşı Türkiye gerekli tedbirleri almaya çalışmış, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen bir emirle, mümkün ise Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un 9 Mart akşamına kadar ele geçirilmesi istenmişti. Emir üzerine harekete geçilerek Ahıska (9 Mart), Batum (11 Mart) ve Ahılkelek (14 Mart) ele geçirilmiş ve Ankara Hükümeti'nin 12-13 Mart 1921 yılında Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği emir gereği Ahıska, Ahılkelek ve Batum'da Türkiye Büyük Millet Meclisi adına bir idâre oluşturulmuştur.[54]

Ancak İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı tutumları Ankara Hükümetini yeni siyasî ve askerî müttefikler aramaya yöneltmiş ve Türkiye Bolşevik Rusya ile

[53] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 33.
[54] Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*., s. 34; Buntürk, s. 117-118.

anlaşma yoluna gitmiştir. 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da ve 13 Ekim 1921 tarihinde Kars'ta Rusya Bolşevik Hükümeti temsilcileri ile bir araya gelmişlerdir[55]. Bu görüşmelere Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri de katılmışlardır. Moskova ve Kars Antlaşmaları hemen hemen aynı maddeleri içermekteydi ve Moskova Antlaşması'nın Birinci Maddesi (Kars Antlaşması Dördüncü Madde) gereği Ahıska ve Ahılkelek; Moskova Antlaşması'nın İkinci Maddesi (Kars Antlaşması Altıncı Madde) gereği de Batum'u bazı şartlarla Gürcistan'a bırakılmıştır.[56]

2.6. Sovyetler Birliği Döneminde Ahıska Bölgesi, 1944 Sürgünü ve Geri Dönüş Mücadelesi

16 Mart 1921 tarihli Moskava Antlaşması ile Elviye-i Selâse'den Batum ile birlikte, Ahıska bölgesi de Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Bu dönemde Gürcistan sınırları içinde yer alan Abhazlara, Osetlere ve Acara Müslümanlarına özerklik verilirken, Ahıska çevresi doğrudan doğruya Tiflis'e bırakılmıştı.[57]

Çarlık döneminde, hiç olmazsa kendi kültürleriyle yaşayan Ahıska Türklüğü, Sovyetler Birliği döneminde, 1920-1930 yılları arasındaki kısmî rahatlığın ardından pek çok hususta büyük sıkıntılarla yaşamak zorunda kalmıştır.

1920'li yıllardan itibaren Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinde yeni eğitim kurumları açılarak millî kadrolar yetiştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye ile ilişkileri kesilen Ahıska Türkleri, kendilerine en yakın gördükleri Azerbaycan ile XIX. yüzyıl başlarından itibaren ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Bu bölgede doğmuş aydınların ve Azerbaycan'dan gelen öğretmenlerin yardımları ile yüksekokullar ve öğretmen okulları açarak öğretmen kadroları hazırlamaya başlamıştı.[58]

1920-1930 yılları arasında Ahıska bölgesinde modern usullerle eğitim veren ilkokullar ve ortaokullar; Ahıska'da Devlet Dram Tiyatrosu açılmıştı ve Azerbaycan Türkçesi ile temsiller veriyordu. 1923 yılında Gürcistan Komunist Partisi Merkez Komitesi, Ahıska kazasındaki devlet kurumlarında Azerbaycan ve Rus dilleri kullanılması kararı aldı. 1926 yılında Ahıska bölgesinin bütün ilçe ve

---

[55] İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması,* ATAM, Ankara 2001, s. 189-197.
[56] Gökdemir, s. 218-219.
[57] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 34-35.
[58] Buntürk, s. 122.

kasabalarda Azerbaycan Türkçesi kullanılıyordu.[59] Ahıska bölgesindeki okullarda ve yayınlarda önce Arap alfabesi kullanılırken, kısa süreyle Latin ve 1939'dan sonra Kril alfabesi kullanılmıştır.

Sovyetler Birliği zamanında Türk kelimesinin unutturulması çabaları daha 1924 yılında kuvvetle hissedilmekteydi. Stalin, Ahıska Türklerinin önde gelen liderlerinden biri olan Ömer Faik Bey'e milliyetini değiştirmesini teklif etmiş, böylece kendi halkına örnek olabileceğini söylemişti.[60] Gürcistan, Ahıska Türklerine zorla Gürcü soyadlarını kabul ettirmeye başlamış ve birçok kimse soyadındaki "oğlu" veya "gil" eklerini Gürcüce "şivili" veya "dze" ekiyle değiştirmek durumunda kalmıştı. 1926 yılında geçici olarak durdurulan bu uygulama, 1930'lu yıllarda Gürcistan yönetiminin Ahıska bölgesindeki bütün öğrencilerin Gürcüce eğitim almasını içeren "Mesketlerin Gürcü Kültürünü Benimsemesi ile İlgili Tedbirler" adı verilen planı yürülüğe koymasıyla tekrar başladı. 1938 yılından itibaren Ahıska bölgesindeki pek çok okulda Gürcüce eğitime geçilmeye başlanmış, devlet kurumlarında çalışan Türkler Gürcü milliyetini kabule ve Gürcü soyadlarını almaya zorlanmaya başlamıştır. Bu uygulamalar halk arasında büyük tepkiye neden olmuş ve uygulama yeniden geçici olarak durdurulmuştur. Gürcistan, 1943 yılında konuyla ilgili bir komisyon kurmuş ve komisyon Azerbaycan dilinde eğitim veren bütün okullarda 1944-1950 yılları arasında Gürcüce eğitime geçilmesini öngören raporu hazırlamıştı.[61]

Bu arada basın hayatında Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan Türkçe gazetelerle de halk arasında sosyalizm fikrinin taraftar bulması ve yayılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, 1930 yılında Ahıska ilçesinin sosyal, ekonomik ve kültürel konularını ele alan, Ahıska Rayon Komitesinin yayın organı Kommunist (1938'de sonra, Kızıl Bayrak); 1933 yılında Adıgün Rayon Komitesinin yayın organı Kızıl Rençber (1936'da sonra, Adıgün Kolhozçusu); yine aynı yıl Aspinza Rayon Komitesinin yayın organı Bağban (1940'dan sonra, Sosyalizm Kendi) gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştır.

Ahıska Türklerinin nüfusu da artmaktaydı. Bölgede daha önceki sayımlarda da Türkler ekseriyeti oluşturmaktaydı ve bu durum 1944 yılndaki sürgüne kadar

[59] Buntürk, s. 122.
[60] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 37.
[61] Buntürk, s. 122-123.

devam etmiştir. 1828'deki Rus işgali ve bu işgalle başlayan Rus, Ermeni, Gürcü zulümleri neticesinde yaşanan göçlere rağmen, bölgedeki Türk nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu 1916 yılından itibaren yapılan sayımlarda da görülmektedir.

1916 ve 1917 yıllarında Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'nce yapılan sayımlarda bu durum aşağıdaki gibidir.

Ahıska bölgesinde 1916 yılında 52.027 Türk, 27.568 Ermeni, 8.964 Gürcü, 3.235 Yahudi, 205 Rus, 73 Rum; 1917 yılında 57.920 Türk, 27.977 Ermeni, 9.128 Gürcü, 3.283 Yahudi, 205 Rus, 100 Rum.

Ahılkelek (A) bölgesinde 1916 yılında 7.000 Türk, 1.500 Ermeni, 1.320 Gürcü; 1917 yılında 8.560 Türk, 1.533 Ermeni, 1.255 Gürcü.[62]

1926 yılında SSCB'de ilk nüfus sayımı yapıldı. Bu sayım neticesinde Ahıska bölgesindeki nüfus yapısının değiştiği gözlemlenmektedir. Buna da Anadolu'dan bölgeye göçürülen Ermenilerin yanında, bölgeden Anadolu'ya, özellikle Ermenilerin yoğun faaliyet gösterdiği bölgelerden göçen Türk nüfus en önemli etkendir. Ahıska, Adıgön ve Aspinza'da gerekli önlemler alındığından Ermenilerin bu bölgeleri de boşaltma planlarına önemli ölçüde set çekilmiştir. 1926 sayımına göre, Ahılkelek ilçesindeki nüfusun %73'ünü Ermeniler, %8,5'ini Türkler, % 10'unu Gürcüler; Ahıska ilçesindeki nüfusun %51'ini Türkler, %25'ini Gürcüler, %16'sını Ermeniler oluşturmuştur. Ahıska ve Ahılkelek 328 yerleşim biriminde 175.500 kişi yaşıyordu. Bölgenin 189 yerleşim yerinde Türk nüfus yaşıyordu ve toplam nüfusun %32'sini Türkler (diğer Müslüman unsurlarla birlikte %34,5), %42'sini Ermeniler oluşturuyordu.[63]

1936 yılında Sovyetle Birliği içinde yaşayan bazı etnik grupların adları değiştirildi ve Azerbaycan'daki Türkler yeni etnik kimlik olarak Azerbaycanlı adını taşımak zorunda kaldılar. 1938 yılında Gürcistan'da yaşayan Ahıska Türklerine de Azerbaycanlı ismini kabul ettirdiler.[64]

Ahıska'da 1927 yılında kolhozlar kurulmaya başlanmış, kolhozların kurulması geleneksel yaşam tarzını kökünden sarsmıştır. Bu yıllarda kolhoz sistemine

---

[62] Gökdemir, s. 102-104.

[63] Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", (çev. Ekin Keskin), Türkler, cilt 18, YT Yay., 2002, s. 881; Buntürk, s. 124-125.

[64] Buntürk, s. 126; Kıyas Aslan, *Ahıska Türkleri*, Ankara 1995, s. 7.

geçişte zenginlerin varlıklarına el konularak devletleştirilmesi, halka dağıtılması gereken toprakların dağıtılmaması gibi adaletsiz uygulamalar sonucu yaşanan bazı huzursuzluk ve isyanlar şiddetle bastırılmış pek çok kişi idam edilmiştir.

Sovyetler birliğinin kurulduğu dönemden itibaren bölgenin ileri gelenlerine karşı baskı ve tutuklama politikaları izlenmiştir. 1930'lu yıllarda, aydın ve din adamlarını sistemli şekilde yok edilmeye başlanmıştır. Bunlara yakıştırılan en büyük suç "Kemalistlik, Türkçülük ve Türkiye taraftarlığı" idi. Bu yıllar aynı zamanda Gürcü şovenizminin azgınlaştığı bir zamandı. Ancak 1937 yılı, Stalin zulmünün doruğa çıktığı bir tarih olmuş, Ahıska'da Türk aydınlarının çoğu tutuklanmış ve çoğu ilk sorgularının ardından kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bunlardan biri de önceleri Bolşeviklere çok güvenen, 1921'de Gürcistan İnkılâp Komitesi'nde yer alan, onlarla birlikte hareket eden ünlü gazeteci ve siyaset adamı Ömer Faik Numanzade (1872-1937) idi.[65] Ne hazindir ki bu kişilerin çoğu hakkındaki karar, aradan 20 yıl geçtikten sonra 1958 yılında Gürcistan Yüksek Mahkemesi'nce kaldırılmış ve beraatlerine karar verilmiştir.[66]

SSCB, 1938 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye sınırına on binlerce asker yerleştirmişti. 1939 yılı Eylül ayında II. Dünya Savaşı başlamış, 1941 yılında Alman orduları Rusların batı sınırlarına ilerlemekteydi. II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Ahıska Türkleri askere alınmıyordu. Savaş başlayınca 15-55 yaş arası 40.000 civarında insan, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınarak cepheye gönderilmiştir. Geride kalanları da kız, gelin ve yaşlılar dâhil, Stalin yönetiminin "arka cephe" denilen iç bölgelerde başlattığı imar çalışmaları çerçevesinde Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmışlardır. Bu hat, Ekim 1944'te, sürgünden bir ay önce tamamlandı.[67]

Sürgünden bir ay önce bölgeye asker sevk edilmiş ve Ahıska bölgesinin Türk köylerinde gizli bir olağanüstü durum uygulanarak köylere giriş çıkış yasaklanmıştır. "Almanlarla ile savaş yapılacak" diye korkutulan halk, güvenlik gerekçesi ile köylerine ve evlerine kapanmak durumunda kalmıştır.

---

[65] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 38-39.
[66] Geniş bilgi için, bkz. Buntürk, s. 128-133.
[67] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 40; Buntürk, s. 134-135.

Ahıska bölgesindeki Türklerin sürgününe 31 Temmuz 1944 tarihinde "SSCB Devlet Savunma Komitesi" tarafından karar verilmiş, yapılan hazırlıkların ardından bu kararla ilgili emir 20 Eylül 1944'te yayınlanmıştır. 1944 yılı Kasım ayının 14'ünü 15'isine bağlayan gece, önceden sınırları takviye amacıyla bölgeye yerleştirilen askerler tarafından Adıgön, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve bu rayonlara bağlı köylerdeki Türklerin evlerinin kapıları çalınmış, yanlarına alabilecekleri kadar eşya almalarına izin verilen halk gece yarısı evlerinden çıkarılarak uygun alanlarda bir araya toplanmıştır. Sabaha karşı kamyonlarla tren istasyonlarına götürülen Türkler, Orta Asya'ya gönderilmek üzere yük vagonlarına doldurulmuş ve nereye, kaç gün yol gideceklerini bilmeden bir daha dönemeyecekleri topraklardan sürgün edilmişlerdir.

1926 nüfus sayımında (Tablo 1) Türk, 1938 yılından itibaren Azerbaycanlı olarak kaydedilen Ahıska Türkleri, 1944 sürgünü esnasındaki belgelerde tekrar Türk olarak adlandırılmıştır.

Savaşın sonlarına doğru da bölge halkı hiçbir gerekçe olmaksızın yaşadıkları yerlerden alınarak bir gün içinde vatanlarından koparılmıştır. Bu hiçbir resmî suçlamaya dayanmayan sürgünün gerekçesi olarak Stalin ve yönetiminin Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girebileceği ve Türkiye sınırındaki bölgelerde yaşayan Ahıska Türklerinin Türkiye ile işbirliği yapabileceği endişesi genel kabul görmektedir. Ancak bu sürgün, Rusya'nın sıcak denizlere inme stratejisi çerçevesinde engel olarak görülen Batı ve Güney Kafkastaki Müslüman azınlığı mümkün olduğu kadar uzağa taşımak düşüncesinin[68] hayata geçirilmesi olarak da değerlendirilmelidir. Gerçekten de Rusya'nın, planları içinde önemli bir yer tutan Güney Kafkasya'da uyguladığı politikalar Anadolu Türklüğü ile Asya Türklüğü arasındaki coğrafî bütünlüğü ortadan kaldırarak başarıya ulaşmıştır. Ahıska, Ahılkelek bölgeleri ve Türkiye'nin kuzeydoğu illeri üzerindeki Ermeni ve Gürcülerin emelleri de göz ardı edilmemelidir.[69]

---

[68] Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Etnopolitical Conflict in The Caucasus*, Richmond, Surrey, GBR: Curzon Pres Limited, 2000, s. 171.

[69] Sürgünün sebepleri hakkında, bkz. S. Enders Wimburs ve Ronald Wihman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (çev. Eşref Özbilen), S. 49, Ağustos 1987, s. 154-167; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 51-52; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şamil*, (Çev. S. Özden), İstanbul 1989, s. 222; Buntürk, s.

14-18 Kasım1944'te yapılan sürgün sonrası Beriya'nın yazdığı rapora göre 91.095 kişi[70] yük vagonlarına doldurularak Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiştir. Başka kaynaklarda bu rakam 90.000-120.000 [71]arası, 110.000[72], 150.000[73] olarak da gösterilmektedir.

Asıf Hacılı, 1944 sürgününün rakamlarını şu şekilde vermektedir: Ahıska ve 64 köyünden 30.000, Adigön ve 72 köyünden 40.000, Aspinza ve 59 köyünden 35.000, Ahılkelek ve 11 köyünden 5.000, Bogdanovkanın iki köyünden 5.000 olamak üzere toplam 115.000 kişi sürgüne gönderilmiştir.[74]

Sürgüne edilen Ahıska Türkleri, kış şartlarında 1 ay, 1 buçuk ay süren açlık ve hastalıksebebiyle ölümlerin yaşandığı zorlu yolculukların ardından sürgün edildikleri Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarına ulaşmışlardır. Bu ülkelerde kolhozlara dağıtılan Ahıskalıların yolda ve yerleştirildikleri yerlerde açlık, hastalık, iklim şartlarının ağırlığı gibi sebeplerle verdikleri kayıp, Sovyet kayıtlarında 1944-1956 yılları arası için 28.000-30.000 kişi olarak verilmektedir.[75]

Sürgün sonunda L. Beriya'ya sunulan raporda 92.307 kişinin tahliye edildiği, bunların 53.133'ünün Özbekistan'a, 28.598'inin Kazakistan'a ve 10.546'sının Kırgızistan'a gönderildiği belirtilmiştir.[76]

II. Dünya Savaşı sırasında askere alınan 40.000 Ahıska Türkü'nden 25.000 kadarı cephelerden dönememiş, geri kalan 15.000 kadar Ahıska Türkü askere alınırken geride bıraktıkları ailelerinin sürgün olduğunu bilmeden memleketine dönmüş ve

---

153-154; Stephen F Jones, "Meskhetians: Muslim Georgians or Meskhetian Turks? A Community Without a Homeland", *Refugue*, Vol. 13, No. 2, May 1993, s. 14-15. Web sayfası: http://pi.library.yorku.ca/ojs/index.php/refuge/article/viewFile/21718/20388 (Erişim tarihi: Ağustos 2006).

[70] Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 50.

[71] Oskari Pentikainen ve Tom Trier, "Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks", *ECMI Working Paper 21*, September 2004. Web sayfası: www. ecmi.de/download/working_paper_216.pdf (Erişim tarihi: Ağustos 2006)

[72] Jones, s. 14.

[73] Wimburs ve Wihman s. 151-170.

[74] Asıf Hacılı, *Geribem Bu Vetende- Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, Bakı 1992, s. 25.

[75] Buntürk, s. 152; R Conquest "Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, Ekim 1987, s. 183-188 (Conguest sürgün sırasında ölenlerin sayısını 50.000 kişi olarak vermektedir.)

[76] Nikolay F. Bugay, *Turki İz Meshetii: Dolgiy Put K Reabilitatsii*, Moskova 1994, s. 18.

acı gerçekle karşılaşmışlardır. Cepheden dönen bu askerlerin de ailelerini bulmak için Orta Asya yollarına düşmüş, pek çoğu ailesini hiç bulamamıştır.

Hiçbir gerekçe ve suçlama yöneltilmeden sürgün edilen Ahıska Türkleri, iskân bölgelerine yerleştirildikten yaklaşık 6 ay kadar sonra "özel iskân kontrolü (sıkıyönetim)"ne tabi tutulmaya başladılar.[77] Özel iskân kontrolünün yürürlükte olduğu 1956 yılına kadar hiçbir Ahıskalı iskân edildiği köyü terk edememiş, değil sürgün sırasında başka ülkelerde veya bölgelerde iskân edilmiş aile fertlerini ya da akrabalarını, komşu köyde iskân edilen akrabalarını bile ziyaret etmeye gidememişlerdir. 15 yaşına gelen her aile bireyi her hafta köy muhtarlığına giderek köyde bulunduğunu kanıtlamak için imza atıyordu.

1956 ve 1957 yılında çıkarılan iki genelge ile II. Dünya Savaşı sırasında sürgün edilen halklara (ilkinde Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş, Kalmuklar; ikincisinde Volga Almanları ve Kırım Türkleri) uygulanan "özel iskân kontrolü" düşmanla işbirliği yapma suçlaması da geri alınarak kaldırılmış, serbest dolaşım ve Kırım Türkleri hariç, sürgün edildikleri topraklara dönme izni verilmişti. Ancak böyle bir suçlamayla resmî olarak hiç muhatap olmayan Ahıska Türklerinin vatanlarına dönmelerine izin verilmemiştir.[78]

Sıkıyönetimin kaldırılmasının ardından Ahıskalı aydınlar Moskova nezdinde haklarının iadesi ve vatana dönüş yasağının kaldırılması için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. 1956-1958 yılları arasında müteaddit başvurularda bulunmuşlar, ancak bu başvurular genel olarak boşaltılan köylere başkalarının yerleştirildiği gibi gerekçelerle hep reddedilmiştir. Sürgün edildikleri topraklara dönme hakkı verilmese de Ahıska Türkleri sıkıyönetimin kaldırılması ile vatanlarına yakın olan bölgelere göç etmeye başladılar. Göçler özellikle Azerbaycan ve Kabartay-Balkar topraklarında yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Gürcistan'daki topraklarına yerleşme teşebbüsünde bulunan aileler, Mahallî Gürcü yetkilileri tarafından derhal geri çevrilmişlerdir.[79] 31 Ekim 1957'de alınan bir kararla Gürcistan'dan sürgün edilen Azerbaycanlıların Azerbaycan'a dönüşlerine izin verildi. Böylece pasaportlarında Azerbaycanlı yazan Ahıska

[77] Wimburs ve Wihman, s. 157.
[78] Wimburs ve Wihman, s. 158-159; Buntük, s. 158;
[79] Wimburs ve Wihman, s. 161; Buntük, s. 159.

Türklerinin Azerbaycan'a göç etmesinin yolu açılmış ve 25.000-27.000 civarında Ahıska Türkü Azerbaycan'ın Saatlı bölgesindeki Mugan bozkırına Azeri kimliği ile yerleştirilmiştir.[80]

Ahıska Türkleri arasında 1959'da iki farklı görüşü savunan iki temel lider ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, Latifşah Barataşvili, "Mesh"lerin Gürcü Müslümanlar olduklarını ve tarihî anavatanları Gürcistan'a dönmeleri gerektiğini savunuyordu ki bu görüş Gürcülerin, Ahıska Türklerinin Osmanlının bölgeyi fethinden sonra Müslüman olmuş Gürcüler olduğu tezine dayanıyordu. Diğeri, Mevlüt Bayragtarov, Türk olduklarını ve Azerbaycanda kalmaları gerektiğini savunuyordu. 1960'ların başında bu iki görüş çatışmış, çok geçmeden Türk tarafının diğer taraftan çok daha fazla destek bulduğu anlaşılmıştır.[81] 1964 yılının Şubat ayında Taşkent'te 600 kişiden fazla delege toplanmış ve "Millî Hakları Korumak İçin Türk Birliği" adlı bir komite teşkil etmişler, Birliğin başına da savaş gazisi, tarihçi Enver Odabaşev getirilerek "Kurtuluş İçin Geçici Organizasyon Komitesi" kurulmuştur. Ardından Moskova ve Tiflis'e heyetler gönderilmiş ancak bu heyetler taleplerini elde edemeden geri çevrilmişlerdir.[82]

Sovyet yönetimince yıllarca dünya kamuoyundan gizlenen Ahıska Türklerinin durumu ile ilgili resmî olmasa da ilk açıklama 30 Mayıs 1968 tarihli SSBB Yüksek Prezidyumu'mun kararnamesidir. Kararname Ahıskalıların sürgününden ve Sovyetlerin kusurundan bahsetmese de, *"evvelce Acara SSR'i ve Gürcü SSR'nin Ahıska, Ahılkelek, Adıgeni, Aspindza ve Bogdanovka yörelerinde yaşayan…"* ifadeleri ile sürgünün zımmen dile getirildiği, vatanlarına veya önceki iskân yerlerine yeniden yerleştirilmelerinden değil, bulundukları yerde "kök saldıkları" için onların *"millî menfaatlerinin dikkate alınması icabı şartlarının iyileştirilmesinden"* bahseden garip bir dokümandır.[83]

1968 yılında Ahıska Türklerinin mücadelesi yeni bir döneme girmiş, Sovyet makamlarıyla açıktan açığa mücadeleye ve yeni stratejiler uygulanmaya başlanmıştır. Nitekim Taşkent yakınlarında Yangiyul'da 600 kişilik bir grup

[80] Yunusov, s. 882; Piriyeva, s. 37-41.
[81] Yunusov, s. 882.
[82] Zakir Avşar ve Zafer S. Tunçalp, *Sürgünde Elli Yıl-Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No.73, Ankara 1994, s. 24-30; Buntük, s. 161; Wimburs ve Wihman, s. 161.
[83] Wimburs ve Wihman, s. 160 .

tarafından nümayiş yapılmış fakat pek çoğu tutuklanmıştır. Başka bir grup Moskova'ya giderek Ahıskalıların Gürcistan'daki topraklarına dönmeleri için izin almaya muvaffak olmuş ancak 505 aile göç etmeye kalkınca izin iptal edilmiştir.[84]

Bu yıllarda daha güçlü şekilde organize olan Ahıska Türkleri etkili eylemler yapmaya başlamışlardır. 1969'da Azerbaycan'da eylemler düzenlemişler Ahıska Türklerinin lideri Enver Odabaşev tutuklanarak sınır dışı edilmiş, aynı yıl ikinci kez tutuklanması üzerine protestolar şiddetlenmiş ve Odabaşev serbest bırakılmıştır.

Ahıska Türklerinin lideri Enver Odabaşev ve 3 arkadaşı 6 Nisan 1970 tarihinde Sovyet yönetiminin tutumunun değiştirmemesi halinde Türkiye'ye göç etmelerine müsaade olunması için Moskova'daki Türk sefaretine başvuracaklarını açıklamışlar ve bunu yapmışlardır. 2 Mayıs 1970 tarihinde "Biz Türküz" diye başlayan ve Ahıskalıların sürgünü hakkında tahkikat açılmasını, suçluların cezalandırılmasını, eski yurtlarına dönmelerine izin verilmesini, kaybolan veya zarara uğrayan malları için tazminat verilmesini, şayet bu istekler yerine getirlmezse Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesini içeren bir bildiri yayınladılar.[85] 15 Mayıs 1971'de Türkiye Büyükelçiliği'ne Türkiye'ye göç etmek isteyen Ahıska Türklerinin listesi verilmiş, 18 Mayıs'ta Ahıska Türkleri delegasyonunun 48 üyesi Sovyet yetkililerine Türkiye'ye göç etmek istedikleri bildiren imzalı mektup göndermişlerdir. İsteklerine cevap verilmeyen delegasyon üyelerinden birkaç kişi 25 Mayıs'ta Türk sefaretine girmiş fakat sonra hepsi hapse atılmıştır.[86]

18 Temmuz 1971'de yüzlerce Ahıskalı, BM sekreteri U. Thant ve Türk Parlamentosu'na müracaat ile bir başvuru imzaladılar. Bu hareket sonucu 7 Ağustos 1971'de Enver Odabaşev ve iki arkadaşı yeniden tutuklanarak çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar.[87]

1971 yılında tutuklanana kadar Odabaşev seçimle işbaşına geldiği hareketin liderliğini yaptı. Odabaşev'in tutuklanması, kısa bir süre hareketin hızını geriletse

[84] Avşar ve Tunçalp, s. 30.
[85] Buntük, s. 164; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 59-60; Wimburs ve Wihman, s. 163-164.
[86] Wimburs ve Wihman, s. 164-165.
[87] Buntük, s. 166.

de 1972 ortalarında yeni liderleri Reşit Seyfatov'un başkanlığında Brejnev'e, BM Genel Sekreteri Waldheim'e ve Türkiye başbakanı Ferit Melen'e başvurular yollayacak kadar eski hızlarına kavuştular.[88]

Baskılarını devam ettirse de hükümet geri adım atmak zorunda kaldı. 26 Eylül 1972'de SSCB KP Siyasi Bürosu Alman, Kırım Tatarları ve Ahıska Türklerinin yerleşme bölgesi seçimindeki sınırlamaları kaldıran gizli bir karar almış, ancak bu toplulukların yaşadıkları yerlerdeki yöneticilere genelgeler gönderilerek "bulundukları yerlerde bu vatandaşların kalıcı olması için gereken önlemlerin alınması" istenmiştir. [89] Zaten kararın gizli olması ve vatandaşlara duyurulmaması ile sonrasında yapılması istenen uygulamalar, bu kararın dış dünyaya karşı göstermelik olarak alındığının açık belirtileridir.

9 Ocak 1974 tarihinde de SSCB Yüksek Prezidyumu benzer bir karar daha alarak Ahıska Türklerinin yerleşim yeri seçimine yönelik bütün kısıtlamaları kaldırdı. Ancak bu karar da Ahıska Türklerinin eski yerlerine dönebilmeleri bağlamında, resmî kurumların bölgenin toplum yapısının değişmesi sebebiyle ortaya çıkan sosyal ve kültürel ihitiyaçların giderilmesi için gereken çok büyük yatırımlar yapması gerektiği gibi gerekçelerle uygulanabilir olmamıştır. Fakat burada Ahıska Türklerinin eski yerlerine dönmelerine en büyük engel Gürcistan Devleti'nin eskiden beri sürdürdüğü tutumdur. Başından beri geri dönüşlere karşı çıkan sürekli bahaneler üreten Gürcü hükümeti, geri dönenleri Gürcü olarak kaydetmek ve Gürcü soyadları vermek gibi şartlar ileri sürüyor, Ahıska Türklerinin "Mesh" kökeninden gelen Müslüman Gürcüler olduğu tezini ortaya atıyordu. Ahıska Türklerinde vatana dönüş isteği o kadar güçlüydü ki daha 1969 yılında 400 aile bu şartları hemen kabul ederek Gürcistan'a göç etmiş ama Gürcü Hükümeti'nin baskıları altında geldikleri yerlere dönmek zorunda kalmışlardı. Yine de 1970'lerde Gürcülerin şartlarını kabul edenler olmuş, Ahıska Türkleri arasında: Gazi Müftiyev'in önderlik ettiği ve Gürcistan'a Türk milleti (etnosu) olarak dönmek; Cezaevinden yeni çıkan Enver Odabaşev'in önderlik ettiği ve Türkiye'ye göç etmek; Halil Ömerov'un (Gözelaşvili) önderlik ettiği ve Müslüman Gürcü olarak Gürcistan'a dönmek isteyen 3 grup ortaya çıkmıştır. Gürcistan'ın şartlarını

[88] Wimburs ve Wihman, s. 166.
[89] Buntük, s. 167.

kabul ederek şanslarını denemek isteyen ve 1977'de göç eden 9 aile, baskılar karşısında Gürcistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır.[90]

Sonuçta Türklerin bir kısmı kendini Türkleştirilmiş Gürcü (Müslüman Gürcü) olarak adlandırmış, bu da Ahıska Türklerinin toplu mücadelesinde kamplaşmalara, sürgün edildikleri topraklarına dönme hedefine ulaşmada farklı görüşlere sebep olmuştur.

SSCB'de Gorbaçov'un iktidara gelmesi ve 1985 yılında aldığı "perestroyka" kararı Ahıska Türkleri arasında yeniden bir hareketliliğin doğmasına sebep oldu. Bu dönemden itibaren Ahıska Türklerinin sorunları resmî olarak gündeme gelmeye ve özellikle Türk basınında olmak üzere dış basında yer almaya başlayınca, Ahıska Türkleri Gürcü şartlarını kabul etmeden haklarının iade edileceği ve evlerine dönebileceğine inanmaya başladı. 12 Nisan 1987'de "Kurtuluş İçin Geçici Organizasyon Komitesi" dağıtılarak yerine Yusuf Sarvarov önderliğinde geçici organizasyon komitesi "Gayıdış" (Geri Dönüş) kuruldu.[91]

Ahıska Türkleri Moskova, Gürcistan, büyükelçilikler vasıtasıyla Türkiye nezdinde sorunlarını dile getirmeye çalışırken, 1989 başında yapılan nüfus sayımında Ahıska Türklerinin %51'inin (106.000 kişi) yaşadığı Özbekistan SSCB'deki Türklerin merkezi haline gelmişti (Tablo 2). 1989 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Özbekistan'ın Fergana bölgesinde aniden daha önceden planlanmış olduğu anlaşılan çatışmalar başlamış, olaylarda binlerce Özbek Türklere saldırmış, evlerini yakıp yıkmış, askerlerin müdahalesi ile olaylar geçici olarak yatışmıştı. Şubat-Mart 1990'da Özbekistan'ın değişik yerlerinde olaylar yeniden başladı. Resmi rakamlara göre 116 insan öldürüldü, 2.000'den fazla yaralı vardı. Planlanmış olayların neticesinde Ahıska Türkleri Özbekistan'dan ayrılmak zorunda kaldılar ve adeta ikinci bir sürgün yaşadılar. Bu olaylar sonucu 40.000'i Azerbaycan'a, 17.500'ü Kazakistan'a ve 16.000'i Rusya'ya olmak üzere 76.000 Ahıska Türkü tahliye edilmiştir.[92]

---

[90] Buntük, s. 168
[91] Yunusov, s. 882.
[92] Yunusov, s. 882-883; Rehman Seferov ve Ayhan Alkış, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Genel Bir Bakış", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 24, Güz 2008, s. 401. Web sayfası: http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s24/seferov.pdf (Erişim tarihi: Eylül 2009);

Bu olayların ortaya çıkmasında Rusya'nın kendisine cephe almaya başlayan Gürcüleri, Abhaz ve Osetlerle birlikte Ahıska Türklerini baskı unsuru olarak kullanarak köşeye sıkıştırmak istemesi en önemli sebeplerdendir. Gerçekten de Rusya'nın yardımı ve desteği olamadan 350.000 Ahıska Türkü'nün Gürcistan'a dönmesi, Gürcüler için başa çıkamayacakları sorunlara sebep olabilirdi.[93]

1989-1990 yıllarında Özbekistan'da yaşanan olaylar Ahıska Türklerinin içinde bulunduğu durumuna uluslar arası camianın dikkatini çekmekle kalmamış, Ahıska Türklerinin de haklarının iadesi konusunda daha sert tavır almalarına neden olmuştur. Olayların dış dünyada da yankı bulması, Sovyet hükümetinin onların sorunlarını daha fazla göz ardı etmesini güçleştirirken, 23 Eylül 1989'da ilk resmî Türk Konferansı yapıldı. Konferansa ülkenin her bölgesinden 526 Türk delege katıldı. 18 Mayıs 1990'da Moskova'da "Vatan" isimli bir Türk derneği oluşturma kararı alınan bir konferans daha düzenlendi. 25 Şubat 1991'de SSCB Adalet Bakanlığı bu derneği Moskova'da tescil etti. Lideri Yusuf Serverov olan derneğin genel merkezi Moskova'da idi.[94] Ahıska Türklerinin bulunduğu cumhuriyetlerde "Vatan" derneğinin şubeleri, bölgelerde ise temsilcilikleri açıldı.

Ahıska Türklerinin uzun mücadelesi sonucu, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti 7 Mart 1991 tarihinde "sürgüne tabi tutulmuş halklara karşı uygulanmış cezaların haksız ve yasa dışı olduğunun kabul edilmesi ve onlara haklarının iade edilmesi" hakkında kanun çıkarmıştır.[95] Fakat bu kanun da Ahıska Türkleri'nin Gürcistan'a dönüşü ile ilgili sorunu ortadan kaldırmadı.[96]

Ahıska Türklerinin vatana dönüş sorununun çözüme kavuşturulması ile ilgili önemli eylemlerinden biri de 1 Ağustos 1991'de Moskova'da 7.000'i aşkın kişiyle Kızıl Meydan'ı ve Parlamento binasının önünü işgal ederek yaptıkları oturma eylemiydi. 20-21 Kasım 1992'de "Vatan Cemiyeti" 2. Kurultayını yaptı. 207

Başka kaynaklarda Fergana olayları öncesi Özbekistan'da yaşan Ahıska Türklerinin sayısı 170.000 olarak gösterilmektedir: Piriyeva, s. 44.

[93] Olayların sebepleri, kronolojisi ve sonuçları ile ilgili olarak, bkz. Buntürk, 170-171; 234-283; Hakan Sargın, "Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 46-59.

[94] Yunusov, s. 883; Pentikainen ve Trier, s. 27.

[95] Bugay, s. 141.

[96] M. Akif Kütükçü, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Konya 2005, s. 271-284 (Web sayfası: http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/M.%20Akif%20KÜTÜKÇÜ/271-284.pdf. (Erişim tarihi: Ağustos 2006).

delegenin katıldığı kurultayda cemiyetin ismi "Ahıska Türklerinin Uluslar arası Vatan Cemiyeti" olarak benimsenmiştir. "Vatan Cemiyeti"nin kuruluşu ile aynı dönemde SSCB'nin çöküşünü müteakip "Gürcü" dalgası hareketlenmeye başladı ve Halil Ömerov'un (Gözalaşvili) liderliğini yaptığı Gürcü tezinin savunucuları Kasım 1991'de Kabardina-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçik yakınlarındaki bir köyünde düzenledikleri kurultayda "Sürgündeki Müslüman Meshler" derneğini kurdular ve ismini "Hısna" koydular. 24 Mart 1992 yılında "Hısna" derneği Gürcistanda da tescil edildi. "Hısna" cemiyeti üyeleri, sadece "Müslüman Mesket" olduklarını, soyisimlerinin Gürcüleştirilmesini kabul etmenin yanında, Gürcistan'ın sadece Ahıska bölgesine değil, hangi bölgesine olursa olsun göç edip yerleşmeye de karar vermişlerdi. Bunlar artık sürgünlerde yaşamaktan bıkmış, ne pahasına olursa olsun Gürcistan sınırları içinde yerleşmek isteyen Ahıskalılar idi. Ancak, Gürcistan'ın bütün şartları kabul eden "Hısna" cemiyeti üyelerinin yerleşmelerini engellemiş, hatta Gamsahurdiya hükümeti Gürcistan'a "Meskhi" olarak yerleşen 200 aileyi ülkeden kovmuştu. Gürcistan'ın bu tavırları, verdikleri bütün tavizlere rağmen amaçlarına ulaşamayan "Hısna" cemiyeti üyeleri arasında durumun gerginleşmesine neden olmuş, 1996-97 yıllarında Marat ve Letifşah Barataşvili kardeşler cemiyetten ayrılarak "Gürcü Muhacirleri Birliği" ve "Letifşah Barataşvili Fondu"nu kurmuşlardır.[97]

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra "Vatan Cemiyeti" etkisini artırmaya başladı ve 1993 yılında Azebaycan'da tescil edildi. Türkiye ile sıkı ilişkiler kurdu. Azerbaycan dışındaki bütün "Vatan" temsilcilikleri irtibat halindeydi ve Azerbaycan'daki üyeleri Ahıska Türklerinin sesi olmuştu. İlave olarak "Vatan Cemiyeti" Ahıska Türklerinin büyük çoğunluğunun desteğini almıştı.[98] "Uluslar arası Vatan Cemiyeti" 1996 yılında 41. Avrupa Milliyetleri Federal Birliği Kongresi'nin bir üyesi oldu ve 1997'deki kongreye katıldı.

Eski yerlerine dönüş sorununun çözüme kavuşturulması konusunda "Vatan" ve "Hısna" tarafından yürütülen faaliyetlerin başarıya ulaşamamasından dolayı, BDT'daki bazı Türkler Türkiye'ye göç etme kararı aldılar. Ahıska Türkleri bu süreçte Türkiye'ye göç etme fikrini destekleyen farklı dernekler de kurdular.

[97] Yunusov, s. 883; Pentikainen, ve Trier, s. 28-29.
[98] Yunusov, s. 883.

Kırgızistanda "Osmanlı Türkleri", Kazakistan'da "Turkiya", Ukrayna'da "Anadolu", Azerbaycan'da "Ahıska" ve "Umud" dernekleri bunlardan bazılarıdır.[99]

Ahıska Türklerinin 1965-1970'lerden beri Türkiye'ye göç etme konusunda süregelen taleplerindeki ısrarın artması üzerine 1989 yılında Sovyet yetkilileri, Türkiye'nin kabul etmesi halinde böyle bir göçe izin verebileceklerini bildirmişlerdi. O sırada Bulgaristan'dan yaşanan Türk göçü nedeniyle Türk hükümeti bu teklifi geri çevirmiştir. 1989 Fergana olayları ile gazete, dergi ve televizyonlarda haber olarak geniş yer almaları sonrasında da Türkiye'de geniş kitleler Ahıska Türklerinden haberdar olmuştu. Ahıska Türkleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye ile doğrudan ilişkiler kurma fırsatını da yakalamış oldular.

Sürekli müracaatlar neticesinde, 1990'da Moskova Büyükelçiliğimiz konunun bir kez daha değerlendirilmesini, göçleri mümkün kılacak bir düzenlemeye gidilmesini istedi. Yapılan değerlendirilme ve çalışmaların ardından "Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabul ve İskânına Dair Kanun" 02.07.1992 tarihinde 3835 Sayılı Kanun olarak kabul edildi ve 11.07.1992 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. 1992'de bu kanunun 1. Maddesine göre alınan 92/3706 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1992 yılında 150 aile, 1993 yılında 350 aile olmak üzere toplam 500 ailenin Türkiye'ye kabulüne karar verilmiştir.[100]

Kanunî hazırlıkların tamamlanmasının ardından Iğdır'da geçici iskân merkezleri hazırlanmıştır. Kazakistan'dan 71 aile (319 kişi), Azerbaycan'dan 40 aile (163 kişi), Kırgızistan'dan 23 aile (87 kişi), Rusya Federasyonu'ndan 35 aile (144 kişi) ve Özbekistan'dan 10 aile (37 kişi) olmak üzere Türkiye'ye göç ettirilecek aileler tespit edilmiş ve 10 Şubat 1993 günü 179 aile (750 kişi) bu geçici iskân merkezine yerleştirilmiştir.[101]

Pek çok Ahıska Türkü, gerek bulundukları ülkelerdeki ekonomik ve siyasî şartlar gerek kendilerini Türkiye Türklerinden farklı görmemeleri sebebiyle çıkarılan göç

[99] Yunusov, s. 883.
[100] Avşar ve Tunçalp, s. 49, 83.
[101] Avşar ve Tunçalp, s. 53; Mehmet Baydoğan, "Türk Dünyasında Ahıska Türklerinin Yeri", Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2000 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 72-78.

kanunu dışında da Türkiye'ye göç etmeye devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti de hem çalışmak hem yerleşmek için göç eden Ahıska Türklerinin çalışma, ikâmet ve vatandaşlığa kabul sorunlarını çözmek için 3835 Sayılı Kanun'a dayanarak pek çok Bakanlar Kurulu Kararı ve genelge çıkarmıştır.[102] Bunlardan biri de içisleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün 04/03/2009 tarih ve B050NÜV00700002-010-06/081690 sayılı "5838 Sayılı Kanuna Göre Ahıska Türklerinin Vatandaşlık Başvuruları" konulu genelgesidir.[103]

Ahıska Türklerinin sosyal, ekonomik, demografik durumları; anavatanlarına dönüş sorunları ile ilgili olarak uluslar arası kuruluşlar kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerince pek çok raporlar hazırlanmasına, kararlar alınmasına rağmen başta anavatana dönüş olmak üzere sorunların hiçbiri çözüme ulaşabilmiş değildir. Bu raporlar ve kararlar ancak durumu ve sorunları ortaya koymaktadır.

Ahıska Türkleri, yaşadıkları bütün ülkelerde kurdukları dernek, birlik, federasyonlarla bulundukları ülkelerde birbirleri ile dayanışma içinde, hem bulundukları ülkelerde sorunlarını çözme hem anavatana dönme konusunda mücadelelerini sürdürmektedirler. Bu derneklerden bazıları şunlardır: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (İzmir)[104], Ahıska Türkleri Derneği (İzmir)[105], Ahıska Türkleri Eğitim kültür ve Sosyal Yardım Derneği (İstanbul)[106], Ahıskalı Türkler İşbirliği ve Dayanışma Derneği (İstanbul)[107], Ahıskalılar Derneği (Denizli)[108], Dünya Ahıska Türkleri Birliği "DATUB"[109] (Kazakistan, Rusya Federasyonu, Özbekistan, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kırgızistan'dan temsilcilerin katılımı ile (Tablo 4) 19-20 Şubat 2011 tarihlerinde kurulmuştur.),[110] Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu "A.T.D.F." (Ankara)[111], Ahıskalı Öğrenciler Birliği "ASU"[112], Iğdır Uluslararası Ahıska Türkleri Kültür Yardımlaşma ve

---

[102] "Ahıskalılar ile İlgili Bugüne Kadar Çıkarılan Kanunlar ve Son Durum", *Ahıska Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Bülteni*, Haziran 2001, s. 26; Buntürk, s. 311-313.
[103] http://www.nvi.gov.tr/Mevzuat,Nufus_Mevzuat_Genelge.html sayfasında Ahıska (Genelge 2009-03 ve Eki)
[104] http://www.ahiskalim.org/
[105] http://www.ahiska.net/
[106] http://www.ahiskalilar.org/portal/index.php
[107] http://ahiskadosyasi.org/
[108] http://ahiskadernegi.com/
[109] http://www.datub.eu
[110] http://www.dunyaturkleri.org.tr/Haberler.asp?haber=devam&id=293
[111] http://www.ahiskafederasyon.org
[112] http://www.asuturkiye.org/

Dayanışma Derneği, Antalya Ahıska Türkleri Kültür Ve Dayanışma Derneği, Kırgızistan Ahıska Türkleri Derneği, Uluslararası Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti (Rusya Federasyonu ve Ahıska Türklerinin yaşadığı bütün Türk Cumhuriyetlerinde şubeleri bulunmakta), ‘‘Türk Toplumu’’ Yerel Millî Kültür Merkezi (Çeçenistan).

Bu dernek ve birlikler sosyal, kültürel ve siyasî faaliyetler yanında kurmuş oldukları pek çok internet siteleri ile Türkiye’de ve Türkiye dışında yayımlanan gazete, kitap ve dergiler ile geniş bir yelpazede faaliyetlerini sürdürerek Ahıska Türklerinin sesini dünyaya duyurmaya çalışmaktadırlar. Bu yayınlar arasında, 2004 yılından itibaren AHDEF (Uluslararası Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu)’in yayın organı olarak Yunus Zeyrek’in yönetiminde çıkarılmaya başlayan ve internet ortamında da bütün sayılarına ulaşılabilen[113] “Bizim Ahıska” dergisi en önemlilerinden biri olarak dikkat çeker. Yine yılda bir ya da iki sayı olarak yayımlanan Ahıska Türkleri Eğitim Kültür ve Soysal Yardımlaşma Derneği’nin (Ümraniye-İstanbul) çıkardığı “Ahıska” dergisi bunlardan biridir. Bunun yanında Kazakistan Ahıska Millî Merkezi başkanı Ziyaettin İsmihanoğlu Kassanov önderliğinde Türkiye Türkçesi ve Rusça olarak yayımlanan “Ahıska” gazetesi, Nalçik’te Vatan Cemiyeti’nce yayımlanan “Vatan Yolunda” gazetesi, Azerbaycan’da yayımlanan “Vatan Aşkı” gazetesi vb. dergi ve gazeteler mevcuttur.

3. Günümüzde Ahıska Türklerinin Nüfusu ve Yaşadıkları Yerler

Bugün sayıları 300.00 ile 600.000 arasında tahmin edilen[114] Ahıska Türkleri günümüzde Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan,

---

[113] http://www.ahiska.org.tr/

[114] Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım Harding, Matthev Hoover vd., *Meskhetian Turks-An Introduction to Their History, Culture and Resettlement Experiences*, Center of Aplied Linguistics, COR Center, Culture Profile No. 20, Washington, 2006, s.13, Web sayfası: http://www.cal.org/co/pdffiles/mturks.pdf (Erişim tarihi: Şubat 2007); Seferov ve Alkış, s. 401-402; Valeri Modebadze, “Historical Background of Meskhetian Turks’ Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process”, *IBSU Scientific Journal*, Volume 3 (2009), Issue 1, s. 113-128; Fatima Devrisheva, “Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 4-5; Pentikainen ve Trier, s. 13-26; Baydoğan, s. 9-13; Ali Saygılı, “Ahıska Türkleri’nin Nüfus Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ülkümüz*, Kommersiyalık Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi Dergisi, Celalabad-Kırgızistan Yıl 1, Sayı 2, Aralık 2004, s. 313-327.

Özbekistan ve Ukrayna'da yaşamaktadır. Son dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri'ne önemli miktarda Ahıska Türkü göç etmiştir (Tablo 3).

Türkiye: Türkiye 1992'de çıkardığı bir Kararname ile bir miktar Ahıska Türkü'nü Türkiye'ye getirerek Iğdır ve Hatay illerimizde iskân etmiş, ancak daha sonra yaşanan göçlerle Türkiye'deki Ahıska Türklerinin sayısı hızla artmıştır. Günümüzde Türkiye'de yaşayan Ahıska Türklerinin sayısı 40.000 ile 60.000 arasında tahmin edilmektedir.[115] Türkiye'de Ahıska Türkleri başta Bursa ve İstanbul olmak üzere Antalya, İzmir, Ankara, Samsun gibi büyük şehirlerde yaşamaktadır.

Kazakistan: Sürgünde, Özbekistan'dan sonra en çok Ahıska Türkü'nün yerleştirildiği Kazakistan, günümüzde en çok Ahıska Türkü'nü barındıran ülke konumundadır. Ahıska Türklerine serbest dolaşım hakkının verilmesi ile bu ülkeye göçler devam etmiş, özellikle 1989 yılındaki Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan yeniden göç ettirilen Ahıska Türklerinin bir kısmının daha Kazakistan'a gelmesiyle bu ülkedeki Türk nüfusu hızla artmıştır. Günümüzde bu ülkedeki Ahıska Türklerinin sayısı 150.000 ile 170.000 arasında tahmin edilmektedir. Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri özellikle Alma-Ata, Çimkent, Cambul, Taraz, Karaganda şehirleri ve çevresinde bulunmaktadır.[116]

Rusya Federasyonu: Günümüzde Rusya Federasyonundaki Ahıska Türklerinin sayısı 70.000 ile 90.000 arasında tahmin edilmektedir. Rusya'nın 30'a yakın idarî yerleşim biriminde yaşamakta olan Ahıska Türkleri genellikle Krasnodar ve Rostov bölgelerinde yoğunlaşmıştır. En fazla bulundukları şehirler ise Krasnodar, Stavropol, Rostov, Nalçik, Belgorad, Tula, Kursk, Smolensk ve Moskova'dır Ancak Krasnodar bölgesinde yaşayan ve özellikle Fergana olaylarından sonra gelenler Rusya vatandaşlığına kabul edilmediğinden kimliksiz ve vatansız halde, yerel yönetimlerin ve halkın baskı ve tacizleri ile de çok ağır şartlarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Devreye Amerika Birleşik Devletleri'nin girmesi ile bu bölgede yaşayan Ahıska Türklerinin önemli bir kısmı bu ülkeye göç etmiştir.[117]

---

[115] Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 402;
[116] Aydıngün, Harding, Hoover, vd.,, s. 13; Seferov ve Akış, s. 403.
[117] Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 403.

Azerbaycan: Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türkleri sayısı 90.000 ile 110.000 arasında tahmin edilir.[118] 1956 yılında Sovyetler Birliği döneminde çıkarılan seyahat ve iskân serbestliğine dair kararnamenin ardından 1956-1958 arasında bir kısım Ahıska Türkü bu ülkeye göç ettirilmiş ve özellikle Mugan bölgesinde Ahıska'daki köy isimleriyle yeni yerleşim birimleri kurulmuştur. Bu yıllardan 1970'lere kadar 25.000-30.000 civarında Ahıska Türkü bu ülkeye yerleşmiş ve genellikle Azerbaycanlı olarak vatandaşlık almıştır. Bu yüzden bazı çalışmalarda bunlar Azerbaycan Türkü olarak değerlendirildiğinden bu ülkedeki Ahıska Türklerinin sayısı 45.000-50.000 arasında verilir. Fergana olaylarından sonra ise 50.000 civarında Ahıska Türkü gelmiştir. Bunlar da daha çok Arran bölgesindeki Saatlı, Sabirabad ve Salyan idarî bölgelerine yerleştirilmiştir. Bunların yanında günümüzde Bakü, Gence, Haçmaz, Deveçi, Oğuz, Gebele, İsmayıllı, Şamahı, Beylegan gibi yerleşim birimlerinde de önemli sayıda Ahıska Türkü yaşamaktadır.[119]

Kırgızistan: 1944 sürgününde 15.000 kadar Ahıska Türkü bu ülkeye yerleştirilmiş, Fergana Olaylarından sonra bu ülkeye de bir miktar göç yaşanmış ve günümüzde sayı 45.000-50.000 kişiye ulaşmıştır. Bu ülkedeki Ahıska Türkleri çoğunluk Bişkek civarında olmak üzere, Oş ve Celalabad şehirleri çevresinde yaşamaktadır.[120]

Özbekistan: 1944'teki sürgünde, nüfusun yarıdan fazlası bu ülkede iskân edilmiş, 1989 olaylarına kadar nüfus 120.000-140.000'lere ulaşmıştır. Sürgün edilen Ahıska Türkleri, Özbekistan'da başta Fergana ve Taşkent olmak üzere Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant gibi şehirler çevresine yerleştirilmiştir. 1956'da seyahat ve iskân serbestliğinin verilmesiyle buralardaki Ahıska Türklerinin bir bölümü izin çıkması halinde vatana dönmek ümidiyle Azerbaycan ve Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki özerk cumhuriyetlerine göç etmiştir. Fergana olayları öncesi en çok Ahıska Türkünün yaşadığı ülke Özbekistan iken, olaylar sonrası bu ülkedeki Ahıska Türkleri'nin sayısı 15.000-25.000 arası tahmin

[118] Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 13.
[119] Rehman Seferov, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, Selçuk Üniversitesi, Konya 2005, s. 395-409.
[120] Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 13; Seferov ve Akış, s. 404;

edilmektedir. Bu nüfusun da önemli bir kısmı Taşkent şehri ve civarında yaşamaktadır.[121]

Ukrayna: Ukrayna'daki Ahıska Türkleri bu ülkeye Fergana olayları sonrası gelmiş olup sayıları bugün 10.000-15.000 arasında tahmin edilmektedir. Çoğu Kırım'da olmak üzere Donetsk, Harkov, Kherson şehirleri ve çevresinde yaşayan Ahıska Türklerine 1991 yılında Ukrayna vatandaşlığı verildi.[122]

Amerika Birleşik Devletleri: Rusya Federasyonu içindeki Krasnodar bölgesinde vatandaşlığa alınmayan ve her türlü haktan mahrum olarak zor şartlar altında yaşayan Ahıska Türkleri 2004 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilmeye başlamış ve günümüzde bu ülkedeki Ahıska Türklerinin sayısı 10.000'i bulmuştur. Amerika'daki Ahıska Türkleri 33 eyalet ve Columbia bölgesinde dağınık olarak yaşamaktadır. Bu ülkedeki Ahıska Türklerinin belli şehirlerde toplanma çabası içinde olup, ağırlıklı olarak Pennsilyvania, Washington, Illionois, ve Kentucky'de yaşamaktadırlar.[123]

4. Ahıska Türklerinin Etnik Kökeni[124]

Bölgenin tarihi geçmişi ile ilgili veriler, bölgede en eski dönemlerden bu yana değişik Türk topluluklarının yerleşmelerinin ve siyasî hâkimiyetlerinin bulunduğunu göstermektedir. Bu bölgede yaşayan Türklerin etnik temellerinde ağırlıklı olarak XI. yüzyıldan itibaren bölgede güçlü bir şekilde varlık gösteren Oğuz Türkleri ile XII. yüzyıl başlarında ve sonlarında bölgeye Gürcü kralının

---

[121] Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 404.
[122] Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 404.
[123] Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 404-405.
[124] Bu konu ile ilgili olarak bkz. Mustafa Kalkan, "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri", *Bilig*, S.7, Güz 1998, s. 160-170; Aydıngün, Harding, Hoover, vd., s. 2; Ufuk Coskun, "Ahiska/Meskhetian Turks in Tucson: An Examination of Ethnic Identy", The University of Arizona, 2009, s. 23-40; Kırzıoğlu, *Yukarı Kür...*, s. VII-XII; M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Ne Mesket Ne De Misket: Ahıska Türkleri'dir", *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, Azerbaycan Derneği Yayınları, Sayı 268, Ankara 1989, s. 17 – 23; Ayşegül Baydar Aydıngün, "Rethinking Ethnic Identity Formation: The Case of The Ahiska (Meskhetian) Turls İn Turkey and Kazakhstan", The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2001, s. 63-68; Orhan Uravelli, "Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü/Meskh Tezi", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994) Bildiriler*, II. Cilt, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 361-363; İrade Yüzbey, "Ahıskalı Türkler ve Kültürleri", *Turkish Studies İnternational Periodical For he Languages, Literature and History of Turish or Turkic*, Volume3/7 Fall 2008, s. 679-681; Yusuf Uramalı, *Gürcistan'da Sinsi Faliyetler*, web sayfası: http://www.geocities.com/karadenizim/gurcistanda.html.; İsmail Mızı-Ulu, *Merkezi Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru*, (Çevirenler: S. Eliyarlı, M. Abdulla), TDAV, İstanbul 1993.

daveti ile Kafkasyanın kuzeyinden gelip yerleşen Kıpçak Türklerinin bulunduğu görülmektedir. Selçuklu akın ve yerleşmelerine karşı Gürcülerle birlikte hareket eden bu Hıristiyan Kıpçaklar, XII. yüzyıl ortalarında Gürcü kroniklerinde de Sa-Atabago (Atabek Yurdu) olarak anılan bölgede İlhanlı Hükümdarı'nın desteğiyle Atabekler Devleti'ni kurmuş; İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî devletlerine bağlı olarak varlığını devam ettirdikten sonra 1578 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne katılmışlardır. Bölgede Selçuklularla birlikte başlayan Oğuz/Türkmen yerleşmeleri ve etkisi yine birer Oğuz/Türkmen devleti olan Akkoyunlu, Safevî devletleri zamanında da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesinden sonra Hıristiyan olan Kıpçaklı Atabek sülalesine mensup beyler ile birlikte halk da Müslümanlığı benimsemiştir.

Görüldüğü gibi Ahıska Bölgesinde yaşayan Türk nüfusu ağırlıklı olarak Oğuz ve Kıpçak Türklerine dayanmıştır. Bölgedeki Oğuz/Türkmen kaynaşmasında Oğuz/Türkmen devletlerinin uzun yıllara yayılan nüfuz ve hâkimiyetleri Oğuz/ Türkmenlere ait özellikleri ön plana çıkarmıştır.

Ancak bu küçük alanda hâkimiyetin sık sık el değiştirmesi ve etnik kaynaşmalar, bölgede yaşayan Türkler arasında "boy" bilincinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bölgeden sürgüne gönderilen bu Türklere "Ahıska/Mesket Türkleri" denmesi ise etnik bir vurgu değil, sürgün olunan cografyaya bağlı bir adlandırmadır. Nitekim bölgeden Türklerle birlikte sürgün edilmekle aynı kaderi paylaşan, etnik adlandırmasını koruyan fakat sürülenler içinde çok az bir sayıya tekabül eden topluluklar da (Terekeme/Karapapaklar, Hemşinliler) kendilerini "Ahıska Türkü" kimliği ile ifade etmektedir.

Güneybatı Gürcistan, Rus ve Gürcü kaynakları tarafından "Mesketya" olarak adlandırılmakta, bu coğrafi isim sebebiyle Ahıska Türklerine "Mesket Türkleri" de denilmektedir. Ancak bu coğrafyada M.Ö. VIII. yüzyıllarda yaşadığı söylenen "Meskhi/Massaget"ler, "İskit/Saka" kökenli olmaları ile ilgili görüşler bir yana, geride çok fazla bir iz bırakmadan tarih sahnesinden silinmiş bir topluluktur. Gürcüler, "Meskhi/Massaget"lerin Gürcü kökenli olduğu iddiasından hareketle, bu bölgede yaşarken sürgün edilen halkın Osmanlının bölgeyi fethetmesinden

sonra zorla Müslüman yapılmış Gürcüler olduğunu ileri sürmektedirler.[125] Bu tezin elle tutulacak hiçbir yönü bulunmadığı çok açıktır. Çünkü günümüzde bile, değil Gürcistan, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Gürcülerin "tarihî Mesketya" topraklarından saydıkları Artvin gibi illerimizde yaşayan yerli ya da Türkiye'nin batısındaki illerine Osmanlı- Rus Savaşları sırasında göç eden Gürcü kökenli Müslüman vatandaşlarımız ana dillerini unutmamışken, Artvin'de, Posof'ta ve Gürcistan'da Gürcüce'yi bilen bu Gürcü kökenli Müslüman köylerinin yanında yüzyıllarca aynı tarihî serüveni yaşayan ve "Meskhi/Massaget" olduğu iddia edilen bu insanların Gürcüceyi hiç bilmemeleri nasıl izah edilecektir? Dolayısıyla, sürgüne tabi tutulan bölge insanının, Osmanlının bölgeyi fethinden sonra zorla dinleri, dilleri ve kültürleri değiştirilerek asimile edilmiş Gürcü oldukları iddiası sadece bir hayalden ibarettir.

Gerek dil, gerek kültür, gelenek ve görenekler, gerek yaşam biçimi, gerek fizikî antropoloji ile ilgili veriler Ahıska bölgesinden sürgün edilen bu topluluğun "Türk" olduğunu açıkça göstermektedir.

5. Ahıska Türklerinde Sosyal Hayat, Dil ve Edebiyat

Ahıska Türklerinde eskiden beri süregelen iş ve uğraşı alanları; çiftçilik, hayvancılık, bağcılık (sebze ve mevve yetiştiriciliği)dir. Ahıska bölgesinde hayvancılık bölge insanının en önemli geçim kaynaklarından biri olup yaylacılık geleneği sürgüne kadar devam etmiştir.

Ahıska Türklerinin sürgün öncesi yaşadıkları coğrafyadaki iş ve uğraş alanlarıyla bu alanlara dair hayvan, bitki, tahıl, ürünlere; yaşam alanları ile bu alanlara ait eklenti ve bölümlere; günlük hayatta kullanılan eşyadan giyim-kuşama dair varlıkların adlandırılmasında görülen söz varlığının neredeyse tamamı, Gürcüceden, Rusçadan sınırlı sayıdaki alınmalar dışında Türkçe'dir[126] ve Kıpçak izlerinin biraz daha zayıf kaldığı, Kuzey Doğu Anadolu, Doğu Anadolu ile Azeri ağızlarının harmanlandığı Dede Korkut Hikâyelerinin dilini andıran bir görünüm

[125] Latifşah Barataşvili ve Klara Barataşvili, "Mı-Meshi", Literaturnaya Gruziya, No: 8 (s. 85-132), No: 9 (s. 98-146), No: 10 (s. 91- 105), No: 11 (s. 150 -181), Tbilisi 1988.
[126] bkz. İsmail Kazımov, *Axısga Türklerinin Dili*, Bakı-Elm 1999, s. 84-91; F. F. Aliyev, *Oçerki Po Leksike Yazıka Turok Kazaxstana*, Alma-Ata 1978; M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Lehçe-i Erzurum Yazmasındaki Halk Sözleri", *TDAY-B 1962*, Anlara 1988, s. 195-244.

arzeder.[127] Ahıska Türklerinin halk takvimi[128], kış hazırlıkları, yemek kültürü[129] Türk kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Tamamı Sunnî Müslüman olan Ahıska Türkleri dindar bir Türk topluluğudur. Yaşadıkları acıların Türk olmaları yüzünden başlarına geldiğini düşündüklerinden, sürgün edildikleri yerlerde asimile edilecekleri düşüncesiyle "Türk, Osmanlı Türkü" kimliklerine sıkı sıkıya sahip çıkmış, gelenek ve görenekleri, folklorik degerleri ile dillerini (ağız) ısrarla korumuşlardır. Ahıska Türkleri bulundukları ülkelerde Rusça yanında bulundukları ülkelerin dilini de öğrenmek zorunda kalmalarına rağmen mecbur kalmadıkça başka Türk lehçeleri veya yabancı bir dil ile konuşmaktan ısrarla kaçınmışlar ve bulundukları ülkelerde okuyan çocuklarına da evde ve kendi aralarında "Ahıska ağzı" ile konuşmaları konusunda sürekli telkinlerde bulunmuşlardır.[130]

Uzun yıllar Osmanlı etkisi altında bulunan Ahıska Türklerinin bağımsız bir yazı dili olmamıştır. Ancak Ahıska Türkleri ağzı pek çok hususta Eski Anadolu Türkçesi ve özellikle Dede Korkut Kitabı'nın dili ile ortak özellikler gösterir. Ergin, Dede Korkut Kitabı'nın XIV. yüzyıldan itibaren itibaren Osmanlı (Batı) ve Azerî (Doğu) Oğuzcası olarak ikiye ayrılmaya başlayan Batı Oğuzcasının doğu Oğuz yani Azerî sahasına girdiğini, Azerî ağızları içinde de en çok Terekeme/Karapapak ağzına yakın olduğunu söylerken[131] pek çok hususun açıklanması sırasında bu özelliğin Terekeme ağzı ile –Ahıska bölgesini kasterek- Çinçavat ağzında da bulunduğunu belirtir; bu iki ağzı Batı Azerî ağzı ve Dede Korkut Türkçesinin mirasçısı olarak ifade eder.[132] Araştırmacılar, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki yurtlarında Kıpçak ve Peçeneklerle giriştikleri mücadelenin destanlaşma sürecine Anadolu'da tutunma dönemindeki mücadelerinin de eklendiğini belirterek hikâyelerin iki

[127] krş. Janos Eckmann, "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair*", TDAY-B 1964*, Ankara 1989, s. 35-41.
[128] Sergey Cikiya, "K Nazvaniyo Mesyatsev v Dialekte Turetskogo Yazıka" *Voprosı Tyurkologii*, Baku 1971, s. 116-122; Minara Aliyeva, "Ahıska Türklerinin Halk Takvimi Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, Bahar 2001, s. 134-139.
[129] Seferoğlu, Paşali, "Ahıska'da Kış Hazırlıkları ve Yemek Kültürü", *Bizim Ahıska Dergisi*, Yıl 4, S. 9, Kış 2008.
[130] Çiğdem Balım ve Ayşegül Aydıngün, "Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri", *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003, s. 236-243.
[131] Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer,* TDK Yay.: 219, Ankara 1997 (3. Baskı), s. 351.
[132] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 393.

katmanlı olduğunu belirtirler. Zaten hikâyelerdeki en belirgin coğrafya da genel hatları ile Kafkaslardan Mardin'e, Trabzon ve Bayburt'tan Aras ve Kür nehirlerinin aşağısına kadar olan bölgeyi içine alır. Hikâyelerin ikinci katmanını oluşturan olaylarda Oğuzların kuzeyinde Gürcistan'ın olduğu, mücadele edilen "Kara Dinlü Kafirler"in de isimlerine bakarak Oğuzlar'ın ardından onlara karşı durmaları için Gürcistan'a davet edilip Kür ve Çoruh boylarına yerleştirilen Kıpçak Türkleri olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyelerdeki yer adları ile ilgili yapılan araştırmalar da bu coğrafyayı doğrulamaktadır.[133]

Ancak bölge anonim halk edebiyatı ve âşıklık gelenegi bakımından çok zengindir. Bölgede pek çok halk şairi yetişmiştir. Başlıca halk şairleri arasında Ahıskalı Emrah, Kobliyanlı Sefilî, Ahılkelekli Hasta Hasan, Çerkezoğlu, Çirkinî, Gülali Hoca, Üzeyir Usta/ Fakirî, Ahıskalı Korhan, Ahıskalı Pir Mehdî, Hıstızlı Nihanî, Şükrî, Ahıskalı Şehrî, Azgurlu İsmail, Hırtızlı Sevdayî, Ahılkelekli Taşdemir, Ahıskalı Ali Paşa sayılabilir.[134] Bölgede Âşık Ruhanî, Âşık Şivğa, âşık Miheil Zazadze, Âşık Sandro, Âşık Pektayî gibi Türkçe söyleyen Gürcü âşıkların da bulunması[135], âşıklık geleneğinin bölgede ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ahıska Türkleri, anonim halk edebiyatı ürünleri olan bilmeceler, maniler, türküler, atasözleri, masallar ve halk hikâyeleri örnekleri, geleneksel müzikleri ve çalgıları ile de Anadolu Türklüğünün sınırlar dışında kalmış doğal bir uzantısı olduklarını açıkça gösterirler.[136]

---

[133] Geniş bilgi için, bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri*, AKMB Yay., Ankara 2000; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yay., Ankara 1997 (4. Baskı) s. 51-56; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB Yay., İstanbul 2000, s. LXXXIV-LXXXV (Dede Korkut'un coğrafyası), s. LI-LXVII (tarihi tabakalar).

[134] Geniş bilgi için bkz.: Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıskalı 14 Halk Şairimizden Birer Parça", *Türk Kültürü*, S. 47, C. IV, 1966, s. 1012-1026; Ayfer Yılmaz, "Ahıska Türklerinin Edebiyatına Dair", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 18, Yaz 2004, s. 131-150; İbrahim Türki (haz.), *Ahıska Türklerinin Tarihi, Edebiyatı ve Aşıklarının Kısa Antolojisi*, Çimkent 2007.

[135] Valeh Hacılar, "Türkçe Söyleyen Gürcü Âşık-Şairleri", *Bizim Ahıska Dergisi*, (çev. Yunus Zeyrek), Yıl 4, S. 10, Bahar 2008.

[136] Yılmaz, s. 125-131; Asıf Hacılı ve Aydın Poladoğlu, *Ahıska Türk Folkloru*, AKMB Yay., Ankara 2001; Ülkü Önal, *Ardanuç-Ahıska Manileri ve Türküleri*, Ürün yay., Ankara 2005; Ülkü Önal, *Ardanuç – Ahıska Masalları ve Halk Hikayeleri*, Ankara 2004; Ülkü Önal, *Ahıska Masalları ve Hikayeleri*, Meneviş yay., Ankara 2008; Minera Aliyeva, "Ahıska Türklerinin Ağzında Atasözleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/ 2, Güz 2001. s. 585-590; Abdurrahman Köksal, "Bişkek'te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri", Manas Üniversitesi SBE, Bişkek 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); İlmira Ragibova, "Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru", Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2008 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, AKMB Yay., Ankara 2004.

I. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1.1. ÜNLÜLER

Ahıska Türkleri ağzında, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan ve Genel Türkçe ile ortak olan a, ı, o, u; e, i, ö, ü temel ünlüleri[137] ve yazıda gösterilmeyen ė (kapalı e) ünlüsü[138] yanında, Anadolu ve Rumeli Ağızlarında olduğu gibi, bunlardan bazılarının boğumlanma nitelikleri bakımından değişikliğe uğramış olan türleri de vardır. Ancak bu ara ünlüler Anadolu ve Rumeli Ağızları üzerine yapılan pek çok çalışmada tespit edilenler kadar çeşitli değildir.[139]

Ahıska Türkleri üzerine yapılan iki çalışmada, Ahıska Türklerinin dilinde on ünlü bulunduğu belirtilir. Kazımov "Ahıska Türkleri kiril temelli alfabede 10 ünlüden istifade etmişler" diyerek, bu ünlüleri "a, е, и, о, у, ө, ү, ә, ы, э" şeklinde sıralar.[140] Aliyev de çalışmasında kullanacağı Ahıska Türkleri ağzındaki sesleri gösteren transkripsiyon alfabesini verirken, ünlüleri "a, ə (= ä), e (kelime ortasında), и, o, ө (=ö), y, ү, ы, э (kelime başında)"[141] olarak gösterir. Kazımov'un çalışmasında, Ahıska Türklerinin bulundukları ülkelerdeki (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgısiztan, Özbekistan, vs.) millî alfabeleri kullanarak oluşturdukları

---

[137] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basın-Yayın-Tanıtım, İstanbul 2001, s. 39; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay: 528, Ankara 1990, s. 34.
[138] Ergin, *Türk...,* s. 9; Banguoğlu, s. 37.
[139] Ahmet B. Ercilasun, *Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi*, TDK Yay: 797, Ankara 2002, s. 51-54 (á, å, ą̇, ė, è, ẻ, ę, í, ị̊, i˚, į, ó, ú, ų, ų̇, ų̈); Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları,* I. Cilt, TDK Yay: 588, Ankara 1995, s. 73-79 (*a*, ɐ, ɒ, ə, *ə*, e, *e*, ɛ, ı, ɪ, i, ị, *i, ị*, o, o, *ö*, ö, u, u, *ü*, ü); Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, TDK Yay: 795, İkinci Baskı, Ankara 2003, s. 37-43 (á, à, a˚, a', è, e˚, í, ı˚, i˚ó, ú, ò); Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 745, Ankara 2000, s. 17-23 (ȧ, â, á, å, ė, ẻ, í, i̊, ó, ô, ȯ, ú); Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 582, İkinci Baskı, Ankara 1994, s. 29-36 (*á,* a, *â, ə, ė, ẻ, i̊,* ı, o, u, *ů, ô*); Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 582, Ankara 1995, s. 19-27 (*â, å, ė, ę, ë, ɪ, i̊, i, i, i̊, ǫ, ȯ, ô, ų, ů, ų̈, ů, ų̈*).
[140] Kazımov, s. 50.
[141] Aliyev, , s. 4.

yayımlanmış ve yayımlanmamış metinler[142] esas alınarak ünlü varlığı belirlenmiştir. Aliyev ise Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde derlemeler yaptığını, bu derlemelerin yazıya geçirilmesi esnasında bilindik metotların kullanıldığını, diyalekt özelliklerinin verildiğini belirtir[143] ki ünsüzler bakımından bu doğrudur. Ancak, her iki çalışmada da ara ünlülerden hiç bahsedilmemiştir.

1.1.2. Türkiye Türçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Normal Süreli Ara Ünlüler

Ahıska Türkleri ağzında tespit ettiğimiz ara ünlüler, kalınlık-incelik bakımından genellikle ince ünlülerin kalınlaşması yönünde oluşan "yarı kalın" ünlülerdir. Bölge ağzında birkaç kelimede rastladığımız "ė" (kapalı e) ünlüsü dışında genişlik-darlık bakımından oluşan "yarı geniş/kapalı" ve düzlük-yuvarlaklık bakımından oluşan "yarı yuvarlak" ara ünlüler kullanılmaz.

Ahıska Türkleri ağzında Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklı olarak tespit edilen ünlüler şunlardır: á, ė, ó, ú.

1.1.2.1. á Ünlüsü:

Türkçe ve yabancı kelimelerdeki ince a'yı belirtmek için kullandığımız bu ünlü, normal a'ya göre daha önde, normal e'ye göre daha arkada boğumlanan, "a" ile "e" arası bir ünlüdür. Bölgemizde çok sık karşılaşılan ve bir değişme sonucu ortaya çıkan "á" ünlüsü, yabancı asıllı kelimelerde daha çok a > e, Türkçe kelimelerde ise e > a değişmesine bağlı bir ara ses olarak ortaya çıkar.

"Kâğıt, kâr, rüzgâr, selâm" gibi alınma kelimelerde ince telaffuz edilen a sesi ise herhangi bir değişme sonucu değil, öndamak ve dişeti bölgelerinde boğumlanan "g, k, l" gibi ünsüzler ile hece kurmuş olan ve kaynak dilde de zaten ince (palatal) olan bir ünlüdür.[144]

a > á değişmesi ile:

---

[142] Kazımov, s. 175-176. (Bu metinlerin belli başlıları: Asıf Hacılı, Garibem *Bu Vatanda – Axısga Türklerinin Etnik Medeniyyeti*, Gençlik, Bakı, 1992; Aydın Poladoğlu, *Bir Ulusun Söz Sanatı*, Bakı, 1998; "*Vatan Aşkı*" gazetesinde 1991, 1992, 1993 yıllarında yayımlanmış şiirler, halk hikayeleri, muhtelif derlemeler; Ahıskalı bazı halk şairlerinin kendi tuttukları defterler ve çeşitli araştırmacıların derleyerek yazıya geçirdikleri folklor anlatıları).

[143] Kazımov, s. 3-4.

[144] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 31; Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 536, Ankara 1988, s. 20.

áhmet I/534, ásgere XII/95, áşḴinán XII/128, bázisi XII/134, dávet XII/130, Ḵ̂uranı ázimüşánda I/2, táraf II-a/11, máḫsát XII/79, vátán V/49, yáğni I/2 vb.

e>á değişmesi ile:

cámaat II-a/3, çátin XIII/226, dertláşaḫ < dertleşek "dertleşelim" I/19, dögiyellár VII-a/189, evdá I/10, gáliyerim I/40, gáturiyerdilár "getiriyordular" XII/ 14, ḫastaḫanásında V/112, igná I/298, ná I/16, sán I/10, senedá II-a/91 vb.

1.1.2.2. ė Ünlüsü:

Türkçenin temel ünlülerinin yanında dokuzuncu ünlü olarak kabul edilen ė ünlüsü, boğumlanma noktası e ile i ünlüleri arasında yer alan ince, düz ve kapalı bir "e"dir.[145] Zeynep Korkmaz, "Türkçe kelimelerdeki kapalı e (ė) ünlülerinin bir kısmı, hemen ayrıksız olarak y ve bazen de ç, s, ş gibi yanındaki ünlüler üzerinde inceltici/ daraltıcı etki yapabilen ünsüzlerden önce bulunur. ė ünlülerinin bir kısmı bu ünsüzlerin inceltici, bir kısmı daraltıcı etkisi ile oluşur." dedikten sonra inceltici etki ile oluşanların a ünlüsünden a > á > e > ė; daraltıcı etki ile oluşanların e ünlüsünden e > ė değişmesi ile[146] meydana geldiğini belirtir. Korkmaz, bir başka çalışmasında ise "ė" ünlüsünün, ön ya da içseslerde olmak üzere hep kök hecede bulunduğunu, Türkçe kelimelerde çoklukla, i > ė değişimi ile ve Eski Türkçedeki i sesinin tarihî seyri içinde gösterdiği genişleme eğilimine uyarak "ė"ye dönüşmesi ile oluştuğunu belirtir.[147] Efrasiyap Gemalmaz da "Erzurum İli ve Ağızları"nda ė ünlüsünün e >ė, i>ė ve ı, i, u, ü>ė olmak üzere üç şekilde oluştuğunu belirtir.[148]

Bölgemiz ağzında kapalı e sesi karakteristik değildir. Hatta kelime başında ve ilk hecede "e-i" meselesi konumunda "e" tarafındadır. Ancak "in-, git-, giy-" ve "ye-" fiilleri ile bu fiillerden türeyen kelimelerde kullanımının daha çok, diğer örneklerde ise nadir olduğu görülür.

---

[145] bkz. R. Rahmeti Arat, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair", *Makaleler*, cilt I , (haz..Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yay. 65, Ankara 1987, s. 334-341; F. Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi,* İÜ Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2157, İstanbul 1977, s. 19-25; Ergin, *Dede Korkut…II*, s. 405-405; Elza Semedli, "Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı é", *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University Press, Volume 10 – Numbers 3-4, Volume 11 – Numbers 1-4, Volume 12 – Numbers 1-2, 2007-2009, s. 522-534 Web sayfası: http://jas-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/43.pdf (Erişim tarihi: Şubat 2010).

[146] Zeynep Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, TDK Yay: 583, Ankara 1994, s. 6.

[147] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 34.

[148] Gemalmaz, s. 75-76.

bė^{y}çáre II-b/62, dė^{y} “diye” VII-c/208, ediyėrlár VIII/85, ėnilmáz VII-c/174, ėrkek I/14, gėdábülürsün VIII/5, gėyardilár VII-c/4, hėç VII-b/70, vėrácaği VII-c/25, yėmaĶ VII-c/74 vb.

1.1.2.3. ó Ünlüsü:

o-ö arası yarı kalın bir ünlü olup, ö > o değişmesine bağlı bir ara ses olarak ortaya çıkar. Ahıska Türkleri ağzında ön seste ve ilk hecelerde görülür. o > ó, ö değişmesine ise rastlanmaz.

górmamiştuḫ II-a/32, gótururdilár V/13, gózal II-b/54, gózlarıma I/175, kótuluḫ IV/20, kóyda I/446, kóva “köye” VII-b/79, ógratti I/105, ómruni II-a/92, órtuĶoliyer II-b/98, sóyliyerlár IX/24, tókiyer II-a/3 vb.

1.1.2.4. ú Ünlüsü:

u-ü arası yarı kalın bir ünlü olup ü > u değişmesine bağlı bir ara ses olarak ortaya çıkar. Kelimelerde sadece son ses olarak görülmez. Ahıska Türkleri ağzında u > ú, ü değişimine birkaç örnek dışında rastlanmaz.

búkiyersin VI/6, dúgúnlar VII-c/1, geçúrdum III-a/9, götúdilár V/3, gúlaşiyerlár II-b/78, gúnda III-a/30, gúz III-a/43, kúpe II-b/46, küçúgi VIII/85, múḫterem I/1, ogúna “önüne” II-b/83, súrgún VIII/13, súrulmiş VII-a/86, súrtiyer II-b/28, türkúḫ VIII/63 vb.

Ahıska Türkleri ağzında tespit edilen bu ara ünlüler, Şavşat ve yöresi,[149] Posof yerli ağzı ile paralellik gösterir. Ancak, Ahıska Türkleri ağzında á, ó ve ú olarak tespit ettiğimiz örnekler, Posof yerli ağzında ön/ ince ünsüzlerin transkripsiyon işareti ile belirtilmesi sebebiyle, herhangi bir işaret kullanılmaksızın kalın ünlü olarak gösterilir: ǵaĺdım, ḱaśduḫ, śani, ḱor, ḱoy, ǵorḑuḫ, ǵonul[150] vb.

Artvin ili, Yusufeli ilçesi, Uşhum köyü ağzı üzerine yapılan bir çalışmada da ünlülerin kalınlaşma eğilimine dikkat çekilir ve kalınlaşmanın tamamlanamadığı örnekler dışında yöre ağzındaki ünlü varlığı a, â, e, i, o, u olarak tespit edilir. Ara ünlü olarak sadece palatal a(=â) gösterilir. Bu ünlünün de “kâr, mekân, kâfir…” gibi alınma kelimelerde görüldüğü, Türkçe “gâl-, gâtur-, gâlin” gibi kelimelerde

[149] Fadime Polat, “Şavşat ve Yöresi Ağızları”, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 1999 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),, s. 37-38.
[150] Ercilasun, s. 51-53, 104-106.

görülen ara ünlünün tıpkı yabancı kelimelerde olduğu gibi ön damak patlayıcısının ince telâffuzunun kalın a üzerinde hissedilmesi olarak değerlendirilir.[151] Uşhum ağzında daima "a, o" ve "u" olarak tespit edilen kalınlaşma örnekleri, Ahıska Türkleri ağzında á/a, ó/o ve ú/u olarak tespit edilir.

Anadolu ve Rumeli Ağızlarının hepsinde görülen bu ara ünlülerin, çift boğumlanmalı ünsüzler yanında, özellikle kök ünlülerinde kalınlaşma eğilimi göstermesi Ahıska Türkleri ağzında Kıpçak Türkçesi izlerinden biri olarak dikkat çekicidir.[152] Ercilasun, Kars İli Ağızları'nda bu durumu "Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması" başlığı altında ele alır. Bu uyumsuzluğun Posof'tan Artvin'e doğru daha da yoğunlaştığını, en kesif ve yoğun biçimde Karaim ve Gregoryan Kıpçak şivelerinde ortaya çıktığını, ayrıca Gagavuz Türkçesinde ve Codex Comanicus'ta bazı kelimelerde de görüldüğünü belirtir. Bu hususun, tamamen Kıpçak şivesiyle ilgili eser ve ağızlarda tespit edildiğini söyleyerek, Ardahan-Posof yerli ağzında bir Kıpçak ses hususiyeti olarak korunduğunu ifade eder.[153]

Türkçede ön damaklı k/g ünlüleri ile başlayan, ince sıradan ünlülere sahip kelime ve hecelerin ünlülerindeki ö>ó, ü>ú değişmelerine, Hanak Türkmenleri ağzından[154] özellikle Orta Anadolu ağızlarına[155] kadar pek çok ağızda rastlanır. Ancak Türkmen ağızlarının ortak özelliği olarak, özellikle Orta Anadolu ağızlarında, kelime veya hece başındaki ön damaklı g/ k ünsüzleri art damaklı ġ/ķ'ya dönüşürken ö ve ü ünlülerini kalınlaştırır. Ahıska Türkleri ağzında ise bu ünsüzler ön damak ünsüzü olarak kalırken e> á, ö>ó, o ve ü>ú, u değişiklileri[156] ortaya çıkar.

1.1.3. Uzun ve Kısa Ünlüler

Ahıska Türkleri ağzında Türkçenin normal ünlüleri hâkim olmakla birlikte, çeşitli ses olaylarına bağlı olarak meydana gelen uzun ve kısa ünlüler de görülmektedir.

---

[151] Zikri Turan, *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, TDK Yay: 862, Ankara 2006, s. 24-25.
[152] krş. Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırlması*, TDK Yay.: 630, Ankara 1996, s. 17-18, 89-90.
[153] Ercilasun, s. 105-106.
[154] Ercilasun, s. 105
[155] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 33-34, 48-49, 71, 79-80.
[156] Krş. Günay, s. 66-67 (ġóz, ġók, ġúç, ĝúrĝen, ķóti, ķórpe, ḱúp, kuçuk,vb.); Ahmet Buran, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 669, Ankara 1997, s. 43 (gózɔėdi, góyni, múşgúl, dökulmiş vb.).

Bölge ağzında uzun ünlüler genellikle şahsa bağlı kullanımlarda; kısa ünlüler ise Anadolu ağızlarının pek çoğunda olduğu gibi ortada kalan vurgusuz açık hecelerde ve yabancı dillerden alınmış çift ünsüzle başlayan kelimelerde ortaya çıkan türeme ünlülerde görülür.

1.1.3.1. Uzun Ünlüler

Normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha uzun sürede boğumlanan ünlülerdir. Türkçe'de birincil uzun ünlülerin varlığı artık kabul edilmiş durumdadır.[157] İkincil uzun ünlülerin oluşma sebepleri genel olarak hece kaynaşması, ünsüz düşmesi ve çift ünlülerin kaynaşması (birleşmesi) gibi ses olaylarıyla; Arapça ve Farsçadan dilimize giren kelimelerde bulunan uzun ünlülerin varlığını devam ettirmesi ile açıklanmaktadır.[158]

Ancak, Ahıska Türkleri ağzında görülen uzun ünlülerin neredeyse tamamı, şahsa bağlı kullanımlardaki kızgınlık, şaşkınlık, istek, seslenme, ima, soru sorma gibi hâlleri ifade için başvurulan vurgu ve tonlama ile ilgilidir. Ayrıca, Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında olduğu gibi,[159] Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerde bulunan uzun ünlüler de bölge ağzında çoğunlukla normal söyleyişle ya da yarım uzunlukla telaffuz edilir.[160]

1.1.3.1.1. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler

Kapalı hecelelerde söylenmeyen alıntı kelimelerdeki uzunluk, açık hecelerde bazen görülmektedir.

ẖarāba XII/247, ilā̄hi XV/223, turāba XII/246, rasūli ekrem I/5.

---

[157] Türkçe'de Birincil ve ikincil uzun ünlülerle ilgili olarak, bkz. Osman N. Tuna, "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", *TDAY-B-1960*, Ankara 1988, s. 213–282; Zeynep Korkmaz, "Batı Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında", *TDAY-B 1953*, Ankara 1988, s. 197-203; Talat Tekin, *Ana Türkçede Birincil Uzun Ünlüler,* Simurg Yay., Ankara 1995; Ahmet Buran, "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler", *II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006*), Erciyes Üniversitesi Yay. No: 155, Kayseri 2007, s. 31-47.

[158] Bkz: Korkmaz, *Güney-Batı...*,, s. 10-16; Gülensoy, *Kütahya*…, s. 23-24; Ahmet Caferoğlu, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", *TDAY-B 1964*, Ankara 1989, s. 29-33; Gemalmaz, s. 82-83; Sağır, *Erzincan...,* s. 27; Günşen, *Kırşehir...,* s. 23-27.

[159] Karahan, s. 2; Polat, *Şavşat...*, s. 38-40.

[160] bkz. Ercilasun, s. 55; Necati Demir, *Ordu ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 788, Ankara 2001, s. 60; Gemalmaz, s. 80-81; Günay, s. 43.

1.1.3.1.2. Tonlama ve Vurguya Bağlı Oluşan Uzun Ünlüler

ā: ağniyalār I/16, ayvāḫ VII-a/281, bābami V/2, çāldurmiş I/452, çāruğinán V/9, çoğ◡isā I/64, desām I/191, hāp I/463, Ḳ̂āliyerim I/190, Ḳ̂āpḲ̂ırmızi VII-b/77, Ḳ̂occā VII-c/210, sāy I/70, sicāḫ VII-a/276, yemāğ◡olsun, içmāğ◡olsun II-b/43 vb.

ā̍: incā̍ VIII/109, nā̍◡işin VII-c/185, om◡bir tánā̍ XVI/367, tā̍zim eda edā XVI/319, veriyerdilā̍r XVII/198, yerdā̍ XVII/121 vb.

ē: ağliyēr X/9, belē VI/68, çēluḫ çocūḫ X/15, çeñküriyēr X/10, demişsēm I/192, gerçēK I/355, gēt get I/455, girsēm VII-a/287, görmesē, gėtmesē VII-c/13, hēp II-b/36, hēppisi VIII/51, hērkeş II-a/55, megēr I/138, serbēs VII-c/129 vb.

ī: ekársīn I/192, Ḳadīn I/3, Ḳ̂īz I/78, malımīz, varımīz X/16, Ṗarmağīm I/243, sağ◡olasīn I/447, saḫapsīz X/72 vb.

ī̲: artırmiyersī̲n I/64, babasī̲ XVII/127, begánmiyerdī̲n I/10, çıḫdī̲ XIX/3, ekī̲n XVII/109, ey◡oḫiyerdī̲m XXI/6, gálī̲n! I/349, he mī̲ I/101, Ḳ̂azıdī̲ XVII/2, kī̲m VII-a/196, şindī̲ I/17, var◡idī̲ XXI/17, yī̲rmi VII-a/21 vb.

ō: çōğ◡ey I/214, çōḫ VII-b/61, ōldi “öldü” VII-c/224, ōldi “oldu” IX/20, yōḫ IX/17 vb.

ō̍: gō̍rdun mi I/101.

ō̲: ondō̲rt I/79, kō̲ndüm XIII/242, şō̲besi XVII/126, tō̲k I/439 vb.

ū: dūr I/537, bizim◡içūn XVII/96, ondadūr XVI/317, oyūn II-b/43, savyetski sayūza! XVI/32, susūz XIX/25, yapiyerdūḫ XXI/46, yaşiyerdūḫ XXI/18, vb.

ū̍: gülüşū̍di XII/187

ū̲: ávlendürū̲n I/4, beş tütū̲n XVII/40, böyū̲k I/239, çiftleşTürū̲n I/4, dū̲z I/272, eydū̲r I/133, mülkümū̲z XVI/98, üzū̲m XVII/112 vb.

1.1.3.1.3. Soru Cümlelerinin Tonlamaya Bağlı Kurulması ile Oluşan Uzun Ünlüler: Bölge ağzında soru eki “mi” kullanılmadan kurulan soru

cümlelerinde,[161] her zaman olmasa da, son hece ünlüsünün vurguyu pekiştirmek amacıyla uzun telaffuzu belirgin bir özelliktir.

acışiyēr? I/169, çıḫtīn? I/83, denmaḫ olmāz? VII-b/41, gördūn? I/317, K̂ĭrēm I/241, sen da geldīn? IV/33, sinorī? VI/64, yapılmasī? VI/64, vermámazluḫ olūr? II-b/76, yardım edēm? VII-c/35 vb.

1.1.3.1.4. Çeşitli Ses Olaylarına Bağlı Olarak Oluşan Uzun Ünlüler: Bölgemiz ağzında hece kaynaşması, ünsüz düşmesi ve çift ünlülerin kaynaşması gibi ses olaylarına belli durumlar dışında çok fazla rastlanmaz. Bu ses olaylarının görüldüğü durumlarda ortaya çıkan ünlüler de genellikle normal uzunluktadır. Ağız bölgemizde bu ses olaylarına bağlı olarak tespit edilen örnekler sınırlı sayıda ve şahsa bağlı kullanımlardır ve bir ünsüzün düşmesi ardından yan yana gelen iki ünlünün kaynaşması şeklinde örnekler olup karakteristik değildir.

-ğ- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

bayā "bayağı" III-a/4, düştūnde "düştüğünde" VII-a/223, geldīnī "geldiğini" VII-c/106, muratçīm "Muratçığım"I/615 vb.

-h- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

yoḫdur dā "yoḫdur daha" XX/13, yō gedácaḫsın VII-c/166.

-n- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

işlarīz "işleriniz" I/290.

-y- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

oḫūşa "okuyuşa" V/10.

İkiz ünlülerin kaynaşması ile:

nēᴗdiyersin "ne ediyorsun" I/444.

1.1.3.2. Kısa Ünlüler

Kısa ünlüler, çeşitli sebeplerle normal söyleniş sürelerinden daha kısa sürede boğumlanan ünlülerdir. Ahıska Türkleri ağzında tamamen dar ünlüler üzerinde

[161] krş. Karahan, s. 52.

meydana geldiği tespit edilen kısalıklar,[162] vurgusuzluk sebebiyle ortada kalan açık hece ünlülerinde, çift ünsüzle başlayan alınma kelimelerde türeyen ünlülerde, ünlü karşılaşması sonucu oluşan ikiz ünlülerin birinde ve bazen de kelime başında bulunan p, t, k gibi patlayıcı-tonsuz ünsüzler yanındaki ünlülerde görülür.

ĭ: ağdarĭ VII-a/80, aḫırĭnaçan XV/291, arabayĭ II-b/84, ayĭni III-a/8, canĭna X/35, ġĭranisa XVI/15, ḫatĭramda V/5, ḳayĭni V/22, ḳazaḫĭstan VI/21, Ḳĭlasi XVI/96, Ḳĭnişḳa XIII/254, Ḳĭrağında VII-b/4, Ḳĭrav "kırağı" XIII/105, Ḳĭrēm I/241, Ḳĭvasaya V/17, Ḳuranĭni X/38, nayĭsa VII-c/116, oğullarĭnın X/50, parasĭni II-a/66, Pĭlani II-a/62, pĭraduḳ XV/77, Pĭrafisollar XXI/23, pĭrasentten X/71, Pĭriznik XII/15, rasĭyanın VII-a/88, sĭtaḲan IX/34, sĭtalin VII-a/58, sĭtalindánV/66, şĭpiyon VII-c/178, tĭraḳtor III-a/42, şeylárĭni II-b/29, tĭranlara VII-a/13, tsĭlasında II-a/34 vb.

ĭ: ayĭlá I/263, bĭriġadir XIII/26, bĭrişnotif VII-a/106, edĭrafında II-b/99, elĭnan VII-c/75, eyĭsī I/26, familĭyayaVII-c/20, gömlédayᴗĭdi XIII/105, güz ekinĭni XVIII/26, ḫamurĭ VI/5, ḳontenjanĭnan II-a/94, lobĭyā VII-c/65, onĭnán XV/295, onlarĭᴗki V/30, oyanĭsına I/234, ömrĭᴗuzun I/7, fĭlani "planı" XIII/94, rasĭya VII-a/54, sĭtalin VII-a/158, tabĭya "tabya" XIII/5, üniversĭteyeIII-a/6, vaḲĭyesindá V/98, vedĭralarınan XVI/149, yigirmĭᴗüç XVII/72 vb.

ŭ: bündurŭruḫ XVI/41, eskúḲluğŭᴗolsa XXI/24, Ḳobŭliyanli VII-c/154, köçürmayᴗŭçün XIII/47, Pŭlaninán XIII/254, Pŭraḫup VIII/42, vermağᴗŭçün VII-c/19,

1.1.4. İkiz Ünlüler

Aksan, "kayan ünlü" dediği ikiz ünlüleri "Aynı seslem içinde yer alan ve bir ünlünün işlevini yerine getiren çift ünlüye verilen addır"[163] diyerek, Korkmaz ise, "Aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlü."[164] şeklinde tanımlar ve Türkçede aslî olarak ikiz ünlünün olmadığını, Özbek, Türkmen, Karagas, Azerbaycan vb. Türk lehçelerinde görülen ikiz

[162] Krş: Günay, s. 45; Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 42; Demir, s. 61.
[163] Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil– Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 2. Cilt, TDK Yay: 439, Ankara 1998, s. 30.
[164] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. baskı, TDK Yay: 575, Ankara 2003, s. 127.

ünlülerin Ana Türkçedeki aslî uzun ünlülerin zamanla ses değişmelerine uğrayarak ikiz ünlü durumuna dönüşmesinden oluştuğu ifade eder.[165]

Türkçede ikiz ünlüler, genellikle, yalın ya da eklerle genişletilmiş kelimelerin iç seslerinde ve ünlüler arasında bulunan ğ (< g), h, v, y ünsüzlerinin eriyip kaybolmaları sonucunda, bu ünsüzlerin iki tarafında bulunan ve ayrı hecelere ait olan iki ünlünün yan yana gelmesi ve bu iki ünlünün tek nefes baskısı altında birleşmesi[166] ile oluşur. Ayrıca, ünlü ile biten bir kelimenin son hecesi ile ardından gelen ve ünlü ile başlayan bir kelimenin ilk hecesinin bir birine ulanarak söyleniş bakımından ortaya çıkan tek heceye dönüşme/ kaynaşma durumu da bir tür ikiz ünlü oluşumu olarak değerlendirilebilir.

Türkçede üç türlü ikiz ünlü vardır: "İkiz ünlülerin ikinci öğeleri, birinci öğelerine göre daha dar ve süreksizse, bunlara alçalan (veya azalan) ikiz ünlüler, birinci öğeleri ikinci öğelerine göre daha dar ve süreksizse, bunlara yükselen (veya çoğalan) ikiz ünlüler denir. Bazı durumlarda ise her iki öğenin baskı şiddetleri aynı kalır ki buna eşit (veya süzülen) ikiz ünlüler adı verilir."[167]

Ahıska Türkleri ağzında tespit ettiğimiz ikiz ünlüler büyük oranda iki kelimenin kaynaşması ile ortaya çıkmıştır. Bunların da çoğu, "ne" zamirinin, "et-" ve "ol-" yardımcı fiilleriyle kaynaşması şeklindedir. Bölge ağzı Arapçanın "ayın, ع" sesi bulundurup Türkçeye yan yana iki ünlü ile geçmiş kelimelerde, bu sesi "h, v, y" ünsüzlerinden biri ile karşılayıp ikiz ünlü durumunu genellikle ortadan kaldırır: sahat< saʿat, suval< suʿal, duva< duʿā, ayıla< ʿaile vb. Ancak bu kelimelerin ikiz ünlülü olarak kullanıldığı örneklere de rastlanır.

1.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler

cámá͡áti I/1, cumaᴗah̡şami VII-c/45, get deᴗelá I/119, imşa͡at "inşaat" VIII/93, naᴗoldi I/254, neᴗediyer VII-b/57, oᴗuni XXI/50, su͡al XII/201 vb.

1.1.4.2. Alçalan İkiz Ünlüler

hē͡e I/395, K̡ocāᴗadam XIX/42, nāᴗettin VII-a/252, nā̆ᴗişin var VII-c/185, nā̆ᴗoldi I/158, nēᴗedem I/191, vā͡a I/224, vū͡iy I/53 vb.

---

[165] Korkmaz, *Gramer…*, s. 127. (üöz < ȭz, suok< yōk, eyş < ēş vb.)
[166] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 42.
[167] Gülensoy, *Kütahya…*, s. 29.

1.1.4.3. Yükselen İkiz Ünlüler

eskúḴluğŭo͡olsa XXI/24, ikĭo͡ay XVII/9, metbu͡atda XII/159, milisi͡adan XVII/90, ömrĭo͡uzun I/7, radi͡o XVI/154, yigirmĭo͡üç XVII/72 vb.

İki ünlü arasında kalan ünsüzlerin eriyip kaybolmasına bağlı olarak ortaya çıkan ikiz ünlüleri birkaç örrnekte tespit edebildik:

/h/ düşmesi ile:yā͡ŭt I/3, dē͡e "daha" I/175.

o͡v- düşmesi ile: o͡oaḫıt XV/179.

Şu örnekte ise sanki iki ünlünün karşılaşarak ikiz ünlü haline gelmesinin önüne geçebilmek için kelime başındaki ünlü ile ardından gelen ünsüz yer değiştirmiş gibidir: o havalda "o ahvalde" XIII/128.

1.1.5. Ünlü Benzeşmeleri

Bir kelimedeki ünlülerin, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımlarından birbirine uyması Türkçenin en önemli kurallarından biridir.

Bu çerçevede, çok heceli kökler, morfolojik kimliğini yitirmiş eklerle kurulu kökleşmiş gövdeler, birleşik kelime kuruluşları ve yabancı kelimelerdeki farklı ünlülerin benzerlik kazanmak üzere değişmeleri esasına dayanan hadise, söz konusu ünlülerin kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık ve darlık-genişlik niteliklerine bağlı olarak ortaya çıkar.[168]

Bir başka deyişle, ünlüler arasındaki karşılıklı etkilere bağlanan değişimler, kök hece ünlülerinin öteki hecelerdeki ünlülere yaptığı etki ölçüsünde, ünlü uyumu dediğimiz bir benzeşme sisteminin doğmasına yol açar. Bu sistemi besleyen olaylar, kök hece ünlülerinin taşıdıkları düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre de: a) Dil benzeşmesi b) Dudak benzeşmesi şeklinde kendini gösterir.[169]

1.1.5.1. Dil Benzeşmesi (Kalınlık-İncelik Uyumu)

Yalın veya eklerle uzatılmış bir kelimenin, ilk hecesinde kalın bir ünlü varsa takip eden hecelerdeki ünlüler de kalın ünlü, ilk hecesinde ince bir ünlü varsa takip

[168] Günay, s. 49.
[169] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 44.

eden hecelerdeki ünlüler de ince ünlü olur. Bu kurala kalınlık-incelik uyumu,[170] dil uyumu kanunu,[171] dil benzeşmesi[172] ve büyük ünlü uyumu gibi isimler verilir.

Kalınlık-incelik uyumu başlangıçtan bugüne kadar Türkçenin her devrinde temel bir kural olmuş ve olmaya devam etmektedir.[173]

1.1.5.1.1. Alıntı Kelimelerde Dil Benzeşmesi

Karahan, "Anadolu Ağızlarınının Sınıflandırılması" adlı çalışmasında, Anadolu ağızlarının hepsinde, bazı alınma kelimelerin benzeşme yolu ile kısmen veya tamamen ses yapılarını değiştirdiğini, ilerleyici, gerileyici veya ilerleyici-gerileyici yönde gerçekleşmiş benzeşme örneklerine rastlanabileceğini ancak ağızların değişme yönüyle ilgili eğilimlerinin birbirinden farklı olduğunu belirtir.[174] Alınma kelimelerde görülen ünlü benzeşmesi örnekleri de Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında genellikle gerileyici benzeşme yoluyla ve incelme yönünde, Batı Grubu ağızlarında ise genellikle ilerleyici benzeşme yoluyla ve daha çok kalınlaşma yönünde olmaktadır.[175]

Ahıska Türkleri ağzında da Arapça ve Farsça başta olmak üzere yabancı dillerden geçmiş, fakat yazı dilimizde ve ortak konuşma dilimizde Türkçenin kalınlık-incelik uyumu bakımından dil benzeşmesi kuralına aykırı olarak yer alan kelimelerin bir kısmı, bazı örneklerde benzeşme yarım kalsa da, uyum aykırılığını giderici bir benzeşmeye uğrar ve dil benzeşmesi kuralına uydurularak telaffuz edilirler. Kalınlaşma veya incelme yönünde kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesine uğradığını tespit ettiğimiz alınma kelimelerin bir kısmı şunlardır.

1.1.5.1.1.1 Tam Benzeşme

Kalınlaşma yönünde dil benzeşmesine uğrayan kelimeler:

İlerleyici benzeşme ile: ataş XII/267, bahana XII/263, baḫça II-a/41, ḫabar I/382, ḫastaḫanásında V/112, Ḳıyamat IV/23, maşınasını II-b/40, nağıl "nakil" ATF/31,

---

[170] bkz. Ergin, *Türk...,* s. 71-72.
[171] Banguoğlu, s. 84-90.
[172] Korkmaz, *Gramer…*, s. 68.
[173] Banguoğlu, s. 72; Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi,* Kesit Yay., İstanbul 2001, s. 118-119.
[174] Karahan, *Anadolu...*, s. 3.
[175] Karahan, *Anadolu...,* s. 3.

otobusa “otobüs” II-b/40, sahab “sahip” ATF/45, II-a/77, şahan XII/252, şofor II-b/85, zahara “zahire” XV/136, zahmatıma III-b/5, zulum ATF/61 vb.

Gerileyici benzeşme ile: arzaḳ II-a/90, bayaz ATF/4, camahat “cemaat” ATF/33, cámá͡áti I/1, cavab ATF/39, cavan “civan” ATF/42, farğana V/19, ḫalalo͡olsun I/171, halva ATF/7, hucum II-a/35, ḳarvan ATF/18, ovsun “efsun” ATF/23, súkúttan II-b/4, zolha “züleyha” ATF/51 vb.

İlerleyici-Gerileyici benzeşme: amanat XII/232, barabar I/239, salamunaleyküm I/30 vb.

İncelme yönünde dil benzeşmesine uğrayan kelimeler:

İlerleyici benzeşme ile: defe III-a/47, dermeni “dermanı” I/178, fene “fena” ATF/42, rüve “rüya” ATF/32, sevde “sevda” II-b/3, yüzger “rüzgâr” ATF/12, misefir I/209, teher “Tahir” XIII/327 vb.

Gerileyici benzeşme ile: ehmet XII/1, esger III-a/7, gezetelára V/13, hesret I/42, iştirek XII/53, legin “lakin” VII-c/17, me͡ellimler XII/42, mehemmed III-a/1, möhkem I/80, rehmete VII/33, sükütlándilár II-a/60, tene III-a/14, telebe XII/9, teze I/415 vb.

1.1.5.1.1.2. Yarı Benzeşme

Gerileyici benzeşme ile:

áhmet I/534, áskerlár II-a/3, cáma͡at II-a/16, cávabını II-b/1, cázasi X/75, dávam V/23, ḫáber I/321, ḫáticeden I/353, máraKo͡etmá I/564, mázarluğa IV/23, lázim I/377, ráhmete II-a/20, sádri I/396 vb.

İlerleyici yarı benzeşme ile: adáta II-b/60, azárbaycan II-a/61, günáhim I/238, ḫabár I/559, kirázo͡ayi II-c/1, meydáne I/543, taná II-a/14 vb.

1.1.5.1.2. Türkçe Kelimelerde Dil Benzeşmesi

Türkçe kelimeler, izleyebildiğimiz en eski dönemlerden bu yana, kalınlık-incelik yönünden çok sağlam bir düzenle kurulmuş oldukları için, bu tür benzeşme, daha çok yabancı dillerden, bilhassa Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde görülmektedir.[176] Ancak yapıları gereği tek şekilleri bulunan ve bundan dolayı

[176] Günay, s. 49.

ünlü uyumuna uymayan bazı ekler ile ekleşmiş veya ekleşmemiş son çekim edatları yazı dilimizdeki tek şekilli kullanımlarının aksine, Anadolu ağızlarının pek çoğunda, özellikle Batı Grubu ağızlarında yoğun olarak dil benzeşmesine uymaktadır.

Kazımov, "Axısga Türklerinin Dili" adlı çalışmasında, ünlü uyumlarını "Aheng Ganunu" başlığı altında değerlendirir. Ünlü uyumları için "Bu ganun Axısga Türklerinin dilinin fonetik guruluşunda esas yerlerden birini tutur." der ve hem Türkçe hem de alınma kelimelerin çoğunluğunda ünlüler arasında kuvvetli bir uyum olduğunu belirtir. Ahıska Türklerinin dilinde, kalın ünlüleri kalın ünlülerin izlediğini "saux- sazax, gılıç, balta-xızar, tavux-çuçullar, ayaxyalın, puvar, mal-tavar, kortlux, urba, boxça, bayaz, lazut, lobya vs.", ince ünlüleri ince ünlülerin izlediğini "etmek, küten /kotan, güvec, terek, gemük, yemeni, kömlek, küfe, teleng, menemşe, mendil, vs." örnekleriyle verir.[177] Ancak Kazımov'un verdiği bu örnekler bayaz ve lobya kelimeleri dışında, kalınlık-incelik bakımından ünlülerde herhangi bir benzeşme olayının olmadığı, daha doğrusu, hem yazı dilimizde hem de ortak konuşma dilimizde zaten uyum içinde olan kelimelerdir. Dil benzeşmesi ile ilgili sınırlı sayıdaki örnekler ise ilerleyen bölümlerde, kalın ünlülerin uyumu (dilarxası saitlerin ahengi), ince ünlülerin uyumu (dilönü saitlerin ahengi), yuvaklak ünlülerin uyumu (dodag saitlerinin ahengi) ve "Fonetik Hadiseler" başlığı altında ilave olarak ele aldığı ses değişmeleri (ses keçitleri) bahsinde dağınık olarak verilir.[178]

Ahıska Türkleri ağzında, yazı dilimizde ve ortak konuşma dilimizde çeşitli sebeplerle kalınlık-incelik bakımından uyum dışı kalmış veya yazı dilimizden ve ortak konuşma dilimizden farklı yönde uyuma girmiş Türkçe kelime ve eklerde görülen dil benzeşmesi örneklerini bütün Anadolu ağızlarında örnekler veren şu iki kelimede tespit ettik:

alma "elma" I/316, VI/39, Ḳardaş "kardeş" I/175.

Bazı birleşik kelimelerde de yanaşma, hece kaynaşması, benzeşme gibi fonetik olaylarla uyuma girme örnekleri görülür.

---

[177] Kazımov, s. 61.
[178] Kazımov, s. 63-72.

birez I/193, bögün “bugün” VII/25, nesil < ne asıl “nasıl” I/41, olabulur “olabilir” VII-b/39 vb.

Yarı benzeşme örnekleri ise şunlardır:

biráz II-b/19, násil IV/8.

1.1.5.2. Dudak Benzeşmesi (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu)

Ahıska Türkleri ağzı ilk hecesinde düz ünlü, ikinci hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran “kavun, tavuk“ gibi “a-u” ünlü sıralı kelimelerdeki uyumsuzluğu koruma bakımından Türkiye Türkçesi yazı dili ile paralel, hatta aşağıda örnekleri görüleceği üzere Türkiye Türkçesinde dudak uyumuna uygun olarak kullanılan “erik, kaşık” gibi “a/e - ı/i” ünlü sıralı kelimelerde uyumu bozacak kullanımlar hâkimdir.

Oysa Anadolu ağızlarının pek çoğunda yazı ve ortak konuşma dilimizdeki bu uyumsuzluk giderilir.[179] Bölgemiz ağzında bu uyumsuzluğun giderildiği sadece iki kelime tespit ettik.

ümüt < ümîd (Fa.) XVI/296, pambıḫ XIII/182.

1.1.6. Ünlü Benzeşmezlikleri

1.1.6.1. Dil Benzeşmezliği (Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması)

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçe kelimeler, izleyebildiğimiz en eski dönemlerden bu yana değişmeyen bir yasa gereği, kalınlık-incelik yönünden çok sağlam bir düzenle kurulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye Türkçesinde yapım ve çekim ekleri, yapısı gereği tek şekli bulunan ekler (-yor, -ki, -ken, +leyin vb.) dışında, dil benzeşmesi kuralını aksatmayacak şekilde, bünyesinde geniş ünlü bulunduran ekler bakımından iki, dar ünlü bulunduran ekler bakımında dört türlü kullanıma sahiptir.

---

[179] bkz. Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 55 (armıt, yāmır, ġavış-, tavıḫlar, davıl, hamır vb.); Erdinç Demiray, “Kepsut ve Yöresi Ağızları”, Niğde Üniversitesi SBE, Niğde 2003 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), s. 41 (çamırıñ, gavırıdıḳ, savırıdıḳ, pamık, yamık, babıcını; uraz “horoz”, fasile vb.); Günşen, *Kırşehir...*, s.38-39 (çavış, armıt, avıç, tavıḫ, abdılla “Abdullah” vb.); Ercilasun, s. 77 (hamır, çamır, Farıḫ, yağmır, vapır, ġarpız, havız vb.); Gülensoy, *Kütahya*…, s. 31(çavış, yımırta, davıl); Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağızları*, TDK Yay: 814, Ankara 2002 (avlı, çabık, çapıt, yavız, vb).

Türkiye Türkçesinde uyum dışında kalan "iken" zarf-fiilinin ekleşmiş ve ekleşmemiş şekilleri, "i-" ek-fiili ile kurulan görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kiplerininin ekleşmemiş şekilleri, "-ki" aitlik eki, "ile" son çekim edatının değişime uğrayan ve uğramayan ekleşmiş ve ekleşmemiş şekilleri, zaman zarfı yapan "-leyin" eki ve "hangi, hani" gibi kimi kelimeler ilerleyici benzeşmenin daha belirgin olduğu Batı Grubu ağızlarında benzeşme yoluyla kalınlık-incelik uyumuna güçlü bir şekilde dahil olur.[180] Ancak gerileyici benzeşmenin daha baskın olduğu Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında bu ekler ve kelimeler yazı dilinde olduğu gibi büyük ölçüde uyum dışı kalır.[181]

Bu ekler, edatlar ve kelimelerdeki benzeşmezlik bakımından Ahıska Türkleri ağzı, yazı dilimiz ile Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarıyla büyük ölçüde ortaklaşır. Ancak yukarıda sıralanan ekler dışında kalan pek çok ekin uyum dışı kullanımı, Türkçenin söz varlığını oluşturan tek ve çok heceli kökler, morfolojik kimliğini yitirmiş eklerle kurulu kökleşmiş gövdeler ve birleşik kelime kuruluşları gibi pek çok kelimede ortaya çıkan ünlü aykırılaşmaları sebebiyle dil benzeşmezliği bakımından Ahıska Türkleri ağzı çok daha ileri seviyededir.

Kazımov, Ahıska Türkleri ağzında ünlü uyumunun bozulması ile ilgili olarak uyum bozukluklarına daha çok eklerle genişletilmiş kelimelerin sonunda rastlandığını, kök durumundaki kelimelere getirilen yapım ve çekim eklerinin, kendinden önceki seslerle uygunluk meydana getirmediklerinden ünlü uyumunun bozulduğunu söyleyerek, "hem suçli, hem gücli; tava delux, tas delux, bu da geldi üstelux; zorun var ise, zurnaçibaşi ol; tağlari karladiler, yollari bağladiler; vs." örneklerini verir.[182]

Kazımov, uyum bozulmalarını başlıca şu sebeplere bağlar:

---

[180] Karahan, *Anadolu...*, 5-7.
[181] Karahan, *Anadolu...*, 3-5; bkz. Fatih Özbek, "Doğu Grubu Ağızlarında Ünlü Uyumlarının Bozulması", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri,*TDK Yay., Ankara 2009, s. 511-520).
[182] Kazımov, s. 61.

- Ahıska Türklerinin yazısı uzun müddet Gürcü alfabesi kullanılarak yazıldığından, bu dilin seslerini yazıda göstermenin zorluğu kelimelerdeki ünlülerin ahengini bozdu.[183]

- Yabancı dilin alfabesini kullanma neticesinde yapım ve çekim eklerinde çok şekillilik kullanılmayıp, eklerin tek şekli kullanılmıştır. Çok şekilli eklerin sadece ince ünlülü olanları işlek olmuş ve Ahıska Türklerinin dilinde yaygınlaşmıştır. Bu durum Ahıska Türklerinin dilinde görülen en önemli özelliklerden "i"leşme hadisesini ortaya çıkardı. [184]

- Ahıska Türklerinin dilinde, yine bazı eklerin tek şekilli oluşu ile ilgili, konuşma dilinden gelen bir özellik olarak dudak ünlüleri güçlü ve daha tercih edilir durumdadır.[185]

Ercilasun, Ardahan-Posof yerli ağızlarından bahsederken, Artvin ağızlarını da dahil ederek "Bu ağızda kelimeler adeta ünlü uyumlarına isyan halindedirler."[186] demektedir. Ahıska Türklerinin bu bölgelerle tarihî, siyasi ve kültürel bakımdan bütünlük oluşturduğunu daha önce söylemiştik. Ahıska Türkleri ağzında da karakteristik özellikler arasında yer alan kelime sonlarında i'leşme hadisesi, bazı eklerin tek şekilli/ünlülü kullanımı, bazı ince kök ve ek ünlülerinde görülen kalınlaşma eğilimi, dudak ünsüzlerinin ünlüler üzerindeki etkisi, eski ve aslî şekillerin korunması gibi sebepler ünlü uyumlarını alt üst eder.[187]

Ahıska Türkleri ağzında görülen dil benzeşmezliği (kalınlık-incelik bakımından uyumun bozulması) durumlarını ortaya çıkaran nedenler şunlardır:

---

[183] Kazımov'un bu görüşünün doğru olmadığı kanatindeyiz. Çünkü araştırma konusu ağzın tarih boyunca bütünlük içinde olduğu Türkiye sınırları içindeki bazı ağızlarda da aynı ölçüde uyum bozuklukları vardır. Oysa Türkiye'deki bu ağız bölgelerinde hiçbir zaman Gürcü alfabesi kullanılmamıştır. Eğer yazar, Osmanlı devletinin fethinden önce bölgede hakimiyet kuran Kıpçak ağırlıklı Atabekler Beyliği döneminde Gürcü alfabesi kullanıldığını iddia ediyorsa, bu dönemden kalan Gürcü alfabeli Türkçe metinler de henüz bilinmemektdir.

[184] Kazımov, s. 62.

[185] Kazımov, s. 63

[186] bkz. Ercilasun, s. 65-66, 68-76.

[187] bkz.: Şiraliyev, M., *Naxcivan MSSR-in Dialect ve Şiveleri,* Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1962, s. 32-33 (Ordubad-Çulfa şivesi :gezmaḫ, unni, içecaḫ, ġılli, ağaci, atami, altınci, gedaḫ vb.)

1.1.6.1.1. Kelime Sonlarındaki Dar Ünlülerin i'leşmesi

Gerek kök gerek gövde halindeki son ünlüsü dar olan kelimeler ile isim ve fiil çekimlerinde kullanıldığında bünyesinde son ses olarak dar ünlü bulunduran çekim eklerindeki "ı, u, ü" ünlüleri, Ahıska Türkleri ağzında "i" ünlüsü ile karşılanır. Böylece kalın sıradan ünlü dizilişine sahip kelimelerde kalınlık-incelik uyumu bozularak dil benzeşmezliği; yuvarlak sıradan ünlü dizilişine sahip kelimelerde dudak uyumu bozularak dudak benzeşmezliği ortaya çıkar.

Bu benzeşmezlik, Kuzeydoğu Grubu ağızları ve Doğu Grubu ağızları ile aynı özellikleri gösterir. Kelime sonlarındaki dar ünlülerin "i" ünlüsü ile karşılanması özelliği bu iki ağız grubunu, Batı Grubu ağızlarından ayırmaktadır. Kuzeydoğu Grubu ağızlarında çok güçlü olan bu eğilim, Doğu Grubu ağızlarının bazı alt ağız gruplarında zayıflar. Bu alt ağız gruplarında, kelime sonundaki dar ünlüler, düz-dar ünlülere dönüşerek dil benzeşmesininin bozulmaması yönünde eğilim gösterir.[188]

1.1.6.1.1.1. Yalın Hâldeki Kelimelerde

Türkçenin tarihî gelişim süreci içinde bazı kelime kökleri kullanımdan düşmesine rağmen, bu köklerden türeyen şekilleri kullanılmaya devam etmektedir. Bu şekilde, bünyesindeki yapım ekiyle kaynaşmış, son sesi dar ünlü olan yalın hâldeki kelimelerin son ünlüsü, Ahıska Türkleri ağzında "i" ünlüsüne dönüşür.

alti III-a/8, Ḳāpḳırmızi VII-b/77, Ḳari X/123, Ḳuri III-b/35, sari VI/19, Ṯayi VII-a/237, Ṯoğri X/93, yari gecede XV/ 199, yuẖi I/120 vb.

1.1.6.1.1.2. Bazı Eklerin Tek Şekilli/ Ünlülü Kullanımı

Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına uygun, Ahıska Türkleri ağzında ise sadece "i" olarak kullanılan, tek ünlüden oluşan veya ünlüsü son ses durumunda olan eklerin Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki durumları da farklılık gösterir. Bölge ağzı, bu eklerin (+ı, +i yükleme hâli; +ı, +i, +sı, +si iyelik; -dı, -di görülen geçmiş zaman 3. şahıs; mı, mi soru eki; +cı, +ci isimden isim yapım eki; -ıcı, -ici fiilden isim yapım eki) bir kısmının sadece düz-dar ünlülü kullanılması

[188] bkz. Karahan, *Anadolu...*, s. 11-15.

bakımından Eski Anadolu Türkçesi ile ortaklaşırken,[189] bazı eklerin yuvarlak-dar ünlülü kullanılması bakımından ise tam bir farklılaşma gösterir. Eski Türkçe döneminde ünlü uyumuna bağlı olarak "+lıġ, +lig, +luġ, +lüg" şekilleri ile kullanılan isimlerden sıfat nitelikli isimler yapan ek[190] Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde her zaman yuvarlak ünlü ile kullanılırken[191] bölgemiz ağzındaki kuvvetli "i"leşme olgusu sebebiyle hem dil hem dudak benzeşmesinden kaçarak daima "+li" şeklinde görülür.

Kelime sonundaki dar ünlülerin "i"leşmesi[192]özelliğinin isimden isim yapan "+li, +ci, +nci" ve fiilden isim yapan "-i" ekleriyle yapılmış kelimelerdeki durumu sayılan eklerin çok belirgin olarak ayırt edilmesi sebebiyle bu başlık altında gösterilecektir. Ahıska Türkleri ağzının karakteristik bir özelliği olarak, kelime sonunda her zaman "i" ünlüsü ile kullanılan diğer ekler şunlardır: yükleme hâli eki "+(y)i", iyelik 3. şahıs eki "+i/+si", soru eki "mi" ve görülen geçmiş zaman kipinin 3. şahıs çekimi "-di". Bu eklerin sadece "i"li şekillerinin kullanılması neticesinde kalın sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun bozulması yönünde görülen dil benzeşmezliği örnekleri şunlardır: [193]

1.1.6.1.1.2.1. "+li" İsimden İsim Yapma Eki

Kelime sonundaki dar ünlülerin "i"leşme hadisesine bağlı olarak yuvarlak ve kalın ünlülü şekillerinin kullanılmaması bölge ağzı için belirleyici bir özelliktir. Nadiren görülen kalın ve yuvarlak ünlülü kullanımlar ise bu ağız için kural dışına çıkma olarak değerlendirilmelidir.

abastubanli VII-b/50, acıli V/138, aḫılli, I/454, aḫısḫalilár VII-a/276, aḫpunli III-a/50, aḳısḳaliláran VII-a/172, atli I/534, azğurlidürler IV/1, bağlidur II-b/33, baḳılilár VII-a/240, boyli V/88, canli II-a/39, dağli VII-b/2, deliḴanli II-b/28,

---

[189] bkz. Timurtaş, s. 36-38, 39.
[190] A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri,* (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay:532, Ankara 1988, s. 44, 47.
[191] Timurtaş, s. 34;
[192] bkz. Kelime sonunda dar ünlülerin "i"leşmesi ya da düz-dar şekillerinin kullanılması ile ilgili olarak: Gyula Németh, "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", *TDAY-B 1980-1981*, Ankara 1983, s. 121; Ercilasun, s. 68-74, 84; Gemalmaz, 87, Karahan, *Anadolu...*, s. 11-15; Münir Erten, *Diyarbakır Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay.: 556, Ankara1994, s. 21; M. Emin Eren, *Zonduldak-Bartın-Karabük Ağızları*, TDKYay.:686, Ankara, 1997, s. 28; Selahattin Olcay, *Erzurum Ağzı*, TDK Yay.:581, Ankara, 1995, s. 21-23.
[193] Bu eklerin ünlü uyumlarına uygun, fakat bölge ağzında karakteristik olmayan kullanımları için bu çalışmanın "Şekil Bilgisi" bölümündeki ilgili kısma bakılabilir.

ğamli V/117, ḫaḴılli I/473, ḫırli I/430, Ḵalayli VII-c/64, Ḵanli V/84, Ḵatli III-a/32, Ḵoḫuli VII-a/232, Ḵulaḫli VI/12, mutli I/273, nalliynan III-b/4, oğulli I/610, osmanli VII-a/332, ömeroğli II-a/1, P̂alli III-b/4, posḫovlilár IX/24, sırli V/58, suçliyim I/112, suli VI/15, T̂atli VI/81, T̂atliyá II-b/82, varli VII-b/26, varliyuḫ VII-b/25, yağli VI/13, yapraḫli VII-b/76, yarali V/80, yaraliyim V/150, yazıli II-a/47, zanavli VII-a/237 vb.

1.1.6.1.1.2.2. "+Ci" İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapan bu ek de bölge ağzında genel olarak "i" ünlüsü ile kullanılır.

ayrıḫçiluği XVIII/18, buyuci VII-a/275, davulçi VII-c/87, ATF/7, degirmançiláran XII/210, duvaciyim I/179, Ḵalḫozçi XIII/207, sağci, solci VII-c/112, yabançi X/46, yalançi V/118, yardımci I/225 vb.

Ancak bu ekin ünlüsü kelimede iç ses durumunda kaldığında kalınlık- incelik uyumuna uyan örnekler de vermektedir.

banḳacıluği II-a/98, başçıluğ◡ediyerdi XII/12, değirmançuluḫ XII/195, düşmançiluḫ XIII/257, ḫayvandarçuluğinán XVI/315, yardımcısıyım VIII/1, yolçuluḫda VII-a/66 vb.

1.1.6.1.1.2.3. Sıra Sayıları Yapan "+nci" eki

Sıra sayıları türeten ek "+nci" şeklinde kullanılarak uyum bozukluğuna sebep olur.

aḫırınci V/30, doḫsan altınci II-a/91, elli◡altınci VIII/3, Ḵaçınci VII-a/258, Ḵırḫ altınci VII-a/156, onunci V/141, ottuzunci X/2, sehsendoḫuzunci VIII/10 vb.

1.1.6.1.1.2.4. Yükleme Hâli Eki

Ahıska Türkleri ağzının en belirgin özelliklerinden biri yükleme hali ekinin "i" ünlüsüyle kullanılmasıdır. "+i" şeklinin kullanılması bölge ağzı için kural olup, "+ı, +u, +ü" şeklinde tespit edilen sınırlı sayıdaki örnek kural dışı kullanımlardır.

açari "anahtarı" I/84, adıni I/153, arabayi I/423, arağı I/493, babayi I/275, babazi I/322, boğozuni I/147, borcuni I/263, buni I/340, bunnari I/394, çantami I/489, Ç̃ızmasını "plan, proje" II-a/63, çel çocuği I/286, çocuḫlarını II-a/43, dostluğuni I/601, ġarısını I/167, gálduğuni I/576, haḫḴını II-a/21, Ḵarpuzuni Ḵavununi II-

a/52, Ḳızi I/385, muḫtacꝏolduğuni I/592, oğluzi I/599, oni I/285, onlari I/4, paralarını I/434, sufrayi I/189, suyi I/115, yolumi I/175, yumurtani I/99 vb.

1.1.6.1.1.2.5. İyelik 3. Şahıs Ekleri

Bir başka belirgin özellik de iyelik 3. şahıs eklerinin kullanımında görülür. İyelik 3. şahıs çekimlerinde nadir olarak tespit edilen kalın ve yuvarlak şekiller bölge ağzından bir sapma olarak değerlendirilebilir. Bu ağızda karakteristik olarak "+i,+si" ve "+lAri" ekleri kullanılır.

acısi V/162, adátlari VII-b/41, ağartısi VI/2, ağzi VII-b/67, anasi X/116, babalari VII-a/151, babasi X/111, bacısi VII-c/172, baġasi III-a/33, baḫçasi III-a/21, başḫasi X/132, boyni V/82, cani I/150, cázasi X/75, çocuği VII-a/15, çoği V/71, çorbasi VI/14, deduği IX/108, faydasi VII-a/306, gálduği II-a/16, ḫalasi VII-c/47, hanġısi X/124, hazırluği VI/21, Ḳardaşi VII-c/121, Ḳardaşlari X/43, ḳarısi X/93, Ḳaçanasi VI/58, Ḳışlasi VII-a/38, Ḳızi III-b/4, Ḳocasi X/46, Ḳoçꝏayi II-c/2, Ḳulaḫlari I/145, Ḳurusi VI/45, maḫsatlari II-a/74, malların başi III-a/34, ömeroğullari V/100, parasi I/451, sacayağı VII-b/15, sandalın alti VII-a/130, savaşi III-a/9, suyi VII-a/77, Ṫatlısi VI/83, yanmasi VII-b/77, zengúnluği II-a/57 vb.

1.1.6.1.1.2.5.1. İyelik 3. Şahıs Eklerinin Yeniden Uyuma Girmesi

Ahıska Türkleri ağzında iyelik 3. şahıs eklerinin kullanımı ile ilgili bir başka önemli özellik daha vardır. İyelik 3. şahıs ekleri kelimenin son sesi durumunda kullanıldığında dil ve dudak uyumu dışında kalırken, üzerine hâl eklerini aldığında genellikle hem dil hem de dudak uyumuna tabi olur.[194]

İlgi hali eki aldığında:

anasının IV/4, ayağının II-b/86, çocuğunun VII-c/189, çoğunun VII-a/109, iyyun ayının II-a/34, Ḳartopunun VII-a/96, topraḫlarının VIII/64, tut ağacının VII-a/127 vb.

Yönelme hali eki aldığında:

[194] Krş. Olcay, s. 27.

ağzına I/385, ayağının altına II-b/86, anasına VII-c/21, arḫadaşına II-b/4, babasına II-b/30, bacısına VII-b/65, baḫşasına “başkasına” VII-b/20, başına X/49, canına X/63, günluğuna VII-a/12, Ḳalduğuna V/163, Ḳapısına VII-c/89, VII-a/92, Ḳızına VII-b/65, ḳoynuna VII-a/20, solduğuna V/164 vb.

Bulunma hali eki aldığında:

arḫasında III-a/21, başında II-b/98, çoğunda III-a/22, gençluğunda I/363, savaşında VII-a/88 vb.

Ayrılma hali eki aldığında:

altından VII-a/97, dostlarından I/145, hastaluğundan VII-a/107, Ḳanından VII-c/195, Ḳardaşından X/85, Ḳaynatasından VII-b/19, Ḳomşusundan II-b/7, Ḳorḫusundan II-a/29, suyundan VI/76 vb.

Yükleme hali eki aldığında:

adımını IV/11, adını I/153, aḫpununi III-a/39, altununi X/29, anasını I/593, boġozuni I/147, borcuni I/263, boynuni VII-c/194, cávabını II-b/1, çalasını VI/53, Çızmasını II-a/63, çoğuni VII-b/64, dostluğuni I/601, emekbağını I/52, emeK paralarını I/534, ġarısını I/167, gálduğuni I/576, haḫḲını II-a/21, Ḳabuğuni VI/59, Ḳaçanasını VI/53, Ḳarpuzuni, Ḳavununi II-a/52, Ḳarşılanacağını IV/4, Ḳızını I/534, olduğuni I/587, sınırını VII7a/14, soyḲırğınını V/26, suyuni VII-b/93 vb.

Ancak iyelik 3. şahıs ekleri, “ile” edatının ekleşmiş şekillerini aldığında, araya giren “y” yardımcı ünsüzünün etkisiyle uyuma girmez ve uyum dışı kalır.

anasiynan II-b/32, babasiynan II-b/5, gözyaşinan ı/475, Ḳaynanasinan II-b/102, Ṫanasiynán III-a/14, yaḫınlarinan IV/18 vb.

1.1.6.1.1.2.6. “mi” Soru Eki

Türkiye Türkçesinde büyük ve küçük ünlü uyumlarına tâbi olan bu ek de tek ünlülü olarak kullanılan eklerdendir. Bölge ağzında “mi” şekliyle kullanılır. Diğer kullanımlar bölge ağzı için kural dışıdır.

alasḳa mi VII-a/303, alduz mi I/484, alunur mi VII-a/253, baban mi ariyersin I/517, borcun mi var I/303, bu midur VII-c/191, gördun mi I/99, Ḳorḫdum mi V/110, oġradur mi I/107, oḫuduḫ mi I/17, olmaz mi I/59, osanmadın mi I/297,

paraya mi I/44, sordun mi V/152, şaşurdun mi I/174, Ĉanay mi sataḫ III-b/7, Ĉutar misin VII-a/288, var mi VII-c/139, yatar misin VII-a/47, yıḫtı mi I/546, yoḫ mi I/260, yorulmadın mi I/293, zanduḫ mi diyaḫ VII-c/43 vb.

1.1.6.1.1.2.7. Görülen Geçmiş Zaman Teklik ve Çokluk 3. Şahıs Çekimleri

Görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekiminin ek ünlüsünün daima "i" olması bu ağız için ayırt edici bir özelliktir. Ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılan "ı, u, ü" ünlülü şekiller Ahıska Türkleri ağzı için kural dışı kalma demektir ve çok az rastlanır.

açdiler X/31, açıldi V/139, açılmadi V/140, ağladi VII-a/328, aḫşamᴗoldi VII-a/293, aldilár II-a/62, ataşlandi II-a/38, baḫamadi I/593, baḫdiler X/134, basdi VII-a/34, basdilár VII-a/51, başḴaramadi VII-a/333, başḴardi VII-a/333, başladi VII-a/112, bıraḫti VII-a/293, bozdi VII-a/191, bozuldi VII-a/258, bulamadi V/151, çağırdi VII-a/296, çaḫti VII-c/29, çıḫartti VII-a/104, çıḫdi V/91, çıḫıldi VII-a/111, çoğᴗoldi VII-c/19, çoḫlandi I/133, durdi VII-b/81, góturdi X/69, halallaşturdilár X/38, halallatdi X/41, ḫastalandi VII-a/231, ḫastalatti VII-a/110, hazırlandi VII-c/97, Ḵaḫdi II-a/49, Ḵaldi I/246, Ḵalduramadi VII-a/235, ḳapattilár VII-a/13, Ḵapdi X/133, Ḵaruşturdilár VIII/10, Ḵavruldi II-a/58, Ḵazandurdi VII-a/156, Ḵazıldi V/64, Ḵırıldi X/104, Ḵızdurdi I/394, Ḵoydi V/72, Ḵoydilár V/120, oḫudi V/165, oḫudilár II-a/97, oldi "öldü" VII-a/103, oldi "oldu" I/48, oturdi I/565, otutturdilár VII-a/153, saçıldi "seçildi" II-a/6, saḫladi X/131, sardi II-a/5, susuzlandi VII-c/220, Ĉağıldi VIII/19, Ĉoldi V/68, Ĉoldurdilár II-a/15, Ĉoyamadi VII-c/184, Ĉutdi VII-c/168, vurdi VII-a/325, vurdilár IV/14, yaḫadilár pakladilár X/51, yaḫlaşti II-a/30, yandurdi V/90, yarıldi VII-a/114, yarvaldi VII-a/323, yığdilár II-a/5, yığıldi "yıkıldı" V/58, yığıldi "toplandı" X/67, yuḫladi VII-a/323 vb.

Eklerin tek şekilli/ünlülü kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan kalınlık incelik uyumsuzluğu için buraya kadar verilen örnekler, kelime sonlarındaki "i"leşme eğiliminin, dar-kalın ünlü ile biten, açık hece durumundaki yapım ve çekim eklerine de sirayet etmesi sonucu ek ünlülerinin "i" ünlüsüne dönüşmesi ile ilgili örneklerdir.

Tek şekilli kullanımlarının yaygınlığı ile kalınlık-incelik uyumunu bozan ve bölge ağzı için karakteristik olan diğer ekler ise şunlardır:

1.1.6.1.1.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki:[195]

Ahıska Türkleri ağzının belirgin özelliklerinden biri de öğrenilen geçmiş zaman ekinin daima düz-dar- ince ünlü ile kullanılması ve kalın sıradan kelimelerde ünlü uyumunu bozmasıdır. Ünlü uyumlarına uygun "-mış, -muş, -müş" şekilleri ile çok az karşılaşılır.

ağnatmişlár I/563, anlatmişdi IV/2, baẖmiş ki IV/6, başlamişdi VII-a/230, bozulmiş II-b/85, górmamiştuẖ II-a/32, ẖastalanmişim II-b/17, oẖumişʊidi V/25, olmişdi VI/2, K̂oymişdilár II-a/13, T̂ayadurmişlar VII-b/15, unutmiştim II-b/79, unutmişuẖ I/599, yazmişim VII-c/2, yığmiştilár II-a/15 vb.

1.1.6.1.1.2.9. Şimdiki Zaman Eki:[196]

Şimdiki zaman eki, Türkiye Türkçesi yazı ve konuşma dili ile Batı Grubu ağızlarındaki durumun aksine, ince ünlülü kullanılması bakımından Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızları ile birleşir. Doğu Grubu ağızlarının III. Alt Grubu içinde şimdiki zaman eki bakımından "-yėr" şekliyle ayrı bir grup oluşturan Artvin merkez, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Posof ağızları[197] Ahıska Türkleri ağzına en yakın şekli kullanır.

Ahıska Türkleri ağzında çoğunlukla düz-geniş-ince ünlülü olarak "–yer", bazen de ünsüz düşmesi ile "-ye" şeklinde kullanılan ek kalın sıradan ünlülere sahip fiillerin çekiminde uyumu bozar. Eklendiği fiil ünsüzle bitiyorsa gelen yardımcı ünlü daima "i" olur. Eklendiği fiil ünlü ile bitiyorsa fiilin son sesi durumundaki bütün ünlüler "i"ye dönüşür.

ağliyelár VIII/51, ağnamiyeruẖ I/596, aẖiyerdi II-a/10, aliyellár VII-c/192, asiyerduẖ VI/43, baẖiyerduẖ V/10, biraẖiyem IV/26, bulduriyerduẖ "bulunduruyorduk" III-a/18, çalışiyerdim VIII/7, çıẖamiyerdiz VII-a/312, çıẖardiyersin II-b/67, K̂aliyerdim X/128, K̂ıliyellár X/109, K̂orẖiyerim VII-a/172,

[195] bkz. Németh, s. 122; Ercilasun, s. 70; Gemalmaz, s. 92, 349; Karahan, *Anadolu...,* s. 47-48.
[196] Anadolu ağızlarında şimdiki zaman ekinin kullanımı ile ilgili olarak, bkz. Tuncer Gülensoy, "Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki", *Türk Kültürü Araştırmaları-Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan,* TKAE , Yıl: XXIII/1-2, Ankara 1983, s. 281-295.
[197] bkz. Karahan, *Anadolu...*, s. 43-47, 90; Polat, 81.

K̂oyiyerdilár X/24, K̂uriyerdi VI/34, ohiyellár X/109, oḫiyerdim V/14, saḫliyerduḫ VI/29, sulaniyerdi III-a/46, şerʿatiyersiz II-a/46, taniyersin IX/1, T̂aşıniyerdi III-a/38, T̂oğriyersin VI/6, uzadiyerdilar X/22, yaḫiyerdiler X/112, yaşiyerduḫ VII-a/257, yaziyerdim VII-a/297, yığiyeruḫ II-a/67, yoğuriyersin VI/5 vb.

1.1.6.1.1.2.10. Görülen Geçmiş Zaman Çokluk 1. Şahıs Çekimi

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak-dar ünlü ile ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılan görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs çekimi, bölgemiz ağzında (hikâye çekimleri de dahil) "–Duḫ" ekiyledir.[198]

bilduḫ II-b/18, biliyerduḫ VIII/82, binduḫ VII-a/83, binerduḫ VII-a/149, bitlenduḫ VII-a/73, büşüriyerduḫ, VI/18, büyüduḫ III-a/6, çekmiyerduḫ VI/38, dávam etduḫ V/17, deduḫ ki X/95, demiyerduḫ IX/33, demliyerduḫ VI/46, diyerduḫ III-a/33, düşduḫ X/44, düzüyerduḫ VI/26, ediyerduğʿoni VII-a/129, ekiyerduḫ II-a/53, ekmişduḫ II-a/65, geçtuḫ VII-a/48, gediyerduḫ X/134, gelduḫ II-a/61, getduḫ X/20, getmiştuḫ VIII/43, geziyerduḫ II-a/26, girduḫ VII-a/77, görduḫ I/211, işliyerduḫ X/134, kesiyerduḫ VI/32, neyʿettuḫ ki II-a/50, sevduḫ II-b/18, temizliyerduḫ VI/42, veriyerduḫ VI/53, yitüriyerduḫ VIII/88, yiyerduḫ VI/29, yödüriyerduḫ "yediriyorduk" VI/53, yügüdiyerduḫ "üğütüyorduk" VI/23,

1.1.6.1.1.2.11. İstek Kipi Eki

Ahıska Türkleri ağzında tek ünlülü kullanılan eklerden bir diğeri istek kipidir. Teklik 1. şahıs çekiminde sadece "-(y)em" şekli kullanılarak kalın sıradan ünlülere sahip fiillerde uyum dışında kalır. Çokluk 1. şahıs çekiminde "-(y)aḫ/-(y)áḫ"; 2. şahıs teklik çekiminde "-(y)asın/-(y)ásın", çokluk çekiminde "-(y)asız/-(y)ásız"; 3. şahıs teklik çekiminde "-(y)a/-(y)á", çokluk çekiminde "-(y)alar/-(y)álar" şekilleri kullanılarak ince sıradan ünlülere sahip fiilerde uyum dışı kalır. Ünlüyle biten kalın sıradan fiillerde de araya giren "y" yardımcı ünsüzünün etkisiyle fiil sonundaki bütün ünlüler "i"ye dönüştüğü için uyum yine bozulur.

Teklik 1. şahıs çekimi:

---

[198] Krş: Ercilasun, s. 69, Gemalmaz, s. 347; Polat, s. 82, Timurtaş, s. 120; Eren, s. 27; Erten, s. 47 (Ancak -Dıḫ şeklinde: bişirdıḫ, çektıḫ).

ağliyem VII-a/188, ağnatem II-b/73, alem I/168, ariyem VII-a/168, baḫem I/244, bıraḫem II-a/56, bulem dá alem VII-a/174, çaldurmiyem VII-a/172, eşitmiş olem I/594, K̂onuşem I/278, oḫiyem mi V/56, oḫuyem V/104, paray sayem I/69, soyliyem II-a/61, ulaşem I/448, uzatmiyem VII-a/273, yaḫanem "yıkanayım" X/119, yığem VII-a/321 vb.

Çokluk 1. şahıs çekimi:

çimaḫ I/338, diyaḫ II-b/3, diyáḫ VII-c/204, dügún edaḫ II-b/32, gedaḫ I/28, gedáḫ I/26, geláḫ VIII/18, getmiyaḫ VII-a/252, gidaḫ I/19, göraḫ I/532, incinmiyáḫ I/163, kesaḫ II-b/100, neydaḫ I/310, neyedáḫ VII-c/204, súraḫ VII-c/163, yiyaḫ I/378 vb.

Teklik 2. şahıs çekimi:

diyásın XIII/76, dógmiyasın I/113, gálmiyasın I/475, 501, gedasın VIII/3, onmiyasın IV/26, sóyliyasın XII/190, toḫunmiyasın XVI/319, vermiyásın XIII/348, yiyasınVII-a/47 vb.

Çokluk 2. şahıs çekimi: Özellikle fiilerin olumsuz çekimlerinde kullanılır.

düşmiyasız MDD, içúrmiyasız XIII/346, tökmiyasız MDD, vermiyasız XIII/347, yemiyasız MDD vb.

Teklikve Çokluk 3. şahıs çekimi:

çekişa XIII/262, içá VII-c/221, bilálar I/16 vb.

1.1.6.1.1.2.12. "+luḫ" İsimden İsim Yapma Eki

Türkçenin en işlek yapım eklerinden biri olan bu ek, Eski Türkçede ağırlık düz ünlülü şekillerde olmak ve düzlük yuvarlaklık uyumundan sapmalar görülmekle birlikte Eski Anadolu Türkçesinde ünlü uyumlarına uymaktadır.[199] Bölge ağzında hem düzlük-yuvarlaklık uyumundan hem de kalınlık-incelik uyumundan kaçarak kalın-yuvarlak ünlülü olarak kullanılması bölge için karakteristiktir.[200] Yarı kalın-yuvarlak ünlülü şekillerine de rastlanırken, ince ünlülü şekilleri düz ve yuvarlak şekillerine oldukça nadir rastlanır.

[199] bkz. Gabain, *Eski Türkçe*… s. 44; Timurtaş, 39, 78.
[200] krş. Ercilasun, s. 73 (Posof ağzına mahsus: esgerluğ, gençluğumda); Gemalmaz, s. 230-231; Polat, s .63 (eyluḫ, gálinhuḫ).

bitluḫdan VII-a/106, düzluḫ X/54, elçiluḫ I/421, esgerluğumi III-a/8, eyluği V/5, eylúğ◡edin IV/21, günluḫ VII-a/28, günnuğumdan X/1, gençluğunda I/363, kötülúḫ II-a/85, milletçiluğumuz VIII/81, ráhmetluḫ I/323, şennikluḫ VII-a/105 vb.

1.1.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdeleri ile Bazı Eklerdeki İnce Ünlülerin Kalınlaşma Eğilimi

Ahıska Türkleri ağzında, ince sıradan ünlülere sahip kelimelerin bir kısmının kök ünlülerinde kalın sıraya geçme eğilimi göze çarpar.[201] Ancak bu geçiş sırasında kelime/ek bünyesindeki ünsüzler önde boğumlanma niteliğini (palatalization)[202] koruduğundan[203] ünlünün kalın sıraya geçişi özellikle "k, g" ön damak ünsüzleri yanında yarım kalabilmektedir.

1.1.6.1.2.1. Kelime Kök ve Gövdelerinde

Kelime kök ve gövdelerinde meydana gelen kalınlaşmalarda eğer ilk hece ünlüsü tam veya yarım kalınlaşmış ise kelimenin ünlü uyumu sırası genellikle değişir[204]:

gúnunaçaḫ VIII/88, ustuna II-b/65 vb.

İkinci ünlüde tam veya yarı kalınlaşma olma durumunda uyum, bölge ağzına has ünlü uyumunu bozan bir durumla karşılaşılmaz ise, kalınlaşmanın görüldüğü heceden itibaren kalın sıraya geçer.

begándın mi I/93, bögún VII-a/308, döşáma III-a/31, dügún I/553, enişta I/252, gena I/607, gená VII-a/74, igná I/298, işta I/267, iştádım V/118, kimsáya 1/551, küçuḫ I/126, ógratti I/105, órtuḴ◡oliyer II-b/98, órtúnácaḫ XIII/130, ödáduḫ II-a/84, tükánsa I/62, yegán I/128, yengán I/200, yüñgúlladaḫ II-b/37 vb.

---

[201] Krş: Omeljan Pritsak, "Ermeni Kıpçakçası", *Tarihi Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), AÜ Yayınları No: 551, Ankara 1979, s. 133 (kora, ḱoŕa "gore", torasizlikimden, toŕaśizliġindan, "töresizliğimden", yurak, yuŕak "yürek", t'engriga, teńŕiġa "Tanrı'ya", üzum "yüzüm"), s. 136 (kopluhunga kora, ḱopluġuńa ḱoŕa "çokluğuna göre"); Karahan, *Anadolu...*, s. 8-9. (Kuzey Doğu Gurubu ağızları için ayırıcı bir özellik olan bu kalınlaşmanın Doğu Grubu ağızlarının III. Alt Grubundaki Artvin merkezi Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Posof ağızlarına kadar uzandığı belirtilir.)

[202] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 69-70.

[203] bkz: Karahan, *Anadolu...*, s. 89-90; Ercilasun, 104, 106.

[204] krş. Turgut Acar, *Artvin İli Ağızları*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1972 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 97 (boyuği).

Şu örnekler ise kalınlaşmanın görüldüğü heceden itibaren kalın sıraya geçmesi gerekirken, bölge ağzına has sebeplerle uyumun yeniden bozulmasını gösteren sadece bir kaç örnektir:

böyudi II-a/38, gáldi II-a/28, górmiş II-b/17, gúni VII-c/59, irali I/446, öburi II-a/57, soylaniyer IV/30, sóyliyem VII-a/113 vb.

1.1.6.1.2.2. Geniş Zaman Eki:[205]

Ahıska Türkleri ağzı, geniş zaman çekiminde ünlü uyumlarına uygun kullanımlar yanında; belirgin bir kalınlaşma eğilimi de görülür. Fiil kök veya gövdesinin ince sıradan olması sebebiyle geniş zaman ekini "–er" olması gereken yerlerde "–ár/-ar", "-ir/-ür" olması gereken yerlerde "–úr/-ur" şeklinde kullanılması ile uyum dışına çıkma olayı çok yaygındır.[206] Hatta ünlü ile bitip sadece "-r" geniş zaman eki getirilerek çekimlenen fiillerin son sesi olan ünlünün de "e" ise "á/a"ya, "i/ü" ise "ú/u"ya dönüşmesi sebebiyle kalınlık-incelik uyumunun bozulması yaygın olarak görülen bir dil benzeşmezliğidir:

alabilursuz II-a/7, bellenurdi III-a/52, biçársın I/193, bilúrlar VII-b/41, borç düşar I/261, degişúrdilar VII-c/38, diyardilár VII-c/48, dögár IV/33, dönárdi III-a/40, döşürurdum VII-a/121, edaruḫ I/421, edáruḫ II-a/81, ekársīn I/192, geçarım VIII/104, geçárdi VII-b/2, gedarsın I/200, gedaruḫ I/434, gedár V/82, gėdárdilar VII-c/85, gelurdi VII-c/130, gelúr V/52, gelúrlar VII-a/63, gezar I/514, gidárüm I/376, girárdilár VII-c/133, gizlárduḫ VII-a/268, içárdi VII-c/73, isidurdilár VII-a/132, istarım I/275, işlárdi X/116, iştar I/385, iştár VII-a/262, kesim kesár VII-c/33, meleşúr V/52, neydarım VII-c/215, ölúr VII-c/31, sepilurdi III-a/51, tikáruḫ VIII/40, tökárdilár III-a/49, verurum II-b/1, verúrdi VII-c/32, yerláşuruḫ VIII/38, yetar I/258, yetár I/108, yeyilur VII-c/76, yitár VII-c/69, yiyardım X/138 vb.

1.1.6.1.2.3. Gelecek Zaman Eki

Ahıska Türkleri ağzı, gelecek zaman çekiminde ünlü uyumlarına uygun kullanımlar yanında; genellikle ekin ilk ünlüsünü yarı ya da tam, ikinci ünlüsünü ise tam kalınlaştırarak, "-ácaḫ/ -acaḫ, ácağ/ -acağ, -ácav/-acav, -áca/-aca"

[205] krş.Karahan, *Anadolu...*, s. 9-10.
[206] Krş: Ercilasun, s.69 (Posof ağzında:yiyaruḫ, yeyilur, gedarım vb.); Gemalmaz, s. 362-368; Polat, s. 80.

şekillerini yaygın olarak kullanılır ve ince sıradan ünlülere sahip fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunu bozar.[207] Ekin ilk ünlüsünün ince ikinci ünlüsünün yarı ya da tam kalın olduğu kullanımlar yanında, her iki ünlüsünde de kalınlaşmanın yarım kaldığı durumlara nadir olarak rastlanır.

binácağuḫ VII-a/23, binácaḫ VII-c/97, devirácağım VII-a/181, diyacaḫ VII-a/287, diyacaḫlar I/307, diyácağım VII-b/69, diyácáğımV/70, edácaḫsın VII-a/130, edácam VII-a/330, edecám VII-a/181, everácavuḫ VII-a/208, gedacaᵍ̆ım I/199, gedacaḫ IV/3, gedacam I/206, gedácaḫsızᴗaᴗya VIII/107, gedácam I/537, gedecám VII-a/168, gelácağuḫ X/30, görünmiyácah VII-c/53, içácaḫ VII-c/188, içácam VII-c/223, imza çekácağᴗidi VII-a/160, kesácaḫ VII-c/194, söyliyácám V/27, verácağım VII-c/141, verácam II-b/95, verecám I/183, verecáğım VII-b/100, verilácaḫ VII-a/290, yerleştürülácaḫ VIII/62, yoğᴗedecáğuḫ VII-c/175 vb.

1.1.6.1.2.4. Şart Kipi Eki

Bölge ağzında şart kipi çekimlerinde ek genellikle yarı kalın ya da kalın ünlülü olarak "-sá/-sa" şekliyle kullanılır ve kalınlık incelik bakımdan ünlü uyumunu dışında kalır.[208]

bilsáydım I/525, desaḫ VII-b/33, desan VIII/37, desá VII-c/213, desám I/ 477, desán VII-a/263, döşürsaḫ VII-a/122, eşitsaḫ ki II-a/36, getsaḫ I/28, getsan VIII/71, girsam VIII/103, görsaḫ VIII/44, içsan I/493, töksaḫ VII-a/246, vermesaḫ VII-a/247, versaḫVI/54, yardımᴗetsan I/198,

1.1.6.1.2.5. Çokluk 1. Şahıs Çekimleri

İsimlerin geniş-şimdiki zaman bildirme çekiminde ve fiillerin geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde kalınlık-incelik bakımından ünlü uyumunu ince sıradan kelimelerde bozar. Gerçi Ahıska Türkleri ağzında geniş zaman ve gelecek zaman ekleri, kalınlaşma eğilimleri

---

[207] Krş. Buran, *Keban*…, s. S.34 (gelacaḫ, bişıracam); Ercilasun, s.70 (Posof yerli ağzı ve Karaurgan-Göle bölgesinde: gelecaḫsız, śaçilacaḫ, edecaḫ, ėdacağısaz, ölecam, dögecaḫsız, vb); Günşen, Kırşehir..., s.140-141 (Ancah ekin ikinci ünlüsündeki tam veya yarım kalınlaşma bir hece kaynaşmasından sonra ve uzun: ġótürecm̃, everecm̃, yiyecáḫ, getirecm̃ñ vb.); Polat, s. 83 (ekacağım, veracaḫsız, veracaḫ, vb); cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları*, TDK Yay.:737, Ankara 2000, s. 54 (diyecágım, söylüycam, öpecáhsın).

[208] Krş: Ercilasun, s.70 (Posof yerli ağzında: görsam, bilsam, görsa, görsaz vb.): Polat, s. 85 (eksaḫ, eksaz, eksa).

sebebiyle ince sıradan fiillerde ünlü uyumunu bozar. Bu eklerin ünlü uyumlarına uygun kullanıldığı örnekler ise çokluk 1. şahıs ekiyle genişletildiğinde yine uyum dışına çıkar. Bölge ağzında şimdiki zaman eki ise Türkiye Türkçesi yazı dili ve ortak konuşma dilinin aksine ince sıradan fiillerde ünlü uyumu içindedir. Ancak şimdiki zaman çekimi de çokluk 1. şahıs eki ile genişletildiğinde ince sıradan fiiller yine uyum dışı kalır.

İsimlerde bildirme (geniş-şimdiki zaman):

eyuḫ I/258, gelme miyuḫ VII-a/7, türkúḫ VIII/84, varliyuḫ II-b/25 vb.

Geniş zaman:

ekáruḫ VIII/39, bülüruğ◡oni XV/71, elçiluḫ edaruḫ I/421, gedaruḫ I/434, ney◡edaruḫ VII-c/220, tikáruḫ VIII/40 vb.

Şimdiki zaman:

bilmiyeruḫ XXI/34, diyeruḫ VI/27, demiyeruḫ VII-a/337, düşünüyeruḫ I/52, ekiyeruḫ II-a/52, etmiyeruḫ I/191, gėdiyeruḫ XVII/XIX/8, geziyeruḫ VIII/34, istiyeruḫ VIII/57 vb.

Gelecek zaman:

edacavuḫ XVII/21, binácağuḫ VII-a/24, everácavuḫ VII-a/208, gedácavuḫ XVI/52, gelácağuḫ X/30, köçürácavuḫ XV/46, küriyacağuḫ XVI/53, süracavuḫ XVI/34, veracavuḫ XVII/52

Öğrenilen geçmiş zaman:

böyúmişuḫ XIX/46, çekmişuḫ XV/131, ėşitmişuḫ XVII/99, geçirmişuḫ XV/288, geçmişuḫ XVII/134 vb.

1.1.6.1.2.6. Çokluk Eki

Hem isim ve isim türü kelimelerde hem fiillerde çokluk 3. şahıs ekinde bölgemiz ağzında bir kalınlaşma eğilimi vardır. İnce sıradan ünlülerle kurulu isimler üzerine "+ler" şeklinde gelmesi gereken çokluk ekinin bölgemiz ağzındaki kalınlaşma eğlimine bağlı olarak yarı kalınlaşma ile "+lár", nadiren "+lar" olarak kullanıldığı da görülür. Bu yönüyle ince ünlü sıralı kelimelerde uyumu bozmaktadır.

bişe**lár** "bir şeyler" XIII/92, bit**lar**a XV/171, dede**lár**i XVI/176, defter**lar**a I/251, erkek**lar**ın XVI/3, ev**lar**ın XIII/171, gelin**nár**inán X/118, gün**nár** XV/288, iş**lar** XX/20, iş**lar**īz I/290, iş**lár** VII-a/224, meme**lár**i XIII/344, negir**lár**a "zencilere" XII/148, nenelár XIX/19, özbeg**lar** XVI/182, süren**nár** XXI/13, şey**lar** XVI/191, yil**lar**açan VII–a/146, yil**lár**dan VII-a/224 vb.

1.1.6.1.2.7. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hâl Ekleri:[209]

Ahıska Türkleri ağzının karakteristik özelliklerinden biri de anılan hal eklerinin ince sıradan ünlüye sahip isimlere kalın veya yarı kalın ünlülü olarak gelme eğilimleri ile uyumu bozmalarıdır.

Yönelme hâli:

bena I/260, benά I/276, biza I/346, cücüğa VI/57, evά VII-b/17, evizά II-a/6, gerüya I/567, göynüná I/230, içina II-a/25, işa II-a/24, işimiza I/26, işiza I/572, kövά I/528, nefesina IV/19, niya I/59, ömrünüza I/52, peşiná I/508, siza II-a/93, sözüná I/595, şeya VII-c/111, şifirά II-a/68, üstüna I/80 vb.

Bulunma hâli:

cefimda VII-b/44, deredά VII-c/221, evindά X/78, gögda I/249, herkeşda VII-c/62, içindά I/225, kövda VII-a/147, ögündά II-a/9, seneda II-a/92, sizda II-a/93, şekildά I/537, yerda I/19, yerinda I/588, yilda V/58 vb.

Ayrılma hâli:

bendán VII-a/154, birbirimizdan X/77, cefindan II-b/25, elindán I/200, evdán II-a/3, eskidán VII-a/5, felendan II-b/69, gerçektán IV/25, iştán VII-c/83, nerdán VIII/58, sekkizdan III-a/13, sibirdán VII-a/65, sizdán II-a/54, sözündán VII-a/3, süttán VII-a/39, türkiyedán VIII/57, üstümüzdán V/64, yildan VIII/4 vb.

1.1.6.1.2.8. "-ma-" Olumsuz Fiil Yapma Eki

Fiillerin olumsuz şekillerini yapan "-mA-" ekinin Ahıska Türkleri ağzındaki kalınlaşma eğilimine paralel olarak "-ma-" ve yarı kalınlaşmış ünlü ile "-má-" şeklinde kullanılarak ince sıradan ünlüye sahip fiillerde uyum dışı kalması oldukça yaygındır.

[209] Krş: Ercilasun, s.72 (Ardahan-Posof yerli ağzında: esgerda, eva, sizda, bizdan vb.): Polat, s. 69 (eva, yera, evda, eksidan vb.).

begenmadi I/364, bildürmádilár VII-a/12, bilmam I/426, binmamişim I/428, çekişmásın II-b/102, demádım V/111, demamişim I/510, erimadi I/232, etma I/406, etmasın III-a/50, gelmádi V/4, getmasam I/417, getmasan VII-c/167, görmádım V/132, içmamişim I/116, ötmá V/155, vermádilár V/16, vermámazluḫ II-b/76 vb.

1.1.6.1.2.9. Fiillerden Hareket İsmi Yapan Ekler

Fiillerden hareket isimleri yapan "-mA" ve "-mAk" ekleri ince sıradan ünlüye sahip fiillere eklenirken ünlüsü yarı ya da tam kalınlaşmış "-má/-ma" ve "-máḫ/-maḫ" şekilleri yaygın olarak kullanılır. "-mAk"lı şekiller ünlü ile başlayan bir ek aldığında veya ünlü ile başlayan bir kelime ulandığında "-máğ/-mağ" şekline döner.[210]

"-ma/-má" fiilden isim yapma eki:

çelişmási I/136, biçmáya III-a/17, ekmáya III-a/24, etmáya V/33, getmaya VIII/9, getmasi IV/8, vermáya I/96, yemaya I/606, yemási III-a/18 vb.

"-maḫ/-máḫ" fiilden isim yapma eki:

demağ◡iştiyen I/583, demáḫ V/43, demaḫdur II-b/97, denmaḫ VII-b/42, geçmaḫ VIII/101, getmáh V/118, getmaḫ VII-a/143, görmaḫ VII-c/10, güleşmáh VII-c/117, içmaḫ VII-c/125, kesim kesmaḫ VII-c/33, köçermaḫ I/586, vermaḫ II-b/12 vb.

1.1.6.1.2.10. Ettirgenlik-Oldurganlık Ekleri

"-(u)r/-(ú)r" ve "-Dur/-Dúr" şeklinde ince sıradan fiiller üzerine kullanılan ettirgenlik ekleri Ahıska Türkleri ağzında kalınlık incelik uyumunu genellikle bozar.

-(u)r/ -(ú)r:

biturdi II-a/99, bütúrdum VIII/6, içurdi X/124, geçurdi IV/19, keçuriyerduḫ XII/27, yitúrdum V/94 vb.

-Dur/-Dúr:

[210] Krş: Ercilasun, s.73 (Ardahan-Posof yerli ağzında: gezmada, demaya, yemaya; Karaurgan ve Göle bölgelerinde gitmağ).

bindurdilár X/17, çimdurdilár X/52, gezdurmayın VII-b/44, girdururdilár VII-c/114, Ḳabul etturamasın VII-c/156, kestururdilár VII-c/144, kestúriyerdilár XII/13, öldururum VII-c/170, söndúrdun VII-c/212, yedursunlar IV/21 vb.

1.1.6.1.2.11. "i-" Ek Fiili

"i- (< er-)" ek fiili Ahıska Türkleri ağzında karakteristik olarak kabul edilecek derecede korunmuş, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarının pek çoğunda olduğu ölçüde düşme veya hece yutumuna uğramamıştır. Özellikle isimlerin bildirme çekimlerinde "i-" ek fiili büyük ölçüde korunur. Fiillerin birleşik zamanlı çekimlerinde kendini koruması, isimlerin bildirme çekimlerinde olduğu kadar güçlü değildir. Kendini koruduğu örneklerde ister kendinden önceki ünsüzle biten kelimelere ulama, ister ünlüyle biten kelimeye "y" türemesi yoluyla bağlansın çoklukla ünlü uyumuna girmez ve uyum dışı kalır.

iken ve ekleşmiş –ken zarf-fiil eki:

bundayken I/60, cávanᴗiken XII/268, orataken "oradayken" XIX/22 vb.

İsimlerin bildirme çekimlerinde:

adamᴗidi X/63, ağırᴗisá VII-c/34, atınan idi II-b/58, azabᴗidi VII-a/184, buyimiş "bu imiş" I/552, çocuğᴗidim VII-a/11, çocuğᴗiduḫ X/115, çocuğᴗiduz IX/7, deliğanliların isá VII-c/143, dışardanᴗidi III-a/27, hasan idi X/71, lázım isáVII-c/137, nayisa X/58, sonam idi X/71, varᴗidi III-a/16, varᴗidim VII-a/162, varᴗimiş I/304, yasaḫ idi VIII/5, yaşındayidi V/102, yıl idi III-a/7, yoğᴗidi II-a/26 vb.

Fiillerin birleşik zamanlı çekimlerinde:

almış idi VII-a/166, imza çekácağᴗidi VII-a/160, náyedácağᴗidim VII-a/180, olacağᴗisan I/66 vb.

1.1.6.1.2.12. "-(y)an/-(y)án" Sıfat-Fiil Eki

İnce sıradan ünlüye sahip fiiller üzerine ünlü uyumuna uygun kullanımları yanında, "-(y)án/-(y)an" şekilleri ile de gelerek çok kere uyumu bozar.

bekliyan I/54, diyan XII/7, diyán VII-c/176, edilánda VIII/90, gedána Ḳadar XII/71, gelán V/44, gizláyan I/165, görán V/96, örtülan II-a/68, yeyilán VII-a/103, yütürán V/131 vb.

1.1.6.1.2.13. "-Duḫ" Sıfat-Fiil Eki

Ahıska Türkleri ağzında, ince sıradan fiiller üzerine ünlüsü genellikle yarı kalın ya da kalın olarak "-Duḫ/-Dúḫ" şeklinde gelen ek, ünlüyle başlayan veya yardımcı ünlü ile eklenebilen bir ek aldığında ya da ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlandığında "-Duğ/-Dúğ" şeklinde kullanılır. Bölge ağzında hem kalınlık-incelik hem düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalan bir ektir.

bilduğum VII-c/1, deduği VIII/108, dedúğum II-a/37, düştuğum II-a/23, ėşittuğum XII/20, ettuği VII-b/33, getTuği IV/9, gettuğumız VII-a/124, gėyduğumi VII-b/74, sevünduğunda I/230, söyleduğumuz III-a/27 vb.

1.1.6.2. Dudak Benzeşmezliği (Düzlük Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması)

Yalın veya eklerle uzatılmış bir kelimenin, ilk hecesinde düz bir ünlü varsa takip eden hecelerdeki ünlüler de düz ünlü; ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa takip eden hecelerdeki ünlüler de ya dar-yuvarlak ya da düz-geniş ünlü olur. Bu kurala düzlük-yuvarlaklık uyumu[211], dudak uyumu kanunu[212], dudak benzeşmesi[213], dudak uyumu yahut küçük ünlü uyumu gibi isimler verilir.

Dudak benzeşmesi Türkçe'nin eski devirlerinde bugünkü sağlamlık ve genişlikte mevcut değildir. Eski Türkçe döneminde bir çok kelime köklerinde ve bir çok eklerde bu uyum varken, bir çok kök, gövde ve ek bu uyum dışında idi. Eski Anadolu Türkçesi dudak benzeşmezliğinin en yoğun olduğu bir uyumsuzluk devridir. Osmanlı Türkçesi dönemi ile birlikte dudak benzeşmezlikleri gittikçe ortadan kalkmış, dönemin sonlarında dudak benzeşmesi kök ve eklere hakim olarak hiç bir eski devirde görülmeyen bugünkü sağlam durumuna ulaşmıştır. Eski Anadolu Türkçesi'nde Eski Türkçedeki uyumsuz kök ve eklerdeki durum korunduğu gibi bir yandan geniş ölçüde yuvarlakşma bir yanda düzleşme ile Eski Türkçe'de uyuma bağlı eklerin büyük bir kısmıda uyumsuz ekler arasına

[211] bkz.: Ergin, *Türk...,* s. 72-74; Karaağaç, s. 119.
[212] Banguoğlu, s. 84-90.
[213] Korkmaz, *Gramer*…, s. 72.

sokulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden Dede Korkut Kitabı'nda bu dudak benzeşmezliği ile aykırılıklar çok fazladır.[214]

Kalınlık incelik uyumu bahsinde belirttiğimiz gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunda da Ahıska Türkleri ağzı Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerindeki gibi istikrarlı değildir[215] ve pek çok durumda kelimelerdeki uyum bozulur.

Kelime sonlarında dar ünlülerin "i"leşmesi, dar ünlülere sahip eklerin bir kısmının sadece düz-dar, bir kısmının ise sadece yuvarlak-dar ünlülü olarak kullanılması, dudak ünsüzlerinin ünlüler üzerindeki etkisi, eski ve aslî şekillerin korunması gibi sebepler ile oluşan uyumsuzluklar Ahıska Türkleri ağzında çok belirgindir.

1.1.6.2.1. Kelime Sonlarındaki Dar Ünlülerin "i"leşmesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi kelime sonlarında bulunan dar ünlüler Ahıska Türkleri ağzında "i"leşerek kullanılır. Bu durum yuvarlak sıradan gelen kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar.

bölgi XII/26, deli Ṫoli VII-c/140, Ḳuri VI/62, Ṫoğri X/93, uli X/54, yuḫi I/120 vb.

Bölde ağzında dar ünlülere sahip eklerin bir kısmının sadece düz-dar, bir kısmı ise sadece yuvarlak-dar ünlü ile olarak kullanılmakta, bu durum da düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır.

1.1.6.2.2. Düz-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler

Aşağıda örneklerini verdiğimiz eklerden isimden isim yapan "+li" eki dışındakilerin tamamı Eski Anadolu Türkçesi ile paralellik göstermektedir.[216]

1.1.6.2.2.1. Yükleme Hâli Eki

Ahıska Türkleri ağzının en belirgin özelliklerinden biri yükleme hali ekinin daima "+i" olması, kalın ve yuvarlak şekillerinin kullanılmamasıdır.[217]

altununi X/29, boġozuni I/147, borcuni I/263, boynuni VII-c/194, buni VII-c/193, çocuği X/21, çocuğumi X/71, çoğuni VII-b/64, düġuni II-b/48, düzüni I/548,

[214] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 391-392.
[215] bkz. Timurtaş, s. 27-39.
[216] bkz. Timurtaş, s. 36-39.
[217] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 449 (oğluñı), s. 228 (Oğuzı), s. 130 (güni), s. 129 (gümüşi), s. 63 (buynuzı); Timurtaş, s. 36 (müşkilümi, kanumı, sözlerüni) s. 70 (müşkülümi).

genduzi II-b/17, günúmuzi XII/27, ḫamuri VI/65, ḫamuruni̅ VI/66, Ḳabuğuni VI/60, Ḳışluğuni IV/25, ḲoÎtoşuni VI/59, Ḳuyruğuni XII/65, oğlumi V/109, oğluzi I/599, oni X/127, sozuni VII-a/322, sucuği VI/37, südi III-a/25, suyuni VII-b/93, uni VI/74, ustuni VI/72, yi̅rmi tütüni VII-a/51, yolumi I/175, yüzüni VII-b/87, zengúnluği II-a/57 vb.

1.1.6.2.2.2. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki

Düzlük yuvarlaklık uyumunu bozan bir diğer ek teklik 3. şahıs iyelik ekidir. Kalın ve yuvarlak şekiller son ses olarak nadir kullanılır. Bu şekildeki kullanımlar Ahıska Türkleri ağzında kural dışına çıkma olarak değerlendirilebilir. Bu ağız için kural iyelik 3. şahıs ekinin düz-dar-ince ünlülü olarak "+i" ve "+si" şeklinde kullanılmasıdır.[218]

ayi̅lá yuki I/265, burni VII-c/190, böyügi II-a/76, buyuği VII-c/190, durumi VII-c/35, düzümi XII/26, guni VII-c/45, güci I/102, ömeroğli II-a/1, puli XII/85, yüzi II-b/21 vb.

1.1.6.2.2.2.1. Teklik 3. Şahıs İyelik Ekinin Yeniden Düzlük Yuvarlaklık Uyumuna Girmesi

Ahıska Türkleri ağzında, üzerine hal eklerinden birini almak suretiyle son ses olma durumundan çıkan teklik 3. şahıs iyelik eki, kalınlık-incelik uyumunun bozulması bahsinde de belirttiğimiz gibi, hem kalınlık-incelik hem düzlük yuvarlaklık bakımından dil benzeşmesine tâbi olur.

İlgi hâli eki aldığında:

çocuğunun VII-c/189, çoğunun VII-a/109, Ḳalḫozunun VII-a/86, kürkünün IV/8, özünün XII/78, rayonunun V/2 vb.

Yönelme hâli eki aldığında:

gösgüná VII-c/50, göynüná I/230, gúnluğuna VII-a/12, Ḳalduğuna V/163, ḳoynuna VII-a/20, kövüna VII-c/86, ögúna VII-c/102, ögüná II-b/12, rayonuna VII-a/80, solduğuna V/164, sözüná I/595, ustuna VI/71, üsdüne X/49, üstúna VII-a/130, üstüna I/80 vb.

[218] Timurtaş, s. 36 (boynuzı) s. 65 (gözini, saâdetler ulusı, süd ḳoḫusı).

Bulunma hâli eki aldığında:

çoğunda III-a/22, gençluğunda I/363, kövündá VII-a/7, kövünde V/2, ordusunda III-a/7, ögündá II-a/9, ögúnda II-a/71, sevünduğunda I/230, soğunda "sonunda" VII-b/63, sozunda II-b/103, suyunda VI/47, uruğunda VII-a/336, üstúnda VII-c/6, üstünde VI/70, yüzündá V/130 vb.

Ayrılma hâli eki aldığında:

hastaluğundan VII-a/107, Ḳomşusundan II-b/7, Ḳorḫusundan II-a/29, suyundan VI/76 vb.

Yükleme hâli eki aldığında:

aḫpununi III-a/39, altununi X/29, boġozuni I/147, borcuni I/263, boynuni VII-c/194, çoğuni VII-b/64, dostluğuni I/601, gálduğuni I/576, Ḳabuğuni VI/59, Ḳarpuzuni II-a/52, Ḳavununi II-a/52, olduğuni I/587, suyuni VII-b/93 vb.

Ancak, 3. şahıs iyelik eki, "ile" edatının ekleşmiş şekillerini aldığında uyuma girmez ve uyum dışı kalır.

düñgúrinan "dünürü ile" II-b/48, endúginán "inmesi ile" VII-c/108 vb.

1.1.6.2.2.3. "mi" Soru Eki

Bu ek de sadece "mi" şekliyle kullanılır.

borcun mi I/303, düz midür I/70, górdun mi I/99, olur mi I/283, oġradur mi I/107, verür mi VII-a/197, zanduḫ mi "sandık mı" VII-c/43,

1.1.6.2.2.4. "+li" İsimden İsim Yapma Eki

Kelime sonundaki dar ünlülerin "i"leşme hadisesine bağlı olarak yuvarlak ve kalın ünlülü şekilleri kullanılmadığından düzlük yuvarlaklık uyumunu da bozan eklerden biridir.[219]

aḫpunli III-a/50, azğurlidürler IV/1, boyli V/88, düşünükli I/474, güçli I/106, Ḳoḫuli VII-a/232, kövli X/80, mutli I/273, oğulli I/610, P̂alli III-b/4, posḫovlilár IX/24, suçliyim I/112, suli VI/15 vb.

[219] krş.Timurtaş, s. 34 (saadetlü, yağlu, yaşlu, isa nefeslü); Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezm Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara 1997, s. 24 (Harezm Türkçesinde ise karışık bir durum vardır. Bazen dudak benzeşmesine tâbi değildir: kökli, sözli, yazuklı, tünli, türlü, körklü).

1.1.6.2.2.5. “+Ci” İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapan “+CI/+CU” eki bölge ağzında genel olarak “+Ci” şeklinde kullanılır ve düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalır.[220]

buyucı “büyücü” VII-a/265, ölçi XVI/298, solci “sağdıç” VII-c/112, tĭraḳtorçiydim XIII/207,.

1.1.6.2.2.6. “+nci” İsimden İsim Yapma Eki

Sıra sayıları türeten “+ncI/+ncU” eki bölge ağzında genel olarak “+nci” şeklinde kullanılır ve düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalır.

dördünci V/34, doḫuzunci V/25, onunci V/141, üçünci V/25 vb.

1.1.6.2.2.7. Görülen Geçmiş Zaman 3. Şahıs Çekimleri

Ahıska Türkleri ağzında, görülen geçmiş zaman ekinin 3. şahıs çekimlerinde düz ve ince ünlülü olması kuraldır.[221] Bu kural dışındaki sınırlı sayıda kullanım bu ağız için bir sapma durumudur. Görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekiminin “-Di” şekliyle yapılması yuvarlak ünlülü fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar.

-di: aḫşamᴗoldi VII-a/293, bozdi VII-a/191, bozuldi X/77, bölündi IX/29, böyúdi VII-a/257, çimdurdi X/41, çoğᴗoldi VII-c/19, döndi VII-a/327, durdi VII-b/81, düşdi X/11, 44, góturdi VII-a/90, Ḳoydi V/72, köçürdi I/594, Ḳuruldi VII-c/161, oḫudi V/165, VII-a/298, oldi “öldü” VII-a/103, oldi “oldu” I/48, oturdi I/565, oydi VII-c/219, öldi X/18, sóndi V/62, surdi “devam etti” VII-a/66, surdi “sürgün etti” VII-c/183, Ĉoldi V/68, VII-a/25, Ĉutdi VII-c/168, vurdi VII-a/325, yedurdi içurdi X/124 vb.

-dilAr: bindurdilár X/17, böldilár VII-a/83, bölüşturdilár VII-a/78, çevurdilár V/119, düşdilár X/45, gótururdilar VII-c/79, Ḳorḫutdilár II-a/79, Ḳoydilár V/120, oḫudilár II-a/97, ortdilar X/56, oturtdilár II-a/25, Ĉoldurdilár II-a/15, 25, üşüdiler X/34, vurdilár IV/14, yüklediler X/15 vb.

---

[220] krş. Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 429-430 (yalnız “ç”li ve düz ünlülü: muştuçı, okçısı, yolçınun)
[221] krş. Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 462 (dökdi, ḳodı, dögdiler vb); Timurtaş, s. 37.

1.1.6.2.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Ahıska Türkleri ağzında öğrenilen geçmiş zaman eki düz-ince ünlü iledir.[222] Sadece "–miş" şeklinin kullanılması bu ağız için kesin bir kuraldır. Nadiren görülen "-mış, -muş" şekilleri ise bu ağız için kural dışı kullanışlar olup Azerî ve Terekeme ağızları etkisi de sayılabilir.

bozmişlár VIII/42, bozulmiş II-b/85, bulmişse VII-a/93, buymiş V/550, büşürmişin VI/49, çāldurmiş I/452, górmiş I/454, górmişim VII-a/273, góruşmiş VII-c/12, göturmiş X/123, Ḳoşulmiş VII-c/5, Ḳoymişdilár II-a/13, köçmiş X/74, oḫumişıidi V/25, oḫutturmişler VIII/50, olmiş V/99, olmişdi VI/2, oturmiş VII-a/185, súrulmiş VII-a/87, Ṫolmişdi XII/70, Ṫuymişimdur VII-b/29, unutmiştim II-b/79, unutmişuḫ I/599, uymiş I/170, vururmişlár VII-a/151 vb.

1.1.6.2.3. Yuvarlak-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler

Türkiye Türkçesinde bağlantı veya ek ünlüsü dar ünlü olup, ünlü uyumları bakımından dört şekli bulunan eklerin çoğu bölgemiz ağzındaki iç seslerde dar ünlüleri Eski Türkçe'de, ilermemiş olarak eski Anadolu Türkçesi'nde de olduğu gibi, hatta daha da kuvvetli bir yuvarlaklaşma eğilimi sebebiyle düz ünlü sıralı kelimelerde uyum bozukluğuna sebep olur.

1.1.6.2.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Eki

Görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs çekimi (fiillerin hikâye birleşik çekimleri de dahil) "–Duḫ" ekiyledir.[223] Düz sıradan ünlülere sahip fiilerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar. Bölge ağzı için ayırt edici özelliklerden biridir.

Görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs çekimi:

alamaduḫ X/13, alduḫ I/485, ámánát etduḫ VII-c/97, başladuḫ III-a/12, begánduḫ VII-a/244, begenmaduḫ VII-a/241, bilduḫ II-b/18, binduḫ VII-a/83, bitlenduḫ VII-a/73, çıḫduḫ II-a/99, çıḫtuḫ VII-a/54, deduḫ ki X/95, gálduḫ I/528, getduḫ X/20, gettuḫ V/9, girduḫ çıḫduḫ VII-a/77, inanmaduḫ II-a/37, Ḳaḫtuḫ II-a/61, Ḳalduḫ II-

[222] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 462 (ḳomışam, böyümişin, düşmiş, öldürmişler); Timurtaş, s. 38 (olmışdur, tolmışdı, ölmişem); Karahan, *Anadolu…*, s. 47-48.
[223] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 462 (geldük, çapmaduḳ, bilmedük); Timurtaş, s. 36 (virdük, işitdük, ḳılmaduḳ).

a/35, ḳazanduḫ VIII/18, Ḵızduḫ II-a/71, Ḵurtulduḫ VII-a/202, oḫiyámaduḫ V/16, ögránduḫ VIII/95, sattuḫ VII-a/254, sevduḫ II-b/18, şaştuḫ II-a/35, toplanduḫ VIII/17, yaşaduḫ II-a/90, X/42, 70, yıḫılduḫ I/549, yıḫılduğ◡a I/555, yükláduḫ II-a/83 vb.

Görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs çekimlerinde ise düz sıradan fiiller üzerinde yuvarlak ünlülü "–dun/-duz" eklerine rastlanır.[224] Ancak düzlük-yuvarlaklık bakımından kurala uyan örnekler daha yaygındır.

Görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs çekimleri:

aldun mi I/459, na dedun IX/8; alduz mi I/484, çocuğ◡iduz VIII/7, gelduz I/573 vb.

Tek şekilli kullanımlarının yaygınlığı ile düzlük yuvarlaklık uyumunu bozan ve bölge ağzı için karakteristik olan diğer ekler ise şunlardır:

1.1.6.2.3.2. Geniş Zaman Eki

Geniş zamanın, Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak "-Ir/-Ur" şekilleri kullanılarak yapılan çekimleri, Ahıska Türkleri ağzında yuvarlak ünlü ile yapılır ve düz sıradan kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur.[225]

ağnadurum I/561, ağnaşılur VII-c/25, alabilursuz II-a/7, alınur VII-a/253, alur, I/252, alursun I/51, becarur I/394, begánürsün I/12, bilúrlar VII-b/41, bilürüm VII-a/72, buraḫur VII-c/58, çalınur VII-c/69, eylenür I/178, gálur IV/15, gáluruḫ I/393, gelur VII-a/45, Ḵalur VII-c/31, Ḵaynatur VII-b/93, Ḵırılur VII-c/69, meleşúr V/52, ógradur mi I/107, Ĵolanursun VII-b/13, Ĵolaşur V/52, uzadur VII-a/131, verilür VII-a/308, verursun II-b/1, verurum II-b/1, yaḳışur I/193, yerláşuruḫ VIII/38, yeyilur VII-c/76, zeherlenür VII-c/65 vb.

1.1.6.2.3.3. "+luḫ" İsimden İsim Yapma Eki

Bu ek bölge ağzında düz ünlü sıralı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu, ince sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunu bozar. Eski Anadolu Türkçesinde ise düz-dar ünlü ile kullanımı hakim olmakla birlikte, kurala uyan ya

[224] krş. Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 462 (alduñ, bildüñ, tutamaduñuz).
[225] krş. Timurtaş, s. 36; Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 461 (aluram, virürem, bilürüz); Hacıeminoğlu, s. 24 (kılurmen, bilürmen, kilür).

da düz ünlü sıralı kelimelerden sonra yuvarlak ünlülü kullanımlara da rastlanabilmektedir.[226]

analuğum X/9, ayıpluğa I/599, azluḫ II-a/78, başçıluğ◡ediyerdi XII/12, başluḫ, batḴaḫluḫ II-a/51, bitluḫtan VII-a/106, elçiluḫ I/421, elçiluğa, enişţaluğa VII-c/146, esgerluğumi III-a/8, evsaḫapluḫ II-b/81, eyluği V/45, ḫastaluğundan VII-a/107, ḫazırluḫ V/36, Ḵamişluḫ II-a/51, ḳarşiluḫli VII-b/91, Ḵışluḫ III-a/31, Ḵulaḳluḫ VII-b/46, mázarluğa IV/23, milletçiluğumuz VIII/81, rehmetluḫ VII-b/46, ráhmetluḫ V/38, vermámazluḫ II-b/76, yaḫınluḫ VII-c/17, yalağuzluḫ I/322, yuḫlamazluḫ VII-a/329 vb.

1.1.6.2.3.4. Ettirgenlik Ekleri

Ahıska Türkleri ağzı Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Harezm Türkçesi'nde olduğu gibi ettirgenlik/oldurganlık eklerinde "-(U)r-" ve "-DUr-" şeklinde yuvarlak ünlülü kullanımlardan yana eğilim göstermekte ve düz sıradan kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır. [227]

-(U)r-:

baturup VII-a/117, biturdi II-a/99, bitürdüm V/14, içurdi X/124, geçurdi IV/19, keçuriyerduḫ XII/27, yitúrdum V/94 vb.

-Dur-:

artdursun I/8, bindurdilár X/17, çaldurmiş I/505, çiftleşTürūn I/4, çimdurdilár X/52, gezdurmayın VII-b/44, girdururdilár VII-c/114, Ḵabul etturamasın VII-c/156, kestururdilár VII-c/144, kestúriyerdilár XII/13, yedurdi X/124, yedursunlar IV/21 vb.

1.1.6.2.3.5. "-(u)ḫ, -(ü)k" Fiilden İsim Yapma Eki

Bu ekle oluşturulan isimlerde ek ünlüsü genellikle yuvarlak ünlüdür.[228]

---

[226] Bkz. Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 428-429; Timurtaş, s. 36 (çoḳlığını, ḳonuḳlıḳ, ayrulıḳ, eylük); Hacıeminoğlu, s. 28 (ek ünlü uyumlarına tabi iken: saglık, yigitlik, yokluk) s. 29 (yuvarlaklaşma yönünde sapmalar da vardır: savlug, harabluk, bednamluk).

[227] bkz. Gabain, *Eski Türkçe…,* s. 60; Timurtaş, s. 32; Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 445(içür-, pişür-, yetür-, açdur-, çekdür-); Timurtaş, s. 32 (bildür-, yaraşdur-, geçürür, yitürmez); Hacıeminoğlu, *Harezm Türkçesi...*, s. 137 (aldur-, bulaştur-, emdür-, eşittür-).

[228] krş. Gabain, *eski Türkçe…*, s. 54 (anuḳ, yaŋluk) s. 58, (täglük, ıduk); Timurtaş, s. 29 (artuk, ayruk, açuk, eksük, sınuḳ vb.); Gemalmaz, s. 110 (artuḫ, çaruḫ, aşuḫ,), s. 245 (bulanuḫ, gatuḫ,

açuḫ VII-a/131, artuḫ VIII/15, degişük IX/26, delük VII-a/136, eskúḴluğŭ◡olsa XXI/24, gemüklári VIII/34, Ḵ̂arışuḫ XVII/7, yayuḫ VII-b/90, yazuḫ V/141, yanuḫ ḫabar XVI/217 vb.

Hatta Türkiye Türkçesinde "ık/ik" sesleri ile biten bazı kelimelerdeki düz-dar ünlülerin bazısı asli şekli koruyarak, bazısı yuvarlaklaşarak yuvarlak ünlü ile kullanılır.

aşuğ◡oliyer < ʿāşık (Ar.), II-b/3, çāruğinán < çar+(u)ḳ[229] V/9, K̂aşuḫ < *kaş+ık[230] VII-a/43, zanduḫ < sandūḳ (Ar.) "sandık" VII-c/43 vb.

1.1.6.2.3.6. Çokluk 1. Şahıs Çekimleri

İsimlerin bildirme geniş-şimdiki zaman[231] ve fiillerin şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gereklilik kipi çekimlerinde 1. şahıs çokluk eki daima "-uḫ" şeklinde yuvarlak ünlü ile gelerek düz sıradan kelimeleri de uyum dışına çıkarır.

İsimlerin geniş/şimdiki zaman çekimi:

adamuḫ I/65, bir yerdanuḫ IX/25, bizuḫ VIII/64, buradayuḫ X/110, eyuḫ I/258, milletuḫ V/42, o◡ġundayuḫ VII-c/201, varliyuḫ VII-b/25, varuḫ VIII/20, vátánsizuḫ VIII/34, yaḫınuḫ VIII/23, yerli miyuḫ VII-a/7, zorundayuḫ VIII/29 vb.

Fiillerin şimdiki zaman çekimi:

bekliyeruḫ VIII/48, çalişiyeruḫ I/48, diyeruḫ VI/7, ekiyeruḫ II-a/52, etmiyeruḫ I/191, gáliyeruḫ VII-a/195, gediyeruḫ VII-a/275, hesretlániyeruḫ I/42, istiyeruḫ VIII/57, veriyeruḫ II-a/52, yaşiyeruḫ VIII/69 vb.

Geniş zaman (olumlu ve olumsuz) çekimi:

açaruḫ VIII/39, edaruḫ I/421, ekáruḫ VIII/39, gedaruḫ I/434, gelemezuḫ VII-a/247, rahatlaruḫ I/528, unudamazuḫ X/70, yaparuḫ II-a/256, yaşaruḫVIII/38 vb.

---

kes*ü*k[h]); Ercilasun, s. 80-81 (açuḫ, ġarışuḫ, esgügümüzü, ġaşuḫ, çaruḫ, artuḫ); Turan, s.64 (azoḫ "azık", K̂aşoḫ, gemuk) s. 65 (açoḫ, asoḫ, deluk, kesuk); Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 439 (açuḳ, delük, sınuḳ, ayruḳ, yazuḫ, yırtuḫlu); Hacıeminoğlu, *Harezm...*, s. 49 (artuḳ, anuḳ, ḳazuḳ, kesük, yaruḳ).

[229] Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 221.

[230] Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 474.

[231] Timurtaş, s. 35 (bizüz, kemüz, perişanuz)

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi:

almişuḫ XVII/29, çekmişuḫ XV/131, ėşitmişuḫ XVII/99, etmamişuḫ XV/71, geçirmişuḫ XV/288, getmişuḫ XIX/14, mislimanlımişuḫ VII-b/38, sığınmişuḫ XVI/335 vb.

Gelecek zaman çekimi:

binácağuḫ VII-a/23, everácavuḫ VII-a/208, gelácağuḫ VII-a/44, olacağuḫ VII-a/277, yaşayacavuḫ VII-c/204, yıḳacavuḫ II-a/48 vb.

Gereklilik çekimi:

dilámaliyuḫ I/308 vb.

1.1.6.2.3.7. Bildirme Eki

Bu ek Ahıska Türkleri ağzında daima yuvarlak ünlü ile kullanılır. Düzlük-yuvarlaklık bakımından daima uyum dışı kalır. Bölge ağzı için belirleyici eklerden biridir.[232]

adamımdur VIII/59, alabaşdur III-a/29, ánvárdur VII-a/30, aynidur IX/35, azdur I/71, bağdadur I/479, bağlidur II-b/33, baḫşaçadur VI/7, baḫşadurVIII/89, burada midur I/566, çetindur I/270, demaḫdur II-b/97, dişaridür I/475, duşmanındur VII-a/310, eydür VII-a/309, firdevsdür V/1, gerçekTür X/91, gözeldür VI/8, haftadur I/132, inektür III-a/28, ḳapısidur VII-a/312, K̂ardaşidur VII-c/172, Ḳımsidür VIII/35, kimlerdür VII-a/305, K̂olaydur I/586, lezzetlidür VI/8, nadur VII-b/35 násildur VIII/90, nemdür "nemlidir" VI/35, padişahdurVI-c/193, T̂atlidur VI/84, türemesidür IX/23, ülkedür VI/21, vardur XII/137, zonasidur VIII/99, yerdür III-a/46 vb.

1.1.6.2.3.8. "-Duḫ" Sıfat-Fiil Eki

Ahıska Türkleri ağzında daima yuvarlak ünlü ile kullanılan ve düz sıradan kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan karakteristik eklerden biridir.[233]

[232] bkz. Timurtaş, s. 33.
[233] bkz. Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 82-83 (barduḳ yerde, ḳut bulmaduḳ, teñri küç birdük üçün); Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 469 (bildügin, idügin); Timurtaş, s. 136 (aġladuḳlarım, aşduġuñ, bindügi)

alduğun vaẖti I/152, bildúğum VII-c/1, çıẖduği V/27, deduği VIII/108, dedúğum II-a/37, ettuği V/132, gálduği II-a/16, gelduẖlarına VIII/41, getTuği IV/9, gėyduğumi VII-b/74, Ḵalduğuna V/163, nefretlánduğuna II-a/54, ógránduğum II-a/72, söyleduğumuz III-a/27, yaptuği VIII/95, yaşaduğan I/307, yaşaduğumuz III-a/5, yatduğum X/123, yığıldıẖtan sora VII-c/93, yolladuğuz I/383 vb.

1.1.6.2.3.9. Şimdiki Zaman Ekinde

Bölge ağzında şimdiki zaman eki "–yer" şeklindedir. Eklendiği fiil ünsüzle bitiyorsa gelen yardımcı ünlü daima "i" olur. Eklendiği fiil ünlü ile bitiyorsa fiilin son sesi durumundaki bütün ünlüler "i"ye dönüşür. Şimdiki zaman eki aldığı yardımcı ünlü ve ünlü ile biten fiillerin sonundaki bütün ünlüleri "i"ye çevirmesi sebebiyle yuvarlaklık sıradan gelen fiillerde dudak benzeşmesini bozar.

böliyerdilár XII/26, buliyellár VII-c/190, bulduriyerduẖ III-a/18, buyuriyer I/5, dögiyellár VII-a/189, dövşüriyerdilár XII/14, düziyerlár I/189, góturiyellár VII-b/55, gözükmiyer IV/9, Ḵusiyermişim II-a/19, ohiyellár X/109, oliyerdi III-a/23, oturiyerdi XII/64, oyniyer II-b/63, örtiyerdi XI/127, soriyellár VII-c/300, sóyliyerim XII/60, söyliyerdilár II-a/13, suliyerdilár XII/11, süziyellár VII-b/62, toẖunmiyer XII/69, tökiyellár VII-a/137, ÎuÎiyellár VII-c/177, üşiyerim II-a/24, vuriyellár VII-c/189 vb.

1.1.6.3. Dudak Ünsüzlerinin Etkisi

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve konuşma dilinde düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalan "çamur, çabuk, davul, kavun, karpuz, pamuk, tavuk vb." tipteki kelimelerin tamamı Ahıska Türkleri ağzında da düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalır. Bu yönüyle bölge ağzı, Türkiye Türkçesi yazı diliyle ortaklaşır.

armut VII-b/43, avuç II-a/78, çamurinan V/21, davul II-b/43, tavuẖ I/95, çapuẖ I/448, ẖamuri VI/65, pambuẖ II-a/58, Ḵarpuz II-a/52, Ḵavun II-a/52 vb.

Bunlara ilave olarak Türkiye Türkçesinde düz-dar ünlülü yazılışa ve söylenişe sahip pek çok kelime, bölge ağzında zaten var olan yuvarlaklaşma eğilimine dudak ünsüzlerinin etkisinin de katılmasıyla uyum dışında kalır.

buraẖuli "bırakılmış" VIII/39, buraẖur VII-c/58, camuş < cāmūş (Ar.) "camız" VII-c/6, cávuz II-a/14, çávur I/615, çevúrdilár V/119, misáfurluẖda VII-c/88,

gemüklári VIII/34, kemüksüz VII-c/95, nata^{v}ur “nasıl” I/423, nátávür “nasıl” VII-c/2, P̂aluḫlara XII/96, sevünduğunda I/230, suvanmaḫ muvanmaḫ VII-b/10, temüzliyerlár VI/59, yapulurmiş V/43, yapuşur VII-c/30 vb.

1.1.6.4. Eski/Aslî Şekillerin Korunması

aḫor < āḫor (Fa.) II-a/67, aḫPuni < aḫbūn (Fa.) III-a/49, altun II-b/45, çapuḫ < çap-uḳ[234] “çabuk” I/448, degül I/541, eksügümüz VII-a/338, gerüya < kerü, kirü (ET) I/568, gendü < kentü (ET) I/472, içün < içün (EAT) < uçun/üçün (ET) XIII/4, kayġusi < kadġu (ET) XVI/292, yalağuz I/583, vb.

Bunların dışında Ahıska Türkleri ağzında kelime ortasında dar ünlülerin yuvarlak olarak kullanılma eğilimi sebebiyle uyum dışı kalan diğer örnekler ise şunlardır:

baruşurdilár VII-c/135, değüşilmiş I/453, gáluşurlar VII-c/60, K̂aruşturdi III-a/50, sağduci “sağdıç”, sevgüli V/103, şuşa I/205, yetúştur V/75, zengúnluği II-a/57 vb.

Alıntı, özellikle Rusçadan alınan kelimelerde ilk hecede bulunan “o” ünlüsü genel olarak “a” ünlüsüne dönüşürken sonraki hecelerde bulunan “o” ünlüleri korunur:

aK̂opĭ < okop “siper” XVII/2, apḫot < obxod “vizite” V/122, kino “sinema, film” II-a/37, rayon < region VII-a/84, televizorlarda X/55, televizórda II-a/35, vaġon XIII/94 vb.

1.1.7. Ünlü Sırasının Değişmesi

Ünlü incelmesi veya kalınlaşması ya da düz ünlü sıralı kelimelerde ünlü yuvarlaklaşması gibi ses olaylarıyla bazı kelimelerde kalın sıraya geçme, ince sıraya geçme ve yuvarlak sıraya geçme olayları görülebilmektedir. Bunların bir kısmı ünsüzlerin ünlüler üzerindeki inceleştirme, kalınlaştırma ve yuvarlaklaştırma etkilerinden, bir kısmı Kıpçak Türkçesi etkisinden kaynaklanmaktadır. Bir kısmı ise Ahıska Türklerinin hem ana vatanında yaşarken ilişki içinde olduğu Azeri, Terekeme/Karapapak ağızlarından hem de sürgün sonrası uzun yıllar birlikte yaşadıkları değişik Türk topluluklarının (ağırlıklı olarak Özbek ve Azerbaycan Türkçesi, Kazak ve Kırgız Türkçesi) dil özelliklerinden belli ölçülerde etkilenmelerinden dolayıdır.

---

[234] Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 209.

Bölgemiz ağzında ince sıraya geçişler genellikle alıntı kelimelerde görülmektedir. Türkçe kelimelerde ise "ben" ve "sen" şahış zamirlerinin yönelme hâli çekimleri Türkiye Türkçesinin aksine ince sırada kalır.

Özellikle ilk hece ünlüsünde rastlanan kalınlaşmaların kelimenin ünlü sırasını değiştirdiğini daha önce belirtmiştik.

Kalın sıraya geçme genellikle Türkçe kelimelerde görülür. Benzer şekilde yuvarlak sıraya geçme olayı da ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerde görülmekte olup, dudak ünsüzlerinin de kendinden önce ya da sonra gelen bir ünlüyü yuvarlaklaştırması, ardından bölge ağzında zaten güçlü bir şekilde var olan ve büyük ölçüde Kıpçak Türkçesi etkisine bağlananabilecek yuvarlaklaşma eğilimi sebebiyle yuvarlaklaşan ünlüler diğer ünlüleri de kendilerine benzeterek kelimenin tamamen yuvarlak sıraya geçmesine yol açarlar.

1.1.7.1. Kalın Sıradan İnce Sıraya Geçiş[235]

ecereyi "Acara'yı" XV/193, erize "arıza, dilekçe" XII/249, çentey V/12, dişerde XII/74, isinin "ısın-" XIII/182, máḫsát XII/79, meḫsür "mahsul" XXI/17, nümereli V/112, sinifi V/14, táráftá II-a/11, terefi I/239, vátán XII/58, vetende X/97, yüsüf XX/13 vb.

1.1.7.2. İnce Sıradan Kalın Sıraya Geçiş[236]

buyuci VII-c/265, cávuz II-a/14, çávur I/615, çığnap "çiğne-" XIX/27, Çızmasını II-a/63, happımız XIII/211, ḳor "kör" X/90, kótuluḫ IV/20, nayımız XIII/166, sariyerduḫ "ser-" VI/42, sábab XIII/201, sóyla VII-a/299, soylayın II-b/16, şuşa I/205, tuylarını XIII/126, yuñgi "yün" XIII/304 vb.

---

[235] krş. Gemalmaz, s. 99-102 (ġeder, telḫin, teref, müselle, ġerel "ḳarar", dişeri, müġevve vb.); Turan, s. 62 (Ḱerez, teref, ğem, Ḱelp vb.); Ercilasun, s. 76 (geden "kadar, Yüsüf, çente, teref, ḫeyir, Hesen, zerel "zarar" vb.).

[236] Krş: Gemalmaz, s. 103 (cız-, cızma "çizme", sar-, tuy "tüy", yun "yün", çığna-, ḳor, kor, ḳorlan- , çığna- vb.); Turan, s. 61 (çak- "çek, gâtur-, sar- "ser" vb.); Ercilasun, s. 76 (havas, çığnada çığnada, ruşvat, yaşıl, ġoñlumun vb.); Olcay, s. 25 (yun, tuy).

1.1.7.3. Düz Sıradan Yuvarlak Sıraya Geçiş[237]

buyuẖlarından VII-b/76, bülür XII/176, bütürmişlár XV/120, büşürüp VI/4, çövrülüş "ihtilâl, devrim" II-a/75, çufut VII-a/315, döşürurduẖ "devşirirdik" VIII-a/120, furunda "fırın" XXI/52, K̂ovum "kavim" V/156, kōndüm XIII/242, üçürdün XII/253, yödüriyerduẖ "yediriyorduk" VI/53, yütürduẖ XV/219 vb.

1.1.8. Ünlü Değişmeleri[238]

Ahıska Türkleri ağzında tespit ettiğimiz ünlü değişmeleri ve bu ünlü değişmelerindeki belirgin özellikler şunlardır:

1.1.8.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Bölge ağzı kalın ünlülerin incelmesi ile ilgili olarak, değişiklik meydana gelen kelimelerin neredeyse tamamının özellikle Arapça ve Farsçadan alıntı kelimeler olması, Türkçe olanların ise çoğunun birleşik kelime olması ve son ses durumundaki kalın-dar ünlülerin, ince-düz-dar ünlü olarak kullanılması[239] dikkat çeker.

1.1.8.1.1. a > e/ á değişmesi

Bölge ağzında a > e / á değişimi ile ilgili tespit edilen örneklerin hemen hemen tamamı Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu değişiklik uyum dışı bulunan alınma kelimeleri genellikle kalınlık-incelik uyumuna sokmakta, bazen de uyuma girme yarım kalmaktadır. Bu değişiklikler Azerbaycan Türkçesi ve Terekeme ağzının etkisi ile oluşmuş görünmektedir. Türkçe kelimelerde ortaya çıkan a > e / á değişmesinin örnekleri çok fazla değildir.[240]

Alıntı kelimelerde:

áhmed I/534, ehmet XII/1, ázimüşánda I/2, cásim "Casim" I/171, çentey V/12, defe III-a/47, dermeni I/178, edrefdeki VIII/83, eláddinim "Alaaddin'im" I/249,

[237] Krş: Gemalmaz, s. 110 (İspir ağızlarında yaygın, diğer Çoruhboyu ağızlarında seyrek: buyuẖ, büşür-, ütür- "yitir-", göçür "geçir-, vb.); Turan, s. 62 (teref, ğem, K̂elp vb.); Ercilasun, s. 76 (geden "kadar, Yüsüf, çente, teref, ẖeyir, Hesen, zerel "zarar" vb.).

[238] bkz. Ahmet Caferoğlu, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", *TDAY-B 1964*, Ankara 1989.

[239] Bölge ağzında kelime sonlarındaki dar ünlülerde görülen "i"leşme eğiliminin diğer değişme örnekleri yuvarlak ünlülerin düzleşmesi bahsinde de u /ü > i değişmeleri olarak görülecektir.

[240] Bkz: Ercilasun, s. 83-85; Gemalmaz, s. 98-103.; Turan, 62-63.

esger III-a/9, ásgerlár VII-b/80, felendan II-b/69, gezetelára V/13, günáhim I/238, ḫáber I/321, ḫáticedenᴗeysini I/353, hesretlániyaruḫ I/42, ḫeyirli II-b/14, ḫeyrᴗola I/130, ḫeyurdur I/182, iştirek XII/53, Ḳaḫremán XXI/2, kirázᴗayi II-c/1, legin "lâkin" VII-c/17, máḫsát XII/79, meelimler X/98, mehemmed III-a/1, meḫsür "mahsul" XXI/17, meslehát VII-c/203, mezerler VIII730, misefir I/209, názár XII/227, nesibᴗet XV/224, nümereli V/112, sağ selemet XVII/107, şeftelisi XVII/101, táráf II-b/79, teher XIII/327, telimᴗetduḫ XII/51, tene XII/6, teref I/247, teze V/144, ráhmetluḫ II-a/19, sevdelenip I/500, vaḲiyesindá V/20, vátán XII/58, vetenden V/4, yáš̆ni I/2, zehre "zahire" XV/202, vb.

Türkçe kelimelerde:

biráz I/413, birez IV/5, ḫepengi < kapak? VII-b/17, ḫızek "kızak" XIII/46, nesildi "nasıldı" VIII/67, násilsin I/128, ulaşem I/448, yaḫanem < yıkanam "yıkanayım" X/119 vb.

1.1.8.1.2. ı > i değişmesi

Bölge ağzında, son ses durumundaki dar ünlülerde "i"leşme eğilimi olduğunu söylemiştik. Kelime sonlarındaki bu değişme bölge ağzı için karakteristik bir ünlü değişmesidir. Buna bağlı olarak gerek yalın haldeki, gerek çekim eki almış kelimelerin sonundaki "ı" ünlüsü "i" ünlüsüne dönüşür.

aci VII-a/286, açari I/84 "anahtarı", alti III-a/8, ḲāpḲırmızi VII-b/77, Ḳapiya IV/4, Ḳari X/123, Ḳarşi IV/19, násil IV/33, I/128, sancilari IV/3, sari VI/19, Ṯayi VII-a/237, v.b.

Bunun dışında sınırlı sayıda kelime kökünde, kalın ünlüler üzerinde inceltici etkiye sahip ünsüzler yanında da rastlanılan bir değişmedir.[241]

biçaḫ II-b/99, çiplaḫ XV/116, dişaridür "dışarıdır" I/475, işığa II-a/87, işıḫ I/176, sicaḫ III-a/46, siçan AT/136, yil V/25 vb.

Bazen de Batı kaynaklı alıntı kelimelerde yanyana iki ünsüz arasında olarak türeyip Türkiye Türkçesinde "kısa ı" olarak telaffuz edilen ses "i"ye dönüşür.

sĭtalin VII-a/158 vb.

[241] Ercilasun, s. 84 (çilçiplaḫ, dişeri, işıḫ vb.); Olcay, s. 21 (işıḫ, çiplaḫ, dişari, çira).

1.1.8.1.3. o > ó/ ö Değişmesi:[242]

Tespit ettiğimiz örnekleri itibariyle birkaç yabancı ve Türkçe birleşik kelimede görülür.

óburi (< o biri, "öbürü") II-b/57, söhbet VII-c/38, televizórda (< televizor, "televizyonda") II-a/39, şöför IX/20 vb.

1.1.8.1.4. u > ú/ ü Değişmesi: Sınırlı sayıda örneği olan ve muhtemelen Azeri ağızları etkisiyle oraya çıkmış bir değişmedir.

mektüp XII/36, múḫterem I/1, nümereli V/112.

1.1.8.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

İnce ünlülerin kalınlaşması eğilimi Ahıska Türkleri ağzının en belirgin özelliklerinden biridir. Bazı eklerin tek şekilli kullanılması, benzeştirme ile oluşan kalınlaşmalar yanında, özellikle bazı kelime köklerinde görülen "e, ö" ve "ü" ünlülerinin kalınlaşma eğilimi çok dikkat çekicidir. Bazen yarım kalsa da, kelime köklerinde görülen bu kalınlaşmalar belli kelimelerde hemen göze çarpar.[243] Bu kelimelerden birkaçı şunlardır: gelmek, getirmek, döğmek, götürmek, söylemek, söz, sürmek, ölmek, gün, vb.

Ercilasun, baştaki ünsüzlerin ince kalıp kök ünlüsünün kalınlaşmasının Karaim Türkçesinde de görüldüğünü belirterek, bu ses değişikliğinin bizi bu coğrafyada muhtelif dönemlerde görülen Kıpçak akın ve hatta yerleşmelerinin bir izi olduğunu kabule doğru zorladığını belirtir.[244]

1.1.8.2.1. e > á/ a Değişmesi

Hem kelime köklerinde hem ek ünlülerinde görülen bir ünlü değişmesidir. Bazı Türkçe kelime köklerindeki çoğu yarım kalmış bu değişme dikkat çekicidir. Kelime kökleri dışında, içinde düz geniş ünlü barındıran yapım ve çekim eklerinin neredeyse tamamında e > á/ a değişmesi örnekleri bolca görülür. Alıntı kelimelerde e > á/ a değişimi örnekleri Türkçe kelimelerde görüldüğü kadar yoğun değildir.

---

[242] Ercilasun, s. 85, (söybet, söhbēt).
[243] krş.: Nemeth, s.124. (uç, soz, boyle, yuru- , vb.)
[244] Ercilasun, s. 87.

e > á: áger I/3, ákseriyeti XVI/326, ámanát VII-c/57, áşrefi “Eşref’i” II-b/8, ávlenmemiş I/3, bán XIII/202, begánmiyerdin I/10, belálüginán “böylelikle, böylece” V/70, beláynán “böylece” V/17, bilá V/25, bilsáydım I/525, bizá VIII/2, cávabını II-b/1, deftári II-b/70, seváP “sebep” I/502, cávuz II-a/14, çávur “çevir” I/616, çekiştilár I/135, dávam V/23, dertlári I/12, diyá I/4, edámaduḫ I/605, eláysa IV/15, elçilár I/363, eniştá II-b/93, evizá II-a/6, evládan sora III-a/15, eyládaḫ “iyileştirelim” I/451, gáldi IV/8, gálmádi V/6, gáluruḫ (gelirik, “geliriz”), gándimizi V/6, gáturan II-b/28, gátururduḫ III-a/17, gecá, gedánlar II-b/13, gena III-a/41, gená II-b/63, getmádi I/364, görá II-a/77, güváni III-b/5, ḫazinánün I/95, háp I/506, hediyá II-b/42, igná I/298, iráli I/10, işimiza I/26, işta III-a/47, kimsáya I/186, köşásında III-b/3, kövdáki III-a/30, köylárdá V/8, mávlūd XVI/176, mázarluğa IV/23, meşá V/71, ná diyarsın I/16, ödádilár II-a/64, ögrattilár (öğrettiler), örárāḫ V/26, sáçki XIII/329, sán I/10, sáni II-a/80, sápeti I/316, sinama II-a/37, sizá II-b/32, söyládi I/13, sóyládım II-a/74, şárʊatmişlár II-a/41, tezʊikán II-a/80, yegán I/128, yemáḴ II-b/52, yengálari II-b/63, yerá I/428, yitáliyáḫ mi I/430 vb.

e > a: arzaḳ II-a/90, asasan VII-c/81, ataşlándi II-a/38, aziyet XV/130, bahana XII/263, baḫçasi III-a/21, barabar VIII/48, bayaz XIV/21, canabi bari XII/254, cağabi “cevabı” X/100, dema I/236, dertlaşaḫ (< dertleşek, “dertleşelim”), desan VIII/37, diyan XII/50, enamiyer II-b/94, ermani VIII/46, farğananın V/19, farmani XVI/31, gedarsın I/200, gidaḫ “gidelim” I/19, , ḫabari I/497, halal XIX/2, ḫançara VII-c/96, hāp I/463, içarda I/59, içmamişim I/116, Ḵıyamat IV/23, kismay “kimseyi” XII/68, merdivaninan II-b/93, nera I/250, na VII-a/86, naysa VII-c/223, nerda I/58, niya I/58, piyala I/149, saçildi II-a/6, san IX/6, sanın IV/30, sani I/58, sapmiş “serpmiş” II-a/70, türkiyanın VIII/64, yerda I/19, yerlaşturaḫ I/604, yetar I/258 vb.

1.1.8.2.2. i > ı Değişmesi

Bölge ağzında belli kelimeler dışında rastlanmayan i > ı değişmesini daha çok alıntı kelimelerdirde tespit ettik.

aḫırda < āḫir (Ar.) “sonunda” VII-c/59, aşındi < aha şimdi I/553, camının < caminin XIII/276, çığnap “çiğneyip” XIX/27, Ĉızmasını “planını, projesini” II-

a/63, emım XIII/322, ḫalımda V/6, ḫınḴali I/371, ḫızmet, VII-a/210, ıḫtiyarlar XVII/109, Ḵavım V/61, tarıḫ VII-a/264, vaḫtız "vaktiniz" I/130 vb.

1.1.8.2.3. ö > ó/ o Değişmesi

Kelime kök ve gövdelerindeki kalınlaşma eğilimine paralel olarak, ilk hecesinde "ö" ünlüsü bulunduran Türkçe kelimelerde görülen bir ünlü değişmesidir. "döğmek, görmek, götürmek, göstermek, göz, kötü, köy, söz, söylemek, sönmek" kelimelerinde dikkat çekecek ölçüde belirgindir. Ön damak ünsüzleri "g" ve "k"nin, tespit edebildiğimiz ḳor "kör" örneği dışında, daima ince olarak kalması nedeniyle "ö" ünlüsünün "o"ya dönüşmesi bu ünsüzler yanında kesin olarak yarım kalmakta, "s" ünsüzü yanında hem yarı hem tam olarak kalınlaşabilmektedir. İlk ses durumunda olduğunda ise "öğrenmek, ölmek, ön" kelimelerinde yarım ya da tam olarak kalınlaşmaktadır.

ö > ó: dógmiyasın I/113, gǒrdun mi I/101, góriyerduḫ II-a/70, górsadiyerlár II-b/44, góruriyer II-b/29, gótururdilár V/13, gózal II-b/54, gózinan II-a/70, kóçüraraḫ V/22, kórᴗeyledi XII/228, kótuluḫ IV/20, kóvun "köyün" VII-c/6, kóyda I/446, ógi, ógratti I/105, ómruni II-a/92, órtuḴᴗoliyer II-b/98, ózal II-a/91, sóndi V/37, sókup "söküp" XIII/303, sóylamiyerim I/147, sóz II-a/93, tókiyer II-a/3 vb.

ö > o: ḳor kete VI/12, ḳor oldi X/90, oldilár VII-a/114, ogúna II-b/83, ortiyerlár V/53, soylaniyer IV/30, soyliyem II-a/61, soyliyerdi III-b/1, sozunda II-b/103, tĭraḳtor III-a/42 vb.

1.1.8.2.4. ü > ú / u Değişmesi

"g" ve "k" ünsüzleri yanındaki durumu ö >ó, o değişmesinde olduğu gibi kalınlaşmanın genellikle yarım kalması şeklindedir. "b, d, s, t, y" gibi ünsüzler yanında ise hem yarım hem de tam kalınlaşma örneklerine rastlanmaktadır.

ü > ú: bögúnki I/1, böyúdi VII-a/257, böyúgi VIII/85, böyúḴ II-b/59, búkiyersin VI/6, degúl VII-b/39, dúgúnlar VII-c/1, dügún II-b/32, düñgúrluḫ II-b/31, gúcluḫ III-a/50, gücúḴᴗayi II-c/1, gúlgi II-b/43, gúlgü VII-c/80, gúlaşiyerlár II-b/75, gúliyer II-b/63, gún II-b/12, gúrcilára VII-b/32, gúvegá II-b/63, gúz III-a/43, kötúluḳlar VII-c/110, küçúgi VIII/85, küçúḴluğumda VII-a/39, kúpe II-b/46,

müslimīn I/1, ögündaki I/262, ökúza VII-a/151, söndúrdun VII-c/212, súrgún VIII/2, súrtiyer II-b/92, sürgúnda III-a/3, sürúlmiş VII-a/87, şukúrlarᴗola I/33, túrkiyáya II-a/94, túrḳlarında VII-c/50, tútúnda VII-b/95, türkúḫ VIII/84, tütún VII-b/6, ústuni VII-c/49, yúklanan VII-a/13, yúkúni I/263, yügúnacaḫ "üğütülecek" VII-a/32 vb.

ü > u: buyuci VII-a/265, dunyada VII-c/266, duşiyer II-a/9, duşmanındur VII-a/310, duşunduğumiz IV/16, ġuni VII-c/45, ġurcistanın VII-a/14, ḳupe II-b/35, munasábati XVI/17, surdi VII-a/66, surdilár XII/51, turḳlar VIII/1, turkúna VII-b/52, tutuni VII-b/15, ustuna II-b/65, yuki I/265, yuz bin VII-a/314, yuzli XII/72, yuñgúlladaḫ II-b/37, vb.

1.1.8.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Ahıska Türkleri ağzında diğer ağızlarda da görülen yuvarlaklaşmalar mevcuttur. Bu değişmelerin bir kısmı aslî/eski şeklin muhafazası (altun-altın), bir kısmı düz-dar ünlüye sahip eklerdeki yuvarlaklaşma eğilimi, bir kısmı dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi (puğar/puvar-pınar, büşurdi-pişirdi, bülürüm-bilirim, dövlet-devlet vb.) sebebiyledir.[245] Bölge ağzında düz ünlülerin yuvarlaklaşması ile ilgili örnekler düz-geniş ünlülerin yuvarlaşmasında sınırlı sayıda kelimede görülürken, düz-dar ünlülerin yuvarlaklaşması Ahıska Türkleri ağzının temel bir özelliği olarak karşımıza çıkar.

"ı / i > u / ü" değişmelerinde, hem aslî/eski şekillerin kullanılmasında hem düzlük-yuvarlaklık uyumundan kaçan eklerde bolca rastladığımız bu durum bir değişmeden çok Kıpçak Türkçesindeki yuvarlak şekilli kullanımların bir devamı olarak değerlendirilebileceği[246] gibi Eski Türkçe'den beri aslî yuvarlak şekilleri ile gelen bazı eklerin, benzetme yoluyla bir kısım başka ekleri de geniş ölçüde yuvarlaklaştırdığı görülen Eski Anadolu Türkçesi döneminin daha ileri bir devamı olarak da görülebilir. [247]

[245] Yuvarlaklaşmalar ile ilgili daha geniş bilgi ve örnek için bu çalışmanın "Dudak benzeşmezliği (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması)" başlıklı bölüme bakınız.
[246] Karahan, *Anadolu...*, s. 16-17.
[247] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 387 (demür, semüz, yavuz, kapu, saru, delü...)

1.1.8.3.1. a > o Değişmesi

Bir iki örnekte karşılaşılan bir değişmedir. “boğaz” kelimesindeki yuvarlaklaşma Türkiye Türkçesine göre bir değişme gibi görünmekle birlikte aslında bir değişme değil eski “boġuz” şeklinin[248] devamı şeklindedir.

boğozuni I/147, boġozi X/17, Ḳovum < ḳavm (Ar.) “kavim” V/156 vb.

1.1.8.3.2. e > o / ö / ü Değişmesi

Genellikle dudak ünsüzleri etkisiyle ortaya çıkmış görünen değişmelerdir. “e” ünlüsünde ağırlıklı olarak görülen yuvarlaklaşma “e > ö” değişmesidir. "dövlet” ve “döşür-/dövşür-” kelimeleri dışındakilerin yaygınlığı çok değildir.

çövrülüş “ihtilâl, devrim” II-a/75, dövlata III-a/5, dövşüriyerdilár XII/77, övlárını XII/143, döşürurduḫsaḫ VII-a/120, gömlüyacaḫlar VII-a/45, kȭndüm işlap “kendim çalışıp” XIII/242, yödüriyerduḫ “yediriyorduk” VI/53 vb.

1.1.8.3.3. ı > o Değişmesi

Bölge ağzında bir kelime dışında rastlamadığımız bir değişmedir. Tespit edilen tek kelimedeki söyleyiş ise karakteristik bir özelliktir. Ancak kelime eski şeklin korunduğu bir örnektir.

aḫor < aḫur (Fa.) “ahır” III-a/91.

1.1.8.3.4. ı > u Değişmesi

“i” ünlüsüyle kullanılması karakteristik olup açık hece olarak iç ses olduğu durumlarda kararsızlık gösteren ekler dışında, bölge ağzının hem eski/aslî şekilleri koruma hem iç seste “ı” ünlüsünün “u” ünlüsüne dönüşmesi bakımından iç seste dar-yuvarlak ünlüleri tercih etmesine bağlı bir değişmedir.

açuḫ VII-a/131, altunnari X/32, alur I/252, aşuğ◡oliyer II-b/3, ayluḫ II-a/7, ayridur I/237, baḫarduḫ XII/37, buraḫur VII-c/58, buraḫuli “bırakılmış” VIII/39, buyuḫlarından VII-b/76, çağurur XII/232, çamuş VII-c/6, çāruğinán V/9, ḫeyurdur I/182, ḫotaḫluḫ VII-a/149, Ḳaşuḫ VII-a/43, lazumluğum I/187, muḫ ATF/21, náta^{v}ur <ne tavır “nasıl, ne şekilde” I/423, sağduci II-b/87, Ṯağun I/234, tavuḫ I/95, ulaşurdum I/525, yapulurmiş V/43, yapuşur VII-c/30, yaturup II-a/44 vb.

---

[248] Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini Endeks*, Cillt IV, TDK Yay.:524, Ankara 1999 (4. Baskı), s. 101.

1.1.8.3.5. i > o Değişmesi

Tek örnekte rastladığımız bir değişmedir.

kiremot XII/112.

1.1.8.3.6. i > u/ ú Değişmesi

Yukarıda "ı > u" değişmesi bahsinde belirtilen gerekçelere ilave olarak bölge ağzındaki kalınlaşma eğilimi ile ilgili bir değişmedir.

bildúğum VII-c/1, cávuz II-a/14, çávur I/605, çevursunlar IV/22, endúginan VII-c/108, esgerluğumi III-a/7, eylúğinan IV/21, genduzi II-b/17, getúran II-b/27, misáfurluḫda VII-c/88, rehmetluḫ VII-b/42, suvanmaḫ II-b/10, yetúştur V/75, zengúnluği II-a/57 vb.

1.1.8.3.7. i > ü Değişmesi

"ı > u" değişmesinde değinilen iç seste dar-yuvarlak ünlülerin kullanımının tercih edilmesi sebebine dayanan bir değişmedir.

begánürsün I/12, belálüginán II-b/27, beş yüz büne VIII/23, bündúrurdilár VII-c/79, büldüğü VII-a/326, büşemiz "bir şeyimiz" XXI/11, büşüriyerduḫ VI/18, büşürüp VI/81, bütürdüm III-a/6, çeñküriyēr X/10, degişük IX/26, degüşüldi I/507, degişümi VIII/90, degül IV/6, delük VII-a/130, demür ATF/7, eksügümüz VII-a/338, erügi XVII/101, geçüriyerdi VI/41, gendü I/132, gemüklári VIII/34, ḫazinánün I/95, isteklü IV/30, kemüksüz VII-c/95, keskünᴗidi XII/68, oburi II-b/67, olabülürdi III-a/15, sevgüli V/103, sevünduğunda I/230, temüzliyersin VI/60, ümüt "ümit" XVI/296, verülácaḫ I/505, yütürán V/131, zeherlenür VII-c/65, vb.

1.1.8.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Ahıska Türkleri ağzında i'leşme hadisesine bağlı olarak özellikle kelime sonunda yuvarlak olarak bulunması gereken "u/ ü" ünlüleri düzleşerek "i" ünlüsüne dönüşürler. Bunun dışında ilk ve orta hecelerde de çeşitli sebeplerle bu değişiklikler görülebilir.

1.1.8.4.1. o > a/ e Değişmesi

Örneklerin tamamı Rusça kelimelerde ilk, bazı örneklerde de iç hecelerde görülür. Türkçe kelimelerde ise tek örnek "soğuk" kelimesindeki düzleşme olup bölge ağzının karakteristik bir özelliğidir[249]. Eğer bölge ağzındaki "-yer" şimdiki zaman ekinin Türkiye Türkçesindeki "-yor" şeklinden geldiğini kabul edersek bir diğer örnek de bu olur.

afsellárinán < ofitser, офицер XVII/5, dakúmánt < dokument, документ XV/171, Ḳalḫoz < kolhoz, колхоз XII/24, Ḳalōnĭya < koloniya, колония "koloni" XVI/58, Ḳanservá < konservı, консервы XVII/58, matatskil <mototsikl, мотоцикл "motosiklet" II-a/47, pĭraġram < programa программа XIX/17, salḫozlardur < savhoz, совхоз VII-a/114, savet < sovet, совет "sovyet" XII/10, savḫozunda II-a/65, savuḫ "soğuk" I/115, sayūza < soyuz, союз "birlik, ittifak" XVI/32 vb

1.1.8.4.2. o > ı Değişmesi:

paspırta < pasport, паспорт "pasaport" XV/158.

1.1.8.4.3. ö > e Değişmesi

"böyle, öyle" ve "öğle" kelimelerinin ilk hece ünlülerinin düzleşmesi bölge ağzı için karakteristiktir.[250]

belá "böyle" IV/30, ebirlárini XII/174, elá "öyle" II-a/13, eleyken "öyleyken" X/122, evládan "öğleden" III-a/30 vb.

1.1.8.4.4. u > a, e Değişmesi

ma^{h}arabaya XIII/18, mehemmed III-a/1, revşen "ruşen" V/113, me͡ellimler XII/98 vb.

1.1.8.4.5. u > i değişmesi: Bu değişikliğin örnekleri bölge ağzında kelime sonundaki dar ünlülerin "i"leşmesi ile ilgili olup, dil benzeşmezliği ve dudak benzeşmezliği bölümlerinde uyumları bozan eklere bakılabilir.

biyani "bu yana" I/181.

[249] Hacıeminoğlu, s. 28 (savuk, savu-)
[250] Bkz: Ercilasun, s. 92 (evle, ėle, bele).

1.1.8.4.6. ü > i Değişmesi:

minasėbetimiz XVII/123, mislimanlar I/3, ömrĭuzun I/178, rişfatḫollar < rüşvet (Ar.)+ḫor (Fa.) "rüşvetçiler, rüşvet yiyenler" XV/249 vb.

1.1.8.4.7. ü > e Değişmesi:

döneme yaḳın "dönüm" III-a/21.

1.1.8.5. Geniş Ünlülerin Darlaşması: "a > i" ve "e > i" örneklerinin neredeyse tamamının "-yer" şimdiki zaman ekinden ve "y" yardımcı ünsüzü ile kelimeye bağlanan eklerden önce "y" ünsüzünün daraltıcı etkisiyle meydana geldiği görülmektedir.

"o > u" değişmeleri ise bir Kıpçak Türkçesi özelliği olarak bazı kelimelerde kendini göstermektedir.

1.1.8.5.1. a > i Değişmesi

ağliya ağliya X/91, ağniyalār I/16, bağliyalım II-b/88, buriyá XX/5, Ḳucaḫliyer II-a/22, muḲiyatli < muḳayyat (Ar.) I/572, olim < olam "olayım" I/15, onmiyasın IV/31, oriya XX/5, patliyacaḫ I/22, saḫliya saḫliya VIII/91, unutmiyaḫ I/251, yıḫılmiyasın I/349, yuḫliyamiyerim I/286 vb.

1.1.8.5.2. e > ė, ı, i Değişmesi

azırbaycanda XII/129, bekliyanlar I/68, belliyanda III-a/42, bişi "bir şey" I/244, fėrma múduri XVI/225, getmiyaḫ VII-a/252, inistütlárdá V/24, işliyaydi X/115, minasėbetimiz XVII/123, na bilim XVII/25, nifret XII/161, niya VIII/47, rigiyon < region регион "bölge" XVI/301, tekir XIX/27, vėrecağı VII-c/25, yėme VII-c/94 , zati VI/54 vb.

1.1.8.5.3. o > u Değişmesi

buğa III-a/28, buynuzlari XIII/343, Ḳaluş V/9, Ḳuvala XII/148, luḫma X/130, mosḳuvaya VII-a/199, sufra I/190, surfalar II-b/54, umuzan "omuzuna" I/263 vb.[251]

[251] krş. Ergin, *Dede Korkut*…, s. 46-47 (buğa, buynuz, sufra)

1.1.8.5.4. ö > ü Değişmesi

üzür < ʿuẕr (Ar.) "özür" I/307,

1.1.8.5.5. ö > i Değişmesi:

ilá "öyle" I/9, pĭraćektillár XVI/31.

1.1.8.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

1.1.8.6.1. ı > a Değişmesi:

Ḳāpḳırmızi VII-b/77, yaḫanem < *yay-ḳa- veya yu-ġ-a-[252] "yıkanayım"X/119 vb.

1.1.8.6.2. i > a/ á Değişmesi

cávanlar XII/162, sahabımız II-a/77, şahan XII/252 vb.

1.1.8.6.3. i > ė/ e Değişmesi

bė^{y}çáre VII-b/62, decla "dicle" VII-a/320, enánda II-b/87, ėhtibari "itibar" XVI/17, gedem X/118, geyimi I/85, gėdábülürsün VIII/5, gėyduğumi VII-b/74, heç I/450, hėç bir XII/100, nene I/41, şeherinde XIII/322, şer "şiir" I/88, teher "Tahir" XIII/327, zeherlenür VII-c/65 vb.

1.1.8.6.4. u > o Değişmesi:[253]

azġor X/17, bilor "billur" I/491, bogún I/282, onon VI/52, osanmadın mi I/297, oyanduḫ XV/219, şora XVIII/3, yoḫari "yukarı" II-b/91 vb.

1.1.8.6.5. u > ó / ö Değişmesi:

bógún VII-a/278, bögúnki I/1, möhkem I/79, móḲkem VII-c/150, mökKem XVI/15, şȭbesi XVII/126 vb.

1.1.8.6.6. ü > o/ ö Değişmesi

boḫtan V/64, böyüdümX/78, böyük XII/78, gözel VI/6, hökümetin XII/9, hörmetledi AT/133, möhlet XIII/40, ölkeye XV/220, vb.

---

[252] Gülensoy, Köken *Bilgisi...*, s. 1136.

[253] Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 100-101 (Eski Anadolu Türkçesi döneminde gözel, oğra-, osan-, oyan, yoḳarı kelimelerinin Eski Türkçedeki gibi geniş yuvarlak ünlü ile okunması gerektiği, çünkü dar yuvarlak ünlülü şekillerin daha sonraki dönemlerde ağız tesirleri veya Rumeli şivesi tesiri ile geliştiği ifade edilir. Bu durumda benzer kelimelerde Ahıska Türkleri ağzı eski şekilleri korumuştur.)

1.1.9. Ünlü Düşmesi

1.1.9.1. Ön Seste Ünlü Düşmesi

u-> ø-: yuḫi "< uyuku": I/120, yuḫlamiyer misin "uyuklamıyor musun" I/119. sicaḫ < ısıcak III-a/46 örneği ise Türkçenin daha eski dönemlerinde ortaya çıkan bir ünlü düşmesidir.

1.1.9.2. İç Seste Ünlü Düşmesi

Bölge ağzının degenek "değnek" MDD, umuzan "omzuna" I/263, yalağuz "yalnız" I/270 gibi, Türkiye Türkçesinde orta hecede ünlü düşmeleri görülen bazı kelimelerde eski yapılarına uygun örneklerle orta hecede ünlü düşmelerine direndiği görülür. Ancak birçok örnekte ise yazı dilimizin aksine kelime ortasında ünlü düşmeleri görülür.

-a-> -ø-: burda II-a/97, orda II-a/15, orya I/390, paspırta[254] XV/158.

-e- > -ø-: ġazte < gazeta, газета I/34, nerdá I/499.

-ı- > -ø-: ḫatrimá II-a/94, yanna XX/5.

-i- > -ø-: daḴḴaya I/579, eyca I/344, eyládaḫ I/451, eylánsın II-a/19, eysini I/353, içarda I/59, keyflár I/57, zehre "zahire" XV/202.

-u- > -ø-: gáturruḫ XVI/89, ḳotluḫ XIII/311.

1.1.9.3. Son Seste Ünlü Düşmesi

-ı > -ø: Ḵırav[255] "kırağı" XIII/105.

-i > -ø: ey "iyi" I/394, zayoolur XII/262.

-u > -ø: anadol dili < Anadolu XVI/277.

1.1.10. ÜNLÜ TÜREMESİ

1.1.10.1. Ön Seste Ünlü Türemesi

ø- > i-: irejim XII/102, istalinin XII/3, istiḴanın II-b/26, istol II-b/54.

ø- > o-, u-: urusçayi "Rusçayı" I/25, orusça XVI/32.

---

[254] Kaynak dilde "pasport/ паспорт" şeklinde olup Türkiye Türkçesine göre ünlü düşmesi gibi görülmektedir.

[255] Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay.: 579, Ankara 1994, s. 14.

1.1.10.2. İç Seste Ünlü Türemesi

-ø- > -ı-: ḫalıḫınıçindá XVI/92, ġĭranisa “< granitsa, граница, sınır” XVI/15, noyabır “noyabr, ноябрь, kasım” XVI/15, sentiyabır “< sentyabr, сентябрь, eylül” XVI/6.

-ø- > -i-: duniyaya XXI/2, eşiyasında XVI/49, inistütlárdá V/24, rasiyanın XII/81, rusiyada IV/22, rusĭyaya VIII/13,

-ø- > -u-: P̂ŭlaninán XIII/254, suroḴun < srok, “süre ” XVI/232,

1.2.ÜNSÜZLER

Bölge ağzı ünsüz varlığı bakımından Türkiye Türkçesinden farklı değildir. Anadolu ve Rumeli Ağızlarında olduğu gibi bu ağızda da bazı ara ünsüzler vardır. Ancak bunlardan bir kaçı, bölge ağzı için çok belirleyicidir. Ahıska Türkleri ağzında Standart Türkiye Türkçesine göre farklı olarak tespit edilen ünsüzler şunlardır: **ć, Ĉ, ġ, ḫ, Ḱ, Ḳ, K̂, K, P̂, P, T̂, ñ, ʦ.**

Ĉ, Ḱ, K̂, P̂, T̂ ünsüzleri[256] Türkiye Türkçesi ağızlarının hemen hepsinde karşımıza çıkan, tonsuz “ç, k, ḳ, p, t” ünsüzleri ile bu ünsüzlerin tonlu karşılıkları olan “c, g, ġ, d, b, d” ünsüzleri arasında yer alan aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüzlerdir. Bu ünsüzlerin, tonsuz patlayıcı ünsüzlere kıyasla nefesli oluşlarından dolayı bir derece tonlu[257] gibi, aşırı patlayıcı oluşlarıyla da tonsuz hissedilmeleri, Ahıska Türkleri ağzı için en ayırt edici özelliklerden biridir. Bu ünsüzler, Türkiye Türkçesi ağızlarından özellikle Artvin, Erzurum ve Ardahan illeri ağızlarının bazı alt ağız gruplarında karşımıza çıkar.

1.2.1. Ĉ, Ḱ, K̂, P̂, T̂ Ünsüzlerinin Oluşumu

Bu ünsüzlerin meydana gelmesinde engeli/ kapanmayı oluşturan organlar (**Ĉ** için dilin ön-üst kısmı üst dişetine; **Ḱ** için dilin arka kısmı arka damağa; **K̂** için dilin orta kısmı orta damağa; **P̂** için dudaklar birbirine; **T̂** için dilin ucu üst dişlere, dilin ön üstü dişetine birleşerek) hava yolunu **normal tonsuz patlayıcıların oluşumundakinden daha sıkı** bir şekilde kapatır. Böylece çıkış için yol

[256] krş. Turan, s. 26-28.
[257] Turan, s. 32.

bulamayan havanın oluşturduğu baskı ile engel patlayarak açılır ve bu süreksiz, yarı tonlu, aşırı patlayıcı ünsüzler meydana gelir.

1.2.2. Türkiye Türçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Ünsüzler

Ahıska Türkleri ağzındaki ünsüzlerden sadece Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklı olan ünsüzler tanıtılacaktır.

1.2.2.1. ć Ünsüzü

Bölge ağzında karakteristik olarak bulunmayan, ancak bazı kişilerin konuşmalarında karşımıza çıkan c-j arası, c> ć, ç> ć veya j> ć değişmeleri şeklinde kelime ortasında görülen tonlu bir ünsüzdür.

ġıraćdān < grajdanskiy гражданский "sivil" XVI/113, mećbürsün "mecbursun" XVI/237, pĭraćektillár "projektörler" XVI/31, uće "artık" XVI/109, üşơćan XV/265, vićdaninán XVI/253 vb.

1.2.2.2. Ĉ Ünsüzü:[258]

c-ç arası, süreksiz, yarı tonlu, aşırı patlayıcı bir ünsüzdür. Daha çok kelime başlarında görülen ünsüz, kelime içindeki kullanımlarında ise hece başındadır.

Ĉ-

Ĉadi "mısır ekmeği" VI/56, Ĉağ "örgü şişi"ATD/58, Ĉarḫala "pazı otu", Ĉırmiş "yırtmış" II-a/43, Ĉırmıḫla- "el veya yüzü tırmalamak" MDD, Ĉızmasını II-a/63, Ĉoç "sulu ve çamurlu çayır" MDD vb.

-Ĉ-

ĈinĈari "ısırgan otunu" VI/17, ĈuĈul "civciv" I/519, özbeKĈanın II-a/45 vb.

1.2.2.3. ġ Ünsüzü

Türkiye Türkçesinde söylenişte olan ancak alfabede ayrı bir işaretle gösterilmeyen bu ünsüz bölgemiz ağzında, Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarının aksine fazla kullanılmaz.

Ön seste kullanımı ile ilgili örneklerin çoğu alıntı kelimelerde görülür. Kelime içinde hece başında ve sonunda, ya da iki ünlü arasında sınırlı sayıda kullanıldığı

[258] krş. Turan, s. 26 (ça̯ğ, ça̯d, ça̯ça, ça̯iz-), s. 207 (çirmoḫla-, ço̯nç, ço̯t,…).

görülen örneklerin bir kısmı çeşitli ünlü değişmeleri, asıl şeklin kullanılması ya da ince karşılığında olduğu gibi süreksizliğin korunması durumlarına bağlıdır.

ġ-

ġafġaz VI/51, ġaloninán VII-a/165, ġanime IV/1, ġarısını I/167, ġazte I/34, ġuni VII-c/45, ġurcistanın VII-a/14 vb.

-ġ- (hece başında, hece sonunda)

aġacın VII-b/75, aġderá VII-a/175, aġnaşıliyer II-b/56, avġanistan III-a/9, baġasi III-a/33, boġozi X/17, böyüġ◡oliyer VII-c/172, düġuni II-b/48, farġana VII-a/317, juġuli II-b/58, hanġısı VII-c/62, ķaçġun II-a/86, saġ◡olsun II-b/68, vaġoni VII-a/51 vb.

1.2.2.4. ḫ Ünsüzü

Anadolu ve Rumeli ağızlarının tamamında rastlanılan hırıltılı, sızıcı ve tonsuz bir arka damak ünsüzüdür. "ḫ" ünsüzü ince ünlülerle de hece kurabilir. Bu durumda boğumlanma noktası biraz öne kayar.

Kelime başında, ortasında ve sonunda bolca görülen ünsüz, Türkçe kelimelerde kelime sonunda ve ortasında "k/ ķ" ünsüzlerinin sızıcılaşması ile ortaya çıkar. Kelime başındaki "ḫ-" örnekleri ise bölge ağzı için karakteristik olan "ḫızek < kızak VII-b/71" kelimesi dışında alıntı kelimelerde görülür. Bunlar da asıl şekillerini koruyan veya "h, ḥ, k, ķ > ḫ" değişmesi ile oluşan örneklerdir.

ḫ-

ḫabar II-b/20, ḫaḫım "hakkım" XII/80, ḫaḫiḫi, XII/195, ḫalĤa XII/161, ḫaram X/40, ḫarç II-b/33, ḫarman II-a/4, ḫanımi III-b/6, ḫasım II-b/78, ḫeyir I/183, ḫevotliyim "hevot: yer adı" IV/1, ḫırli I/427, ḫızmet VII-a/223, ḫinĤali VI/11, ḫocalarımız XII7191 vb.

-ḫ-

aḫelá "işte öyle" II-b/97, aḫıra "ahır" III-b/2, aḫıri "sonunda" III-b/5, aḫlıma III-b/1, aḫpunli III-a/51, arḫasında III-a/36, baḫan II-a/78, baḫiyer III-b/2, baḫşa XII/150, Çıḫel "Çıhel: yer adı") X/3, o vaḫti "o vakit" II-a/94, sabaḫtan

aḫşamaçan III-a/19, saḫal ATF/2, teḫniḳomlarda V/24, váḫşi XII/160, yaḫın III-a/40 vb.

-ḫ

almaḫ VIII/72, artuḫ VIII/15, baḫ X/136, bardaḫ IX/35, boğulaḫ VII-c/205, çocuḫ XII/28, çoḫ X/129, evsaḫapluḫ II-b/28, Ḳaḫ VIII/86, mollaluḫ XII/17, yasaḫ VIII/5, yoḫ X/54 vb.

1.2.2.5. Ḳ/ K Ünsüzleri

"ḳ-ġ" ve "k-g" arası, yarı tonlu ünsüzlerdir. Kelime başında, ortasında ve sonunda rastlanabilen bu sesler genellikle tonsuz "k" ve "ḳ" ünsüzlerinin kelime başında tonlulaşmasının yarım kalması, kelime ortasında ve sonunda tonlulaşma veya sızıcılaşmanın yarım kalması ile ortaya çıkmıştır.

Bunların yanında alıntı bazı kelimelerde kelime başındaki "ġ" sesinin yarı tonsuzlaşması veya kelime ortasında alıntı kelimelerde "h" ünsüzün ardından gelen "k", "ḳ" ünsüzlerine uymak için süreksizleşerek ikizleşmesi, kelime ortasında "k", "ḳ" ünsüzlerinin ikizleşerek birinin veya her ikisinin yarı tonlulaşması ile de oluşurlar.

K-

Keçi VII-a/142, Kediyer XVI/92, Kemüksüz VII-c/95, Kendi VII-c/31, Kene VII-c/30, Kóturaḫ II-b/56, Kün XII/273 vb.

Ḳ-

Ḳaçanasını VI/53, Ḳadın I/14, ḲavḲazda XII/76, Ḳırḫ beş bin XII/95, Ḳohumᴗáhrábasi XII/151, Ḳonşunun XVI/294, Ḳonuşmadan I/26, Ḳoyármadilár XV/118, Ḳurbetde XII/127 vb.

-K-

ásKerdá XIII/110, becáriKliymiş I/170, eylüKᴗet IV/28, küncüKün VII-a/102, möKkem (K<h) XVI/15, niKáh I/1, sekKiz XXI/39, ÎaşKenda XVI/209, tekᴗKi "yeter ki" XVI/94, yüKletmeyá XIII/79 vb.

-Ḳ-

çıĶ^{h}miyer I/129, dáĶĶaya XIII/40, ferĶanadakilár XV/229, (Ķ<ġ) XV/229, gúcuĶ̆ayi II-c/1, haĶket VII-a/251, halĶa XII/150, huĶuĶumuz VII-a/225, ikĶ̆aya “iki aya” XIII/24, Ķ̂ızınĶını VII-c/44, köksaĶĶal VII-a/86, küçúĶluğumda VII-a/39, máĶKemeyá (ĶK<hk) V/96, móĶkem (ĶK<hk) VII-c/150, o̬ķĶadar “o kadar” XVII/122, órtuĶ̆oliyer vb.

-K

böyūK XVII/45, emeK I/459, erüK XVII/113, eşeK VII-a/142, etmeK XXI/52, ineK VII-b/96, küçüK XIII/85, şenniK VIII/62, yemeK XVII/53 vb.

-Ķ

böyúĶ II-b/59, düzluĶ X/55, etmáĶ IV/21, ḫalĶ VII-c/156, olaraĶ VI/81, pulluĶ VII-a/148, vermáĶ II-b/64, yemáĶ II-b/52, yeterúĶ VII-a/26,

1.2.2.6. Ķ̂/ K̂ Ünsüzleri:[259]

“ķ-ġ” ve “k-g” arası, yarı tonlu, aşırı patlayıcı ünsüzlerdir. Kelime ve hece başlarında, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesi durumlarında ise hecenin son sesi olarak kullanılabilirler. Kelime sonunda asla kullanılmazlar. Bölge ağzında “Ķ̂” ünsüzünün kelime başında kullanımı karakteristiktir. Kelime başındaki artdamak k’lerinin büyük çoğunluğu şahsa bağlı birkaç kullanım dışında tamamen “Ķ̂” olarak telaffuz edilir. K̂ ünsüzünün kullanıldığı örnekler ise sınırlı sayıda olmasına rağmen, yine karakteristik özelliktedir.

Ķ̂-

Ķ̂apima I/475, Ķ̂abuğuni VI/59, Ķ̂almiş I/3, Ķ̂ızlarımız I/15, Ķ̂oḫuli VII-a/232, Ķ̂omşi VII-a/46, Ķ̂oT̂oşuni VI/59, Ķ̂ullanmiştur VII-a/233 vb.

K̂-

K̂edel “tahta duvar” MDD, K̂irK̂áT “alıç” MDD, K̂irK̂it “kırılmayan, sağlam. – ceviz, fındık için-” MDD vb.

-Ķ̂-

[259] krş. Turan, s. 27 (K̆ab, K̆abristan, K̆an), s. 245-256 (K̆aboḫ, K̆aldur-, K̆izilcoḫ, K̆oyun vb.).

amariḴayi VII-a/334, başḴardi VII-a/333, çiḴalat I/129, deliḴanli VII-c/176, eláḴaya XII/75, haḴılli I/473, ḫalḴi VII-a/325, ıraḴinán VII-a/335, maḴar VII-c/40, müziḴaynan VII-c/114, niḴolay VII-b/78, sĭtaḴan IX/34 vb.

1.2.2.7. P̂ Ünsüzü:[260]

b-p arası, yarı tonlu, aşırı patlayıcı bir ünsüzdür. Bilindiği gibi Türkçe kelimelerin başında "p" ünsüzü bulunmaz. Eski Türkçe döneminin ve alıntı kelimelerin kelime başı "b" ünsüzleri bölge ağzında bazı kelimelerde kuralsız olarak korunurken bazıları yarı tonsuzlaşmış; alıntı kelimelerin kelime başı "p" ünsüzleri ise çoğunlukla korunurken bazıları yarı tonlulaşmıştır. Bu şekilde kelime başında kullanılan yarı tonlulaşmış veya yarı tonsuzlaşmış ünsüzler aşırı patlayıcı bir nitelik taşır ve bölge ağzının karakteristik seslerinden birini oluşturur.

P̂-

P̂aça "süzme, katı bal" ATD/58, P̂al II-a/91, P̂alitiÇüşki zaḳuliçölni XII/35, P̂aliT̂iḴaydi XII/80, P̂amidori II-a/54, P̂alto VII-b/74, P̂aluḫ XVII/58, P̂anT̂a "bir tür armut" MDD, P̂armağan I/346, P̂ĭlan VII-c/162, P̂ızıḴi "bir tür sinek" MDD vb.

-P̂-

çaP̂úh I/484, ḴaraP̂an II-a/11, kirP̂iç VIII/94, lamP̂a XX/1 vb.

1.2.2.8. T̂ Ünsüzü:[261]

d-t arası, yarı tonlu, aşırı patlayıcı bir ünsüzdür. Kelime başında kalın sıralı kelimelerin tamamına yakınında bu ünsüz kullanılır. Kelime içinde ise hem kalın hem ince ünlülerle hece kurabilir.

T̂-

T̂ağa VII-b/83, T̂ağıdiyerdiler X/27, T̂araḫ (tarak), T̂ariyerdilár X/112, T̂aşindan VIII/44, T̂avar XII/27, T̂avşanın VII-c/207, T̂ayi I/534, T̂oğridür X/92, T̂oğuldum XI/2, T̂olmişdi XII/70, T̂uriyer VIII/43, T̂uvaḫ II-a/96, T̂uysan I/496 vb.

-T̂-

[260] krş. Turan, s. 27 (P̣ağ, P̣ağıriye, P̣al), s. 269 (P̣armaḫ, P̣eP̣ela, P̣urğul, …).
[261] krş. Turan, s. 28 (ṭaban, ṭağ, ṭoğri, ṭuymiş), s. 284-288 (ṭad, ṭamğa, ṭaş, ṭavar, ṭayat-, ṭoğum, ṭoli, ṭudaḫ, …).

anaÎoli VIII/63, maÎeryal XII/133, otÎuzdördünci XII/24, ÎaliÎiḴaydi XII/80, pĭroÎoḳol VII-c/179, sėvasÎaÎolda XII/96, ÎuÎanlar XII/214, ÎuÎiyellar VII-c/177 vb.

1.2.2.9. ñ Ünsüzü

Batı Grubu ağızlarının tamamı ve Doğu Grubu ağızlarının bazı alt kolları "ñ" sesini kuvvetli bir şekilde korur. Hatta bu ağızların bir kısmı, bazen "n" ve "g" ünsüzlerini analoji yoluyla "ñ" ünsüzüne dönüştürecek ölçüde bu sesi benimsemiştir.[262] Ahıska Türkleri ağzında ise "ñ" sınırlı sayıda kelimede ya bir "g/ ġ/ k" ilavesi ile başka bir deyişle ön ve arka tonlu ve tonsuz damak ünsüzlerinden önce kendini koruyarak "ñg(k)/ ñġ(ḳ/ḫ)" şeklinde ya da ayrışarak[263] "n" veya "g/ ġ (>ğ, >v, > y)" şeklinde kullanılır:

añgiyerlár II-b/23, çeñküriyer X/10, düñgúr II-b/78, ögde XII/4, puvara "v< ğ< ġ< < n͡g) "pınara" ATF/27, soğunda "sonunda"VII-b/94, soni XII/223, Îoñʰmasın VI/29, yeñ͡gdi I/101, yeñgi V/42, yüñ͡glári V/35, yüñgü XIII/303, yüñgül XII/52 vb.

Yön bildirme eki alan "son < soñ" kelimesinde ise tamamen düşer: sora VII-c/17.

1.2.2.10. ts Ünsüzü[264]

Ahıska Türkleri ağzında Gürcü ve Rus dilleri etkisi ile yerleşmiş bir sestir. Alıntı kelimelerde görülür.

aḫaltsiḫe XVI/40, lapatsḳaynan XVI/85, matatskil II-a/47, savyetski sayūza XVI/32, sotsyalizm VII-c/224, tsaḫan "tsahan: yer adı" VII-a/1, Îats XVI/163, tsĭlasında II-a/23, tsisip "çam sakızı" mdd vb.

1.2.3. Ünsüz Değişmeleri

1.2.3.1. Tonlulaşma

Tonsuz ünsüzlerin kendi karşılıkları olan tonlulara dönüşmesi demektir. Bölge ağzında tonlulaşmanın en dikkat çekici olanları, "ḳ, k, t" ve "p" ünsüzlerindeki,

---

[262] bkz. Saadet Çağatay, "Türkçede ñ~g Sesine Dair", *TDAY- B 1954,* Ankara 1988.
[263] A. Von, Gabain, "Codex Comanicus'un Dili", *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmey Akalın), Atatürk Üniversitesi Yay.: 551, Ankara 1979, s. 88 (süñü > sünü; yalġız/yalġuz, keligiz)
[264] Kazımov, s. 60 (tsatḫi "yağlı peynir", kets "kepek", tsintal "kedi yavrusu")

aşırı patlayıcı niteliğe sahip yarı tonlulaşmaya uğrama şeklindeki değişmelerdir. Bunların yanında, tonlulaşma yönündeki diğer değişiklerde Türkiye Türkçesine göre bazı farklılıklar göze çarpar.

1.2.3.1.1 ķ > ġ, Ķ, K̂ Değişmesi

Ahıska Türkleri ağzında "ķ- > ġ-" tonlulaşması dışında yaygın olan bir ünsüz değişmesidir.

Ön seste: Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kelime başı tonsuz arka damak "ķ" ünsüzlerinin Anadolu ağızlarında tonlulaşıp "ġ"ye dönüşmesi çok yaygın ve kesindir.[265] Ahıska Türkleri ağzında ise bu tonlulaşma çoğunlukla yarım kalarak "ķ- > K̂-" değişmesi şeklinde ortaya çıkar ki bu değişme arka damak "ķ" ünsüzü ile başlayan bütün kelimelerde görülebilir.[266] Kelime başında "ķ-> ġ-, Ķ-" tonlulaşmasının örnekleri ise sınırlı sayıdadır.

ķ- > ġ-

ġadın XVI/25, ġafġaz VI/51, ġarısını I/167, vb.

ķ- > Ķ-

Ķaçanasını VI/51, Ķadīn I/3, ĶavĶazda XII/76, Ķonuşmadan I/26, Ķozopa "pamuk bitkisinin sapı" VII-a/95, Ķımsidür VIII/35, Ķoḫumᴗáḫrábasi XII/181, Ķonuşmalar VIII/55, Ķurbanᴗolim I/15 vb.

ķ- > K̂-

K̂abardiyersin I/509, K̂amçiy I/615, K̂amişluḫ II-a/51, K̂apağını VII-b/17, K̂ardaşi II-b/49, K̂ari VII-c/4, K̂arpuzuni II-a/52, K̂avununi II-a/52, K̂ırḫ II-b/72, K̂ıriyer II-b/89, K̂ızına VII-b/65, K̂orḫaķ VII-b/81, K̂oyiyerdilár X/24, K̂oyun XII/27, K̂urdun I/385, K̂uziy I/385 vb.

İç seste: Kelime içinde "-ķ- > -ġ-, -Ķ-, -K̂-" değişmesi ek veya hece başlarında daha çok görülürken en fazla "-ķ- > -K̂-" değişmesine rastlanır. "-ķ- > -Ķ-" değişmesinin örnekleri daha az, "-ķ- > -ġ-" değişmesinin örnekleri ise nadirdir.

---

[265] bkz. Ercilasun, s. 106 (ġıymet, ġaḫdık, ġılıcını, ġarpız, ġına…); Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 81 ("ġ'ler tonlu gırtlak patlayıcısı"; ġayġı, ġaynar, ġamçı, ġadı, ġaynata, ġoyun, ġudur- vb.).
[266] krş. Turan, s. 245-256.

Hece sonlarında "-ķ-" ünsüzünün ikizleştiği durumlarda ve genellikle "-ķ- > -Ķ-" tonlulaşması şeklinde rastlanır.

-ķ- > -K̂-

başK̂ani VIII/1, bayK̂uş XII/282, deliK̂anli II-b/28, doK̂uz V/34, haK̂ılli I/473, istiK̂anın < stakan "bardak" II-b/27, maK̂ar "düğün alayı" VII-c/130, raK̂i VII-a/186, vaK̂iyesindá V/20, muK̂ayetli I/176, yüzüK̂uyli XV/58 vb.

-ķ- > -Ķ-

dáĶĶaya XIII/40, haĶket VII-a/251, halĶa XII/150, huĶuĶumuz VII-a/225, K̂ızınĶını VII-c/44, köksaĶĶal VII-a/86, oɔķĶadar XVII/122, órtuĶɔoliyer, vb

-ķ- > -ġ-

aġderá VII-a/175, bilduġumcaz VII-b/1, ġafġaz VI/51, ķaçġun II-a/86 vb.

Son seste: "ķ" ünsüzünün son ses olarak kendini koruyamayıp sızıcılaşması Ahıska Türkleri ağzının önemli özelliklerinden biridir. Ancak bazen "ķ" ünsüzü bu sızıcılaşmaya direnir ve bu şekilde oluşan "-ķ > -Ķ" yarı tonlulaşma örneklerine de rastlanır.

-ķ > -Ķ

abdulḫaluĶ VIII/1, almaĶ VIII/76, böyúĶ II-b/59, demaĶ IX/20, etmáĶ IV/21, ḫalĶ VII-c/156, küçúĶ VII-a/74, pulluĶ VII-a/148, sabaş vermáĶ II-b/64, yemáĶ II-b/52, yeterúĶ VII-a/26 vb.

1.2.3.1.2. k > g / K değişmesi

Ahıska Türkleri ağzında, iki ünlü arasında kalan ön damak "k" ünsüzünün tonlulaşma aşamasından, sızıcılaşma aşamasına geçmemesi bu ağız için önemli bir özelliktir. Bunun dışında Türkiye Türkçesi yazı diline büyük ölçüde paralellik gösterir.

Ön seste: Eski Türkçedeki "k-"nin, Güney-batı lehçelerindeki tarihî gelişme uyarınca, Türkiye Türkçesinde tonlulaşıp "g-"ye dönmesi bir kural durumundadır.[267] Ahıska Türkleri ağzı da kelime başında "k- > g-" tonlulaşması bakımından, Türkiye Türkçesi yazı dili ve Anadolu ağızları ile büyük ölçüde

[267] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 79.

uyumludur. Ancak bazı kelimelerde kelime başı "k-" ünsüzünü koruma konusunda Azeri ağızları ile ortaklaşır.[268]

k- > g-, K-

gáldi XII/225, geca VII-c/17, geçdi VIII/48, gelende XII/233, getmişler VIII/49, geyinması (giyinmesi), görüşdi XII/220, göturdilár I/489, gözi XII/230, güçli I/106, gúni XII/223 vb.

Türkiye Türkçesinde, Türkçe ya da bazı alıntı kelimelerin başındaki "k-" ünsüzü korunarak tonlulaşmamıştır. Ahıska Türkleri ağzı bu kelimeler bakımından da Türkiye Türkçesi ile genel olarak bağdaşır. Ancak, Türkiye Türkçesinin kelime başında "k-" ünsüzünü koruduğu özellikle "kendi" ve "kemik" kelimeleri, bölge ağzında "k- > g-" tonlulaşmasına veya "k- > K-" yarı tonlulaşmasına uğrar.[269]

gendimizá VIII/38, gemüklári VIII/34, gemür "kemir" ATF/53, Keçi VII-a/142, Kemüksüz VII-c/95, Kendimizi VIII/17, Kene "kene" VII-c/30 vb.

Türkiye Türkçesinde tonlulaşan kelime başı "k-" ünsüzü, tespit ettiğimiz bazı kelimelerde ise Eski Türkçedeki şekliyle korunmuş olarak kalır.[270] Bu kelimelerden "kimi" edatında, "köç-" fiili ve bu fiilden türeyen kelimelerde "k-" nin korunması kesindir.

keçuriyerduḫ XII/27, keçmaz XVIII/9, keja "gece" XIII/27, keldim XII/72, kençlēr XVI/197, ketsaḫ XII/101, kimi "gibi" IX/24, köçmiş X/122 vb.

İç seste: Ekleşme sırasında iki ünlü arasında kaldığında, Azerbaycan Türkçesinde "-k- > -y-",[271] Türkiye Türkçesinde "-k- > -ğ-" sızıcılaşması olarak görülen değişiklik Ahıska Türkleri ağzında görülmez. İki ince ünlü arasındaki ön damak "k" ünsüzü Ahıska Türkleri ağzında sızıcılaşmaz ve "-k- > -g-/ -K" tonlulaşması şeklinde görülür. İki ince ünlü arasında "k" ünsüzünün Türkiye Türkçesindeki gibi sızıcılaşmaması –telaffuzda akıcılaşmaması-, bu ağzın karakteristik özelliklerinden biridir.[272]

---

[268] Rgin, *Dede Korkut…*, s. 421 (kibi, kiç, kiçür, köç-, kömlek)
[269] Gemalmaz, s. 165, (geçi, gemi*yh*, gişi); Turan, s. 38 (gendi, gemük).
[270] Daha fazla örnek için bu çalışmanın "Tonsuzlaşma (ya daTonsuzluğun Korunması" başlıklı bölümünde "g- > K-, k- değişmesi"ne bakınız.
[271] Kazımov, s. 189.
[272] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 377. (geldügi, yüregüñe, gicelügümüz, ölmege yitmege).

Ahıska Türkleri ağzında kelimenin son sesi durumundaki "k" ünsüzü, ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanarak iki ünlü arasında kaldığında da tonlulaşır.

-k- > -g-

böyüge VIII/86, çiçegi V/163, derneginin VIII/1, döşegimiz X/125, eşiginá VII-c/115, etmegi XII/71, feleginen XII/206, geregim I/526, göbeginin VIII/30, ḫızegá < kızak VII-c/5, inegi VII-b/26, işági < işek "işemesi" XIII/145, küçüge VIII/86, külegi VII-b/102, oᴗgi "o ki" VII-c/158, özbegistanda XII/192, petegimiz VII-a/34, şennigi X/133, temizligᴗişlárına III-b/2, tüfegim VII-b/58, yemegizi II-b/15, yemegᴗüçün VII-a/102, yüregim XII/70 vb.

-k- > -K-

böyüKᴗişlárda VII-b/66, eylüKᴗet IV/28, küncüKün VII-a/102, nalÇiKe "Nalçik: yer adı" VII-a/236, niKáh I/1, özbeKistandaki XII/154 vb.

-k- > -g-, -K- (iki ünlü arasında değilken)

Kelime içinde iki ünlü arasında olmayıp Türkiye Türkçesinde tonsuz olarak korunan "-k-" ünsüzü, Ahıska Türkleri ağzında bazı kelimelerde hece başında veya ekleşme sırasında kapalı hece durumunda iken de "-k- > -g-, -K-" değişikliğine uğrayarak tonlulaşabilir:

ásgere XII/95, becáriKliymiş I/170, çögdi XII/238, esgi VIII/87, gögda I/249, ikkibinsekKizinci VIII/60, isgender X/72, máKKemedá V/106, sekKiz VII-a/145, yemegler VI/79, yemeKler VI/17 vb.

Bölgemiz ağzında bazen "-ki" aitlik ekinin de tonlulaştığı örneklere rastlanır. tek öğrneğine rastladığımız kalın sıradan kelimedeki tonlulaşmada ise ön damaklılık korunmuştur.[273]

aḫırgi mektüfü XVI/215, evelgi XVI/2139, ilkingi anamızdan XVI/365, yer kúrrasındagi XVI/284 vb.

Türkiye Türkçesinde tonsuz olarak kullanılan "lâkin" kelimesindeki ünsüzün bir yerde tonlulaştığını tespit ettik:

legin "lâkin" VII-c/17.

[273] krş. Timurtaş, s. 26.(boyundaġı,uçmaḳdaġı, aġzundaġı).

Son seste: Kelime sonunda ise sadece "-k > -g, -K" yarı tonlulaşmasının örnekleri de karakteristik olmamakla birlikte görülebilmektedir:.

-k > -K

böyüK VIII/53, erkeK I/1, emeK I/571, eşeK VII-a/142, feleK XII/217, ineK VII-a/141, küçüK VIII/86, özbeg XVII/86, şenniK VIII/62, yemeg VI/73 vb.

1.2.3.1.3. k > ġ/ Ķ; ķ> g/ K Değişmeleri

Ahıska Türkleri ağzında kalınlık-incelik uyumunun bazı eklerin tek şekilli/ünlülü kullanımı; kelime içinde ya da sonunda bazı ek ünlülerinin kalınlaşma veya incelme eğilimi göstermesi; "k" ve "ķ" ünsüzleri ile sonlanan kelimelerin ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanırken, bağlandığı kelimenin ilk ünlüsünün kalın ya da ince sıradan oluşu gibi sebeplerle bozulduğu durumlarda ünlü-ünsüz uyumuna bağlı olarak "k" ve "ķ" ünsüzlerinin tonlulaşmasında –aynı şekilde sızıcılaşmasında- ön damaklılıktan arka damaklılığa, arka damaklılıktan ön damaklılığa geçişler görülmektedir.

-ķ- > -g-

yogᴗidi XII/79.

-ķ- > -g-, -K-

beláluginan II-b/38, beylugᴗetma XII/127, ğargᴗetdin XII/241, ınķ mınKᴗetti II-b/11, máraKᴗetmá I/563, mezerlúgᴗibrahami XII/222, mollalugᴗetmişti XII/9 vb.

-k- > -ġ-

böyüġᴗoliyer VII-c/172, işleġᴗadamlar XIII/213, erkeġᴗadamlar XIII/217, özbeġᴗolsa da XIII/223 vb.

-k- > -Ķ-

gúcuĶᴗayi II-c/1, órtuĶᴗoliyer II-b/98.

1.2.3.1.4. t > d, T, Ť Değişmesi

"t > d, T, Ť" tonlulaşması Ahıska Türkleri ağzında yaygın olan bir değişmedir.

Ön seste: Eski Türkçenin önses "t"leri, Türkiye Türkçesi yazı dilinde, bu ünsüz ile başlayan kelimelerin ünlülerinin nitelikleri gözetilmeksizin kısmen tonlulaşıp "d-"

olmuş; bunların yanında pek çok kelime de "t-"yi korumuştur. Dilimize yabancı dillerden girmiş ön sesi "t"li ve "d"li kelimelerde bu sesler genel olarak korunmakla birlikte, bunların bazısı Türkçeye geçerken "t- > d-" ya da "d- > t-" değişimine uğramıştır.[274]

Ahıska Türkleri ağzı, kalın sıradan kelimelerde Türkiye Türkçesi yazı dili ile Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki "t- > d-" tonlulaşmalarının aksine, tonsuz şekilleri koruma çabasındadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve Anadolu ağızlarında "d-"ye dönüşmüş kelimelerin çoğundaki tonlulaşma[275] Ahıska Türkleri ağzındaki neredeyse bütün örneklerde aşırı patlayıcılıkla beraber yarım kalmıştır.[276] Bu değişimin kalın sıradan kelimelerde Türkiye Türkçesi ile paralel görülen tonlulaşma örnekleri bölge ağzının genel kullanımını yansıtmaz. Kalın sıralı kelimelerde görülen tonlulaşma örneklerinin çoğu büyük ihtimalle sonradan edinilmiş, nadir görülen kullanımlardır.

İnce sıradan kelimelerde "t- > d-" değişikliği bakımından bazı kelimelerde tonsuz şekli korumak dışında[277] durum tamamen Türkiye Türkçesi ile paraleldir.

t- > d-

dağli VII-b/2, daşıduḫ XV/54, dayanamasın I/395, degişümi VIII/90, deli XII/218, denizin V/73, develer X/55, doğri XII/93, doḫsanınci XII/134, doğduğumuz III-a/4, durduḫ VII-a/289, durnam V/82, durumi VII-c/34, duşiyer "düşüyor" VII-c/158, düşmesin X/112 vb.

t- > T-

hürmet Te I/437, pasaport Ta VIII/3, Tolaniyer II-b/100,

---

[274] Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 81-82

[275] krş. Korkmaz*, Nevşehir...*, s. 82 (daş, daşı-, dadını dat-, dara-, davşan, dut-, …); Gemalmaz, s. 166 (daban, dabança, dad, dara-, dart-, daş, daş-, dawuşan, daşı-, …)

[276] krş. Turan, s. 44 (ţabanını, ţaramişla, ţuyinca), s. 285-288 (ţağ, ţal, ţana, ţaraḫ, ţaş, ţoğ-, ţolan-, ţoli,…); bkz. Ergin, *Dede Korkut II*…, s. 413-416 (Eski Anadolu Türkçesi özellikle Dede Korkut metinlerinde kalın sıradan kelimelerdeki kelime başında d'li [د], tı'lı [ط] ve te'li [ت] yazılışlar bölgemiz ağzıyla nerdeyse birebir örtüşmektedir. Metinlerde tı [ط] ile başlayan kelimeler bölgemiz ağzında da T̂-, te [ت] ile başlayan kelimeler t-, d [د] ile başlayan kelimeler ise kararsız olarak hem T̂- hem d ile başlamaktadır.); Özkan, *Türk Dilinin Yayılma...*, s. 106-107 (Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde bu değişiklik konusunda yüzyıldan yüzyıla ve eserden esere göre farlılıklar olduğu olduğu ifade edilerek, inve sıradan kelimelerde genelde tonlulaşma olurken, kalın sıralı kelimelerde tonsuzluğun korunarak "tı" [ط] ile yazıldığı belirtilir.).

[277] krş. Ergin, *Dede Korkut II*…, s. 413-414 (tök- tik- tepren- kelimelerinde Eski Anadolu Türkesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi'nde t>d değişikliği görülürken bölgemiz ağzı bunları Azeri ağızları gibi t'li olarak kullanır); Turan, s. 43; Ercilasun, s. 110; Gemalmaz, s. 175.

t- > Ĥ-

Ĥağa VII-b/83, Ĥağılduḫtan sora XII/152, Ĥali II-b/88, Ĥanalarmiş I/295, Ĥariyerdilár X/112, Ĥaş XII/132, Ĥavar XII/27, Ĥavranun I/179, Ĥayanasın I/339, Ĥoğrap "doğrayıp" VI/53, ĤuĤiyer (tutuyor), ĤaşĤan, Ĥavşanın VII-c/207, Ĥoğridur XII/147, Ĥoldi XII/227, Ĥatli XII/128, Ĥolaniyerduḫ XII/158, Ĥolar XII/183, Ĥoyasın I/49, Ĥuğla VIII/94, Ĥuriyerduḫ XII/111, Ĥutmiyer X/99, ĤuĤuldum XII/237, Ĥuyduz mi XII/222, Ĥuz vb.

İç seste: Türkiye Türkçesinde iki ünlü arasında kalan süreksiz tonsuz ünsüzlerin tonlulaşması olayı yaygındır. Bölgemiz ağzı da "-t- > -d-, -T-, -Ĥ-" tonlulaşmalarının bütün örneklerine rastlanmak kaydıyla, genel olarak bu kurala uymaktadır. Ahıska Türkleri ağzı, Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumuna bağlı olarak kullanılan yapım ve çekim eklerininin hece başı ünsüzlerini tonlu ya da yarı tonlu olarak kullanma eğilimi ile diğer Anadolu ağızlarının yanında yer alır.[278] Hatta "dağıt-, okut-, patlat-, unut- vb." fiiller ve aynı ünsüzle sonlanan "süt, üst vb." isimlerin sonundaki tonsuz "-t" ünsüzü, Türkiye Türkçesinde iki ünlü arasında kaldığında veya ünlü ile başlayan bir ek aldığında kendini kororken bölgemiz ağzında genellikle yarı ya da tam olarak tonlulaşır[279]:

-t- > -d-

Ek başında: açdiler X/31, allahdan IV/10, basdi VII-a/34, bıraḫdiler X/33, böyükdür V/57, çekdi XII/220, çıḫduḫ X/13, danışdım II-a/74, edrefdeki VIII/83, ekdi X/119, ekmişduḫ II-a/65, elliüçde VII-a/158, etdüremáduḫ V/15, geçdilár II-a/96, inekden III-a/25, Ḳapdilár X/62, oḫumişdur I/7, padişahdur VII-c/193, sinifdan VII-a/212, táráfdán VII-a/3, yapdugi V/160, yürekde XII/184 vb.

Kelime sonunda (ekleşme ile hece başına geçtiğinde): egledip VII-a/16, oḫudurum II-a/94, patlada VII-a/59, südi VI/1, Ĥağudurlar VII-c/124, unudup I/60, üsdüme X/126, yasduğum X/126, vb.

-t- > -T-

[278] Bkz: Gemalmaz, s. 169.
[279] Ergin, *Dede Korkut II*…, s. 378 (südi, ḳorkudan "korkut-", ürküden "ürküt-", ügidür "öğüt-", işidürem, oynadana, yaradan, bögürden, dükedürsün)

Ek başında: araḫTan I/494, borçTan I/305, buraḫTum XII/233, çiftleşTürūn I/4, çoḫTur I/139, içTim I/118, getTuği IV/9, gerçekTür X/91, Ḳaçtilár II-a/81, ḲaruşTurdum IV/12, kitapTan XII/172, mekTüp X/100, mekTebimiz X/97, ulaşTursun II-b/45, yemekTen VI/7, yerlaşTuraḫ I/603, yollamişTi I/130 vb. Kelime sonunda (ekleşme ile hece başına geçtiğinde): ḲasTetdilár V/79, üsTüne X/54 vb.

-t- > -Ṫ-

Ek başında: ağaçṪan II-a/13, çıḫṪuğuna V/166, geçṪuḫ V/75, maṪeryal XII/133, ṪaşṪan II-a/10, uzatṪilar II-a/31 vb.

Kelime sonunda (ekleşme ile hece başına geçtiğinde): ṪuṪallar VII-c/174, ṪuṪanaḳ VII-c/180 vb.

Son seste: Alıntı kelimelerdeki son ses durumunda olan tonlu süreksiz ünsüzler Türkiye Türkçesinde tonsuz karşılıkları ile kullanılır. Bir başka deyişle Türkçede tonsuz süreksiz ünsüzler kelime sonlarında kullanılmaz. Bölgemiz ağzında kelime sonlarında "-t" tonlulaşması örneği olarak görülen örneklerin çoğu kelimelerin aslî şekilleri olup, Türkiye Türkçesi yazı ve ortak konuşma diline bakarak tonlulaşma sayılabilir. Türkçe kelimelerde son ses tonlulaşmasını "süt" kelimesinde sadece bir kişinin konuşmasında tespit edebildik.

-t >- d, -T

derd XII/179, ḳağıd II-a/47, mehemmed III-a/1, memmed XII/194, möhleT XIII/41, namerd XV/143, pisKend rayonunda XVI/224, sultanabad XVII/77, süd VII-b/87, süT VII-b/99 vb.

1.2.3.1.5. p > b, P, Ṗ Değişmesi

Bilindiği üzere Eski Türkçede kelime başında "p" ünsüzü bulunmaz.[280] Bölgemiz ağzında bu değişikliklerin ön seste görüldüğü Türkçe kelimelerdeki durum değişme değil aslî şekli koruma çabasıdır. Bunun yanında birkaç alıntı kelimede de kelime başında ve ortasında görülür.

p- > b-, Ṗ-

[280] Gemalmaz, s. 166.

bahalanmişdur XII/152, bazara XV/142, büşürüp VI/4, P̂alişķa XIII/16, P̂alitiÇüşki XII/35, P̂aliT̂iĶa XII/80, P̂alto VII-b/74, P̂amidor II-a/54, P̂armağīm I/243, P̂arķT̂a IX/30, P̂ayuĶuni XVIII/10, P̂ilani XII/137, P̂etre XVII/127, P̂ŕiznik XIII/15, P̂olķ XIX/9, P̂ovez XVI/157 vb.

-p- > -b-, -P-, -P̂-

aḫPuni III-a/49, aP̂ardi XII/159, cePheye XII/51, hopPā I/228, K̂irP̂iç VIII/94, P̂asP̂ırti XVI/92, sėvasT̂aP̂olda XII/96 vb.

-p > -b, -P: Kelime sonunda genel olarak Türkiye Türkçesinde olduğu gibi "p" ünsüzü kullanılır. Ancak "-p, -(I)p, -(U)p" zarf-fiil eki ile alınma kelimelerin sonundaki aslî "b" seslerinin Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesindeki imlâya uygun kullanımın izleri de görülür.

açıb XVI/30, bağlayıb XVII/100, cavaP XIX/28, çekib XV/224, gáturub XV/3, mekteP XVI/260, nesib "nasip" X/132, sahaP XVI/56, sevâP "sebep" I/502, sebeb XIII/363, T̂ayadıb XVI/30, yığılıb XIII/176,

1.2.3.1.6. f > v Değişmesi

Bir kaç kelimede tespit edebildiğimiz bir tonlulaşma olayıdır.

avġanistan III-a/9, çivt gezen XII/202, evsus kiXII/62. ĶavĶazda XII/76,

1.2.3.1.7. s > z Değişmesi

Bir kaç kelimede tespit edebildiğimiz bir değişme olup, "san-", "sandık", sarhoş" ve "sopa" kelimelerindeki değişmeler bölge ağzında yaygın olarak görülür.

s- > z-

zaldatlar XX/17, zan "sen" XVI/134, zanacaḫ XII/177, zanduḫ < sandūķ (Ar.) "sandık"VII-c/43, zarḫoş ATF/61, zavuḫ XV/112, zebebi XII/262, zen "sen" XII/187, zoppasi ATF/19.

-s- > -z-

azyaya XIX/20, nergizler XII/271, tiflize XII/73, tiflizdan XIII/253.

-s > -z

avftobuz XV/163, ġafġaz VI/51.

1.2.3.1.8. ç > c Değişmesi

Türkçenin iki ünlü arasında kalan süreksiz tonsuz ünsüzleri tonlulaştırma kuralının işlediği deşiklikler dışında, bölge ağzında kural dışı olarak görülen şu "ç > c" tonlulaşması örneklerini tespit ettik.

ac XII/84, acluğun ATF/7, ac susuz II-b/25, çoḫca II-b/90, güclü II-b/79, hēcɔadam XXI/28, hic VII-a/90, küçükcene VII-a/93,.

1.2. 3. 2. Tonsuzlaşma(ya da Tonsuzluğun Korunması)

Tonlu ünsüzlerin kendi karşılıkları durumunda bulunan tonsuz ünsüzlere dönüşmeleri demektir.[281] Ahıska Türkleri ağzında Türkçe kelimelerde Türkiye Türkçesine göre tonsuzlaşma gibi duran fakat aslında eski şekli koruyan ve birkaç alıntı kelimedeki örnekler dışında tonsuzlaşma olayı çok fazla görülmez.

1.2.3.2.1. ġ > ḳ, Ḳ Değişmesi

Bir kaç alıntı kelimede tespit edebildiğimiz bir tonsuzlaşmadır.

ḳafillerden XVI/321, ḳurbetlere XV/243, Ḳurbette XII/127.

1.2.3.2.2. g > k, K, K̂ Değişmesi

Birkaç kelimede görülen bu değişme Ahıska Türkleri ağzında eski şekillerin korunması ve Azeri ağzının etkisidir. Bölge ağzı "gibi" edatı ve "göç-" fiilinin Eski Türkçedeki şekillerini kesin olarak korur.

g- > k-, K-, K̂-

keçürmáya XII/138, Kediyer XVI/92, keja "gece" XIII/27, keldim XII/72, kençlēr XVI/197, ketsaḫ XII/101, kim "gibi" XII/272, kimi "gibi" II-a/33, köçkün XV/243, köçmiş "evlenmiş" I/474, köçüriyer I/534, kögárıp "göğerip" XVIII/28, Kóturaḫ "götürelim" II-b/56, Kün "gün" XII/273 vb.

1.2.3.2.3. d > t, T, T̂ Değişmesi

Türkçe kelimeler için, Türkiye Türkçesine bakarak ince sıradan birkaç kelimede görülen bu değişme Ahıska Türkleri ağzında eski şekillerin korunması demektir.

---

[281] Ercilasun, s. 109.

Kalın sıradan kelimelerde ise Türkiye Türkçesinde kelime başında "d"ye dönen kelime başı "t" tonsuz ünsüzü bölge ağzında tonlulaşmaya direnmekte, Eski Türkçeye göre yarı tonlulaşma, Türkiye Türkçesine göre yarı tonsuzlaşma özelliğini aşırı patlayıcılıkla birlikte göstermektedir.

Bazı alıntı kelimelerde ise kelime başında ince sıradan kelimelerde "d > t" kalın sıradan kelimelerde "d > Ť" tonsuzlaşması bölge ağzında karakteristik bir özellik olarak dikkat çeker. Türkçe kelimelerde son ses olarak kullanılmayan "d" ünsüzü, alıntı kelimelerde çoklukla bu kurala uyar ve tonsuz olarak kullanılır.

d- > t-

talanan XVI/171, tikán X/59, tikáruḫ VIII/40, tikinti XII/133, tikişi XIV/21, toḫiyerdilár VI/60, tókiyer II-a/3, töká töká VII-a/65, tökülmiştür XII/151, tut ağacının VII-a/127, türtüp VII-a/18, tükánında XV/35 vb.

d- > T-, Ť-

Ta "da edatı" VIII/3, Ťağa VII-b/83, Ťağıdan "dağıtan" XII/253, Ťaladilár V/69, Ťalında VII-a/98, Ťanaynan III-b/8, Ťaşıniyerdi III-a/38, Ťavar III-a/14, Ťavranurdi IV/19, Ťayadurmişlár VII-b/15, Ťayiya VII-c/197, Te "de edatı" I/437, Ťoğranmiş VI/54, Ťoğuldum VIII/4, Ťolduriyerduḫ XIII/12, Ťolandurup, Ťoli Ťoli VII-a/35, Ťolmasi VI/78, Tommatestán VI/28, Ťoñ^{h}masın VI/29, Ťoyamadi VII-c/194, Ťuriyerdi XIII/27, Ťuvağı VII-c/128, Ťuvar VII-a/282, Ťuyduz mi XII/222,

-d- > -t-, -T-[282]

ḳatar "kadar" II-a/72, ḳaTar "kadar" IV/23, Ḳartın "kadar" VII-a/183, orataken "oradayken" XIX/22 vb.

-d > -t

dert XII/176, ehmet XII/1, ḫalit IX/4, şehit V/124 vb.

1.2.3.2.4. c > ç Değişmesi

Bu değişiklik kelime içinde ve hece başlarında, özellikle isimden isim yapan"+CI" ekinde görülür. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ünsüz uyumuna

[282] Ercilasun, s. 110 (ġartan, ġaten "kadar", hüdütü, patşaha)

uygun örnekler yanında, tonlu ünsüzlerin veya ünlülerin ardından tonsuz ünsüzlü şeklin gelmesi bir değişmeden çok Eski Türkçedeki şeklin korunması veya "+çı/+çi" ekinin bazı kelimelerde kalıplaşması olarak değerlendirilmelidir.[283] Ancak "ç > c" değişmesine uygun örneklerin de görülmesi, kalıplaşan şekillerin veya eski şekli koruma çabasının bölge ağzında çözülmeye başladığını gösterir.

-c- > -ç-

baḫşaçadur "başkacadır" VI/7, çoçuḫ V/129, davulçi VII-c/90, degirmançiläŕn XII/210, elçi II-b/13, falançanın II-b/44, ḫabarçi XIII/333, halvaçiya ATF/7, neçá V/154, sançardilár VII-c/101, yabançi X/72, yalançi V/118, ATF/31, yardımçi ATF/18, yolçuluḫda VII-a/66 vb.

1.2.3.2.5. b > p, P, P̌ Değişmesi

Türkiye Türkçesinin aksine bir değişikliğe uğramadan kalan "b-"li kelimeler dışında (büşür-, bişi), bölgemiz ağzı bazı kelimelerde yarı veya tam tonsuzlaşma yönünde bir tavır sergiler.[284]

Ön seste: paḫır XVI/169, paḫir midur ATF/71, paḫraç XVI/163, P̌uraḫup VIII/42, P̌al VII-a/35, P̂aluḫlara XII/96, puvara "pınara" ATF/27.

İç seste: çapuḫ I/448 vb.

1.2.3.2.6. v > f Değişmesi

Ḵ̂ayfalti II-b/52, mafᴗolacağuḫ XVI/306, rişfatḫollar XV/250,

1.2.3.2.7. z > s Değişmesi

bisi XVI/79, ingilis VIII/69, Ḵ̂urtarmas XII/180, oᴗḳḴ̂ıs XVI/219, öküs kimi XVI/36, ösbeklár XIII/173, sati XIII/253, vermás VII-c/23 vb.

1.2.3.3. Süreklileşme

Süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzlere dönmesi olayına süreklileşme denir. Sürekli ünsüzler kendi aralarında sızıcı ve akıcı ünsüzler olarak ikiye ayrılır. Ahıska Türkleri ağzında sızıcılaşma örneklerine yaygın olarak "ḳ / k / ġ / g" ünsüzlerinde

[283] krş. Ercilasun, s. 110 (yolçu, bişinçi, ġuzuçu, yalançı, dabança, demirçi, davaçi, neçe vb.); Gemalmaz, 117 (*e*lçi, gabalçılıḫ, küry*h*çi, sın*e*ḫceçi, zurnaç*e*, yolçuluḫ).
[284] krş. Ergin, *Dede Korkut II*…, s. 410-412.

rastlanır. Sızıcılaşma ve akıcılaşmanın diğer örnekleri nadir olmakla birlikte birkaçı karakteristiktir.

1.2.3.3.1. Sızıcılaşma

Ahıska Türkleri ağzında en çok "ķ" ünsüzünde görülen sızıcılaşma olayı kaideleşmiş durumdadır.

1.2.3.3.1.1. ķ > ḫ Değişmesi

Ahıska Türkleri ağzında en çok görülen sızıcılaşma olayıdır. Kelime başında bir iki örnek dışında sızıcılaşmaya uğramayan "ķ" ünsüzü, kalın sıradan kelimelerde kelime ortasında ve kelime sonunda kendini koruyamaz ve sızıcılaşır. Bölge ağzında "ķ > ḫ" sızıcılaşması gerçekleşirken, "ḫ" ünsüzü kalınlık-incelik uyumunu bozan sebeplerden biri ile karşılaşmış ise hece kurduğu ünlünün ince veya kalın oluşuna göre boğumlanma noktası orta veya arka damağa kayar: yuḫi/ yuḫusi, K̂oḫi/K̂oḫusi, baḫem/ baḫaḫ, haḫ◡etdi vb.

Ön seste: Bir iki örnekte rastlanır.

ķ- > ḫ-

ḫanġısı ki VII-c/99, ḫepengi < kapa- VII-b/17, ḫızek[285] "kızak" VII-b/71.

İç seste: Kapalı hece sonunda bütünüyle, iki ünlü arasında ise ikizleşmeye uğrayan yabancı asıllı kelimeler, konuşmacıya bağlı olarak ikizleşmeye uğrayabilen Türkçe kelimeler ve nadir görülen istisnalar hariç, üzerine iyelik ya da ünlü ile başlayan hâl ekleri alarak iki ünlü arasında kaldığı durumlar dışında, bütün arka damak "-ķ-" ünsüzleri "-ḫ-" olur[286]. Bu sızıcılaşma bakımından bölgemiz ağzı Doğu Anadolu ağızları ve Azeri Türkçesi ile birleşir.[287]

-ķ- > -ḫ-

aḫar çay XII/263, aḫısḫanın V/1, aḫli I/107, arḫadaşına II-b/4, aşşaḫda < aşakda "aşağıda" XIII/266, baḫem XII/213, baḫiyer II-b/11, baḫşadur I/271, baḫtilár V/68, çıḫardıp IV/23, çoḫça VII-a/234, doḫuz VII-a/145, faḫır fuḫara XV/250,

[285] Ergin, *Dede Korkut II…*, s. 417 (ķızağu, günümüzde Azeri Türkçesinde de ḫızaḫ/ḫızek).
[286] Ergin, *Dede Korkut II…*, s. 418 (Eski Anadolu Türkçesi döneminde geniş ölçüde görülmekle birlikte, kelimeler hem -ķ-'lı hem de -ḫ-'lı şekilleri ile ķ'lı şekliler daha fazla olmak üzere kullanılmış, Osmanlı sahası yeniden -ķ-'ya dönerken Azeri sahası tamamen ḫ-'ya geçmiştir.)
[287] Ercilasun, s. 111; Gemalmaz, s. 180: Turan, s. 40-41.

gettuḫça II-a/38, K̂oḫuli VII-a/232, K̂orḫusundan II-a/49, maḫasi XIII/125, máḫbule IV/12, maḫsatlari II-a/74, oḫusun VII-a/298, saḫal ATF/2, saḫla IV/28, taḫsinán XV/174, vaḫtindá V/43, yoḫlasa XII/233, yaḫın XIII/25, yoḫardaki VIII/54, yuḫlasana I/121 vb.

Kelime sonu "-ḳ" ünsüzleri, ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanıp hece başına geçerek iç ses durumuna geldiğinde bölge ağzının genel karakteri olarak "-ḳ- > -ğ-" sızıcılaşması bazen de kendinden sonra gelen ünlünün ince veya kalın oluşuna göre "-ḳ- > -ġ-, -g-, -Ḳ-, -K-" tonlulaşmaları gerçekleşmektedir.[288] Ancak bu durumlarda az da olsa "-ḳ- > -ḫ-" sızıcılaşmalarına rastlanmaktadır. Bu yapıdaki "-ḳ- > -ḫ-" sızıcılaşması ile ilgili örneklerimiz şunlardır.

çarḫ◡u felek XII/274, çoḫ◡ey VII-a/41, çoḫi XVII/8, degirmançuluḫ◡ediyerdi XII/195, küçuḫ◡adamdan I/126, n◡edecáḫ◡ey XII/251, şennikluḫ◡edar VII-c/105, patliyacaḫ◡olduḫ I/375 vb.

İlave olarak alıntı bir kelime olan "haḳḳ" kelimesinin sonundaki ikiz ünsüz bölge ağzında kelimenin eksiz ve ekleşmiş kullanımlarında genel olarak tekleşip "ḫ" ünsüzüne dönüşür. Ancak bazen ekleşme sırasında bu ikiz ünsüz ortaya çıkar. Bu durumda ilki sızıcılaşarak "ḫ" ünsüzüne dönerken ikincisi kendini korur: haḫK̂ını II-a/21.

Aynı kelime iyelik ve ünlü ile başlayan hâl eklerini son seste ikizleşme olmadan aldığında, son ses iki ünlü arasında kalmasına rağmen "-ḳḳ- > -ḫ-" sızıcılaşması ile kullanılır: haḫi "hakkı"VII-a/132, haḫımıza "hakkımıza" XV/260.

Son seste: Ahıska Türkleri ağzı kelime sonunda bulunan "-ḳ" ünsüzlerini bazen konuşmacıya bağlı olarak "-ḳ > -ğ" sızıcılaşması veya "-ḳ > -Ḳ" yarı tonlulaşması şeklinde değiştirir. Bu istisnalar dışında, bölgemiz ağzı Doğu Anadolu ağızları ve Azeri Türkçesi ile birleşerek kalın sıradan kelimelerin sonunda bütün "-ḳ" ünsüzlerini sızıcılaştırarak "-ḫ" yapar.[289]

-ḳ > -ḫ

[288] Bkz: Bu çalışmadaki "Arka damak ḳ ve ön damak k ünsüzlerinin tonlulaşma sırasında boğumlanma noktasını değiştirmesi" başlıklı kısım.
[289] krş. Buran, *Keban*…, s. 13;

atacağuḫ XIII/8, artuḫ VIII/15, ayaḫ XII/178, ayağaçaḫ VIII/14, baḫaḫ XII/239, bardaḫ X/122, boncuḫ I/87, bozuḫ VII-c/150, buraḫ "bırak" XII/236, çocūḫ X/15, çoḫ XIII/24, haḫ VII-c/100, harıḫ III-a/46, işıḫ (ışık), hazırluḫ VIII/102, Ḵaçduḫ XIII/19, Ḵarannuḫ XII/234, Ḵalḫ XII/227, Ḵaşuḫ VII-c/74, Ḵulaḫ III-b/6, mutlaḫ VII-c/140, olmaḫ VIII/74, savuḫ I/496, tavuḫ VI/57, topraḫ XII/238, Ĥuvaḫ II-b/86, unudamazuḫ X/70, yasaḫ VIII/5, yazduraḫ X/95, yoḫ XII/263, yumuşaḫ VI/37, zorluḫ VI/38, zorundayuḫ VIII/29 vb.

Türkiye Türkçesinde ince sıradan ünlü dizilişine sahip kelimelerin sonundaki ön damak "-k"si, Ahıska Türkleri ağzındaki kalınlaşma eğilimine bağlı olarak bazı kelimelerde ve eklerde kalın/ yarı kalın ünlülerin gelmesiyle uyum kalın sıraya geçtiğinden arka damak ünsüzü olur ve bu şekilde "-k> -ḳ > -ḫ" sızıcılaşması gerçekleşir.

demáḫ V/43, etmiyeruḫ I/191, eyuḫ "iyiyiz" I/258, gedaḫ I/28, getmáḫ VII-a/225, getsaḫ I/28, sürgúnluḫV/46, yiyácaḫ V/44 vb.

1.2.3.3.1.2. ḳ > ğ Sızıcılaşması

Ahıska Türkleri ağzında "ḳ > ğ" sızıcılaşması, isimler iyelik ekleri, kelimeye ünlü ile bağlanan hâl ekleri ile genişletilirken, isimlerin bildirme 1. şahıs çekimleri yapılırken ve gelecek zaman birinci şahıs çekimlerinde (ek sonunda) son ses durumunda olan arka damak "-ḳ" ünsüzü iki ünlü arasında kalıp hece başına geçtiğinde gerçekleşir.[290] Bölge ağzı bu sızıcılaşma bakımından Türkiye Türkçesi yazı dili ile paraleldir.

İç seste (ve hece başında): Yukarıda belirtildiği gibi aslında kelimenin son sesi iken ekleşme ile hece başı iç ses durumuna geçen "ḳ" ünsüzlerinde görülür.

-ḳ >-ğ-[291]

ağartısi VI/2, analuğum X/9, artuğuḫ VIII/83, atacağuḫ XIII/8, ayağaçaḫ VIII/14, ayağın X/55, buyuği "bıyığı" VII-c/190, çoği VIII/25, deduği VIII/108, deduğum VIII/108, etTuğuma XII/53, günnuğumdan X/1, işláduğuna XII/121, işlámağa XII/6, Ḵaymağı VII-b/91, Ḵaşuğinan VII-c/77, Ḵuyruğuni XII/65,

[290] Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 377 (ırağından, yarağı, oynamağa, ışuğum, sayılmağ-ile).
[291] Gemalmaz, s. 180 (accılığ◡et- "aşçılık et-"); Ercilasun, s. 112 (fağır, hayınnığ◡olmasın, ağüzüm, sadığane).

milletçiluğumuz VIII/81, ocağın VII-b/14, tavuğinán VII-c/138, toprağa XII/275, Ĵuvağı VII-c/128, soğağa “sokağa” VIII/82, tutacağı X/43, uzağa X/45, yarpağı XII/267, yasTuğumda X/127, yatduğum X/123 vb.

Aşağıda verilen ve kelime ortasında “-ķ- > -ğ-” sızıcılaşmasına örnek olan kelimelerdeki değişmeler şahsa bağlı kulanımlardan kaynaklanır.

deliğanlilaın VII-c/143, fağır XII/211, ḫalğını XV/120, K̂azağisdana X/55, soğağa VIII/82.

Bu sızıcılaşmanın bir diğer oluşma şekli de “-ķ” ünsüzü ile sonlanan kelimelerin ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanıp kelime sonundaki “-ķ” ünsüzünün kelime ortasında hece başına geçmesi ile ortaya çıkar. Ancak bu bağlanma sırasında “-ķ > -ḫ-” sızıcılaşmalarına da rastlandığını yukarıda belirtmiştik.

-ķ > -ğ-

aşığ◡ey XII/215, başçıluğ◡ediyerdi 12, bozuğ◡olsa VII-c/148, çocuğ◡iduḫ X/115, çocuğ◡olsam da XII/7, çoğ◡adamlarımızXII/190, çoğ◡işi VIII/98, geçmağ◡üçún VIII/101, gettuğ◡evá XIII/22, ocağ◡abelá VII-b/14, pambuğ◡etmáyá XII/120, yaḫınnaşduğ◡a X/28, yoğ◡idi XII/140 vb.

Son seste (ve kapalı hece sonunda): “-ķ > -ğ” değişmesine kelime ve kapalı hecenin son sesi olarak şahsa bağlı kulanımlar dışında pek rastlanmaz.

-ķ > -ğ

çocuğ XIII/107, çoğluğa VI/73, gáldīğ XVI/161, yoğ I/136,

1.2.3.3.1.3. k > ḫ, h Sızıcılaşması

Birkaç örnekte rastlanan bir sızıcılaşmadır.

sehsendoḫuzunci VIII/10, teḫnikomlarda V/24, tereḫler XV/41 vb.

1.2.3.3.1.4. k > f Sızıcılaşması

tüfürsen XIII/103.

1.2.3.3.1.5. ġ > ğ Sızıcılaşması

Kelime başında ve kelime içinde de hece başlarında görülen bir sızılaşmadır. Kelime ve hece başında kullanılan "ğ-" ünsüzünün telaffuzu, Türkiye Türkçesindeki "ğ" ünsüzüne göre daha sıkıdır.

Ön seste: Ahıska Türkleri ağzında "ġ > ğ" sızıcılaşmasının en dikkat çeken yönü kelime başında da gerçekleşmesidir. Daha doğrusu kelime başında "ğ-" ünsüzünün kullanılması bu ağzın önemli özelliklerinden biridir.[292]

ġ- > ğ-

ğalebe III-a/2, ğáyri VII-a/198, ğayrımuslim VII-b/39, ğılman V/51, ğargẘolan XII/246, ğarip V/152, ğamli V/119, ğami XII/266, ğıdalanurduḫ XV/274, ğordban V/2.

İç seste: İç seste hece başındaki değişiklikler daha çok şahsî kullanımlardan kaynaklanır. Bu değişikliklerin, "tebliğat" örneği dışında, "y, z" ve özellikle "r" sürekli ünsüzleri ile sonlanan kapalı hecelerden sonra ortaya çıkması ise dikkat çekici bir husustur.[293]

-ġ- > -ğ-

azğur IV/3, duyğulaniyer VII-a/112, farğana V/19, ḳırğın V/20, Ḳırğızistana VII-a/315, tebliğati XVII/143, peyğamberlerin VII-a/5, soyḲırğınini V/26, yorğan VII-a/132 vb.

1.2.3.3.1.6. b > v Sızıcılaşması

Birkaç kelimede görülür. Bunlar da karakteristik değildir.

Ön seste: Kelime başındaki "var- < bar-; var < bar, ver- < ber" sızıcılaşmaları bakımından bölgemiz ağzı Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak tek örneğe rastladık.

b- > v-

vabamın Ṯayısi "babamın dayısı" XIV/5

Kelime ortasında: İki kelimede rastladığımız bir değişmedir.

-b- > -v-

[292] Ercilasun, s. 113 (ğamgün, ğufran, ğıram, ğarḳ, ğaten).
[293] Ercilasun, s.113 (yorğan, soyğun, vurğun, ġavğa)

sevápP < sebeb (Ar.) I/502, seveb XV/64, sevep XII/36, suvᴗala < sub (Rus.) "çorba ala" XVII/65 vb.

1.2.3.3.1.7. c > ć, j Sızıcılaşması

heć birinin XVI/1, ijadᴗetdi XIII/279, keja XIII/27, majar XIV/7, majaryasi XIII/163, mejbur XII/144, pĭraćektillár XVI/31, üşᴗćan XV/265 vb

1.2.3.3.1.8. ç > ş Sızıcılaşması

geştuḫ XV/112, Ḱaştım "< kaç-, koştum" XV/98, köştuḫ XV/150, üşᴗćan XV/265, üş tene XX/1 vb.

1.2.3.3.1.9. p > f Sızıcılaşması

Terekeme ağzında "b>v" sızıcılaşmasında olduğu gibi "p" ünsüzleri de istisnasız olarak sızıcılaşarak "f" ünsüzüne dönüşür. "b>v" sızıcılaşması bir iç ses değişmesi iken, "p>f" sızıcılaşması hem iç hem de son ses değişmesi olarak görülmektedir. Aynı değişiklikler Kars Azerileri ağzında da görülür.[294] Bu da bölgemiz ağzının, en azından bir kısmının Terekeme ağzından etkilendiğini gösterir.

aslan ḳaflanın AT/145, cefimdáymiş I/84, cefindán II-b/25, devlet hesafına XVI/187, fencerádan turliyerdi XVI/137, fĭlani "planı" XIII/94, foşiler "poşular" ATF/61, mektef XVIII/21, mektüfü XVI/215, şifiyonluḫ "ispiyonluk" vb.

1.2.3.3.1.10. p > v Sızıcılaşması

gáturuv XVI/162, alıp götúrüv XIII/359, tavşurdilár XII/192.

1.2.3.3.2. Akıcılaşma: Bölgemiz ağzında akıcılaşma örnekleri sızıcılaşmalar kadar yaygın değildir.

1.2.3.3.2.1. b > m Akıcılaşması

Bölgemiz ağzında kelime başında b > m değişikliği bakımından b- tarfındadır. Tespit edilen "b > m" değişmesi örnekleri dağınık ve kişilere bağlı olup daha çok sürgün sonrası coğrafyalarında Azeri, Kazaki Kırgız ve Özbek Türkçeleri etkisiyle görüldüğü kanaatindeyiz.

---

[294] Krş: Ercilasun, (tof, cefḫana, saġa, sevifdi, tafdı, çıḫardıf, öfdü vb.); Süleymen Efendioğlu, "Ağrı İli Ağızları", *Turkish Studies İnternational Periodical For he Languages, Literature and History of Turish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 834(alıf, devrilif, tof, şafka, cefḫana).

kimi <kibi “gibi” VII-a/112, mahana XIII/379, mannisalar “< *Rus.* bolnitsa больница “hastane” XVI/173, maşaḫ VII-a/121, men XIX/6, minᴗadami XIX/26, munadur “bunadır” XIX/9.

1.2.3.3.2.2. ḳ, k> (g, ğ) veya **(h) > y Akıcılaşması**

Kelime içinde iki ünlü arasında tek örnekte rastladığımız bir değişmedir: döyüşda XVI/265.

Kelime sonunda ise “ḳ” ve “k” damak ünsüzü ile biten kelimelerin ince ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanması sırasında önce ön damaklı “g” ardından “ğ” ünsüzüne sonra da bu ünsüzün iki ünlü arasında akıcılaşarak “y” ünsüzüne dönüşmesiyle ortaya çıkan örneklerine rastlanır: almayᴗiçün VII-a/196, görmeyᴗüçün V/45, halletmeyᴗüçün “halletmek için” VII-b/36, vermáyᴗüçün XVII/130 vb.

1.2.3.4. Süreksizleşme

Sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzler haline gelmesi olayıdır. Bölgemiz ağzında sürekli ve süreksiz ünsüzler bakımından meydana gelen değişmelerde süreklileşme yönünde olanlar daha fazladır.

Türkiye Türkçesine göre süreksizleşme gibi görünen değişmelerin bir kısmı süreklileşmenin yarım kalması bir kısmı eski/asıl şeklin korunması durumudur.

Türkiye Türkçesinin ince sıralı kelimelerindeki “ğ” ünsüzlerinin “g” olarak kullanılması bölgemiz ağzı için karakteristik bir özelliktir. Aynı sekilde Türkiye Türkçesi konuşma dilinde ve Anadolu ağzlarınının pek çoğunda yuvarlak ünsüzler yanında dudaksılaşarak “döv-, söv-, öv-” ve “üvey” şekline giren fiiller ve isimler bölgemiz ağzında “dög-, sög-, ög-” ve “ögey” şeklinde süreksizliğini korur.

Anadolu ağızlarının pek çoğunda kendini koruyan, Türkiye Türçesinde ise “ñ > n” değişmesi ile “ön” şeklinde kullanılan kelimedeki “ñ > (n-g)> g” ayrışması veya süreksizleşmesi bölgemiz ağzı için karakteristik bir özelliktir.

1.2.3.4.1. h- > g-, ġ- Süreksizleşmesi

Bütün örnekler Rusçadan alınan kelimelerde görülmektedir. Türkiye Türkçesine göre ön ses "h- > g- değişmesi gibi görünen olay, aslında Rusça imlanın korunmasıdır.

gektar < гектар "hektar" XVII/112, ġıraćdān < grajdanskiy, гражданский "sivil" XVI/113, ġospitala <ġospital, госпиталь "hastane" XVII/147.

1.2.3.4.2. -f- > -p- Süreksizleşmesi

Örnekler Rusçadan alınan kelimelerde görülmektedir.

apisellárdan < ofitser, офицер "subay" XVII/3, apseskiP̂olk < ofitserskiy, офицерский "alay subayı/komutanı" XVII/3.

1.2.3.4.3. -ğ- > -ġ- süreksizleşmesi

aġacın VII-b/75, bilduġumcaz VII-c/1, boġozunda XV/157, düġuni II-b/48.

1.2.3.4.4. –ğ-/-v- > g (< -k-/ -g-) süreksizleşmesi

Türkiye Türkçesine göre süreksizleşme gibi görünen örnekler, ya kelimenin eski şeklini korunması ya da tonsuz "k" ünsüzünün sızıcılaşmayıp tonlulaşma aşamasında kalması durumudur[295].

begánmiş II-b/17, bögüriyer X/10, böyüge VIII/86, çiçegi V/163, degirmanda V/55, degiş dúgiş V/12, degişiliyer VII-c/40, degişti XV/138, degmiyer VI/62, degúluḫ, XVI/210, degül XIII/331, dógmiyasın I/113, dögiyellár VII-a/189, döşegimiz X/120, dügún I/553, eger I/276, egitim VII-b/80, egládiyellár VII-c/131, eksügümüz VII-a/338, emegi VI123, güvegi VII-c/112, kögárıp XVIII/28, küçügi XV/277, sögmedüm I/285, yegánum I/128, yegin X/120, yemegi XV/278, yügüdiyerduh VI/23 vb.

1.2.3.4.5. -h- > -ḳ- süreksizleşmesi

aḳısḳaliların, maḳsus XV/114.

---

[295] Ergin, *Dede Korkut II*…, s. 400 (big, dögdi, egri, yügrük, ög, dügdiler); Ercilasun, s. 117 (yegen, segirtdim, beginen, büyügi, güvegi, egri, ögünde); Gemalmaz, s. 187 (sögürt "sögüt", y*e*gen, çigʊet, ögün, ögey, meger, gögerçin, segirt-); Buran, *Keban*…, s. 54 (ogúndaki, begenmek); Turan, s. 37 (beg, çig, deg-, degiş-, ögey); Acar, s. 201 (diger, çigit, degenagum); Karahan, *Anadolu*..., s. 28-30; Nemeth, s.127 (begen-, degenek, dügün).Saadettin Buluç, "Telafer Türkçesi Üzerine" TDAY-b 1973-74, Ankara 1974, s. 49-57 (degül, ögit, igit).

1.2.3.4.6. -ñ- > -g-, -ġ- süreksizleşmesi

aġnaşıliyer II-b/56, ögi II-a/9, ögüna II-a/8.

1.2.3.4.7. -ş- > -ç süreksizleşmesi: Tek örneğimizde sürekli "ş" ünsüzü kendinden sonra gelen süreksiz "t" ünsüzünün düşmesiyle süreksizliğin üzerine aktarıldığı "ç" ünsüzüne dönüşür.

puç "puşt" XV/249,

1.2.3.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

1.2.3.5.1. h-> ğ-

Kelime başında tek örnekte bu değişmeyi tespit ettik: ğáyberi Ĉağıdan ali XII/253.

1.2.3.5.2. h-> ḫ-

Bölgemiz ağzında sürekli ünsüzler arasındaki değişmelerden en çok görülen ve dikkat çekeni boğumlanma noktasının değişmesi şeklinde gerçekleşen kelime başı "h- > ḫ-" değişmesidir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde "ḫ" sesi bulunmamaktadır. "h > ḫ" değişimi olarak verilen örneklerin bazılarındaki durum Türkiye Türkçesi yazı diline göre değişme olarak görünmekte olup gerçekte Arapça veya Farsçadan alınan kelimelerde aslî şeklin korunması durumudur: ḫarman < ḫırmān (Fa.) > harman (TT), ḫarabɔeyledin < ḫarāb (Ar.) > harap (TT) gibi. Ercilasun da, "h > ḫ" değişmelerini aslî şekillerin devamı ve telaffuz kolaylığı yanında çok yaygın bulunan "ḳ > ḫ" değişmesinin etkisine bağlar.[296]

ḫabari VII-a/317, ḫaḫım "hakkım" XII/80, ḫaḫihi "hakiki" XII/196, ḫalasi "halası" VII-c/47, ḫalımda V/6, ḫalḴın I/572, ḫamamlarda X/29, ḫançara VII-c/96, ḫappısı XVI/310, ḫarabɔeyledin XII/244, ḫaram X/40, ḫarman, VII-b/11, ḫeyrɔola I/41, ḫızmat VII-b/53, ḫırli I/17, ḫususi XII/25 vb.

1.2.3.5.3. -h- > -ḫ-

Yukarıda belirtilen sebeplerle, kelime başında olduğu gibi kelime içinde de bolca görülen bir değişmedir.

[296] Ercilasun, s. 118.

áḫválatlar XII/154, áḫmet I/534, iḫtiyarlar XII/15, vaḫşi XII/160, tarıḫlara VII-a/266 vb.

1.2.3.5.4. -f- > -v-

Birkaç kelimede tespit edebildiğimiz bir değişmedir.

avġanistan III-a/9, evsus XII/62,

1.2.3.5.5. -h- > -y-

Ḳayfalti II-b/52, cayil XVI/266.

1.2.3.5.6. -ğ- > -ḫ-

Sadece bir kişinin konuşmasında rastladığımız bir değişmedir:

sıḫsa XX/11,

1.2.3.5.7. -h-> -ğ-

Sadece "sabah" kelimesinin ünlü ile başlayan çekim ekleri ile çekimlenmesi sırasında veya ek-fiil ya da ünlü ile başlayan bir fiille birleşik fiil oluştururken ortaya çıkan ulanma durumlarında görülen, ancak karakteristik olmayan bir değişmedir. Kelime sonundaki "ḳ" ünsüzünün bölge ağzında "ḫ"ya, iki ünlü arasında kalınca da "ğ" ünsüzüne dönüşmesinin etkisiyle ortaya çıkan bir değişiklik olduğu kanaatindeyiz.

sabağa XVII/32, sabağ◡açıldi XIII/121, sabağısi XXI/31.

1.2.3.5.8. -l- > -n-

Bölge ağzında, "ile" edatının ekleştiği her durumda ve yine "ñ" sesinin ayrışıp "ğ" olarak kullanıldığı kelimelerde bu ünsüzden sonra gelen "l" ünsüzü" istisnasız olarak "n"ye dönüşür:

ağnadurum < añla- "anlatırım" I/561, ağaynan III-b/4, arabaynan II-b/74, bunnarınan II-a/50, çapaynan III-a/48, çuvalnan XV/52, ḫaynan "hay ile" XXI/34, lapatsḳaynan XVI/85, yağnış < yanġılış[297] "yanlış" I/563 vb.

[297] Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 1060.

1.2.3.5.9. -l > -n

nasın diyerlár “nasıl” XVI/116.

1.2.3.5.10. -l > -r

Tek örnekte tespit ettiğimiz bir değişmedir.

meḫsür “mahsul” XXI/17.

1.2.3.5.11. -m- > n-

Tek örneğimizdeki Türkiye Türkçesine göre değişiklik olarak görülen durum eski şeklin korunmasından başka bir şey değildir: Ḳonşunun XVI/292.

1.2.3.5.12. -ñ- > -ğ-

Bölge ağzında “ñ” ünsüzünün ya bir kalın ön veya arka damak “g, k” ilavesi ile ya da ayrışarak “ğ, n, (ğ >) y” ünsüzlerinden birine dönüştüğünü daha önce belirtmiştik:

ağnadurum I/561, ağnatmişlár II-a/28, ağniyalar I/16, soğunda I/364, Ṫoğannar “donanlar” XV/116, yağnış “yanlış” I/563, yalağuz I/270,

1.2.3.5.13. -ñ- > -y-/ -v-

göynán “gönlüne” I/230, gövül ATF/11.

1.2.3.5.14. r-, -r- > l-, -l-

Sınırlı sayıda kelimede, ancak yaygın olarak görülür:

güleş I/542, gúláşeraḫ V/21, Ḳaraltın “kararttın” XII/244, leçberluḫ XIX/36, saralıp XII/267.

1.2.3.5.15. -s, -s- > -ş, -ş-

“işte-”, “herkeş” kelimelerindeki “s > ş” değişmesi bölge ağzı için karakteristik özelliktir. Yine Arapçada “camıs”, yazı dilimizde “camız” şeklinde olan kelime de bölgemiz ağzında genellikle “camuş”, bazen “camış” şeklinde kullanılarak “s > ş” değişmesi bakımından Kuzeydoğu ve Doğu gurubu ağızları ile paralellik gösterir.[298] s > ş değişmesi ile ilgili örneklerimiz şunlardır:

[298] Krş: Ercilasun, s. 122 (herkeş, işdedim, mecliş”; Günay, s.90 (çişe, iştesan).

herkeş II-a/49, herkeşinkini I/101, iştiyer I/18, küştuḫ I/237.

1.2.3.5.16. -ş- > -ḫ-

Türkiye Türkçesine göre değişikli gibi görülen durum, kelimenin Rusçadaki imlasının aynen söylenişidir:

arḫivden < arḫiv, архив "arşivden" XV/172.

1.2.3.5.17. Diğerleri

Birer örneğini tespit ettiğimiz diğer değişme örnekleri yorum yapmaya imkan vermeyecek kadar azdır.

-v- > -ğ-: cağabi VII/100.

-y- > -ğ-: başlağap XII/118.

-z > -y: Ḳıý I/260,

1.2.3.6. Dudaksılaşma

Farklı boğumlanma noktalarından çıkan ünsüzlerin dudak ünsüzlerine dönüşmesidir.[299] Türkiye Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında dudak ünlülerinin etkisi ile yanındaki ünsüzlerin dudaksılaşması örneklerine belirli kelimelerde bolca rastlanırken, bu değişikliklerin Kıpçak etkisi sayılabilmesi için düz ünlüler yanında da ünsüzlerin dudaksılaşma örneklerinin olması gerektiği belirtilir.[300]

1.2.3.6.1. -ġ-, -ğ- > -v- Değişmesi

Bu değişmenin örnekleri bölge ağzı için karakteristik özellikte kelimelerdir. Gelecek zaman çekiminin çokluk 1. şahıs çekiminde de "ğ > v" değişikliği bol örnek verir.

savuḫ I/115, edacavuḫ XVII/19, evládan sora III-a/15, Ḳırav "kırağı" XIII/105, köçürácavuḫ XV/43, oḫlavi < oklaġu V/39, süracavuḫ XVI/34, yaşayacavuḫ VII-c/204 vb.

1.2.3.6.2. h > f değişmesi

yalan mekrüfdür XVI/147.

---

[299] Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay: 657, Ankara 1996, s. 77.
[300] Bkz: Gülsevin, *Uşak…*, s. 61.

1.2.3.6.3. y > v değişmesi

Bölge ağzında "köy" kelimesinin "köv" veya "kóv" şeklinde söylenişi yaygındır: kóvdi III-a/5, kövünde V/2.

1.2.3.7. Ünsüzlerin Teşekkül Noktalarının Değişmesi

Bölgemiz ağzında güçlü bir kalınlaşma eğilimi olduğunu, özellikle ön damakta boğumlanan "g, k" ünsüzlerinin teşekkül noktasını değiştirmeye direnmesi ile bu ünsüzler yanında ünlü kalınlaşmalarının yarım kaldığını belirtmiştik. Ancak bazen bu ünsüzlerin de ünlülerdeki kalınlaşma eğilimine uyduğu görülmektedir.

g > ġ: böġura böġura XVI/42, düġuni II-b/48, ġuni VII-c/45, ġurcistanın VII-a/43.

-k > -ġ-: döşeġ◡alduḫ XV/53, işleġ◡adamlar XIII/213.

k > ķ, Ķ: eskúĶluğŭ◡olsa XXI/24, ķağıd II-a/47, ķorlār "körler" XVI/4.

Í > l: Alıntı kelimelerde bulunan bütün "l" sesleri Türkiye Türkçesine ön boğumlanmalı "l" olarak geçmiştir. Türkçede ön boğumlanmalı ünsüzler kalın ünlülerle hece kurmamasına rağmen bu ünsüz kendini korumuş, Türkiye Türkçesinde ön ve iç seste kendinden sonraki ünsüzler üzerinde palatalizasyona sebep olmuştur. Bu ünsüzler bölgemiz ağzında genellikler kalınlaşır. Son seste ekleşme sırasında ince şekilleri tercih eden ince "l" ünsüzü de bölgemiz ağzında çoğunlukla kalınlaşır ve ekleri alırken kalın ünlülü şekilleri alır.

ahalının XVI/285, áḫválatlar XII/154, alaķa saḫlasa XVI/312, halal XIX/2, halda IV/6, ḫalımda V/6, íĺlah I/9, ķulubi "kulübü" XVII/82.

1.2.4. Ünsüz Benzeşmesi

Boğumlanma noktaları birbirinden farklı veya yan yana söylenmesi zorluk yaratan sesler kelimenin söylenişini kolaylaştırmak için, bazen yazı dilinde de, fakat özellikle ağızlarda birbirine yaklaştırılır veya benzeştirilir.[301] Ünsüz benzeşmeleri tam benzeşme ve yarı benzeşme olarak iki grupta incelenebilir.

1.2.4.1. Tam Benzeşme

Bir kelimede yan yana veya aralıklı bulunan seslerden birinin diğerini boğumlanma noktası veya niteliği bakımından kendisine tam olarak benzeştirmesi

[301] Özkan, *Gagavuz…*, s. 78.

olayı[302] olarak tanımlanmakta olup, benzeşen ünsüzlerden daha ileride olanın geride olan ünsüze benzemesi şeklinde gerçekleşenine ilerleyici tam benzeşme, geride olan ünsüzün ileride olan ünsüze benzemesi şeklinde gerçekleşenine de gerileyici tam benzeşme denir.

1.2.4.1.1. İlerleyici Tam Benzeşme

Tespit ettiğimiz ilerleyici tam benzeşme örneklerini büyük ölçüde "n" ünsüzü etrafında gerçekleşmektedir. Bunlardan da "-nl- > -nn-" benzeşmesi yaygın olup, "n" ile biten isim ve fiil kök ve gövdelerinden sonra "l" ile başlayan ekler "+lAr, +lA-(n/ş/t), +lI, +luḫ" geldiği zaman görülür.[303] Diğerleri ise daha çok kişiye bağlı kullanımlarda ortaya çıkabilen değişmelerdir.

-lh- > -ll-: K̂ulluvallayi XVI/250,

-nɔd- > -nɔn-: iki gúnɔnep "iki gün deyip" XVI/102.

-nl- > -nn-: bunnari III-a/51, göránnar I/429, K̂arannuḫ XII/234, nişanni gelinner XII/271, onnar I/412, şennik I/593, yaḫınnanaḫ XII/129.

-nd- > -nn-:[304] günnúzi XV/112, onnan I/147,

1.2.4.1.2. Gerileyici Tam Benzeşme

Bölgemiz ağzındaki gerileyici tam benzeşme örnekleri ise yine Anadolu ağızlarının çoğunda görüldüğü üzere "-rl- > -ll-" değişikliğinde yoğunlaşmaktadır. En çok örneği şimdiki zamanın çokluk 3. şahıs çekiminde görülür. Aynı yoğunlukta görülmese de geniş zaman çokluk 3. şahıs çekimleri ve "r" ünsüzü ile sonlanan bazı kelimelere çokluk ekinin gelmesiyle oluşan örneklerine bolca rastlanır.

---

[302] Korkmaz, *Gramer…*, s. 207.

[303] Bütün Anadolu ağızlarında yaygın olan ve nerdeyse bütün çalışmalarda "bölgemizde en çok görülen" ya da "bölgemizde kurallı olarak bulunan" kaydıyla işlenen bu değişme örnekleri için, bkz: Özkan, *Gagavuz…*,, s. 79; Ercilasun, s. 125-126, Turan, 56-57; Gemalmaz, s. 209, Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 94; Demir, s. 89.

[304] Bizim derlediğimiz metinlerde "-m" ve "-n" ünsüzleri ile sonlanan isimlere, "+dan" ayrılma hâli ekinin getirilmesi sırasında pek rastlamadığımız bu benzeşme, Aliyev ve Kazımov'un çalışmalarında bölge ağzındaki önemli özelliklerden biri olarak gösterilir: Kazımov, s. 68 (bostannan "bostandan", arslannan "arslandan", adamnan "adamdan"; Aynı benzeşmeye Kars Azerileri ve Terekemeleri ağzında da rastlamaktayız: Ercilasun, 126-127 (bezirǵannan, bennen, altınnan, yanan, kimnen, ǵolumnan vb.). Bu çalışmalardaki ortak tespitler, Aliyev'in çalışmasında örneklerinin alındığı Kazakistandaki Ahıska Türklerinin önemli bir kısmının Ahıska'nın Asminza ve Ahılkelek bölgelerinden sürgün edilen Terekeme Türkleri olmasından kaynaklanmaktadır.

-rl- > -ll-: afsellárinán XVII/4, diyellár I/192, dögállar XVII/114, ḫılli XIII/119, isiniyellár XX/19, öbüllári XVII/17, pensiyanellára XVI/10, pĭraćektillár XVI/31, P̂ĭrafisollar XXI/23, rişfatḫollar "< rüşvetḫorlar" XV/250, tallaya I/192, yėllar XVII/99 vb.

-hk- > -kk- > -kK-: máKKemedá V/106, mökKem XVI/15.

-ln- > -nn-: mannisalar < bolnitsa больница "hastane" XVI/173.

-hs- > -ss-: massenimiz VI/26.

-ks- > -ss-: yüssek V/135.

-şᴗs- > -sᴗs-: besᴗsahataçan XV/81, çoḫussa "çoḫuş-, bir araya toplanmak" XII/250.

-zs-, -zᴗs- > -ss-, -sᴗs-: bulamassız I/353, K̂oparamassın VII-c/30, yüsᴗseksen XIX/5.

1.2.4.2. Yarı Benzeşme

Bir kelimede yan yana ya da aralıklı olarak bulunan seslerden birinin ötekini boğumlanma özelliklerinden bir veya ikisi bakımından, yani kısmen kendine benzeştirmesi olayıdır.[305]

Bölgemiz ağzında "şindi" kelimesi karakteristiktir. Yine "-nb- > -mb-" benzeşmesiyle ilgili örnekler Anadolu ağızlarıyla paraleldir.

1.2.4.2.1. İlerleyici Yarı Benzeşme

-ñr- > -ñn-:

soñna "sonra" XVII/133,

-çᴗy- > -çᴗc-:

üçᴗcüz 10,

1.2.4.2.2. Gerileyici Yarı Benzeşme

-md- > -nd-:

şindi III-a/34,

---

[305] Korkmaz, *Gramer*…, s. 241.

-nb- > -mb-:

ambarda XX/17, omᴗbeş XIII/211, pambuğ XV/257, sümbüllár XVIII/28, tembih I/141.

1.2.5. Ünsüz Benzeşmezliği (Aykırılaşma)

Ünsüz benzeşmelerinin zıddı bir ses olayıdır. Bir kelimede yan yana veya bir birine yakın duran ve boğumlanma nitelikleri bakımından birbirinin tıpkısı veya benzeri olan iki ünsüzden birinin, kendi boğumlanma noktasını ötekinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi olayıdır.

-r…r- > / -r…l-:

Ḵaraltın XII/244, saralıp XII/267, tekraldan VII-a/163, terkel "tekrar" XX/16, zerel ATF/11.

-fḳ- > -fġ-:

ġafġaz VI/51,

-ft > /-vt:

çivt gezen XII/202,

-ḳç- > -ḫc-:

çoḫca II-b/91,

-lb- > -lP̂-:

lamP̂a XX/1,

-nc- > -nç-:

falançanın II-b/44,

-sk/ > -sg-:

esgere V/3, esgiler IV/17,

-şḳ- > şġ-: başġa XIII/109,

-şt- > şd-: ulaşduramaduḫ XV/76.

1.2.6. Ünsüz İkizleşmesi

Eski Türkçeden itibaren her dönem ve sahada görülebilen ünsüz ikizleşmeleri,[306] iç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık va zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında, kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukta boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayıdır.[307]

Doğu Grubu ağızlarının karakteristik özelliğini teşkil etmekle, "iki, yedi, sekiz, dokuz, otuz" gibi sayı isimlerinde sistemli olarak ortaya çıkan bu değişme bakımından bölgemiz ağzı anılan ağızlarla paraleldir. Bazı örneklerde ise ikizleşen ünsüzün biri ya da ikisi yarı ve tam olarak tonlulaşabilir.[308] "k, ķ, d, p, t" ünsüzlerinde meydana gelen ikizleşmeler yanında "m, l, r, s, ş, z" ünsüzlerinde de gördüğümüz ikizleşmelerin "s, ş, z" ikizleşme örnekleri diğer Anadolu ağızlarında da yaygındır.[309]

-b- > -PP-:

çaPPuḫ I/121.

-c- > -cc-:

haccan "< he can" I/467, K̂occā VıII-c/210.

-d- > -dd-, -Td-:

o K̂addan "o kadar" XIII/127, on yeTdi I/80, yeddi I/95.

-ḫ- (< -ķ-) > -ḫḫ-:

doḫḫuzᴗay II-a/97, doḫḫuz yıl I/325.

-k- > -kk-, -kK-:

ikK̂ᴗay "iki ay" XIII/24, ikkisin da VII-c/180, on sekkizza XVI/266, sekKizinci VIII/60.

---

[306] Bkz: Korkmaz*, Nevşehir...*, 102-104.
[307] Korkmaz, *Gramer…*, s. 231.
[308] Bkz: Karahan, *Anadolu...*, s. 32; Ercilasun, 131-132; Gemalmaz, s. 215-218; Turan, s.56.
[309] bkz. Gülsevin, *Uşak…*, s. 68; Gülensoy, *Kütahya…*, 66-67;Günşen, *Kırşehir...*, s. 78-79; Demir, s.92; Demiray, 109-110.

-ķ- > -ķĶ-:

oↄķĶadár XVII/3, oↄķĶıs “o kız” XVI/219.

-l- > -ll-:

sevgülli XII/226.

-m- > -mm-:

hammısi XIII/34, Ķammindat XII/122, Ķommunist VII-b/50, temmüz “temiz” XIX/43, Tommatestán VI/28.

-p- > -pp-:

ḫappısı XVI/310, heppisin V/67.

-r- > -rr-:

yer kúrrasındagi < kürre (Ar.) “yerküresindeki” XVI/284.

-s- > ss-:

babassının II-b/33, buↄssahat XIX/57, Ķasser “kasiyer” XVII/122, orta assiyaya XXI/36.

-ş- > -şş-:

aşşaḫda XIII/266, başşan IV/30, olmamişşuḫ XVIII/17.

-t- > -tt-:

bittevi XIII/11, büttün XIII/271, ottuz manat II-b/69.

-z- > -zz-:

ázziyet XVI/328, gúzzel I/295, on sekkizza XVI/266.

1.2.7. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

Dilimizdeki bazı alıntı kelimelerin iç seslerindeki ikiz ünsüzlerin tekleşmesi olayıdır.

Bölgemiz ağzında Doğu Grubu ağızlarıyla paralel olarak ikizleşme olayları yaygın olarak görülse de bazen alıntı kelimelerdeki ikiz ünsüzlerin bazı kelimelerde

karakteristik olarak, bazı kelimelerde ise ikiz ünsüzlü ve ikiz ünsüzünün tekleştiği bir kararsızlıkla kullanıldığı tekleşme örneklerine rastlanmaktadır.

Türkçede yalın hâlde son ünsüzü tek olarak kullanılan, ünlü ile başlayan bir ek veya yardımcı fiil aldığında aslî şeklindeki ikiz ünsüzü ortaya çıkan Arapçadan alıntı kelimeler, bölgemiz ağzında ekleşme sırasında genellikle tek ünsüzlü kullanılır.[310]

-ḳḳ-, -ḳ◡ḳ- > -ḫ-, -◡Ḳ-:

ço◡Ḳuzumuz "çok kuzumuz" XV/212, haḫını "hakkını" VII-c/124,

-kk- > -k-:

tükánında XV/35.

-ll- > -l-:

bilor "billur" I/491, halediyerlar "hallediyorlar" I/65, miletlerdán XVII/7, puluḳ "pulluk" VII-a/152,

-mm- > -m-:

emim II-a/20,

-rr-> -r-:

kere XII/52,

-vv- > -v-:

evel II-b/57, Ḳuvatım XV/98, Ḳuvetliydi XIII/50,

-yy- > -y-:

muḲayetli I/176,

-zz- > -z-:

hazediyersin "hazzediyor musun" I/130,

[310] krş. Özkan, *Gagavuz…*, s. 83-84 (hakından, bülür "billûr", puluk, keret "kerrât", evel, azetmäzmiş "hazzetmezmiş").

1.2.9. Ünsüz Düşmesi

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste "r, n, l, f" gibi akıcı ünsüzler ile "y, g, ğ, k, h" gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı[311] şeklinde tanımlanan ünsüz düşmelerinin bölgemiz ağzında tespit ettiğimiz örneklerinin durumu şöyledir:

Bölgemiz ağzında akıcı ve sızıcı ünsüzlerin düşmesi hem Batı Grubu ağızlarında olduğu kadar güçlü değildir hem de gerçekleşen ünsüz düşmelerinin ardından düşen ünsüzden önceki hece ünlüsünün Anadolu ağızlarının pek çoğunda uzun ünlü hâlini alması bölgemiz ağzında, şahsa bağlı kullanımlardaki sınırlı örnekler dışında gerçekleşmez. Bölgemiz ağzında bu ünsüz düşmelerinin ardından geride kalan hece ünlüsü genellikle normal söyleniş uzunluğunda kalır, hatta normal söylenişine göre az da olsa kısalır.[312]

1.2.9.1. Ön Seste Ünsüz Düşmesi

Kelime başında ünsüz düşmesi ile ilgili örneklerimiz sadece "y" sesi ile ilgilidir.[313] Kelime başında "y" düşmesi daha çok Azeri sahasının başlıca hususiyetlerinden biridir ki[314] bölgemiz ağzında kurallaşmış olmamakla birlikte anılan saha ile paralel örneklere rastlanır. Ancak kelime başında "y" sesi bölge ağzında genellikle korunmaktadır.

y- > ø-:

dört yarım ilin içindá XII/52, igirmi beşinci VII-c/160, itanoadamlar XVI/160, üregindán II-b/24, ucadan uca V/77, üzi çatmiyer XVI/304.

oy- > oø-:

Şu örneklerde ise "y" ünsüzü kelime başında olmakla birlikte hızlı söyleyiş sonucu oluşan bağlanma neticesinde iki ünlü arasında kalarak düşmüştür.

---

[311] Korkmaz, *Gramer*…, s. 231.
[312] bkz. Ercilasun, s. 133, Kazımov, s. 75-77, Gemalmaz, 197, 202; Özkan, *Gagavuz*…,s. 84-87; Korkmaz*, Nevşehir*..., 106-110; Sağır, s. 103-11; Demiray, s. 102-109; Demir, s. 90-91.
[313] Eski Anadolu Türkçesinde "y-" düşmesi ile ilgili olarak, bkz. Timurtaş, s. 62.
[314] Ercilasun, s. 135; Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 368-369; M. Şiraliyev ve R. E. Rüstemov*, Azerbaycan Dilinin Garb Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1967, s. 6; Şiraliyev, M., *Naxcivan* …, s. 54-55; Karahan, *Anadolu*…, s 31.

doḫuzɔüzɔelli XV/150, kiɔollari “ki yolları” XV/113,

1.2.9.2. İç Seste Ünsüz Düşmesi

Kelime içi ünsüz düşmeleri hece başında, hece sonunda ya da iki ünsüzün peşpeşe gelen geldiği bazı kelimelerde önde olan ünsüzün düşmesi şeklinde görülür.

“ola, sora, nataur/natour, K̂aḫ-, sep-/ sáp-/ sap-, elá, belá” kelimelerindeki ünsüz düşmeleri bölge ağzında karakteristiktir.

Öğrenilen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs çekimlerinin “-mişin, -mişiz”, geniş zaman olumsuz 2 şahıs çekimlerinin “–mAsIn”, geniş zaman olumsuz şart birleşik çekiminin “-mAsA, devşirmek fiilinin “döşür-” şekillerinde kullanımı yaygındır. Diğer ünsüz düşmesi örnekleri kesin veya yaygın olmayan örneklerdir:

-d- > -ø-

günúz “gündüz” XVI/310.

-f- > -ø-

yuḫa VI/129.

-ğ- > -ø

bayā “bayağı” III-a/4, düştūnde “düştüğünde” VII-a/223, geldīnī “geldiğini” VII-c/106, ola “< olan < oğlan” I/110.

-h- > -ø-

mafɔolacağuḫ XVI/306, yāŭt I/3.

-l- > -ø-

boşatdilár XV/65, K̂aḫsaḫ II-a/2, K̂aranuḫdā XVI/38.

-ñ- > -ø-

biriz < biriñiz “biriniz” XVI/237, sora II-a/10.

-n- > -ø-

leçberluḫ XIX/36.

-r- > -ø-

otutturiyer IV/8, sapmiş “serpmiş” II-a/70, bişelár II-a/88.

-s- > -ø-

çaldırmışın I/560, tikmişin XIV/22, vermişin I/388, vermişiz “vermişsiniz” I/385.

-t- > -ø-

semerK̂ana XIII/150.

-v- > -ø-

döşüriyer II-b/29, nátaur “< ne tavır, nasıl” II-a/36.

-y- > -ø-

artizan “artezyen” XVI/229, belá “böyle” II-a/13, bonduruğa VII-a/150, elá I/188, eláysa I/79, hadi I/110, savet XII/10, şedán sora XIII/45.

-z- > -ø-

dayanamasın I/395, inanmasan I/548.

1.2.9.3. Kelime Sonunda Ünsüz Düşmesi

“-y” ünsüzünün “ola, buğda” kelimelerinde düşmesi karakteristik, “-l, -n, -r, -y” ünsüzlerinin “zati/ zate, şe, bi, nasi” kelimelerinde düşmesi ise yaygın olarak görülür.

-h > -ø

alla II-a/20.

-k > -øᵕ

túrᵕḫalK̡ını XII/76.

-l > -ø

nasi I/333.

-n > -ø

sati XIII/249, zate I/528, zati I/112, ola “oğlan” I/156.

-r > -ø

gidiye XX/11, bi VII-c/156.

-t > -tᴗ, -ø

dosᴗadamlar XII/115, puç "puşt" XV/249, serbēs VII-c/129, turisᴗolup XVI/359.

-y > -ø

buğda XIII/183, her şe IV/32, hiç bişe IV/32.

1.2.9.4. Erimek Üzere Olan Ünsüzler

Bazı ünsüzler ise erimek üzere olup zayıf bir şekilde duyulmaktadır.

-h- > -^{h}-

a^{h}a XII/199, ma^{h}arabaya XIII/18.

-y- > -^{y}-

emri^{y}le XV/198, iki^{y}di XIII/31, şe^{y}da VIII/74.

1.2.10. Ünsüz Türemesi

Kelime ön, iç ve son seslerinde, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayı[315] olarak tanımlanan ünsüz türemelerinin bölgemiz ağzındaki genel karakteri şöyledir:[316]

1.2.10.1. Ön Ses Ünsüz Türemesi

"y-" ve "h-" ön türemeleri bölge ağzında "elbet, akıl, avlu, itele-, üzüm," kelimelerinde genel, "epeyce, ağlat-, aldat-" kelimelerinde yaygın olarak görülür.

ø- > h-

haḴ̂ılli I/473, harıḫ III-a/45, havli (mdd), helbet I/252, hepeycá VIII/74.

ø- > y-

yığladan[317] "ağlatan" XVI/282, yaldatdilár[318] XVII/30, yığvasinán < iğvāʿ (Ar.) "kışkırtmasıyla" XVI/230, yitáliyáḫ mi I/430, yüzüm[319] II-a/66, III-a /22.

---

[315] Korkmaz, *Gramer…*, s. 231.
[316] krş. Ercilasun, s. 138-141, Kazımov, s. 77-79, Gemalmaz, 202-206; Özkan, *Gagavuz*,, s. 89-92.
[317] bkz. Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 39.
[318] Karamanlıoğlu, s. 21 (alda- > yalda-).
[319] Karamanlıoğlu, s. 21 (üzüm > yüzüm).

1.2.10.2. İç Ses Ünsüz Türemesi

Bölgemiz ağzında kelime ortasında türeyen ünsüzler "h, v, y" ünsüzleri etrafında gerçekleşir. İç ses ünsüz türemeleri genellikle içinde "ayın" ve "hemze" bulunduran Arapçadan alıntı kelimelerde görülür. Bu türemeler "-ayın- > -h-, -v-, -y-" veya "-hemze- > -h-, -v-, -y-" değişmeleri olarak da değerlendirilebilir.

Türkçe kelimelerde ise özellikle "ne" zamirinin ünlü ile başlayan bir kelimeye, ek-fiil yada yardımcı fiil alırken bu kelimelere ulanması sırasında "y" türemesi yaygın olarak görülür.

"ñ" ünsüzünün bölge ağzındaki durumunu incelerken damak ünsüzlerinden birinin ilavesi ile de kullanıldığını belirtmiştik.

-ø- > -h-

ėhtibari < iʾtibār (Ar.) "itibar" XVI/17, máhsul < masʿūl "mesul" XVI/315, sahat < saʿat (Ar.) XV/81.

-ñ- > -ñg-, -ñ$^{\underline{h}}$-

añgiyerlár II-b/23, düñgúr II-b/78, yeñgi V/42, yüñ͡glári V/35, Ṫoñ$^{\underline{h}}$masın VI/29 vb.

-ø- > -v-

duva <duʿā (Ar.) I/53, duvaciyim I/179, povez < poezd, поезд "tren" XV/97.

-ø- > -y-

rigiyon < region, регион "bölge" XVI/301, Ḳ̂ayde < ḳaʿida (Ar.) "kaide" XIII/372, vaḲ̂iyesindá < vāḳıʿa (Ar.) "olayında"VI/20.

Aşağıdaki örnekler ise ünlü ile biten bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanması sırasında ünlü karşılaşmasını engellemek amacıyla ortaya çıkmış "y" türemeleridir:

-ø > -yᴗ

buyᴗimiş I/552, dēyᴗoraya I/595, nayᴗisa XIII/9, nayᴗiş I/381, nayᴗola I/342, náysá V/25, neydaḫ I/310, neyᴗettuḫ II-a/50.

1.2.10.3. Son Ses Ünsüz Türemesi

Kelime sonunda türeyen ünsüzler "m, n, y" olarak görünmektedir. Ercilasun, kelime sonunda türeyen bu ünsüzlerin analojik ektilerle meydana geldiğini ya da eski Türkçedeki "n"li eklerin kalıntıları olarak kullanıldığını ifade eder.[320]

-ø > -ʰ

Ta͡ʒʰ I/269.

-ø > -m: keşkem I/309, yoḫsam XVIII/18.

-ø > -n

ahan I/122, aḫan I/246, az bişen I/246, benen "bana" XII/65, etmeK kimin XXI/52.

-ø > -y, -yᴗ

abay I/148, babay I/257, náy yetmási XV/87, Taday I/272, tarlay II-a/52 vb.

1.2.11. Yer Değiştirme (Göçüşme)

Daha çok "r" ve "l" ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde görülen bu olay, kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Yan yana buluna sesler arasındaki göçüşme "yakın göçüşme", uzak sesler arasındaki göçüşme "uzak göçüşme" olarak isimlendirilmektedir.[321]

1.2.11.1. Yakın Yer Değiştirme

Tespit edilen örnekler bölge ağzı için tek şekil değildir. Hepsinin normal kullanılışlı örnekleri vardır. Ancak örneklerimizin "zemheri, merhum, kısmı, salğam" kelimeleri dışında kalan kelimelerdeki yer değiştirme olayı oldukça yaygındır.[322]

-şḫ (<-şḳ-) > -ḫş-

baḫşasi I/324.

---

[320] Ercilasun, s. 140.
[321] Korkmaz, *Gramer…*, s. 107.
[322] krş. Ergin, *Dede Korkut II...,* s. 373 (Dede Korkut'ta göçüşme olayını bir iki kelimede olduğu tarvandur-; Azeri sahasında yer değiştirmeye uğramış kelimelerin Dede Korkut'ta asıl şekillerini koruduğu belirtilir. Terekeme ağzında: terpet-, körpü, torpaḫ, örgen-, melmeket, ireli, yarval-; Çinçavat ağzında: yavral-, surfa, görset- öskür-, burğul, düyne, baḫşa).

-ks- > -sk-

eskúĶluğ XXI/24.

-ğs- (< -gs-) > -sg-/-sk-

gösgüná VII-c/50, göski AT/133.

-ğl- > -lğ-

salğam “sağlam” XV/245.

-mh- > -hm-

zehmeri II-c/1.

-ms- > -sm-

kismem X/72.

-rh- > -hr-

máhrum XVI/375.

-fr- > -rf-

surfalar II-b/54.

-kr- > -rk-

terkel “tekrar” XX/16.

-pr- > -rp-

torpaḫ XVII/125, yarpağı XII/267.

-sm- > -ms-

Ķız Ķımsı V/15,

-vr- > -rv-

árvátlar XIX/4.

Şu örnekte ise ünsüz ile ünlü yer değiştirmiş görünmektedir:

o havalda “o ahvalde” XIII/128.

1.2.11.2 Uzak Yer Değiştirme

Tespit ettiğimiz örneklerin hepsinin kullanımı bölgede yaygındır.

görsatmişdur[323] XVI/76, irali "ileri" I/466, servel beg "Selver"XVI/358, şarval "şalvar" VII-c/42.

1.3. Hece Kaynaşması

Anadolu ağızlarının pek çoğunda yoğun olarak görülen hece kaynaşması "g, ğ, h, k, n, v, f, y" gibi aşınmaya ve düşmeye elverişli ünsüzlerin, yanlarındaki ünlülerle beraber düşerek kelime içindeki hece sayısını azaltması demektir.[324]

Ahıska Türkleri ağzında hece kaynaşması örnekleri daha çok "n, (ḳ, k > ġ, g >) ğ, y" ünsüzlerinin belli durumlarda düşerek önce ikiz ünlü, sonra da ikiz ünlülerin kaynaşarak veya birinin düşerek tek ünlü olarak kullanılması ile meydana gelmiştir. Bu şekilde meydana gelen hece kaynaşması örneklerinin büyük bir kısmının ünlülerinin normal ünlü uzunluğunda söylenmesi, bu kaynaşmanın eski ve oluşan şekillerin bölge ağzı için karakteristik olduğunu gösterir.

1.3.1. Kök veya Gövde Halindeki Kelimelerde Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları:

-y- düşmesi ile: bonduruğa "boyunduğa" VII-a/150, gúvegá <güvegi-y-e, II-b/62, şe͡din "şey edin" XIII/336.

-ğ- düşmesi ile: bayā "bayağı" III-a/4, düştū̆nde "düştüğünde" VII-a/223, geldi̇̄nī̇̄ "geldiğini" VII-c/106, muratçīm "Muratçığım" I/615.

-h- düşmesi ile: yoḫdur dā "yoktur daha" XX/13.

1.3.2. Eklerdeki Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları

Bölgemiz ağzında bazı eklerin durumunun da ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

---

[323] bkz. Ahmet Günşen, "Göster- ve Görset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Kayseri 2006, s. 35-49 (görset-/ körset- şekillerinin bazı dilcilerce göster-/ köster- biçiminin göçüşmeli şekli sayıldığı, ancak bu fiillerin ayrı fiiller olduğu ifade edilir.)

[324] Ercilasun, s. 142.

İyelik 2. çokluk şahıs

Türkiye Türkçesindeki "+nIz, +nUz" kullanımlarına göre "n" düşmesine bağlı hece kaynaşması gibi görünen olay, Eski Türkçedeki "+˚g̈˚z, +˚g˚z" şekillerinin[325] varlığına paralel ve bu şekillerin devamı olarak bölgemiz ağzında çokluk 2. şahıs iyelik ekinin "ñ" ünsüzünün "n" ve "g/ g̈" olarak ayrışması, ardından sızıcılaşak "ğ" ünsüzüne dönüşmesi ve son olarak eriyip kaybolması ile "+(I)z, +(U)z" şeklinde kullanılmasıdır:[326] Bu kullanımı bölge ağzı Doğu Anadolu ağızları ile ortaklaşırken, Türkiye Türkçesi ve diğer Anadolu ağızlarından ayrılır.[327]

anazinán babaza "annenizle babanıza" XIII/346, babaz "babanız" XX/15, biriz "biriniz" XVI/237, genduzi "kendinizi" II-b/17, meyvaz "meyveniz" XVII/113, o yerizda "o yerinizde" XIII/214 vb.

İyelik Kökenli Çokluk 2. Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman ve şart kipi ekleri üzerine "+nIz, +nUz" olarak gelen ek, yukarıda açıklanan sebeplerle bölgemiz ağzında "+z" olarak kullanılır.

gelduz "geldiniz" I/573, getmesez "gitmezseniz" II-a/88, góturduz "götürdünüz" XIX/60, gördüz "gördünüz" XII/214, oŋusaz "okusanız" XVI/88 vb.

Zamir Kökenli Çokluk 2. Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gereklilik kipleri üzerine "+sInIz, +sUnUz" şeklinde kullanılan çokluk 2. şahıs eki, yine yukarıda izah edilen şekilde ayrışma, sızıcılaşma ve eriyerek hece kaynaşması yolunu izleyerek bölgemiz ağzında "+sIz, +sUz" şekline dönüşmüş görünür. Ancak bu kullanım bir hece kaynaşmasından çok, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımın devamı olarak değerlendirilmelidir.

açınacaŋsız "açınacaksınız, soyunacaksınız" XIII/164, binácaŋsız "bineceksiniz" XV/66, çıŋmalisız "çıkmalısınız" XVI/39, eyᴗetmişsiz "iyi etmişsiniz" I/353, gedarsız "gidersiniz" XVI/41, içúrmiyasız "içirmeyesiniz" XIII/346. neᴗdiyersiz

[325] bkz. Gabain, *Eski Türkçe*…, s. 70 (+˚ŋ˚z, +˚ŋ˚zlar, +˚g̈˚z, +˚g˚z).
[326] krş. Ercilasun, s. 143.
[327] Karahan, *Anadolu...*, s. 40-41.

“ne ediyorsunuz” I/483, vermiyasız “vermeyesiniz” XIII/347, yaḫarsız “yakarsınız” XVI/234 vb.

Bu ek öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde “şs>ss” benzeşmesinden kaçındığı bazı örneklerinde “+iz” olarak da kullanılır:

aldurmamişiz “aldırmamışsınız” I/572, gálmişiz “gelmişsiniz” II-b/15, ögrátmamişiz “öğretmemişsiniz” VII-a/313, vermişiz “vermişsiniz” I/385 vb.

Gelecek Zaman Teklik 1. Şahıs Çekimi

Bölgemiz ağzında fiillerin gelecek zaman teklik 1. şahıs çekimlerinde gelecek zaman ekinin son ünsüzü iki ünlü arasında kalarak önce sızıcılaşır, sonra düşer ve iki ekin “+AcAm” şeklinde birleştiği hece kaynaşması olayı ortaya çıkar.[328]

başliyácám “başlayacağım” V/134, edecám “edeceğim” VII-a/181, gedecám gideceğim” VII-a/168, içácam “içeceğim” VII-c/223, söyliyácám “söyleyeceğim” V/27, terif edecem V/48, tutacam “tutacağım” VII-a/173, verecám “vereceğim” I/183, yaturacam “yatıracağım” VIII/53 vb.

Gelecek Zaman Teklik ve Çokluk 2. Şahıs Çekimleri

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “+sIn, +sUn” şeklimde kullanılan teklik 2. şahıs eki, gelecek zaman çekimlerinde “s” ünsüzünü, gelecek zaman ekinin son ünsüzü ile beraber düşürür ve nadir de olsa “+AcAn” şeklinde hece kaynaşmasına uğrar. “s” ünsüzünün düştüğü örnekler bölgemizde “+sIz, +sUz” şeklinde kullanıldığını belirttiğimiz çokluk 2. şahıs ekinde de görülebilir ve “+Acaz” şekline az da olsa rastlanır:

alacan “alacaksın” I/446, gáturacan VII-c/140, gedecen “gideceksin” XIII/16, Ḳırılacaz “kırılacaksınız” XIX/31, ölácaz “öleceksiniz” XIX/31, Ṯaşıyacan “taşıyacaksın” XVI/46, tutulacan “tutulacaksın” XII/140.

Emir kipi Çokluk 2. şahıs çekiminde

Tek örnekte rastladık

gizlán “gizleyin” XXI/33.

[328] Krş: Ercilasun, s. 143.

“Ḳoyermiyellár VII-a/56, Ḳoyormiyerlár XV/164, Ḳoyurmadilár XV/61” örneklerinde[329] “koyuver-” birleşik fiilinden önce zarf-fiil ekinin düşmesiyle oluşan “koyver VII-a/90”, ardından “v” ünsüzünün düşmesiyle oluşmuş hece kaynaşması sonucu yeni bir kelimenin oluştuğunu görüyoruz.

1.4. Hece Yutumu

Bir kelimede ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması[330] demek olan hece yutumu en az üç heceden oluşan biçimlerde ortaya çıkan ve söyleyiş kolaylığı sağlama eğilimine dayanan bir hadisedir.

Bölgemiz ağzında daha çok ilgi hali eki almış kelimelerde görülür:

baban meselesi “babanın meselesi” I/417, bunnan “bununla” XIII/167, elinᴐaltında “elinin altında” VI/38, onᴐiçun “onun için” XVII/143, orda Ḳalan malın hesabına “orada kalan malının hesabına” XVI/191, sánın baban güci “senin babanın gücü” I/103, yengán elindán “yengenin elinden” I/200 vb.

“lı, ci, hi, yu, yı” hece yutumlarının görüldüğü diğer örneklerimiz ise şunlardır:

ázarbaycanlarᴐidi “azebaycanlılar idi” XIII/249, ikinᴐcihan vuruşunda “ikinci cihan” XVI/371, Ḳulluvallayi “ḳulhuvallahiyi” XVI/250, Ḳuya “kuyuya” XVIII/13, vano Tayi “Vano dayıyı XIX/41 vb.

[329] krş.Ercilasun, s. 144 (ġoyerdiler, ġoyuruyordu).
[330] Korkmaz, *Gramer…*, s. 116.

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. Kelime Yapımı

Her dil, onu konuşan insanların yaşam tarzı, dünyayı ve kâinatı algılayışı, ilk başta yaşadığı ya da sonradan yerleştiği coğrafyada bulunan komşu topluluklarla etkileşimi, zaman içinde gelişen bilim, edebiyat, felsefe, siyaset, din vb. alanlardaki gelişmeler çerçevesinde karşısına çıkan ve kendi dilinde bulunmayan soyut ve somut kavramları ifade edebilmek için yeni kelimelere ihtiyaç duyar. Bu yeni kavramları karşılamak için ihtiyaç duyulan kelimeler çeşitli yollarla dile kazandırılır.

Dilin söz varlığını genişletip zenginleştirmek için başvurduğu yol kelime yapımıdır. Kelime yapımının da farklı yolları vardır.

Türkçede, kalıplaşma, deyimleşme, birleştirme yollarını kullanarak kelimelere yeni anlam veya görevler yüklemek, yabancı dillerden doğrudan kelime almak ya da mevcut isim ve fiil soylu kök veya gövde halindeki kelimelerden yapım ekleri vasıtasıyla yeni kelimeler türetmek kelime yapımının başlıca yollarıdır.

2.1.1. Yapım Ekleri

Yapım ekleri isim kök ve gövdelerinden yeni isim ve fiil gövdeleri yapan eklerdir.[331]

Yapım ekleri kullanılarak isim ve fiilerin kök veya gövdelerinden türetilmiş kelimelere türemiş kelimeler denir. Kelime kökleri ve türeyen kelimelerin cinsine göre dört türlü yapım eki vardır:

1. İsimden isim yapma ekleri,

---

[331] Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay: 827, Ankara 2003, s. 21.

2. Fiilden isim yapma ekleri,

3. İsimden fiil yapma ekleri,

4. Fiilden fiil yapma ekleridir.

Bölgemiz ağzında tespit edebildiğimiz ve bazıları bölge ağzına has kullanımlar da gösteren yapım ekleri şunlardır:

2.1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

İsimden isim türeten eklerin geldiği isime ve üstlendiği fonksiyona göre farklı özellikleri vardır.

+aç

Fazla işlek olamayan bir kuvvetlendirme ekidir.

paẖr**aç** XVI/163,

+egi, +eg, +av (<+A-gI/U)[332]

İsimden fiil türeten "+A-" eki ile fiilden isim türeten "-gU" ekinin kaynaşmasından oluşmuş isimden isim ve sıfat türeten birleşik bir ek olup, bu biçimiyle sınırlı sayıda kelimede görülür.

güv**egi** "güveyi" VII-c/112, gúv**eg**á "güveyiye" II-b/62, Ḳĭr**av** "kırağı" XIII/105.

+an

Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevindeki bir ekin Türkiye Türkçesine uzanmış ve kökle kaynaşarak canlılığını yitirmiş bir kalıntısı niteliğindedir.

oğl**an** I/6.

+Ar, +şAr

Asıl sayılardan üleştirme sıfatları türetir, bu sıfatlar tekrarlama yoluyla zarf görevine girer. İşlek bir ektir.

az**ar**ↄaz**ar** XV/131, bir**er** bişey kesip V/36, happısında bir beş**er** tána XVIII/8, on**ar** tána XVIII/8 vb

[332] Ekin yapısı ile ilgili olarak, bkz: Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 34; Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 510 (kırağı), s. 410 (güvey).

+CA

Sıfat, zarf ve isim niteliğinde kelimeler türetilen bu ek aslında eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir isim çekimi eki iken kalıplaşma yoluyla nitelik değiştirerek zamanla yapım eki işlevi üstlenmiştir. Sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan sözlere gelerek eklendiği kelimeye "oldukça" anlamı katan, benzerlik ve azlık işlevinde küçültme sıfatları, sıfatlara "olarak" anlamı katarak tarz zarfları yapmak gibi pek çok fonksiyonu olan ekin en yaygın işlevi millet adlarından dil isimleri türetmektir.[333] Ek bölgemiz ağzında da işlek olarak kullanılır.

ayaḫ**ça** XXII/26, ala**ca** XIII/323, bala**ca**si XV/277, gúrci**ca** XVI/96, ne**ce** "nice" XII/245, ne**çe** " ne kadar" V/52, orus**ça** XVI/36, ön**ce** VI/80 vb.

+caḫ (<+çA+ok)

"+CA" ekininin Türkçenin "ok" kuvvetlerndirme edat ile genişletilmiş veya kaynaşmış şeklidir.[334]

an**caḫ** II-a/6, si**caḫ** III-a/46.

+CI, +çu

Türkçenin bütün sahalarında işlek olarak kullanılan bu ek meslek, alışkanlık, uğraşma ile ilgili isimler yapar. Eski Türkçede sadece "+çI"şekli kullanılan ek[335], Eski Anadolu Türkçesinde "+cI" imlâsıyla görülür.[336] Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak kullanılır.

Bölgemiz ağzında, sonradan geliştiğini düşündüğümüz ünlü uyumlarına uygun sınırlı sayıdaki örnek dışında, bu ekin "+Ci" şeklinde, tek şekilli olarak kullanılması karakteristik bir özelliktir. Orta hece durumuna geçtiğinde kalınlık-incelik uyumuna uyup uymamak bakımından kararsızlık gösterir. Yer yer görülen orta hecedeki yuvarlak ünlülü kullanımların ise büyük oranda "+luḫ" ekinden önce gerçekleşmesi dikkat çeker.

---

[333] Zeynep Korkmaz, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 12-84.
[334] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 39-41 (+CAk).
[335] Gabain, *Eski Türkçe*…, s. 43 (añçı, yadçı, içreki orunçı)
[336] Timurtaş, s. 77.

Ünsüzü bakımından ise tonsuz şeklinin kullanılmasındaki yaygınlık devam etmektedir.[337] Ünlü veya tonlu ünsüzlerle biten kelimelerden sonra hem tonlu hem tonsuz şeklinin kullanıldığı görülür.

ayrıḫ**çi**luği XVIII/18, ayrım**çi**luğ◡etdi XVIII/17, banḳa**cı**luği II-a/98, baş**çı**luğ◡ediyerdi XII/12, davul**çi** VII-c/89, degirman**çi**ların XII/210, değirman**çu**luḫ XII/195, düşman**çi**luḫ XIII/257, el**çi**lúḫ II-b/6, ḫayvandar**çu**luğinán XVI/315, Ḳ̂alḫoz**çi** XIII/207, kömek**çi** XIV/15, mağazin**çi**lár XIII/353, millet**çi**luğa XVI/73, nöbet**çi** XII/232, posta**cı** I/213, remçi "falcı" AT/135, sağ**ci** "sağdıç" VII-c/112, sol**ci** "sağdıç"[338] VII-c/112, tĭraḳtor**çi**ydim XIII/207, yaban**çi** X/46, yalan**çi** V/118, yardım**cı**sıyım VIII/1, yardım**ci** I/225, yazi**ci**lar ATD/171, yol**çu**luḫda VII-a/66, zurna**çi**ynan VII-c/89 vb.

"ḫayvandarçuluḫ" kelimesinde aynı fonksiyona sahip " (Fa.) +dar" eki ile " (T.) +çu" eki üst üste gelerek ek yığılmasına sebep olmuştur.

+CIḫ, +CUḫ

Küçültme işlevi ile sıfatlar ve küçük olma, sevgi, şefkat ifade eden isimler türetir.

bon**cuḫ**[339] I/87, emim oğli musa**cuḫ/** ġoli-budi ġısa**cuḳ**[340] GBV/132, vaġon**cuḫ**lar XIII/95.

murat**çī**m "Muratçığım" I/615 örneğinde ise hece kaynaşması sonucu ek "+cı" şeklinde dönmüştür.

+caz (<+CAk+Iz)

bilduġum**caz** "bildiğim kadarıyla" VII-c/1 örneğinde ünsüz erimesi sonucu hece kaynaşması kaynaşması ortaya çıkmış ve ek "+caz" şeklinde dönmüştür.

+daş

Ortaklık ve beraberlik bildiren isimler türetir.

arḫa**daş** II-b/77, arḫa**Taş**larımi XV/186, Ḳ̂ar**daş** II-a/61, ömür yol**daş**ın I/271.

---

[337] krş.: Karamanlıoğlu, s. 24 (otaçı, savçı, yayçı)
[338] Ahıska Türklerinde damadın iki sağdıcı olur. Birine *sağduci* diğerine de *solduci* adı verilir.
[339] Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 159 (Räsänen: < *boyun+cuk)
[340] Asif Hacılı, *Geribem Bu Vetende Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyyeti*, Gençlik, Bakı 1992, s. 132. ("+cuḳ" şekli bölge ağzının özelliği olmadığı gibi yazılı metinlerdeki imlâ dağınıklığını gösteren örneklerden sadece biridir.)

+duruḫ

Tek kelimede rastladığımız işlek olmayan, daha çok araç gereç isimleri yapan bir ektir.

bon**duruğ**a VII-a/150.

+gil

Yazı dilimizden çok, Anadolu ağızlarında karşımıza çıkan ek şahıs, akrabalık ve unvan adlarından sonra gelerek o şahıs ve akrabaların mensuplarını gösteren isimler yapar.[341]

babası**gil**á I/288, bacım**gil**dá XVI/212, düñgúr**gil**á II-b/48, efendi**gil** XVII/342, emin**gil**lár VII-a/6, lömen**gil**lárdán V/103, oğlan**gil**á II-b/51, sadri emi**gil**á I/391 vb.

+úl

Ses yansımalı köklerden ikincil biçimler oluşturan bir ektir. Bu ekle oluşan şekiller yeni türemelerde isim gövdeliği yaparken, ek almadan ikileme biçimiyle zarf olarak da kullanılır.

gür**úl**ti XIX/20.

+In, +un, +n

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki vasıta hâli ekinin bir kalıplaşma aşamasından geçerek bir zarf türetme ekine dönüşmesinden oluşmuş bir yapım ekidir. Zaman bildirme anlamı taşıyan isimlerden zaman zarfları, bu ekle genişletilmiş isimlerin tekrarlanmasıyla tarz zarfları oluşturur.[342]

aḫşam**ın** III-a/20, bahar**ın** XV/259, gizl**in** gizl**in** VII-c/12, gúz**un** "güzün" III-a/51, Ḳışı**n** VII-c/82, yazı**n** III-a/15.

+(I)l, +(u)l

Ekin eski bir "+sIl" ya da "+gIl, +gUl" ekinden geldiği ifade edilir.[343]

Ḳızı**l**a "altına" XIX/30, us**ul**[344] "yavaş" I/321, yeşilɔimiş X/1.

---

[341] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 47.
[342] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 48.
[343] Ergin, *Türk..*177; Banguoğlu, s.177; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 49.

+la, +laḫ (<+la-g)[345]

Sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkan birleşik bir ektir. Metinlerimizde rastlamadığımız, ancak bölge ağzından yapılan çalışmalardaki örneklere bakarak sondaki fiilden isim yapan "-g" ekinin tonsuzlaşıp ekin "+laḳ" şeklinde kalıplaşmasının ardından bölge ağzının son ses arka damak "k"sini süreklileştirmesi ile "+laḫ" şekli de görülebilir.

ḳışlaḫa ATD/171, Ḳışlasi VII-a/38, yaylanın VII-a/38, yaylaḫda ATD/171.

+lI, +lU, +ni

Türkiye Türkçesinin her isme gelebilen ve isimden isim ve sıfat türeten en işlek eklerinden biridir. İsimlerden "sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma" anlamlarında sıfatlar; "bir millete, kavme, hanedana, bir şehre, bir yere bağlı olma veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma" anlamı veren sıfatlar ve yer adları türetir.[346]

Ek bölgemiz ağzında genellikle "+li" şeklinde kullanılmaktadır. "-n" ile biten isimlere ise yaygın olarak "+ni" şeklinde gelmektedir.

Ekin kelime içinde kaldığı durumlarda ünlü uyumlarına uyan örneklerine rastlansa da genel olarak uyum dışı kaldığı görülür.

+li: abastubanli VII-b/50, acıli V/138, aḫılli, I/454, aḫpunli III-a/50, artvinlilár IX/24, azğurlidürler IV/1, atli I/534, bağlidur II-b/33, baḳılilár VII-a/240, becáriKliymiş I/170, beşibirlilár VII-c/50, boyli V/88, canli II-a/39, çeşitli VI/14, deliḴanli II-b/28, dereli tepeli VII-b/2, düşünükli I/474, evli VII-a/155, gelurli XV/211, gizli V/66, gücli I/106, güğünovulli XIII/58, güler yuzli XII/72, ğamli V/117, ḫaḴılli I/473, ḫevotliyim IV/1, ḫeyirli II-b/14, ḫırli I/430, içli VI/13, insafliydilár VII-a/192, Ḵalayli VII-c/64, Ḵalem Ḵaşli XII/270, Ḵanayaḫli XIII/33, Ḵanli V/84, ḳarşiluḫli VII-b/91, Ḵatli III-a/32, kirişli VII-a/91, Ḵoḫuli VII-a/232, Ḵulaḫli VI/12, lezzetlidür VI/8, meyilli III-a/35, muḴayetli I/176, mutli I/273, neráliisin VII-a/300, nümereli V/112, oğulli I/610, osmanli VII-a/332,

[344] Banguoğlu, s. 177 (Batı Türkçesinde bu ekle ilişkilendirebilecek kelime sayısının azlığını vurgularken örnekler arasında usul kelimesini de verir); Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 49.
[345] Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 44 (başlaġ, ḳışlaġ, yaylaġ).
[346] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 54.

ömeroğ**li** II-a/1, örtü**li**cá XVI/332, Ĥal**li** VII-c/115, posof**li** IX/33, köv**li** X/80, sevgü**li** V/103, sır**li** V/58, sögüt**li** XVI/220, suç**li**yim I/112, su**li** VI/15, şennik**li** VII-c/133, şifir**li** VII-a/90, Ĥatli**y**á II-b/82, tav**li** XVII/80, teker**li** VII-a/82, Ĥuz**li** XV/218, tür**li** VIII/99, var**li** VII-b/26, var**li**yuḫ VII-b/25, yağ**li** VI/13, yapraḫ**li** VII-b/76, yara**li** V/80, yazı**li** II-a/47, yer**li** VII-a/7, yúḳ**li** XIII/89, yüzi Ḵuy**li** XV/58, zanav**li** VII-a/237 vb.

+lı: aḫısḫa**lı**larda VII-c/83, at**lı**nın VII-c/87, ḫır**lı** VII-a/297, lazım**lı** V/56,57, osman**lı** VII-b/80, Ĥat**lı**mız VI/82, yara**lı** V/147, noyan**lı**ydi IX/18

+lu: doğum**lu**yum III-a/1.

+lü: güc**lü** II-b/79, istek**lü** IV/30.

+ni: can**ni** ATD, nişan**ni** VII-b/19, osman**ni** VII-b/52, VIII/64.

+lıḫ, +luḫ, +lik,+nik, +nuḫ

Türkçenin en çok kullanılan yapım eklerinden biridir. Asıl işlevi "tahsis, bir şey için" anlamlı, sıfat olarak da kullanılan isimler türetmek olan ekin görevi ve kapsamı da zamanla genişlemiş; "tahsis, bulunma" işlevi ile "bir şeyin toplu olarak konulduğu, bulunduğu yer" anlamıyla mekân, yer isimleri; "bir şey için" anlamı ile tahsis işlevli âlet isimleri; bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren isimlerden meslek isimleri ve uğraşı isimleri; siyasî, felsefî, dinî düşünüş ve inanışı, o inanışa bağlılığı bildiren isimler, rütbe ve makam bildiren isimler; çeşitli nitelikteki isim ve sıfatlara gelerek onları yaygınlaştıran, genelleştiren soyut isimler vb. yapmak gibi çok geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.[347]

Bölgemiz ağzında ekin karakteristik kullanımı "+luḫ" olup diğer şekiller nadir görülür. Yalnız "şenlik" kelimesinin "+nik" şekli ile kullanımı karakteristiktir.

ḫasta**lıḫ**tan VII-a/232, ḫazır**lıḫ** VII-a/14, tanır**lıḫ** XVI/336; bir**lik** II-a/75, özel**lik**le VI/73, pis**lig**i III-a/36, şen**lik**luḫ VII-c/135, temiz**lig**ıişlériná III-b/2; ac**luḫ** XIII/226, adalat**luḫ** XVI/336, ayıpluğa I/599, az**luḫ** II-a/78, batḴaḫ**luḫ** II-a/51, beláluginán "böylelikle" II-b/31, çátin**luḫ** XIII/226, degirmançi**luḫ** XII/195, dost**luğ**uni I/601, düzgün**luḫ** XVI/336, elçi**luḫ** II-b/6, eskúḴluği XXI/24, gecá**luḫ** XVI/26, genç**luğ**umda I/363, gúc**luḫ** III-a/50, ḫarç**luğ**i I/130, ḫayvandarçu**luğ**inán

[347] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 55-58.

XVI/315, Ḳabristan**luḫ** XII/225, Ḳamiş**luḫ** II-a/51, Ḳara^{v}ulluğ◡ediyer XX/16, Ḳarışıḫluh XVI/37, Ḳari**luḫ** "kadınlar" XIII/218, Ḳış**luḫ** III-a/31, ḳot**luḫ** "kötülük" XIII/310, kóç**luḫ** XIV/11, lazum**luğ**um I/187, mázar**luğ**a IV/23, mehriban**luğ**umuz XIX/55, nerda**luğ**un I/525, orta**luḫ**da XIX/44, ráḫmet**luḫ** II-a/19, sutḲa**luḫ** "günlük" XV/279, talla**luḫ** XVIII/28, vermámaz**luḫ** II-b/76, yalağuz**luḫ** I/193, yaz**luḫ** XX/4, yeddi yil**luğ**a XIX/19, yetási**luğ**◡idi XXI/11, zengún**luğ**i II-a/57, zor**luḫ** I/226; şen**nig**in I/595, şen**nig**i XVII/100, şen**nik** I/593, şen**nik**luḫ VII-c/105; gün**nuğ**umdan X/1 vb.

"ḳabristan < (Ar.) ḳabr + (Fa.) –istan" kelimesi zaten "mezarlık" anlamına gelir. Yer, mekân isimleri yapan "+istan" eki üzerine aynı fonksiyondaki "+luḫ" eki gelerek ek yığılması ortaya çıkmıştır. Muhtemelen "+istan" ekinin fonksiyonu unutulup kelimenin anlamı "mezar" olarak algılandığından yeniden "+luḫ" eki kullanılmıştır.

Bir başka ek yığılması da "şennikluḫ" kelimesinde aynı ek üst üste gelerek ek yığılmasına sebep olmuş görünmektedir. Sevinçli, neşeli, neşe veren ankamındaki "şen" kelimesine +lik" eki getirilerek türetilen şenlik kelimesi bölge ağzında "topluluk, halk, kalabalık" anlamlarına gelir. Bu şekliyle "eğlence, eğlenceli olma hâli" anlamını kaybettiğinden ikinci "+lik" ekiyle türetilen "şenliklik" kelimesi "eğlence" anlamını yeniden kazandırılır. Benzer kullanım Anadolu ağızlarında da görülür."suluk, sulukluk" örneğindeki bu kullanım da "şenlik, şenliklik" kullanımına benzer.[348] "suluk" kelimesi bazı ağızlarda su bulunan/koyulan yer" anlamını taşırken "sulukluk" "banyo için ayrılmış yer, banyo" anlamı taşır. "şenlik" kelimesi "+lik" ekiyle kullanıldığında ise "eğlence" anlamını korumaktadur.

"+luḫ" eki şu örnekte "+lar" çokluk eki yerine bir grubu ifade etmek üzere kullanılmıştır: adamlar, erkeġ◡adamlar şe◡biçiyerdi, taḫıli biçiyerdi, çayır biçiyerdi. o Ḳari**luḫ** da yığiyerdi "… kadınlar da yığıyordu" XIII/218.

[348] Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 814. (suluk, sulukluk)

+(I)ncI, +(U)nci, +(U)ncU

Sayı isimlerinden ve "kaç, son" ve "ahir" gibi kelimelerden sıra sayı sıfatları türeten işlek bir ektir. Bölge ağzında son sesi genellikle "i" olarak kullanılan ek sınırlı sayıda örnekte ünlü uyumlarına uygun örneklerde verir.

aḫır**ınci** "en son, sonuncu" V/30, altı**nci** XVII/138, iki**nci** XVI/282, dörd**ünci** XIII/244, dörd**ünci** XXI/6, Ḳaç**ınci** VII-a/258, Ḳırḫ**ınci** II-a/1, on**unci** XV/10, sehsen doḫuz**unci** VIII/10, üç**ünci** XIII/244, üç**ünci** VII-b/145; dörd**üncü** II-a/34, Ḳırḫ altı**ncı** VII-a/147, Ḳırḫ**ıncı** II-a/1, on**uncu** XV/11, on**uncu**yaçaḫ VIII/66.

+sIz, +sUz

İsimlerden "yokluk, eksiklik" bildiren, olumsuz anlamda sıfatlar türeten, "+lI, +lU" ekinin karşıtı, çok işlek bir ektir. Bölgemiz ağzında ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır.

baba**sız** X/105, bişe**siz** VII-a/46, dil**siz** II-b/101, Ḳol**suz** Ḳanat**sız** XVI/299, Kemük**süz** VII-c/95, merhámet**siz** XII/265, nami nişan**sız** XIII/285, on**suz** "hiç olmazsa" VII-c/196, para**sız** pul**suz** II-a/83, rahat**sız** IV/10, sahap**sız** XV/207, savat**sız** XVI/197, sevda**sız** I/87, siz**siz** V/141, su**suz** II-a/31, Ṯal**sız** budaḫ**sız** XVI/299, vátán**siz** XV/228 vb.

2.1.1.1.1. Yabancı Kaynaklı İsimden İsim Yapma Ekleri

+At

Arapçaya ait çokluk eki olan "+at" eki, pek çok kelimede kullanımında çokluk ifade etme özelliğini kaybederek kullanılmaktadır.

bu ferğana aḫval**at**i XII/135, gediş**at** III-a/22, istihsağlat XVII/124, izah**at** XV/169, meşgúl**at**ımız XVIII/22, tásárrüf**at** XVII/40, tebliğ**at**i XVII/123, teláf**at** XVI/114 vb.

+dar

Farsçaya ait bir ektir. Türkçede "+li, +ci" eklerinin karşılığı olarak "tutan, sahip olan" anlamlarında yer alır.

bayraḫ**dar** VII-c/152, ḫabar**dar** "haberli" XVI/235, ḫayvan**dar**çiluḫ "hayvancılık" XVI/315, mur**dar** "kirli, pis" XIV/20 vb.

Türkçe “bayraḫ < bayrak” kelimesi üzerine gelerek “bayrak tutan” anlamında “bayrakdar” kelimesini türetmiştir. Metinlerimizde geçen diğer iki örnekte ise Arapça “ḫayvān” ve “ḫabar” kelimeleri üzerine gelmiştir.

+ger

Arapçadan alınan kelime üzerine Türkçedeki “-IcI, -UcU” eki yerine Farsça “+ger” eki kullanılmıştır.

iğva**ger** < (Ar.) iğva+(Fa.) -ger, “aldatıcı, yalancı, ihbarcı, kışkırtıcı” XVI/254.

+ḫana

Farsça “ev, konak, yer” anlamında bir isim olup, birleşik isimler yapar.

çay**ḫana** VII-a/80, ḫasta**ḫana** VII-a/68.

+ḫor

Farsça “yiyen” anlamında bir fiil ismi olup birleşik isimler yapar.

rişfat**ḫor** < (Ar.) rişvat + ḫor “rüşvet yiyen, rüşvetçi” XV/250.

+istan

Farsçaya ait yer ve ülke isimleri isimleri yapan bir ektir.

gül**istan** XII/88, Ḳabr**istan**luḫ XII/225, mezeri**stan**da XII/223, özbeg**istan**a XXI/19 vb.

+keş

Farsçaya “çeken” anlamında bir fiil ismi olup birleşik isimler yapar.

záhmet**keş** XIX/2.

+kár, +ker

Farsçaya ait bir ektir.

hizmet**kár**ı III-a/2, sánát**ker**lerimiz XII/190.

2.1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

-A

Zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşan bir ektir.

çap**a** III-a/45, kert**e**[349] "< kert-e, "ölçü, miktar" VII-b/99.

-(y)acaḫ

Aslında bir gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. Bazı örneklerde tamlanan öğenin zamanla düşmesi ile –AcAk sıfatları kalıcı adlara da dönüşebilmekte, bu yönüyle ortaya çıkardığı kelimeler "bir şey için" anlamında tahsis isimleri olmaktadır.[350]

el Ĵut**acağ**i X/43, iç**acağ**ımız XXI/4, yat**acağ**i XIII/112, yiy**acağ**ımız XXI/4, yiy**ácağ**i XIV/8.

Tek örnekte rastladığımız "-caḫ" şekli ise "-AcAk" ekinin açık hece durumuna geçen ilk ünsüzünün düşmesiyle oluşmuştur:

Ĵoyun**cağ**ımi alamadım < doyun-acak "özlemimi gideremedim" XIII/381

-ğan

Anadolu ağızlarında rastladığımız "kadamak:[351] yasaklamak, bağlamak" fiili üzerine "-gAn" sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasının bir örneği gibi duran tek kelimede rastladık:

Ḳada**ğan**ᴗetti "bağladı, yasakladı" XII/10, Ḳada**ğan** olundi "bağlandı, yasaklandı" XVII/142.

-aḫ, -Ak, -Ḳaḫ (< -gAk)

"-Ak" ekininin Eski Türkçedeki "-ġaḳ, -gek" ekiyle[352] bağlantılı olabileceği düşünülmekte, ancak bu ilginin "–Ak" ekiyle kurulmuş bütün isimler için geçerli olup olmadığı konusuna şüphe ile bakılmaktadır.[353] Genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu, fiilin gösterdiği işi çokça yapanı, bir işin yapıldığı yeri gösteren isimler yanında bazı araç gereç isimleri türetir.

---

[349] *Derleme Sözlüğü,* VIII. cilt, TDK Yay., Ankara 1993, s. 2757 (kerti: ağaçlarda yapılan çentik)
[350] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 68.
[351] Bkz: *Derleme Sözlüğü,* VIII. cilt, s. 2588 (kadaga: yasak, yasak olma durumu, "Van", kadağa: yasak, yasak olma durumu, "Kerkük"), s. 2589 (kadamak (II): 1. sıkıştırmak bağlamak; 2. iki şeyi birbirine çivi ile iliştirmek; 3. Hayvanı bir yere kısa ve sıkı bağlamak); krş. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 69 (-AgAn, -AğAn eki).
[352] bkz. Gabain, *Eski Türkçe*…, s. 50.
[353] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 70 (61 numaralı dipnot).

batK̂a**ŋ**luŋ[354] II-a/51, biç**aŋ** XVII/24, biç**ek** "ot" VII-a/111, K̂aç**aŋ**luŋ XX/6, K̂ap**ağ**ını VII-b/17, K̂on**aŋ**larımızda XXI/22, K̂orŋ**aḳ** VII-b/81, K̂uc**aŋ**liyer II-a/72, kür**ek**dan XVI/85, süz**ek**ten VI/41 vb.

-em

Bir örnekte tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesindeki "-(I/U)m" ile aynı görevdedir:

dön**em** "dönüm" II-a/21.

-anaŋ, -enek

Daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek "eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma" gibi değişik görevlerde soyut ve somut isimler türeten bir ektir:

biç**enek**da XIX/10, deg**enek** MDD, tut**anaŋ** VII-c/179.

-A, -ge

Fiilin gösterdiği işten etkileneni ya da bir işin sonucu olanı gösteren sıfatlar ve isimler türeten bir ektir. Bazı örneklerinde ön ses "g"sini yitirmiştir:

böl**ge**sinin VII-a/1, K̂ısadan < ḳıs-ġa "kısa" VII-c/223, yon**K̂a**ynan "yonga ile" VII-a/197, yuŋa < yuv-ga "yufka" XXI/51.

-GI, -GU, -ğu

Eklendiği fiillerden çeşitli araç gereç isimleri ile çeşitli niteliklerde soyut ve somut isimler türeten işlek eklerden biridir:

bil**gi** VII-a/5, böl**gi** "sınırları belirli alan" XII/26, duy**ğu**laniyer "< duygu" VII-a/112, gúl**gi** "eğlence" II-b/43, sáç**ki** "seçilmiş" XIII/329, sor**ġu** XV/167 vb.

-GIn, -GUn

Anlamı pekiştirilmiş, sıfat olarak kullanılan isimler türeten çok işlek bir ektir:

düş**kün**luği XIX/59, düz**gún** XVI/341, ḳaç**ġun** II-a/86, kes**kün** "saldırgan" XII/68, ḳır**ğın** V/20, köç**kün** XV/243, sür**gún** XVI/287, sür**gün** XVII/2, soyK̂ır**ğın**ını V/26 vb.

[354] Bölgemiz ağzında kelime bataŋluŋ şeklinde kullanılmakta olup, bu şekil Özbek Türkçesinden alınmıştır.

-I, -U, -ø (<-(ı)g, -(U)g)

Eski Türkçede "ölüg, bilig, tapıġ" gibi birkaç örnekte görülen,[355] fakat Batı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir ektir.[356] Eski Türkçede ünlü ile biten fiillere "-g" şeklinde doğrudan gelen bu ekin Eski Anadolu Türkçesine geçişte asıl sesi olan "ġ" ve "g" ünsüzlerinin düşmesiyle "acı-, acı (<acı-ġ)" örneğinde olduğu gibi fiil kökleri isim durumuna geçmiş, ünsüz ile biten fiillerde ise yardımcı ünlü yuvarlaklaşmış ve ekin fonksiyonunu "bilü (< bil-i-g), ķapu (< ķap-ı-ġ) örneklerinde olduğu gibi üzerine almıştır.[357]

aci-**ø** < acı-ġ VII-a/286, ayri**-ø** XIII/134, başᴗağrıyi I/441, buraḫu**li** VIII/39, ekil**i**ydi III-a/22, kert**i** VII-b/97, öl**ü**lári XX/20, sanc**i**lari IV/3, tikil**i** XIX/35, yap**ı**mīz "binamız" XVI/98, yaz**ı**sı I/310 vb.

-(y)Ici, -(y)Uci (<-gU+çI)

Her türlü fiil kök ve gövdelerine getirilerek sıfat ve isimler türeten, birleşik yapıda işlek bir ektir.[358]

Ḳır**ıcı** VII-a/265, soy**uci** VII-a/265, vur**uci** VII-a/265, çal**ıcı** "hırsız" VII-a/265 vb.

-(ı)ḫ, -(u)ḫ, -(i)k, -(ü)k

Fiilin gösterdiği işle ilgili "yapılmış, bitmiş" anlamı veren sıfatlar, bazı araç isimleri yapan işlek bir ektir.[359]

açu**ḫ** XVI/210, art**uğ**uḫ "fazlayız" VIII/83, art**uḫ** XIV/12, becár**iK**liymiş I/170, boz**uḫ** VII-c/150, degiş**ik** IV/29, del**ük** VII-a/136, düşün**ük**li "düşünceli" I/474, eskú**Ḳ**luğŭᴗolsa XXI/24, ḫar**ıḫ** III-a/45, işı**ḫ** I/176, Ḳaruş**uḫ** XVIII/8, ört**uḲ**ᴗoliyer II-b/98, sav**uḫ** "soğuk" I/149, uç**uḫ** "yıkılmış" V/50, yan**uḫ** ḫabar "acı haber" XVI/217, yay**uḫ** VII-b/90 vb.

---

[355] Gabain, *Eski Türkçe...*, s.51.
[356] bkz. Özkan, *Gagavuz…*, s. 113.
[357] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 82-83; Eski Anadolu Türkçesinde "g" ve ġ" seslerinin gelişimi ile ilgili olarak, bkz: Timurtaş, s. 50-53.
[358] bkz. Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 52-53 (115. -ġu, -gü eki altında); Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 83-84; Ergin, *Türk...,* s. 191; Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim Füller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, s. 91.
[359] bkz. Ahmet Buran, "-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı", *TDAY-B 1994*, Ankara 1996, s. 11-18; Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 54, 58; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 84-87; Timurtaş, s. 79.

-(I)m, -(U)m: Fiilin gösterdiği işle ilgili isimler yapan işlek bir ektir.

anla**m** IV/29, ayr**ım**çiluğ XVII/17, bil**im**i I/7, bögr**üm**ɔayi II-c/2, dil**im**liyerisin VI/44, doğ**um** IV/4, dur**um**i VII-c/34, düz**üm** düz**üm** V/82, ol**um**dan "ölümden" VII-c/38, gėy**im**imizi XVII/30, gör**üm**ü "görümceyi" V/22 vb.

-mA: Aslında bir isim-fiil eki olup, pek çok kelimede ise fiilin hareket özelliğini göstermekten uzaklaşarak bir yapım eki durumuna geçmiş ve çok sayıda kalıcı isim türetmiştir.

bazla**ma** XIIX/53, biber Ĉol**ma**si VI/78, biç**má**ya III-a/17, çekiş**má**si I/136, döş**áma** III-a/35, işit**me** < ısıt-ma "sıtma" VII-a/105, Ḳançla**ma** "< kancalama, yemek adı" MDD, Ḳaz**ma** VII-a/53, Ḳur**ma** "tuzak" XIII/376, pastur**ma**dān XXI/46, Ĉut**ma** çorbasi VI/15, ye**me**miz iç**me**miz XXI/53 vb.

-mAḫ, -mek: Bütün fiillerin geçici isim şekillerini yapan bir isim-fiil eki olan "-mAk" kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı isimler de yapmıştır:

et**máh** "ekmek" VII-c/139, et**mek** "ekmek" V/144, ye**máḫ** XIX/16, yem**eK** I/77 vb.

-man: İşlek olmayan bir ektir.

degir**man** XII/211, du**man**[360] I/543.

-mazluḫ: "-mAz" sıfat-fiil ekinin soyut isimler türeten "+luḫ" isimden isim yapım eki almasıyla oluşan ve anlamca olumsuzluk bildiren soyut isimler türeten bir ektir:

verm**ámazluḫ** II-b/76, yuḫla**mazluḫ** VII-a/329.

-(I)n, -(U)n: Fiilin gösterdiği işin sonucu veya ürünü olma göreviyle türetmeler yapan işlek bir ektir:

dügún VII-c/84, ekinli XV/211, gelini X/114, talanda V/30, tütúnuḫ "aileyiz" XVII/112, tütün "aile" XX/11, yığın XIII/218,

-tI, -(I)ntI: Bazı çalışmalarda bir kısım fiillerin dönüşlü şekillerinin bulunmaması dikkate alınarak "–(I)ntI, -(U)ntU", bazı çalışmalarda fiillerin dönüşlü yapıları

[360] Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 307 (< tu- "tıkamak, engel olmak" +man).

esas alınarak "-tI, -tU" biçiminde, bazı çalışmalarda ise iki ayrı ek olarak gösterilmiştir:[361]

ağar**tı**si VI/2, sıḫın**ti** II-a/16, tikin**ti** materyallari "inşaat malzemeleri" XII/133.

-ar, -ur: "-Ar", "-Ir, -Ur" sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasıyla kalıcı isimler türeten bir ektir:

aç**ar** "anahtar" I/76, gel**ur**li XV/211.

-ş, -(I)ş, -(U)ş: Korkmaz, bu eki işlev bakımından da farklı oluşu sebebiyle "-(y)Iş, -(y)Uş" isim-fiil ekinden ayırarak ele alır. Fiil kök ve gövdelerinden bir işin sonucu veya ürünü olan soyut ve somut kalıcı isimler türeten bir ek olduğunu belirtir.[362]

al**ış** ver**iş**i XVI/269, bir baḫ**ış**da "bir bakıma" VI/4, bir◡iki dön**üş** "bir iki defa" VII-c/24, çağr**iş** XIII/375, çek**iş** "münakaşa, kavga" VIII/11, çıḫ**ış** "çıkmak" XVI/203, çıḫ**ış**i "konuşması" VII-a/270, çövrül**üş** "ihtilal" II-a/75, değ**iş** dúg**iş** "değiş tokuş" V/12, gel**iş** gid**iş** VII-c/160, kir**iş**li < ker-: germek VII-a/91, ḳurtar**ış** günúnda XVI/370, oḫu**ş**uni "okumasını" XVIII/20, tānı**ş**◡oldum XVII/5, tik**iş**lárına XIV/20, ur**uş** mur**uş** "şavaş mavaş" XVI/33, vur**uş** "savaş" XIX/3, yağn**ış** I/563, yañ͡ğl**ış** VIII/98 vb.

-t: işlek olmayan bir ektir:

Ḳ̂urut X/135.

-z: boġozi < boġ-uz"boğ-az" X/17.

2.1.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+A-: Genellikle tek heceli, ünsüzle biten isim köklerinden fiiller türeten bir ektir. İki heceli birkaç isme geldiği de görülür ki bu durumda ismin ikinci hece ünlüsü düşer.

benziyerim "benze-" X/102, dil**á**maliyuḫ I/308, diliyer "dil**e**-" XV/226, döş**á**ma "döşe-" III-a/35, tür**e**mesidür "türe-" IX/23, oyn**a**rduḫ XV/30, yaş**a**duḫ X/42 vb.

+Al-

[361] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 101-104.
[362] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 106-107.

az**al**tsın II-b/101, boş**al**dın XVI/236, boşattuḫ “< boş**al**-t-” XIX/15, düz**al**duḫ XVIII/16, düz**el**decaḫsın XVI/136, ḳıyn**al**duḫ < kıyın “sıkıntı, eziyet” “eziyet çektik ”XVIII/15 vb.

+Ar-

ev**ár**mamiş “ever-” I/529, ot**ar**maya “otlatmaya” XIX/8, suv**ar**mamız lazım “suvarmak, sulamamız lazım” III-a/47 vb.

Aşağıdaki örneklerde bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek “olma” bildiren geçişsiz fiiller kuran ek, Eski Türkçededi “er-” fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşmasından oluştuğu belirtilerek[363] yukardaki örneklerden ayrı bir ek olarak değerlendirlir.

ağ**ar**tısi “ağar-” VI/2, kög**árı**p “göğer-” XVIII/28.

+At-

göz**ed**e “gözet-” XII/272, yar**at**mişin XV/236 vb.

+dA-: Birkaç tek heceli isim dışında ses yansımalı kelimelerden fiiller yapan bir ektir:

iştiyer < iz+**de**- “istemek” I/18, tengil**de**di VII-c/223, yal**da**dıp < alda- “aldatıp” XIX/20.

+ḫ-, +k-: “oluş” bildirme özelliği ile geçişsiz fiiller türeten bir ektir:

göz**ük**miyer IV/9.

+Ḳ̂ar-: Özbek Türkçesinden alındığını düşündüğümüz bir kelimede tek örnek olarak bulunmaktadır:

başḲ̂**ar**di “yönetti” VII-a/333, başḲ̂**ar**amadi “yönetemedi” VII-a/333.

+kür-: Yansıma isimlerden fiiller yapar:

çeñ**kür**iyer X/10, tüfürsen < tü**kür**- XIII/103.

+l-: “+Ar-, +Al-” ekleriyle görevdeş olup, “olma” bildiren bir ektir:

Ḳ̂oca**l**miş XIX/42.

---

[363] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 113 (119. numaralı dipnot).

+lA-, +nA-: Eski Türkçeden beri Türkçenin bütün kollarında canlı ve işlek olan bir isimden fiil türetme ekidir. Türkiye Türkçesinde de verimli ve anlamca çok yönlü türetmeler yapan bir ektir.[364]

ağniyalār < añ+la- "anlayalar" I/16, baş**la**dilár XV/40, bek**le**me I/461, buzliyerdi "buz**la**-" XIII/104, çoḫ**la**miş I/337, gizliyedilár < giz**le**- XIII/354, göm**le**di "<gömüle-" X/39, göz**lá**dilár XVIII/3, iş**lá**duḫ XII/76, it diş**le**r "ısırır" XII/64, keyif**li**yellár < (Ar.) keyf+**le**- "keyif yapıyorlar" VII-a/186, Ḳucaḫ**la**di XV/99, Ḳuvetliyerdi < (Ar.) ḳuvvet+**le**- "destekliyordu, arka çıkıyordu" XIII/334, paḳ**la**dilár X/51, pat**la**sa VII-a/170, rahat**la**ruḫ I/528, saḫliyerim XIII/316, sesliyerim <ses+**le**- I/145, sürük**lá**miş XIII/136, temiz**li**yácağ◡ola XIII/154, uğurliyerdilár < uğru+**la**- "çalıyordular" XX/19, yoḫ**li**yerdilár XV/159, yoli kór**la**di "körlemek, yolu kapattı, örttü" XV/216, yol**la**dum II-a/95, yumru**li**yersin VI/68, yuḫ**la**miyer I/119, zavuḫ zor**la**di XV/112 vb.

"+lA" isimden fiil yapım eki "-n-, -ş-, -t-" fiilden fiil yapım ekleri ile kaynaşarak "+lAn-, +lAş-, +lAt-" birleşik eklerini de oluşturmaktadır.

İsimden fiil yapan "+lAn-, +lAş-, +lAt-" eklerinin çatı ekleri alarak genişlemiş birleşik yapıda ekler olduğu açıktır. Ancak bu eklerle yapılan fiillerin bir kısmının "+lA-"lı tabanları kullanılmamakta, bu sebeple "+lA" ekinin kökten ayrılıp çatı ekleri ile kaynaşarak oluşturduğu "+lAn-, +lAş-, +lAt-" şekillerindeki ekler isimden fiil yapan ekler olarak burada değerlendirilecektir:

+lAn- (<+lA-n-)**:** aḫıl**lan**di I/447, áv**len**memiş I/3, baha**lan**mıştür XII/152, bit**len**di VII-a/72, çoḫ**lan**di I/133, duyğu**lan**iyer VII-a/112, ev**lán**miş VII-a/69, ey**lán**sın "iyilen-, iyileşsin" II-a/19, fuḫara**lan**iyer VII-b/69, ğıda**lan**duḫ XIII/239, ḫasta**lan**mişim II-a/17, hesret**lán**iyeruḫ I/42, Ḳaymaḫ**lan**urdi VII-b/87, kir**lán**iyermiş VII-a/282, küf**lán**iyer VI/35, máraḫ**lan**iyerduḫ XV/17, nefret**lán**di II-a/49, sancı**lan**iyer XVI/292, sevde**lán**iyer II-b/3, sevde**len**ip I/500, susuz**lan**di VII-c/220, sükütlándilár II-a/60, ufaḫ**lan**ur XII/262, yaḫşi**lán**di XV/294, zengin**lán**di VII-c/71 vb.

[364] Bu ekin görevleri ve oluşturduğu fiiller hakkında, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 116-119.

+lAş- (<+lA-ş-)**:** ağır**láş**ti XII/28, bir**leş**mesin VIII/15, dert**láş**aḫ I/19, halal**laş**durdilár X/38, meskен**leş**ti XII/131, telefon**laş**iyer VII-a/291, tezl**eş**türün XV/202, yaḫşı**láş**maya XV/294, yardım**laş**aḫ VII-c/35, yer**laş**Turaḫ I/603, yer**láş**turdilár VII-a/86, yer**leş**türülácaḫ VIII/62 vb.

+lAt: hamamlattilár "banyo yaptırdılar" VII-a/76.

+(I)r-, +(U)r-, +r-: daha çok ses yansıtan tek heceli köklerden ve bazen de isim köklerinden fiiller türetir:[365]

bağ**ır**iyer X/12, bög**ür**iyer X/10, çağ**ır**iyer X/12, ḳaba**r**diyesin "kabar-t-" I/509,

2.1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-a-: Ĉal**a**dilár < tal-a-[366]"yağmaladılar, saldırdılar" V/69.

-AlA-: Fiilin gösterdiği işin kısa aralıklarla tekrarlandığını gösteren "-AlA-" eki, "-A+lA-" (öt-e+le-) veya "+A-g+lA-" (ot+a-ġ+la-) şeklinde iki farklı yapıda, ancak sonradan ortaklaşmış bir birleşik ek olarak da düşünülmektedir:[367]

Ḳov**ala**dilár XVI/232, Ḳuv**ala** "kovala" XII/148, uv**ala**rduḫ "ovalardık" VII-a/122, yit**áli**yaḫ mi "iteleyelim mi" I/430.

-Ar-: Ünsüzle biten bazı geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türeten, diğer ettirgenlik eklerine göre daha az işlek, bir ektir.

çıḫ**ar**iyer II-b/81, Ḳop**ar**amassın VII-c/30.

-DIr-, -DUr-: Ünsüzle biten geçişli ve geçişsiz fiiller üzerine gelerek "oldurma" ve "yaptırma" yanında, bazı fiillerde işlev kayması ile "olanak sağlama, sebep olma", "ilgi göstermek, önem vermek" işlevleri üstlenen ek, Türkiye Türkçesinin en işlek fiilden fiil çatı eklerinden biridir.[368] Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak Türkiye Türkçesinde sekiz şekli kullanılan ekin bölgemiz ağzında bütün şekillerine rastlansa da şu özellikler dikkat çeker:

Ek ünlüsünün yuvarlak ünlülü kullanılışı bölge ağzının genel özelliğidir. Yuvarlaklaşan ek ünlüsünün hem kalın hem ince şekilleri kullanılır. Ancak ince

---

[365] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 120-121.
[366] Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 853.
[367] bkz. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1348, Ankara 1991, s.104; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 125.
[368] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 126.

ünlü sıralı kelimelerde ek ünlüsünde kalınlaşması ile ilgili örneklere de rastlanır. Ekin ilk ünsüzü büyük ölçüde ünsüz uyumlarına uygun olarak kullanılır. Ancak tonlu olarak kullanılma eğilimi vardır:

çal**dır**mışın I/560, Ḳal**dır**iyer II-b/103; gir**dir**ánda II-b/91, Ṫol**dir**iyellár XIV/17; bin**dur**dilár XVII/39, bölüş**dur**iyellár XVII/74, çal**dur**miyem VII-a/172, çıḫart**dur**mişim XVI/229, ek**dur**di XIX/31, et**dur**di XIX/56, ėn**dur**mamişdur XIX/51, gir**dur**mazdın XVI/61, halallaş**dur**dilár X/38, inan**dur**em XIX/150, Ḳazan**dur**di VII-a/152, Ḳız**dur**di I/394, Ḳur**dur**up V/129, tolan**dur**di XIX/6, Ṫol**dur**iyer XX/11, ulaş**dur**di XV/100, vur**dur**urdilár VII-c/116, yan**dur**iyerdi, ye**dur**iyerduḫ XIII/132; bin**dúr**di XVII/40, bün**dúr**urdilár VII-c/79, sön**dúr**dun VII-c/212, ye**dúr**maya VII-b/75; ávlen**dür**ün I/3, bin**dür**iyersin XVII/44, çim**dür**di X/41, et**dür**düm V/23, gez**dür**mişdilár XV/182, öl**dür**üş XVI/233, sön**dür**di XV/197, ye**dür**me XV/242, ye**dür**üp XIII/142; at**Tur**urdi VII-b/73, Ḳaruş**Tur**dum IV/12, saḫlat**Tur**miyerdi XVI/125, yap**Tur**di XIII/46; et**Tür**düm V/149; sıḫış**tır**iyer VII-b/51, yığış**tır**ıp XIV/10; çap**tur**amiyer XII/153, Ḳarış**tur**urduḫ XV/261, kes**tur**miyerdilár XIII/29, Ḳoş**tur**iyer XIII/48, otut**tur**dilár VII-a/153, tezleş**tur**unXV/202, tik**tur**mişim XVI/228, yap**tur**mişim XVI/ 228, yerláş**tur**an XVI/313, yığış**tur**un XV/52; kes**túr**iyerdilár XII/13, yerláş**túr**maḫ XII/78; çek**tür**iyerdi XII/105, çiftleş**tür**ün I/14, gá**tür**iyerduḫ XXI/17, tik**tür**di XVI/68, yerleş**tür**ülácaḫ VIII/62 vb.

-(I)l-, (U)l-: Öznesi bilinmeyen veya söylenmeyen pasiflik, meçhullük fiilleri bir kaşka deyişile edilgen çatılı fiiller yapar. Bazen de edilgenlik fonksiyonundan sıyrılıp eklendiği kökle kaynaşarak edilgenlik ifade etmeyen fiiller türetir. Türkiye Türkçesinin en işlek fiilden fiil yapım eklerinden biridir.

ağnaş**ıl**maz VII-c/25, ayr**ıl**miş XV/223, bas**ıl**dī “yüklendi, bindirildi” XVIII/7, bay**ıl**maḫ VII-c/117, bıraḫ**ıl**anlar XII/173, Ḳayr**ıl**miş VII-a/33, sabağ◡aç**ıl**di XIII/121, saç**ıl**miş “seçilmiş” XVI/120, sat**ıl**maya XII/110, bay**ıl**maḫ VII-c/117, yap**ıl**mişTur XVII/42, yar**ıl**di VII-a/113, yığ**ıl**di XIX/44, yıḫ**ıl**duğ◡a I/555; ayr**il**masın VII-a/250, dey**il**iyerdi XVII/144, gir**il**masın XVII/141, kes**il**di XVI/216, tik**il**idi XIX/36, ver**il**di VII-c/161, yey**il**úr VII-c/40; boğ**ul**alar VII-c/205, boz**ul**di X/77, Ḳavr**ul**di II-a/58, köçúr**ul**duḫ XV/198, soḫ**ul**iyerdilár

XV/111, sur**ul**di “sürüldü” XVI/288, Ĥoğ**ul**dum VIII/2, tut**ul**acan “tutuklanacaksın” XII/140, yap**ul**urmiş V/43, yaz**ul**mişdur V/158, yor**ul**dun mi XII/135; sür**úl**duḫ XV/205; bük**ül**müş XII/208, çek**ül**ürdi III-a/46, çövr**ül**üş II-a/75, degüş**ül**di I/507, devr**ül**mişdi XV/57, düz**ül** XV/206, ört**ül**án II-a/68, sür**ül**en XV/206, tök**ül**iyerdi XV/110, üz**ül**di XV/206, ver**ül**ácaḫ I/505, yerleştür**ül**ácaḫ VIII/62 vb.

-mA-: Bütün fiillerin olumsuz şekillerini yapan bir ektir. Olumsuzluk eki “-mA-” vurgusuzdur ve kendinden sonra yapım eki almaz.

Bölgemiz ağzında ince sıradan ünlü dizilişine sahip fiillerde güçlü bir kalınlaşma eğilimi gösterir:

ağnada**ma**dım I/330, bil**ma**di XIII/140, bin**ma**mişim I/428, diyá**ma**dım V/107, edá**ma**duḫ I/605, eri**ma**di I/232, eşit**ma**mişim XIII/262, gál**ma**di I/231, get**ma**sam I/417, giril**ma**sın XVII/141, gór**ma**saḫ I/186, görá**ma**dım VII-c/213, gör**ma**mişin XIII/108, incit**ma**dilár II-a/69, osan**ma**dın mi I/297, sóyla**ma**sa da I/149, unut**ma**mişim I/236, ver**ma**miş XIII/185, yardımơat**ma**mişTi XIII/236, yet**ma**di XIII/52, yırt**ma**sın I/147, yorul**ma**dın mi I/293; begen**má**duḫ VII-a/241, çekiş**má**sın II-b/102, deg**má**sın XII/104, diyá**má**dım V/130, etdüre**má**duḫ V/15, geç**má**di XV/18, gede**má**duḫ XV/231, gel**má**di V/6, get**má**mişim VII-a/161, geze**má**di “ilerleyemedi” XV/113, gir**má**dım VIII/106, incin**máy**ın I/606, kesá**má**dilár V/37, ver**má**dilár V/16; bil**me**sem VII-b/29, bil**me**yin “zannetmeyin” X/110, birleş**me**sin VIII/15, çek**me**sin I/226, çel**me**miş XII/177, dög**me**düm I/285, ede**me**dim V/128, eşit**me**mişim XIII/261, gede**me**duḫ XV/149, gel**me**dilár X/47, get**me**din XII/256, get**me**yán III-a/24, gör**me**sē VII-c/13, gül**me**di XII/269, sög**me**düm I/285, söyle**me**düm I/590, şeyơet**me**di XII/65, ver**me**saḫ VII-a/247 vb.

-n-, -(I)n-, -(U)n-: Asıl görevi, genellikle geçişli fiillerden “olma” ve bazen de “yapma” bildiren dönüşlü ve edilgen fiiller türetmektir.[369]

belle**n**urdi III-a/72, sula**n**urdi III-a/51, Ĥaşı**n**ıyerdi III-a/38, yaḫınna**n**aḫ “yakınlan-, yakınlaşalım” XII/129, zenginlá**n**di VII-c/71; açı**n**acaḫsız “soyunacaksınız” XIII/164, alı**n**ur VII-a/353, sığı**n**mişuḫ XVI/335; bili**n**mez XII/204, çeki**n**di VII-

[369] Ekin kullanılış biçimleri ve özellikleri ile ilgili olarak, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 129-131.

a/285, geç**in**ámiyerim VII-a/219, gey**in**masi III-a/27, sev**in**dim I/571, sil**in**di IV/32; órt**ún**ácaḫ XIII/130, yüg**ún**acaḫ VII-a/32; al**un**ur mi VII-a/253, bul**un**maz XII/202, çal**un**ur V/88, din tebliğati ol**un**uyerdi XVII/143, gór**un**urdi I/453, Ḳadağan ol**un**di "yasaklandı" XVII/142, toḫ**un**miyerdi XVIII/19; gör**ün**mez XII/262, gör**ün**miyácaḫ VII-c/53, sev**ün**duğunda I/230 vb.

-(U)r-: "Oldurma", "yaptırma" ifadeli fiiller yapan bir ettirgenlik ekidir. İşlev bakımından "-Ar-" eki ile görevdeş ancak çok daha işlek bir ektir. Bazı fiillerde ise ettirgenlik işlevini tamamen yitirmiş, fiile yeni bir sözlük anlamı kazandırmıştır.[370]

Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlü ile kullanılması[371] bakımından Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılır. Ek ünlüsü kalınlaşma eğimli gösterir.

geç**ir**mişuḫ XV/288; bat**ur**up VII-a/117, geç**ur**duḫ XVI/5, iç**ur**di X/124, Ḳaç**ur**iyer II-b/19, keç**ur**iyerdi XII/27, şaş**ur**duḫ XV/41, Ṫoy**ur**madan XV/241, yat**ur**iyerdi XIII/128; büş**úr**durduḫ XXI/53, büt**úr**dum VIII/6, geç**úr**duḫ III-a/10, iç**úr**miyasız XIII/346, köç**úr**ulduḫ XV/198, yütúrdum XVIII/21; büş**ür**úrduḫ XVI/165, büt**ür**düm VII-a/205, düş**ür**me XV/252, geç**ür**dün XV/243, keç**ür**máya XII/138, köç**ür**di XVIII/17, yet**ür**sün I/276, yit**ür**miyeruḫ VIII/88, yüt**ür**duḫ XV/219 vb.

-(I)ş-, -(Uş)-: Fiil kök ve gövdeleriyle isimlerden türemiş fiillere gelerek birbirinden farklı işlevler yüklenmiş bir çatı ekidir. Çok işlek bir ek olup, fiilin özneyle bağlantısı açısından, işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesidir. Geçişli bir fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin "karşılıklı" olarak, geçişsiz bir fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin "ortaklaşa", seyrek olarak da fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin hem "ortaklaşa" hem karşılıklı" yaptığını gösteren filer türetir. İlave olarak eklendiği geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden "kendiliğinden oluş" bildiren fiiller de türetir.[372]

---

[370] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 131.
[371] bkz. Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 60 (Ekseriya u, nadiren a, çok az da ı ünlüsü alır.); Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 117.
[372] Ekin işlevleri ve kullanımıyla ilgili olarak, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 131-134.

acı**ş**iyēr I/160, ağırlá**ş**di XII/28, ağna**ş**ılmaz VII-c/25, birle**ş**mesin VIII/15, gülá**ş**iyer II-b/81, halallaşdırdilár X/38, mele**ş**ur V/52, meskenle**ş**Ti XII/145, tanı**ş**mamız VII-a/308, telefonla**ş**iyer VII-a/291, tezle**ş**tür XV/233, Tola**ş**masın XII/104, ula**ş**sa XVI/158, yaḫşıla**ş**maya XV/233, yerlá**ş**turmaḫ XII/78, yerle**ş**ti XII/146; al**ış**mişlár XV/247, dan**ış**dım II-a/74, çalı**ş**iyeruḫ XVI/311, Ḳarı**ş**uḫ XVII/7, sıḫı**ş**tıriyerlár VII-b/51, yakı**ş**ur I/193, yardımla**ş**urdilár VII-c/36, yığı**ş**tırmaya XVII/4; çek**iş**másın II-b/102, deg**iş**di XV/138, er**iş**ti XIII/25, gel**iş**ti VII-c/148, yet**iş**miş XIX/39; al**uş**tuḫ XV/128, bar**uş**urdilár VII-c/315, gál**uş**urdilár "gelip giderdiler" VII-c/60, gór**uş**mamiş XVII-c/12, Ḳal**uş**tuḫ XV/217, Ḳar**uş**Turdum IV/12, Ḳav**uş**tuḫ XV/217, Ḳon**uş**tilár XV/161, sav**uş**tur XV/232, sor**uş**di XIII/214, vur**uş**miş XIII/318; gül**úş**ur V/53; böl**üş**dilár XIII/191, deg**üş**üldi I/507 vb.

-t- (iki ünlü arasında **-d-**)**:** geçişli ve geçişsiz fiil tabanlarına gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı ekidir. Eklendiği bazı fiillerde kökle kaynaşmış ve ettirgenlik işlevi bakımından körelmeye uğramıştır. Bazı fiilleri ise anlam kaymasına uğratarak değişik anlamlar kazandırır.[373] Ünlülerle ve "r, l" akıcı ünsüzleriyle biten fiillere doğrudan, patlayıcı ünsüzlerle biten fiillere yardımcı ünlü alarak bağlanır.

-t-: ağna**t**mişlár I/563, ağla**t**maḳ V/120, anla**t**mişdi IV/2, azal**t**sın II-b/101, başla**t**di XV/166, boşa**t**dilár XV/65, çıḫar**t**ıp VI/29, çürü**t**mişdur XVI/272, dúzal**t**di XVI/177, düşürt**T**i XIII/159, düzel**t**di XII/119, áglá**t**dilár XV/65, egla**t**dilár XVII/53, gátu**t**tururdilár VII-c/137, hamamla**t**tilár VII-a/76, hastala**t**ti VII-a/110, inci**t**madilár II-a/69, Ḳaral**t**ın "kararttın"XI/244, ḲapaTiyersin VI/72, Ḳayna**t**ur VII-b/93, Ḳızar**t**iyerlár VI/74, Ḳorḫu**t**dilár II-a/79, Ḳoyer**t**miyerdilár II-a/6, köçür**t**Tün XII/273, oḫu**t**tum V/24, otur**t**dilár II-a/25, otu**t**turiyer II-b/39, saḫla**t**Turmiyerdi XVI/125, sóyla**t**maya XV/167, söz işlá**t**dilár XVI/9, súr**t**iyer II-b/92, tükát**t**duḫ XVIII/5, uya**t**sana I/349, yaşa**t**iyerduḫ VI/51, yalda**t**dilár XVII/53, yır**t**masın I/147, yüKle**t**meyá XII/79 vb.

"-t-" eki iki ünlü arasında kaldığında Türkiye Türkçesindeki kullanımının aksine tonlulaşarak "-d-" şekline dönüşür.

---

[373] Örnekler için, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 134-135.

ağna**d**amadım I/384, aḫı**d**ıp XII/13, bezá**d**urdilár VII-c/51, böyü**d**iyer X/6, çoḫla**d**iyerim "artırıyorum" VII-a/190, eylá**d**aḫ "iyileştirelim" I/451, kirlá**d**iyersin VII-a/280, oḫu**d**urum II-a/94, patla**d**iyerduḫ VI/57, Ĥağı**d**aḫ I/434, Ĥaya**d**ıb XVI/30, unu**d**up I/60, uza**d**ur VII-a/131, yalda**d**ıp XIX/20, yügü**d**iyeruḫ VI/23 vb.

2.2. Kelime Türleri

Türkçede kelimeler anlam ve görevleri bakımından "isimler, fiiller ve edatlar" olarak üç gruba ayrılır.

Türkçede kullandığımız kelimelerin bir kısmı kendi başına bir anlam taşırken bir kısmının anlamı yoktur. İsimler her türli soyut ve somut varlıkları, fiiller iş, oluş ve hareketleri karşılatan "anlamları" olan kelimelerdir. Edatlar ise herhangi bir anlam taşımayan ancak birlikte kullanıldıkları kelime veya kelime grupları içinde bir dereceye kadar anlam kazanabilen "görevleri" olan kelimelerdir.

Bölge ağzının söz varlığı komşu olduğu veya iç içe yaşadığı millet ve topluluklardan alınan, bir kısmına Türkiye Türkçesinin ağızlarında rastlanabilen, Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise olmayan, olsa da önemli fonetik farklar içeren kelimeler dışında Türkiye Türkçesi ile ortaktır.

Örnek olarak: apsel/apser < офицер (Rus.) "subay", sub < суп (Rus.) "çorba", Ĥolḳ[374] < полк (Rus.) "askeri birlik, alay", çocuḫlarbaḫçasi < детский сад[375] (Rus.) "çocuk bakımevi, kreş" vb.

2.2.1. İsimler[376]

Kâinattaki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek veya tür olarak karşılayan kelimelere isim denmektedir.

İsimler, niteliklerine, dildeki görevlerine, şekil yapılarına, kullanılış yerlerine ve diğer özelliklerine göre birbirlerinden farklı biçimlerde sınıflandırmak mümkündür. İsimler anlamları ve yapıları bakımından şöyle sınıflandırılabilir.

---

[374] Ercilasun, 373 (bolḳ: tabur).
[375] Rusça "çocuk" ve "bahçe" kelimelerinin birleşmesi ile yapılan kreş anlamındaki kelime, birebir aktarma ile Özbekçe'ye geçmiştir ve Özbekçe'den alınan bir kelime olarak kullanılmaktadır.
[376] Geniş bilgi için, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi*…, s. 195-257.

2.2.1.1. Anlam Bakımından

2.2.1.1.1. Özel İsimler ve Cins İsimler

İsimler varlık ve nesnelere verilişlerine göre, yani dilde yüklendikleri görevlere göre özel isimler ve cins isimleri olarak ikiye ayrılır: Tanımlayıcı olmayıp sonradan belirlenen, yaratılışda tek olan varlıklara verilen isimlere "özel isim", aynı türden olan canlı ve cansız bütün kavram ve varlıklara verilen ortak isimlere "cins isimleri" denir.

Özel isimlerin verildikleri varlıklara göre başlıca türleri şunlardır:

1. Kişi isimleri, 2. Hayvan isimleri, 3. Millet, devlet, topluluk, boy ve aşiret isimleri, 4. Kıt'a, ülke, yer, şehir, ırmak vb. isimleri, 5. Dil, din, mezhep, tarikat isimleri, 6. Kurum, kuruluş, dernek, okul, makam vb. isimleri, 7. Bina, araç vb. varlıklara cins isimlerinden, tarihî ve coğrafi isimlerden veya kişi adlarından alınarak verilen isimler, 8. Gazete, dergi, ansiklopedi, kitap, roman vb. isimleri.

2.2.1.1.2. Somut ve Soyut İsimler

Duyu organlarımızın biri veya birkaçı ile varlığını tespit edebildiğimiz, tabiatta madde olarak var olan gerçek nesne ve varlıkların isimleri "somut isim", görünürde madde olarak var olmayan, duyu organlarımızla kavranamayan, ancak varlığını bildiğimiz ve zihnimizde, tasavvurlarımızda var olan kavramlara karşılık olan isimlere "soyut" isimler denir.

2.2.1.2. Yapı Bakımından

2.2.1.2.1. Basit İsimler

Kök hâlinde bulunan, yapım eki almamış isimlerdir. Türemiş ve birleşik isimler dışında kalan bütün isimler basit isimdir. Dilimizdeki alıntı isimler de kaynak dilde o dilin kurallarına göre türemiş olsalar bile, dilimizde bir yapım ekiyle genişlemedikleri sürece basit isim kabul edilir.

2.2.1.2.2. Türemiş İsimler

İsimden isim yapma ekleriyle isim kök ve gövdelerinden, fiilden isim yapma ekleriyle fiil kök veya gövdelerinden türetilerek yeni varlık ve kavramları karşılayan isimlerdir.

Bütün dillerde olduğu gibi Türkçenin kök halindeki basit isimleri, dilin isim niteliğindeki bütün somut ve soyut kavramlarını karşılayacak sayıda olmadığından birçok nesne ve kavramın ismi isim ve fiillerden yeni isimler türetmek le karşılanabilir.

Çeşitli isim çekim, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin bazı kelimelerde zamanla asıl fonksiyonlarını yitirerek eklendiği kelime ile kalıplaşması ile oluşan kalıplaşmış isimler de türemiş isim sayılabilir.

2.2.1.2.3. Birleşik İsimler

Yeni bir varlığı veya kavramı karşılamak üzere en az iki ismin yeni bir araya gelmesiyle oluşturdukları isimlerdir. Birleşik isimler, isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklinde olabilirler.

2.2.1.3. İsim Çekim Ekleri

Kelimeler yalın hâlleri ile tek başlarına sadece karşılığı oldukları nesne veya kavramı ifade ederler. Bazı kelimelerin ise tek başına herhangi bir nesne veya kavram karşılığı yoktur. Oysa dil tek tek kelimelerden oluşan bir sistem değil, çeşitli niteliklerdeki kelimelerin (isim, fiil, sıfat, zamir, zarf, edat) birbirleriyle bir takım kurallara bağlı olarak ilişki kurmaları ile anlamlı şekilde işleyen karmaşık sistemdir. İşte kelimeler arasında ilişki kurmak amacı ile yararlandığımız eklere "çekim ekleri" diyoruz.

Taşıdıkları özellikler ve cümledeki işlevleri bakımından birbirinden farklı nitelikler taşıyan çekim eklerinin isim çekimlerinde kullanılanlarını "çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri, aitlik eki ve soru eki" olarak gruplandırabiliriz.

2.2.1.3.1. Çokluk Eki

Türkçenin çokluk eki, Eski Türkçeden bu yana Türkçenin bütün dönemlerinde ve kollarında kullanılagelen "+lAr" ekidir.

Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olarak Anadolu ağızlarının hepsinde görüldüğü gibi "-n" ile sonlanan isimlerden sonra ilerleyici ünsüz benzeşmesi ile oluşan "+nAr" şekli bölgemiz ağzında da kullanılır.

Bunun dışında bölge ağzında "+lar" çokluk eki ile ilgili dikkat çekici husus ince ünlü sıralı kelimelerde görülen ek ünlüsünde görülen kalınlaşma eğilimidir.

Kalın sıralı kelimelerde

+lar, +lár, +nar

Kalın sıralı kelimelerde uyum bakımından bir aykırılaşma yoktur.

arḫadaş**lar**ım VII-a/203, ara**lar**ızda I/3, bun**nar**da XIII/267, german**nar** XVI/11, on**lar**i I/13, on**nar**inán XIII/239, tahta**lar**a VI/41 vaġon**nar**a XV/66, yaşiyan**nar** XV/69 vb.

Ancak kalın sıradan ünlülere sahip olmakla birlikte, bölge ağzının son seste dar ünlülerin "i"leşmesi özelliğine bağlı bir kelimeden (sari, yuḫi vb.) veya ekten (+li,+ci vb.) sonra kullanıldığı durumlarda –Türkçede ünlüler kendinden önceki hecenin ünlüsüne uyar- kök hecesine uymaya çalışır ve kalınlaşır.

aci**lar** X/143, baci**lár**ım X/102, Ḳapi**lár** XV/115, Ḳari**lár** X/7, osmanni**lar** VII-b/53, sanci**lar**i IV/3, Ât̂atli**lár** VII-c/113, yazi**lár** VII-c/180 vb.

İnce sıralı kelimelerde

+lAr, +nAr

İnce ünlü sıralı kelimelerde çokluk ekinin normal kullanımı yaygındır.

bizimʊev**ler** XVII/14, çeçen**ner**den X/36, gelin**ner** XII/271, gün**ner**in X/6, kim**ler** XII/272, mahaĺle**ler** XVI/228, mahsuĺler XVI/227, milet**ler**dán XVII/7, ölen**ner** XIII/134, siz**ler**in I/3 vb.

Ancak bölge ağzında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan bir kalınlaşma eğilimi de vardır. İnce sıradan ünlülerle kurulu isimler üzerine "+ler" şeklinde gelmesi gereken çokluk ekinin bölgemiz ağzındaki kalınlaşma eğlimine bağlı olarak yarı kalınlaşma ile "+lár", nadiren"+lar" olarak kullanıldığı da görülür. Yalnız "+lár" ekinde görülen yarı kalınlaşma, ek bünyesindeki "e" ünlüsünün normal söylenişinden az daha açık ve geride söylenmesi ile oluşan ve zor fark edilebilen bir kalınlaşmadır.

bişe**lár** "bir şeyler" XIII/92, bit**lar**a XV/171, dede**lár**i XVI/176, defter**lar**a I/251, erkek**lar**ın XVI/3, ev**lar**ın XIII/171, gelin**nár**inán X/118, gün**nár** XV/288, iş**lar**

XX/20, iş**lar**īz I/290, iş**lár** VII-a/224, meme**lár**i XIII/344, negir**lár**a “zencilere” XII/148, nenelár XIX/19, özbeg**lar** XVI/182, süren**nár** XXI/13, şey**lar** XVI/191, yil**lar**açan VII–a/146, yil**lár**dan VII-a/224 vb.

İnce ünlü sıralı kelimelerde, çokluk ekinden önceki hece ünlüsünde yarı veya tam kalınlaşma meydana gelmişse çokluk eki kalın olarak gelir.

diyán**nar**i XVI/150, dövlát**lar**da xvı/242, dügún**lar**a VI/77, gedán**lar** II-b/13, gún**nar** XVI/22, ökúzlara XIII/46, tikán**nár**i X/57, yetán**lar** XVI/126, yiyán**lar** XV/127 vb.

“+luk” isimden isim yapma ekinin, bir nesnenin doğadaki bolluğunu, toplu olarak bulunduğu yeri ya da bir arada bulunmayı, gruplanmayı gösterme işleviyle türettiği isimlerdekine benzer şekilde türetildiği anlaşılan aşağıdaki kelimede, “+luk” ekinin tam olarak çokluk eki fonksiyonu yerine kullanılması bakımından ilgi çekicidir.

erkeġ◡adamlar şe◡biçiyerdi, taḫıli biçiyerdi, çayır biçiyerdi. o Ḳari**luḫ** da yığiyerdi. pulul, yığın◡ediyerdilár “o karılar da, o kadınlar da” XIII/218,

2.2.1.3.2. Hâl Ekleri

2.2.1.3.2.1. İlgi Hâli

Ahıska Türkleri ağzında ilgi hâli eki, Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymak suretiyle ünlü ile biten isimler üzerine “+nın, +nin, +nun, +nün”, ünsüzle biten isimler üzerine “+ın, +in, +un, +ün” şeklinde gelir.

+nIn, +nUn

araba**nın** üstüná II-a/25, biri**nin** evinde X/132, bura**nın** böyügi VII-c/169, gendi**nin** şennigi XV/120, Ḳaçana**nın** Ḳabuğuni VI/59, kimisi**nin** yiyácağı XIII/44, kisme**nin** bir tána almasını XVII/122, kürkü**nün** içiná IV/8, o dere**nin** túrḱları**nın** bir tánesi XVI/70, o**nun** eşini I/584, özbeKÇa**nın** gendi II-a/80, özü**nün** mali XII/84, said◡efendi**nin** oğli XVI/24, şalı**nın** yanında “çalının yanında” VII-a/200, şubat ayı**nın** ikisindá IV/22 vb.

+In, +Un

bibim**in** gelini X/114, çocuğ**un** suçi I/111, gözüm**ün** ögüná II-a/12, kóy**un** sáçḳısi XIII/329, Ḳırḫdört**ün** soğuni VII-a/138, kim**in** ki mali múlki XXI/15, köv**ün** gedişati III-a/22, mal**ın** ağzi VII-b/85, millet**in** birbirine düşkünluği XIX/59, san**ın** yumurtan I/101, siz**in** Ḳapızda XVII/113, yurdumuz**un** sahabi XV/227, vuruş**un** Ḳabağını XVI/11, yalağuz gün**ün** hasretini I/591, yazluğ**un** yanında XX/4, yıl**ın** aḫırĭnaçan XV/295, yüzüm**ün** parasını II-a/66,

İlgi hâli ekinin düzlük yuvarlaklık bakımından uyum dışı kullanılan kullanımları da görülebilir.

allah**un** yazısi I/310, ḫazinán**ün** biridür I/95, oğlan**un** babasi II-b/81, Ţağ**un** oyanĭsına I/234.

İlgi hâli ekinin ek ünlüsü bazen düşer ve ekin son sesi kendinden sonraki ünlüyle başlayan kelimeye ulanarak "+(n)nᴗ" şeklinin kullanıldığı örnekler de verir: gürcü**nn**ᴗásgeri "gürcünün askeri" XIX/38, rayon**n**ᴗadami "rayonun adamı" XV/141, rayon**n**ᴗiçindá XV/69.

İlgi hâli eki 3. şahıs eki üzerine geldiğinde benzer seslerin düşmesi sebebiyle "+n" şeklinde kullanılmış görünür.[377]

kimisi**n** penceresi XV/130, ömür yoldaşı**n** yeri I/271, semerḳant oblosu**n** ağdarĭ rayonuna "Semerkant oblosunun …" VII-a/80 vb.

Benzer şekilde "o" ve "bu" zamirleri "ile-n" ve "için"edatları ile kullanıldığında da benzer seslerin düşmesi sebebiyle "+n" şeklinde kullanılmış görünür.

bu**n**nan < bu+nun ile+n "bununla" II-a/73, o**n**nan < o+nun ile+n "onunla" XV/56, o**n**ᴗüçün < o+nun üçün "onun için" XIII/4 vb.

2.2.1.3.2.2. Yükleme Hâli

Ahıska Türkleri ağzında yükleme hâli eki ünsüzle biten isimler üzerine geldiğinde "+i"; ünlü ile biten iyeliksiz isimler üzerine "+y+i"; 3. şahıs iyelik eklerinden sonra "+(n)i" şeklindedir. "Dil benzeşmezliği" ve "Dudak Benzeşmezliği" konuları işlenirken belirtildiği gibi ekin bölgemiz ağzındaki genel karakteri düz-dar ve ince ünlü ile kullanılmasıdır.

[377] krş.: Ercilasun, s. 144 (birsiñᴗevine, masasınᴗüsdündedi vb.)

+(n)i

altunun**i** X/29, boyunun**i** VII-c/194, burasın**i** V/95, düzün**i** XIII/331, evlár**i** VIII/96, ölüsün**i** XVI/303, saçlarını VII-a/75, sazın**i** V/159, südün**i** XIII/346 vb.

+(y)i

ÇinÇar**i** VI/18, çocuğ**i** X/21, çocuğum**i** X/71, gemiy**i** VII-a/78, gözumuz**i** XXI/30, Ḳapıy**i** IV/11, Ḳariy**i** I/163, Ḳoç**i** Ṯavar**i** VII-c/143, Ḳotḫay**i** VII-c/51, mekTüb**i** X/89, özümüz**i** XV/220, savuḫ suy**i** I/115, yığılmay**i** "toplanmayı" XV/233, yuḫay**i** VI/68 vb.

Bölge ağzında yükleme hâli ekinin ünlü uyumlarına uygun kullanımları ilk bakışta fark edilmeyecek kadar azdır:

+(n)ı,+(n)U

adın**ı** II-b/24, elifbasın**ı** XVIII/134, Ḳanın**ı** VII-c/188, malın**ı** XVI/256, maşınaların bordların**ı** "kamyonların yanlarını" XVI/30, maşınasın**ı** II-b/40, montların**ı** IV/24, orasın**ı** IV/12; terotaryasın**ı** VII-a/54; gendi rusun**u** VIII/72, tiren yolun**u** V/28.

+(y)I, +(y)U

aḳısḳay**ı** VII-a/302, anam**ı** XII/110, çocuḫlarım**ı** V/23, dünyam**ı** VII-a/324, falan**ı** II-b/45, hayatım**ı** V/22, ḳapımız**ı** XV/32, oḫuşlar**ı** "okumaları" XVI/370, oralar**ı** VIII/29, pehlivan**ı** V/53; çocuğ**u** XX/9, oḫul**u** VII/6, üç görüm**ü** "üç görümceyi" V/22, yüñg**ü** "yünü" XIII/303.

Şu örnekte ise iyelik eki üzerine yükleme hâli ekinin gelmesiyle iyelik eki düşmüş ve yükleme hâli eki yalın hâlde, ünlüyle biten bir isme eklenir gibi kullanılmıştır.

başᴗağrıy**i** "baş ağrısını" I/441,

Bölge ağzında yükleme hâli ekinin, teklik 3. şahıs iyelik çekimi üzerine gelirken Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi ile Anadolu Ağızlarında örneklerine rastladığımız şekilde "+n" da olarak gelir.

Teklik 3. şahıs iyelik + n

gözü**n** açıp baḫamaz XII/251, ikkisi**n** de surdiler VII-c/180, merdinᴗişi**n** namerdlere düşürme XV/24, varı**n**ᴗalıp "varını alıp" XV/242 vb.

Ahıska Türkleri ağzında yükleme hâli eki teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine geldiğinde eksiz kullanımı yaygındır. Bu Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağızlarında da görülen bir durumdur. Bu durumu ya eksiz iyelik ya da ekin düşmesi sonucu yükleme fonsiyonunu iyelik ekinin üstlenmesi şeklinde değerlendirebiliriz.

Teklik 2. şahıs iyelik + ø

ana bacıları**n** Ḳoydun kötü günlere V/143, bendeler**in** elden ele düşürme XV/244, çávur at**ın** buyani I/615, gál oğl**un** bedirşahın Ḳızına ever VII-b/65, sánın dil**in** kesem I/110, sen gel ḫalḳ**ın** yığ VII-a/321, yol**un** saşurdun mi I/174 vb.

Ahıska Türkleri ağzında yükleme hâli ekinin ünlü ile sonlanan isimlerde ek ünlüsü düşmüş, yardımcı ünsüzü kalmış şekliyle "+y(ø)" kullanımı oldukça yaygındır. Bu durumda yardımcı ünsüzün yükleme fonksiyonunu üstlendiği de düşünülebilir.

+y+(ø):

alma**y** "elmayı" VI/42, ana**y** da baba**y** da XVII/22, araba**y** I/333, cami**y** bağladilár "camiyi kapattılar" XIII/277, gúrci**y** XVI/24, Ḳamçi**y** I/615, Ḳapı**y** açdi XX/18, kisma**y** "kimseyi" XII/68, Ḳuzi**y** "kuzuyu" I/385, oḫuma**y** yazma**y** X/96, ora**y** bütürdüm VII-a/205, orta**y** "ortalığı" VII-c/10, para**y** I/452, sıpa**y** mi "sıpayı mı" III-b/7, üç ayle**y** "üç aileyi" X/33 vb.

2.2.1.3.2.3. Yönelme Hâli:

Ahıska Türkleri ağzında yönelme hali eki ünsüzle biten isimler üzerine geldiğinde "+A"; ünlü ile biten iyeliksiz isimler üzerine "+y+A"; 3. şahıs iyelik eklerinden sonra "+(n)A" şeklindedir.

Teklik 2. şahıs iyelik eki alan isimlere eklenmesi dışında Türkiye Türkçesi yazı dili ile aynıdır. Teklik 2. şahıs iyelik eki alan isimlere eklenmesi bazı Anadolu ağızlarıyla da ortaklaşan özel bir durum gösterir.

Yönelme hali eki bölge ağzında kalınlaşma eğilimine sahiptir ve dikkat çekecek ölçüde kalınlık-incelik uyumundan kaçan örnekler verir.

+(n)A

dilina XII/250, evina II-b/59, içina XV/106, ikisina II-b/82, işa III-a/24, nefesina IV/19, niya X/44, yerlárina III-a/41; birbiriná XIII/95, derdiná VII-c/200, diliná II-a/36, elbiseleriná X/49, eşiginá VII-c/115, eviná XIII/291, heppisiná VII-c/91, içiná XIII/158, türkliriná X/94, yeriná XII/232; evine VII-c/106, hepsine I/299, içine XV/126, işlerine III-a/20, peşlerine X/52, yerlerine XII/131 vb.

+(y)A

eta XIII/360, eva I/395, geriya XIV/169, gerüya I/567, şeya X/71, türkiyeya VIII/24, yera XIII/124; evá XII/54, geriyá V/36, işá IX/30, kövá VII-b/104, niyá VII-a/328, şeyá II-a/62, türmeyá XII/141, yerá VII-c/86, yüKletmeyá XII/79; eve I/206, gemiye VII-a/58, getmeye V/119, girmeye XIII/109, gübreye III-a/40, içmeye X/121, işe VII-a/206, işlemeye XII/113, kismeye XIV/23, köve VIII/4, mektebe XIII/109, müjdeye VII-c/95, şeye VII-a/200, tekneye VII-b/86, üniversĭteye III-a/6, yere VII-a/22 vb.

Yönelme hâli eki, kalın sıradan gelip "fani, cami, Ḳapi" gibi son ses durumundaki ünlüsü "-i" olan kelimelere getirildiğinde bir önceki hece ünlüsüne uyar. uyar.

altiya III-a/13, bakiya X/65, çarşiya VII-c/194, ermaniya VII-b/63, faniya XII/233, ġoriya XII/77, içáriya IV/15, Ḳ̂apiya XIII/341, Ḳ̂ariya I/339, Ṫatliya VI/83, paraliya I/87 vb.

Yönelme hâli eki, bölge ağzındaki kalınlaşma eğilimi sebebiyle tam veya yarı kalınlaşan ünlülerin ardından kullanıldığında tamamen kalın sıraya geçer.[378]

bizlára XII/247, biçmáya III-a/17, çekmiyána XII/176, elçiluğa I/433, getmáya XIV/141, göçٮetmáya VII-a/139, görmáya I/623, günlúğadur XIV/51, gúna XII/281, işlemáya XII/120, keçürmáya XII/138, kimsáya IV/19, meşaya XII/67, müjdáya VII-c/148, negirlára XII/XII/142, ökúza VII-a/151, teprenmáya XIV/98, yemáya içmáya VII-c/144 vb.

Teklik 2. şahıs iyelik eki almış isimlere getirildiğinde ise yönelme hâli ekinin kullanımı Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmaktadır. Teklik 2. şahıs iyelik eki

[378] Kalınlaşma eğilimi gösteren ekler ve durumlar için "Dil Benzeşmezliği"nin işlendiği bölüme bakınız.

almış isimlere, özelikle Doğu Anadolu ağızlarında görüldüğü gibi[379] kelimeler ünlü ile bitiyorsa "+n", ünsüz ile bitiyorsa "+An" şeklinde getirilmektedir.

allah niyet**an** yetürsün I/276, baba**n** de ki "babana de ki" I/237, get işa**n** baḫ "git işine bak!" I/86, gáliyer sanın yan**an** "senin yanına geliyor" II-b/67, Ḳarn**an** verem! "karnına verem!" IV/31, san elin Ḳarn**an** Ṯut ki "sen elini karnına tut ki" XVI/293, sanın göyn**án** "senin gönlüne" I/230, sánın Ḳız**an** eliçiluğa "senin kızına elçiliğe" VII-c/28, sánın yüreg**án** "senin yüreğine" I/339, senin emirler**en** "senin emirlerine" XV/233, topraḫ sanın başş**an**! "toprak senin başına!" IV/30, umuz**an**ɔal "omuzuna al" I/263.

Bir örnekte de ekin "+ḳa" şeklinin kullanımını[380] tespit ettik ki bunun Özbek Türkçesi etkisi olduğu açıkça bellidir: islamiyetḳa XVI/325,

Bu tespitlerin ardından, yönelme hali eki için teklik 2. şahıs ekleri ile kullanımı dışında Türkiye Türkçesi ile paralel, ancak fonetik bakımdan görülen kalınlaşma eğiliminin de aynı kişinin hem kalınlık-incelik uyumuna uygun hem uyumdan kaçan şekilleriyle kullanabildiği bir kararsızlığa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.1.3.2.4. Bulunma Hâli

Bölge ağzında bulunma hali eki "+DA" şeklindedir. Ünsüzü bakımından tonlu şekillerinin kullanımı yaygındır. Ancak ünsüz uyumuna bağlı olarak "+tA" ve yarı tonlu "+TA" şekillerine de rastlanmaktadır.

Ek ünlüsü bakımından, yine bölge ağzındaki kalınlaşma eğilimi çerçevesinde, ince sıradan kelimeler üzerine yarı kalın veya kalın ünlülü olarak kullanılması genel olarak yönelme hâlinde olduğu gibidir.

+DA

biçenek**da** XIX/11, birin**da** XVI/115, dibin**da** XIII/116, dilin**da** XVI/260, ev**da** XIII/246, geçmişta XIII/65, gög**da** I/249, herkeş**da** VII-c/62, için**da** VIII/16, ipta VII-b/91, kendin**da** "kentinde" XVI/220, kimisin**da** XIII/95, köv**da** XVI/6, ög**da** XII/286, ḴerçTa XVI/218, sene**da** II-a/99, sinif**da** XVII/139, yer**da** XIII/101, yerin**da** I/588, yilda XIII/164; beş**tá** II-b/57, birin**dá** II-b/31, çeşit**tá** VII-c/144,

[379] krş. Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay.: 600, Ankara 1996, s. 144-145.
[380] Timurtaş, s. 63.

derece**dá** VI/84, dibin**dá** VII-a/201, dilin**dá** VII-a/29, elin**dá** XVI/349, ev**dá** VII-a/271, fikrin**dá** II-b/12, geri**dá** XV/99, gün**dá** XVI/142, için**dá** I/225, ikisin**dá** IV/22, köv**dá** VII-a/138, kövün**dá** II-a/1, ögün**dá** II-a/9, özün**dá** XV/25, şey**dá** XV/154, şehrin**dá** VII-a/164, şeysin**dá** III-a/10, yer**dá** XII/51, ög**dá** "önde" XII/47, yil**dá** XII/31, yüzün**dá** V/25; birin**de** II-a/2, bu çeşit**te** VII-b/42, ceset**Te** XII/262, dilin**de** XII/41, düzler**de** XV/212, edrefin**de** V/160, evler**de** XVII/89, gece**de** XV/199, girişte II-a/11, gün**de** XV/189, günün**de** XVII/10, hökümetin**de** XII/11, içlerin**de** XV/276, kendin**de** "kentinde" XII/39, kövün**de** V/2, köy**de** XV/10, nalÇik**te** VII-a 243, mēkteblerde XVI/85, niyet**te** IV/17, pencerelerin**de** V/126, şehrin**de** III-a/7, tenesin**de** VII-a/314, üstün**de** VI/70, yer**de** V/164, yedek**te** III-a/18, yetmişin**de** VII-a/333, yil**de** XII/172, yürek**de** XII/184 vb.

Kendinden önceki hecede, tam veya yarı kalınlaşan ünlülerin ardından kullanıldığında tamamen kalın sıraya geçer.

begluḫda XVI/349, bilán**da** XVII/19, dera**da** XIX/9, diyán**da** XV/46, dövlátlar**da** XVI/242, edilán**da** VIII/90, evlár**da** XVII/89, gedan**da** XVI/319, getmá**da** XV/108, işlár**da** VII-b/66, köşá**da** XVIII/2, şeylár**da** XVII/113, türkiyá**da** XIII/322 vb.

Bulunma hâli eki, kalın sıradan olup son ses dar ünlülerin "i"leşmesi kuralına uyan ya da son hecesinde ince ünlü bulunan uyum dışında kalmış kelimelere getirildiğinde kalın veya yarı kalın ünlülü olarak kullanılır.

elli alti**dá** VII-a/194, Ḳapi**da** IV/14, Ḳılde**da** *y.a.* "Ḳılde" XVII/370, polati**da** *y.a.* "Polati" XII/193, yuḫi**da** VII-a/331 vb.

Bu tespitlerin ardından hem ünsüz uyumu hem ünlü uyumu bakımından bölge ağzında tam olarak kurallaştırılabilecek bir standartın olmadığını söyleyebiliriz. Daha doğrusu, bölge ağzında ayrımla hâli ekinin esasen "d"li olarak kullanıldığını, "t" ve "T"li şekillerin bölge halkının sürgün nedeniyle yaşamak zorunda kaldıkları ülkelerde kendi aralarında kendi ağızları, bulundukları ülkelerin halkı ile de o ülkenin dili ile konuşmak durumunda kalmaları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye'ye geliş-gidişlerin artması, Türkiye'ye yerleşmeler ile Türk radyo ve televizyonlarının yoğun olarak takip edilmeye

başlanmasının bir bir yansıması olarak son zamanlarda kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

2.2.1.3.2.5. Ayrılma Hâli

Ahıska Türkleri ağzında ayrılma hali "+DAn"dır. Bölge ağzında ayrılma hâli ekinin kullanımı fonetik bakımdan bulunma hali eki ile benzer özellikleri gösterir.

+DAn

ecem**dan**. "Ecem'den" II-b/68, ekin tikin**dan** XVI/316, el**dan** XVI/311, elin**dan** XX/7, felen**dan** II-b/69, ikisin**dan** XIII/76, Ḳerç**Tan** XVI/216, köv**dan** XVI/200, ner**dan** I/153, sekkiz**dan** III-a/13, sinif**dan**, VII-a/212, sinif**Tan** XVII/133, şey**dan** XIII/252, şeyin**dan** XIII/123, tifliz**dan** XIII/252, yer**dan** XIII/250, yil**dan** VIII/4; birbirin**dán** VII-c/126, bir**dán** II-a/33, derdin**dán** XII/190, elin**dán** VII-a/183, ev**dán** II-a/3, esger**dán** VII-a/10, herkeş**tán** I/446, hisse**dán** XIII/222, için**dán** VIII/77, kim**dán** VII-c/68, köy**dán** XIII/142, merkezin**dán** VII-a/85, milletler**dán** XVII/7, ner**dán** II-a/89, peynir**dán** VI/3, rehberler**dán** XIX/59, siz**dán** V/141, söz**dán** XVI/90, sözün**dán** VII-a/3, süt**tán** VII-a/39, şey**dán** XIII/11, üstün**dán** VII-a/229; vb.

+den, +Ten, +ten

bit**ten** V/79, döşek**den**, XIII/303, dövlet**Ten**XV/213, elin**den** XV/230, ev**den** XII7172, evel**den** VI/10, esger**den** X/126, gözlerin**den** XII/67, inek**den** III-a/25, kendin**den** "kentinden" XII/48, kir**den** VI79, köprüsün**den** XV/243, kürek**den** XVI/85, meşeler**den**, XV/209, özbek**den** VII-a/198, pencere**den** II-a/21, penceresin**den** XIII/169, sen**den** I/307, süri**den** XII/185, süzek**ten** VI/41, şeyin**den** XII/171, yemek**Ten** VI/7, veten**den** V/4 vb.

Kendinden önceki hecede, tam veya yarı kalınlaşan ünlülerin ardından kullanıldığında tamamen kalın sıraya geçer.

bitluḫ**tan** VII-a/106, diyán**dan** sora II-b/25, düştuḫ**dan** sora XVI/170, etmáḫ**tan** "ekmekten" VII-c/139, evlá**dan** sora III-a/15, fenceá**dan** XVI/137, geldúḫ**dan** sora V/105, işlár**dan** I/336, içmağ**tan** II-b/46, igna**dan** XVI/360 vb.

Bulunma hâli eki, kalın sıradan olup son ses dar ünlülerin "i"leşmesi kuralına uyan ya da kelın sıradan olup son hecesinde ince bulunan uyum dışında kalmış kelimelere getirildiğinde kalın veya yarı kalın ünlülü olarak kullanılır.

alti**dan** sora III-a/20, buẖari**dan** VII-b/20, ovez**dan** XIII/137, Ḳabir**dán** XII/238, mağazin**dan** XIII/351, ottuz alti**dán** XIII/374, P̂ovez**dan** XIII/152, sĭtalin**dán** V/66 vb.

2.2.1.3.2.6. Vâsıta Hâli

Eski ve Orta Türkçe döneminde vasıta hâlini ifade etmek için kullanılan "+n" eki günümüzde işlekliğini yitirmiştir ve "yazın, kışın, yayan" gibi bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak görülür. Bugün işlekliği tamamen kaybolmuş "+n" vasıta ekinin yerini Türkiye Türkçesinde "ile" edatının ekleşmiş şekli olan "+lA" eki almıştır.

Ahıska Türkleri ağzında vasıta hâli, "+n" ekinin kalıplaşmış şekillerinin dışında "ile" edatının ekleşerek fonetik değişikliğe uğramış ve "+n" ekiyle genişlemiş "+inan, +inán, +inen, +ynan,+ynán, +ynen, +nan,+nán, +nen" ve istisna kullanımlar olarak "+lA, +(y)le, +lan" ekleri ile karşılanır.

Bölgemiz ağzında bu ekin kullanımı ile ilgili hususiyetler şunlardır.

Yalın hâldeki, ünsüzle biten veya 1. ve 2. şahıs iyelik eklerini almış isimlere genellikle "+inan, +inán", nadiren "+inen, +nan, +nán" şekilleri getirilir.

Yalın hâldeki, ünlüyle biten veya 3. şahıs iyelik eklerini almış isimlerle zamirlere ise genellikle "+ynan, +ynán", nadiren de "+nan, +nán, +nen, +ynen" şekilleri getirilir.

Ünsüz ile biten isimlerde ek başındaki ünlünün birkaç istisna dışında daima"i" olası kelin sıralı kelimelerde ünlü uyumunu bozar. "i" den sonra ince sıradan devam etmesi gereken ekin ikinci ünlüsü ise genellikle kalınlaşarak ünlü uyumunu yine bozar.

+inAn, +(y)nAn

Kalın sıradan isimlerde

aḫşam**inan** II-b/57, at**inan** II-b/62, ayağ**inan** VII-a/18, çamur**inan** V/21, çuval**nan** XV/52, ḫay**nan** "hay ile" XXI/34, puluğ**inan** VII-a/154, tırpan**inan** III-a/16, tırĭmığ**inan** XIII/25, un**inan** < un ile+n VI/12; aftomat**inán** XIII/39, anaz**inán** < ana-niz ile+n XIII/346, babam**inán** VII-a/242, bacım**inán** I/279, çāruğ**inán** V/9, çocuğ**inán** XX/8, P̂al**inan** XXI/53, sabah**inán** XV/275, T̂avar**inán** XIII/71, yol**inán** VII-c/71, yorğan**inán** XVI/185, burdaki**nen** IV/29, toruni**nen** < torun-u ile+n X/87; ağa**ynan** III-b/4, araba**ynan** II-b/74, çapa**ynan** III-a/48, lapatsḳa**ynan** XVI/85, , vano**ynan** *ş.a. (G.)* "Vano" XIX/20, yazma**ynan** XII/180, zurna**ynan** VII-c/114, araba**ynán** VII-a/119,

İnce sıradan isimlerde:

çin**inan** VII-a/209, el**inan** VII-c/75, iş**inan** II-b/15; berf**inán** XIII/159, el**inán** III-a/44, eşim**inán** V/21, ip**inán** VII-c/173, nefer**inán** XVI/108, ömr**inán** I/49, özbeg**inán** XII/119, servel beg**inán** XVI/353, bit**inen** XV/220, dedem**inen** VIII/33, feleg**inen** XIII/206, kemend**inen** XIII/205; eli**ynan** II-b/92, enişte**ynan**; birbiri**ynán** II-b/56, bölgi**ynán** XII/12, dede**ynán** X/35, II-b/87, sini**ynán** II-b/29, süri**ynán** V/33, vedre**ynán** XIV/16, nene**ynen** XV/220, tel**inen** XIV/21 vb.

Ünsüz ile biten kalın ünlü sıralı isimlerde ek başındaki ünlünün uyum içinde kalmasıyla ünlü uyumlarının bozulmadığı sınırlı sayıdaki örnekler şunlardır.

+ınan, +unan

ḫançarı**nan** VII-c/104, nuh**unan** XII/243, toprağ**ınan** III-a/52, sabağ**ınan** VII-c/86.

Bir örnekte "bu" zamiri üzerine, zamirlerdeki genel kullanımın aksine, "ne" zamiri ve "su" isminde olduğu gibi "y" yardımcı ünsüzü ile bağlandığı görülür: buyinán < bu+y ile+n XVII/68.

Bir örnekte ise "bu" zamiri üzerine şu şekilde getirilmiştir: bunan < bu+[nun] ile+n VII-a/137.

Vasıtâ hâli ekinin, hem ek ünsüzünün "n" olmadığı hem de "+n" vasıta hâli ekini almadan kullanılan "+lA" şekli özellikle zarf ve zamir olarak kullanılan "ela/ elá/ ele < o ile" ve "bela/ belá/ bele < bu ile" kelimelerinde kalıplaşmış olarak kullanılır. Diğer isimlerdeki kullanımları ise nadir olarak görülür.

anaz**la** "annenizle" XIII/347, bunun**la** VI/16, emriʸ**le** XV/198, ellerim**le** I/400, onnar**la** XIII/12, rahmetin**le** XII/276, yenge**yle** I/136, yükümüz**lá** XVII/45 vb.

Şu örnekte ise "+la" eki bölge ağzının genel kullanımına uyarak "+n" vasıta ekiyle genişlemiştir: şifir**lan** II-a/68.

Bazı örneklerde ise "ile" edatı kendinden önceki kelimeye ulanmış olarak görülür.

derdɔ**ile** XV/245, nefretɔ**ile** V/127, yaşɔ**ile** V/116.

"+(I)n, +(U)n" vâsıta hâli ekinin kalıplaşmış olarak yer aldığı örnekler de bölgemiz ağzında kullanılır.

+(I/u)n

aḫşam**ın** III-a/20, gizli**n** gizli**n** VII-c/12, gúz**un** "güzün" III-a/51, ilk**in**ki anadan XVI/353, K̂ış**ın** VII-c/82, yaz**ın** III-a/15 vb.

2.2.1.3.2.7. Eşitlik Hâli

Eski Türkçede ünsüzü bakımında tek şekilli olarak "+çA" kullanılan eşitlik hâli eki, bölge ağzında "neçe" ve başka bir iki kelimedeki eski şekle uygun, bazı örneklerde ise tonsuz olması gerekirken tonlu kullanımı dışında Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi "+CA" şekilleriyle kullanılır.

Ünlüsü bakımından ise kalın ünlülü kullanımı daha ağırlıklıdır. Eşitlik hâlinin ek kalıplaşması yoluyla genişleyen "+cAma, +cAnA" örneklerine de rastlanır.

İsimle fiil veya cümlenin bir başka öğesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurmak[381] olan eşitlik hâli ekinin eşitlik, benzerlik, gibilik; "göre" edat karşılığı olarak görelik; "kadar" karşılığı olarak miktar ve zaman, süre ifade etmek gibi işlevleri vardır. Ancak eşitlik hâli eki çekim eki olmaktan çıkıp yapım eki olma özelliği kazanmıştır.[382]

+CA

ayĭri**ca** XIII/354, bala**ca**si XV/277, çoḫ**ca** II-b/90, çoḫ**ça** VII-a/234, çoḫun**ça** "çoklukla" XVII/131, epey**ce** VIII/62, eşidişim**ce** (<işitişimce, "işittiğime göre") VII-a/61, ey**ca** I/344, gėtmez**ce** VII-c/12, gözal**ca** XVI/138, gözel**ce** VIII/76,

[381] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 324.
[382] Bu ekle ilgili geniş bilgi için, bkz: TG, s. 158-159; Kokmaz, "Türk Dilinde +ça…, s. 12-84.

hepey**cá** VIII/74, ne**ce** “nice” XII/245, ne**ce**sini XII/242, ne**ça** XVII/20, ne**çá** V/154, ne**çe** V/52 vb

+cAmA, +CAnA

ayri**cáma** VI/24, ayri**cána** XV/181,gözel**cama** VI/59, gözel**cána** II-a/86, VII-c/53, küçük**cene** VII-a/93, tek**çene** “sadece, yalnız” V/109.

Bunlara ilave olarak sadece tonsuz ünsüzlü şeklinin Eski Türkçedeki kuvvetlendirme edatı “oḳ” veya vasıta (instrumental) eki “+n” ile birleşip kalıplaşarak yönelme hâli eki üzerine kullanılmasıyla “-e kadar” anlamında zarflar yapan “+çaḫ” ve “+çan” ekleri bölge ağzında dikkat çeker. “+çan” şekli daha yaygın olarak kullanılır.

+çaḫ

baştanᴗayağa**çaḫ** VIII/14, ikkibinᴗonbirá**çaḫ** VIII/62, gelána**çaḫ** VIII/66, o vaḫta**çaḫ** VIII/5, sabaḫa**çaḫ** VII-a/294, yaşana**çaḫ** “yaşına kadar” X/4.

Bir örnekte ise yönelme hâli eki kullanılmadan “+çaḫ” ekinin “-cek kadar” anlamında zarf yaptığını görüyoruz: birbirimiza gálan**çaḫ** “birbirimize gelip gidecek kadar” XIX/56.

+çan

aḫşama**çan** XV/66, bahara**çan** XV/258, başana**çan** “başına kadar” VII-a/264,bugúna**çan** XVI/92, geceleráçan I/121, ignadan ipina**çan** XVI/360, Ḳamindatdan açılana**çan** XV/138, Ḳuşluḫ vaḫtına**çan** XIII/42, ottuzᴗaltiya**çan** XVI/82, saat Ḳaça**çan** II-b/60, yeddi tütúna**çan** XVII/6, yedidán yetmişá**çan** XVI/3, yilá**çan** XIII/195 vb.

Bir örnekte ise “+açana” şekli kullanılmıştır: ėnana**çana** “inene kadar” XIX/53.

2.2.1.3.2.8. Yön Gösterme Hâli

Yön ifade eden hâl olup, iki eki vardır. Bu eklerde kalıplaştıkları birkaç kelime dışında kullanımdan düşmüşlerdir. Bölge ağzında kullanılan yön gösterme ekleri ve bu eklerin kalıplaştıkları kelimeler Türkiye Türkçesi ile ortaktır.

Eski Türkçede "+ġaru, +gerü, nadiren +ḳaru, +kerü" şeklinde olan ek Eski Anadolu Türkçesinde "+aru, +erü", Türkiye Türkçesinde "+arı, +eri" şeklindedir. Bölge ağzında ise "+Ari" şeklinde son sesi daima "i" iledir.

Türkiye Tükçesinde Türkçesinde "+rA" ekinin kullanıldığı kelimeler yönelme hâlini belitmek için eke ihtiyaç duyarken bölge ağzında özellikle "nere" kelimesi genellikle yönelme hâli ekini almadan kullanılabilmektedir. nera yolliyersin "nereye …" XVII/44, ne**ra** kázim "nereye …" I/332.

"bu" ve "o" işaret zamirlerinin bulunma ve ayrılma hâli çekimleri Türkiye Türkçesinde "burada" ve "orada" şeklinde yapılırken bölge ağzında "+ra" eki kullanılmadan da yapılmaktadır: bunda "burada", bundan "buradan", onda "orada", ondan "oradan".

+rA

bu**ra**y "burası" VII-c/53, bu**ra**ya I/166, ne**ra** XVII/44, ne**rá** IV/9, ne**rá**ya XII/173, o**ra**y "orayı" VIII/37, o**ra**ya XIX/22, o**ra**yi VII-b/99 vb.

+Ari

dış**ari** VII-a/14, diş**ari**dur I/475, iç**ari** XIX/41, iç**ári**ye IV/13, iç**eri** XII/70, yoḫ**ari** II-b/91.

Bir örnekte ise Eski Anadolu Türkçesindeki gibi "+erü" şeklinde tespit edilmiştir: il**erü** VII-c/99.

"ileri" kelimesinin "l-r > r-l" göçüşmesi sonucu "irali/ iráli" şekilleri karakteristiktir: bizdanᴖirali "bizden önce" XV/73, iráli I/10.

2.2.1.3.2.9. Hâl Ekleri Arasındaki Görev Değişiklikleri

Türkçenin bazı ağız ve şivelerinde Tarihî Türk şivelerinin bir hâtırası olarak devam eden veya ünlü değişmesi ve yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkan bir gramer olayıdır.[383] Bu sebeplere fiillerdeki anlatım ya da anlam farklarını da eklemek gerekir.

[383] Özkan, *Gagavuz…*, s. 125.

Yönelme hâli yerine yalın hâli

yildaki başlandi vuruş "vuruşa/savaşa başlandı" XVI/2, bunnan hamam girmağ◡olmaz "hamama girmek" XIII/167.

Yönelme hâli yerine yükleme hâli[384]

burala**ri** nėmets gáliyer "buralara Almanlar geliyor" XVII/19, cávannar**i** ögrettiler ki "civanlara öğrettiler ki" XII/160, ey doḫtorlar yol vermádilár getmeye ben**i** V/119, gótum**i** da bir vurdilár "götüme de" VII-a/192, ḫotaḫ diyermişlár bonduruğa bine**ni** "binene" VII-a/151, o malımız**i** baḫiyerduḫ "o malımıza bakıyorduk" XIII/311, övlárın**i** ataş verdilár "evlerine ateş verdiler" XII/143, yaḫın arḫadaşlarından ikisin**i** soyliyer buni II-b/8,

Yönelme hâli yerine bulunma hâli[385]

muharebe**de** iştirek ettuğuma görá XII/53, semerḳant**ta** düştuḫ VII-a/66,

Bulunma hâli yerine yönelme hâli[386]

bir ayın içine "bir ay içinde, süresince" VII-a/57,

"ile" edatı/vasıta hâli yerine yönelme hâli

"evlenmek" fiiliyle ilgili olarak Gagavuz Türkçesinde de dikkat çeker.[387]

urusa evlánmiş "rus ile" VII-a/69, Ḳ̂ızına ever, bacısına ever VII-b/65 vb.

İlgi hâli yerine ayrılma hâli

o vaḫıtki adamlarımızdan birezi "… adamlarımızın birazı" XV/225 vb

2.2.1.3.2.10. Hâl Eklerinde Ek Yığılması

gizli+**n**+**dán** "gizlice, gizlilikle, gizli bir şekilde" XIII/253 "gizli+n" kelimesi zaten "gizlilikle" veya "gizlice" anlamını taşıyorken, "+n" vasıta hâli ekinin fonksiyonundaki zayıflama sebebiyle "+den" ayrılma hâli eki aynı fonksiyonla kelimeye ikinci ek olarak eklenmiş ve ek yığılmasına sebep olmuştur. "+n" ekinin

[384] bkz. Özkan, *Gagavuz…*,s. 126 (bak sen budalayı, inanma zenginneri, etiştiler onu vb); Günay, s. 110 (ya bi bak oni, bakayim karnuni, beni ağladunuz mi vb.)
[385] Günay, s. 110 (ayin batmasında var◡idi bir saat daa, dayi bunda ne istiysun vb.)
[386] Kuzeydoğu grubu ağızlarında bol görülen bir görev değişikliğidir. Örnek olarak, bkz. Günay, s. 111.
[387] Özkan, *Gagavuz…*, s. 128 (evlenmiş bir sarfoşa, evlendi bir karıya).

fonksiyonu zayıfladığından yerini eşitlik veya ayrılma hâli eklerine de bırakmaktadır.[388]

evel+**ce+den** XV/24, örneğinde de "zaman" fonsiyonu taşıyan iki hâl eki üst üste gelmiştir.

2.2.1.3.3. İyelik Ekleri ve İyelik Çekimi

İyelik ekleri ismin karşıladığı kavramın veya nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren, isimlerle isimler arasında bağlantı kulan eklerdir.

Ahıska Türkleri ağzında kullanılan iyelik eklerinin durumu genel kullanımları bakımından şöyledir:[389]

	1. Şahıs	**2. Şahıs**	**3. Şahıs**
Teklik	+(I/U)m	+(I/U)n	+i, +si
Çokluk	+(I)mIz, +(U)mUz	+(I/U)z	+lAri

Teklik ve Çokluk I. Şahıslar

Teklik 1. şahıs

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ünlüyle biten kelimeler üzerine "+m", ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlü alarak "+(I)m, +(U)m" ve yardımcı ünlüsü ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır.

Tek tük görülen sapmalar da yuvarlak yardımcı ünlüyü yuvarlak olarak alma şeklinde görülür: yegán**um** I7128.

+(I)m, +(U)m

bac**ım**ınoğli XVII/52, benim analuğ**um** X/9, benim aslan benim ayile**m**de XVII/105, benim baba**m** XVI/367, benim bilduḫlar**ım**a XIII/178, benim deduğ**um**, benim de söz**üm** XII/71, benim el**im**dán XIII/71, benim ėşittuğ**um** XII/20, benim górduğ**um** XVI/300, benim şerler**im** "benim şiirlerim" VII-c/187, benim vaḫt**ım**da XXI/16, benim yaş**ım**da XV/184, borc**um** I/413, can**ım**i XVII/147, doḫtor**um**a V/122, dört günnuğ**um**dan X/1, ev**im** XII/64, fikr**im**a

[388] Özkan, *Gagavuz…*, s. 123 (Gagavuz Türkçesi'nde de "bir şekilde" anlamı taşıyan "ansız+ın+dan" "ansız+dan" örneklerinde benzer durum görülür.).
[389] krş. Olcay, s.38, Erten, 34-35; Gemalmaz, 267-273.

XVI/247, gendi**m** XX/8, gózlar**ım**inán XVI/248, gövl**üm** “gönlüm” v/158, güc**üm** II-b/37, haḫ**ım**i “hakkımı” XIII/191, ḫal soran**ım** V/126, Ḳardaş**ım** XVII/146, lazumluğ**um** “ihtiyacım” I/187, nesl**im** VIII/31, oğl**um** XVI/97, sıfat**ım**i X/102, sumḲa**m**dan XII/66, torun**um** VII-a/313, Ṫoyuncağ**um**i XIII/381, üsd**üm**e X/126, yad**ım**a II-a/14, yardım**ım** II-a/93, yol**um** XII/238, yüreg**im**á XII/265 vb.

Çokluk 1. şahıs

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ünlüyle biten kelimeler üzerine “+mIz, +mUz”, ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlü alarak “+(I)mIz, +(U)mUz” yardımcı ünlüsü ve ek ünlüsü ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır.

+(I)mIz, +(U)mUz

acı**mız**dan “açlığımızdan” XIX/60, alti ineg**imiz** XXI/17, bibi**miz** XVI/362, birbir**imiz**a XIX/56, bizim yer**imiz**da XVII/110, bizim baht**ımız**a XVI/146, borc**umuz**dur I/301, degirman**ımız** VII-b/127, doğduğ**umuz** III-a/4, dostluğ**umuz** XVII/129, eksüg**ümüz** VII-a/338, evlar**ımız**i XXI/25, furunlar**ımız** XXI/52, gedacağ**ımız**i VII-a/12, gendi**miz** XXI/18, güzdeki ekin**imiz**i XVII/4, happ**ımız**i “hepimizi” XVII/23, iki**miz** XIII/45, işliyán**ımız** XV/264, Ḳomşu**muz** X/84, Ḳorḫu**muz**dan XIX/11, Ḳoyun**umuz** XIII/289, kövlü**müz** X/81, köy**ümüz**á XVII/2, mülk**ümüz** XVI/98, minasėbet**imiz** XVII/123, odun**umuz** I/259, okúz**umuz** XIII/289, oturduğ**umuz** VII-a/169, özlár**ımız** özlár**ımız**i XVIII/9, öz**ümüz**ün XVII/140, sádir**imiz** XIII/214, söz**ümüz** XVI/332, sürü**müz** XV/212, şennig**imiz** X/34, taḫıl**ımızı** XIII/290, tarıḫ**ımız** XVI/345, terbiye**miz** VIII/91, yiyácağ**ımız** XVII/98, yurd**umuz**un XV/227 vb.

Bölgedeki genel kullanıma aykırı olarak tespit ettiğimiz örnekler ise şunlardır:

duşunduğ**umiz** kibi IV/16, gettuğ**umız** yilda VII-a/124.

Teklik ve Çokluk 2. Şahıslar

Teklik 2. şahıs

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ünlüyle biten kelimeler üzerine “+n”, ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlü uyumlarına uygun olarak “+(I)n, +(U)n” şeklinde kullanılır.

+(I)n, +(U)n

aḫor**un**dan XIII/304, alacağ**ın** VII-a/28, ana bacıları**n** V/143, ayağ**ın** V/78, el**in** XVI/293, ev**in** VII-a/253, gendi**n**ᴗal I/77, göz**ün** aydın I/224, ineg**in** XVI/191, Ḳaynı**n** I/442, oğul Ḳızları**n** I/188, sánın dil**in** I/110, sanın yumurta**n** I/101, sanın yurd**un** XVI/320, sánın vaḫtı**n** I/42, senin Ḳardaş**ın** XX/14, suç**un** I/239 vb.

Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine bazı hâl eklerinin kullanımı sırasında Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklılık gösteren özellikler de vardır.

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin yönelme hâli eki ile kullanımı: Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine yönelme hâli eki kullanımı Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi "iyelik +yönelme hâli" yapısında kullanılmaz. Bölge ağzında bu yapı ünlü ile biten kelimeler üzerine "+n", ünsüzle biten kelimeler üzerine "+An" şeklinde gelir.

allah niyet**an** yetürsün I/276, baba**n** de ki "babana de ki" I/237, felence gálácağᴗımiş da ev**án** "falanca evine gelecekmiş" II-b/10, get iş**an** baḫ "git işine bak!" I/86, gáliyer sanın yan**an** "senin yanına geliyor" II-b/67, ḫalḫ**an** "halkına" VII-c/34, Ḳarn**an** verem! "karnına verem!" IV/31, san elin Ḳarn**an** Ĉut ki "sen elini karnına tut ki" XVI/293, sanın göyn**án** "senin gönlüne" I/230, sanın yigirmi alti yaş**an** "senin yirmialtı yaşına" V/143, sánın Ḳız**an** eliçiluğa "senin kızına elçiliğe" VII-c/28, sánın yüreg**án** "senin yüreğine" I/339, senin emirler**en** "senin emirlerine" XV/233, sorġu suval**an** "sorgu sualine" XV/167, Ĉırnağından aliyer baş**an**açan baḫiyerlár "tırnağından alıyor başına kadar bakıyorlar" VII-a/264, topraḫ sanın başş**an**! "toprak senin başına!" IV/30, umuz**an**ᴗal "omuzuna al" I/263, yalağuzluḫ yaşaduğ**an** "yalnızlık yaşadığına" I/307 vb.

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin yükleme hâli eki ile kullanımı: Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine yükleme hali eki geldiğinde, yükleme hâli eki genellikle kullanılmaz ve iyelik eki yükleme hâli ekinin fonksiyonunu üzerine alır.

aç ağz**ın** "ağzını" I/241, baba**n** mi ariyersin "babanı" I/517, basmadın yerá ayağ**ın** "ayağını" V/78, çavur at**ın** "çevir atını" I/615, emek para**n** verem "paranı" I/199, evi**n** geri al "evini" VII-a/253, ḫalḳ**ın** yığ "halkını" VII-a/321, naloḲ**un** "vergini"

XIII/303, sán Ḳulları**n** "kullarını" XV/245, sanın dil**in** kesem " dilini" I/110, san el**in** Ḳarnan Ṯut "elini" XVI/293, yol**un** şaşurdun mi "yolunu" I/174 vb.

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin ilgi hâli eki ile kullanımı: Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine ilgi hali eki getirildiğinde, ilgi hâli ekinin kullanılmadığı ya da düştüğü ve iyelik ekinin ilgi hâli ekinin fonksiyonunu üzerine aldığı örneklerle sık karşılaşılır.

baba**n** meselesi "babanın" I/417, eli**n**ᴗaltında "elinin" VI/38, orda Ḳalan mal**ın** hesabına "malının" XVI/191, sánın baba**n** güci "babanın" I/103, yengá**n** elindán "yengenin" I/200,

Çokluk 2. şahıs

Bölge ağzında çokluk 2. şahıs iyelik eki Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılır. Ünlüyle biten kelimeler üzerine "+z < +ñIz/ +ñUz", ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlüsü ünlü uyumlarına uygun olarak "+(I)z, +(U)z < +ñIz/ +ñUz" şeklinde gelir.[390]

+(I)z, +(U)z

bir**iz** "biriniz" XVI/237, çorba**z**i XVIII/12, çörá**ğız**i XVIII/12, ev**iz**á II-a/6, göz**üz**ᴗaydın olsun I/608, heçbir**iz**in VII-a/317, hoş gün**üz**ᴗolsun I/569, izin**iz**inán "izninizle" V/114, Ḳız**ız** "kızınız" VII-c/148, köv**üz**de I/533, oğl**uz**i I/599, sizin geçmişler**iz**e X/48, sizin gül**üz** V/140, sizlerin aralar**ız**da I/3, yemeg**iz**i II-b/15, yolladuğ**uz** I/283 vb.

Teklik ve Çokluk 3. Şahıslar

Teklik 3. şahıs

Bölge ağzında teklik 3. şahıs iyelik eki kelime sonunda karakteristik kullanımı "+i, +si" şeklindedir ve bu yönüyle ünlü uyumları dışında kalarak Türkiye Türkçesinden ayrılır. Üzerine, vasıta hâli dışında, hâl eki alarak iç ses durumuna geçtiğinde genellikle ünlü uyumlarına uygun olarak "+ı, +U, +sı, +sU" şekilleri ile kullanılır.

[390] bkz. Karahan, *Anadolu...*, s. 40-41.

+i, +si

adamın erüg**i** XVII/101, babamin güc**i** I/102, bacı**si** VII-c/171, cávuz ağac**i** II-a/14, cáza**si** X/75, çocuğun suç**i** I/111, su**yi** XV/192, devletin böyüg**i** II-a/76, dostluğ**i** XVII/128, insan ḫayat**i** XVI/138, ipekḴurd**i** XII/120, kimisin Ḵapı**si** XV/129, Ḵoca**si** X/46, Ḵorḫu**si** XV/20, Ḵuzu**si** XVII/192, na molla**si** XVIII/18, oda**si** XII/209, onun cağab**i** X/100, talla**si** XII/25, T̂ayı**si** XIV/5, T̂oğru**si** XVI/93, ustaluğ**i** XIII/270, üzüm**i** XVII/101, verduğ**i** XV/278, yaz boy**i** III-a/17 vb.

+I, +U, +sI, +sU[391]

Yükleme hâli eki getirildiğinde

açuğ**u**ni XXI/38, ana**sı**ni I/593, boġoz**u**ni I7147, bunun boyn**u**ni VII-c/194, bura**sı**ni V/95, cávab**ı**ni II-b/1, çala**sı**ni VI/53, çoğ**u**ni V/137, düz**ü**ni "doğrusunu" I/548, ecel oḫ**u**ni XII7224, ġarı**sı**ni I/167, ḫalḳın para**sı**ni I/560, Ḵuyruğ**u**ni XII/65, malın pul**u**ni XIII/296, ölü**sü**ni XVI/128, pambıḫ çöp**ü**ni XIII/182, suy**u**ni XVI/140 vb.

Yönelme hâli eki getirildiğinde

gelinin ayağının alt**ı**na II-b/86, german savaş**ı**na V/3, gösg**ü**ná VII-c/50, Ḵızın sahab**ı**na II-b/30, Ḵurdunᴗağz**ı**na I/385, namus**u**na XII7144, sininin ust**u**na II-b/65, şennigin söz**ü**ná I/595 vb.

Bulunma hâli eki getirildiğinde

arḫa**sı**nda III-a/36, evin bu Ḵırağ**ı**nda II-a/10, evin ög**ü**ndá II-a/9, iḫtiyar çağ**ı**nda I/266, ikinᴗcihan vuruş**u**nda XVI/372, kendi urağ**u**nda VII-a/336, yüz**ü**ndá V/130 vb.

Ayrılma hâli eki aldığında

Ḵomşus**u**ndan II-a/7, Ḵorḫus**u**ndan II-a/29, namerd köprüs**ü**nden XV/245 vb.

İlgi hâli eki aldığında

gelinin ayağ**ı**nın altına II-b/86, Ḵızın ana babas**sı**nın II-b/33, öz**ü**nün XII/78 vb.

[391] bkz. Bu çalışmanın "Dil Benzeşmezliği" ve "Dudak Benzeşmezliği" başlıkları altındaki "3. şahıs iyelik ekleri" ile ilgili kısımlar.

Çokluk 3. Şahıs

Kalın sıradan kelimeler üzerine "+lari" şekliyle gelerek ünlü uyumu dışına çıkar. İnce sıradan kelimeler üzerine ise genellikle "+leri,+lári", nadiren "+lari" şekillerinde kullanılarak ekin ilk ünlüsündeki kalınlaşma eğilimi ile uyum içinde kalıp kalmama konusunda bir kararsızlık gösterir.

+lAri

baba**lari** VII-a/151, baḫşa baḫşa**lari**VII-a/335, başḫa K̂ardaş**lari** IX/12, para**lari** na da bişeleri X/32, meyva**lari** XII/117; góracaḫ iş**lári** I/350, meme**lári** XIII/344, K̂azma kürek**lári** XVI/52, rehber**lári** XIII/81, yardımci**lári** II-a/59; aḫısḫa túrḱ**leri** XVI/239, arabaların şey**leri** VII-a/24, máállim**leri** XIII/251, neslimin gemi**kleri** VIII/32 vb.

2.2.1.3.3.1. İyelik Eklerinde Ek Yığılması

askerbaş+**ı+si** XIII/380, ben gendi+**m**+a+**m** XVI/96, ertasi gún+**i+ki** "ertesi günkü" XVI/60, hangi+**s+lári** XIX/13, hepp+**i+si**+ni XII/81, kim+**i+si+leri** VII-a/59, kim+**i+si**+nin XIII/44, sabağ+**ı+si** XXI/31 vb.

2.2.1.3.4. Soru Eki

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılan soru eki, Ahıska Türkleri ağzında sadece "mi" şekliyle kullanılır.

altĭ◡ay **mi** oḫudi XIII/367, merḫametin yoḫ **mi** Ât̂aş **mi**sin K̂aya XII/260, saldat **mi** XV/45, iki yüz ġĭram **mi**di, üç◡cüz ġĭram **mi**dur bilmám XVIII/11, var **mi**di, yoḫ **mi**di ağniyamaduḫ XV/64, ya ki havadan düşán insannar **mi**di? XVI/289, yoḫ **mi** "değil mi" XIX/41, yoruldun **mi** XII/235 vb.

Bir kez yuvarlak-kalın ünlülü olarak kullanıldığını tespit ettik.

şifiyonluḫ **mu** edecám VII-a/181 vb.

2.2.1.3.5. Aitlik Eki

"+ki" aitlik eki bölgemiz ağzında Türkiye Türkçesi yazı dili ile paralel kullanılır. Ancak bir kişinin konuşmasında tonlu ünsüzlü "+gi" şekline rastladık.

+ki

aḫır**ki** XVII/10, andada**ki** XXI/128, bayaḫ**ki** kimi II-b/21, bögún**ki** I/1, burda**ki**nen IV/29, buᴗssahat**ki** XVI/285, evel**ki** XIII/350, geri**ki** XV/99, ilkin**ki** XVI/353, Ḳalḫozda**ki** XIII/203, köyda**ki** XVII/141, rusun**ki** VIII/72, sánın**ki** I/489, sizin**ki** X/99, yildá**ki** XVII/27, vb

+gi

aḫır**gi** XVI/215, evel**gi** XVI/239, ilkin**gi** anamızdan XVI/365, istanbolda**gi** XVI/360, yer kúrrasında**gi** XVI/284.

2.2.2. Sıfatlar

Sıfatlar tek başlarında kullanıldıklarında isimdir. İsimlerin önüne gelerek onların niteliklerini sayılarını bildiren, yerlerine işaret eden, haklarında belirsiz bilgiler veren ve soru halinde belirten kelimelerdir.

Bölge ağzında sıfatlar sıfat olarak kullanılan yabancı kelimeler dışında Türkiye Türkçesine göre farklılık göstermez. Azerbaycan Türkçesi etkisi ile kullanılan "yüzdeli" ifadeler farklıdır.

2.2.2.1 Niteleme Sıfatları

Varlıkların renk, boy, biçim, yapı, ağırlık gibi devamlılık arz eden, yani kolayca değişmeyen, varlığa bitişik olan özelliklerini bildiren sıfatlardır. Varlıkların hareket vasıflarını bildiren sıfat-fiiller de niteleme sıfatları içinde değerlendirilmektedir.[392]

asıl mana II-b/78, **bal yapan** ari VII-a/34, **baḫşa** ot VII-a/201, **báyaz** pirinç VI/42, bir **uluğ** Ṯağ "bi ulu dağ"V/50, **çoḫ aḫılli** oğlan I/6, **doğduğumuz** yer III-a/4, **dostlarından sir gizláyan** dost I/165, **dul Ḳalmiş** Ḳadīn ve erkeK I/3, **düşünükli** Ḳaynatam I/474, **düz** Ḳarar "doğru karar" 268, **eşek ḳoşan** arabalar III-a/16, **ey** doḫtorlar "iyi doktorlar" V/118, **ğamli** günlerimdá V/117, **ğáyri** milletlár "başka milletler" VII-a/195, **haḲılli** adam I/473, **gelişmiş** kövlerden III-a/4, **ḫalka verülácaḫ** emeK paraları I/505, **kesilácaḫ** dil I/111, **ḳırğın çoḫ olan** yer V/20, **ḳor** kete, Ḳulaḫli kete, **içli** kete VI/12, **küçuḫ**ᴗadam I/126, **küçükcene**

[392] Ergin, *Türk…, s.* 246.

oda VII-a/93, **lazımlı** yerlârini "gerekli yerlerini" V/56, **na gözel** almalar I/316, oğlumdan **böyük** Ḳızım II-a/95, **ot yığan** yer "ot yığılan yer" II-a/67, **pille baḫan** ḫanalar "ipek böceği yetiştirilen evler" VII-a/92, **sāḫ** vićdan < sak "uyanık" XVI/253, **savuḫ** su I/115, **sefil** inegimiz XIII/342, **şerbet getúran** oğlan II-b/27, **teze** löbiya **sicaḫ** etmek V/144, **üç nümereli** ḫastaḫanásında V/112, **yaḫın** arḫadaş II-a/7, **yalançi** dünyadan V/118, **yapilácaḫ** arabalar I/133**, yayla seven, Ŝağlara gedán** milletuḫ V/42, **yüñgül** yemáḲ II-b/23, **yüssek** Ŝağlar V/135 vb.

2.2.2.2. Belirtme Sıfatları

Bu sıfatlar varlıkların bünyesinde olan bir vasfı değil varlığı şu veya bu şekilde belirtirler. Varlıkları bir kaç bakımdan belirtmek mümkündür. Ya yeri işaret edilir, ya soru şeklinde belirtilir, ya sayısı gösterilir veya belirsiz bir şekilde ifade edilir. İşte belitme sıfatları bu belitme şekillerine göre işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olarak dörde ayrılır.[393]

2.2.2.2.1. İşâret Sıfatları

Nesneleri, yerlerini işaret ederek belirten sıfatlardır. Bunlar tek başlarına kullanıldıklarında işaret zamiridirler. Bir isimin önüne gelerek onları işaret yolurla belirttiklerinde işaret sıfatı olurlar ve herhangi bir çekim eki almazlar. İşaret zamirlerinin sadece teklik şekilleri olan "bu, şu, o" işaret sıfatı olarak kullanılır.

Metinlerimizde şu zamirine ve bu zamirin işaret şıfatı olarak kullanımına sadece bir defa rastladık. "bir yerde de "bu" işaret sıfatının "bo" şeklinde kullanıldığını tespit ettik.

bo hal XV/252, **bu** aylarda VII-b/83, **bu** belediyánın başḫani VII-a/270, **bu** dünyamı VII-a/324, **bu** familyalariVII-b/36, **bu** sözlár I/107, **o** aḫşam XV/277, **o** kitaba I/15, **o** vaḫt II-b/10, **o** vilayatTan XVI/2, **öbir** etini VI/36 vb.

2.2.2.2.2. Sayı Sıfatları

İsimleri sayıları bakımından belirten sıfatlar olup, tek başlarına kullanıldıklarında sayı isimleridirler. Sıfat olarak kullanıldıklarıda isimleri, adet olarak, dereceli olarak, parça halinde gruplandırarak veya toplu biçimde bildirirler.

---

[393] Ergin, *Türk...,* s. 247.

Asıl sayı sıfatları

Nesnelerin sayısını adet olarak bildiren sıfatlardır. Türkçede sayılar, "bir, üç, dokuz, on, yüz, bin, milyon" gibi tek kelimeden, "beş yüz, üç bin, iki milyon" gibi sıfat tamlaması şeklinde ve "on bir, yirmi iki, yetmiş beş" gibi sayı topluluğu şeklinde oluşan sayılar olarak üç türlüdür.

Bölge ağzında Türkiye Türkçesinden telaffuzca farklı sayılar şunlardır: alti, yedi/yeddi, sekiz/sekkiz, doḫuz/doḫḫuz, yigirmi, ottuz, Ḳırḫ, atmiş, doḫsan, milyart < *Ru.* milliard "milyar".

alti tütüná "altı aileye" VII-a/42, **bir** milyartdan XVI/285, **beş** sutḳa XIII/201, **bir** ayluḫ II-a/6, **bir** öğ̆n "bir öğün" VI/54, **doḫḫuz**ɔay II-a/97, **iki** adam II-b/66, **iki yüz** ġ̆ram midi, **üçɔcüz** ġ̆ram midur XVIII/10, iştá olur **yüz** adam, olur **beş** adam II-b/51, **Ḳırḫ** manat II-b/72, **on** manat II-b/67, **on beş** yaşlar "on beş yaşındakiler" VII-a/161, **on iki** can V/23, **ottuz** manat II-b/69, **üç** gún **üç** gecá V/77, **yeddi** ḫazinánün biri I/95, **yedi yüz** yil, **alti yüz** yil VIII/332, **yigirmi dört** tane II-a/96, **yīrmi** tütün VII-a/51 vb.

Türkçede önüne sayı sıfatlarını alan isimler her zaman teklik halde bulunurlar. Bölge ağzında da bu durum geçerli olmakla birlikte, Rusçanın etkisi ile bazen isimler çokluk hâlleri ile kullanılabilmektedir.

iki ücɔsıra tellar XVI/15 vb.

Sıra sayı sıfatları

Sayılardan "+ncI" ekiyle türetilen ve nesnelerin sırasını belirten sıfatlardır.

bin doḫuz yüz Ḳırḫıncı sene II-a/1, **birinci** gún II-b/12, **elli sekkizinci** yildá VII-a/205, **ikinci** yil VII-a/114, **Ḳırḫ altınci** yillaraçan VII-a/146, **onunci** sinifi VII-a/194, **yedinci** Ḳılasi XII/39, **son** sozunda II-b/103 vb.

Üleştirme sayı sıfatları

Bu sıfatlar paylaştırma, bölme ifade ederler. "+Ar, +şAr" eklerinin getirildiği sayılar yapılan üleştirme sıfatları belirtiği isimlerin kaçarlı gruplar halinde bölündüğünü gösterirler.

bir**er** bişey kesip V/36, beş**er** tána on**ar** tána çocuḫlar XVIII/8 vb.

Topluluk sayı sıfatları

Benzer varlıkları "+z" çokluk eki alan sayılarla, "ikiz, üçüz" gibi toplu olarak ifade eden sıfatlardır. Metinlerimizde örneğine rastlamadık.

Kesir sayı sıfatları

Türkiye Türkçesindeki "buçuk"lu sayılar "yarım" ifadesi ile söylenmektedir.

alti yarım milyart yaşiyan XVI/285, **bir yarım** ay "bir buçuk ay" XIII/149, **bir yarım** metro VII-b/72, **bir yarım** sutḴaluḫ yol XV/279, **dört yarım** yıl XII/51,

yüzde beş pratzint yani faizi II-a/55, **yüzde on** adam XVI/274,

beş on tútúnda bir tene VII-b/95, gúnda bir kere III-a/17, haftada iki ders üş ders XII/44, her on günde bir XII/104, sutḴada bir defe XVII/56,

2.2.2.2.3. Soru Sıfatları

Nesneleri soru biçiminde belirten sıfatlardır. Bölgemiz ağzında "netevür/ natour, nasıl/ nesil, neçe/ nece, Ḵaç, ne/ ná(y)/ na(y), hangi/ hangı" kelimeleri başlıca soru sıfatlarıdır.

aḫılli oğlu **na** iş górmiş I/484, bu **na** işdur XIII/38, bu **náy** iş XIII/318, **hangı** Ḵuya XVIII/12, **hangi** adam XIII/50, **ḫangi** gün II-b/32, **hangi** memleket XIII/106, **hangi** bir derdi XII/190, **hangi** türbedür XII/225, **hangi** saldat meger **hangi** eve baḫacaḫ XV/24, **hangi** carā, **hangi** ḳanala XVI/179, **hansı** Ḵonşunun XVI/293, **Ḵaç**ᴗay yol getdiz XII/148, Ḵ**aç** günlúğadur XV/51, **Ḵaç** tütün XX/11, bu **nece** gülüşᴗidi XII/187, **na** adamlar I/126, **na** ḫabar I/382, **na** habarᴗalsın degirmandan, degirman buna **na** cávap versin XII/200, **na** suçim var I/238, **na** vaḫıt **na** has olacaḫ VII-c/60, **natavur/ natour/ netevür** işler MDD, **nayᴗiş** górduz oğul I/381, **ná** azabᴗidi! VII-a/184, **násil** pehlivansın XII/248, **nesil** Ṫağᴗidi V/77 vb.

Ḵaç gün geçándan sora II-b/47 örneğinde "birkaç" anlamında belirsizlik sıfatı, Ḵaç seneler VIII/48 örneğinde "pek çok, çok" anlamında belirsizlik sıfatı, elli **Ḵaçınci** yili XVI/202 örneğinde bir sıra sayısının yerini tutarak sıra sayı sıfatı olarak kullanılımıştır.

2.2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Varlıkların bir takım özelliklerini belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. “bir (herhangi bir), birkaç, biraz, nece/ neçe (pek çok), falan/ felen/ filan, çok, az, bütün, başka, öyle, böyle, her, bazı, öbür vb.” gibi pek çok kelime bölge ağzındaki fonetik özelliklere bağlı şekilleriyle belirsizlik sıfatı olarak kullanılır.

az adam VII-c/56, **az** döşek XV/202, **azluḫ, bir avuç** millet “azıcık millet” II-a/78, **baḫşa** rayona XV/141, **başḫa** adamın XIII/294, **baḫşa** dövlátlarda XVI/241, **bazi** istansiyalarda XV/84, **bazi** Özbekler VII-a/199, **biraz** Ḳuri III-a/35, **biráz** baḫşaça VI/7, **biráz** degişik IV/29, **biraz** yemáḲ II-b/52, **birez** nemdür VI/35, **birez** zehre XV/202, **birḳaç** sene II7a/2, **bir** yerdá II-a/2, **biÎonnar Îoli Îoli** Îallar “bidonlar dolusu bal” VII-a/35, **bütTün̄** aḳrabalarını II-b/39, **bütün** cámaatlár II-a/3, **bütún** kötúluḳlar VII-c/110, **çoḫ** bişe “çok eşya” VII-a/31, **çoḫ** ḫastalar “pek çok hasta” VII-a/67, **çoḫ** sürümüz XV/212, **falan** sahatta VII-c/86, **falan** vaġonda XVI/149, **filán** adamın VII-c/15, **felen** vaḫıt XV/167, **har** táráfa XVI/310, **hār** bir eva XIX/16, **hár** adam, **hár** maşınaya XIV/2, **her** ev II-a/6, **her** işi XXI/26, **nece** ben ben diyanlari XII/258, **neçe** canlar V/52, **nece** cávanlari XII/245, **öbür** esgerlereXVII/23, **öbür** gún III-a/48, **öbür** yemegler VI/78, rasiyanın **bütün** şaharlarine XII/146, siz **filán** yerá, siz **filán** yerá XVII/73 vb.

böyle (<bu ile), öyle (<o ile) hâl zarfları da “belá/bele, elá/ele” şekillerinde daha önce belirtilen durumlara işaret etme ifadesiyle belirtme sıfatı olarak kullanılır.

a◡**belá** sózlari XVI/321, **belá** işlár XVII/115, **belá** şeylári XVII/24, **elá** adamlari XVIII/23, **elá** günnár XVII/128, **elá** yėllar “öyle yerler” XVII/99 vb.

2.2.3. Zarflar

Zarflar zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Tıpkı sıfatlar gibi zarflar da tek başına kullanıldığında isimdir.[394] Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön, vasıta, miktar, şart gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelimelerdir.[395] Zarflar esas olarak çekimsiz unsurlar olup,

[394] Ergin, *Türk...,* s. 258.
[395] Korkmaz, *Gramer…*, s. 250.

zarf olarak kullanılan isimler eşitlik, vasıta ve yön ekleri dışında ek almazlar. Bu ekler de edat fonksiyonuda olup, çekim ekleri içinde zarf eki durumundadırlar.[396]

Zarflar "yer-yön zarfları, zaman zarfları, hâl zarfları ve miktar zarfları" olarak dörde ayrılırlar.

2.2.3.1. Yer-Yön Zarfları

Belirsiz bir yer-yön ifadesi ile fiilin yönünü belirten zarflardır. Bu zarfların çoğu yön ekleri ile yapılmış ve yer-yön bildirme anlamıyla zaman içinde kalıplaşmış kelimelerdir.

Bölge ağzında "ilári, geri, aşağı, yoḫari, içeri/ içári/ içari, dışari/dişari" kelimeleri yer-yön zarfları olarak kullanılan kullanılan kelimelerdir.

aşağı düşdum XIII/70, benden **iráli** da dört adam var VII-a/279, ben **içeri** girmedim XII/70, bizim de ḫarman ondan ki **aşşağı** VII-b/12, cámáat K̂orḫusundan dışari çıḫmiyerdi II-a/29, davul zurnaynan **içári** girdururdilár VII-c/114, gelini verin **geri** góturiyerim VII-c/141, geldi bacısigilá, **geri** getti VII-c/182, içeri K̂abulʊetdilár XXI/40, heç çıḫmaḫ **dışari** yoḫ VII-a/14, köçmiş K̂ız çığdan **dişari**dür I/475, on güne **geri** gelácağuḫ X/30, P̌ali **yoḫari** súrtiyer gálinin eliynan ki II-b/91, tütün **yoḫari** çıḫiyer VII-a/127, vano Tayi górmamiş ben **içari** girmam XIX/41, **yoḫari** çıḫa çıḫā sora biz da olduḫ K̂alḫoz XIII/360, zan T̂ur ki bán **dişari** çıḫacam "sen dur ki ben dışarı çıkacağım" XVI/134 vb

Bunların yanında Azeri sahasında zarf olarak kullanılan "bura, ora" kelimeleri de bölge ağzında zarf olarak kullanılır.

bura gúrcistandur XVI/320, **bura** T̂aşK̂enddür XV/122, **ora** birez nemdür diye küflániyer et VI/34, sa^{h}at tezdan **şora** yığdi cemeẹti XVII/24, yaḫudilári **ora** súrmişlár VII-a/89 vb.

Yine bölge ağzında "oyani, buyani/biyani" kelimeleri de "öte, beri"anlamlarında ayrı ayrı veya ikileme şeklinde çok kullanılan yer-yön zarflarındandır.

bizim şennik başladi göçʊetmáya **oyani biyani** VII-a/139, **biyani** gáliyer da VII-c/169, çávur atın **buyani** murat I/615, çıḫardurduḫ ḳanalın üsdünē yoḫari, sırtinán,

[396] Ergin, *Türk...,* s. 258.

oyani tökerduḫ XV/268, milleti köçürdi yuvasından **oyani buyani** XVII/17, **oyani** gettuḫ VII-a/54 vb.

2.2.3.2. Zaman Zarfları

Fiilin gösterdiği işin, oluşun zamanını bildiren zaman isimleridir. Bunların pek çoğu Türkiye Türkçesi ile ortak olmakla birlikte farklı kullanım özelliği gösterenleri de vardır. "önce" yerine "iráli, evel (< evvel)", "az önce" yerine "bayaḫ/ bayağ" kelimeleri kullanılır. "o zaman" yerine "o vaḫıt" kullanılır.

ama **o vaḫıt** Ḳalḫozda haḫ nerda varᴗidi XII/220, **bayağ** dedimᴗa ya Ḳışın alti ay diyánda VII-c/3, ben **bayaḫ** diyacaydim o sozumda XVI/299, beni **evel** proP̂oski yazdilár XV/155, beş tana adam gáldi **evel** o saldatinán barabar XIII/62, demeli biz **evel** düştuḫ buḳa rayonna XV/145, **evel** Ḳalḫozçi oldum XIII/207, geçtuḫ o ki da o vaḫıt açtilár Ḳapıyi VII-a/48, köy dedimᴗa **bayaḫ** XIII/142, **o vaḫıt** biza ermaniların tásiri yoğᴗidi XVI/326, **o vaḫıt** ondoḫuz, yigirmi yaştaydım da XVII/52, **önce** mafiş büşürebülürsün VI/42, sán **iráli** begánmiyerdi̇̄n I/10, siz gálmazdan iráli bunlara ağnatmişlár ki II-a/28, onda soyliyerlár ki şindi **iráli** II-b/55 vb.

"bögún/ bögün/ bogún (< bugün), dün, bıldır, yarın, şimdi/ şindi, geca/ gecá/ gece/ kejá, gündüz/günúz/ günüz, er, geç, daha, aḫşam, sabaḫ, evle/ evlá, sora (sonra)" gibi pek isim bazı fonetik farklarla Türkiye Türkçeinde olduğu gibi zaman zarfı olarak kullanılır.

ben **bıldır** vátánıma getdim XIII/381, **bıldır**ᴗóldi "bıldır öldü" XVI/320, **bogún** keyfin yoḫtur ilḫamcan I/282, **bögün** de gáldilár, **yarın** gálácaḫlar VIII/25, **bögún** iftarᴗaşi verilür VII-a/308, **bögün** yaşiyan cahillárimá selám söylá V/91, demağᴗaᴗ**şindi** bizim necat Ḳadan olurdum XIII/339, devlet **sora sora** başladi azarᴗazar şey vermáya XVI/131, **dün** bunda ahᴗo P̂arḳT̂a bir adaminan Ḳonuştuḫ IX/30, **gecá** da gediyerduḫ **günúz** da gediyerduḫ XV/83, **gece** kiremot Ḳoyup Özbeklere para Ḳazaniyerduḫ XII/111, **gündüz** de o teḫniḲomda oḫuduḫ XII/112, ḫayde! **sora** gáluruḫ I/393, her bir vaġona T̂ağıdiyerdiler yemek yemeye **evle** de **aḫşam**, **sabah** X/27, ibraham yoḫdur **da^{h}a** orda XII/99, Ḳalduḫ **geca** Ḳaranuḫdā XVI/38, o **aḫşam** verduği XV/277, o günün **günüz** aḫşamaçan köydá ḲalduḫXVII/32, onnar **daha** vátáni bekliyerlár VII/24, sora **keja**, **gecá** ásger

bizim başucumuzda Ĉuriyerdi XIII/27, **şimdi** başi eyládaḫ I/451, **şindi** oni Ḳonuşiyerlar II-b/49, **şimdi bögún** geri almaḫ desan olmaz VIII/37, yarın gedaruḫ, bögún ḫalḳın emeK paralarını Ĉağıdaḫ da I/434,

Türkiye Türkçesindeki sabah, akşam, gece gibi isimlere gelen "+leyin < ile-y-in" ekiyle yapılan zaman zarfları bölge ağzında "+(y)(i)nAn" şeklinde, vasıta hâli eki "ile" edatına doğrudan bağlanarak yapılır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi "+(I)n" vasıta hâli eki alan "yazın, Ḳışın, baharın, güzün" kelimeleri ile, fonksiyonunu kaybederek adeta bir zarf yapma eki durumunda kullanılan "+Dan" ayrılma hâli eki almış "çoḫdan, eskiden, evelden" gibi kelimeler de zaman zarfı olarak kullanılır.

aḫşaminan saat beştá II-b/57, **aḫşaminán aḫşaminán** XVII/37, **eskiden** babam çoḫ soyliyerdi III-b/1, **evelden** diyerdiler VI/10, **gúzun** bellánanda gena o aḫpunli yerá "güzün" III-a/51, imkán olanda **aḫşamın** altidan sora ev işlerine baḫiyer III-a/20, **Ḳışın**, **baharın**, **gúzun** yaḫın bu vaḫıtlarda bugún gená odur aḫısḫalılarda VII-c/82, **sabağınan** diyerlar ki VII-c/86, **sabahinán** boş çayᴗetmek verürdilár XV/275, sati gúrci bizi **çoḫdan** çávürácaydi ya XIII/207, soradan bu ḫabári eşitTuḫ bizler XV/201, soradan örgendim ki XII/87, **yazın** çocuḫluğumuzda öğleyáçan gedar oḫurduḫ III-a/15 vb.

Bölge ağzında gün isimleri Türkiye Türkçesi ile ortaktır: bazar ertasi/ertási, sali, çerşamba/ çerşámba, perşamba/ perşámba, cuma, cuma ertasi, bazar. [397]

Ay isimlerinde ise bazı farklılıklar vardır. Türkiye Türkçesi yazı dili ile ortak olan tek ay "mart"tır. Bu ay dışındaki bütün ay isimlerine ise Anadolu ağızları ile bazı farklılıklarla diğer Türk şivelerinde rastlanmaktadır. Bölge ağzındaki ay isimlerinin pek çoğu günümüzde unutulmaya yüz tutmuş, yerlerine Rusçadan alınan ay isimleri kullanılmaya başlamıştır. Bölge ağzında ay isimleri şöyledir:[398]

zemheri/ zehmeri/ yanvar (ocak), gücük ayi/gücükay/ fevral (şubat), mart, abril/ april/abrel (nisan), may (mayıs), kirez ayi/ kiráz ayi/ iyun (haziran), biçinᴗayi/ oraġᴗayi/ oraġay (temmuz), ḫarman ayi/ ḫarmanay (ağustos), bögrüm ayi/

[397] Kazımov, s. 108.
[398] bkz: Aliyev, s. 22; Çalışmamızdaki II-c numaralı metin; Özkan, *Gagavuz…*, s. 135; Kazımov, s. 106-108, Aliyeva, s. 134.

bögrümay/ sentyabr/ sentyabır (eylül), şarap ayi/ şarabay (ekim), Ḳoç ayi/ Ḳoçay/ noyabır (kasım), ḲaraḲış/deḳabır (Aralık).

2.2.3.3. Hâl Zarfları

Fiilin gösterdiği işim nasıl olduğunu ifade eden zarflardır. Asıl hâl zarfları yanında pek çok isim de eşitlik ve vasıta hâl ekleri ile son çekim edatları alarak hâl zarfı olarak kullanılır.

Bölgemiz ağzında Türkiye Türkçesinden fonetik farklılık gösterenler yanında farklı kullanımla görülen belli başlı hâl zarfları şunlardır:

"elA (< o ile), belA (< bu ile), abelá (< aha böyle)haştelA (< aha işte öyle), düz/Ṫoğri (doğru), gözel/ gözál, ey (< eyü < edgü > eyü > eyi > iyi), bitevi/bittevi (tamamıyla, sürekli), yaḫşi, nátavür/netevür/ natour (<ne tavır), hama/ haman (hemen), tez, çaP(P)uḫ/ çapuḫ (< çabuk), onsuz (hiç değilse/ hiç olmazsa/ o olmadan), yalağuz (yalnız)" vb.

adımız da familyamız da, cinsımız da Ḳalmiyacaḫ **belá** getsa XVI/307, alti yüz yil **nátavür** başḲardi VII-a/332, baḫ ḫelē, birbiriná na **gözel** uymiş I/170, **belá** yaldatdilár XVII/30, ben **çapuḫ** ona ulaşem I/448, bizi **elá** inandurdi onnar XVI/54, ben sınava girsam geçarım, borcomdan yoḫari **bittevi** bizim türkler XIII/11, biza **yaḫşi** baḫtilár XVII/84, bógün gün **ey** Ḳızdurdi I/394, bu **nátaur** olur II-a/36, **çabuḫ** ol ola! I/119, geri ḳayıdanda **birden** povez fit çaldi XV/97, **gözál** geçarım VIII/104, buni **düz** dedin I/340, çocuḫlari **bitevi** eziyer VII-c/210, **düz** midür I/70, **elá** oliyerdi ki besᴗsahataçan çekiyerdi XV/81, **ele bele** yaşaduḫ diyem sene X/42, **ey** baḫdilár XXI/40, gettin mi **hama** hapsa atiyellár VII-a/41, **haştela** yaparsın MDD, insannar **Ṫoğri Ṫoğri** libas biçsa XVI/291, Ḳāliyerim **yalağuz** I/190, Ḳardaşım arabayi **nataᵛur** yaptız I/423, kendilári **yalağuz** bindilár VII-a/43, lazım olanda **hama** al sucuği işlát VI/37, māli **gözalca** súrardilár **gözálca** XVI/138, **netevür** oldu ki buna toḫunmiyer "nasıl oldu ki…" XII/69, **netevür** diyem millet geliyer de "nasıl diyeyim…) X/25, oḫuyem ki sene **gözel** gelsin V/104, ona para veriyerlár o ki **hamanᴗ**açiliyer II-b/86, onnar Ḳonuşanda ná **gözel** birbirini ağniyerlár I/596, onnar **tez** çıḫsın getsınnar XVI/234, **onsuz** bir yerá çıḫamiyerdiz ki "o olamadan…" VII-a/312, **onsuz** para aldım "hiç değilse…" VII-c/196, senin sözün **düz** çıḫti şerif Ṫada I/470, sora kesiyersin **bele**

bele VI/68, sora milletimiz geldi yığıldi **bitevi** X/67, **yalağuz** Ḳaldım XV/165, yığıp yığışturup **tez** çıḫTuḫ bizler XV/203, yōḫ, **yaḫşi** yaşiyerduḫ XV/28v vb.

2.2.3.4. Miktar Zarfları

Sıfatların, başka zarfların ve fiillerin anlamına azlık-çokluk bakımından açıklama getiren, miktar ve derece bildiren zarflardır. Türkiye Türkçesi ile büyük ölçüde aynı zarflar kullanılır. başlıcaları "en/an, daha, pek, çoḫ, az, birAz, nece (pek çok)" zarflarıdır.

babam **biráz** ki urusçayi biliyerdi VII-a/29, **birez** derdimden söyledim I/194, bizim **ān** böyük düşmanımız beriyayi VII-a/159, bu Ḳari da **çoḫ** Ḳuran oḫiyerdi X/129, **daha** ey górunurdi I/543, gál bu işi **biraz** yüñgúlladaḫ II-b/36, gençluğunda **daha** gözel idi I/363, gúrciláın ettuği bizá **çoḫ** var VII-b/33, içlerinde **en** küçügi benᴗidim XV/276, **nece** cávanlari turabᴗeyledin "pek çok …" XII/245, oğlanın **an** yaḫın áḳrabalari VII-c/46, o istansiyalarda kimisinda **az** Ţuriyerdi XIII/95, ondan bize **az** da olsa XV/287, o vaḫıtlardan sora **birez** yaḫşilándi XV/294, o yaşında **daha çoḫ** lazım I/346, óburi da **en** fuḫarasi II-a/57, saldatın da **en** böyük şeylári ki yaḫşilári XVI/7, şimdi sóylánacaḫ soz **pek** birden çoḫdur VII-a/269 vb.

2.2.4. Zamirler

Doğrudan hiçbir nesneyi karşılamayan zamirler, bütün varlıkların isminin yerine temsil veya işaret yoluyla varlıkların kullanılabilen kelimelerdir. Zamirler birkaç istisna dışında yapım eki almazlar.

2.2.4.1. Şahıs Zamirleri

Varlıkları şahıslar halinde karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar altı şahıs zamiri ile karşılanır.

Bölgemiz ağzında şahıs zamirlerinin hâl ekleri ile çekiminin tespit edilen örneklerini bir tablo hâlinde şöyle gösterebiliriz.[399]

[399] Türkçede şahıs zamirleri ile ilgili geniş bilgi için, bkz. Yıldız Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri,* Türk Dil Kurumu Yay.: 848, Ankara 2004.

	Yalın hâl	İlgi hâli	Yükleme hâli	Yönelme hâli	Bulunma hâli	Ayrılma hâli
I. T.Ş.	ben	benim	beni	bene %68 benά %30 bana %2	bende bendά benda	benden bendan
II. T.Ş	sen %48 sán %20 san %32	senin %35 sánın %23 sanın %45	seni %33 sáni %13 sani %54	sene %63 senά %2 sana %35	sende %60 sánda %12 sanda %26	senden %60 sándan %10 sandan %30
III T.Ş	o	onun	oni	ona	onda	ondan
I. Ç.Ş.	biz	bizim	bizi	bize %17 bizά %36 biza %47	bizde %67 bizdά %22 bizda %15	bizden bizdán bizdan
II. Ç.Ş.	siz	sizin	sizi	size %8 sizά %36 siza %56	sizda	sizden sizdán sizdan
III. Ç.Ş.	onnar, onlar	onların onnarın	onlari onnari	onlara onnara	onlarda onnarda	onlardan onnardan

Tabloda çok şekilli gösterilip oran belirtilmeyenler metinlerimizde çok az geçmiştir. Bu sebeple bir oran belitmedik.

Zamirlerin yalın hâllerinde tekil ikinci Şahıs zamirinin kök ünlüsünde görülen kalınlaşma dikkat çeker.[400]

Şahıs zamirlerini kök ünlüleri ve çekimli hâlleri ile değerlendirdiğimizde:

Birinci ve ikinci teklik şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminin bölge ağzında Türkiye Türkçesinin aksine genellikle "bene" ve "sene" şeklinde ince sırada kaldığı,[401] ancak ikinci şahıs teklik zamirinde "sana" şeklinin de yaklaşık üçte birlik bir oranla kullanıldığı görülür. İkinci teklik şahıs zamirinin yalın hâlde yaklaşık yine üçte birlik bir oranla "san" olarak kullanılışını da gördüğümüzde bölgede bir ağız grubu bulunduğunu anlamaktayız. Birinci ve ikinci çokluk şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimlerinde ise ek ünlüsü yüzde sekseni aşan oranda yarı kalın veya kalın olarak kullanılır.

ban**a** VII-a/288, ben**á** XVI/193, ben**e** I/44, biz**a** XIII/5, biz**á** XV/85, biz**e** XII/162, san**a** XVI/323, sen**e** I/45, siz**a** XVI/27, siz**á** I/572, siz**e** VIII/25,

Teklik ikinci şahıs ilgi hâli çekiminde yaklaşık %45 oranında kelime tamamen kalın sırada, yaklaşık %23 oranında kök ünlüsü yarı kalın ek ünlüsü kalın sırada kullanılmaktadır.

[400] Buran, *Anadolu Ağızlarında…*, s. 42 (san/ sán).
[401] Gemalmaz, s. 310-311 (bene, behen, been, sene, sehen, seen); Karahan, *Anadolu...,* s. 35.

sen**in** V/142, sán**ın** I/110, san**ın** XVI/339.

Teklik ikinci şahıs yükleme hâli çekiminde de kök ünlüsünün %67 oranıyla yarı kalın ve kalın olarak kullanılması, ilgi hâli çekimindeki oranla yaklaşık olarak aynıdır.

sen**i** VII-a/287, sán**i** II-a/80, san**i** XIV/17.

Bulunma ve ayrılma hâli çekimlerinde ise ek ünlüsü yaklaşık %60 oranında ince, %40 oranında kalın yarı kalın veya kalın ünlü ile kullanılır.[402]

ben**da** VII-b/61, ben**de** VII-a/7, biz**da** XVI/69, biz**dá** VI/85, biz**de** XV/41, biz**dan** III/66, biz**dán** XV/232, biz**den** XII/101, san**da** XVI/256, sán**da** I/111, sen**de** V/161, san**dan** XIII/302, sen**den** XV/241, siz**da** II-a/93, siz**dan** I/604, siz**dán** V/141 vb.

Şahıs zamirlerinde soru

Hem soru eki "mi" hem de vurgu ve tonlama ile eksiz olarak yapılır.

ben miyim?; sansın?/ sansīn?/ san misin?; odūr?/ o midur?; bizūḫ?/ biz miyuḫ; siz misiz?; onnardur?/ onnar midur?

Şahıs zamirlerinin edatlara bağlanması

Türkiye Türkçesinde şahıs zamirleri edatlara bağlanırken araya hâl ekleri girer. Ancak bölgemiz ağzında şahıs zamirlerinin "için" edatına yalın olarak bağlanan örnekleri ile Türkiye Türkçesinden farklılaşır.

"için" edatına bağlanması

biz◡üçün V/124, on◡üçün XIII/4, san◡üçün I/400.

"gibi" edatına bağlanması

bizim kimi IX/24, onun kimi XIII/118.

"ile" edatına bağlanması

Bu edat bölgemiz ağzında kendini koruyarak kullanıldığı tek tük örnekler dışında isimlere ve zamirlere tamamen ekleşmiş olarak gelmektedir.

[402] Gülsevin, *Uşak*…,, s. 97-98 (yönelme hâli de kalınlaşmak üzere: bena, benda, bendan, beninan, biza, bizda vb.); Polat, s. 73-74.

bizinán XV/121, saninán VII-a/57, sizinán I/657, oninán XVI/8, onnan I/147, onnarinán XIII/239.

2.2.4.2. Dönüşlülük Zamiri

İyelik ekleri yardımıyla bütün şahısları kapsayan gönüşlülük zamirinin bölge ağzında Türk dilinin iki dönüşlülük zamiri de yoğun olarak kullanılmaktadır. "öz" dönüşlülük zamirinin bölgenin tarihi süreçteki nüfus hareketleri yanında Azerbaycan Türkçesi[403] etkisi ile varlığını canlı olarak sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

"kendi" zamiri bölgemiz ağzında "k-> g-" tonlulaşması ile genel olarak "gendi" şeklindedir. 3. teklik şahıs ifade ederken de iyelik eki hiç kullanılmaz.[404]

gendi

gendim I/429, kȭndüm[405] XIII/242, gendin XVI/136, gendi I/106, gendimiz II-a/84, gendizá I/175, gendilári VII-c/163, gendileriˇ X/39.

öz

özüm VII-a/72, özün XV/237, özi XVII/48, özümüz XIII/154, özleri XII/22.

Gönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle kullanımı şahıs zamirlerinde olduğu gibidir.

özlárımız özlárımızi XVII/9, özümüzdán XVII/140, özümüzden XV/6, özümüzün VII-b/30, özündá XIV/25, özüni XII/119, özünün XII/78, özü özüne XVI/302 vb.

2.2.4.3. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Nesnelerin yerinin uzaklığına, yakınlığına, tek veya birden fazla olmalarına göre altı işaret zamiri kullanılmaktadır. Bu zamirleri ve bölgemiz ağzında kullanımlarını bir tablo halinde gösterelim.

---

[403] Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (çev. YusufGedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s. 189.
[404] Özkan, *Gagavuz…*, s. 139; Günşen, *Kırşehir...*, 116; Gemalmaz, s. 310-312.
[405] Bir kişinin konuşmasında tespit ettik. Özbek Türkçesi etkisi olduğu görülmektedir.

	Yalın hâl	İlgi hâli	Yükleme hâli	Yönelme hâli	Bulunma hâli	Ayrılma hâli
Yakın için	bu	bunun	buni	buna	bunda	bundan
Biraz uzak ve uzak için	o	onun	oni	ona	onda	ondan
Çokluk şekilleri	bunnar bunlar	bunnarın bunların	bunnari bunlari	bunnara bunlara	bunnarda bunlarda	bunnardan bunlardan
	onnar onlar	onnarın, onların	onnari, onlari	onnara, onlara	onnarda, onlarda	onnardan, onlardan

Bölgemiz ağzının işaret zamirleri bakımından dikkat çeken yönlerinden biri "şu" zamirine ve çekimli hallerine metinlerimizde sadece bir kez rastlamamızdır.

İşaret zamirlerinin çekimi Türkiye Türkçesi ile paralel olup, bölgemiz ağzında genel kural haline gelmiş ses olayları bağlamında fonetik farklılıklar vardır.

"+ra" yön gösterme eki alan "bura, ora" işaret kelimeleri yaygın olarak kullanılır.

burada I/519, buralar VIII/46, buradan VIII/3, buralarda VIII/21, buralari nėmets gáliyer "buralara" XVIII/9, burasını V/95, buraya I/46, orada XV/29, oradan XVI/288, oralar XIII/157, orataken "oradayken" XIX/22, orasına III-a/34, oraya XIII/168, orayi XVI/289.

Ancak bu şekillerin yönelme ve yükleme hâli ile teklik 3. şahıs iyelik eki alan şekillerinin eksiz olarak kullanıldığı; yönelme, yükleme hâli ve teklik 3. şahıs iyelik eklerinin düşerek geride sadece yardımcı ünsüzün kaldığı örnekler yaygın olarak görülür.

bura gúrcistandur "burası" XVI/30, buradur "burasıdır" I/476, buranın adami "burasının" XXI/32, buray görünmiyácaḫ"burası" VII-c/53, ora da misliman yeri "orası" X/66, şora yığdi cemeeti "şuraya" XVIII/3, yaḫudilári ora súrmişlár "oraya" VII-a/89, oranın tarıḫı "orasının" VII-a/7 vb.

Yönelme, bulunma ve ayrılma hâli çekimlerinde hâl ekinden önceki "a" ünlüsünün düştüğü örnekler de yaygındır.

burya XIII/355, orda X/72, ordan burdan XVI/48, orya XIII/16 vb.

Bir örnekte ise ön seste "b- > m-" değişikliği ile: munadur XIX/9 şekli görülür.

Şekil bakımından şu farklılık görülür.

“o” ve “bu” işaret zamirlerinin bulunulan ve ayrılınan yeri işaret eden “orada, oradan” ve “burada, buradan” anlamındaki şekilleri kurulurken bulunma ve ayrılma hâl eklerinin zamirlere “n” yardımcı ünsüzü ile bağlanması oldukça yaygındır.

biz bunda köpri yapacağuḫ “burada” XIII/64, oğul bundan göç edaḫ “buradan” VII-a/235, onda “orada” VII-a/249, ondan “oradan” VIII/63.

İşaret zamirlerinin edatlara bağlanması Türkiye Türkçesi ile paraleldir.

bu Ḳadar XII/32, bu Ḳartın “ bu kadar” VII-a/183, bundan sora I/572, buninan “bununla” X/99, ona göra “o sebeple” II-a/29, o Ḳadar XV/213, ondan baḫşa XVIII/18, ondan sora VII-c/111, oninan barabar III-a/52, o Ḳádar V/106, onun kimi “onun gibi” XIII/118 vb.

2.2.4.4. Soru Zamirleri

Nesneleri soru yoluyla karşılayan ya da yerini tuttuğu varlığı soru yoluyla temsil eden zamirlerdir. Bu zamirler bir varlığı, bir işi sormak için kullanılırlar.

Türkiye Türkçesi’nde insan için “kim”, insan dışındaki varlıklar için “ne”, sayılar için “kaç” zamirleri kullanılır. Bunlar dışında iyelik ekleri ile genişletilmiş soru sıfatları soru zamiri olarak kullanılabilir.

“kim” soru zamiri

bu oturanlar **kimlerdür** VII-a/304, Ḳan yığladan bizì, **kimdur**? XVI/182, **kim** temizliyacağ◡ola! XIII/154, **kimá** ná edácağĭdim ben? VII-a/181, **kiminán** gediyer? VII-c/146, **kimler** gözede? XII/272, olā, **kimi** gáturacaḫsın? VII-c/169, sán **kimsin**? VII-a/263 vb

“kim” soru zamiri ek fiilin şart kipi çekimi ile kaynaşarak “kişi” anlamında soru işlevini yitirmiş bir belirsizlik zamiri türetir. Bu kelime bölgemiz ağzında göçüşmeye uğrayarak “kisme”, genellikle de ikinci ünlüsü kalınlaşarak “kismá/ kisma” şeklinde kullanılır.

kisma XVII/93, kismá XX/2, kimse VII-b/11.

“kim” zamirinin teklik 3. şahıs çekimi”bazı” anlamında belirsizlik zamiri olarak kullanılır.

Ḳışın malların kimi saḫat maḫatını VII-b/104, kimisi savuḫdan ölmaya başladi XVI/110, kimisi şey kimisi ḫasta VII-a/49 vb.

“ne, ná, na” soru zamiri

“ne” soru zamiri bölgemiz ağzında yalın hâlde genellikle ünlüsü kalınlaşmış olarak kullanılır.

baḫaḫ **na** diyer? XII/203, bu **na** işdur? XIII/38, **ná** diyarsın şehrican? I/16, **ne** lazım bu yaşında Ḳari? I/344 vb.

“ne ara” kalıplaşmasından “nere” soru zamiri oluşur ve bunun yönelme, bulunma ve ayrılma hâl ekleri ile genişletilen şekillerinin kullanımı işaret zamirlerinde olduğu gibidir. Bazı kullanımlarında soru işlevini kaybeder. İfadeye olumsuz bir anlam katar. “ki” edat ile kullanıldığında cümlenin yüklemine şart anlamı yükler.

o vaḫıt Ḳalḫozda haḫ **nerda** varᴗidi “hak yoktu” XIII/91, evlá vaḫtında **nerda** ki Ṫuriyerduḫ “nerede dururuz” XV/85, o **nerda** yetárdi! “ yetmezdi” XV/87, odun **nerda** var ki? XV/91, **nerdan** çıḫtın? “nereden” I/253, gelin **nera** getdi? “nereye” I/284, **nera** kázim? “nereye” I/332, **nera** şeyᴗedácaḫ, **nerdá** şeyᴗetsinlar? nereye…nerede” XIII/145, kisma bilmaz **nera** góturiyerdi “XIII/298, ay Ḳardaş **nera** yardım edácaḫ ki! XIII/300, **nera** gedarsaz gedin XVI/236, ola bunnar **nera** getdi? XX/3, **nera** ki yığmişdi “nereye toplamışsa” XX710. **ná** ki veriyerdilár “ne veriyorlarsa” XV/87 vb.

“ne” soru zamiri bazen kendinden sonra gelen yardımcı fiille kaynaşabilir.

neydaḫ < ne edek “ne edelim” I/310, **neydarım <** ne ederim VII-c/215, **neynedin <** ne eyledin V/155 vb.

“ne” soru zamiri mikdar ifade eden zarf işleviyle kullanılabilir.

na ḳıyınçıluḫki “o kadar eziyet ki” XIII/45.

2.2.4.5. Belirsizlik Zamirleri

İsimlerin yerini belirsiz bir şekilde tutan yani belli bir kişi ya da nesne karşılamadan isimlerin yerine kullanulan zamirlerdir. Bazı fonetik farklar ve “here, heresi” gibi Azerbaycan Türkçesinden alınanlar dışında Türkiye Türkçesi ile ortaktır.

bázisi XII/192, **hárkeş** XIII/112, **herē** "herkes" XV/251, **necesini** XII/242,

2.2.5. Fiiller ve Fiillerde Çatı

Fiiller varlıkların her türlü hareketlerini yani zaman ve mekân içindeki yer değiştirmelerini, oluş, kılış ve duruşlarını karşılayan kelimelerdir. Bir fiil herhangi bir varlığın yapma veya olma durumunu karşılarken bünyesinde üç unsur bulundurur. İlki fiil kök veya gövdesidir ki fiilin gösterdiği işi bildirir. İkimcisi şekil ve zaman ekidir ki hareketin ya sadece şeklini ya da şekliyle beraber zamanını bildirir. Üçüncüsü ise fiilin bağlandığı şahsı, yapan veya olanı bildiren şahıs ekidir. Bu üç unsurun bir araya gelmesi çekimli bir fiil oluşturur.

Tükçede fiiller özne fiil ilişkileri ve fiilin nesne alıp almaması bakımından farklı özellikler gösterirler.[406] Fiilden fiil yapma eklerini anlatırken bu konuya gerektikçe değinmiştik.

Öznelerine Göre Fiil Çatıları

Türkiye Türkçesinde filer özne alıp almamalarına ve öznelerinin taşıdıkları özelliklere göre beş başlık altında inceleyebiliriz.

Etken çatılı fiiller

Dilimizde herhangi bir çatı eki almamış, kök veya gövde hâlindeki geçişli ve geçişsiz bütün fiiller cümlede bir özneye ihtiyaç duyar. Bu fiillere "etken fiil", yüklemin belittiği işin bir kişi veya varlık tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren eksiz, yalın fiil çatılarına da "etken çatılı fiil" denir.

Ettirgen çatılı fiiller

Etme, yapma bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fillere çeviren bir çatı türüdür. "-Dır-/-Dur-, -(I)t-/ -(U)t-, -(I)r-/ -(U)r-, -Ar-" başlıca ettirgenlik ekleridir.

Ettirgen çatının geçişsiz fiilleri geçişli hâle getirmek ve geçişli fiillerin gösterdiği işi özne dışındaki bir varlığa yaptırmak şeklinde başlıca iki görevi vardır.

---

[406] Geniş bilgi ve tasnifler için için bkz. Ergin, *Türk...,* s. 280-282 (fiil çatılarını kuran eklerle ilgili olarak: 200-214); Banguoğlu, 408-419; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 538-563, Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay: 673, Ankara 1997, s. 138-141.

Edilgen çatılı fiiller

Fiil kök ve gövdelerine "-(I)l-/ (U)l-, -(I)n-/ (U)n-" edilgenlik ekleri getirilerek yapılan fiillere "edilgen çatılı fiil" denir. Türkçenin asıl edilgenlik eki "-(I)l-" olup, ünlüyle ve "l" ünsüzü ile biten fiiller üzerine "l" ünsüzü gelmediğinden edilgen çatı bu fiiller üzerine "-(I)n-/-(U)n-" eki getirilerek kurulur.

Edilgen çatılı fiiller geçişsiz fiiller olup, fiil etken çatılı şeklindeki özne ve nesneyi almaz. Bu nedenle edilgen çatı öznesi belli olmayan, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya söylenmemiş olan çatıdır. Yalnız fiilin etken çatılı şeklindeki nesnesi, edilgen çatılı şekillerde özne görüntüsüne girer ve "sözde özne" ya da "gramerce özne" olarak adlandırılır. Edilgen çatılı fiillerde özne gibi görünen öge fiilin gösterdiği işi yapan değil, işten etkilenendir.[407]

Dönüşlü çatılı fiiller

Yapılan işin yapana döndüğü veya bir işin kendi kendine yapıldığı ya da olduğunu gösteren fiillere "dönüşlü çatılı fiil" denir. Dönüşlü çatılı fiiller genellikle "-(I)n-, (U)n-" eki ile kurulur. Belli bir kurala bağlanmamakla birlikte "(I)l-, -(U)l-" ekleri de dönüşlü çatılı fiiller kurabilir.

Bu fiillerdeki işi yapan varlık aynı zamanda yapılan işten etkilenendir. Yani cümlenin öznesi aynı zamanda yapılan işin etkilediği bir nesne konumundadır.

İşteş çatılı fiiller

Yapılan işin veya hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da birden fazla kişi tarafından toplu olarak toplu hâlde yapıldığını gösteren fiiller "işteş çatılı fiiller"dir.

Nesne Alma Durumlarına Göre Fiil Çatıları

Fiillerin "geçişlilik" ve "geçişsizlik" durumu cümledeki fiil ve nesne bağlantısı ile ilgili bir özelliktir.

Türkçede kök ve gövde hâlindeki fiiller karşıladığı iş ve hareketlerin dışa veya içe yönelik oluşu bakımından "geçişli fiiller" ve "geçişsiz fiiller" olarak ikiye ayrılır.

---

[407] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 547.

Geçişli fiiller

Gösterdiği iş veya hareketi dışa yönelik olan, yani cümlenin öznesi dışında bir varlığı etkileyen fiillere "geçişli fiil" denir. Bir başka ifade ile nesne alabilen fiillerdir.

Geçişsiz fiiller

Gösterdiği iş veya hareketi içe yönelik olan, yani cümlenin öznesini etkileyen fiillere "geçişsiz fiil" denir. Bir başka ifade ile nesne alamayan fiillerdir.

2.2.5.1. Fiil Çekimi

Şahıs ekleri

Şekil ve zaman eki almış fiilleri belli bir şahsa bağlayan eklerdir.

2.2.5.1.1. Şahıs Ekleri ve Çekim Tablosu

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs[408]	3. çokluk şahıs
Geniş zaman	-Im, -Um	sIn, -sUn	-	-uḫ	+sIz, +sUz	+lAr
Şimdiki zaman	-im	-sin	-	-uḫ	-siz	-lAr
Gelecek zaman	-ım	-sın	-	-uḫ	-sız	-lar
Görülen geçmiş zaman	-m	-n	-	-ḫ	-z	-lAr
Öğrenilen geçmiş zaman	-im	-sin	-	-uḫ	-siz, -iz	-lAr
Şart kipi	-m	-n	-	-ḫ	-z	-lAr
İstek kipi	-m	-sın	-	-ḫ	-sız	-lAr
Gereklilik kipi	-(y)Im	-sIn	-	-(y)uḫ	-sIz	-lAr
Emir kipi	-	eksiz	-sIn, -sUn	-	-(y)In, -(y)Un	-sInlAr, -sUnlAr

[408] krş. Karahan, *Anadolu...*, s. 36-40

Bölgemiz ağzında fiil çekimlerinde görülen şahıs ekleri ile ilgili, daha önce yeri geldikçe açıklanan fonetik değişiklikler dışında, dikkat çeken özellikler şunlardır:

Çokluk 1. şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimleri dışında Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılır. Pek çok Anadolu ağızında da yaygın olarak görüldüğü üzere bütün şekil ve zamanların çekiminde "-(y)uḫ" eki kullanılır.

Çokluk 2. şahıs eki, "Hece Kaynaşması" başlığı altında incelenip örneklendirildiği üzere, Türkiye Türkçesinde geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek kipi ve gereklilik kipi çekimlerinde "-sInIz/ -sUnUz" ve görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde "-nIz/ -nUz" olarak kullanılırken, bölgemiz ağzında ünsüz düşmesine veya erimesine bağlı hece kaynaşmasına uğrayarak "-sIz/ -sUz/ -iz" ve "-z" olarak kullanılır.

2.2.4.1.2. Şekil ve Zaman Ekleri

Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya göndesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ve zaman eklerinin bir kısmı yalnız şekil, bir kısmı ise hem şekil hem zaman ifade ederler.[409]

Şekil ve zaman eklerini yalnız şekil ve hem şekil hem zaman bildirenler olarak fonksiyonları bakımından iki kısımda inceleyebiliriz.

Şekil ve zamanı birlikte ifade eden ekleri alan fiiler gerçekleşen veya gerçekleşecek bir işi ya da hareketi bildirir. Fiilin bu fonksiyonu gerçekleştirmek için girdiği durumlara "haber kipleri" denir. Sadece şekil ifade eden ekleri alan fiiller tasarlanan bir işi veya hareketi bildirirler. Bu fonksiyonu ifade etmek üzere fiilin aldığı şekillere ise "tasarlama kipleri" denir.[410]

Haber kipleri içinde yer alan şekil ve zaman ekleri, fiilin gösterdiği işi, hareketi bir şekle bağlamanın yanında zamanını da bildiren yani zaman ifadesi taşırlar. Bu sebeple haber kipindeki fiil çekimleri belirtikleri zaman adıyla anılırlar. Buna göre haber kiplerini almış fiiller şu zamanlara göre çekimlenirler:

Geniz zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimleri.

---

[409] Ergin, *Türk...,* s. 288.
[410] Özkan, *Gagavuz…*, s. 144.

Tasarlama kipleri içinde yer alan şekil ekleri fiilin gösterdiği işi, hareketi sadece şekle bağlar. Bu kip ekleri zaman ifadesi taşımazlar. Tasarlama kipleri de şunlardır:

Şart kipi, istek kipi, gereklilik kipi ve emir kipi çekimleri.

Bölgemiz ağzında şekil ve zaman ekleri ile şahıs eklerinin fiil çekimlerindeki görünüşünü inceleyelim.

2.2.5.2. Haber Kipi Çekimleri

2.2.5.2.1. Geniş Zaman

Ahıska Türkleri ağzında geniş zaman çekimi ünlü ile biten fiil tabanları üzerine ("de-, ye-" fiilleri dışında) "-r", ünsüzle biten fiil tabanları üzerine "-Ar, -Ir, -Ur" ekleriyle yapılır. Bölge ağzında geniş zaman çekimleri morfolojik bakımdan Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak morfolojik yapı bozulmadan ortaya çıkan, kesin bir kurala bağlanamayan fakat bir eğilimi işaret eden bazı fonetik değişiklikler göze çarpmaktadır.

Bölge ağzında geniş zaman çekimi Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren fonetik eğilimler şunlardır.

1. İnce sıradan olup düz-geniş ünlü "e" ile biten fiillerdeki *son ses* geniş zaman çekiminde yarı veya tam kalınlaşma eğilimi gösterir: górmaḫ istarım I/275.

2. Düz-dar ünlülerle biten fiillerdeki *son ses* yuvarlaklaşır ve ince sıradan ise yarı veya tam kalınlaşma eğilimi gösterir: tanurum XIII/72.

3. Geniş zaman çekiminde "-er" şeklini alması gereken ince sıralı fiillere gelen ek kalınlaşma eğilimindedir ve "-ár, -ar" olarak kullanımı yaygındır: edárım I/366, neydarım "ne ederim" VII-c/215.

4. Ünsüzle biten ve Türkiye Türkçesinde "-ar, -er" geniş zaman ekini alan bazı fiiller "-ur, -ür" şeklini alır: K̂ururuḫ "kurarız" VIII/39.

5. Ünsüzle biten ve Türkiye Türkçesinde "-ır, -ir" geniş zaman ekini alan fiillerin tamamında yuvaklaklaşma ve ince sıradan olanlarda yarı veya tam kalınlaşma eğilimi vardır. Bölge ağzında bu durum yuvarlaklaşma bakımından kural,

kalınlaşma bakımından kesinlik göstermeyen bir eğilimdir: gelur VII-a/45, meleşúr V/52, verür misin V/93, verurum II-b/1, verursun II-b/1, yeyilur VII-c/76.

6. “de-” ve “ye-” fiillerinin geniş zaman çekimlerinin “-y-ar” şekli ile yapılması dikkar çeker: diyarsın ki “dersin ki” XIV/21, sene diyar mi “sana der mi” I/592, yolda yiyarsız “yolda yersiniz” XVII/120.

7. Geniş zaman çokluk 1. şahıs olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinde“-mAyIz” eki ile kurulurken, bölge ağzında “-mAzuḫ” şeklindedir: çekmazuḫ XIII/393, gelemezuḫ VII-a/245, ohiyamazuḫ XIII/320, unudamazuḫ X/70 vb.

Teklik 1. Şahıs

Geniş zaman teklik birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs ekleri “-Im, -Um”dur. Şahıs ekinin ünlüsü bazı sapmalar görülmekle birlikte büyük ölçüde kendinden önceki hece ünlüsü ile uyumludur. Bölge ağzında bazı Anadolu ağızları ile Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman çekimlerinde görülen geniş ünlülü “-am, -em” şahıs ekleri hiç kullanılmaz.

-rIm/ -rUm

górmaḫ ista**rım** I/275, náyna**rim** ki “neylerim ki” VII-b/68, neyne**rim** V/142, tanu**rum** XIII/72, yolla**rım** VII-c/167,

-ArIm

baḫ**arım** I/328, boğ**arım** I/519, çıḫ**arım** I/84, ed**árım** I/366, ed**erim** VII-a/171, geç**arım** VIII/104, geç**erim** I/280, neyd**arım** “ne ederim” VII-c/215 vb.

gid**árüm** I/376 örneğinde şahıs eki ünlüsündeki yuvarlaklaşma geniş zaman çekimlerinde nadir görülen bir sapmadır.

-UrUm

ağnad**urum** I/561, bil**ürüm** VII-a/72, gál**urum** I/449, gál**ürum** I/531, oḫud**urum** II-a/94, nayɔedabül**ürüm** VII-c/184, öldur**urum** VII-c/170, ver**urum** II-b/1, vur**urum** XII/268 vb.

Çokluk 1. Şahıs

Geniş zaman çokluk birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki sadece "-uḫ"dur ve ünlüsü daima kalındır. Bölge ağzında Türkiye Türkçesi yazı ve konuşma dilinde kullanılan "-Iz, -Uz" şahıs ekleri hiç kullanılmaz.

-ruḫ

yaşa**ruḫ** VIII/38, rahatla**ruḫ** I/528 vb.

-Aruḫ

aç**aruḫ** VIII/39, ek**áruḫ** VIII/39, elçiluḫ ed**aruḫ** I/421, ged**aruḫ** I/434, neyɔed**aruḫ** VII-c/220, tik**áruḫ** VIII/40, yap**aruḫ** VII-a/255 vb.

-uruḫ

bul**uruḫ** I/305, gál**uruḫ** I/393, K̂ur**uruḫ** "kurarız" VIII/39, yerláş**uruḫ** VIII/68 vb.

Teklik 2. Şahıs

Geniş zaman teklik ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs ekleri "-sIn, -sUn"dur. Şahıs ekinin ünlüsü bazı sapmalar görülmekle birlikte büyük ölçüde kendinden önceki hece ünlüsü ile uyumludur.

-rsIn

ağla**rsın** VII-c/187, ağna**rsın** I/397, bağışla**rsın** I/479, de**rsin** IV/31,

-ArsIn

biç**ársın** I/193, edár misin II-b/10, ek**ársīn** I/192, ged**arsın** I/200, ged**ársin** V/86, geder misin V/92, ged**ersīn** I/528, köç**er misin** V/92, şaş**arsın** I/121, uç**arsın** I/252, yatar misin VII-a/47, yat**arsın** V/150 vb.

yut**arsun** I/496 şeklindeki şahıs eki ünlüsünün yuvarlak oluşu nadir görülen bir sapmadır.

- irsin

güvenebil**irsin** I/279.

-UrsUn

al**ursun** II-b/35, begán**ürsün** I/12, büşürebül**ürsün** VI/80, çıŋardabül**ürsün** VI/81, gál**ursun** I/623, gátur**ursun** II-b/34, gátürür misin I/ 209, gėdábül**ürsün** VIII/8, Ḳurtul**ursun** VII-b/65, ol**ursun** I/279, Ĉolan**ursun** VII-b/13, ver**ursun** II-b/1, verür misin V/93,

Çokluk 2. Şahıs

Geniş zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki "-sIz, -sUz"dur ve ek ünlüsü bazı sapmalar görülmekle birlikte büyük ölçüde kendinden önceki hece ünlüsü ile uyumludur. Bölge ağzında Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan "-sInIz, -sUnUz" ve Batı grubu ağızlarında kullanılan "-sIñIz, -sUñUz" ekleri hiç kullanılmaz.[411]

-rsız

ağla**rsız** VII-a/276.

-arsız

ed**arsız** XIII/225, ged**arsız** XVI/41, yaŋ**arsız** "yakarsınız" XVI/234 vb.

-irsiz

sóz ver**irsiz** VII-a/304.

-UrsUz

alabi**lursuz** II-a/7, alabül**ürsüz** XV/47, al**ursuz** XVII/114, bül**ürsüz** VII-c/118, gál**ürsüz** XVII/29, gör**ursüz** X/55, ol**ursuz** XVII/20, şeyɔed**ürsüz** XIII/225, Ĉolan**ursuz** XIII/225.

Teklik 3. Şahıs

Geniş zaman teklik üçüncü şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir.

-r

ağla**r** VII-a/269, bağla**r** VII-c/121, de**r** ki VII-c/35, işta**r** "ister" I/385,

[411] krş. Karahan, *Anadolu...*, s. 36-40.

-Ar

borç düş**ar** I/261, dög**ár** IV/33, düş**ár** I/78, en**er** "iner" VII-c/107, ez**er** I/ 78, ged**ar** VII-a/142, ged**ár** V/82, gez**ar** I/514, ist**ár** VIII/57, iştár VII-a/262, kesim kes**ár** VII-c/33, Ḳaḫ**ar** VII-c/57, Ḳorḫ**ar** VII-b/19, öt**er** V/150, şaç**ar** VII-c/112, sahap çıḫ**ar** VIII/60, Ĥut**ar** VII-a/322, yan**ar** X/56, yet**ar** I/258 vb.

-Ir

incin**ir** mi I/581, ver**ir** III-b/6, veril**ir** VI/77.

-Ur

becar**ur** I/394, bulun**ur** I/178, buraḫ**ur** VII-c/58, çağur**ur** XII/232, çalun**ur** V/88, eylen**ür** I/178, gál**ur** I/134, gál**ür** I/141, gel**úr** V/52, Ḳırıl**ur** VII-c/69, meleş**úr** V/52, olabül**ür** VII-b/38, olur I/60, ógrad**ur** mi I/107, öl**úr** VII-c/31, Ĥolaş**ur** V/52, verür VII-a/197, VII-c/58, verilür VII-a/308, yaḳışur I/193, yapuşur VII-c/30, yeyil**ur** VII-c/76, zeherlen**ür** VII-c/65 vb.

Çokluk 3. Şahıs

Geniş zaman çokluk üçüncü şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki "-lAr"dır ve ek ünlüsü kendinden önceki hece ünlüsü ince kalmış olsa bile bir kalınlaşme eğilimi gösterir. Ancak çoğunlukla bu kalınlaşma yarım kalır.

-rler: başla**rlar** VII-c/60, de**rlár** VII-c/153, Ḳataḫla**rlar** VII-a/188 vb.

-ArlAr

ed**erlar** VII-b/103, çal**arlar** VII-a/173, Ḳoy**arlar** VII-c/109, şeyɔed**erlár** VII-c/50, yaz**arlar** I/252 vb.

-UrlAr

bil**úrlar** VII-b/41, büşür**ürler** VI/9, düş**ürlár** VI/83, endür**ürlár** VII-c/107, gál**urlar** VII-c/47, gáluş**urlár** VII-c/60, gel**úrlar** VII-a/63, öldür**ürlár** V/110, Ĥağud**urlar** VII-c/123 vb.

2.2.5.2.2. Şimdiki Zaman Çekimi

Bölgemiz ağzında şimdiki zaman çekimi "-yer" eki ile yapılır.[412] Ancak "-yėr" şeklinin kullanımı yaygın değildir. Yine şimdiki zaman ekinde "r" düşmesi ile meydana gelen "-ye-m, -ye-n, -ye" şekilleri de nadir olarak görülür.

Şimdiki zaman çekiminde kullanılan şahıs ekleri bakımından sadece çokluk 1. şahıs ve çokluk 2. şahıs ekleri Türkiye Türkçesinden farklı kullanılır.

Şimdiki zaman eki ünsüzle biten fiilere geldiğinde araya giren yardımcı ünlü daima "i" olur. Fiil ünlü ile bitiyorsa son ses duyumundaki bütün ünlüler de şimdiki zaman ekinden önce "i" olur.

Teklik 1. Şahıs

Şimdiki zaman teklik 1. şahıs çekiminde şahıs eki "-im"dir. Şimdiki zaman ekinde "r" düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan gelen hece kaynaşması sonucu görülen "-yem <-yer-im" şekli nadir olarak kullanılır.

-yem

biraḫi**yem** IV/26, gedi**yem** V/92.

-yerim

ağni**yerim** XIII/353, begánmi**yerim** VIII/98, benzi**yerim** X/103, bili**yerim** XVIII/96, çıḫardami**yerim** IX/11, diyami**yerim** VII-c/38, düşüni**yerim** XIII/292, gedi**yerim** XVI/318, góturi**yerim** VII-c/141, inanmi**yerim** X/90, K̂orḫi**yerim** VII-a/172, saḫli**yerim** XIII/316, sóyli**yerim** XII/60, veri**yerim** XIII/41 vb.

Çokluk 1. şahıs

Şimdiki zaman çokluk 1. şahıs çekiminde şahıs eki daima "-uḫ"tur.

-yeruḫ

ağnami**yeruḫ** I/596, bilmi**yeruḫ** XXI/34, büli**yeruḫ** VI/17, demi**yeruḫ** VII-a/337, di**yeruḫ** III-a/46, eki**yeruḫ** II-a/52, elᴗuzadi**yeruḫ** XVI/311, gedi**yeruḫ** VII-a/275, gezi**yeruḫ** "dolanıyoruz" VIII/34, hesretláni**yeruḫ** I/42, K̂anmi**yeruḫ**

[412] Turgut Acar, s. 78.; Polat, s. 81,

“anlamıyoruz” VIII/103, Ḳırı**yeruḫ** XIII/28, oturi**yeruḫ** V/110, razi góri**yeruḫ** II-b/17, yazi**yeruḫ** VII-a/337, yıği**yeruḫ** II-a/67 vb.

Teklik 2. şahıs

Şimdiki zaman teklik 2. şahıs çekiminde şahıs eki “-sin”dir. Şimdiki zaman ekinde “r”, şahıs ekinde “s” düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan hece kaynaşması sonucu görülen “-yen <-yer-sin” şekli nadir olarak kullanılır.

-yen

ná demağ◡işti**yen** şimdi “istiyorsun” I/583, ná gezi**yen** bunda “geziyorsun” VII-a/178.

-yersin

bündüri**yersin** XVII/44, çalışi**yersin** VII-a/115, düzü**yersin** VI/69, gedi**yersin** XV/167, góri**yersin** XIII/129, isladi**yersin VI/50,** kirládi**yersin** VII-a/280, Ḳoyi**yersin** VI/72, dapi**yersin** VI/70, tani**yersin** XVI/174, Ṫuri**yersin** VII-a/52, yolli**yersin** XVII/44, yumruli**yersin** VI/67 vb.

Çokluk 2. şahıs

Şimdiki zaman çokluk 2. şahıs çekiminde şahıs eki daima “-siz” dir.

-irsiz

ver**irsiz** “veriyorsunuz” VII-a/304

-yersiz

bilmi**yersiz** VII-a/311, gáli**yersiz** VII-a/315, gálmi**yersiz** VIII/49, nay◡işti**yersiz** VII-c/136, ne◡di**yersiz** “ne ediyersunuz” I/483, şer◡ati**yersiz** “iftira atıyorsunuz” II-a/46 vb.

Teklik 3. şahıs

-ye

geli**ye** XX/11, veri**ye** XVII/56.

-yer

baḫiyer VII-a/92, başlaniyer V/46, böyüdiyer X/4, buyuri**yer** I/5, çıḫardiyer X/6, degmiyer VI/62, duşi**yer** II-a79, düşmiyer VI/83, görámiyer XVI/304, Ḳaçi**yer** I/333, Ḳaḫamiyer XIII/121, Ḳoşturiyer XIII/48, Ḳucaḫli**yer** II-a/22, olmiyer VI/34, yatiyer XVI/107, yeyibɔiçiyer XIX/9 vb.

-yor

buyuruyor I/2,

Çokluk 3. şahıs

-yelár

ağliyelár VIII/51,

-yellár

atıli**yellár** VII-c/207, buli**yellár** VII-c/190, dögi**yellár** VII-a/189, egládi**yellár** VII-c/131, içi**yellár** VII-a/186, góturi**yellár** VII-b/55, keyifli**yellár** VII-a/186, ohi**yellár** X/109, sori**yellár** VII-c/300, süzi**yellár** VII-b/62, töki**yellár** VII-a/137, ÎuÎi**yellár** VII-c/177, vuri**yellár** VII-c/189, yati**yellár** V/153, yığıli**yellár** VII-c/20 vb.

-yerlAr

añgi**yerlar** II-b/23, bekli**yerlár** VIII/24, çağıri**yerlár** XIV/13, di**yerler** VI/11, gáturi**yerlár** XII/13, haledi**yerlar** I/65, Ḳoyermi**yerlár** VII-a/56, orti**yerlár** "örtüyorlar" X/54, sıḫıştıri**yerlár** VII-b/51, sufrayi düzi**yerlár** I/189, sürgün edi**yerler** V/347, temüzli**yerlár** VI/59, veri**yerlár** II-a/42, yi**yerlár** II-a/24, yoḫli**yerlár** XV/159 vb.

Şimdiki zaman ifadesiyle kullanılan şu örnekte ise ileri derecede bir hece kaynaşması görülmektedir: görü**n** Ḳardaş Ḳaḫamam "görüyorsun" XII/226.

2.2.5.2.3. Gelecek Zaman Çekimi

Ahıska Türkleri ağzında gelecek zaman çekimi kullanılan ek ve kip+şahıs eki kuruluşu bakımından Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak bölge ağzında genel olarak görülen kalınlaşma eğilimi ve ekin iki ünlü arasında kalan sonsesinin sızıcılaşması, sızıcılaşmanın ileri düzeye varmasıyla erimesi sonucu hece

birleşmesinin ortaya çıkması gibi fonetik sebepler "-acak, -ecek" gelecek zaman ekinin çekimlendiği şahıslara göre farklı kullanımlarını ortaya çıkarmaktadır.

Bölge ağzında gelecek zaman çekimi esnasında görülen ve Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren fonetik değişiklikler şunlardır.

1. İnce sıradan fiilerde, gelecek zaman eki genellikle kalın sırada kullanılır ve kalınlık-incelik uyumunu bozar. Ekin ilk ünlüsünün yarı, ikinci ünlüsünün tam; her iki ünlüsünün de yarı; sadece ikinci ünlüsünün yarı veya tam kalınlaştığı örneklere rastlanır.

2. Teklik ve çokluk birinci şahıs çekiminde ekin son ünsüzü iki ünlü arasında süreklileşir ve "-AcAğ" şeklinde kullanılır.

3. Çokluk birinci şahıs çekiminde şahıs eki daima"-uḫ" şeklinde yuvarlak ünlülüdür. Çokluk birinci şahıs çekiminde kullanılan "-AcAğuḫ" şeklinin, şahıs ekindeki yuvarlak ünlü etkisiyle oluşan"ğ>v" değişmesi neticesi "-Acavuḫ" olarak kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır.

4. Teklik birinci ve ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahıs çekimlerinde bazen ek sonundaki ünsüz sızıcılaşarak eriyip düşer ve "-AcAm, -AcAn, -Acaz" şekilleri görülür.

5. Teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde ek sonundaki ünsüz "ḫ" ye dönüşür ve "-AcAḫ" şekli kullanılır.

6. Ünlü ile biten fiillere "y" yardımcı ünsüzü ile eklenirken, fiilin son sesi durumundaki ünlüler "i" olur.

Teklik 1. Şahıs:

Gelecek zaman teklik birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki "–ım"gelecek zaman ekinin son ünsüzü eriyerek düşmüş ve gelecek zaman eki ile şahıs eki arasında hece kaynaşması olmuş ise "–m"dir.

-acam

ged**acam** I/206, tut**acam** VII-a/173, yap**acam** VIII/97, yatur**acam** VIII/53 vb.

-acağım

ged**aca^{ğ}ım** I/199, na al**acağım** VII-a/170, yap**acağım** VII-c/184, yaz**acağım** VII-c/2 vb.

-ácam

başliy**ácam** V/115, ed**ácam** VII-a/330, ged**ácam** I/537, iç**ácam** VII-c/223, ver**ácam** II-b/95 vb.

-ácám

başliy**ácám** V/134, söyliy**ácám** V/27.

-ácağım

devir**ácağım** VII-a/181, diy**ácağım** VII-b/69, ver**ácağım** VII-c/141.

-ácáğım

diy**ácáğım**V/70.

-ecáğım

ver**ecáğım** VII-b/100.

-ecám

ed**ecám** VII-a/181, ged**ecám** VII-a/168, ver**ecám** I/183.

-ecem

ed**ecem** V/48, terif ed**ecem** V/48, ver**ecem** VII-a/299.

-eceğım

gel**eceğım** V/103.

Çokluk 1. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki daima "-uḫ" olup, şahıs ekindeki yuvarlak ünlünün etkisiyle "-AcAğ" şeklinin zaten süreklileşmiş olan son ünsüzünün "v"ye dönüştüğü "–AcAv"örneklerine de sıkça rastlanır.[413] Gelecek zaman çokluk birinci şahsın"-AcAğuḫ" ya da "-acavuḫ" çekimindeki "ğ" ya da

[413] krş. Gemalmaz, s. 359. (alacawuḫ, başliyacawuḫ, oḫiyacawuḫ, vb).

"v" ünsüzlerinin eridiği ve gelecek zaman ekinin ikinci hecesi ile şahıs ekinin kaynaşarak tek heceye dönüştüğü "-(y)icoḫ" şekline bölgemiz ağzında rastlamadık.[414]

-acağuḫ

al**acağuḫ** VII-a/277, Ḳat**acağuḫ** XIII/71, küriy**acağuḫ** XVI/53, mafʊol**acağuḫ** XVI/306, Ţur**acağuḫ** XV/155 vb.

-acavuḫ

ed**acavuḫ** XVII/21, Ḳaç**acavuḫ** XV/278, Ḳaldur**acavuḫ** XVI/34, sür**acavuḫ** XVI/34, ver**acavuḫ** XVII/52, yaşay**acavuḫ** VII-c/204, yıḳ**acavuḫ** II-a/48 vb.

-ácağuḫ

bin**ácağuḫ** VII-a/24, gel**ácağuḫ** X/30 vb.

-ácavuḫ

ever**ácavuḫ** VII-a/208, ged**ácavuḫ** XVI/52, köçür**ácavuḫ** XV/46 vb.

-ecáğuḫ

yoğʊed**ecáğuḫ** VII-c/175,

Teklik 2. Şahıs:

Gelecek zaman teklik ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki "-AcAḫ" şeklinden sonra "–sın", gelecek zaman ekinin son ünsüzü eriyerek düşmüş ve gelecek zaman eki ile şahıs eki arasında hece kaynaşması olmuş ise "–n"dir.

-acan

gátur**acan** VII-c/140, ol**acan** I/446, tutul**acan** XII/140, Ţaşıy**acan** XVI/46 vb.

-acaḫsın

bul**acaḫsın** VII-b/56, gátur**acaḫsın** VII-c/166, 169, vur**acaḫsın** I/299 vb.

-ácaḫsın

ed**ácaḫsın** VII-a/130, ged**ácaḫsın** VII-c/166 vb.

[414] krş. Gülseven, *Uşak*..., s. 87. (gir-icoḫ, ver-icoḫ, yapmi-yicoḫ).

-ecen

ged**ecen** XIII/16.

Çokluk 2. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki "-AcAḫ" şeklinden sonra "–sız", gelecek zaman ekinin son ünsüzü eriyerek düşmüş ve gelecek zaman eki ile şahıs eki arasında hece kaynaşması olmuş ise "–z"dir. Bölge ağzında "-sInIz, -sUnUz" şahıs ekleri kullanılmaz.

-acaḫsız

açın**acaḫsız** XIII/164, gál**acaḫsız** XVII/30, ged**acaḫsız** XVII/34, Ḳaḫ**acaḫsız** XVI/33, Ḳalmiy**acaḫsız** XVI/137 vb.

-ácaḫsız

bin**ácaḫsız** XV/66, ged**ácaḫsız**ɔaɔya VIII/107 vb.

-acaz

Ḳırılacaz "kırılacaksınız" XIX/31.

-ácaz

öl**ácaz** XIX/31.

Teklik 3. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Bölge ağzında kelime sonunda bulunan ya da kapalı hecelerde son ses olan arka damak "ḳ" ünsüzlerinin tonsuz-sürekli karşılığı "ḫ"ye dönmesi karakteristik bir özellik olduğundan gelecek zamanın teklik üçüncü şahıs çekimlerinde ek "-Acaḫ" şeklinde kullanılır.

-acaḫ

bat**acaḫ** X/58, diy**acaḫ** VII-a/287, gál**acaḫ** I/288, ged**acaḫ** IV/3, gótur**acaḫ** II-a/49, nayɔol**acaḫ** I/416, ol**acaḫ** I/1, yapıl**acaḫ** VIII/55, başlan**acaḫ** VIII/61 vb.

-ácaḫ

bin**ácaḫ** VII-c/97, ed**ácaḫ** VII-c/186, ged**ácaḫ** IV/11, VII-c/167, gel**ácaḫ** VII-c/100, görünmiy**ácah** VII-c/53, iç**ácaḫ** VII-c/188, kes**ácaḫ** VII-c/194, ver**ácaḫ** VII-a/199, veril**ácaḫ** VII-a/290, yerleştürül**ácaḫ** VIII/62,

Çokluk 3. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Bölge ağzında kelime sonunda bulunan ya da kapalı hecelerde son ses olan arka damak "ḳ" ünsüzlerinin tonsuz-sürekli karşılığı "ḫ"ye dönmesi karakteristik bir özellik olduğundan gelecek zamanın teklik üçüncü şahıs çekimlerinde ek "-Acaḫ" şeklinde kullanılır. Ekin ikinci ünlüsü kesin olarak kalın sıraya geçtiğinde çokluk üçüncü şahıs eki de daima "-lar" şeklinde kalın ünlülüdür.

-acaḫlar

aç**acaḫlar** II-a/84, diy**acaḫlar** I/307, gömlüy**acaḫlar** VII-a/45, götür**acaḫlar** XXI/34, ol**acaḫlar** VII-c/196 vb.

-ácaḫlar

başliy**ácaḫlar** VIII/57, gal**ácaḫlar** VIII/25, sür**ácaḫlar** VII-b/64 vb.

2.5.2.4. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Ahıska Türkleri ağzında "-DI, -DU" ekleri ile yapılan görülen geçmiş zaman çekimi morofolojik bakımdan Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak hem görülen geçmiş zaman eki, hem de bu ek üzerine kullanılan şahıs eklerinde Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren özellikler vardır.

Bölge ağzında görülen geçmiş zaman çekiminde görülen ve Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren özellikler şunlardır.

1. Bölge ağzında ünsüz uyumu bakımından görülen geçmiş zaman ekinin hem tonlu hem tonsuz şekilleri kullanılıyor olmasına rağmen sert ünsüzle biten fiillerden sonra tonlu şeklin kullanılmasına sık rastlanır.

2. Görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs çekiminde ek ünlüsü daima yuvarlak ve kalın, şahıs eki daima "-ḫ" dir: alduḫ I/485, bilduḫ II-b/18.

3. Görülen geçmiş zamanın ikinci şahıs çekiminde ek ünlüsü, “d”li şekiller kullanıldığında yuvarlaklaşma ve kalınlaşma yönünde örnekler görülebilir. “t”li şekillerde ise genellikle kendinden önceki hece ünlüsüne uyar. Ancak bir kurala bağlanabilecek ölçüde kurallı bir kullanım yoktur: aldun I/459, alduz I/484, dedun IX/8, gelduz MDD vb.

4. Görülen geçmiş zaman, çokluk ikinci şahıs eki “-z”dir: gáldız mi XVI/52, getdiz XIII/149, oḫuduz vb.”

5. Görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs çekiminde ek ünlüsü bazı sapmalar görülmekle birlikte karakteristik olarak düz-dar-incedir.

6. Görülen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs çekiminde ek ünlüsü düz-dar-incedir. Düz-dar ince ünlülü görülen geçmiş zaman ekinden sonra gelen şahıs ekinde bir kalınlaşma eğilimi gösterir ve genellikle “-lár”, bazı kişilerde “–ler”, bazılarında ise “-lar” kullanılır.

Teklik 1. Şahıs:

Görülen geçmiş zaman birinci şahıs çekiminde ek ünlüsü kendinden önceki hece ünlüsüne uyar. Şahıs eki “-m”dir. Bu yönleriyle türkiye Türkçesi ile uyumludur. Ancak ünsüz uyumu bakımından, tonsuz ünsüzle biten fiillerin ardından tonlu şeklin kullanımı yaygındır. Görülen geçmiş zaman teklik birinci şahıs çekiminde “-dım, -dim, dum, -düm, -Tum, -tım, -tim, -tum” şekilleri kullanılır.

-dım

açdım X/120, ağla**dım** V/133, ağnadama**dım** I/330, al**dım** VII-a/170, alma**dım** V/162, ara**dım** VII-a/168, başla**dım** V/105, çağır**dım** II-b/71, çıḫ**dım** X/80, danış**dım** II-a/74, demá**dım** V/111, diyama**dım** V/107, diyámá**dım** V/130, evlán**dım** VIII/6, gál**dım** I/312, girmá**dım** VIII/106, göráma**dım** VII-c/213, görmá**dım** V/132, iştá**dım** V/118, Ḳaḫ**dım** II-a/73, Ḳal**dım** X/60, 79, 105, saḫla**dım** VIII/8, sóyla**dım** II-a/74, sóyla**dım**ᴗa I/417, sóylá**dım** VII-a/307, söylá**dım** V/132, yaz**dım** V/113, yıḫıl**dım** I/547, yoğᴗolma**dım** VIII/9, yolla**dım** II-a/98 vb.

-dim

begen**dim** I/11, bin**dim** VII-a/171, bitlen**dim** VII-a/72, de**dim** XX/17, edeme**dim** V/128, evlen**dim** VII-a/208, gel**dim** V/128, get**dim** XX/2, gir**dim** III-a/11, işle**dim** V/19, ögren**dim** XII/87, girme**dim** XII/70, ver**dim** XIX/43, veriver**dim** II-b/24, ye**dim** XIII/242 vb.

-dum

anadan ol**dum** II-a/1, böyú**dum** VIII/6, bul**dum** VII-a/174, bütúr**dum** VIII/6, doğ**dum** III-a/3, gátur**dum** I/91, 229, X/72, geçúr**dum** III-a/9, gór**dum** VII-c/22, góturdum VII-a/298, gör**dum** X/119, Ḳaruş Tur**dum** IV/12, Ḳorḫ**dum** mi V/110, oḫu**dum** III-a/7, otur**dum** X/120, oy**dum** VII-c/217, Ṫoğul**dum** V/2, VIII/2, 6, unut**dum** X/44, vur**dum** I/159, yitúr**dum** V/94 vb.

-düm

bitür**dümV**/14, böyü**düm** I/3, X/78, bütür**düm** I/6, dögme**düm** I/285, etdür**dümV**/23, etTür**düm** V/149, gátür**düm** I/129, gör**düm** I/429, VII-a/224, sögme**düm** I/285, söyle**düm** I/590, yitür**dümV**/99 vb.

-Tum

buraḫ**Tum** XII/233.

-tım

aç**tım** XVII/16, çalış**tım** V/19, çıḫart**tım** XII/67, çıḫ**tım** XII/59, ulaş**tım** I/522, yap**tım** III-a/7 vb.

-tim

eşit**tim** I/571, get**tim** II-b/6, ḫızmet et**tim** VII-a/210, iç**tim** V/131 vb.

-**Tum**

ḳoşma ḳoş**Tum** V/97, oḫut**Tum** V/24, 164, unut**tum** II-b/65 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

Bölge ağzında çokluk birinci şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile paralel olup, ek ünlüsü daima yuvarlak-kalın, şahıs eki "-ḫ" dir. "-duḫ, -Tuḫ, -tuḫ" şekilleri kullanılmakta ve ünlü uyumları bozulmaktadır. Devrik yapılarda, ünlü ile

başlayan bir kelimeye veya cümle sonunda bir seslenme edatına ulandığında "-duğ" şeklini alır.

-duḫ

alama**duḫ** X/13, al**duḫ** I/485, ámánát et**duḫ** VII-c/97, başla**duḫ** III-a/12, VIII/13, begán**duḫ** VII-a/244, begenma**duḫ** VII-a/241, bil**duḫ** II-b/18, bin**duḫ** VII-a/83, bitlen**duḫ** VII-a/73, bul**duḫ** VIII/17, böyu**duḫ** X/87, büyü**duḫ** III-a/6, çıḫ**duḫ** X/13, dávam et**duḫ** V/17, de**duḫ** ki X/95, dur**duḫ** VII-a/289, düş**duḫ** X/44, edáma**duḫ** I/605, etdüremá**duḫ** V/15, gál**duḫ** I/528, gel**duḫ** II-a/61, get**duḫ** X/20, getmá**duḫ** VII-a/241, gir**duḫ** çıḫ**duḫ** VII-a/77, gór**duḫ** V/77, gör**duḫ** I/211, inanma**duḫ** II-a/37, Ḳal**duḫ** II-a/35, ḳazan**duḫ** VIII/18, Ḳız**duḫ** II-a/71, Ḳurtul**duḫ** VII-a/202, oḫiyáma**duḫ** V/16, oḫu**duḫ** V/8, oḫu**duḫ** mi I/17, ödá**duḫ** II-a/84, ögrán**duḫ** II-b/18, patliyacaḫ◡ol**duḫ** I/375, sev**duḫ** II-b/18, súrul**duḫ** VII-a/136, toparla**duḫ** VIII/18, toplan**duḫ** VIII/17, yaşa**duḫ** II-a/90, X/42, 70, yazdur**duḫ** X/99, yıḫıl**duḫ** I/549, yolla**duḫ** II-a/84, yüklá**duḫ** II-a/83 vb.

-Tuḫ

bölüş**Tuḫ** XVII/103, çat**Tuḫ** XV/220, get**Tuḫ** XVII/53, hırsızluğ◡et**Tuḫ** XIII/226, Ḳaç**Tuḫ** XVI/280, Ḳaḫ**Tuḫ** XV/39 vb.

-tuḫ

aluş**tuḫ** XV/128, çıḫ**tuḫ** VII-a/54, 111, düş**tuḫ** II-a/32, VII-a/66, 79, 100, ámanát et**tuḫ** VII-c/57, geç**tuḫ** VII-a/48, get**tuḫ** II-b/8, V/9, Ḳaḫ**tuḫ** II-a/61, ḳaluş**tuḫ** XV/217, Ḳonuş**tuḫ** IX/30, köş**tuḫ** XVI/150, küş**tuḫ** I/237, ná et**tuḫ** II-a/54, ney◡et**tuḫ** ki II-a/50, sat**tuḫ** VII-a/254, şaş**tuḫ** II-a/35, yap**tuḫ** VII-a/257, yerláş**tuḫ** VII-a/255, yet**tuḫ** XVI/222 vb.

-duğ◡(+)ünlü

en**duğ◡**onda XVII/78, gál**duğ◡o** kövun XVI/57, gözla**duğ◡**a XVII/31, Ḳal**duğ◡**o ḲuluPTa "kaldık o kulüpte" XVII/88, Ḳırıl**duğ◡**acımızdan XIX/60, var**duğ◡**ama XIII/118, ye**duğ◡**oyani biyani XV/258, yıḫıld**uğ◡**a I/555 vb.

-tik

şey◡et**tik** VIII/18.

Teklik 2. Şahıs:

Bölge ağzında teklik ikinci şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile yapı bakımından paraleldir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı bütün şekilleri kullanılır. Ancak ünsüz uyumu bakımından tonlulaşma, ünlü uyumu bakımından da ekin tonlu şekillerinin kullanıldığı durumlarda yuvarlaklaşma ve kalınlaşma eğilimi çok güçlü olmayan şekilde görülür. Şahıs eki "-n"dir.

-dın

ağna**dın** I/567, aḫıllan**dın** I/447, aḫıllanma**dın** I/450, al**dın**ᴗa I/451, basma**dın** V/78, baḫ**dın** XVII/292, buraḫ**dın** XII/231, gál**dın** I/568, Ḳ̂al**dın** V/51, Ḳ̂ır**dın** VII-c/212, osanma**dın** mi I/297, Ût**dın** XII/257, yıḫıl**dın** I/554, yorulma**dın** mi I/293, 373, yuḫla**dın** VII-a/328 vb.

-**din**

de**din** XVII/43, ğargᴗet**din** XII/241, getme**din** XII/256,

-dun

al**dun** mi I/459, düşün**dun** mi I/344, gátur**dun** mi I/445, gör**dun** mi I/595, kefil ol**dun** VII-c/134, Ḳ̂oy**dun** V/143, na de**dun** IX/8, şaşur**dun** mi I/174, 323, sor**dun** mi V/152 vb.

-dün

çevür**dün** XIII/269, düşür**dün** XV/244, geçür**dün** XV/243, gör**dün** V/137, köçür**dün** XV/243 vb.

-tın

çalış**tın** VIII/105, çıḫ**tın** I/253, karal**tın** "karart**tın**" XII/244, yıh**tın** XII/255.

-tin

belá et**tin** XIV/6, get**tin** VII-a/328, iç**tin** V/136, nāᴗᵉt**tin** VII-a/252.

-Tın

yıḫ**Tın** XII/244.

-Tin

n◡et**Tin** XII/173, yarat**Tin** XII/252.

-tun

düş**tun** I/546.

-tün

tök**tün** V/137.

Çokluk 2. Şahıs:

Bölge ağzında çokluk ikinci şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile yapı bakımından paraleldir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı bütün şekilleri kullanılır. Ancak ünsüz uyumu bakımından tonlulaşma, ünlü uyumu bakımından da ekin tonlu şekillerinin kullanıldığı durumlarda yuvarlaklaşma ve kalınlaşma eğilimi çok güçlü olmayan şekilde görülür. Şahıs eki "-z"dir.

-duz

al**duz** mi I/484, gel**duz** I/573, góturduz XIX/60, gör**duz** mi XII/223, nay◡iş gör**duz** I/381, Ûuy**duz** mi XII/222.

-diz: zannet**diz** ATF/60,

-tız: yap**tız** I/423

-tiz: belá et**tiz** VII-a/218, elá et**tiz** VII-a/218,

Teklik 3. Şahıs:

Ahıska Türkleri ağzında görülen geçmiş zaman teklik üçüncü şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile aynıdır. Ancak görülen geçmiş zaman üçüncü şahıs çekiminde ek ünlüsünün daima düz-dar-ince olması ve ünlü uyumlarını bozması bölge ağzının karakteristik bir özelliğidir. Ünsüz uyumu bakımından diğer şahıslardaki durum geçerlidir.

Görülen geçmiş zaman üçüncü şahıs çekiminde sınırlı sayıda örnekte görülen ünlü uyumlarına uygun örnekler bölge ağzı için sapma niteliğindedir.

Ancak bölge ağzı için sapma niteliğindeki bu örneklerin “ki” bağlama edatı ve “mi” soru ekinden önceki kullanımlarında, görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsünün ünlü uyumlarına bağlı kullanımı dikkat çeker.

-dı

al**dı** VII-a/73, a^{y}ile Ḳal**dı** VIII/32, Ḳaytar**dı** V/113, olma**dı** ki VII-a/107, olmaz**dı** ki VII-c/81, Ṫoyama**dı** ki VII-a/113, zan**dı** ki VII-a/96 vb.

-di

açıl**di** VIII/19, açılma**di** V/140, ağla**di** VII-a/328, aḫşamᴗol**di** VII-a/293, ataşlan**di** II-a/38, bağışlá**di** I/223, baḫ**di** X/79, 81, baḳıyi tenle**di** VII-a/239, bas**di** VII-a/34, 36, başḲar**di** VII-a/333, başla**di** VII-a/112, başlá**di** I/96, başlán**di** VII-a/259, VIII/4, bitur**di** II-a/99, boz**di** VII-a/191, bölündi IX/29, böyú**di** VII-a/257, bulama**di** V/151, çağır**di** VII-a/296, çekin**di** VII-a/285, çıḫ**di** V/91, VII-a/21, VII-c/71, çıḫıl**di** VII-a/111, çimdur**di** X/41, çoğᴗol**di** VII-c/19, çoḫlan**di** I/133, de**di** I/106, 150, degişil**di** I/126, dizil**di** V/64, dön**di** VII-a/327, dur**di** VII-b/81, düş**di** X/11, 44, düşer**di** VII-a/120, evlán**di** I/272, ez**di** VII-c/210, gálámá**di** V/120, gál**di** I/39, gátur**di** I/471, II-b/84, VII-a/34, 73, X/12, geber**di** VII-a/334, geçur**di** IV/19, gelámа**di** VII-c/100, get**di** I/284, gez**di** V/121, VII-c/220, gömle**di** X/39, góturdi X/69, görábil**di** V/36, gör**di** X/35, göturdi II-b/29, halallat**di** X/41, ḫastalan**di** VII-a/231, hazırlan**di** VII-c/97, ilárla**di** IX/28, incin**di** VII-a/327, Ḳabul et**di** X/68, Ḳaḫ**di** II-a/49, Ḳal**di** I/246, Ḳaldurama**di** VII-a/235, Ḳalma**di** X/7, Ḳap**di** X/133, Ḳapdilár X/62, ḳarşılá**di** X/68, Ḳavrul**di** II-a/58, Ḳazandur**di** VII-a/156, Ḳazıl**di** V/64, Ḳırıl**di** X/104, Ḳızdur**di** I/394, Ḳızi al**di** I/385, ḳor ol**di** X/91, Ḳoy**di** V/72, Ḳoydilár V/120, köçür**di** I/594, Ḳurul**di** VII-c/161, naᴗol**di** I/264, oḫu**di** V/165, VII-a/298, oḫudilár II-a/97, X/38, ol**di** “öldü” VII-a/103, VII-c/223, ol**di** “oldu” I/48, otur**di** I/565, V/121, VII-c/216, oy**di** VII-c/219, öl**di** X/18, saçıl**di** V/140, saçıl**di** “seçildi” II-a/6, saḫla**di** X/131, sar**di** II-a/5, silin**di** IV/32, soylá**di** IX/32, són**di** V/62, sóylá**di** V/122, sur**di** “devam etti” VII-a/66, sur**di** “sürgün etti” VII-c/183, susuzlan**di** VII-c/220, Ṫağıl**di** VIII/19, tengildá**di** VII-c/223, Ṫol**di** V/68, VII-a/25, topla**di** I/286, Ṫoyama**di** VII-c/184, Ṫut**di** VII-c/168, vaiz et**di** I/9, ver**di** V/75, veril**di** VII-a/226, VII-c/161, vur**di** VII-a/325, yan**di** VII-a/317, yandur**di** V/90, yarıl**di** VII-a/114, yarval**di** VII-a/323, yaşa**di** X/42, yat**di** VII-a/323,

yazdilár VII-a/199, VII-c/180, 181, yazıl**di** V/65, yedur**di** içur**di** X/124, yeñg͡**di** I/101, 157, yığdilár II-a/5, yığıl**di** "yıkıldı" V/58, yığıl**di** "toplandı" X/67, yolla**di** VII-c/27, yuḫla**di** VII-a/323, zenginlán**di** VII-c/71 vb.

-du

ol**du** ki II-a/69,

-Ti

geç**Ti** XVI/22, sat**Ti** XII/212, tök**Ti** XIII/182, Ît**Ti** XVIII/20, yardımᴗet**Ti** XVI/48, yet**Ti** XII/267 vb.

-tı

baḫ**tı** ki VII-a/98, çıḫ**tı** ki VIII/4, yıḫ**tı** mi I/543 vb.

-ti

buraḫ**ti** XIII/40, çaḫ**ti** VII-c/29, çıḫart**ti** VII-a/104, çıḫ**ti**, I/470, geç**ti** VIII/48, geliş**ti** VII-c/148, gėt**ti** VII-c/221, ḫastalat**ti** VII-a/110, iç**ti** VII-c/29, iftar et**ti** VII-a/296, Ḳaḫ**ti** VII-c/131, nayᴗet**ti** VII-c/182, ógrat**ti** I/105, şiş**ti** VII-a/114, tök**ti** VII-a/329, vefatᴗet**ti** IV/22, yaḫlaş**ti** II-a/30, yıḫ**ti** I/542 vb.

Çokluk 3. Şahıs:

Ahıska Türkleri ağzında görülen geçmiş zaman çokluk üçüncü şahıs çekimi yapı bakımından Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ek ünsüzü bakımından görülen geçmiş zamanın diğer şahıslarla çekimlerinde olduğu gibidir. Görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü daima düz-dar ve incedir. Çokluk eki "-lAr"dır. Ancak çokluk ekinin ünlüsü güçlü bir kalınlaşma eğilimi gösterir ancak bu kalınlaşma yarım kalır. Genel kullanım "-lár" şeklinden yanadır.

-dilar

Ḳalma**dilar** X/37, nefretlán**dilar** II-a/49.

-dilár

ābatᴗet**dilár** II-a/51, al**dilár** II-a/62, atáş ver**dilár**VIII/12, ayır**dilár**V/60, başla**dilár**VII-a/274, bıraḫ**dilár**V/7, bildürma**dilár**VII-a/12, bin**dilár**VII-a/43, bölüştur**dilár**VII-a/78, çimdur**dilár**X/38, 52, de**dilár**II-a/6, V/97, VII-a/26, VII-

c/97, del**dilár**VII-a/53, et**dilár** V/7, evlándur**dilár**V/20, gál**dilár**II-a/62, gátur**dilár**II-a/25, X/51, geç**dilár**II-a/96, gel**dilár** VII-a/46, get**dilár**X/39, 77, góstur**dilár** II-a/83, göstur**dilár**I/488, götúr**dilár**V/3, halallaştur**dilár**X/38, hayata bağla**dilár**V/20, iclásɔet**dilár**II-a/92, incitma**dilár**II-a/69, Ḳal**dilár**VIII/33, Ḳaldur**dilár**VII-a/68, Ḳaruştur**dilár**VIII/10, ḲasTet**dilár**V/79, Ḳazan**dilár**II-a/96, kesámá**dilár**V/37, Ḳorḫut**dilár**II-a/79, ol**dilár** "öldüler" VII-a/114, 158, ort**dilár**X/56, oturt**dilár**II-a/25, ödá**dilár**II-a/64, ögrán**dilár**II-a/43, sur**dilár** "sürgün ettiler" VII-a/11, sükütlán**dilár** II-a/60, Ĥala**dilár**V/69, tanı**dilár**II-a/88, ver**dilár** II-a/32, verĭver**dilár**VII-a/81, verma**dilár**V/17, yapma**dilár**II-a/72, 85, yaḫa**dilár** pakla**dilár**X/51, yaḫdi yıḫ**dilár**II-a/69, yandur**dilár**V/101, yerláştur**dilár** VII-a/86 vb.

-diler

aç**diler** X/31, at**diler** X/18, baḫ**diler** X/134, bıraḫ**diler** X/33, et**diler** X/5, işte**diler** I/412, üşü**diler** X/34, yükle**diler** X/15 vb.

-dülár

böl**dülár** XIII/189.

-Tilár

çıḫart**Tilár** XIV/3, Ḳáç**Tilár** II-a/81, kes**Tilár** XIII/190, tap**Tilár** XVI/85, tök**Tilár** XIII/178, Ĥut**Tilár** VII-a/184, yap**Tilár** XIII/272 vb.

-tilár

çekiş**tilár** mi I/135, VII-c/148, çıḫ**tilár** I/542, II-a/87, ögrat**tilár** I/551, görsát**tilár** II-a/40, geçti git**tilár** II-a/46, git**tilár** VII-a/88, baḫ**tilár** V/68, 154, VII-a/75, ḳapat**tilár** VII-a/13, 48, bıraḫ**tilár** VII-a/17, et**tilár** VII-a/46, aç**tilár** VII-a/48, hamamlat**tilár** VII-a/76, aş**tilár** VII-a/160, ḳabulɔet**tilár** VII-a/240, şey et**tilár** VIII/11, Ĥagıt**tilár** VIII/14, tök**tilár** VIII/14, get**tilár** VIII/41 vb.

-tiler

get**tiler** VIII/33, ögret**tiler** XII/160 vb.

2.2.5.2.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Ahıska Türkleri ağzında "-miş" eki ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekimi morofolojik bakımdan Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak bölge ağzında öğrenilen eki bölge ağzında tek şekillidir ve bu ek üzerine kullanılan bazı şahıs ekleri Türkiye Türkçesine göre farklılık gösterir.

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görülen ve Türkiye Türkçesine göre farklılı olan özellikler şunlardır.

1. Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zaman eki sadece "-miş" şekliyle kullanılır ve ünlü uyumları dışında kullanılır. Çok nadir rastlanan ünlü uyumlarına uygun örnekler bölge ağzı için sapmadır.

2. Öğrenilen geçmiş zaman çokluk birinci şahıs çekiminde şahıs eki "-uḫ" şeklinde daima yuvarlak-kalın ünlülüdür.

3. Öğrenilen geçmiş zaman teklik ikinci şahıs çekiminde Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak "-sIn, -sUn" şekilllerinde kullanılan şahıs eki, bölde ağzında ilk ünsüzü düşmüş ve ünlüsü daima düz-dar-ince olmak üzere "-in" şeklindedir.

4. Öğrenilen geçmiş zaman teklik ikinci şahıs çekiminde Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak "-sInIz, -sUnUz" şekilllerinde kullanılan şahıs eki, bölde ağzında ünsüz düşmelerine bağlı hece kaynaşması sonucu "-iz" şeklindedir. Nadiren "-siz" şekline de rastlanır.

5. Öğrenilen geçmiş zaman eki "-miş" ardından kullanılan üçüncü şahıs çokluk eki kalınlaşma eğilimindedir. Ancak bu kalınlaşma genellikle yarım kalır ve genellikle "-lár" şeklinde kullanılır.

6. "-muş" ve "-mış" şekilleri bölge ağzında dikkat çekmeyecek kadar azdır ve bu şekillerin kullanıldığı durumlarda yukarıda bahsedilen şahıs ekleri ünlü uyumlarına uygun kullanılır.

Teklik 1. Şahıs:

Bölge ağzında "-miş" ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki "-im"dir. Bölge ağzı için sapma olan "-mış, -muş"

şekillerine çok nadir rastlanır ve bu durumlarda şahıs ekinin ünlüsü kendinden önceki ek ünlüsüne uyar. Bir yerde öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs çekiminde şahıs ekinin "-em" olarak kullanıldığını tespit ettik.

-mışım

bağışla**mışım** V/148.

-mişim

acıh̬**mişim** I/378, binma**mişim** I/428, böyü**mişim** XV/30, çevir**mişim** XII/242, çıh̬artdur**mişim** XVI/229, eşitma**mişim** XIII/269, gór**mişim** XVI/227, ölmişimXII/229, tiktur**mişim** XVI/228, Ĥoğul**mişim** XV/29, Ĥut**mişim** XV/221, yarat**mişim** XVI/227, yaz**mişim** VII-c/2 vb.

-muşum

anadan ol**muşum** VII-a/8.

-mişem

elɔát**mişem** XII/84.

Çokluk 1. Şahıs:

Bölge ağzında "-miş" ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki daima"-uh̬"dur. Bölge ağzı için sapma olan "-muş" şekline çok nadir rastlanır.

-mişuh̬

al**mişuh̬** XVII/29, böyú**mişuh̬** XIX/46, çek**mişuh̬** XV/131, èşit**mişuh̬** XVII/99, etma**mişuh̬** XV/71, otur**mişuh̬** XIX/15, unut**mişuh̬** I/599 vb.

-mişşuh̬

olma**mişşuh̬** XVIII/17.

-muşuh̬

bölúş**muşuh̬** XVII/96, düş**muşuh̬** XVII/91.

Teklik 2. Şahıs:

Bölge ağzında "-miş" ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın teklik ikinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki istisnalar dışında"-in"dir. Bölge ağzı için sapma olan "-mış, -muş" şekillerine çok nadir rastlanır ve bu durumlarda şahıs ekinin ünlüsü kendinden önceki ek ünlüsüne uyar.

-mışın

çaldır**mışın** I/560.

-mişin

büşür**mişin** VI/49, gizlá**mişin** XVI/256, gel**mişin** VII-a/330, gór**mişin** XIII/319, tik**mişin** XIV/22, verma**mişin** XIII/304, ver**mişin** I/268, yarat**mişin** XV/236 vb.

Çokluk 2. Şahıs:

Bölge ağzında "-miş" ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki genellikle "-iz"olmakla birlikte "-siz" şekli de kullanılır.

-mişiz

aldurma**mişiz** I/572, gálmisiz II-b/15, ögrátma**mişiz** VII-a/313, ver**mişiz** I/385 vb.

-mişsiz

eyɔet**mişsiz** I/353, gál**mişsiz** I/353.

Teklik 3. Şahıs:

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs çekimi "-miş" ekiyle kurulur.

-miş

başla**miş** XX/13, çaldur**miş** I/505, çoɳlan**miş** VII-b/78, Ĉır**miş** II-a/43, götur**miş** X/123, Ḵocal**miş** XIX/42, Ḵoy**miş** XVII/48, köç**miş** X/122, sürüklá**miş** XIII/136, Ṫoğran**miş** VI/54, uy**miş** I/170, verān̆ol**miş** XVI/316 vb.

-mıs

bas**mıs** VII-a/22.

-muş

Ḳurul**muş** II-b/59, unut**muş** I/235,

Tespit ettiğimiz bir örnekte ise "-ıp" eki öğrenilen gemiş zaman çekiminde kullanılmıştır.

o vaḫıt ağnadilár ki bunnarın ölülári da barabar gál**ıp** XX/22.

Çokluk 3. Şahıs:

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs çekimi "-miş" ekiyle kurulur. "-miş" ekinden sonra "-ler" şeklinde gelmesi beklenen üçüncü şahıs çokluk eki kalınlaşma eğilimi gösterir. Fakat bu kalınlaşma genellikle yarım kalır

-mişlar

sur**mişlar** VII-b/64.

-mişlár

boz**mişlár** VIII/43, bütür**mişlár** XV/120, eş**mişlár** VII-a/44, gál**mişlár** XV/290, görsát**mişlár** VII-a/265, Ḳoy**mişlár** XVI/114, kötlúğ◡etma**mişlár** XIII/270, yap**mişlár** VI/17 vb.

-mişler

deme**mişler** XV/51, get**mişler** VIII/49, kes**mişler** VIII/50, oḫuttur**mişler** VIII/50, tayin◡et**mişler** XV/24 vb.

2.2.5.3. Tasarlama Kipi Çekimleri

2.2.5.3.1. Emir Çekimi

Tasarlanan, yapılması istenen işi emir şeklinde ifade eden kiptir. Türkiye Türkçesinde 1. ve 3. şahıs çekimleri istek kipi ile karışmış ve istek kipi yerine kullanılır olmuştur. Ancak özellikle 1. şahıs çekimlerinde istek kipi eki çok güçlü olarak kullanıldığında emir kipi 1. şahısların kullanım örneklerine çok nadir rastlanır. Tespit edilenler de istek, dilek bildirir. Ancak emir kipinin 3. şahıs çekimlerinin istek kipi yerine kullanımı oldukça yaygındır.

Teklik 1. Şahıs:

-ayım

sor**ayım** XII/201.

Çokluk 1. Şahıs:

-alım

bağli**yalım** II-a/82.

Teklik 2. Şahıs:

-ø

bas şimdi I/615, çávur atın "atını çevir" I/615, dön geri VII-a/322, getme XII/64, ẖalḳın yığ "halkını topla" VII-a/321, Ḳızına ever "kızıyla evlendir" VII-b/65, verun VII-c/132 vb.

Çokluk 2. Şahıs:

-n

gizlá**n** "gizleyin" XXI/33

-ın

alın**ın** VII/26, at**ın** buni II-a/21, çıẖ**ın** XV/53, Ḳaẖ**ın** XV/38, Ḳır**ın** XIII/29, yoẖlay**ın** XVII/23, işláy**ın** XVII/115 vb.

-in

belá ed**in** "böyle edin" XIII/372, eylúğ◡ed**in** IV/21, ged**in** XIII/40, sür**in** mislimani V/66, yey**in** XVII/114 vb.

-un

buyur**un** II-b/22, etmáḲ yedur**un** IV/21, gótur**un** XVIII//2, Ḳaldur**un** XV/38, Ṫavran**un** I/179, tezleştur**un** XVI/202, yığıştur**un** XV/44 vb.

-ün

beni düş**ün** I/593, düzül**ün** XIV/39.

Teklik 3. Şahıs:

-sın

ağlama**sın** V/125, azalt**sın** II-b/101, bağla**sın** VII-c/121, bas**sın** VII-c/109, boġozuni yırtma**sın** I/147, çekişmá**sın** II-b/102, çıḫ**sın** XVI/235, degmá**sın** XII/104, de**sin** XIII/331, etma**sın** III-a/50, evi yan**sın** XVI/104, eylán**sın** II-a/19, gál**sın** XVII/27, girilma**sın** XVII/141, górma**sın** XVI/104, gözün çıḫ**sın** XII/210, Ḳal**sın** VII-a/296, Ḳazan**sın** XII712, Ḳılınma**sın** XVII/142, Ḳırıl**sın** VII-c/110, öldurma**sın** VII-a/88, pisligi aḫ**sın** III-a/36, sene bağişlá**sın** I/222, Ĥolaşma**sın** XII/104, yap**sın** IV/4, yaşa**sın** II-b/92, yığıl**sın** V/89, ziyadaںolma**sın** XVI/42 vb.

-sin

çekme**sin** I/226, gel**sin** VII-c/121, get**sin** VII-b/97, savuḫ çay ver**sin** I/149, şenںet**sin** I/600, ölme**sin** V/124, veril**sin** VII-a/92 vb.

-sun

dilsiz ol**sun** II-b/101, oḫu**sun** VII-a/98, sicağı vur**sun** VII-b/17, ulaşTur**sun** II-b/45, Ḳolayںol**sun** I/290, gótur**sun** VII-c/88, onںiki yaş ol**sun** VII-c/189, aںbelá ol**sun** VII-c/189, oyani Ĥurs**un** VIII/30 vb.

-sün

yetür**sün** I/276, anan öl**sün** V/142, oğli öl**sün** XVI/104, etirafli başa düş**sün** XII/61 vb.

Çokluk 3. Şahıs:

-sınnar (<sınlar)

sat**sınnar** XIII/330, Ĥaşı**sınnar** XIV/19.

-sInlAr, sInnAr

de**sinlár** XIII/330, get**sinlár** XIII/16, get**sinnar** XVI/235, görmá**sinlár** XIII/231, nifret et**sinner** XII/171, ölme**sinler** X/22, ölme**sinlár** XII/118, ölme**sinner** X/24, şeyںet**sinlar** XIII/145, ye**sinlár** XIII/337 vb.

-sunlar: çevursunlar IV/22, öldursunlar VII-a/234, yedursunlar IV/21,

2.2.5.3.2. İstek Çekimi

Bir işi veya hareketi zmana bağlı olmadan istek veya dilek şeklinde ifade eden bir tasarlama kipidir.

Türkiye Türkçesinde teklik ve çokluk 1. ve 3. şahıslar emir kipi çekimi ile karışmış olarak kullanılırken Ahıska Türkleri ağzında istek kipi eki özellikle 1. ve 2. şahıs çekimlerinde güçlü olarak varlığını devam ettirir. 3. şahıslarda ise istek, temenni ifadesi istek kipi ekiyle çekimlenmiş örneklere sıkça rastlanmakla birlikte büyük ölçüde emir kipi çekimi ile yapılır.

İstek çekiminin bölgemiz ağzı için karakteristik özellikleri vardır.

1. Teklik 1. şahıs çekiminde ek daima "-(y)em şeklinde ince, çokluk 1. şahısta genellikle "-(y)aḫ" şeklinde kalın, bazen de "-(y)áḫ" şeklinde yarı kalınlaşmış ünlü ile kullanılır.

2. Teklik ve çokluk 2. şahıslarda ek ünlüsü genellikle "-(y)asın/ -(y)asız" şeklinde kalın, bazende "-(y)ásın/ -(y)ásız" şeklinde yarı kalınlaşmış ünlü ile kullanılır.

3. Teklik 3. şahısta "-(y)a/ -(y)á/ -(y)e" şekillerinin hepsi görülür.Ancak metinlerde örneğimiz çok olmamakla kelime sonundaki "e" ünlülerinin kalınlaşması eğiliminin burada da geçerli olduğunu görmekteyiz.

Teklik 1. Şahıs:

-(y)em

ağliy**em** VII-a/188, ağnatem II-b/73, al**em** XVI/361, ariy**em** VII-a/168, baḫ**em** XIII/38, bıraḫ**em** II-a/56, bul**em** dá al**em** VII-a/174, çaldurmiy**em** VII-a/172, demiy**em** V/95, X/4, dilin kes**em** I/110, elá ed**em** VII-a/306, en**em** II-b/95, eşitmiş ol**em** I/594, gál**em** mi I/361, gátur**em** VII-c/166, ged**em** XII/213, gid**em** II-a/57, K̂onuş**em** I/278, misal ver**em** VII-a/51, müćden ver**em** I/612, na bil**em** II-a/32, na diy**em** I/155, ná bil**em** I/22, oḫiy**em** mi V/56, paray say**em** I/69, soyliy**em** II-a/61, tök**em** mi I/320, ulaş**em** I/448, uzatmiy**em** VII-a/273, yaḫan**em** "yıkanayım" X/119, yardım edēm II-c/35, yığ**em** VII-a/321 vb.

-ám:

selám ed**ám** I/128.

Şu örnekte ise emir ekleri bir istek, dilek fonksiyonu ile kullanılmaktadır.

-ayım

sor**ayım** XII/201.

Çokluk 1. Şahıs:

-(y)aḫ

aḫtar**aḫ** XVI/208, al**aḫ** VII-b/33, baḫah XII/239, boğul**aḫ** VII-c/205, çemlán**aḫ** XV/235, çıḫard**aḫ** II-b/56, çim**aḫ** I/338, dávam ettur**aḫ** VII-a/269, dertláş**aḫ** I/19, diy**aḫ** II-b/3, dügún ed**aḫ** II-b/32, elçiluḫ ed**aḫ** II-b/7, ev al**aḫ** VII-a/243, evar**aḫ** I/347, eylád**aḫ** I/451, gál**aḫ** II-b/56, gátur**aḫ** II-b/3, getmiy**aḫ** VII-a/252, göç ed**aḫ** VII-a/236, gúrci ol**aḫ** VII-b/36, Kótur**aḫ** II-b/56, kes**aḫ** II-b/100, yüñgúllad**aḫ** II-b/37, ged**aḫ** I/28, 391, 397, 418, II-b/6, gid**aḫ** I/19, 143, gör**aḫ** I/532, neyd**aḫ** I/310, oḫumiy**aḫ** XVI/91, öl**aḫ** VII-c/205, sar**aḫ** VIII/107, sat**aḫ** VIII/45, sóyliy**aḫ** II-b/48, súr**aḫ** VII-c/163, Ĥağıd**aḫ** I/434, unutmiy**aḫ** I/251, ver**aḫ** III-b/7, yap**aḫ** II-b/49, yaḫınnan**aḫ** XII/129, yardımlaş**aḫ** ed**aḫ** VII-c/35, yerlaşTur**aḫ** I/603, yaşiyaḫVIII/48, yığıl**aḫ** XV/229, yiy**aḫ** I/378 vb.

-(y)áḫ

diy**áḫ** VII-c/204, ged**áḫ** XIII/22, gel**áḫ** VIII/18, hucum ed**áḫ** II-a/79, incinmiy**áḫ** I/163, ná bil**áḫ** XV/19, neyed**áḫ** VII-c/204, meslehát ed**aḫ** VII-c/203 vb.

Emir kipi çekimi bir yerde istek kipi yerine kullanılmıştır.

-alım

bağli**yalım** II-a/82

-ağın

"-aḫ" şeklinin vasıta ekiyle genişlemiş "-ağın" şekline de nadir olarak rastlanır.

ağliy**ağın** "ağlayalım" XII/276, çalış**ağın** "çalışalım" XV/228, ged**ağın** "gidelim" XV/46.

Teklik 2. Şahıs:

-(y)asın

diy**asın** XIII/74, dógmiy**asın** I/113, gálmiy**asın** I/475, ged**asın** VIII/3, oḫuy**asın** XII/110, onmiy**asın** IV/26, ömrinan Ĥoy**asın** I/49, sağ◡ol**asın** I/611, sóyliy**asın** XII/190, Ĥayan**asın** I/339, toḫunmiy**asın** XVI/319, yıḫılmiy**asın** I/349, yiy**asın** VII-a/47, zan**asın** "sanasın" I/22 vb.

-(y)ásın

diy**ásın** XII/76, vermiy**ásın** XIII/348.

Çokluk 2. Şahıs:

-(y)asız

vermiy**asız** XIII/347, içúrmiy**asız** XIII/346.

Teklik 3. Şahıs:

-(y)a

baḫ**a** VII-a/47, çekiş**a** XIII/262, çıḫ**a** VII-a/97, patlad**a** VII-a/59, Ĥoğ**a** XVI/148, vuruş**a** XIII/262.

-(y)á

abliyavit ed**á** "ilan ede, duyura" XVI/154, gel**á** gümana XII/255,

-(y)e

gözed**e** "gözet-" XII/272.

Çokluk 3. Şahıs:

-(y)AlAr

ağniy**alār** I/16, al**alar** XIX/54, bil**álar** I/16, ver**eler** XII/213, .

2.2.4.3.3. Şart Çekimi

Teklik 1. Şahıs:

-sam

al**sam** VII-a/288, başla**sam** VII-a/305, ağnamasa VII-a/306, gálma**sam** VII-a/330, boz**sam** VII-a/188, çıḫ**sam** I/78, çocuḫ ol**sam** da VII-a/72, bulmasa VII-a/93, getma**sam** I/417, gėt**sam** XVII/81, gir**sam** VIII/103, Ḳoy**sam** VII-a/173, oḫiyabil**sam** XIII/315, otur**sam** V/121, yap**sam** I/514, yat**sam** da V/125 vb

-sám: de**sám** I/ 477,

-sem: bilme**sem** VII-b/29, de**sem** I/580, gel**sem** I/617, içme**sem** VII-c/200, ye**sem** X/130 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

-saḫ

aç**saḫ** XX/1, baḫ**saḫ** XV/283, bassan X/55, de**saḫ** XVI/52, döşür**saḫ** VII-a/122, eşit**saḫ** ki II-a/36, gál**saḫ** XII/55, get**saḫ** XVI/211, gir**saḫ** VIII/102, górma**saḫ** I/186, gór**saḫ** XII/59, gör**saḫ** VIII/44, iştá**saḫ** VI/55, Ḳaḫ**saḫ** ki II-a/2, ket**saḫ** "gitsek" XII/101, ol**saḫ** II-b/10, 12, ot ver**saḫ** VI/54, oyan**saḫ** ki VII-a/22, tök**saḫ** VII-a/246, verme**saḫ** VII-a/247, yap**saḫ** I/365,

Teklik 2. Şahıs:

-san

az iç**san** I/493, baḫ**san** VII-c/9, bas**san** X/55, çıḫ**san** VII-b/13, de**san** VIII/37, hesapla**san** VII-b/25, içarda ol**san** I/60, gáturma**san** VII-c/140, 175, get**san** XIII/201, getma**san** VII-c/167, ḳalaylama**san** VII-c/65, nerasında ol**san** VII-a/261, Ṫuy**san** I/496, yardımʊet**san** I/198, vermá**san** VII-c/32,

-sán

de**sán** VII-a/263

-sen

ever**sen** I/288, ḳısmetʊet**sen** XV/233, iste**sen** I/376, işte**sen** "istesen" VI/44, tüfür**sen** XIII/103.

Çokluk 2. Şahıs:

-saz

baḫ**saz**ʊa I/602, evar**saz**ʊa I/322, oḫu**saz** XVI/88,

-sez

getme**sez** II-a/88.

Teklik 3. Şahıs:

-sa

bene Ḵal**sa** VII-a/277, bozuğ◡ol**sa** VII-c/148, çoḫus**sa** XII/250, furun◡ol**sa** VI/71, işta**sa** II-b/12, elá ol**sa** I/289, get**sa** XVI/200, kimi saç**sa** "seçse" VII-c/113, razi olma**sa** VII-c/193, sıḫ**sa** "sığsa" XX/11, söylama**sa** da I/149, 150, Ût**sa** XIII/201, tükán**sa** I/62, utan**sa** II-b/4, ver**sa** XVI/201, vuruş et**sa** XVI/20, yapiş**sa** VII-c/30, yıḫ**sa** II-b/76,

-sá

de**sá** VII-c/213, -se: gelse VIII/86, işlese "çalışsa" VII-a/216, X/73, getse XV/141, tökse VII-b/87.

Çokluk 3. Şahıs:

-salar

örgát**salar** VIII/103,

-seler

get**seler** VIII/51,

2.2.5.3.4. Gereklilik Çekimi

Zamana bağlı olmayan bir işi veya hareketi gereklilik şeklinde ifade eden kipin eki Türkiye Türkçesinde "-mAlI"dir. Bölge ağzında gereklilik çekimi nadir görülen "-mAli" eki ve "-ma +iyelik eki +lazım" yapısıyla kurulmaktadır. Aynı yapıda "gerek" kelimesinin kullanımına rastlamadık.

Öznesi bilinmeyen cümleler kurulurken de "-maḫ lazım" yapısı kullanılır.

Olumsuz çekimler için "lazım değil" yapısı kullanılır.

-mAliyim

verm**aliyim** XVI/341,

-mAliyuḫ

diláma**liyuḫ** I/308,

-mAlisın

getm**álisın** XVII/21,

-mAlisız

çıḫm**alisız** XVI/39,

-mAli(dUr)

de**mali** XV/159, de**meli** XVII/37, náڤet**máli** XIII/44, ol**malidur** XVI/56, ver**málidür** VII-a/196

-mamız lazım

suvar**mamız lazım** III-a/47.

-maḫ lazım: ağna**maḫ lazım** I/325, bul**maḫ lazım** VII-c/163, evar**maḫ lazım** I/343, geç**maḫ lazım** VIII/101, Ĥolan**maḫ lazım** XII/109, yuḫl**amaḫ lazım degül** VII-a/319, yüksek ol**maḫ lazım** VIII/75.

2.2.5.4. Ek-Fiil

Eski Türkçedeki "er-" yardımcı fiilinin[415] zaman içinde geçirdiği fonetik değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan "i-" şekli isim soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kulanılmaktadır. Yine Eski Türkçe döneminde nadir de olsa kullanılan "tur-" yardımcı fiili de zaman içinde değişikliğe uğrayarak ekleşmiştir.

Bölgemiz ağzında "er-" yardımcı fiilinin ekleşmemiş "i-" şekilli kullanımı oldukça yaygındır.

Ek-fiilin bölge ağzındaki genel kullanımı şöyledir:

2.2.5.4.1. Ek-Fiilin Şimdiki Zaman-Geniş Zaman Çekimi

Eski Türkçenin "er- "yardımcı fiilinin geniş zaman çekimi üzerine şahıs zamirlerinin getirilmesi ile isimler fiilleştirilip çekimlenmiştir.

1. ve 2. şahıslarda "isim + er-ür men, isim + er-ür sen" gibi yapıların geçirdiği değişikliklerle Türkiye Türkçesinde "-(y)Im/ -(y)Um, -sIn/ -sUn, -(y)Iz/ -(y)Uz, -sInIz/ -sUnUz" şekilleri gelişmiştir.

3. şahıslarda ise bu zamanın çekiminde genellikle ek kullanılmamakla birlikte, bu sefer Eski Türkçenin "tur-" yardımcı fiilinin "tur-ur" şeklindeki geniş zaman

[415] Gabain, *Eski Türkçe*…, s. 87-88.

çekiminin zamanla ekleşmesiyle ortaya çıkan ve Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak "-DIr/ -DUr" şeklinde ekleşen bildirme eki de kullanılmaktadır.

Teklik 1. Şahıs:

-(y)Im/ -(y)Um

ben bunda yōğ**um** I/ 443, bunday**ım** XII/229, doğumluy**um** III-a/1, ḫalḴımın ferzendiy**im** XV/222, ḫevotliy**im** IV/1, köçán adam**ım** XV/168, oğliy**im** XVI/23, pehlivan**ım** XII/250, siraday**ım** VII-a/279, suçliy**im** I/112, turk**üm** VII-a/363, yardımcısıy**ım** VIII/1, zanav kendinden**im** XII/1 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

-(y)Uḫ

anaÎoli türkúy**uḫ** VIII/63, biz ey**uḫ** I/258, biz**uḫ** VIII/64, varliy**uḫ** VII-b/25, yerli miy**uḫ** gelme miy**uḫ** VII-a/7, zorunday**uḫ** VIII/28 vb.

Teklik 2. Şahıs:

-sIn/ -sUn

ḫalḳ düşmani**sin** san XVI/271, ibrahamın oğli mi**sin** ola IX/16, Ḵulaḳ**sın** san XVI/257, mećbür**sün** XVI/237, molla**sın** san XVI/251, nasıl**sın** yegán I/253, násil pehlivan**sın** XIII/248 vb.

Çokluk 2. Şahıs:

-sIz/ sUz

mislimans**ız** XIII/335, siz var**sız** I/326.

Teklik 3. Şahıs:

Bölge ağzında "-Dur" ekinin ünsüzuyumu üzsüz uyumları bakımından hem tonlu, hem tonsuz şekilleri görülmekle birlikte, ünsüz uyumundan kaçarak tonlu şeklin kullanılması eğilimi belirgindir.

Ünlü uyumları bakımından ise düz ünlülü şekilleri hiç kullanılmaz. Ek ünlüsünün yuvarlak olarak "-Dur" ve "-Dür" şekinde kullanlması kesin bir kuraldır. Ek

ünlüsü genellikle kalınlık-incelik uyumuna girmekle birlikte kalınlaşma yönünde uyumdan kaçtığı örneklere de rastlanır.

-DUr

aḫvali bu**dur** VII-a/220, baḫşaça**dur** VI/7, ben de yoḫ**dur** VII-a/7, bura Ṫaşkend**dür** XV/122, cámaa̯ata bağli**dur** II-b/61, böyük**tür** V/138, çoḫ çetin**dur** I/270, çoḫ**dur** V/56, düşmen**dür** XVI/269, düz**dür** ama az**dur** I/71, gená var**dur** VII-a/70, Ḳazana oḫşiyan bir şey**dur** XV/167, Ḳışı**Tur** XVII/47, kitabi**dür** XIII/321, lazum**dur** VI/52, lazut kesilácaḫ vaḫıt**Tur** XIII/25, memleket**Tur** XVI/303, merkezī yeri**dür** XV/11, nāmalum**dur** XVI/358, sadığ◡efendi**dur** XVI/344, savuḫ ülke**dür** VI/21, şahan böyük ḳuş**tur** XII/252, şakir◡ağanın Ḳızi**dur** XVI/367, sicaḫ yer**dür** III-a/46, Ṫatli**dur** VI/84, toruni**dür** X/88, vátánimüz**dür** VIII/40, yaḫşi**dur** XIX/58 vb.

Çokluk 3. Şahıs:

-DUrlAr/ (bazen) **-lArdÜr**

ana terefim azğurli**dürler** IV/1, aslinda turḳ**lardur** "Türktürler" VII-b/37, insani ey haz◡edan adam**lardur** XVII/85, ottuz◡altidán evel gedan**durlar** XIII/374, yengeyle elá**durlar** ki I/136, - evlerdür XVII/15, durlar: yiyandurlar XIII/173 vb.

2.2.5.4.2. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Görülen geçmiş zaman

Teklik 1. Şahıs

idim, udim/ -(y)dIm

ásker **idim** XIII/15, ben◡**idim** XX/1, çocuğ◡**idim** VII-a/11, çocuğ**udim** VII-c/61, Ḳasser **idim** "kasiyer idim" XVII/122, Ḳurortday**dım** XII/165, tĭraḳtorçiy**dim** XIII/207, var◡**idim** VII-a/162, yaşımday**dım** X/133, yaştay**dım** IX/5, yetim **idim** X/114 vb.

Çokluk 1. Şahıs

iduḫ/ -(y)duḫ

başḫay**duḫ** X/67, çocuğ◡**iduḫ** X/115, çocuḫ **iduḫ** VII-a/50, eláy**duḫ** X/21, ḳızılordaday**duḫ** X/64 vb

Teklik 2. Şahıs

idin/ -(y)dIn

sen degül miy**din** I/589, yaştay**dın** IX/6,

Çokluk 2. Şahıs

iduz

çocuğ◡**iduz** "çocuk idiniz" IX/7,

Teklik 3. Şahıs:

idi/ -(y)di

adam◡**idi** X/63, atınan **idi** II-b/58, ayniy**di** X/63, azab◡**idi** VII-a/184, baḫçasi^{y}**di** VI/40, biriy**di** III-a/5, bişey◡**idi** III-a/32, bizdán **idi** II-a/53, çoğ◡**idi** VI/40, degül **idi** III-a/42, derecedey**di** VII-a/94, dışardan◡**idi** III-a/27, dövletin◡**idi** III-a/43, ekiliy**di** III-a/22, eláy**di** ki X/49, evláriy**di** III-a/5, ey◡**idi** VI/33, gözel **idi** I/363, hasan **idi** X/71, içinday**di** III-a/9, Ḳariy**di** X/120, kim **idi** VII-a/270, kóv**di** III-a/5, nasil◡**idi** III-a/31, náy**idi** VII-a/183, neráy**di** III-a/38, nesil**di** "nasıldı" VIII/67, noyanlıy**di** IX/18, oḫuluy**di** VIII/68, onday**di** VII-a/16, on iki taney**di** V/106, saatlarıy**di** III-a/12, serin **idi** VI/22, sürgündáy**di** X/63, Ṯağday**di** VII-a/15, var**di** VII-c/32, var **idi** VII-a/270, yadigár◡**idi** V/162, yaşinday**di** V/102, yeriy**di** III-a/4, yıl **idi** III-a/7, yoğ◡**idi** II-a/26, zengin **idi** II-a/56, yasaḫ **idi** VIII/5, rusçay**di** VIII/71, zorunday**di** VIII/77 vb.

Aşağıdaki örneklerde uyum veya uyuma girme çabası içinde görülen örnekler bölge ağzında nadir görülen kullanımlardır.

çoğ**udi** VI/1, lazım**dı** VI/31, misliman**dı** X/66, var**dı** VII-a/16, var◡**ıdi** II-a/75.

Çokluk 3. Şahıs

idilAr/ -(y)dilAr

ayri vaġonday**dilár** XIII/134, misliman **idiler** X/134, insafliy**dilár** VII-a/192, yüz◡on yaşınday**dilár** XIII/138.

2.2.5.4.3. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Metinlerimizde teklik 3. şahıs çekimi dışındaki sahıslarla ilgili örnek bulunmamaktadır. Bu şahıslarla ilgili çekimleri ek fiilin diğer zamanlardaki ve fiillerin görülen geçmiş zaman çekimindeki şekillerinden hareketle şu şekilde olduğunu tahmin edebiliriz:

Teklik 1. Şahıs

imişim/ -(y)mişim

gözelᴗ**imişim**, gözel**mişim**, hasta **imişim**, hasta**mişim** (MDD).

Çokluk 1. Şahıs

imişuḫ/ -(y)mişuḫ

mislimanᴗ**imişuḫ** VII-b/38, hasta**mişuḫ** (MDD).

Teklik 2. Şahıs

imiş(s)in, imişin/ -(y)mişsin, -(y)mişin

gözelᴗimiş(s)in, hastaymiş(s)in (MDD).

Teklik 3. Şahıs

imiş/ -(y)miş

aha buyᴗ**imiş** I/552, allaḫun yazısi belá**miş** I/310, becáriKliy**miş** I/170, bişi degülᴗ**imiş** I/244, bizden de Ḳorḫan varᴗ**imiş** VII-c/207, haḲılli adam**miş** I/473, Ḳommunist **imiş** VII-b/50, insan yiyannarᴗ**imiş** XVII/80, kövün adi Çıḫelᴗ**imiş** X/3, kürúyan şeyi varᴗ**imiş** XV/114, gözlerim yeşilᴗ**imiş** X/1, ná gúzzel Ṫanalar**miş** I/295, neçer**miş** I/287 vb.

Çokluk 3. Şahıs

imişlAr/ -(y)mişlAr

gözelᴗ**imişlAr**, hasta **imişlAr,** hasta**mişlAr** (MDD).

2.2.5.4.4. Ek-Fiilin Şart Çekimi

Metinlerimizde teklik 3. şahıs çekimi dışındaki sahıslarla ilgili örnekler sınırlı sayıdadır. Bu şahıslarla ilgili çekimleri ek fiilin diğer zamanlardaki ve fiillerin şart kipi çekimindeki şekillerinden hareketle şu şekilde olduğunu tahmin edebiliriz

Teklik1. Şahıs

isAm/ -(y)sAm

benɔ**isem** V/13, hasta **isAm**, hastay**sam** (MDD).

Çokluk 1. Şahıs

isaḫ/ -(y)saḫ

azerbaycanday**saḫ** XII/153, azerbaycanda **isaḫ**, gözel **isaḫ**, gözel**saḫ** (MDD).

Teklik 2. Şahıs

isan/ -(y)san

hasta **isan**, hastay**san** (MDD)

Teklik 3. Şahıs:

isA/ -(y)sA

durumi ağırɔ**isá** VII-c/35, attan **isa** "atta ise" VII-c/106, deliğanliların **isá** VII-c/143, eláy**sa** I/79, yardım lázım **isa** I/276, millet **isá** XIII/69, nay**isa** X/58, náy**se** V/6, nerdáy**sa** VII-a/51, ney**se**V/34, sanɔ**isa** "sen ise" I/168, varɔ**isá** I/4, varɔ**ise** VI/49, yoğɔ**isá** VII-c/22, yoḫ**sa** III-b/7, zenginɔ**isa** II-b/90 vb.

Çokluk 3. Şahıs

isAlAr/ -(y)sAlAr

hasta **isAlAr**, hastay**salar** (MDD)

2.2.5.4.5.Ek-Fiilin Olumsuz Çekimi

Bölge ağzında ek-fiilin olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isimden sonra getirilen "degül" kelimesinin "i-" ek-fiili ile çekimlenmesi ile yapılır.

degül, degúl

a bu bir tene adam **degül** on tene **degül** VII-a/62, anay insan **degül** mi? I/591, ben bu işá razi **degülüm** I/329, bişi **degülɔimiş** I/244, bu araḫTan **degül** I/494, bu dost **degül** I/165, cehennemá attuğun **degül** miy**im** I/152, daha iráliye adım atacaḫ halda **degül** IV/6, desinlár nadur na **degül** XIII/331, e bişe **degül** I/540, ḫabardar **degúl** mi ki XVI/286, heç bişeydan máhsul **degúllar** XVI/316, isteklü **degül** IV/31, Ḳamindaturanın iḫtiyarında **degúluḫ** XVI/210, o da ey **degúlɔidi** XVI/323, oḫumaḫ **degülɔidi** ola XIII/246, o Ḳartın **degúlɔidi** VII-c/20, onda ÎaşÎan, belá **degül** VII-a/31, ömür yoldaşın yeri ayridur diyan sen **degül** miy**din** I/589, ötmá bülbül ötmá gövlüm şen **degül** V/158, sen ana **degül** mi**sin** VII-c/195, siz bilmeyin ki biz buradayuḫ biz müslüman **degúluḫ** X/110, yani bir pambuḫ ekilán yer **degül idi** II-a/51, yazmayna Ḳurtaran iş **degül** XII/155, yiyácaḫ bişe **degülɔidi** I/121 vb.

2.2.5.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Fiillerin birleşik çekimleri, haber veya tasarlanma kiplerinden birinde gösterilen hareketin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart kipi şeklinde ortaya çıkışını bildirir. Birleşik çekimler, fiillerin haber ve tasarlama kiplerindeki normal çekimleri üzerine "i-" ek-fiilinin çekimlenmiş halinin gelmesidir. Normal fiil çekimi üzerine "i-" ek-fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi gelirse "hikâye birleşik çekimi", öğrenilen geçmiş zaman çekimi gelirse "rivayet birleşik çekimi" ve şart kipi gelirse "şart birleşik çekimi" yapılmış olur.[416]

Bu durumda fiillerin birleşik çekimleri "hikâye, rivayet" ve "şart" birleşik çekimleri olarak üçe ayrılır.

[416] bkz. Ergin, *Türk...,* s. 319-321; Banguoğlu, s. 448-450.

Bölgemiz ağzında birleşik çekim yapılırken “i-” ek-fiili büyük ölçüde düşerek asıl fiil çekim eki ile kaynaşmakla birlikte, kendini koruduğu örnekler de azımsanmayacak kadar dikkat çeker.

2.2.5.5.1. Hikâye Birleşik Çekimi

Gelecek Zamanın Hikâyesi

Teklik 1. Şahıs:

-Acağıdim/ -Acaydim

diy**ácaydim** XVI/299, náyıed**ácağıdim** VII-a/180, ná ed**ácağĭdim** VII-a/181,

Çokluk 1. Şahıs:

-Acağıduḫ/-Acayduḫ/ -Acayıduḫ

ged**acayduḫ** XV/156, gótur**acağıduḫ** XV/173, temizliy**ácayıduḫ** XIII/154

Teklik 3. Şahıs:

-Acağıdi/-Acayıdi/ -Acaydi

gúrci diliná çávür**ácaydi** XIII/250, gúrci dilini ver**ecayıdi** XIII/255, imza çek**ácağıdi** VII-a/160, ḳırḫ yaşında ol**acaydi** XVI/376.

Çokluk 3. şahıs:

-AcağıdilAr/ -AcayıdilAr

Ĵut**acaydilár** XIII/278, tut**acayıdilár** XII/139,

Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Teklik 1. Şahıs:

-yerdim

çalışi**yerdim** VIII/7, giri**yerdim** VIII/68, işli**yerdim** II-a/46, oḫi**yerdim** V/14, Ḱali**yerdim** X/128, Ḱatılmi**yerdim** VIII/8, su suvari**yerdim** XIII/208, yaşi**yerdim** VIII/7, gedi**yerdim** IX/26, yati**yerdim** X/125, yazi**yerdim** VII-a/297 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

-yerduḫ

ali**yerduḫ** VI/23, asi**yerduḫ** VI/43, atıli**yerduğ̆**odun tapmaya XVI/155, baḫi**yerduḫ** V/10, X/9, bili**yerduḫ** VIII/82, bulduri**yerduḫ** "bulunduruyorduk" III-a/18, büşüri**yerduḫ**, VI/18, 43, 55, çekmi**yerduḫ** VI/38, çıḫardi**yerduḫ** VI/42, demi**yerduḫ** IX/33, diyerduḫ III-a/33, düzü**yerduḫ** VI/26, edámi**yerduḫ** VIII/5, eki**yerduḫ** II-a/53, gedi**yerduḫ** X/134, gezi**yerduḫ** II-a/26, gėdami**yerduḫ** VIII/5, gedi**yerduğ̆**onnardan çali**yerduḫ** XIII/90, giri**yerduḫ** VIII/69, góri**yerduḫ** II-a/70, ḫareket edi**yerduḫ** V/11, VIII/75, işli**yerduḫ** X/134, Ḳali**yerduḫ** VIII/78, Ḳavuri**yerduḫ** VI/57, keçuri**yerduḫ** XII/27, kesi**yerduḫ** VI/32, Ḳonuşi**yerduḫ** II-a/72, Ḳoyi**yerduḫ** VI/28, Ḳuri**yerduḫ** VI/36, Ḳurudi**yerduḫ** VI/38, oḫi**yerduḫ** V/12, patladi**yerduḫ** VI/57, pilav demli**yerduḫ** VI/46, saḫli**yerduḫ** VI/29, sari**yerduḫ** VI/42, taḫi**yerduḫ** VI/43, temizli**yerduḫ** VI/42, 54, Ôldури**yerduḫ** VI/25, töki**yerduḫ** III-a/37, VI/27, Ûti**yerduḫ** III-a/13, uyami**yerduḫ** VI/84, uymi**yerduḫ** X/66, veri**yerduḫ** VI/53, 54, yapi**yerduḫ** VI/25, yaşati**yerduḫ** VI/51, yaşi**yerduḫ** VII-a/257, VII-b/105, yetişduri**yerduḫ** III-a/25, yıği**yerduḫ** III-a/19, yitüri**yerduḫ** VIII/88, yi**yerduḫ** VI/29, VII-a/47, 117, yolli**yerduḫ** IX/10, yödüri**yerduḫ** "yediriyorduk" VI/53, yügüdi**yerduḫ** "üğütüyorduk" VI/23, 55,

Teklik 2. Şahıs:

-yerdin

begánmi**yerdīn** I/10, çali**yerdin** XX/19, di**yerdin** ki I/177.

Çokluk 2. Şahıs:

-yerdiz

çıḫami**yerdiz** VII-a/312, naʋiş góri**yerdiz** XIII/314, naʋiş işli**yerdiz** XIII/214.

Teklik 3. Şahıs:

-yerdi/-yerʋidi

söyli**yerdi** II-a/4, aḫi**yerdi** II-a/10, oturi**yerdi** II-a/13, yaşi**yerdi** II-a/16, ali**yerdi** II-a/20, III-a/25, di**yerdi** II-a/22, IV/20, V/38, çıḫmi**yerdi** II-a/29, veri**yerdi** II-

a/31, III-a/26, edi**yerdi** II-a/53, oli**yerdi** III-a/14, Ḳali**yerdi** III-a/23, biri**yerdi** "birikiyordu, toplanıyordu" III-a/37, Ţaşını**yerdi** III-a/38, gömläni**yerdi** III-a/44, açıli**yerdi** III-a/45, belleni**yerdi** III-a/45, sulani**yerdi** III-a/46, soyli**yerdi** III-b/1, inani**yerdi** IV/2, ögradi**yerdi** IV/20, oḫi**yerdi** V/17, söyli**yerdi** V/30, Ţuti**yerdi** VI/1, oli**yerdi** VI/20, Ḳuruli**yerdi** VI/32, Ḳuri**yerdi** VI/34, yapi**yerdi** VI/40, yıği**yerdi** VI/40, yahi**yerdi** "yıkıyordu" VI/40, temizli**yerdi** VI/41, büşüri**yerdi** VI/41, geçüri**yerdi** VI/41, çıḫi**yerdi** VI/48, bili**yerdi** VII-a/29, di**yerdi** ki VII-a/30, oturi**yerdi** VII-a/53, gömli**yerdi** VII-a/105, yani**yerdi** VII-a/126, sığami**yerdi** VII-a/133, çekmi**yerdi** VII-a/161, şeyẚdámi**yerdi** VIII/76, giri**yerdi** VIII/78, parli**yerẚidi** IX/32, veri**yerdi** X/26, hazırli**yerdi** X/26, töki**yerdi** X/50, yani**yerdi** X/56, gáli**yerdi** X/98, örti**yerdi** X/127, oḫi**yerdi** X/129,

-yordu

söyli**yordu** II-a/7 şekline tek örnekte rastladık.

Çokluk 3. Şahıs:

-yerdilAr

açiyerdilár X/117, almiyer**dilár** II-a/87, atiyer**dilár** II-a/48, baḫi**yerdiler** X/113, çıḫiyer**dilár** X/14, diyer**dilár** II-a/27, diyer**diler** VI/10, gáliyer**dilár** II-a/47, gáturiyer**dilár** II-a/18, góturiyer**dilár** VII-a/17, ḳaliyerdiler X/117, Ḳoyertmiyer**dilár** II-a/6, Ḳoyiyer**dilár** X/24, sápiyer**dilár** VII-a/232, söyliyer**dilár** II-a/13, suliyer**dilár** XII/11, şeyẚediyer**dilár** X/22, Ţağıdi**yerdiler** X/27, Ţari**yerdiler** X/112, toḫiyer**dilár** VI/58, toyẚedi**yerdiler** XVII/98, veriyer**dilár** VII-a/109, vermiyer**dilár** VIII/3, vuriyer**dilár** VII-a/119, yaḫiyerdiler X/112,yaturiyer**dilár** X/21, oḫudiyer**dilár** X/97 vb.

Geniş zamanın Hikâyesi

Teklik 1. Şahıs:

-Ardım/ -(U)rdum

baḫ**ardım** V/125, döşür**urdum** VII-a/121, ged**ardım** IX/26, ged**árdım** II-a/53, gėd**erdüm**V/13, ulaş**urdum** II-a/525, yiy**ardım** "yerdim" X/138 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

-Arduḫ/ -(U)rduḫ

bağla**rduḫ** III-a/30, baḫ**arduḫ** X/137, belle**rduḫ** III-a/44, bin**erduḫ** VII-a/149, çıḫ**arduḫ** VII-b/72, döşür**urduḫ** VII-a/120, ed**árduḫ** VII-a/122, gátur**urduḫ** III-a/17, ged**arduḫ** III-a/17, gel**úrduḫ** III-a/16, gez**erduḫ** VII-a/120, gizlá**rduḫ** VII-a/268, góstur**urduḫ** X/136, ḳazı**rduḫ** III-a/49, Ĉagid**urduḫ** III-a/41, topla**rduḫ** VII-c/66, oḫu**rduḫ** III-a/15, otur**urduḫ** VII-a/134, tut**arduḫ** III-a/48, yaz**arduḫ** VII-c/68, yığ**arduḫ** III-a/18, 39, yuḫla**rduḫ** VII-a/134, yum**arduḫ** VII-a/267,

Teklik 2. Şahıs:

-rdın/ -erɔidin

ala**mazdın** XIX/30 (olumsuz), davala**rdın** V/53, ev**erɔidin** V/155, sev**erɔidin** V/144,

Teklik 3. Şahıs:

-rdi/-A**rdi/ -Urdi**

açul**urdi** VII-c/128, aḫ**ardi** VII-b/77, al**urdi** VII-c/32, atTur**urdi** VII-b/74, bağlan**urdi** III-a/33, başlan**urdi** VII-b/83, başla**rdi** VII-b/85, bellen**urdi** III-a/52, biş**erdi** VII-c/65, çıḫ**ardi** VII-a/129, çıḫard**urdi** VII-c/91, ço^{ğ}ḫlan**urdu** VII-b/90, diy**ardi** VII-c/15, dön**árdi** III-a/40, düş**árdi** VII-c/8, evlán**urdi** VII-c/20, gál**urdi** VII-a/37, geç**árdi** VII-b/2, ged**ardi** VII-c/22, gel**ürdi** III-a/44, gez**erdi** V/50, gir**erɔidi** V/49, górun**urdi** I/543, iç**árdi** VII-c/73, işıḫ ed**árdi** VII-a/138, işlá**rdi** X/116, Ḳal**urdi** XVII/129, Ḳaruştur**urdi** III-a/50, Ḳaymaḫlan**urdi** VII-b/87, Ḳır**ardi** VII-c/111, Ḳurtul**urdi** VII-c/68, ol**urdi** V/54, parla**rdı** V/55, saç**ardi** VII-c/114, saḫlan**urdi** VII-b/6, sepil**urdi** III-a/51, sulan**urdi** III-a/51, Ĉavran**urdi** IV/19, Ĉur**urdi** III-a/40, uzad**urdi** VII-a/135, ver**urdi** VII-c/70, vur**urdi** VII-c/110, yaşa**rdi** VII-b/12, yağ**ardi** VII-b/71, yaḫa**rdi** "yıka-" VII-b/92, yan**ardi** VII-a/135, yap**ardi** VII-b/11, yaz**ardi** V/17, yığ**ardi** VII-b/29, yiy**ardi** X/137, yolla**rdi** VII-c/22 vb.

Çokluk 3. Şahıs:

-rdilAr/ -Ardilár/ -UrdilAr

al**urdilár** VII-b/3, as**ardilár** VII-b/91, baruş**urdilár** VII-c/135, baruştur**urdilár** VII-c/136, basa**rdilár** VII-b/102, bastur**urdilár** VII-b/10, başla**rdilár** VII-b/3, bezad**urdilár** VII-c/51, bündür**urdilár** VII-c/79, çalıştur**urdilár** VII-a/148, çıḫ**ardilár** VII-b/84, çalḫa**rdilár** "çalkalardılar" VII-b/91, degiş**úrdilár** VII-c/38,diy**ardilár** VII-c/48, diy**árdilár** VII-a/267, dög**erdilár** VII-a/123, ek**árdilár** VII-a/118, gáliş**urdilár** VII-c/32, gál**urdilár** VII-b/104, ged**árdilár** VII-a/203, gėd**árdilar** VII-c/85, gez**árdilár** VII-c/6, gėy**ardilár** VII-c/4, gir**árdilár** VII-c/133, girdur**urdilár** VII-c/114, gór**urdilár** VII-c/15, göç ed**árdilár** VII-a/38, góstur**urdilár** V/13, gör**ürɔidiler** VII-c/11, göstur**urdilar** VII-c/79, ḫabɔed**árdilár** VII-b/100, isid**urdilár** VII-a/132, Ḳalayla**rdilár** VII-c/64, Ḳaplar**dilár** VII-c/49, kert**erdilár** VII-b/99, kesim kes**árdilár** VII-c/33, Ḳoy**ardilár** III-a/29, ört**erdilár** VII-c/54, sağ**ardilár** VII-b/85, 97, saḫla**rdilár** VII-b/4, sanç**ardilár** VII-c/96, sat**ardilár** VII-b/103, Ţağul**urdilar** VII-c/86, taḫ**ardilár** VII-c/50, tök**erdilár** VII-b/86, ŢuT**ardilár** VII-c/131, Ţuzla**rdilár** VII-b/102, tök**árdilár** III-a/49, ver**urdilár** X/135, yaḫa**rdilár** "yıkardılar" VII-b/92, yap**ardilár** V/48, yap**ardiler** X/135, yardımlaş**urdilár** VII-c/36, yay**ardilár** VII-a/131, yedur**urdiler** X/116, yığ**ardilár** VII-b/89,

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Teklik 1. Şahıs

-mişDim

de**mişti**m I/500, ek**mişdim** II-a/66, gel**miştim** VII-a/175, gir**mişdim** XIII/168, iç**miştim** V/117, nɔet**miştim** XIII/309, unut**miştim** II-b/79 vb.

Çokluk 1. Şahıs

-mişDuḫ

ek**mişduḫ** II-a/65, gál**mişduḫ** II-a/33, get**miştuḫ** VIII/43, górma**miştuḫ** II-a/32, ḳal**miştuğ**ɔevde XV/265, Ḳoy**mişTuḫ** XV/90, súrgúnɔol**mişduḫ** VIII/2, yaz**mişTuḫ** XIII/186, yema**mişduḫ** XV/281, yuḫla**mişTuḫ** XV/69, vb.

Metinlerimizde teklik ve çokluk 2. şahıs çekimi örneğine rastlamadık.

Teklik 3. şahıs

-mişDi/-miş◡idi

al**mış idi** VII-a/166, anlat**mişdi** IV/2, başla**mişdi** VII-a/230, başla**mişti** VII-a/243, et**mişdi** VII-b/6, farmam çıḫ**mişdi** XVI/275, geçür**mişdi** IV/3, get**mişdi** X/47, gömle**mişdi** X/29, Ḳal**mışdi** V/147, kes**mişTi** XIII/144, nėmeslári Ḳatla**mişdi** XVI/68, oḫu**miş◡idi** V/25, ol**mişdi** VI/2, öl**mişdi** X/46, pĭraġram düz**mişdi** XIX/17, yazıl**mışdi** V/143, yemaḫ Ḳıl**mişdi** XIX/6, yığıl**mişTi** XV/29, yil**mişti** VII-a/249 vb.

Çokluk 3. Şahıs

-mişDilár

apar**mişdilár** dönder**mişdilár** II-a/71, endür**mişdilár** XV/175, gál**miş◡idilár** II-a/92, gezdür**mişdilár** XV/182, **içmişdilár** V/130, Ḳır**mışdilár** V/148, Ḳaytar**mişdilár** XV/182, Ḳoy**mişdilár** II-a/13, ney◡et**mişdilár** XIII/310, yap**mışdilár** XV/267, yığ**miştilár** II-a/15 vb.

Şart Kipinin Hikâyesi

Metinlerimizde şart kipinin hikâye çekiminin çok az örneğine rastladık. Örneklerimiz şunlardır:

aḫli ol**saydi** I/107, bil**sáydım** I/525, olma**saydi** I/543, ölmá**saydi** I/309.

İstek kipinin Hikâyesi

Metinlerimizde istek kipinin hikâye çekiminin çok az örneğine rastladık. Örneklerimiz şunlardır:

al**aydın** ya I/94, almiy**ayduḫ** VII-a/251, diy**eydim** V/110, gömlád**ay◡ĭdi** XV/105, işliy**áydi** X/115, ol**aydi** X/73, Ût**aydilár** XV/143.

2.2.5.5.2. Rivayet Birleşik Çekimi

Rivayet birleşik çekimi ile ilgili metinlerimizde tespit ettiğimiz örnekler genel olarak şimdiki zamanın ve geniş zamanın rivayet birleşik çekimi örnekleridir. Bunlar da teklik ve çokluk 3. şahıslarla kullanılmıştır.

ağıri**yermiş** XVI/293, bili**yermiş** IV/5, diy**ármişlár** VII-b/34, evlán**urɔimişlár** VII-c/17, gálıca**ğɔımiş** II-b/10, gátur**urmişlár** VII-b/76, gire**rmişlár** VII-b/20, gizli**yermiş** VII-b/53, iki oğli oli**yermiş** XVI/323, Ḳulaḫ ed**ecáymişlár** VII-b/47, Ḳusi**yermişim** II-a/19, sarıli**yermiş** X/50, uruş muruş ol**acaymiş** XVI/33, yap**acağɔımiş** II-a/76, yeduri**yermişlár** II-a/18,

2.5.5.5.3. Şart Birleşik Çekimi

Şart birleşik çekimi ile ilgili metinlerimizde tespit ettiğimiz örnekler sınırlı sayıdadır.

iştá**rsan** VII-a/246, ged**arsan** I/250, işte**rsen** VI/65, sor**arsaz** VIII/109, ol**acağɔisan** I/66, gel**áceyisá** VII-b/19, al**mişsa** I/163, bul**mişse** VII-a/93, gál**mişse** VII-c/74, git**mişse** I/288, et**mişselár** V/5, ver**mişselár** VII-a/42, ná ol**disá** I/525, ne de**diseler** XV/178 vb.

2.2.5.6. "-DUr" Ek-Fiili

Eski Türkçedeki yardımcı fiil olarak kullanılan "tur-" fiilinin geniş zaman çekiminin zaman içinde "-dur" şeklinde ekleşmesiyle ortaya çıkan bu kullanım, önce sıfat-fiillerle, dolayısıyla isimlerle kullanılmış, daha sonra fiillere geçmiştir.[417] Bölgemiz ağzında özellikle öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde pekiştirme işleviyle çok yoğun biçim de kullanılmaktadır.

bunlar o kitaplarıma da yazulmiş**dur** V/158, dedelerimin göbeginin Ḳani onda aḫmiş**dur** VIII/30, doḫsani o dövüşün Ḳurbani olmiş**Tur** XVI/274, osmannilar ki gitmiş**tur** o vaḫıtlarda VII-b/54, savet hökümeti Ṯağılduḫtan sora bahalanmiş**tür** XII/152, yigirmi beş yil türkiyáda imamluğɔetmiş**dür** XIII/322, zengúnluğa, bayluğa onnar sahaP olmali**dur** XVI/56 vb.

Şu örnekte ise tereddüt ifadesiyle kullanılmıştır.

üstüna yaziyer**dür** "üstünde [numarası] yazıyordur" I/80.

[417] Özkan, *Gagavuz...,* s. 168; Ergin, 330-331.

2.2.5.7. Birleşik Fiiller

Bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesi veya iki ayrı fiil şeklinin kaynaşmasından meydana gelen fiillerdir.[418]

Bu birleşik fillerin bir kısmı Türkçe veya alıntı isimleri fiilleştirmek için kullanlırken, önemli bir kısmı da deyimleşmiştir.

İsimlere "et-, eyle-, ol-" yardımcı fiillerinin gelmesiyle oluşan birleşik fiillerle ilgili tespit ettiğimiz örnekler şunlardır.

et- yardımcı fiilinin kullanılışı

başçiluğ◡ediyerdi XII/12, bunnari enli gecli **gúrci ed**áruḫ "… gürcüleştiririz" XVII/279, çoḫ **vır vır et**ma I/442, **elçiluḫ ed**áruḫ I/421, **elinden geleni et**di XVI/230, emel **ed**áruḫ "amel ederiz" XVII/233, **gúman ed**iyerdim "güveniyordum" XII/61, **iclás** ki **et**di "toplantı yaptı" XIII/39, et **istifade ed**ip XII/81, **işıḫ ed**árdi "aydınlatırdı" VII-a/138, kótuluḫ yapmamaya **hareket ed**iyerdi "gayret ediyordu, çaba gösteriyordu" IV/20, **hareket et**máya "ilerlemeye" XV/72, haz◡edan < hazz (Ar.)+et- "hoşlanan" XVII/85, Ḳadağan◡etdi "yasakladı" XII/10, **kömek et**di "yardım etti" XIII/79, Ḳurbetde **beylug◡et**me XII/127, **manevra◡et**dilár XV/123, **meslehát ed**aḫ VII-c/203, molla **ed**iyerdi "molla sayıyordu, molla kabul ediyordu" XVIII/19, **pambuğ◡et**máya "pamuk yetiştirmeye" XII/120, **Pĭlan ed**iyellár "plan yapıyorlar" VII-c/162, **selám ed**ám "selamlaşayım" I/128, tanış etmáya "tanıştırmaya" I/167, **ÎuÎanak et**di "tutanak tuttu" VII-c/180, **vuruş et**sa "savaşsa" XVI/20, **yaḫınluḫ ed**ip VII-c/18, **yemek ed**árdilár VII-c/66, **yığın◡ed**iyerdilár XIII/218, **zorlama et**mamiş "zorlamamış, baskı yapmamış" VII-a/336 vb.

eyle- yardımcı fiilinin kullanılışı

çarḫ◡u felek **kór◡eyle**di gózumi XII/229, feleK Ḳasd◡eyledi XII/217, **ḫarab◡eyle**din XII/244, **merhaba eyle**yip XII/220, **n◡eyle**din XII/252 vb.

ol- yardımcı fiilinin kullanılışı

[418] Özkan, *Gagavuz…*, s. 168.

allah **razi ol**a XVI/294, anadan **ol**dum “doğdum” II-a/1, **ayağ alti ol**ursuz XVII/20, din **tebliğati olun**iyerdi “din eğitimi yapılıyordu” XVII/143, **gózi ķorᴗol**ur XVI/183, **ḫabarᴗol**iyerduḫ “haberdar oluyorduk” XVI/148, **ḫoş** günüz **ol**sun I/569, **Ḳolay ol**sun işlarīz I/290, **mafᴗol**acavuḫ < mahv (Ar.)+ ol- XVI/306, **máhrum ol**di “merhum oldu” XVI/375, **sağᴗol**sun VII-c/198, **sahabᴗol**di XVII/76, **sürgünᴗol**duḫ “sürgün edildik” XXI/18, **tezᴗol**un XV/202, **uğurᴗol**sun “uğurlar olsun” I/607, vaḫtız **ḫeyrᴗo**la I/130, **zayᴗol**iyer < zāyi (Ar.) +ol- XII/262 vb.

Aşağıdaki örneklerde “ol-” yardımcı fiili çekimli fiillere gelerek karmaşık fiil yapmıştır.

bazara **getmeli ol**iyerduḫ “… gidecek oluyorduk” XV/142, biᴗşe **olacaḫ ol**sa VIII/59, **gálmiş ol**sa VII-a/107, **gidácaḫ ol**san VII-a/56, ná san **söylámiş ol** náben **eşitmiş ol**em I/594, **patliyacaḫ ol**duḫ I/375, **Ĵuriyer ol**aydi “yaşasaydı” XVI/376 vb.

Bunlar dışında “çek-, gel-, gör-, kal-, kaldır-, kıl-, kurtar-, vur-” gibi fiillerin yardımcı fiil olarak kullanılmasıyla oluşmuş ve anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin bölge ağzında bol miktarda örneklerine rastlanır.

baş gálámádi “başa çıkamadı” V/120, bir yarımᴗay **yol gez**mişdur “… yol gitmiştir” XVI/142, **çocuḫlarını aç**miş “civcivlerini [yumurtadan] çıkarmış” VII-c/209, çoḫ **vur**dun **ziyan** “zarar verdin” XII/240, elinán **amelá gál**urdi “el ile yapılırdı” XVIII/26, **el Ḳaldur**uv “dua edip” XV/226, **el vur**mazlar “dokunmazlar” II-b/13, **gözü**m **Ḳal**di V/160, **göz vur**dilár “göz koydular” V/65, **ḫazırluḫ gör**ábildi V/36, **imza çek**ácağᴗidi “imza verecekti” VII-a/160, **Ḳol çek**türiyerdi “imza attırıyordu” XII/104, **Ḳol Ḳoy**miyerim “imza vermiyorum” VII-a/179, **lazudi vur**duḫ “mısırı hasat ettik” XVIII/26, **marş vur**iyellár “marş çalıyorlar” XIX/10, **mektebi Ḳurtar**mişim “okulu bitirmişim” XVII/122, **namaz Ḳıl**ınmasın XVII/142, **ráhmi gál**di “acıdı, merhamet etti” XVIII/6, **sütten Ḳal**mişim VII-a/39, **turşi Ḳoy**iyerduḫ “turşu kuruyorduk” VI/28, **yaḫın gál**miyerdilár “yaklaşmıyordular” XV/127, **yemáḫ Ḳıl**mışdi “ yemek yapmıştı” XIX/16, **yetim Ḳal**iyerim X/1, **yol gál**duḫ XXI/39, **yumurta Ḳoy**miş “yumurtlamış” VII-a/179 vb.

onnara **işḫıl**ıp tikdürdi yoli.< iş kıl-ıp " onlara iş verip/ onları çalıştırıp yolu yaptırdı" XVI/68 örneğindeki "işḫıl-" birleşik fiili Özbek Türkçesinden alınmıştır.

Alıntı kelimelerle yardımcı fiillerin kullanılması

Rusçadan alıntı kelimelerle yapılan birleşik fiillere örneklerimiz şunlardır.

abliyavit edá XVIII/154, **açisKe et**ti XVI/73, **asimilato ol**sun VIII/16, **atḳazɷet**di XVIII/20, **dizinfetçiya ed**iyellár XVII/131, o saldat **zıvanit et**di XV/176, **Pĭroverkeɷet**Ti XVII/24, **ÎtolKɷet**Ti XIII/291, túrk dilinda **Îperovet et**may başladi XVI/35 vb.

Tasvirî Fiiller

Fiillere gelerek birleşik fiil yapan yardımcı fiillerdir. Başlıcaları "bil-", "ver-" "kal-" ve "yaz-" olan bu yardımcı fiiller sırasıyla "yeterlilik" , "tezlik", "süreklilik" ve "yaklaşma" işlevi üstlenirler. Bu yardımcı fiiller önlerine "-A, -I, -U" zarf-fiil ekleri alarak asıl fiillere bağlanırlar ve asıl fiilin anlamını yeterlilik, süreklilik, tezlik veya yaklaşma işlevleriyle genişletirler.

"gel-", "gör-", "dur-", "koy-" fiilleri de değişik işlevlerle asıl fiiller üzerine yardımcı fiil olarak gelebilmektedir.[419]

bil- yardımcı fiili

Yeterlilik bildiren "bil-" yardımcı fiili en çok örneğine rastladığımız tasvirî fiildir. "b-" nüsüzü etkisiyle ünlüsü yuvarlaklaşan fiilin "bül-" şekli çok yaygındır.

ala**bil**ursuz II-a/7, büşüre**bül**ürsün VI/80, çıḫarda**bül**ürsün VI/81, geda**bül**ürler XII/125, güvenebilirsin I/276, ḫazırluḫ görá**bil**di V/136, misliman ola**bül**ür VII-b/38, nayɷeda**bül**ürüm VII-c/184, zulum ola**bil**er XII/136, vb.

"bil-" yeterlilik yardımcı fiilinin Eski Türkçedeki şekli "u-" "muktedir olmak" yardımcı fiili[420] ile yapılır. Ancak yeterlilik ifade eden birleşik fiillerde "u-" yardımcı fiilinin yerini olumlu şekillerde "bil-" yardımcı fiili almış, olumsuz şekillerinde ise "uma-" fiili ek haline geçerek kullanılmaya devam edegelmiştir.

[419] bkz. Ergin, *Türk...,* s. 387-388.
[420] Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 89-90 (ḳıl-u u- "kılabilmek, yapabilmek", bol-ġalı u- "olabilmek").

"uma-" fiilinin "u" sesi, asıl fiildeki zarf-fiil ünlüsü ile kaynaşmış ve "–AmA-" şeklinde kullanılır olmuştur.[421]

baş gál**áma**di V/120, diyámadım V/108, ed**áma**duḫ I/605, etdür**ema**duḫ V/15, iç**eme**zsin VII-a/109, grámadım VII-c/213, oḫiy**ama**duḫ V/16, yet**áma**di "ulaşamadı, gidemedi" XVI/100 vb.

ver- yardımcı fiili

Tezlik ifade eden "ver-" yardımcı fiili ile ilgili örneklerimiz sınırlıdır.

Ḳoy**ver** < koy-u ver VII-a/190, veri**ver**din mi II-b/23.

kal- yardımcı fiili

Metinlerimizde tek örneğine rastladık. Bu örnekte de esas fiil "-a" zarf-fiili değil "-ıp" zarf-fiili almıştır.

ḳarıp Ḳaliyer "baka kalıyor" XV/227.

Yaklaşma bildiren **yaz- yardımcı fiili** ile ilgili örneğe metinlerimizde rastlamadık.

2.2.5.8. İsim-Fiiller

Çekimsiz fiillerin birinci şeklini oluşturan isim-fiiller fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil isimleridir.[422] Başka bir deyişle her türlü iş, oluş ve hareketin ismi olan kelimelerdir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isim-fiiller "-mAk, -mA, -Iş/ -Uş" eklerinin bölge ağzının fonetik eğilimlerine bağlı şekilleri ile kurulur.

-maḫ/ -máḫ: Eski Türkçeden beri kullanılan bir isim-fiil eki olup bütün fiillere gelir ve fiil isimi yapar. Bu isim-fiil ekinin yalın hâlde genel kullanımı kalın ünlülü ve son ses durumundaki ünsüz sızıcılaşmış olarak "-maḫ" şeklindedir. Ünlü ile başlayan bir ek aldığında ya da ünlü ile başlayan bir kelimeye ulandığında "-mağ" şeklinde son ünsüzünün tonlu ve sızıcı hâle dönüşerek korunduğu örneklere bölge ağzında çok sık ratlanır. Ek ünlüsündeki kalınlaşmanın

[421] bkz. Ergin, *Türk...,* s. 388; Timurtaş, s. 142 (aldayıma-, ayrılama-, bilime-, bulıma-, göreme- vb.)
[422] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 864-901.

yarım kaldığı örneklere de rastlanır. Ancak bölge ağzı için sapma olan "-mek" şekline bir iki örnek dışında rastlanmaz.

ağla**maḫ** sızla**mağ**inán XVI/46, ağna**maḫ** lazım I/325, anay köçer**maḫ** na Ḳ̂adar ağır olduğuni 586, babayi evár**maḫ** borci I/304, bunnara baḫ**maḫ** I/301, çatan de**máḫ** V/43, ela keçür**maḫ** XII/76, elemlerden get**máḫ** V/118, geç**maḫ** VIII/101, gel**máḫ** VII-a/250, gey**maḫ** şáraati XII/125, ġıdalan**mağ**◡üçün XV/284, güleş**maḫ** VII-c/117, Ḳaḫ**mağ**◡uçun II-a/62, kesim kes**maḫ** VII-c/33, misliman den**maḫ** VII-b/41, mollalari Ṫut**mağ**a XVII/142, mutli gór**maḫ** I/275, na de**mağ**◡iştiyen I/583, oğlana ver**maḫ** fikrindá var◡isá II-b/12, oḫu**maḫ** V/57, Ṫuvaḫ açıl**maḫ** na de**maḫ**dur II-b/97, urus dersini ver**mağ**a XVII/137, vátána Ḳ̂ayıt**maḫ** XII/125, veş yükl**amağ**◡için II-a/82, yalağuz ol**maḫ** I/270, ye**mağ**◡iç**mağ**tan sora II-b/46, yığıl**maḫ**VII-a/143, yuḫla**maḫ** VII-a/319 vb.

"-mek" şekline şu örnekte rastladık: vátáná dön**mek** şeyinde VII-a/230.

-mA: "-mAk" isim-fiil ekindeki son ses "k" ünsüzünün iki ünlü arasında eriyip kaybolmasına bağlı olarak oluşmuş görünenen ek[423] kalıcı isimler yapma bakımındanda işlek bir hâle gelerek yapım eki özelliği de kazanmıştır.

"-maḫ/ -máḫ" ekinde olduğu gibi ek ünlüsü gümşü bir kalınlaşma eğilimine sahiptir. Ancak ince ünlülü şekillerine "-maḫ/ -máḫ" ekinde olduğundan daha sık rastlanır.

artur**ma**yi I/52, ayağa Ḳ̂aḫ**ma**ya V/32, bereket ver**má**ya I/96, biç**má**ya III-a/17, burç Ḳ̂ır**ma**ya VII-b/75, çıḫ**ma**ya II-b/79, demüryollari yap**ma**ya XIX/23, ekinimizi yığıştır**ma**ya XVII/4, gál**ma**mız II-a/82, gelin gór**ma**ya VII-c/45, gel**me** insannar XVI/288, gel**me** miyuḫ VII-a/7,[424] get**má**si IV/8, geyin**me**si III-a/27, göç◡et**má**ya VII-a/39, gör**má**ya I/623, isin**má** işini XVII/61, Ḳ̂oḫla**ma**ya XII/66, Ḳ̂onuş**ma**sını II-c/11, malların ye**má**si için III-a/18, mal otar**ma**ya XIX/8, náy yet**má**si XV/87, odun tap**ma**ya XVI/156, oḫu**ma**mız V/14, oḫu**ma**sidur XIII/247, öl**ma**ya XVI/110, pambuğ◡et**má**yá XII/120, pilav demlememiz VI/46, pul elá keçür**má**ya XII/138, suvar**ma**mız III-a/47, tanış**ma**mız VII-a/308, tepren**má**ya

[423] Banguoğlu, s. 264.
[424] bkz. Banguoğlu, s. 265. (–me'li isimlerin bazılarının isim-fiil eki değil, -ik ekine benzer bir işlevle geçmiş zaman anlatımına sahip olarak kullanıldığı üzerinde durulur ve –me sıfatları olarak ayrı bir başlık altında inceler.)

XV/98, tökül**má**ya XIII/67, yan**ma**si VII-b/77, yapma**ma**ya IV/20, yat**ma**ya II-a/32, ye**me**miz iç**me**miz XXI/53, yığıl**ma**yi XV/233, yola çıḫ**ma**ya XVI/208, yol aç**ma**ya XVI/53, yüKlet**me**yá XIII/96 vb.

-Iş, -Uş: Diğerleri gibi fiillere gelerek hareket isimleri yapan bir isim-fiil ekidir. İşleklik sahası oldukça geniş olup bu ekle yapılmış pek çok isim-fiil kalıplaşma yoluyla kalıcı isim hâline gelmiştir.

al**ış** ver**iş**i XVI/269, çıḫ**ış**i vardı "konuşması vardı" VII-a/272, çıḫ**ış** da yoğuıdi XVI/203, eşid**iş**imce VII-a/61, ḳurtar**ış** günúnda "bitirme, mezuniyet" XV/370, yüz adamda bir adam öl**üş** XVI/232, öldür**üş** XVI/233, tan**ış**uadamlar XV/62, yüzuevda bir ev yaḫ**ış** XVI/233 vb.

din oḫ**uş**unu "din okuyuşunu, din eğitimini" XVIII/20, oḫ**uş**ları "okuyuşları" XVI/369 örneğinde isim-fiil eki yardımcı ünsüz almadan fiile eklenirken ünlü karşılaşmasını engellemek için "-ş" olarak gelmiştir.

2.2.5.9. Sıfat-Fiiller

Çekimsiz fiillerin ikinci şeklini oluşturan sıfat fiiller, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir. Bu türdeki kelimeler bir yanları işe sıfat, bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırlar. Sıfatlar isim soylu sözcükler olduklarından, sıfat-fiiller aynı zaman da isimler ile de ortaklaşırlar ve isimler gibi iyelik, çokluk ve isim çekim ekleri alabilir, edatlarla birleşebilirler. [425]

Sıfat-fiillerin Ahıska Türkleri ağzındaki görünümü şöyledir:

-Duḫ: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bölge ağzında da yaygın olarak kullanılan bir sıfat-fiil ekidir. Görülen geçmiş zaman ifade eder. Bu ekle yapılan kelimelerin, yüklendikleri görev ve fonksiyonları[426] bakımından kullanımı Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz şekli bulunan ekin, bölge ağzında bazı fonetik farklılıkları görülür.

[425] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 909-910.
[426] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 911-923.

1. Bölgemiz ağzında ek ünlüsünün yuvarlak ve kalın ünlü olarak "-Duḫ" şeklinde kullanımı karakteristik bir özelliktir. İnce sıradan kelimelerde kalınlaşmanın yarım kaldığı "-Dúḫ" ve ünlü uyumlarına uygun örneklere nadiren rastlanır.

2. Ekin üzerine ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde son sesin "-ḫ" ünlüsüne dönüşmesi karakteristiktir. Ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tonlulaşır ve sızıcılaşır.

3. Ünsüz uyumu bakımından genellikle uyum içindedir. Tonsuz ünsüzler ardında yarı tonlu ve tonlu şekillerine rastlansa da karakteristik özellik olarak değerlendirilecek sayıda örnek vermez. yatduğum döşegi X/123.

ağırᴗol**duğ**uni I/587, benim bil**duḫ**larımᴗa XIII/178, benim ėşit**tuğ**um XII/20, benim yarat**tuğ**umdur VII-a/329, çek**duğ**umuz günnári XIII/129, doğ**duğ**umuz yer III-a/4, dört gúnᴗoldi gel**duḫ**larına "geldiklerinden bu yana" VIII/41, gál**duğ**una V/64, gátur**duğ**umuz arzaḳ XV/135, gelip özbekistana düş**tuğ**um II-a/23, gėy**duğ**umi VII-b/74, her bir get**tuğ**umuzda XV/269, işlá**duğ**umuz haḫımıza "çalıştığımızın karşılığı olarak" XV/260, işlámа**duğ**umuz iş XVI/224, K̂orḫ**duğ**umuzdan VII-a/278, muḫtacᴗol**duğ**uni I/287, náya görá ara**duḫ**larını XV/43, nerá get**Tuğ**i IV/9, otur**duğ**umuz yerda VII-a/134, ógrán**duğ**um II-a/72, sevün**duğ**unda I/230, sol**duğ**una V/164, söyle**duğ**umuz III-a/27, tap**tuğ**uni "bulduğunu" XV/251, yap**tuğ**umuz ḫinK̂aĺ VI/8, yaşa**duğ**an "yaşadığına" I/307, yaşa**duğ**umuz evlár III-a/5, yat**duğ**um döşegi X/123, yolla**duğ**uz elçi I/383 vb.

gená bül**düğ**ü gibi gediyer VII-a 326, ḫatrima gel**diğ**i II-a/4 örnekleri bölge ağzıda pek rastlanmayan kullanımlardır.

-miş: Bu ekle kurulan geçmiş zaman sıfat-fiilleri dilimizde sıfat, geçici veya kalıcı isim ve zarf görevleri yüklenir. Geçmiş zaman sıfat-fiilidir. Türkiye Türkçesin ile paralel görev ve fonksiyonlarda kullanılmakla birlikte fonetik ve görev bakımından bazı farklar görülür.

1. Bölge ağzında ek düz-dar ünlülü olarak "-miş" şeklinde kullanılır ve ünlü uyumlarına tabi olmaz. Ünlü uyumları içinde kullanıldığı görülen örnekler nadirdir.

2. Olumsuzluk eki almış fiillerde, "-mAdAn" zarf-fiil ekiyle aynı görevi üstlenerek kullanıldığı örneklere sıkça rastlanır.[427] babami evármamiş "evlendirmeden" I/529, górmamiş da evlánan "görmeden de evlenen" VII-c/10, vano Tayi górmamiş ben içari girmam "vano dayıyı görmeden" XIX/41.

biş**miş** yuẖadan VI/63, dört şehit ver**miş** insanım V/97, dul Ḵal**miş** Ḳadīn ve erkeK I/3, evlánma**miş** da olur VII-a/154, evlánma**miş** deliḴanli VII-c/174, geç**miş** işlárdan IX/32, Ḵayrıl**miş** mali VI/33, kitlen**miş** Ḵapiların XV/234, köç**miş** Ḵız I/474, muharebeden yeni çıẖ**miş** hökümet XII/100, oẖu**miş** yoẖ X/37, şinel gey**miş** adama II-a/23, vátánindan ayrıl**miş** Ĵarda Ḵalana XV/223, yan**miş** milletin V/78, yeni yetiş**miş** uşaẖlar XIX/36 vb.

ağaçtan yapıl**mış** tekne VII-b/86, oẖu**muş**ɔadamlari XII/4 örnekleri, ünlü uyumuna uygun, fakat bölge pek rastlanılmayan kullanımlardır.

-Acaẖ: Gerçekleşmesi gelecek zamana yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kuran bu ek görev ve işlevleri bakımından Türkiye Türkçesi ile aynıdır. Fonetik bakımdan ise bazı farklılıklar görülür.

1. Bölge ağzında, ekin ilk ünlüsünü yarı ya da tam, ikinci ünlüsünü ise tam kalınlaşmış olarak kullanır. Kalınlık-incelik uyumuna uygun örnekler sınırlı sayıdadır.

2. Ekin üzerine ünsüzle başlayan bir geldiğinde son sesin "-ẖ" ünlüsüne dönüşmesi karakteristiktir. Ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ise Türkiye Türkçesi ile aynı özelliği taşır.

bir adam yiy**ácaẖ** bişe "insanın yiyeceği bir şey" XVI/121, çölá çıẖ**acağ**i XIII/146, diy**acağ**ım yoẖdur X/72, el tut**acağ**i "elini tutacak kimsesi" X/43, ged**ácaẖ** yeriná "gideceği yere" IV/11, gedil**ácaẖ** bir iki evlár I/418, gid**ácaẖ** olsan VII-a/56, gór**acaẖ** işlári I/350, göra**caẖ** yerin I/476, göza görün**ácaẖ** ev VII-a/255, iç**acağ**ımız XXI/4, Ḵal**acaẖ** yerin I/476, kesil**ácaẖ** dil I/111, lazut kesil**ácaẖ** vaẖıtTur XIII/85, náyinan Ḵarşılaş**acağ**ni IV/5, nera ged**acağ**ımızi VII-a/12, otur**acaẖ** yer VII-a/52, patliy**acaẖ** oliyer I/22, sóylán**acaẖ** soz VII-a/269, ver**ácağ**ını VII-a/115, verül**ácaẖ** emeK paralarını I/505, yapil**ácaẖ** arabalar I/133,

[427] Ahad Üstüner, *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 753, Ankara 2000, s. 151-152.

yat**acağ**i "yatağı, döşeği" XIII/112, yiy**acağ**i XIII/52, yügún**acaḫ** yüklár VII-a/32 vb.

köç**ecek** Ḳızlar XII/271, yet**ecáḲ**ᴗḲadar XIII/222 örneklerinde görülen şekillere çok nadir rastlanır.

-AsI: Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış bazı ifadelerin dışında yazı dilinde fazla kullanılmayan, daha çok Anadolu ağızlarında karşılaşılan bu eke metinlerimizde iki örnekte rastladık.

yet**ásı**lığᴗidi XXI/11, yet**ási**ya "yetecek kadar" XVIII/10.

-(y)An: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bölge ağzında da kullanımı en yaygın sıfat-fiil eklerindendir. Türkiye Türkçesi ile bölge ağzında bu ekin kullanmı bakımından büyük ölçüde paralellik vardır. Farklı özellikler ise şunlardır.

1. Ek ünlüsünde belirgin bir kalınlaşma eğilimi vardır. Ancak, bu kalınlaşma çoğunlukla yarım kalmakta ve ince sıradan kelimeler üzerine "-(y)án" şekli gelmektedir. Bazen tam kalınlaşmanın gerçekleştiği –(y)an" şekline de rastlanmaktadır. "-(y)en" şeklinin kullanımına ise azımsanmayacak ölçüdedir. Bu kullanımların her birine aynı kişinin konuşmasında değişik oranlarda rastlamak mümkündür.

2. Türkiye Türkçesindeki kullanımlarının aksine bazı fiillerde edilgenlik eki kullanılmadan fiile doğrudan eklenir. Fiil geçişli olduğu hâlde birlikte kullanıldığı kelime ile geçişsiz anlam verir.[428] bağırof diyen varımiş "bağırof denilen" VII-a/61, büşürdüp çıḫardan yemekler "pişirilip çıkartılan yemekler" VI/4, deyen derman "denilen ilaç" VII-a/108, ot yığan yer "ot yığılan, otun yığıldığı yer" II-a/67, polatif diyán bir birlik başḴani "polatif denilen –adındaki-" II-a/75 vb.

3. Bazı örneklerde "-DIk, -DUk" sıfat-fiili yerine kullanılır.[429] egládan kimi "eğlettiği gibi" XVII/62, gün çıḫan vaḫtından "günün çıktığı vakitten" XVIII/4, Ḳapıyi vuran kimi "kapıya vurduğu gibi/ kapıyı çaldığı gibi",vb.

4. Bir örnekte "-gen" şekline rastladık ki bu kullanım Özbek Türkçesi etkisidir. hazırlan**gen** pırayektını "hazırlanan projesini" XVI/70.

---

[428] Karamanlıoğlu, s. 143. (eş bişürgen er "yemek pişirilen yer", togırgan oglan "dağorulan çocuk").
[429] Muharrem Ergin, *Azerî Türkçesi*, İstanbul 1981, s. 93; Üstüner, s. 262-263.

aciy**an**dur "acı tat veren" VII-a/109, açıl**an** döyüşda XVI/265, aḫ**an** çaylardan XV/209, aḫli kes**án** adamlarımız XIX/12, ayilemi yütür**án** vaḫtımda V/131, bal yap**an** ari VII-a/34, başi bağlan**an** táráfi III-a/34, bekliy**án** da çoḫdur I/54, beni gör**án** taniy**an**lar V/96, bir siyari diy**en** kitap VII-a/19, bitlara talan**ān** XVI/171, bizá baḫ**an** yoḫ II-a/78, bizdan da Ḳorḫ**an** VII-c/207, boşan**an** maşineler XV/207, buyinan yit**an** "bu şekilde kaybolan" XVIII/68, çivt gez**en** durnanın XII/202, çöli veran ÎuÎ**an**lar XII/214, ekil**án** yerlára III-a/71, evlen**án** yigitler VII-b/18, gál**an** atli VII-c/103, ged**án** gedárdi XV/291, ged**án** yeri "gittiği yer" III-a/38, ged**en** gelmedi XII/274, gel**en** on bin adam XII/97, gúrcistandan köç**án** adamım XV/168, güli açılmazdan sol**an**larıma V/142, ğáyberi Îağıd**an** ali XII/253, ḫal sor**an**ım V/126, hayvana veril**án** küncere VII-a/103, imza çekmiy**án** gruppada VII-a/162, insani ey hazᴗed**an** adamlardur XVIII/85, insan yiy**an** ḫalḫdur XII/103, işa getmey**án** günleri "işe gitmediği günler" III-a/24, gir**en** yer III-a/49, Ḳaç**an** Ḳaç**an**a XVI/237, Ḳan Ḳan yığlad**an** XVI/282, Ḳazana oḫşiy**an** bir şey XVI/167, kene den**en** VII-a/222, Ḳızını dögmiy**an** IV/32, namaz Ḳıldır**an** adami XVI/251, oḫuy**an** çocuḫlarız II-a/93, orada işliy**án** işçi II-a/45, otliy**án** çoḫ sürümüz XV/212, öl**án** möl**án** XIX/29, ömür yoldaşın yeri ayridur diy**an** I/588, pambuḫ ekil**án** yer II-a/50, peynirdán oluş**an** yemeklerdür VI/3, saḫliy**an**nar XVI/126, servel beginán barabar oḫiy**an** XVI/353, öldür**en** ḳatillár V/106, sir gizláy**an** dost I/165, sizsiz geç**án** baharlara V/141, sürgünᴗed**án** yeri V/7, şerbet getúr**an** oğlan II-b/27, eşek ḳoş**an** arabalar III-a/16, şifirlan örtül**an** her şeyá II-a/68, Îağlara ged**án** milletuḫ V/42, torpaḫdan ğargᴗol**an** XII/246, ya ki havadan düş**an** insannar XVI/289, yaşıy**an**nar XV/69, yazil**an** ḫallar V/71, yazmaynan Ḳurtar**an** iş XII/155, yeyil**án** otlar VII-a/112 vb.

-Ar, -mAz: Geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Bu ekin olumlu ve olumsuz şekilleri ile kurulmuş örneklerine metinlerimizde pek rastlamadık. Tespit ettiğimiz örnekler şunlardır.

aḫ**ar** çay XII/263, gül**er** yuzli XII/72, ged**er** gel**mez**e "bilinmeyene" XV/214, mihnetsev**er** ḫalḫ XII/119; ḳurtul**maz** dertlere V/144, verm**ámaz**luḫ II-b/76, yuḫla**maz**luḫ VII-a/329.

-Ici, -Uci: Getirildiği fiile bir hareketi alışkanlık halinde yapma veya yapan vasfı yükleyen sıfat-fiiller türeten bir ektir. Süreklilik bildirme özelliği ile şimdiki ve gelecek zamanı kapsayan ekin geçici sıfat veya isim olarak kullanılışı seyrektir. Daha çok kalıcı sıfat ve isimler yapan bir ektir. [430]

soy**uci** VII-a/265, Ḳır**ıci** VII-a/265, vu**ruci** VII-a/265, çal**ıci** VII-a/265.

2.2.5.10. Zarf-Fiiler

Çekimsiz fiillerin üçüncü grubunu oluşturan zarf-fiiller, zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir. Bir yanıyla fiil, bir yanıyla zarf özelliği taşıyan zarf-fiiler, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarken zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını birdirme niteliğine sahiptir. Bu nedenle cümlede şahsa ve zamana bağlı yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler.[431]

Gerçek zarf-fiiller, sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller ve bu iki yol dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekiller olarak yapıları bakımından üç kategoride değerlendirilen zarf-fiillerin Ahıska Türkleri ağzındaki görünümü şöyledir.

-(y)A: Bu zarf-fiil ekini başlıca iki işlevi vardır. Asıl fiilin anlamını devamlılık bakımından tamamlayan tekrar grupları oluşturur.

ağliy**a** ağliy**a** XVI/43, gál**á** gál**á** gál**a̋** gáldīğ XVI/261, gemüklári sep**e** sep**e** geziyeruḫ VIII/65, oğul diy**a** diy**a** öldi X/51, vur**a** vur**a** XX/18 vb.

Birleşik fiilerin kuruluşunda asıl fiili yardımcı fiile bağlama görevi üstlenir.

ağnad**a**madım I/330, baḫ**a**miyer misiz I/328, bul**a**massız I/353, büşür**e**bülürsün VI/80, etmesin diy**e** III-a/50, güven**e**bilirsin I/276, ḫazırluḫ gör**á**bildi V/36, yuḫliy**a**miyerim I/286 vb.

-I, -U: Metinlerimizde fazla örnek bulunmamakla birlikteTürkiye Türkçesinde olduğu gibi birleşik fiilerde görülen bir zarf-fiil ekidir.

ver**i**verdin mi II-b/25.

---

[430] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 963.
[431] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 983.

Ḵoyver VII-a/190 örneğinde "-u" zarf-fiili düşmüştür. náya seveb Ḵoyormiyallár oni demádilár < koyur- <koyver-< koy**u**ver- XV/164 örneğinde ise ünlü ve ünsüz düşmeleri sonucu oluşan ileri derecede bir dudak benzeşmesi görülür.

puluḳ tut**u** haylarmişlár "pulluğu tutup [öküzleri] haylarmışlar" VII-a/52 örneğinde ise "-ıp" zarf-fiil ekinin işlevi ile kullanılmıştır.

çoḫ gúcluḫ etmasın diy**e** III-a/50, etmáḫtan uli bişey var mi? diy**a** VII-c/ 139, olā! bizden de Ḵorḫan varᴗimiş **dey** VII-c/207, ola kimsin? gálsana içari **de** "gelsene içeri, diye" XIC/42, ondan adam gáturiyer dey**i** VII-c/178, vermamişin **de** "vermemişsin diye" XIII/304, yaḫınnanaḫ deyi XII/129 örneklerinde görülen yapılar Türkiye Türkçesindeki "diye", Eski Anadolu Türkçesindeki "deyü" şekilleri ile paraleldir. Zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla oluşan bu son çekim edatlarının zarf-fiil ekleri düşmüş veya hece kaynaşmasına uğramış şekilleri de bölge ağzında yaygın olarak kullanılır.

-(y)Araḫ: Türk dilinin Oğuz grubuna bağlı lehçelere özgü olan ve Osmanlı Türkçesi döneminde yaygınlık kazanmış "-ArAk" zarf-fiil ekinin "-A" zarf-fiili ile –rAk" karşılaştırma ekinin birleşmesinden oluştuğu kabul edilir.[432] Bölge ağzında bazı kişilerin konuşmalarında örneklerine daha sık rastlanmakla birlikte kullanımı çok yaygın değildir.

alti yaşında ol**araḫ** "yaşında iken" XVI/375, baba yetimi ol**araḳ** V/4, baḫmiy**araḫ** XII/32, evár**áraḫ** V/23, felan fistan diy**araḫ** V/13, gúláş**eraḫ** V/21, ḳur**araḫ** V/22, oḫlavi bin**áraḫ** V/39 vb.

-(y)Ip/ -(y)Up; -p: Eski Türkçe'de ünlü ilen biten fiillere "-p", ünsüz ile biten fiiller bağlama ünlüsü ile "-Ip, -Up" şeklinde gelen ek,[433] Oğuz-Türkmen temelli Eski Anadolu Türkçesinde bağlama ünlüsünün ek bünyesinde bir ses olarak değerlendirilmesi sonucu ünlü ile biten fiillerden sonra "y" bağlama ünsüzü alarak, ünsüzle biten fiillerden sonra "–Up" şeklinde kullanılmıştır.[434] Türkiye Türkçesinde de ek "-Ip, -Up" olarak kullanılmakta olup ünlü ile biten fiillere "y" bağlama ünsüzü alarak gelmektedir.

---

[432] bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri....*, s. 993; Banguoğlu, s. 430; Ergin, *Türk...,* s. 341.
[433] Gabain, *Eski Türkçe…*, s. 84.
[434] Timurtaş, s. 140.

Ahıska Türklerinden derlediğimiz metinlerde Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde olduğu gibi ünlü ile biten fiiller üzerine "y" yardımcı ünsüzü almak suretiyle "-Ip, -Up" şeklinin kullanımı daha yaygındır.

adamlari tut**up** XII/4, aray**ıp** XII/87, baḫ**ıp** III-a/24, batur**up** VII-a/117, bindür**üp** XII/82, boz**up** V/69, büşür**üp** VI/4, çıḫard**ıp** II-b/44, degişil**ip** I/448, dey**ip** V/110, dön**üp** V/86, gátur**up** VII-a/65, ged**ip** I/155, ged**up** II-a/31, gizlay**ıp** XVI/128, Ḳatıl**ıp** VIII/9, merhaba eyley**ip** XII/200, otur**up** I/26, sallay**ıp** XII/65, sevdelen**ip** I/500, toplay**ıp** I/475, toprağa ver**ip** IV/25, tök**üp** II-a/30, türt**üp** VII-a/18, unud**up** I/60, yat**ıp** I/121, yığıp yığıştur**up** XV/203, yoğ◡ol**up** VIII/9 vb.

Ancak ekin hem Eski Türkçede, hem Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde, hem de günümüz Özbek, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde olduğu gibi ünlü ile biten fiiller üzerine doğrudan "-p" şeklininin kullanıldığı örneklere dikkat çekici ölçüde rastlamaktayız. Kullanım bakımından Türkiye Türkçesinden ayrılan şekilleri, Ahıska Türklerinin sürgün edildikleri ülkelerde konuşulan Türkçe ile etkileşimleri sonucu ortaya çıkan kullanımlar olarak değerlendirilmekteyiz.

ara**p** bulem "arayıp bulayım" XVI/360, başla**p** "başlayıp" XVI/79, çığna**p** gediyerdi "çiğneyip gidiyordu" XIX/27, gómla**p** "gömleyip, gömüp" XVI/128, oḫu**p** gálmişdi "okuyup gelmişti" XIII/284, Ḳoru**p** gálduḫ "koruyup geldik" XVIII/9, lazumdur de**p** "lazımdır deyip" XVIII/23, saḫla**p** işládiyerdilár "saklayıp işletiyordular" XVIII/24, Ṫoğra**p** tökiyersin "doğrayıp döküyorsun" VI/19, topla**p** góturdi "toplayıp götürdü" XVI/3, yaşa**p** gálmişduḫ "yaşayıp gelmiştik" II-b/33, yuḫla**p** Ḳalmişuḫ "uyuklayıp kalmışız" XX/1, zehirle**p** "zehirleyip" V/112 vb.

el Ḳaldur**uv** senden diliyer XV/226, gátur**uv** oduni yaḫarduḫ XVI/162 örneklerinde "-ıp" zarffiil ekinin ünsüzünün tonlulaşıp süreklileştiğini; ağaca bağlay**ıb** dögiyerdilar XVII/100, birbirina Ṫayad**ıb**, aç**ıb** XVI/30, çal**ıb** gótur**ub** yaḫiyerduḫ XIII/91, vátánin hásretini çek**ib** gelene XV/224, yığıl**ıb** baḫiyellár ki XIII/176 örneklerinde ise tonlulaştığını görüyoruz.

Şu örnekte ise "-up" zarf-fiil eki, "-IncA" ekinin anlamını veren bir fonksiyonla kullanılmıştır: vur**up** pençey gözün açıp baḫamaz "[ben] pençeyi vurunca gözünü açıp bakamaz" XII/250.

-(y)IncA, -(y)UncA: Derlediğimiz metinlerde bu şekli tespit edemedik.

iken, -(y)ken: "i-" ek-fiiliyle birlikte kullanılan ve bu sebeple hem bu fiille çekime giren isimlere hem çekimli fiillere gelen bir zarf-fiil ekidir. Ekin yapısı "iken < er-ür-ken" gelişmesine bağlanmıştır.[435] "i-" ek-fiilinin korunduğu örnekler yanında, ek-fiilin eridiği örnekler daha fazladır. Ek ünlüsü bölge ağzında genellikle ince ünlülü olarak kullanılmakla birlikte yarı kalınlaşmış örneklere de rastlanır.

cávanᴗ**iken** XII/268, beláy**ken** " böyleyken" VII-a/34, bunday**ken** "buradayken" I/60, eláy**ken** XIII/83, eley**ken** "öyleyken" X/122, içindey**ken** VII-a/140, kövdá yaşar**ken** VI/1, o gündá**ken** II-b/55, o vaɧtlar**kán** XXI/30, tezᴗ**ikán** II-a/80 vb.

İsim-fiil ve sıfat-fiillerle kurulan zarf-fiiller:

Vasıta hâli ekiyle kurulanlar:

-mağinan: "-mAk" isim-fiili üzerine "ile" edatı ve "+n vasıta hâli" eki getirilerek ortaya çıkmış bir zarf-fiil ekidir

ağlamaɧ sızla**mağinǻn** XVI/46.

-mAynAn (< -ma+ile)**:** "-mA" isim fiili üzerine "ile" edatı ve "+n vasıta hâli" eki getirilerek ortaya çıkmış bir zarf-fiil ekidir

de**meynán** XII/180, ḳan tök**máynan** XVI/231, yaz**maynan** XII/180.

-duğunan: "-DIk" sıfat-fiil eki üzerine teklik 3. şahıs iyelik eki, "ile" edatı ve vasıta hâli eki "+n" getirilerek ortaya çıkmış bir zarf-fiil ekidir.

Ḱarama Ḱarşi ol**duğunan** "… olduğu için" XVI/74.

Eşitlik hâli eki ile kurulanlar:

-AnAçan/ -AnAçaɧ: "-A kadar" anlamında zarflar türeten birleşik bir zarf-fiil ekidir. "-An" sıfat-fiil eki üzerine "+A" yönelme hâli, +çA" eşitlik hâli eki getirilerek oluşturulmuştur. Ancak bölgemiz ağzında bu şekilde kalmaz ve "+n" vasıta veya "-ɧ <ok" kuvvetlendirme edatı ile kaynaşarak kullanılır. [436]

istoldan ėn**anaçana** XIX/59, Ḱamindatdan açıl**anaçan** XV/138, sınırını geç**anaçaɧ** VII-a/14, túrkiyáya gel**ánaçaɧ** VIII/88, yardımi ol**anaçan** XV/133 vb.

[435] Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*...., s. 1014.
[436] Üstüner, s. 61.

-Duḫça: "-DIk" sıfat-fiil eki üzerine +ça" eşitlik hâli eki getirilerek oluşmuştur[437].

.baḫ**tıḫça** XVIII/29, biza et**Tuḫça** etti XVI/284, get**tuḫça** II-a/38, ḳuru**duḫça** III-a/48 vb.

-mezce: Tek örnekte rastladığımız bu zarf-fiil eki de "-mAz" sıfat-fiil eki üzerine "+ce" eşitlik hâli eki getirilerek ortaya çıkmıştır.

hele gèt**mezce** evine gáturmiş "gitmeden, evlenmeden" VII-c/12.

Ayrılma hâli ekiyle kurulanlar:

-duḫ+iyelik+dan: Tek örnekte rastladığımız, sebep bildiren bir zarf-fiil ekidir.

Ḳorḫ**duğumuzdan** "korktuğumuz için" VII-a/269.

-mAdAn: Olumsuzluk bildiren birleşik bir zarf-fiil ekinin yapısı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.[438] "-madan önce" ve "-maksızın" anlamlarında zarf-fiiller türetir. Bölgemiz ağzında "-madan" yerine daha çok "-mazdan" zarf-fiil eki kullanılır.

ağna**madan** I/407, güli açıl**madan** V/140 ḫali sar**madan** önce VI/61 vb

-mAzdAn: Olumsuz geniş zaman sıfat-fiili üzerine ayrılma hâli ekinin gelmesi ile kurulmuş izlenimi veren bu zarf-fiil eki, bekli de "-madan< -madın" zarf-fiiline benzer bir yapıda kurulmuştur. Bölgemiz ağzında "-madan" ekinin işlevleri ile kullanılır ve daha işlektir.

çıḫart**mazdan** VII-c/121, gál**mazdan** I/96, gál**mazdan** iráli II-a/28, get**mezden** irali II-b/9, gör**mezden** I/509, güli açıl**mazdan** V/142, in**mázdan** I/533, söz aç**mazdan** iráli II-b/13, ye**mázdan** I/602.

Bulunma hâli ekiyle kurulanlar:

-Duḫ+iyelik+da: Birkaç örneğini tespit ettiğimiz bir zarf-fiil ekidir. "-dığı zaman" ifadesi içerir.

gál**duğumda** VII-a/177, sevün**duğunda** I/230.

---

[437] Üstüner, s. 110-111.

[438] bkz. Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesindeki –madan/ -meden < -madın/ -medin Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 151-159.

-(y)AndA: "-An" sıfat-fiilleri üzerine "+dA" bulunma hâli eki getirilmesiyle oluşturulan zarf-fiil eki bölge ağzında en çok kullanılan zarf-fiil eklerindendir. Bu ek Azerbaycan Türkçesinin en çok kullanılan zarf-fiil ekidir ve Doğu Anadolu ağızlarında da yoğun olarak kullanılır.[439] Bölge ağzında, Türkiye Türkçesinde "iken/ -ken; -IncA; -dIğInda" zarf-fiilleri yerine bu şekil kullanılabilmektedir.

beláynan işliy**ánda** "bu şekilde çalışınca" III-a/19, benim onᴗiki yaşım ol**anda** "ben on iki yaşımdayken" XII/3, ben Ĵoğul**anda** "ben doğduğumda" VIII/2, esgerluğumi yap**anda** "yaparken" III-a/42, aradan bir zaman geç**ánda** "geçtikten sonra" II-a/58, anne babasi işá ged**ánda** "gittiğinde" II-a/42, gátur**anda** yola düşerdi "getirirken" VII-a/119, iki gún diy**anda** "iki gün deyince" VII-c/80, Ḳapiya çıḫ**anda** "kapıya çıkınca" IV/4, Ḳonşunun Ḳarni ağır**anda** "ağrıyınca, ağrıdığında "XVI/292, maşınnara bündür**anda** "bindirirken" XIII/80, naya gáldi diy**anda** "deyince" XVI/9, oḫiy**anda** "okurken" XVI/35, suvar**anda** "sularken" III-a/49, vur**anda** "vurunca" VII-a/119, vuruşi başliy**anda** "savaşı başladığında" XVI/262, yeddi yil diy**anda** "yedi yıl olduğunda" XVI/206, vb

-mAzyA: Birkaç örnekte rastladığımız ve "-madan" zarf-fiiliyle aynı işlevde kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

babasını gör**mezye** "babasını görmeden" XIII/17, buna baḫ**mazya** "buna bakmadan" VII-a/221, sor**mazya** getti "sormadan gitti" VII-c/92, kimseden de sor**mazya** VII-c/2 vb.

-mezi: Tek örnekte rastladığımız ve "-madan" zarf-fiiliyle aynı işlevde kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

ḫızmet et**mezi** evá gáldım "etmeden" VII-a/223,

Yönelme hâli ekiyle kurulanlar:

-mAdA: "-mA" isim-fiilleri üzerine "+dA" bulunma hâli eki getirilmesiyle oluşturulan zarf-fiil eki bölge ağzında en çok kullanılan zarf-fiil eklerindendir. Türkiye Türkçesinde geniş zaman veya şimdiki zaman çekimli filler üzerine "iken, -ken" zarf-fiilleri getirilerek kurulan zarf-fiiller yerine bölge ağzında bu şekil daha yaygın kullanılmaktadır denilebilir.

---

[439] Üstüner, s. 38.

get**máda** "giderken" VII-c/205, geri ķayıt**mada** "geri kayıdırken" XV/96, girdur**mada** "içeri girdirirken" VII-c/115, ona get**mede** "ona giderken" XV/173, onnan bunnan soylá**máda** "onunla bununla konuşurken" II-a/73, otla**mada** "otlarken" VII-c/220, su gátür**mede** "su getirirken" XV/95, suvar**mada** "sularken" VII-a/201, yolda gál**mada** "yolda gelirken" XX/19, yolda gel**mede** XV/77 vb.

Diğer yapıdaki zarf-fiiller:

-DI mi: Soru edatı "mi" soru işlevi dışında görülen geçmiş zamanla birlikte kullanılarak "-ınca" ekiyle yapılan zarf-fiilleri karşılar.[440]

herkeş **getti mi** bir sufra Ķaḫmiyer "herkes gidince, bir sofra kaldırılmıyor" VII-c/131, ondan sora **gáldi mi** şindi oğlanın eviná, arabayi açacaḫlar "şindi oğlanın evine gelince arabayı açacaklar" II-b/83, ondan sora şeyá geçti mi "ondan sonra şeye geçince" VII-c/111.

2.2.6. Edatlar

Edatlar tek başlarına herhangi bir anlamı olmayan, herhangi bir soyut veya somut varlığı ya da hareketi karşılamayan kelimelerdir. Ancak başka kelimelerin yanında anlamla ilgili görevler üstlenenirler. Bir başka deyişle diğer kelimelerin yanında kullanıldıklarında, kullanıldıkları yere göre ve üstlendikleri göreve göre bir dereceye kadar anlam kazanabilirler. Bu özellikleriyle isim ve fiillerden yani anlamlı kelimelerden ayrılırlar.

Edatlar yeni kelimeler türetmeye elverişli dil unsurları değildir. Anvak isim olan bazı kelimelerin edatlaşması gibi, edat olan bazı kelimeler de isimleşebilirler ve bu durumda yeni kelimeler için taban olabilirler.

Edatları, yani kendi başına bir anlamı olmayan bu kelime türünü Ergin'in tasnifine göre "ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları" olarak üç ana bölüme ayırarak inceleyeceğiz.[441]

---

[440] krş. Gemalmaz, s. 301; Leyla Karahan, "Görülen Geçmiş Zaman Eki –dı/-di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", *Türk Kültürü Araştırmaları – Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan*, Yıl: XXVIII/1-2-, 1990, Ankara 1992, s. 335-341.
[441] bkz. Ergin, *Türk...,* s.348-373; Banguoğlu, s. 385-402.

2.2.6.1. Ünlem Edatları

Ünlem edatları duygu ve heyecanları, sevinç, üzüntü, acı, korku, nefret, hayıflanma, coşku gibi ruh hâllerini; yansımaları, seslenmeleri; onay, ret, sorma, gösterme gibi ifade şekillerini anlatmak için kullanılan edatlardır.

Taşıdıkları ses unsurları ve birlikte kullanıldıkları kelime, kelime grubu veya cümlelere göre çok değişik, bazen çok geniş bir anlatım yeteneği kazanabilirler. Bu şekilde herhangi bir ruh hâlinin veya kavramın temsilcisi hâline gelen ünlem edatları tek başlarına da kullanılabilir, bazı hâllerde bir cümlenin yerini bile tutabilirler.[442]

Ünlem edatlarını "duygu, seslenme, sorma, gösterme" ve "cevap" ifade etme işlevlerine göre beş grupta inceleyebiliriz.

Duygu ünlemleri

İçten kopup gelen duygu ve heyecanları bildiren edatlardır. Yine tabiattaki seslerin taklidine dayanan edatlarda bu grupta yer alır. Duygu ünlemleri isimlere en yakın edatlardır denilebilir. Bazıları isimleşebilir. O ünlemin ismi olup, isim halinde kullanıldıkları da görülür.

aman beş manatTan XIII/295, **ayvāḫ! ayvāḫ!** bená turḳ turḳ dedilár her yerdá, turkiyáma gáldim da ben Ţuvardan da mi ben alçaḫ oldum? VII-a/281, **ēʰ** Ḫoyver! VII-a/190, **ēh,** biráz borcum varıdi I/413, **e hēy!** diyer III-b/8, **ēy!** get sán! görámadım! diyer "öf! Git sen, göremedim işte" VII-c/ 212, **eyvah** beni **vah**! XIX/24, **hā!** bu arada şabaş vermáḲ var şabaş II-b/64, **hā̄!** yolda yardımın evi yansın, evi yansın! XVI/104, **hayde** sağol! I/280, **hay** sağol! I/582, **hāy** anan ölsün dünya! XVI/134, **hay** sizin o… I/515, **hēy**, baban aḫli olsaydi I/107, **höʸt! ḫay** sani sapıḫ sani! I/404, Ḫalḫozdan evelki işTur bu **hā!** XIII/350, Ḫocasi ásKerdá **hā** XIII/110, **oĺĺā̄!** nasıl ásgerlár var bunda! VII-b/80, **ō**! na diyersin ola! I/611, **vā!** nera kázim? I/332, **vay** benim aslanoğlūm I/228, **vıy**, yalancı! I/85, **vūiy**! çıḫtīn? I/83, **vū**, ná diyersin ola! I/464 vb.

Tabiat taklidine dayanan yansımalar genel olarak fiillerin önünde ve ikileme biçiminde kullanılırlar.

---

[442] bkz. Ergin, *Türk...,* s. 349; Özkan, *Gagavuz…*, s. 178.

baḫsaḫ ki **raḫ ruḫ** oldi XV/70, çoḫ **vır vır** etma I/442, soğunda Ḳurbağalar gėtti bir deredá, aşşaḫda **ḲoḴ! ḲoḴ! Ḳo!** dedilár VII-c/221, Ḳurbağalar Ṫavşandan Ḳorḫiyer, **Ṫap Ṫap!** suya atıliyellár VII-c/vb.

Seslenme ünlemleri

Hitap ifadesi taşıyan edatlardır. Duygu ünlemleri gibi herhangi bir his, heyecan veya yansıma bildirmezler. Hiçbir ifadeleri olmayıp, sadece seslenmeye, hitap etmeye yarayan edatlardır. "ay, be, ey, hey, ola (< oğlan > ulan)" gibi pek çok seslenme edatı bulunur ve bunlar çoğunlukla seslenilen, hitap edilen isimlerle birlikte kullanır. Seslenme, hitap amacıyla doğrudan kullanılan isimler veya kelime grupları da birer seslenme edatı durumundadır.

ācındanᴗölmiş **āyᴗoğul!** XVI/212, aḫısḫada göránda ağlaşiyerlar **ola!** XIX/58, **anā!** sen ana degül misin, beni niyá verdin? VII-c/195, amā, ata babamız, **ola!** ata babamız XIII/270, **aydın!** nayᴗiş görduz **oğul!** I/381, **ay Ḳardaş** nera yardım edácaḫ ki? XIII/300, ben sóyládım ki, **ey insannar!** dedim, VII-a/302, **enver Ṫadā!** nā̆? VII-c/27, **ēyᴗoğul!** bu azablari, bu azablari söylámayᴗüçün sutḳalap sutḳalap vaḫıtlar lazımdur XVI/169, **gálı̄n!** aydın yu□liyer mi halā I/349, **múḫterem cámā̆ā̆ti müslimı̄n!** I/1, **ná baba?** I/512, **ola, olā!** Ḳadanᴗalem, **ola** bene baḫ dā bene baḫ! XIII/378, **ola memmet!** VII-b/64, para insana Ḳul **be!** I/46, **savyetski sayūza!** sizi buradan Ḳalduriyeruḫ! XVI/32, şehri **Ṫadā!** şehri **Ṫadā!** I/466, Ḳarġa dedi ki, **ya ḳuş!** niyá ağliyersin? VII-c/214i, **ya rab!** bir tene sen Ḳaldın, baḫşa nerá gėdem? VII-c/199, **yetarᴗaydın!** I/586 vb.

Teklik ve çokluk 2. şahıs şart çekimlerinden sonra genellikle, diğer bazı çekimli fiillerden sonra da bazen "A" seslenme ünlemi gelir.

babazi evarsazᴗ**a** I/322, çalışmiyerᴗ**a**! I/425, **e** gená istiyerlár ki sen de var VII-b/59, **ē** aydın, san da heç aḫıllanmadın, aḫıllanmadınᴗ**ē**! I/450, emeK parasi aldınᴗ**a** I/451, Ḳahveya gedácaḫsızᴗ**aᴗya** VIII/107, Ḳor oliyerᴗ**aᴗya** VII-a/129, o daha ey ḫeyurdurᴗ**a**! I/184, yine ḫalk nağmesidür baḫ **ha!** V/95,

Sorma ünlemleri

Soru sormak amacıyla kullanılan edatlar olup sayıları azdır. Türkçenin başlıca sorma ünlemi "hani"dir. Eski Türkçede "ḳanı" biçiminde olan bu ünlem, Anadolu

ağızlarında "hanı" şekliyle yaygın olarak kullanılır. bunun yanında "he mi, nece/ neçe, ya, naya/ náya/ niya, náyᴗiçün" kelimeleri de sorma ünlemi olarak kullanılır.

hani baḫem I/244, **hani** da elá olsa I/289, **hani** Ḳonuşiyerduḫ II-b/72, **he mi** bayram ali "değil mi" XIII/60, **nayadur? nayadur?** XVI/137, **náyᴗüçün** Ḳırıldi? XIX/26, **nece** ben ben diyanlari geçmez yolumdan XII/258, **neçe** canlar gelúr sanda Ṫolaşur V/52, **niya?** I/462, olā, sene dedi **ne**, bene dedi **ne!** VII-a/384, **ya?** I/495, vb.

Gösterme ünlemleri

İşaret yoluyla bir nesneyi, insanı göstermek için kullanılan ünlemlerdir. Türkiye Türkçesinin başlıca gösterme ünlemi "işte"dir. Bölge ağzında bu ünlemin değişik şekilleri yanında kullanılan diğer gösterme ünlemleri ile örneklerimiz şunlardır.

aᴗbelá sózlari eşidiyeruḫ o ḳafillerden XVI/321, **aᴗbu** sanᴗüçün. nasīl? **aᴗbu** üzümleri gendi ellerimle I/400, **aha** sene müćde! I/615, aşindi **dey** on yedi tene böyük şirketler VIII/53, benim dedem **tā** buḫaralaraçan gáturmişdur VII-b/42, bunun babasi **işte** Ḳapdi beniX/132, **dēʸ** Ḳaynın gáliyer I/442, **dēy** otuz derece, ottuzbeş derece savuḫ oliyerdi VI/21, **hī** sená! I/103, **aʰᵃ** açᴗağzın I/241, serçe Ḳuşi dedi ki, **aha** beylá beylá VII-c/215, adamlar **işta** başḫa yerdá Ḳarilár başḫa yerdá VII-a/76, **iştá** gedán gedárdi XV/290, **iştá** hökümetin haḫıni vermamişin de XIII/303, sánınki **aḫa**, benim çantami göturdilár! I/489, **tā** doḫsanınci yila Ḳadar XII/134, **tēy** on, on beş tene ḫızek yapTurdi XIII/47, yerimizda **tā** Ḳırḫbirinci yiláçan ásgere niḲolay almamiş VII-b/77 vb.

Cevap ünlemleri

Cevap ünlemleri onay veya reddetme ifadesi taşıyan ünlemlerdir. Cevap ünlemleri başlı başına kullanılabilen ve ifade taşıyan edatlardandır.

dediler, **yōḫ!** sizi tamam köçürácavuḫ bundan XV/46, dedim ki **yoḫ!** XIX/41, **haccān!** I/467, **he!** elçiluḫ edaruḫ I/421, **hē**, enver Ṫadā!" **nā̆?** VII-c/27, **hēe‿,** yolᴗüstidür I/395, **he he!** şeyden yapardiler de o Ḳurut verurdilár X/135, helbet olur I/618, **helbette** düşüniyerlár VIII/28, **he ya!** bögún kóyda herkeştán irali san alacan parayI/446, **ya nā? bēli!** ḫalḳā orada azap vermaḫ XVI/259, diyer, **yō!** gedácaḫsın! VII-c/166, **yo yo yo yo!** hec bişe demadilárXXI/21, **yoḫ, yoḫ, yoḫ!**

aḫırında yanuḫ ḫabar gáldi ki yoḫdurXVI/217, **yoḫ yoḫ yoḫ yoḫ! ḫeyir heyir heyir!** yalandur XVI/14, **yo** yetecáḴ◡Ḳadar yoḫ XIII/222, yolda **helbet**, yolda ölenner çoğ◡idi XV/103,

2.2.6.2. Bağlama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekli ve anlam bakımından birbirine bağlayan kelimeler olup büyük bir kısmı yabancı dillerden alınmadır. Türkçede aslında bağlama edatları olmadığından Türkçe olanları da sonradan ve yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkmıştır.[443]

Bölge ağzında tespit ettiğimiz bağlama edatlarını fonksiyonlarına göre şu şekilde gruplandırabiliriz.

Sıralama edatları

Birbirin takip eden ve anlamca bir birini tamamlayan kelime, kelime grupları ve cümleleri virgül işleviyle bağlayan "ve, +(y)inAn/ +(y)nAn (<ile+n), ile" edatlardır. Manzum metinlerde Farsça "u" sıralama edatı da görülür.

ağanın fikri Ĉtana**ynan** sıpada, benim dá telli**ynán** Ĉallidá III-b/8, bir döneme yaḳın, yarım **ve** bir dönem arasında III-a/21, bir nene**ynen** bir dedeXV/117, bit**inen** pirelere yem olduḫ bizlárXV/220, çarḫ◡**u** felek diyar geden gelmedi XII/274, eládurlar ki yağ **ile** Ĉāl I/136, Ḳadīn **ve** erkeK var◡isá I/3, házreti musa**ynan** firavunun davasi vardur VII-a/319, tüfek **ve** yağ diyán şerim vardur onda VII-b/56,

Denkleştirme edatları

Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutavilecek iki unsuru bağlayan, bazen birbiriyle karşılaştırma da ifade eden edatlardır. Bölge ağzında kullanılan başlıca denkleştşrme edatları "… mi … mi, ya, ya‿ut (< yahut), ya ki, yoḫsa" edatlarıdır.

atli mi gezarsın **yoḫsa** ki yaya XII/260, áger sizlerin aralarızda ávlenmemiş **yā‿ŭt** dul Ḵalmiş I/3, oni dördünci **mi** beşinci **mi** sinifdan aliyer dá VII-a/212, eniyerdi ki suv◡alā **ya ki** istansiyada maġazina górdi ėndi XVII/65, gendinin emisi oğli **ya ki** emisi **ya ki** Ḵardaşi otururdi o ḫızegá VII-c/5, Ḵastum **ya ki** Ĉalto gėyduğumi ben

[443] Ergin, *Türk...,* s. 352.

bilmám VII-b/74, on bir yaşında **mi**, on yaşında **mi** oliyerim X/5, saat Ḳaçta gálaḫ **ya** Ḳaçta gálinin çıḫardaḫ Kóturaḫ II-b/56, Ṫanay mi sataḫ veraḫ parasını, **yoḫsa** sıpay mi III-b/7, **ya** bir dúgúnda, **ya** bir çarşida, **ya** bir bazarda göriyer, ona aşuğ◡oliyer II-b/2, yani cuma güni **ya** cuma ertási güni gálin buyurun II-b/21, **ya ki** havadan düşen insannar XVI/289 vb.

Karşılaştırma edatları

Karşılaştırılmasını sağladıkları unsurların başına veya sonuna gelerek karşılaştırdığı kelime, kelime grubu veya cümlelere "biri, hepsi" veya "hiçbiri" anlamlarını katarak birine bağlayan edatlardır.

Bölgemiz ağzında karşılaştırma edatları olarak "da… da…, hem… hem…¸ ne… ne…, ya … ya(da) …," kullanılır.

cumaya **da** gediyer, namazi **de** Ḳılıyer X/108, **hem** Ḳavımla **hem** Ḳardaşa V/36, Ḳaşuḫ **da** ağaçtan, na bilem çanaḫ **da** ağaçtan VII-c/64, Ḳoḫum Ḳardaş **hem** ağladi **hem** yandi XII/211, **ne** Ḳalbasayi yedi **ne de** etmegi yedi XII/71, **na** altunnari Ḳaldi, **na** paralari **na da** bişeleri X/32, **ná** parasi ver◡idi **ná** puli var◡idi XII/85, o **da** deliḲanli, bu **da** deliḲanli VII-c/177, onnara **ne** mektüp Ḳabul◡ediyerdilár **ne de** onnardan mektüp aliyerlár XII/36, **ya** pul ver **ya** tutulacan XII/140, **yā** tatar idi **ya** özbeg◡idi XIII/76,

"hem de" edatı, "hepsi" anlamında "hem … hem …" yerine kullanılır.

misliman, **hem de** Özbek "hem Müslüman hem Özbek" VII-a/48, çocuğ◡iduḫ, máraḫlaniyerduḫ, **hem de** sayiyerduḫ ki "… hem meraklanıyorduk hem sayıyorduk" XV/17,

Cümle başı edatları

İçinde bulundukları cümleyi kendisinin bulunduğu cümleden önceki veya sonraki cümleye veya cümlelere anlam bakımından bağlayan edatlardır.

Cümle başlarında kullanılan bu bağlama edatlarını fonksiyonları bakımından şu gruplar altında toplayabiliriz.

"fakat" ifadesi taşıyanlar

Başında bulundukları cümleyi kendinden önceki cümleye "sonuç, açıklama" fonksiyonu taşıyarak bağlarlar. Bölgemiz ağzında bu fonksiyonla kullanılan cümle başı edatları "lâkin, ancak, ama/ amma" edatlarıdır.

babami góturamadilár **ama** ey da gúna Ḳoymadilár XIII/280, baḫşadan evlánúrᴗimişlár yerimizdá. **legin** göçᴗettuḫtan sora áḳrábadan çoḫ evlánmaḫ oldi VII-c/17, belá bişelerᴗalın ki sizi uzaḫ yerá góturacaḫ. **ancaḫ** nerá góturacaḫlarını demadilár XV/48, bizá çoḫ böyuḲ yardımᴗetdilár. **ama** bizim Ḳalan vār, dünyaya, ḫapsına onnar sahabᴗoldi XVI/54, bizim kóva Ḳomşi, yaḫın. **ancaḫ** bizim kóva maşın çıḫmiyerdi da XIII/56, biz Ḳırılmiyaḫ, ayağᴗalti olmiyaḫ. belá fikirdáyuḫ! **ama lákin** gáldi gún Ṫoldi XVII/21, canımız cennet iştiyer **ama** günahlarımız Ḳoymiyer I/18, düzdür **ama** azdur I/71, Ḳohum aḫrabam gelip beni Ḳarşiliyácaḫ. **ancaḫ** evsus ki elá olmadi XII/62, oyani buyani iştá etdilár, **lákin** bu meselede uruslar da var VII-a/198, türkiyá bizim vátánimüzdür, gendimizin böyüK vátánimüzdür **amma** türkiyenin bir Ḳımsidür o aḫısḳa da VIII/35 vb.

"eğer" ifadesi yaşıyanlar

Başına geldikleri cümleyi daha sonraki cümle veya cümlelere bağlayarak şart ifade eden veya şartı kuvvetlendiren edatlardır.

eger getsan, Ṫutsa beş sutḳa sana veriyerdi XIII/201, **eger** yardım lázım isa benά güvenebilirsin I/276, **eger** ki bu rayonnᴗadami baḫşa rayona getse XV/141, **eger** getmesez sizi yaḫıp yıḳacavuḫ II-a/48, **egerse** dūl, ėrkek Ḳadın varᴗisa I/14, **eger** Ḳızın ana babasi da bu oğlana vermaḫ fikrindá varᴗisá II-b/11, ḫabári yoğᴗisá **eger**, diyardi ki VII-c/23, haḲket **eger** evi almiyayduḫ biz gelámazduḫ Ḳuzey ḲavḲaza VII-a/251, süd aḫşamdan tökse **eger**, sabaḫına yüzi Ḳaymaḫlanurdi VII-b/87, "turküm." desán **eger**, tekraldan ayağından Ṫırnağından aliyer başanaçan baḫiyerlár VII-a/164 vb.

"şimdi" kelimesi de "eğer" anlamıyla cümle başı edatı olarak kullanılır.

şimdi elçiluğa gendüm getmasam olmaz I/417.

"çünkü" ifadesi taşıyanlar

Başına geldikleri cümleyi, önceki cümle veya cümlelere, açıklama fonksiyonuyla bağlar. Bölge ağzında ağırlıklı olarak "çünki" şekli kullanılır.

ama oyanısına dávam etdüremáduḫ. **çünki** benim abilárim Ḳız Ḳımsı oḫumaz felan fistan diyáráḳ V/15, bizi hep taniyerdilár, **çünki** Ḳomşiyduḫ XV/185, **çünkü** bir güneşimiz var, o da Ţağun oyanĭsına çıḫiyer I/234, babam atıldi getmáya, saldatlar Ḳoymadi. **çünkü**ᴗo góturan maşináynán saldat Ta gediyerdi barabar XV/59, ekiyerduḫ **çünki** onon şesini mallara yödüriyerduḫ VI/52, gedip tereyağı almazduḫ, sariyaḫ. **çünkü** evdeki mallar veriyerdi III-a/26, o hikáyeye inaniyerdi gendi de. **çünki** başından geçúrmişdi IV/2, orda tĭraḳtor filán yoğᴗidi. **çünkü** yarım dönem bişedür III-a/47 vb.

Netice ve izah ifade edenler

Başına geldikleri cümleyi kendinden önceki cümlelere onların neticesini veya açıklamasını bildirmek fonksiyonuyla bağlayan edatlardır. Netice bildiren Türkçe edatlar hep sonradan edatlaşmış, edat gibi kullanılan unsurlardır.[444]

Bölgemizde cümle başı edatı olarak öne çıkan edatlar, "belki, demaḫ, demaḫ ki, demAli, halbuki, keşkem, meger, yani, zaten"dir.

ama Ḳapiya çıḫanda da náyinan Ḳarşılaşacağını **zaten** biliyermiş IV/5, baḫ **zate** bizim kövá gálduḫ I/528, belá belá **meger** gáldi saldat, Ţoldurdilár köylerē XV/18, **belki** ġarısını biznán tanışᴗetmáya gáturiyer I/167, bizim vaġona basıldì, **demáli** altiᴗayle miydi ná XVIII/7, **demağᴗandan ki** Ḳapının şeyindan ki şe vurmiş XIII/122, **demaḫ** bunnar hazırlaşmĭş XII/11, **demaḫ** ottuzyedinci yilde ki babami Ţutdilár XII/173, **demali** bir luḫma etmeğĭ varsa onun da bir tikásını biza verurd XVII/14, **demáli** beşinci altınci siniflára gúrci dilindán gúrci herf meᴗellim veriyerdi XVII/138, **demeli** o geca ki biz çıḫduḫ o günün günüz aḫşamaçan köydá Ḳalduḫ XVII/37, **demeli** aḫısḳa belá gözel parliyerᴗidi IX/32, evelceden tayinᴗetmişler hangi saldat **meger** hangi eve baḫacaḫ XV/24, gáliyerlar ki sende gená var tüfek. **halbuki** yoḫ tüfek VII-b/55, gedem Ḳabristana baḫem **belki** ḫabárını vereler XII/213, gettuğumiz yerdá bizdán iráli, bizden önce oralara súrulmiş **meger** yaḫudi ḫalKi VII-a/87, **halbuki** gúrciláran ettuği bizá çoḫ var VII-b/33, **halbuki** túrkiyanın o ġĭranisasını bilmaz ġĭranisasi nerdadur! XVI/270, inanmaduḫ ki bu belá bir kino kimi, **yani** kino dedúğum sinama kimi şeyi bizá görsádiyerlár II-a/37, istifra ediyermişim oni, **yani** Ḳusiyermişim II-a/19, **keşkem**

[444] Ergin, *Türk...,* s. 356.

anan ölmásaydi oğlum I/309, **meger** o demüryoli bizᴗüçün hazırlaniyer XVI/64, sekiz ay biri baḫdi. **yani** kövlümüz baḫdi X/81, sora ústi basten gáturmişdi bişelár. **zati** biz da getTuḫ onda üsti başımız yırtığᴗidi mırtuğᴗidi XIII/238, sora vayenli bir adam gáldi **yani** asker II-a/28, tēy on, onbeş tene ḫızek yapTurdi. **meger** bizi köçürmayᴗ ŭçün XIII/47, uyatsana, **belki** góracaḫ işlári vardur I/349, yoḫsa onnar **demaḫ** biza ancaḫ gúrci dilini verecayᴗidi XIII/254, **zaten** südi yoğurdi inekden aliyerdi III-a/25, **zati** Ḵışta ki gettuḫ, baharaçan götúrduğumuzi yeduğᴗoyani biyani XV/258 vb.

"niya ki" şekli soru kelimesi "niye"nin ki bağlacıyla birleşmesi sonucu ortaya çıkmış ve başında bulunduğu cümleyi "-dığı için" anlamıyla bir açıklama cümlesi hâline getirir.

gene **neye ki** ben aḫısḳa türküm, túrk diyan adım var, **niya ki**, ben baḫşa millete Ḵatılmiyerdim, **niya ki**, dinimi, dilimi saḫladım "yine ben niçin Ahıska Türkiyüm, [niçin] Türk denilen adım var? Ben başka millete katılmadığım için, dinimi, gilimi koruduğum için" VIII/8, gemüklári sepe sepe geziyeruḫ. **niya ki**, vátánsizuḫ "kemikleri sepe sepe göç ediyoruz. Vatansız olduğumuz için" VIII/34, inegin südüni anazla babaza vermiyasız!" sebeb, niya ki anan baban ḫocadur " ineğin sütünü annenize ve babanıza vermeyesiniz! Sebep, annen baban hoca olduğu için" XIII/347 vb.

Benzerlik ifade edenler

Benzerlik ifade eden bağlaçlardır. Esas olarak başında bulundukları cümleyi önceki cümlelere bağlarlar.

elá başım ağıriyer ki **zanasın** patliyacaḫ oliyer I/22, **nasıl ki** aşindi boğaz şeyiná gidánda arabaların şeyleri yaniyer VII-a/24,

Şarta ve dereceye bağlama edatları

Emir, şart veya istek cümlelerinin başına gelerek cümleyi önceki cümlelere bağlarlar.

biz eyuḫ allaha şükür, **yetar ki** san eyᴗol I/158, çoği bu familyalari almiştur ki **tek** gúrci olaḫ da işimiz getsin VII-a/36, eşin biz buluruḫ, **yeter ki** sán razi ol I/305, isimlári **illáki** varᴗidi III-a/30, kóv yeriydi, **illáki** hayvan Ṯutiyerduḫ III-a/13 vb.

"hele" edatı

hele bizim gelen yildáki onda Ḳalan buğdalar boğozdaydi XVIII/27, **hele** dur dur I/69, **hele** bögün gená arayanlar bulanlar vardur aḫrabasını VII-a/68, **hele** gená benim ḫatĭramda II-a/5, **hele** ondan iráli üç dönüm bizi talan ediyerlár V/29, **hele** oni özbekistanda da büşüriyerduḫ. VI/17, şindi oraya da geleceğım **hele** V/103 vb.

Tekrar edatları

Tekrer ifade etme amacıyla kullanılan Eski Türkçedeki "kene" edatı böge ağzında "genA" şekliyle kullanılır. Bölge ağzında Türkiye Türkçesindeki "yine" edatı bir iki örnek dışında kullanılmaz.

Birer son çekim edatı olan ve sayılardan sonra gelerek tekrar ifade eden "ağız[445], dönüm, kere/ kerre" edatları da bölge ağzında kullanılır.

áskerbaşışi iki **kere** XIII/380, bir **dönüm** getdim borcoma "bir defa" XV/154, biri de **gene** bir bacımınoğli XVII/52, dört yarım ilin içinde üç **kere** ağır yara, iki **kere** de yüñgül yara aldım XII/52, eger istesen **gene** de gidárüm I/376, **gená** çekiştilár mi? I/135, **gená** gedarsın canım gāl I/200, gózlarıma **gená** işıḫ gáldi I/175, gúzun bellánanda **gena** o aḫpunli yerá sepilurdi III-a/51, hele ondan iráli üç **dönüm** bizi talan ediyerlár V/29, ḫinḲali yemaya **gena** ayrica gáluruḫ I/606, iştá gúnda bir **kere** ot gátururduḫ III-a/17, on beş **kere** getmiştür mosḳvayaVII-a/228, üç **ağız** bizlárá ḳuyun Ḳazıldi "üç defa…" V/64, üç **dönüm** Ḳulluvallayi oḫup "üç defa" XVI/250, üç **kerre** abelá Ṯolaniyer II-a/102, yavaş yavaş **gena** Kendimizi toparladuḫ VIII/17, **yine** ḫalk nağmesidür baḫ ha! V/37,

Şu örnekte "gena" edatı "başka" anlamında kullanılmıştır.

ele günner görduḫ balam. gena na diyem X/38.

Sona gelen edatlar

"da, ise, ki, o ki, ya" edatlarıdır. Bu edatlar dil birliklerinin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara bağlar. "o ki, ki" sonraki unsurlara, "da, ise" önceki unsurlara bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonları üstlenirler.

[445] Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 309.

Bölge ağzında çok kullanılan “o ki” edatı hem cümle başında, hem cümle sonunda kullanılır. Her iki kullanımında da pekiştirme ve kuvvetlendirme fonksiyonu yanında bazen “madem ki” veya “-dığında, -dığı zaman, ne zaman ki” ifadesi taşır ve başına veya sonuna geldiği cümleyi sonrakine bağlar.

a bu edile diyer **ki** aᴗbu Ḳasetay al **da** götur diyer X/89, ásKer gáldi **ki** bizlára, bizlára gáldi ásger, deduḫ **ki** bu ásger naya gáldi? XIII/2, ben **isem** gezetelára, mahramalara bağlıyaraḫ gėderdüm V/13, bir iyi bişey alaydın **ya** I/94, çoḫ zengin kóvdi **ya** yaşaduğumuz evlár dövlet evláriydi III-a/5, elási var **ki** üç çocuği var, beş çocuği var XIIII/37, gendim küçük çocuğᴗolsam **da** Ṫolanmayᴗüçün işleduḫXII/7, getdim baḫsam ki taḫta **da** yoḫ X/53, gücüm Ḳuvatım Ḳurtuldi **o ki**, baḫdi **ki** babam çocuḫ geridá Ḳaldi XV/98, iştá çantay **da** gerüya alduḫ I/567, bir iyi bişey alaydın **ya** I/94, Ḳabristanluḫ dedi **ki** bundadur, ögrándi **ki** hangi türbedür, gáldi türbenin başına XII/225, Ḳaḫdi **da** adigönden aḫışḫaya getdi XII/197, Ḳımandat vermişdilá bene **ki** ásger gedecen XIII/16, mali yoğᴗidi **ya** XXI/16, meger veşi ki çıḫartTilár **o ki da** belá Ḳutinán belá bir ḲaroḲaynan yağʰ “yükü çıkarttıklarında …” XIV/4, na millet **isá** biza cani yandi XIII/69, ne Ḳádár yaşasa **da** ölümdür soni XII/223, **o ki** herşeyi biliyersin, náya demiyersin “mademki her şeyi biliyorsun, niye söylemiyorsun” MDD, **o ki** oḫudun, bunnari bilácaḫsın “mademki okudun, …” MDD, **o ki** saldatlar gáldi, o ḫızeklári yapTurdi XIII/46, onda **da** zahara yoğᴗidi **ki** versinner cámą́ąta XV/136,ordan buraya bakiya gelduḫ oğlum. yani böyüklerimiz dedi ki misliman yerina. ora **da** mislimandı yeri, Ḳazaḫlar **da** X/65, rehmet canına ey adamᴗidi. o **da** sürgündáydi X/63, sabağᴗaçıldi **o ki** bu çocuḫlar Ḳaḫamiyer “sabah olduğunda …” XIII/121, sora **isá** sürgünᴗolduḫ XXI/18, tipi esiyerdi **o ki**, o Ḳazagistan elá **ki** aᴗbelá oralar XIII/157 vb.

“ki”edatı kullanılan bazı cümleler anlam bakımından şart ifadesi taşır.

evda **ki** Ḳari olmaz “evde kadın olmazsa I/286, ḫalḫ **ki** nera gėdar, sán da oriya gėdarsın “halk nereye giderse sen de oraya gidersin” XX/7, kimin **ki** mali múlki varᴗidi o çıḫiyerdi “kimin malı mülkü var ise o çıkıyordu” XXI/15, kim **ki** şerbeti içimiş “şerbeti kim içtiyse” II-b/25, kim **ki** gáturdi “kim getirdiyse” II-b/84, na **ki**

olur “ne [kadar] olursa” II-b/51, na kiduḫ “ne [kadar] idiysek” XIX/28, nasıl **ki** gáldi “nasıl geldiyse” IV/8 vb.

“ki” edatı kullanılan cümleler bazen fiili “-ınca, -dığında” zarf-fiili ekii almış gibi asıl cümlenin zarfı olarak görev yapar.

anasının sancilari ki başliyer “annesinin sancıları başlayınca” IV/3, bizim babaya **ki** sıra gáldi “babamıza sıra geldiğinde” XX/12, Ḳazağıstana **ki** gálduḫ “Kazakistana geldiğimizde” XX/21, vb.

2.2.6.3. Son Çekim Edatları

İsimlerden sonra gelerek onların başka kelimelerle ilişkilerini kurarlar. Bu edatlar şekilce kelime olsalar da işleyiş bakımından isim çekim ekleri gibi kullanılırlar. Birlikte kullanıldıkları isimlerin hâl, zaman, yön adı olmasını sağlayarak onları zarflaştırırlar. Bu bakımdan bir bakıma hâl eklerine benzerler. İsimlerle kullanılırken çoğu zaman araya hâl eki istemezler. Ancak zamirlerle kullanılırken genellikle araya bir hâl eki isterler.[446]

Bölge ağzında kullanılan başlıca son çekim edatları fonksiyonlarına göre şöyle ayırabiliriz.

Sebep edatları

Sebep edatlarının bölge ağzında en yaygın kullanılanı “için” edatının değişik şekilleridir. “için” edatının, uç “nihayet” ismine vasıta hâli şekline dayandığı,[447] uç- fiilinin “-n” ile yapılmış zarf-fiil şekli olduğu ve uç “sebep” isminin vasıta şekli olduğu gibi değişik görüşler vardır. Bölge ağzında bu edatın “içün” ve “üçün” şekilleri yaygındır. “için” çekline çok az rastlamır. “uçun” şekline de bolca rastlanır. Edat güçlü bir ekleşme eğilimi de gösterir. Zamirlere ilgi hâli eki almadan gelmesi oldukça yaygın bir kullanımdır.

a bu sanↄ**üçün** I/400, allah bunnari da insanↄ**için** yaratmiş I/300, baḫ biz oraya Ḳaḫmağↄ**uçun**, gáldilár, evlárimizi şeyá aldilár II-a/62, ben buni babay **içün** söyledüm, anay **içün** söylemedüm I/590, ben on**üçün** ağliyerim V/161, biza bu Ḳamindatura kimdur, naya görádur, nayↄ**içun**dur XVI/197, biz çocuḫlar

[446] bkz. Ergin, 366-369.
[447] bkz. Ergin, *Türk...,* s. 370; Hacıeminoğlu, s. 98; Zeynep Korkmaz, “uçun/üçün/için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *TDAY-B 1961*, Ankara 1962; Gabain, s. 97.

otururduḫ da isinmay◡**üçün** VII-a/134, biz da sizlár **üçün** çalişiyeruḫ I/48, cámá‿át çalışiyer Ḳışᵕ**uçun** VII-c/82, ciger áḫrábáyi görmey◡**üçün** ever◡idin V/245, destek vermáğ◡**ǔçün** yerimizdá VII-c/19, ey◡insanların biz◡**üçün** hürmeti çoḫdur V/124, faḫır fuḫara **üçün** yaḫşi olmadi XV/250, ikinci cihan savaşında insannari öldurmaḫ **içün** Ḳullanmiştur VII-a/233, ḳonteynır diyerlár yani veş yüklámağ◡**içün** ḳonteynır II-a/82, lüġot tanıdilár biz◡**üçün** II-a/88, ná **içün** V/37, meger bizi köçürmay◡**ǔçün** XIII/47, on◡beş bin cámaat náy◡**üçün** Ḳırıldi XIX/25, onun **için** dá çocuḫlarımı heppisini oḫuttum V/23, on◡**içün** iki tene Ḳarısi var I/103, on**uçun** ḫareket ediyerduḫ, oḫiyerduḫ VIII/75, onun◡**çün** ey kömür lazımdı VI/31, o sádir bizim◡**içun** XVII/111, yani gelin◡**üçün** hediye góturiyer II-b/42, yani tez büşürmáy[a] **çün** füşür çorbasi oliyer VI/14,

Şu örnekte "göre" edatı fonksiyonuyla kullanılmıştır.

ama o zamanında, vaḫıt **üçün** varliymiş "o zamana göre…" VII-b/25,

Şu örneklerde ise "olarak" anlamıyla kullanılmıştır.

aşindi misaĺ◡**üçün** gúrci mislimani artvinda çoḫ vardur VII-b/40, oyandan da mesel◡**üçün** on onbeş tene Ḳız binmiş gėdiyer VII-c/7,

"diye" edatı yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

bu çeşittá şenlikluḫ olsun **içün** VII-c/135,

Şu örnekte de ilgi hâli yerine ayrılma hâl eki almış zamire "dolayı" edatı yerine kullanılmıştır.

türkiye táráfTán germaniya gálacaḫ da ondan **üçün** XIII/4,

Sebep bildiren "ötürü" edatına metinlerimizde birkaç kez rastladık.

belá belá bir adamdur dakúmenti var. bu işen **ötürü** gediyer "bu işinden dolayı…" XV/177, bizi Ḳutarmadan **ötüri** "bizi kurtarmak için" XIII/364, Ḳarnıni Ṫoyurmadan **ötúri** túrkiyada da vār XVI/241 vb.

"de-" fiilinin zarf-fiil şeklinin edat olarak kullanılan "diyA, deyi" ve ses düşmesine uğramış "dey" şekline de rastlanır.

adını unutmiyaḫ diya belá defterlara yazmişdurlar I/251, çoḫ gúcluḫ etmasın diye III-a/50, gecá evá sicağı vursun **deyi** yoḫarda … Ḳapağını örtermişlár VII-b/17,

heç olmazsa, vátán olmadi, vátáná yaḫındur **deyi** baḳıyi tenledi VII-a/239, iştá birez şennikli olsun **deyi** bese girárdilár VII-c/133, olā! bizden de Ḵorḫan varᴗimiş **dey** daha olumdan geri gáliyellár VII-c/207, ondan adam gáturiyer **deyi** pĭroTokol, tutanaḫ yaziyellár VII-c/178, ora birez nemdür **diye** küflániyer et VI/35, sana yaḫundur, buraya gená gelúrlar **dey** ona vermemiş VII-a/63, vátán áşḴinán vátána yaḫınnanaḫ **deyi** XII/129, yani ḳaçġun **diyá** bizá sahap çıḫtilár II-a/86 vb.

Benzerlik edatları

Benzerlik edatları bakımından bölge ağzında Türkiye Türkçesindeki "gibi" kullanmı da görülmekle beraber, daha çok "kimi" şekli kullanılmaktadır.

İyelik eki düşmüş "kim < kip+i", Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağızlarında olduğu gibi vasıta ekiyle genişlemiş "kimin", Eski Türkçedeki "teg" edatının Batı Türkçesinin Azeri sahasında görülen "tek" ve yine iyelik eki ile genişlemiş "teki" edatının bozulmuş hâli "daki" şekline de bölge ağzında rastlanır.

aᴗbelá tarıḫ kitabi **kimi**dür XIII/317, ağır yaralilar **kimi** muharebeden gálduḫ XII/55, allahdan gálán bir hikmet **gibi** gáliyer IV/10, belá Tağ^{h} **gibi** Ḵaynım gálmiş I/260, bayḴuş **kim** Kün göçürtTün bize de XII/272, bayḴuş **daki** ey çöli veran ŢuŢanlar XII/213, bu posḫovlilár elá gözel bizim **kimi** sóyliyerlár ola IX/24, burada ÇuÇul **gibi** boğarım ola I/519, buynuzlari yoğᴗidi, ḳova **kimi**ydi XIII/344, derya gená büldüğü **gibi** gediyer VII-a/326, elá çocuḫ **gibi** seviniyer I/262, elá duşunduğumiz **kibi** dá oldi IV/16, ferḴanadakilár **kimi** yanmiyaḫ XV/229, hep ey, barabar bir millet **kimi** yaşap gálmişduḫ II-a/33, orusça ağniyannar bì öküs **kimi** bögúrmaya, başladi ağlamaya birì çocuḫ **kimi** meledì biri Ţavar **kimi** böġurdi XVI/36, sınavdan geçmağᴗüçún biza bir oḳul **kimi** bişey yaradın ki VIII/101, yeyilán otlar çıḫTi, şennik başladi mal **kimi** otlamaya VII-a/112, yuḫa açarduḫ, yuḫanın içiná Ḵoyarduḫ, etmeK **kimin** atarduḫ XXI/52,

Şu örneklerde "kadar" edatının fonksiyonuyla paralel olarak miktar, derece belirtmek için kullanılmıştır.

Ḵırḫdördünci yani beşinci sınıfa **kimi** orda taḫsilᴗaldım "… sınıfa kadar" XI/2, o cávannari ögrettiler ki, bu ḫalḴa Ḵarşi ölene **kimi** nifret etsinner ".. ölene kadar" XII/161, yaşaduḫ bahara **kimi** "bahara kadar" XVII/118,

Şu örnekte ise benzerlik değil "-duğu anda" zarf-fiilinin fonksiyonuyla paralel olarak kullanılmıştır.

elá egládan **kimi** sápiyeruḫ, istansiya midur, yoḫ şeher midur, neraydursen "[tren] durduğu anda" XVII/62, Ḳapıyi vuran **kimi** buni açiyerlár "kapıyı çaldığı anda" IV/11,

Şu örneklerde ise sıfat olarak kullanılmıştır

bizim o cennet **kimi** topraḫlari ela keçürmaḫ XII/75, bir kino **kimi**, yani kino dedúğum sinama **kimi** şeyi bizá görsádiyerlár II-a/37, o da sanın, biz da onun **kimi** birᴗadam XIII/118,

Başkalık edatları

Bölge ağzında başkalık ifade eden edat olarak "baḫşa/başḫa" kelimesini kullanılır. İsim olan "başka" kelimesi harezm sahasında nadr olarak kullanıldıktan sonra Oğuz Türkçesinin Osmanlı sahasında önceleri "özge" ile beraber, daha sonra tek kalarak edat olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde de bu kelime kullanır.[448] Bölge ağzı "gibi" edatında yaygın olarak Azerbaycan sahasında olduğu gibi "kimi" şeklini kullanırken, başkalık edatında Azerbaycan sahasında yaygın olan "özge" edatını hiç kullanmaz.

Arapça "ġayr" kelimesinden gelen "ġayrı" edatına kalıplaşmış olarak iki örnekte rastladık.

birᴗadam Ḳalmadi evdá yetmişbeş yaşTa, seksán yaşda adamlardan **başḫa** XIX/4, bir oğlumdan **başḫa** ḫal soranım yoḫtur V/128, cámaa͡t daha kendde Ḳalmadi çocuḫdan **baḫşa** kismá XIX/18, **ğayrı**muslim, hepkeş misliman olabulur VII-b/39, lákin bu meselede uruslar da var, **ğáyri** millet, özbekden **baḫşasi** herkes para verácaḫ VII-a/198, elimizda lapatsḳaynan kürekden **baḫşa** na varᴗidi XVI/85, ondan **başḫa** zati nayımız varᴗidi XIII/166, nerá istása gedabülürler öz vátánından **baḫşa** XII/125, şarik, senden **baḫşa** beni kimse Ḳarşilamadi güler yuzli XII/72, turḱden baḫşa heç kimse VII-a/265, yoḫsam ondan **baḫşa** ayrıḫçiluği yoğᴗidi XVIII/18 vb.

başḫa/ baḫşa, ğayri

[448] Hacıeminoğlu, s. 12.

Bölge ağzında "artık" kelimesi[449] de "başka, değişik, fazla" anlamlarıyla "artuḫ" şekliyle başkalık edatı olarak kullanlır.

biz soğağa çıḫanda da biliyerduḫ ki biz bunnardan **artuğ**uḫ, edrefdeki milletdán. biz bunnardan her terefláma **artuğ**, niya ki biz türkúḫ VIII/83, bir köve bir ayle, **artuḫ** yoḫ "… fazla/başka yok" VIII/15.

"göre" edatı

Noktainazar ve karşılaştırma ifade eden "göre" edatı, "gör-" fiilinin "-e" zarf-fiilli şeklinden gelir. "göre" edatı bölge ağzında pek çok kullanımda "için, dolayı" edatları yerine "sebep" bildirme işleviyle de kullanılır.

Bölge ağzında "göre/ görá/ göra" şekillerinde kullanılan edatın kullanımı ile ilgili örneklerimiz şunlardır. "görA" edatı ile ilgili örneklerin ilk grupta verilenleri "… bakımdan/ -a kıyasla" anlamlarıyla noktainazr ve karşılaştırma ifade ederken ikinci grupta verilenler "için, dolayı" fonksiyonuyla "sebep" ifade ederler.

bağışlayın, başımızdan geçen bu işlári ben ona **göre** sóyliyerim ki o cámaat etirafli başa düşsün XII/60, biz zaniyeruduḫ ki túrkiyádan K̦orḫusi vardur da ona **göre** bişe bundan ḳavġa mi açılacaḫ XV/20, bu tarıḫi işdür, ona **göre** yaziyeruḫ burada ki K̦alsın XII/193, camaat işledi, işláduğuna **göre** de gözál aldi XII/121, ona **göre** de bu bir P̂aliT̂iK̦aydi. muharebeden istifade edip cámaatın heppisini muharebeye yolladilár, K̦alan K̦ızi, gelini, çocuḫlari da T̂avarni vaġonnara bindürüp XII/80, yani bizim millet kövdá yaşarken, buğday ekip ki uni çoğudi. mal T̂utiyerdi südi çoḫ, ağartısi çoḫ yani peynir çoḫ, yoğurdi çoḫ. ona **göre** de yemekler olmişdi VI/2 vb.

cámáat nefretlánduğuna **göre** hērkeş gálmiyan da gáldi II-a/55, muharebede iştirek etTuğuma **görá** hökümet táráfindán ordil ve midallar verdilár "savaşa katıldığımdan dolayı…" XII/53, náya **görá** araduḫlarını demiyellár "niçin/ ne sebeple aradıklalarını …" XV/43, náya **görá**, niya? diyánda "ne sebeple, niçin deyince" XVI/20, niya ki anan baban ḫocadur, na bilem ona **görá** vermiyásın " o yüzden/ o sebeple …" XIII/347, ona **göre** bu olayi K̦aldurmiş, bir dá bizim türk olduğumuza **görá**, yani niyá, bizim sahabımız yoḫ II-a/76, ona göre cámáat

[449] bkz. Hacıeminoğlu, s. 7.

Ḳorḫusundan dışari çıḫmiyerdi II-a/29, orada düşmanluğ◡olduğuna **göra** istifada etdi momentdan “orada düşmanlık olduğu için istifade etti …” XVI/74, sádirlár saḫladuğuna **görá** ki, bu da vuruşdur da, ḫalḳa da çöráḫ lazumdur dep, ona **göra** onnari elá adamlari saḫlap işladiyerdilár XVIII/22 vb.

Miktar edatları

Bölgemiz ağzında ikisi de Arapçadan alıntı olan “ḳadar” ve “derece” kelimeleri ile “denli” kelimesi miktar edatı olarak kullanılmaktadır. Ancak “kadar” edatı “Ḳadar/ Ḳadan/ Ḳartın” şekillerinde görülür.

allah benά o **Ḳadar** sabır verdi ki V/106, aslinda yerli miyuḫ, gelme miyuḫ oranın tarıḫı o **Ḳadan** bende yoḫdur VII-a/7, babam, evelesi savet hökümetinin gelene **Ḳader** mollalug◡etmişti XII/9, bildúğum **Ḳartın** kimseden de sormazya ben kitap yazacağım VII-c/1, bizim necat Ḳadan olurdum XIII/339, bi yila **Ḳadar** hangi Ḳalḫozdaki düşmuşuḫ, onnar sahap oliyellár XVII/91, dügún sahabi kimdán ki na **Ḳartın** almişsa ona verúrdi VII-c/69, genά o **Ḳartın** mazlum ḫalḲ ki VII-c/156, Ḳalduḫ bahara **Ḳadar** XVII/104, maşınnari gözladuğ◡a geca sabağa **Ḳadar** XVII/32, na **Ḳadan** bizim adamlari Ḳırdilár XV/367, onda Ḳalmişdi dēy ná **Ḳadan** malımız, tavarımız, evimizXIII/187, o **Ḳadan** ki o sozlari happısını Ḳaniyerdim ha na diyerdilár XIII/340, on yeddinci yila **Ḳadar** yoḫ, on beşinci yila **Ḳadar** XVI/347, o vaḫıta **Ḳadar** Ḳammindant irejimindayduḫ XIII/122, yani o **Ḳadar** da savuḫ degúldi VII-b/74 vb.

o **denli** ki yola para Ḳazanduḫ şey◡ettik ki türkiyeyά geláḫ VIII/18, sanın nayın yetmiyer, nayın sınavi. o **denli** çalıştın, yetar VIII/105.

Zaman edatları

Bölge ağzında “belá (<böyle), buyani/ biyani (<bu yana, “beri”), evel, iráli (<ileri), önce, sora (<sonra)” kelimeleri bir anın öncesi veya sonrası anlamında zamanı belirten edatlar olarak kullanılır. Bu edatların hepsi isim olup, edat olarak da kullanılan kullanılan kelimelerdir.

Ayrılma hâl ekinden sonra kullanılan bu edatlardan, “belá” edatına bu fonksiyonu ile nadir rastlanırken, “önce” edatı yerine “iráli” ve “evel” edatları daha yaygın

olarak kullanılır. “iráli” ve “evel” edatlarından sonra “önce” edatı bölge ağzında son zamanlarda kullanılmaya başlayan bir edattır.

“buyani/ biyani” edatı da bölge ağzında kullanılmayan “beri” edatına eşdeğer olarak bölge ağzında yaygın bir şekilde kullanılır.

belá feláket dünya Ḵurulandan **biyani** “kurulduğundan beri” XII/147, benim Ḵardaşlarım ásgerá gedandan **sora** XVII/120, birᴗay ᴗ**evel** geldiler XXI/21, bir sutḴadan **sora** deberdi vaġon XIX/25, bi yildan **sora** Ḵamindat tayinᴗolundi XVII/92, bizdanᴗ**irali** dört eşalon getmişdi XV/73, bögún kóyda herkeştán **irali** san alacan paray I/446, bundan **belá** gezámᴗay garibᴗelleri “bundan sonra” XII/207, diyandan **sora** mećbürsün getmaya, Ḵaçmaya XVI/237, getmezden **iráli** onda ḫabar yolliyer yavaştan II-b/9, gettuğumiz yerdá bizdán **iráli**, bizden **önce** oralara súrulmiş meger yaḫudi ḫalKi VII-a/87, gúrciláın evelden **evel** biza hazırlangen pĭroyektıni XVI/70, gün çıḫan vaḫtından biraz **irali** XVII/4, hele ondan **iráli** üç dönüm bizi talan ediyerlár V/29, iki yil **irali** başladi XVI/63, Ḵorḫmayın, siz gálmazdan **iráli** bunlara ağnatmişlár ki II-a/28, evel nenem çıḫiyerdi, nenemden **sora** anam çıḫiyerdī̄ XXI/12, o Ḵalḫozdan **evel**ki işTur bu hā! Ḵalḫozdan **evel**ki XIII/350, oᴗḳḴadár apseskiP̂olḳ gáldi ki ikiᴗay, üçᴗay **evelisi**, gáldi yığıldi XVII/3, onda olan adamlar hap ottuzᴗaltidán **evel** gedandurlar XIII/174, ondan **sora** yuḫa ḫıńḴali yapiyerduḫ XXI/46, ōndan **sora** mekteflár bağlandì XVI/18, oni misal ḫali sarmadan **önce** oni sariyerlar VI/61, ökúzunan Ḵoşmaḫ, dáryazinán tırpaninán biçmaḫ, ondan **sorā** tırĭmığinan yığmaḫ, ondan **sora** ḫarmana gáturup ökúzinán dögmaḫ XVIII/25, sabaḫtan **buyani** bunda oturup sani bekliyerim “sabahtan beri …” I/58, savet hökümeti T̂ağılduḫtan **sora** bahalanmiştür XII/152, söz açmazdan iráli yemeK gáliyer II-b/13, üçᴗay **önce** bunnarinán yola getTuḫ XVII/9 vb.

Şu örnekte ise yer, yön bildirmektedir.

benden iráli da dört adam var “benden önde/benim önümde de dört adam var” VII-a/279

Yer ve yön edatları

Bölge ağzında "Ḳarşi, Ṭoğri, táráf/ teref (<taraf), oyani/ buyani/biyani (< o yana/ bu yana)" kelimeleri yer ve yön bildiren edatlar olarak kullanılır.

ana **teref**im azğurlidürler IV/1, áváldan ával birbirina Ḳarama **Ḳarşi** olduğunan XVI/74, bu ḫalḲa **Ḳarşi** ölene kimi nifret etsinner XII/161, bu táráfa gedánda VII-a/55, de ki bir piyala savuḫ çay versin da sóylamasa da Ḳomdan **oyani** I/149, geri gelmáda bir onbeş kilometr **biyani** gelmiştim VII-a/175, gēt get, ondan da oyani get I/455, milleti köçürdi yuvasından **oyani buyani** XVIII/17, özbegi biza **Ḳarşi** şey ettilárVIII/11, yolumi Ṭutmişim ben haḳḲa **Ṭoğri** XV/221, happımızi bir **teref**e topladī XVII/23, har **tárá**fa elɔuzadiyeruḫ XVI/310, her biri bir **tárá**fá tökülmiştür XII/151, Ṭaşkentden **oyani**dur çoḫ XVII/72, suçun böyūk, iki **teref**i barabar tutmiyersin I/239, üç köv **oyani** V/10, yani kimsáya **Ḳarşi** kótuluḫ yapmamaya hareket ediyerdiIV/19 vb.

"kadar" edatı yerine yön bildirmede "+Açan/ +Açaḫ" eklerinin[450] kullanımı karakteristiktir.

ameriḲay**açan** getmişTür, almanyay**açan** getmişTür XVI/242, azerbaycan**açan** yolladuḫ II-a/84, baştanɔayağaçaḫ abelá bizim şennigi götúrdilar töktilárVIII/14, ben rusça oḫudum hep birinci sınıftan onuncuy**açaḫ** VIII/66, bu çeşitte rehmetluḫ benim dedem tā buḫaralar**açan** gáturmişdur, alma, armut VII-b/42, o ḳadar ki ignadan ipin**açan** arap bulem XVI/360, tekraldan ayağından Ṭırnağından aliyer başanaçan baḫiyerlárVII-a/264,

[450] bkz. Bu çalışmanın "eşitlik hâli" başlıklı bölümü

III. BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

KELİME GRUPLARI

3.1. Kelime Grupları

Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yan yana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğuna[451] kelime grubu denir.

3.1.1.Tekrar Grubu

Kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık fonksiyonu taşıyan tekrar grupları şekil ve genellikle vurgu bakımından birbirine denk, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya gelmesi ile oluşturulan kelime gruplarıdır.

Tekrarlar grupları oluşumlarında aynı, eş anlamlı, zıt anlamlı, eklemeli ve ses yakınlığına dayanan kelimelerle oluşturulmalarına göre türlere ayrılır.

Aynen Tekrarlar

Bir kelimenin arka arkaya iki defa tekrar edilmesine dayanan bu tekrarlar Türkçede en yaygın tekrar tür olup, çekimli fiiller, zarf-fiiller, zarflar, sıfatlar be isimler aynen tekrarlanan kelime türleridirler.

baḫdi baḫdi XIX/43, Ḳaçiyerlár Ḳaçiyerlár VII-c/99; ağliya ağliya XVI/43, düşá düşá XIII/137, súriya súriya XIII/139, vura vura XX/18; ayri ayri XVII/107, biráz biráz II-b/83, düz düz "dosdoğru" II-a/31, ğani ğani XV/231, tez tez I/42, usul usul VII-c/114, yavaş yavaş II-a/26; azarᴐazar XV/31; özü özüne XVI/302 vb.

---

[451] Korkmaz, *Gramer…*, s. 144; kelime gruplarının özellikleri için, bkz. Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay. Ankara 2004 (7. Baskı), s. 39-41.

Şu örneklerde ise “ile” anlamındaki “be” sıralama edatı tekrarlanan kelimeler arsına girmiştir.

cür be cür “çeşit çeşit” VI/4, get be get “gide gide” XVII/57, yer be yer “oradan oraya” VII-b/79.

Eş Anlamlı Tekrarlar

Aynı veya birbirine yakın anlamı olan kelimelerle yapılan tekrarlar olup, genellikle birisi Türkçe birisi alıntı kelimelerden oluşur.

bağıriyer çağıriyer X/12, başi gözumuzi XXI/30, ciger aḫraba XIII/363, deli divana XII/218, deri derman XV/246, dip köşáda XVIII/2, davul zurna II-b/61, degiş dúgiş “değiş tokuş” V/12, çal çocuḫ XIX/54, çēluḫ çocūḫ X/15, faḫır fuḫara XV/250, Ḳohum mohumluḫ XVIII/9, Ḳolsuz Ḳanatsız XVI/299, Ḳoni Ḳomşi XIII/363, malın mülkün çoğuni V/137, oyani buyani II-b/19, parasız pulsuz II-a/83, sağ selemet XVII/107, sorġu suvalan XV/167, Ṯalsız budaḫsız XVI/299, ústi basten “üst baş” XIII/238, yahdi yıḫdilár II-a/69, yiyer içiyerlár II-b/54, yüzi gözúmuzi XIX/53 vb.

Zıt Anlamlı Tekrarlar

Anlamca birbirinin zıddı olana kelimelerle yapılan tekrarlardır.

az çoḫ V/18, enli gecli XVI/279, gecá günúz XVI/310 vb.

Eklemeli Tekrarlar

Hem ünlüyle başlayan kelimelerin başına hem de ünsüzle başlayan kelimelerin başındaki ünsüz yerine “m” ünsüzünü getirmek ve kelimenin ilk ünlüsünden sonra “m, p, r, s, z” ünsüzlerinden birini getirip oluşan heceyi kelimenin başına eklemek şeklinde iki yolla yapılan tekrarlardır.

altun maltun VII-c/41, Ç̑adi madi VII-b/15, çocuḫ mocuḫ XV/108, düşmançiluḫ müşmançiluḫ XIII/257, ḫırda mırda XV/35, Ḳaçiyer maçiyer VII-c/15, Ḳaftan maftan VII-c/41, Ḳanfet manfet VII-c/113, Ḳari mari XIII/98, Ḳĭley mĭley VII-a/170, Ḳorhar morḫar VII-b/20, ölán mölán XIX/29, suvanmaḫ muvanmaḫ VII-b/10, taḫıl maḫıl VII-b/5, tikán mikán X/59, uçuḫ muçuḫ XIII/180, un mun VII-

b/6 vb; bomboş X/75, çilçiplaẖ XV/40, Ḵapḳara VII-a/101, ḴāpḴırmızi VII-b/77, yemyeşil XVIII/28, vb.

3.1.2. İyelik Grubu

Tamlayan unsuru ilgi hâli, tamlanan unsuru iyelik eki taşımakla belirtili isim tamlaması yapısında kurulan ve tamlayanı şahıs zamiri ikinci unsuru isim olan bir tamlama çeşididir.

babam benim XVI/18, benim ayilemde XVII/105, benim bilduğum benim górduğum XVI/300, benim böyúḳ Ḵardaşım XVI/214, benim onᴗiki yaşım XV/2, bizim artuẖ bişemiz XIV/12, bizim yerimizda XVII/110; sanın göynán I/230, sanın nayın yetmiyer VIII/105, sanın yanan II-b/67, sanın yumurtan I/101, senin emirleren XV/233, gözün çıẖsın senin XII/210, senin ibrahımın XII/204, sizin ömrünüza I/53, sizin şeyizá IV/36, sizin gülüz açılmadi V/140, onun bir çıẖışi VII-a/270, onun tüfegi VII-b/54, onun Ḵabri XII/33, onnarın ögúnaXIII/67, onnarın altunnarini XIII/70, onnarın dili XVI/277, onnarın da biz etmegini X/32 vb.

Bölge ağzında bütün şahıslarda görülmekle birlikte özellikle isim unsurunda iyelik ekinin kullanılmaması çok yaygındır.

bizim babaynan XVII/127, bizim taẖımın adı XVI/342, bizim vátándá XVII/122, bizim eva XVII/126, bizim vaġona basıldì XVIII/7, bizim gelen yildáki onda Ḵalan buğdalar XVIII/27, bizim dili XIX/43, sizin paralari I/463, sizin Ḵıza II-b/17, sizin mevlüt Ṫayi VII-a/237, onnarın o baẖçadaXV/117, onnarın ẖarman VII-b/11 vb.

3.1.3. İsim Tamlaması

İki ya da daha fazla ismin iyelik bağlantısı ile bir araya gelmesi ile oluşur. İsim tamlamaları iyelik gruplarının 3. şahıs zamirleri yerine bir ismin getirilmiş şeklidir. Dolayısıyla isim tamlamalarında 3. şahıs iyelik ekleri bulunur.

İsim tamlamaları tamlayan unsur olan ismin ilgi hâli alıp almamasına göre belirtili isim tamlamaları ve belirtisiz isim tamlamaları olarak ikiye ayrılır.

Belirtili İsim Tamlaması

babam**ın** baba**sı**-**nın** ad**ı** XVI/343, babam**ın** istanbuldan gálán kitab**i** XIII/321, bacımgil**in** yapı Ĵuvar**i** XIII/272, bu**nun** uşaḫlar**i** XIII/335, degirmançilár**ın** pir**i** XI/210, ermániláṙ**ın** yığva**si**nán "< iğvāʿ, ermenilerin kışkırtmasıyla" XVI/230, gece**nin** yarı**sı**di XV/37, gedanlar**ın** gálan**i** XVI/272, ḫalḴım**ın** ferzend**i**yim XV/221, köy**un** saçḳı**si** XIII/329, ustaluğ**i** varᴗidi ermaniláṙ**ın** XIII/271, yıl**ın** aḫırĭnaçan XV/291 vb.

Belirtisiz İsim Tamlaması

amanat yer**i**ná XII/232, ipekḴurd**i** XII/120, Ḵamindatura iḫtiyar**ı**ndayduḫ XVI/203, ḳar boran iç**i**ndá XV/217 vb.

3.1.4. Sıfat Tamlaması

Tamlayan unsuru sıfat, tamlanan unsuru isim olan kelime gruplarına sıfat tamlaması denir.

aḫan çaylardan XV/209, aḫar çay XII/263, aḫor Ĵoli māl XVI/98, alti yarım milyart "altı buçuk milyar" XVI/284, azluḫ ḫalḳ XVI/83, bayaz telinen "beyaz ip ile" XIV/21, biraz varli adamlari XIII/280, çekduğumuz gúnnari XIII/129, dehşetli bir zulum XII/83, evelki işTur XIII/350, gáturduğumuz arzaḳ XV/135, geriki vaġonnarın XV/99, hansı Ḵonşunun XVI/293, havadan düşan insannar XVI/289, hesābi yoḫ azaplar XVI/151, iki ücᴗsıra tellar XVI/15, iki vedre çorba XIV/17, islamiyetḳa pĭrotezᴗinsannardur XVI/325, işleġᴗadamlar XIII/213, Ḵoca Ḵoca şelár XIII/139, lazut kesilávaḫ vahıtTur XIII/25, merkezi mektef XV/10, muharebeden yeni çıḫmiş hökümetᴗidi XII/100, murdar iş XIV/20, naturalni, temüz türk dili XVI/277, o familyadan adamlar XIII/210, onᴗalti sutḴa XV/121, onun kimi birᴗadam XIII/118,o vaḫıtki adamlarımızdan birezi XV/225, órtúnácaḫ döşegi XIII/130, ögda olan adamlar XIII/286, özü özüne hökümet XVI/302, sāḫ vićdaninán "<sak, uyanık vicdanla" XVI/253, savatsız ḫalḳ XVI/197, savuḫ bulaḫlardan XV/209, Ĵoğma yerimiz XVI/244, Ĵolġa azap XVI/259, uçuḫ muçuḫ XIII/180, ufaḫ çocuḫlar XIII/35, yaḫşi adam XIII/224, yanuḫ ḫabar XVI/217, yüñgül yara XII/52 vb.

Türkçede sıfat tamlamaları eksiz bir kelime gurubudur. Ancak, "ertasi gún**i**ki < ertesi günkü XVI/60, hangi gün**i** < hangi gün II-b/49, o gún**i** < o gün XV/82 gibi bazı örneklerde isim tamlamaları ile benzeşerek teklik 3. şahıs iyelik eki kullanılmaktadır.

3.1.5. Birleşik İsim

Birden fazla ismin nesne veya varlığa isim olmak üzere bir araya gelmesi ile oluşan isimlerdir. Bunlar daha çok yer veya şahıs adlarıdır.

Ṫaşkend XVI/209, semerḴánt VII-b/203, sırdarya XV/146, gügünovul XIII/52, Hasan Emingil VII-a, Mehemmed Ömeroğli III-a, Şahsenem Ḳahraman Ḳızi XXI vb.

Ad soyaddan oluşan birleşik isimlerde Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan vb. ülke vatandaşlığına geçen Ahıska Türkleri o ülkelerin kurallarına soy isimleri almışlardır.

Ahıska Türklerinde şahısların tanımlanması şu şıra ile olmaktadır: memleketi-sülale adı- şahsın adı - babasının adı + oğlu/kızı – aile adı.

Kikinetli Mahmudgillerden Süsen Salah Ḳızi Eyyubova, Abastubanli Hacıgillerden Kemal Katib oğli Aslanov, ATD/136.

3.1.6. Unvan Grubu

Bir şahıs ismiyle bir unvan veya akrabalık adının birlikte kullanılmasından meydana gelen kelime grubudur.

feyzullah beg XVI/348, molla memmed XII/193, sadığ̣efendi XVI/117 vb.

3.1.7. Birleşik Kelime

İsim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim veya başka bir kelime grubunda bulunan unsurların kaynaşması ile meydana gelir.

aḫsaḫal XIII/329, başucu-muzda XIII/27, bilezük < bilek yüzüğü ATD/179, ipekḴurdi "ipek böceği" XII/120, ġırmaşaker ATD/179, Ḳanayaḫli "kadın" XIII/33, sarıyağinán "tereyağı" XXI/50, simyabaş-luğuni "aile reisi" XVI/271, yerkúrrası-ndagi XVI/284, yüziḴuyli "yüzüstü, yüzükoyun" XV/53 vb.

3.1.8. Birleşik Fiil

Bir isimle veya fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu kelime grubudur. İsimlerin "et-, eyle-, ol" ve fiillerin "bil-, ver-, yaz-, kıl-" yardımcı fiilleri ile oluşturdukları birleşik fiilleri daha önce görmüştük. Burada anlam bakımından kaynaşmış ve cümle içinde tek bir kelime gibi duran çoğu deyimleşmiş durumdaki örnekleri vereceğiz.

alaḳa saḫlasa "korumak, ilgilenmek" XVI/312, **anadan ol**mişim "doğmak" XII/2, **başa düş**iyer mi "anlaşılmak" XIII/318, **başçiluğ◡ed**iyerdi "önderlik etmek, yönetmek" XII/12, **baş ver**di XII/135, **dünyadan öt**di "ölmek" XV/231, **ere çıḫ**di "evlenmek" XVI/221, **getmeli ol**iyerduḫ XV/142, **gözlári düş**ár XIV/4, **gúni yet**án XV/251, **háreket et**di "davrandı" XIII/126, **ḫaber Ĵut**di "haber almak, duymak" XII/196, **imza çek**árduḫ XVI/199, **iş işlá**miyerdi XV/35, **Ḳarıp Ḳa**liyer XV/227, **Ḳol çek**türiyerdi XII/104, **maf◡ol**acağuḫ XVI/306, **naloḳ vur**iyerdi XIII/300, **sabağ◡açıl**di XIII/121, **ĴolK◡et**di XIII/291, **turşi Ḳoy**duḫ XXI/31 vb.

3.1.9. Bağlama Grubu

Sıralama veya denkleştirme bağlaçları ile birbirine bağlanan kelimelerin meydana getirdiği kelime grubudur.

anamın anasi**nán** babasi XIII/134, anazi**nán** babaza XIII/346, anaz**la** babaza XIII/347, dedem**inen** nenem XIII/134, derd◡**ile** ğami XV/245, Ḳariy **da** adami **da** XIII/216, **yā** tatar idi **ya** özbeg◡idi XIII/76, yağ **ile** Pāl. I/136,

3.1.10 Edat Grubu

Bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur.

ağır yaralilar **kimi** XIII/55, azarbaycanın gúci**nán** XIII/253, aḴent **kimi** XIII/334, biz da onun **kimi** XIII/118, düşmana Ĵoli nefret◡**ile** V/127, ğengin baş **ile** VI117, muharebede iştirek ettuğuma **görá** XII/53, ona **görá** "o sebeple" XIII/348, tarıḫ kitabi **kimi**dür XIII/317, tōz topraḫ Ḳaruşuḫ Ḳarinán **barabar** "toz toprak kar ile beraber karışık" XIII/158, vátán Ḳazanduḫ **deyi** XII/58 vb.

3.1.11. Ünlem Grubu

Bir ünlem unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.

āyᴗoğul! XVI/212, **ey insannar!** VII-a/307.

3.1.12. Fiil Grupları

Bir isim-fiil, sıfat fiil ya da zarf-fiilin kendine bağlı unsurlarla birlikte meydana getirdiği kelime gruplarıdır. Bun gruplar cümle içinde isim, sıfat veya zarf olarak görev yaparlar.

3.1.12.1.İsim-fiil Grubu

Bir isim-fiilin, kendine bağlı olarak kullanılan özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı unsurlarından biri, birkaçı veya hepsi ile birlikte meydana getirdiği kelime grubudur. İsim-fiiller kelime grupları ve cümlelerde isim olarak özne, yüklem, nesne veya yer tamlayıcısı olarak kullanılabilir.

babayi elá mutli górmaḫ istarım I/275, **muharebeden Ḳaydandan sora poştaya girmaḫ** istedim XIII/108, **o yaşta yalağuz olmaḫ** çok çetindur I/270, **vuruşun Ḳabağını alma**ya XVI/11, **yüzᴗadamda bir adam ölüş**, **öldürüş** XVI/232, **yüzᴗevda bir ev yaḫış** XVI/233,

3.1.12.2. Sıfat-fiil Grubu

Bir sıfat-fiillin, kendine bağlı olarak kullanılan özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı unsurlarından biri, birkaçı veya hepsi ile birlikte meydana getirdiği kelime grubudur. Asıl fonksiyonu varlıkların hareket niteliğini karşılayan sıfat olarak kullanılmak olan sıfat-fiiller kelime grupları ve cümlelerde isim olarak özne, yüklem, nesne veya yer tamlayıcısı olarak yer alabilirler.

başımıza duşan, heç**, yerkúrrasında olan** mislimanların heć birinin başına dúşmasın XVI/1, **daha iráliye adım atacaḫ** halda degül IV/6, **evda işliyan**ımız XV/264, **Ḳan, Ḳan yığladan bizī**, kimdur XVI/282, **o böyük iştá işliyán** XIII/181, o da **yalağuz günün hasretini açacaḫ bir insana muḫtacᴗolduğ**uni sene diyar mi? I/591, **ottuzᴗaltidan evel gedan**durlar XIII/374, ráhmeyle ilāhi **ehli islám olana** XV/223, **vátáninden ayrılmiş** XV/223, **vátánin hásretini çekib gelene** XV/224,

3.1.12.3. Zarf-fiil Grubu

Bir zarf-fiillin, kendine bağlı olarak kullanılan özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı unsurlarından biri, birkaçı veya hepsi ile birlikte meydana getirdiği kelime grubudur. Zarf-fiiller kelime grupları ve cümlelerde zarf olarak yer alır.

ben **baba yetimi olaraḫ** dört yaşımda vetenden sürgün oldum V/4, **ben muharebeye gedende** bir tene bağli itimiz varɔidi XII/64, **güli açılmazdan** solanlarıma V/142, **ḫalḳımız el Ḳalduruv** senden diliyer XV/226, **onunɔiçindá ziyāli yoḫ olanda** kimin elindán na gálurdi XVI/197, XIII/143, **yani bir sözüme incinip** çel çocuği da topladi da getti I/285,

3.1.13. Kısaltma Grupları

Cünle veya kelime gruplarının kısalması veya kalıplaşması yoluyla meydana gelen kısaltma gruplarının birinci unsuru bir ek almış iki isim ile yapılırlar. Birinci unsurun aldığı eke göre isnat grubu, ilgi grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, ayrılma grubu isimlerini alırlar.

3.1.13.1. İsnat Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat veya zarf olarak yer alan isnat grupları iyelik ekiyle birbirine bağlanan ve biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelir.

beşibirlilár VII-c/50, **gözi açuğ**ɔidi XIIII/85, **nami nişansız** XIII/284, **sinesi dağli** XV/222, XV/210, **yazı serin** havali XV/210, **yüziḲuyli** "yüzüstü, yüzükoyun" XV/53 vb.

3.1.13.2. İlgi Grubu

İyelik gruplarının ikinci unsurundaki iyelik ekinin düşmesi ile oluşan bir kısaltma grubudur.

aydın **sizin paralar**i hāp çaldurmiş I/463, **benim Ḳaynata** doḫḫuz ton lazudɔaldi XIX/34, **bizim köv**denɔidi XV/61, **bizim** o **ciger aḫraba** XIII/363, **bizim** türk **ḫalḲ**i XV/26, bizim yerde XII/20, büttün **bizim Ṫuvarlar**i XIII/271, **onnarınɔev**dá XVII/129, **onun** da **düşmançiluḫ müşmançiluḫ** yoğɔidi XIII/257, **sizin cámaat**i sredni aziyaya sürgúnɔetTuḫ XII/74 vb.

3.1.13.3. Yönelme Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat, zarf veya yer tamlayıcısı olarak yer alan yönelme grupları yönelme hâl ekiyle birbirine bağlanan iki isim unsurundan meydana gelir.

adama elli kilo "adam başına elli kilo"XIII/183, **üş tütüná bir táne** mal XIII/186, **ikḴaya yaḫın** XIII/24, **zamanaya bağli** XV/240 vb.

3.1.13.4. Bulunma Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat, zarf veya yer tamlayıcısı olarak bu kelime grubu bulunma hâl ekiyle birbirine bağlanan iki isim unsurundan meydana gelir.

benim **yaşımda oğlan** XIII/34, **her on günde bir** XII/104, **ḳaç gündá bir** XIII/94 vb.

3.1.13.5. Uzaklaşma Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat, zarf veya ter tamlayıcısı olarak yer alan bu kelime grubu ayrılma hâl ekiyle birbirine bağlanan isim unsurundan meydana gelir.

Ḳalani da **bendán balaca** XIII/35, **bir aydan çoḫ** XIII/149, **bizdan yoḫari** XIII/66, **bizden betár aç** XII/101, **borcomdan yoḫari** XIII/11, **hisseden Ḳısa** "hak edilenden az" XIII/222, **Ḳalḫozdan evelki** XIII/350, **köyden arali** XV/25, **vátáninden arali** XV/222, **soradan sora** XIII/255,

3.2. Cümle

Ahıksa Türkleri ağzında cümle kuruluşları ile ilgili bazı hususlar dikkat çekmektedir.

3.2.1. Devrik Cümle Kullanımı

Bir kısmı metinlerin derlemeye olmasına yani hazırlıksız yapılmış konuşmalardan elde edilmiş olamasına bağlı olmakla birlikte, Rusça'nın da etkisi olduğunu düşündüğümüz devrik cümle kullanımının dikkat çekecek ölçüde belirgin olmasıdır.

ekseriyet **azárbaycandan idi** meellimler XII/45, **alduğ**ɔonnari Ḳonaḫ XVI/25, bu sozi **Ḳullandı** o adam biza XIII/348, nerá istása **gedabülürler** öz vatanından baḫşa XII/125, demeli **ḳalmiştuğ**ɔevde üşɔćan XV/265, bizi **istádilár** gúrcica oḫutmay XVI/80, ḫotaḫ **diyermişlár** bonduruğa bineni VII-a/151, üç ay **vermamiş** zati heç bişe XIII/185, **vermadi** etin parasını XIII/192, **yetmadi** yiyacağı yolda ancaḫ XIII/52

3.2.2. Soru Cümleleri

"mi" soru eki ile yapılan soru cümlelerinin vurgu ve tonlama ile soru anlamını yüklenmesi bölge ağzında çok yaygındır.

elá vermiyerdi bayram? XIII/184,

o kitabi görmişin san? XIII/319

3.2.3. "ki"li Birleşik Cümleler

Bölge ağzının cümle kuruluşları bakımından en önemli özelliklerinden biri "ki" kurulan cümlelerdir. İsim fiil, sıfat fiil, zraf fiil ekleri ile kurulabilecek veya şartlı birleşik cümle şeklinde kurulabilecek cümleler bölge ağzında yaygın bir şekilde iki ya da daha fazla cümlenin "ki" bağlacı ile birbirine bağlanması ile kurulur.

mejburɔoldi türk cámaati **ki** özbegistandan çıḫsın "türk halkı özbekistandan çıkmaya mecbur kaldı" XII/144; hangi istansiya **ki** boş… "hangi istasyon boşsa…" XV/80, kim **ki** Ḳulaḳ olmişdur… "kim varlıklı sayıldıysa…" XIII/351, kimin **ki** vardi puli… "kimin parası varsa…" XII/140, na **ki** varɔidi… "ne varsa…" XV/135, na **ki** var düzüni desin "ne varsa doğrusunu söylesin" XIII/331, ná **ki** veriyerdilár… "ne veriyordularsa…" XV/87; bilmiyeruḫ **ki** hele onun Ḳabri nerdadur "onun kabrinin nerede olduğunu hâlâ bilmiyoruz" XII/33, ben gümán ediyerdim **ki** benim cámaatım, Ḳohum aḫrabam gelip beni Ḳarşiliyácaḫ "ben halkımın, hısım akrabamın gelip beni karşılayacağına inanıyordum" XII/61; bi gizli yerdá yaḫiyerduḫ **ki** görmásinlár "görmesinler diye bir gizli yerde yakıyorduk" XIII/231, ferğana aḫvalati **ki** baş verdi… "fergana olayları başladığında…" XII/135, aɔbelá bir evá Ḳoydilár **o ki** ola "işte böyle bir eve yerleştirdiklerinde…" XIII/174, o da hangi adamlar fuḫaradur, onnari ediyerdi **ki**

gálsın satsınnar onnari. “orada hangi adamlar fukara ise gelip ihbar etmeleri için onları seçiyordu” XIII/330; yoḫsa **ki** yaya “yoksa yaya mı? XII/260,

IV. BÖLÜM

BÖLGE AĞZINDA BAŞKA DİL ve TÜRK LEHÇELERİNİN ETKİSİ

4.1. Rusça Etkisi

Ahıska bölgesi zaman zaman el değiştirse de bölgede 1820'den itibaren başlayan Rus egemenliği ve Sovyetler Birliği dönemi sonrası resmi dilin Rusça olması sebebiyle Ahıska Türkleri ağzında bu dilden alınmış pek çok Rusça kelime bulunmaktadır.

Ekler bakımından en belirgin örnek, resmi kayıtlarda, soyisimlerine kadın ve erkek ayrımı ile gelen "+ov/ +(y)ev/ +ova/ +(y)eva" ekleridir.[452] Bayraḫdarov/ Aliyev (erkek), Bayraḫdarova/ Aliyeva (kadın).

Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ahıska Türkleri soy isimlerini ya "+ov/ +ova/ +(y)ev/ +(y)eva" eklerini "+oğlu" eki ile değiştirerek "Bayraḫdaroğlu/ Alioğlu", ya sülale adına "+gil" ekinin getirerek "Emingil", ya Ahıska'da yaşadıkları yerleşim yerinin adına "+lI" ekini getirerek "Ahıskalı/ Adıgönlü, Uravelli" olarak değiştirmektedirler. Gerçi bu da resmî kayıtlarda yapılan bir işlemdir. Resmi olarak değiştirilen bu tip soyadları zaten sürgün öncesi ve sonrası dönemde de kullanılan şekillerdir.[453]

Soyisimlerine gelen bu ek dışında, bölge ağzının söz varlığında yer alan Türkçe, Arapça veya Farsça isimler veya fiiller üzerine gelen herhangi bir ek bulunmamaktadır. Aliyev'in bölge ağzında kullanılan yabancı ekler arasında gösterdiği "-ant (labarant < laborant), -ent (istudent < student), -or (purafisor < professor), -er (apisel < ofitser), -evik (balşevik < Bolşevik), -ist (artis < artist, Ḳomunis < kommunist) vb. ekler[454] ise ayrıca kelime türetmek için kullanılmayan, içinde bulunduğu kelime ile birlikte kullan kelimelerdir.

Rusça kelimelerden türetme yapılacağı zaman Türkçenin türetme ekleri kullanılır:

vint**lemaḫ** < vint +la- "vidalamak", Ḳley**lamaḫ** > kley+le-mek "yapıştırmak" vb.

Alıntı kelimeler

[452] Aliyev, s. 85.
[453] bkz. Kazımov, s. 125-141.
[454] Aliyev, s. 85.

Her toplum iç içe yaşadığı veya yaşam zorunda kaldığı ya da komşu olduğu milletlerin dillerinden sosyal, ticari, tarihî, siyasi, kültürel vb. ilişkilerinin derecesi nispetinde kelimeler almaktadır. Bölge ağzında da bu bağlamda pek çok Rusça kelime görülmektedir.

Aliyev, Ahıska Türkleri ağzındaki Rusça kelime oranını %10-12 olarak vermektedir. [455]

Ancak Rusçadan alıntı kelimelerin bir kısmı, özellikle günlük hayatta sık kullanılan bazı eşya, ay, ziraat araçları ve ziraî ürün isimleri başta olmak üzere bölge ağzının söz varlığında kalıcı olarak yer alırken; diğer kısmı Sovyetler Birliği'nde değişik topluluklar arasındaki ortak konuşma dilinin Rusça olması sebebiyle, özellikle askerî ve idarî sistemle ilgili olarak kullanılan ve kalıcı olmayan kelimelerdir.[456]

Türkiye Türkçesi ile ortak olan bazı alıntı kelimeler, Türkiye Türkçesine diğer batı dillerinden, Ahıska Türkleri ağzına ise Rusça üzerinden alınmıştır. Bu kelimelerin söylenişinde Türkiye Türkçesine göre değişme gibi görülen durumlar, aslında bir değişiklik değil, kelimelerin Rusça söylenişlerinin bölge ağzına aynen aktarılması durumudur.

Rusçadan alınan kelimelerin bir kısmı yazıldığı gibi söylenirken bir kısmında fonetik değişiklikler görülür. Bu değişikliklerin bir kısmı da Rus imlasına göre değişiklik gibi görünse de, yine Rusça söyleyişin aynen aktarılması şeklindedir.[457]

istiĶan "bardak" < stakan стакан, iyyun "haziran" < iyyun июнь, sutķa/ sutĶa/ sutĶa "gün, 24 saat" < sutka сутки, buḫança/ buḫanĶa "ekmek" < buhanka буханка, ĶartopĶartopi/ ĶartolĶartofel/ картофель, ĶastumĶostum костюм "ceket, palto, üzerlik", ķĭnişķa < knijka книжка "belge, kimlik belgesi", kino < kino/ кино "sinema", neşoġ (aynı zamanda: çuval") < meşok/ мешок "çuval", PaltoPalTo < palto пальто, poşta < poçta почта "posta", PotliĶa

[455] Aliyev, s. 86.
[456] Haysiye Süleyman Yenisoy, *Tarih Boyunca Türk Slav İlşkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, Türk Dil Kurumu Yay.: 709, Ankara 1998, s. 203-230. (Yazar F.F. Aliyevin çalışmasındaki kelimeleri esas alarak Ahıska Türklerinin dilindeki Slavca alıntıları içeren bir sözlük oluşturmuştur.)
[457] Verilen kelimeler, metinlerimizden ve Ahıska Türkleri ile ilgili diğer çalışmalardan tespit edebildiğimiz kelimelerdir. Kelimelerin Anlamları için: *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual Yay., İstanbul 1996.

“şişe” < butılka бутылка, televizór/ tilivizir < televizor телевизор “televizyon”, vedre (aynı zamanda: kova) < vedro/ ведро “kova”, zavelenya “dilekçe” <zayevleniye заявление, vazgal “terminal, gar” <vokzal вокзал vb.

Bunların yanında askerî ve siyasi, idari taksimat ve görevler, hukuk ve meslek adları gibi pek çok kelime Sovyetler Birliği içindeki ülkelerde ortak terimler olarak kullanılır. Bu terimlerin bir kısmı fonetik ayrılıklarla bölge ağzının söz varlığı içinde de yer alır:

aĶent < agent “ajan”, balşevik < bolşevik, injinel < injiner инженер “mühendis”, neçelik/ naçalnik < naçalnik начальник “müdür”, ĶomunizmaĶ < kommunizm, ĶomunisĶ < kommunist, ĤarTiya < partiya, sosyalizma < sotsyalizm; savet < sovyet, gerenaĺ < general, ĶamantĶ < komanda, milisiya/ milisa < militsiya милиция “polis”, iştap < ştab штаб “karargah, karakol”, piyaner < pioner пионер “öncü, önayak”, rayon, oblas, sud, sudzal, ĶalḫozĶ < kolhoz, ĶapiTalizmaĶ < kapitalizm, ĶaraḫtinĶ < karantin карантин, ĶamantĶ < komanda, Ĥover < povar “aşçı”, salḫoz < savhoz, bĭriġada/ bĭriġadir < brigada, zivana < zveno, ĶulupĶ < klub, ĶazetĶ < gazeta, maĶarna/ maĶaronĶ < makaronı макароны “makarna”, Ĥaproz < papirosı папироса “sigara”, çiĶalat/ şoĶolatĶ < şokolad шоколад “çikolata”, Ĥañġa < banka банка “şişe, kutu, kavanoz”, boçĶa/ ĤoÇĶaĶ < boçka бочка “fıçı”, isĶamĶ < skamya скамья “iskemle”, adiyal/ adiyaĺ < odeyelo одеяло “battaniye”, haftabos/ avftabuz/ avftobus < avtobus автобус “otobüs”, velesepet/ velesapet < velosiped велосипед “bisiklet”, Ĥovez, povez < poezd поезд “tren”, eşalon/ şalon < eşelon эшелон “katar”, ĶaĤikĶ < kopeyka копейка “küçük para, kuruş, kapik”, metro < metr метр “metre” , put < pud пуд “bir ölçü birimi”, Ĥonna < tonna тонна “ton” vb.

Şu örnekte ise Rusça’dan birebir çeviri ile Özbek Türkçesi’ne geçmiş, Özbekistan’a sürülen Ahıska Türkleri de bu kelimeyi oradan almıştır:

çocuḫlar baḫçasi “anaokulu” < *(Özb.)* çocuḫlar bahçasi < detskiy sad/ детский сад.

Rusçadan alınan şu kelime ise ses benzerliklerinden faydalanılarak Türkçe bir kelime gibi kullanılmıştır:

ĶırımdişiĶ < krepdeşin “bir kumaş türü”.

4.2. Azerbaycan, Özbek, Kazak ve Kırgız Türkçeleri Etkisi

Kendi derleme ve deşifrelemize dayanan veya incelememizde ek materyal olarak kullandığımız diğer yazılı kaynaklara ait metinler, sürgün sonrasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'de yaşamış ya da halen yaşamakta olan kişilerden derlenen metinlerdir.

Bu metinler, Ahıska Türkleri ağzında Kırgız ve Kazak Türkçesinin etki ve izlerinin hissedilmeyecek kadar az olduğunu göstermiştir.

Açıkça görülen etkiler en cok Azerbaycan Türkçesi veya sürgün öncesinde de yakın oldukları Azeri ağızlarına ait olan hususlardır. Bu etkiler hem söz varlığında hem bazı fonetik eğilimlerde kendini gösterir.

Azeri ağızları ve Azerbaycan Türkçesine ait en belirgin fonetik etki özellikle Arapça ve Farsça'dan alınmış kalın sıradan olan veya kalın-ince ya da ince-kalın ünlü dizilişindeki dil benzeşmesine uymayan kelimelerde kalın ünlülerin yarı ya da tam olarak inceltilmesi şeklinde görülenidir. Ki bu aynı zamanda Doğu Anadolu ağızlarının da özelliğidir.

bázisi, dávet, erize "arıza, dilekçe", Ḳuranı ázimüşánda, máḫsát, nümereli, ráhmetluḫ, sinifi, táráftá, terefi, teher "Tahir", telimɔetduḫ, teze, vátán, vetende, yüsüf, zehre "zahire" vb.

Söz varlığında ise bazı isim, fiil (özellikle birleşik fiiller), dönüşlülük zamiri, bazı bağlaçlar Ahıska Türklerinin Azerbaycan'da yaşayan kısmında dikkat çekmektedir.

alaḳa saḫla- "ilişki kurmak", anadan ol- "doğmak", başa düş "anlamak", beli "evet", demáli "söylemek gerekir ki", döyüş "kavga, savaş", ḫayata Ḳaytar- "hayata döndürmek", hammısi "hepsi", hansı "hangi", hayiş et- "rica etmek", iclás apar- "toplantı yapmak", Ḳabağını al- "önünü almak", Ḳadağan et- "yasaklamak", keç- "geçmek", kömek et- "yardım etmek", neve "torun", neft "gazyağı", meskenleş- "yerleşmek", öz "kendi", pul çaptur- "para yetiştirmek", savatsız "cahil", siyaset apar- "siyaset yürütmek/ortaya koymak", tap- "bulmak", tikinti "inşaat", türmeye sal- "hapse atmak", yaḫşi "iyi, güzel" vb.

Özbek Türkçesinin de bu ülkede yaşayan Ahıska Türklerinin dilinde bazı etkileri dikkat çeker. Bunların en belirgini "-(I/U)p" zarf fiil ekinin ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenmesinde görülür.

arap bulem "arayıp bulayım", başlap "başlayıp", çığnap gediyerdi "çiğneyip gidiyordu", oḫup gálmişdi "okuyup gelmişti, Ḳorup gálduḫ "koruyup geldik" saḫlap işládiyerdilár "saklayıp işletiyordular", Ĉoğrap tökiyersin "doğrayıp döküyorsun", yuḫlap Ḳalmişuḫ vb.

İsim, fiil veya diğer türlerde Özbek Tükçesine ait olup bu ağzı konuşanlarının kullandığını tespit edebildiğimiz bazı kelimeler şunlardır:

aşḲazani "mide", Ḳaravul "nöbetçi", çoḫluğa yaraşa "çok kişiye yetecek", şámçiraḫ "kandil", Ḳara- "gözlemek", yığva "laf taşıma, ara bozma", şapalaḫ "şaplak/ tokat", çap- "çapalamak", oḫuş "okuma/ eğitim öğretim" vb.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinden çok fazla alınmış kelime görülmemiştir. Sadece bazı seslenme edatları ile birkaç kelime görülür.

eke "büyüklere hitap şekli", aynalayım "canım benim", Ḳıyınçiluḫ "zorluk", Ḳol Ḳoymaḫ "imza vermek/ atmak" vb.

4.3. Kafkas Dilleri (Gürcüce ve Ermenice) Etkisi

Ahıska Türkleri yüzyıllar boyunca yaşadığı Güneybatı Gürcistan'daki anavatanlarında Gürcü ve Ermeni toplumu ile yan yana yaşamış ve bu dillerden bazı kelimeler Ahıska Türkleri ağzına kalıcı olarak yerleşmiştir. Bazı bitki ve hayvan adları, insan ve hayvanlara ait bazı organlar, tarım ve hayvancılığa ait terimler, mekân isimleri, bazılarının aynı zamanda Türkçeleri de kullanılmakla beraber, bölge ağzında kullanılır.[458]

soko "mantar", Ĉarḫala "pancar", Ĉatḫi ""peynirin suyu", zığel "diş eti", Ĉançur "bir erik türü", ḲurḲa "meyve çekirdeği", ĈinTal "kedi yavrusu", ḫinḲal "mantı türü", niḲart "gaga", Ĉot "ayı/köpek ayağı", Ĉadi "mısır ekmeği", merek "samanlık". ḫaçapur "bir yemek türü", Ḳurka "meyve", "ḲaḲal "göz bebeği", vb.

[458] krş. Nesrin Güllüdağ, "Artvin Ağzındaki Gürcüce Kelimeler", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay., Ankara 2009, s. 237-249.

SONUÇ

Giriş bölümünde kısa tarihini, etnik yapısını kısaca incelediğimiz Ahıska bölgesi; sonra da bölümler halinde ses ve şekil bilgisi ile kelime türleri ve kelime grupları bakımından incelediğimiz Ahıska Türkleri etnik ve ağız özellikleri bakımından Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Türk halkının ve bu coğrafyada konuşulan ağızların doğal bir devamı niteliğindedir. Ahıska Türkleri ağzı Ardahan ilinde konuşulan Posof yerli ağzı, Artvin, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ağızları ile büyük ölçüde aynı; Yukarı Çoruh boylarındaki ağızlarla pek çok hususta ortak özellikler gösteririr. Bazı hususiyetleri bakımından Azeri ve Terekeme/Karapapak ağızlarına dair izler taşıren, bazı özellikler bakımından Doğu Karadeniz ağızları ile ortaklaşır. Sayılan coğrafyanın, XII. yüzyılda bölgeye gelen ve XIII. yüzyılda Atabekler beyliğini kuran Kıpçak Türklerinin hâkim olduğu yerler oluşu dikkat çekmektedir.

Tespit edilen özellikleri ile Ahıska Türkleri ağzı, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması'nda Doğu Anadolu ağızlarının III. Grubu'nda yer alır. III. Grup içinde de Artvin, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Posof ağızları ile birlikte bir alt grup daha oluşturur.[459] Ahıska Türkleri ağzının da yer aldığı bu grup Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasındaki köprü olan ağızlardır.

Ahıska Türkleri ağzının belirgin özellikleri şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Ses bilgisi

Ünlülerle ilgili hususiyetler

Bölge ağzında ara ünlüler Türkiye Türkçesinin temel ünlüleri dışında tespit edilen ünlüler şunlardır: **á, ė, ó, ú**.

Bu ünlüler bölge ağzının genel özelliği olarak daha çok ince ünlülerin kalınlaşması şeklinde ortaya çıkar. Daha az rastlanan ve kalın ünlülerin incelmesi şeklinde ortaya çıkan örnekler ise Azeri ağızlarının etkisi iledir.

[459] Karahan, s. 88-91.

Bölge ağzında uzun ünlü genel olarak kullanılmaz. Metinlerde tespit edilen uzun ünlüler pek çok durumda genel bir kullanımı değil, şahsa bağlı kullanımlardaki kızgınlık, seslenme, soru, şaşkınlık, ima vb. hâlleri ifade için başvurulan vurgu ve tonlamayı yansıtır.

Bölge ağzında görülen kısa ünlüler tamamen dar ünlüler üzerinde meydana gelmekte; genel olarak vurgusuzluk nedeniyle ortada kalan açık hece ünlülerinde, çift ünsüzle başlayan alınma kelimelerdeki türemelerde görülmektedir.

Bölge ağzında görülen ikiz ünlüler genel olarak ünlü ile sonlanan bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelime ile kaynaşması şeklinde ortaya çıkar.

Bölge ağzı dil benzeşmesi bakımından özellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde bulunan dil benzeşmezliğini, bazı örneklerde yarı benzeşme olarak bırakırken, bazı örneklerde gerileyici veya ilerleyici benzeşme yoluyla incelme ya da kalınlaşma yönünde benzeşmezliği giderir. Türkçe kelimelerde ise zaten dil benzeşmesi mevcuttur. Ancak bölge ağzında pek çok sebeple dil benzeşmesi değil dil benzeşmezliği hâkimdir.

Dudak benzeşmesi bakından "a-u" ünlü sıralı olarak kullanılan kelimeler Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi kullanılır. Ancak Türkiye Türkçesi yazı dilinde "a-ı" ve "e-i" ünlü sıralı, "ḳ/k" ünsüzleri ile sonlanarak dudak benzeşmesi içinde kullanılan kelimeler bölge ağzında "a-u" ve "e-ü/u" ünlü sıralı olarak dudak benzeşmesi dışında kullanılır. Bölge ağzında dudak benzeşmesi neredeyse hiç yoktur.

Ahıska Türkleri ağzının *en belirgin özelliklerinden biri ünlü uyumları bakımından tam bir uyumsuzluğun hâkim olması*dır. Bölge ağzı dil ve dudak benzeşmezlikleri bakımından ortak özellikler gösterdiği Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ağızlarından çok daha ileri bir seviyede bulunmaktadır.

Bölge ağzının şu özellikleri dil ve dudak benzeşmezliğinin başlıca sebepleri olarak tespit edilmiştir:

1. Kök veya gövde olan yalın hâldeki kelimelerin sonunda bulunan bütün dar ünlüler "i"ye dönüşür. Bu durum, son ses olarak dar ünlü bulunduran yapım ve çekim eklerinde geçerli olup bu ekler tek şekilli olarak kullanılır.

Yalın veya çekimli hâldeki kelimelerin sonunda bulunan bütün dar ünlülerin daima "i" olarak kullanılması hem dil hem dudak benzeşmezliğine sebep olur. (yalın hâldeki kelimelerde *alti, sari, Ḳ̂ari, Ḳ̂uri*, *uli, yuḫi* vb.; isimden isim yapan "+li, +Ci, +nci" ekleri *aḫılli, Ḳ̂oḫuli, suçli, suli, sağci, davulçi, yabançi, aḫırınci, onunci* vb.; çekim yükleme hâli eki "+i" *paralarını*, *oğluzi, yolumi* vb.; teklik 3. şahıs iyelik eki "+i/+si" *acısi, babasi, suyi, Ḳ̂oçᴗayi* vb.: soru eki "mi" *oḫuduḫ mi, var mi* vb.; teklik ve çokluk 3. şahıs çekimlerinde görülen geçmiş zaman eki "-di/-dilAr" *ağladi, baḫamadi, T̂oldurdilár,Ḳ̂aḫdi* vb.)

2. Bazı eklerin tek şekilli/ ünlülü kullanımı Ahıska Türkleri ağzında dil ve dudak benzeşmezliğine sebep olur (isimden isim yapma eki "+luḫ" *eyluḫ, düzluḫ, elçiluḫ* vb.; öğrenilen geçmiş zaman eki "-miş" *bozulmiş, oḫumiş* vb.; istek kipi eki, teklik 1. şahısta sadece "-e" *baḫem, bıraḫem*, diğer şahıslarda nadiren "-á" genellikle "–a" *çimaḫ, getmiyáh, gedasın, düşmiyasız, çekişa, içá* vb.).

3. Bölge ağzında kelime kök ve gövdeleri ile bazı eklerdeki ince ünlülerin güçlü bir kalınlaşma eğilimi göstermesi dil benzeşmezliklerine sebep olur (kelime kök ve gövdelerinde *begándın mi, genά, işta, küçuḫ, ödáduḫ* vb.; geniş zaman ekinde "-ár/ -ar/ -úr/ -ur" *biçársın, edaruḫ, gelúr, yeyilur* vb.; gelecek zaman ekinde "-ácaḫ, -acaḫ" *binácağuḫ, edácaḫsın, kesácaḫ* vb.; şart ekinde "-sá/-sa" *desán, görsaḫ, eşitsaḫ, töksaḫ* vb.; isimlerin bildirme, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs çekimlerinde "-uḫ" *eyuḫ, gelme miyuḫ, bilmiyeruḫ, ekiyeruḫ, eşitmişuḫ, geçmişuḫ* vb.; çokluk ekinde "+lár/+lar" *bişelár, bitlara, işlár, memelári* vb.; yönelme "+á/+a", bulunma "+dá/+da" ve ayrılma "+dán/+dan" hâl eklerinde *bena, biza, göynüná, cefimda, yerinda, evindá, bendán, felendan, eskidán* vb.; olumsuzluk eki "-má-/-ma-" ve fiillerden hareket isimleri yapan "-má/-ma/-máḫ/-maḫ" ekleri *getmasam, görmádım, biçmáya, yemási, demáḫ, getmaḫ, içmaḫ, vermaḫ* vb.; ettirgenlik-oldurganlık ekleri "-úr-/-ur-/-Dúr-/-Dur-" *biturdi, içurdi, bindurdi, etturamasın, söndúrdun vb.*; "-án/-an" ve -Dúḫ/Duḫ" sıfat-fiil eklerinde *bekliyan, örtülan, yeyilán, bilduğum, ettuği, söyleduğumuz* vb.)

4. Dil benzeşmezliğine sebep olan kelime sonlarında dar ünlülerin "i"leşmesi hâdisesi aynı zamanda dudak benzeşmezliğine de yol açar. (yalın hâldeki kelimelerde *öli, bölgi,* vb.; isimden isim yapan "+li, +Ci, +nci" ekleri *kövli, güçli, düşünükli, gözci, dördünci, üçünci,* vb.; yükleme hâli eki "+i" *düzüni, tütüni, yüzüni,* vb.; teklik 3. şahıs iyelik eki "+i/+si" *böyügi, düzümi, güci* vb.: soru eki "mi" *düz midür, verür mi* vb.; teklik ve çokluk 3. şahıs çekimlerinde görülen geçmiş zaman eki "-di/-dilAr" *döndi, köçürdi, üşüdiler* vb.)

5. Bazı eklerin tek şekilli kullanımı dudak benzeşmezliğine sebep olur. (öğrenilen geçmiş zaman eki "-miş" *büşürmişin, köçmiş* vb.)

6. Bölge ağzında yardımcı ünlülerde ve dar ünlüye sahip eklerde kuvvetli bir şekilde görülen yuvarlaklaşma eğilimi, bazı eklerin sadece yuvarlak ünlü ile kullanımı düz ünlü sırasına sahip kelimelerde dudak benzeşmezliğine sebep olur. (çokluk 1. şahıs çekimi görülen geçmiş zaman "-Duḫ" ekinde *alamaduḫ, çıḫduḫ, yıḫılduḫ* vb.; geniş zaman ekinde "-úr/-ur" *ağnadurum, buraḫur, eylenür, K̂ırılur, zeherlenür* vb.; "+luḫ" isimden isim yapma ekinde *analuğum, azluḫ, yuḫlamazluḫ* vb.; ettirgenlik-oldurganlık eklerinde "-ur-/-Dur-" *baturup, bitürdüm, K̂açurdi, artdursun, bindürdi* vb; "-(U)ḫ/k" fiilden isim yapım ekinde ve Türkiye Türkçesinde "-ık/-ik" ile sonlanan kelimelerde *açuḫ, artuḫ, K̂arışuḫ, yayuḫ, zanduḫ, erük, gemük* vb.; isimlerin bildirme, fiillerin şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman çekimlerinin çokluk 1. şahıs ekinde "-uḫ" *adamuḫ, yaḫınuḫ, veriyeruḫ, istiyeruḫ, açaruḫ, unudamazuḫ, geçirmişuḫ, getmişuḫ, yaşayacavuḫ, yıḳacavuḫ* vb.; 3. şahıs bildirme ekinde "-DUr *adamımdur,azdur, nemdür, türemesidür* vb.; "-Duḫ" sıfat-fiil ekinde *alduğun, yaşaduğan, yolladuğuz* vb.: şimdiki zaman ekinde "-(i)yer" *böliyerdilár, dögiyellár, üşiyerim* vb.)

7. Bölge ağzındaki kelime içinde dar ünlüleri yuvarlak ünlü olarak kullanma eğilimi, dudak ünsüzlerinin etkisi ya da eski/aslî şekillerin korunması da dudak benzeşmezliğinin sebepleri arasında yer alır. (*buraḫuli, camuş,*

cávuz, gemük, temüz, demür, yapuşur, sevünduğunda, aḫor, altun, gerüya, gendü vb.)

Ahıska Türkleri ağzında dil ve dudak benzeşmezliğine sebep olan teklik 3. şahıs iyelik ekinin üzerine ilgi, yönelme, bulunma, ayrılma ve yükleme hâl ekleri aldığında yeniden dil ve dudak uyumuna girmesi dikkat çekicidir. (*anasi/anasının, çocuği/çocuğunun, ağzi/ağzına, ḳoyni/ḳoynuna, arḫasi/arḫasında, çoği/çoğunda, Ḳ̂orḫusi/Ḳ̂orḫusundan, suyi/suyundan, boġozi/boġozuni, emekbağı/emekbağını* vb.)

Kök veya gövde hâlinde olup "i"leşme sebebiyle uyum dışında bulunan kelimelerdeki son ses "i", ekleşme sırasında kelime ortasında kaldığında kesin olmamakla birlikte uyuma dahil olabilmektedir. (*sari/sarısi, Ḳ̂uri/Ḳ̂urusi/Ḳ̂urusuni, Ĉoğri/ Ĉoğrusi/ Ĉoğrusuni, yuḫi/ yuḫusi* vb.)

Ahıska Türkleri ağzında görülen ünlü sırasının değişmesi olaylarında, kalın sıradan ince sıraya geçişlerin (*bene, erize, nümereli, terefi, vetende* vb.) Azeri ağızlarının etkisi ile olduğu görülmektedir. İnce sıradan kalın sıraya geçişler (*buyuci*, *çığnap, Çizmasını, happımız, soylayın, nayımız* vb.) Ahıska Türkleri ağzının belirgin özelliklerinden olan kalınlaşma eğilimine, düz sıradan yuvarlak sıraya geçişler ise (*buyuḫlarından, bülür, bütürmişlár, döşürurduḫ, köndüm, yödüriyerduḫ, yütürduḫ* vb.) dudak ünsüzleri ile Azerbaycan, Özbek Türkçesi ve bölge ağzında zaten eski Kıpçak Türkçesinin bir izi olarak var olan yuvarlaklaşma eğiliminin etkisine bağlanabilir.

Bölge ağzının ünlü değişmeleri ile ilgili gösterdiği özellikler ise şunlardır:

1. Kalın ünlülerin incelmesi ile ilgili a>á/e örneklerinin neredeyse tamamı özellikle Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerdir ve Azeri ağızları etkisidir (*dermen, áhmet, edref, günáhim, iştirek, ráhmetluḫ, ḫáber* vb.). Dikkat çeken bir başka değişme kelime köklerinde görülen ı > i değişmeleridir (*sicaḫ, biçaḫ, işıḫ, çiplaḫ, dişari* vb.).
2. Bölge ağzının en belirgin özelliklerinden biri olan kelime kök ve gövdelerinde ve bazı eklerde görülen ince ünlülerin kalınlaşması eğilimidir. İnce ünlülerin kalınlaşması ile ilgili örnekler e > á/a, ö > ó/o ve u > ú/u değişmelerinde yoğunlaşır. Kelime köklerinde ünsüzlerin ince

kalıp, ünlülerin kalınlaşma eğilimi göstermesi bölgede çeşitli dönemlerde görülen Kıpçak akın ve yerleşmelerinin bir izi olarak değerlendirilebilir (*gáluruḫ, gáturan, san, sanın, dógmiyasın, góriyeruḫ, gózal, kórᴗeyledi, ḳor kete, sóz, tókiyer, soyliyem, sozunda, gúlgi, böyúgi, gún, ġuni, surdi, yuñgúlladaḫ* vb.).

3. Düz ünlülerin yuvarlaklaşması, düz-geniş ünlüler için genellikle dudak ünsüzlerinin etkisi, düz-dar ünlüler için ise kelime içinde dar ünlüleri yuvarlak olarak kullanma eğilimi ve eski/aslî şekillerin korunması ile ilgilidir. (*boġoz, cávuz, çávur, çeñküriyer, çövrülüş, dövşürüyerdilár, açuḫ, buraḫmaḫ, yetúştur, aḫor, beş yüz büne, degül, büşürüp, keskün, bündúrurdilár, yütürán* vb.).

4. Yuvarlak ünlülerin düzleşmesinde o > a değişmesi öezllikle Rusça'dan alıntı kelimelerde dikkat çeker. "soğuk" kelimesideki değişme karakteristiktir. (*dakúmánt*, *Ḳ̂alḫoz, savḫoz, savuḫ* vb.). ö > e değişmesi "öyle, böyle" ve "öğle" kelimelerinde karakteristiktir (*elá, belá, evlá*). "bu yana" kelimesindeki u > i değişmesi de karakteristiktir (*biyani*).

5. Geniş ünlülerin darlaşmasında, a > i ve e > i değişmeleri "-yer" şimdiki zaman ekiy ile "y" yardımcı ünsüzünden önce görülür (değişmeleri "-yer" şimdiki zaman eki "-yer" ile "y" yardımcı ünsüzünden önce görülür. (*ağliya ağliya, patliyacaḫ, Ḳ̂ucaḫliyer, bekliyanlar vb.*). o > u değişmesi ise "boğa, boynuz, lokma, sofra vb." kelimelerde karakteristiktir (*buğa, buynuz, Ḳ̂uvala, luḫma, sufra, umuz* vb.).

6. Dar ünlülerin genişlemesi ile ilgili i > a/e örneklerin çoğu e-i, a-i veya i-e, i-a dizilişine sahip Arapça ve Farsça kelimelerde görülür (*cávan, sahabımız, şahan, decla, şeher, teher, zeher)*. Türkçe kelimelerde görülen i > e değişmeleri ise kapalı e'ye sahip olan kelimelerle ilgilidir (*gedem, geyimi, enánda* vb.). u/ü > o/ö değişmelerinin görüldüğü kelimeler genellikle Azeri ağızları ile ortaktır (*yoḫari, oyanduḫ, bögún, böyüdüm, gözel, möhkem, şöbe, hörmet, hökümet, möhlet* vb.).

Ön seste ünlü düşmesi "uyku" ve "uyu-" kelimelerinde karakteristiktir (*yuḫliyerim, yuḫi*). Bölge ağzının "değnek, omuz, yalnız" gibi bazı kelimelerde iç

seste ünlü düşmesine direndiği görülür (*degenek, umuzan, yalağuz*). Ancak "orada, oraya, burada, buraya, nerede" gibi kelimelerle "iyi" kelimesinin eklerle genişleyen değişik şekillerinde ve bazı kelimelerde iç seste ünlü düşmeleri yaygın olarak görülür. (*orda, burda, orya, eylánsın, eysini, eyca, ḳotluḫ, zehre* vb.).

Ünlü türemeleri bakımından Türkiye Türkçesi ağızları ile paraleldir (*irejim, istalin, istol, urusça, rusiya, surok*).

Ünsüzlerle ilgili hususiyetler

Ahıska Türkleri ağzında Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklı olarak tespit edilen ünsüzler şunlardır: **ć, Ĉ, ġ, ḫ, Ḱ, Ḳ, Ḱ, K, P̂, P, T̂, ñ, ʦ.**

Bu ünsüzlerden **Ĉ, Ḱ, Ḱ, P̂, T̂** ünsüzleri tonsuz "ç, k, ḳ, p, t" ünsüzleri ile bu ünsüzlerin tonlu karşılıkları olan "c, g, ġ, d, b, d" ünsüzleri arasında yer alan aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüzlerdir. Bu ünsüzlerin, tonsuz patlayıcı ünsüzlere kıyasla nefesli oluşlarından dolayı bir derece tonlu gibi, aşırı patlayıcı oluşlarıyla da tonsuz hissedilmeleri, Ahıska Türkleri ağzı için en ayırt edici özelliklerden biridir. (*Ĉadi, Ĉağ, Çırmiş, Ḱoḫuli, Ḱo*T̂*oş, K̂edel, K̂irK̂át, P̂aça, P̂al, P̂an*T̂*a, T̂ağ, T̂araḫ, T̂oğri, T̂oli* vb.)

ñ ünsüzünün bölge ağzında kullanımı kendine özgü özellikler gösterir. Sınırlı sayıda kelime kökünde kendini koruduğu durumlarda ya bir "g/ġ/k" ilâvesi ile (*añgiyer, çeñküriyer,yeñgi, yüñgül* vb.), ya da ayrışarak "n" veya "g/ġ (> ğ, > v, > y) şeklinde (*ögde, soğunda, soni, puvara, göynan vb.*) kullanılır.

ʦ ünsüzü ise Rusça veya Kafkas dillerinden alınmış kelimelerde karşılaşılan bir ünsüzdür (*lapaʦḳa, ʦahan*, *ʦisip* vb.).

Bölge ağzının ünsüzlerle ilgili dikkat çeken özelikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kelime başı tonsuz arka damak ünsüzü "ḳ-" Anadolu ağızlarında tonlulaşarak "ġ-" ünsüzüne dönüşürken Ahıska Türkleri ağzında yarı tonlu, aşırı patlayıcı "Ḱ-" ünsüzü şeklinde kalır. Bölge ağzında ḳ- > ġ-, Ḳ- tonlulaşması çok nadirdir (*Ḱari, Ḱırḫ, Ḱıriyer, Ḱoyun* vb.).

Eski Türkçe'deki kelime başı ön damak ünsüzü "k-" ünsüzü Türkiye Türkçesinde pek çok kelimede tonlulaşıp "g-" ye dönüşür. Bölge ağzı da bu tonlulaşmalar bakımından genel olarak Türkiye Türkçesi ile uyumludur. Türkiye Türkçesinde

korunarak tonlulaşmayan bazı kelimelerde ise bölge ağzında bazı kelimelerde tonlulaşma görülür (*gemük, gendi*). Türkiye Türkçesinde tonlulaşmış olarak bulunan bazı kelimelerde ise tonsuz şekillerin kullanıldığı görülür. Bu kelimelerden *"kimi"* edatı ile *"köç-"* fiilindeki tonsuzluk kesindir. Bölge ağzının en önemli özelliklerinden biri "-k-" ünsüzünün iki ünlü arasında kaldığında "-k-> -g-" tonlulaşmasının görülmesi; Azerbaycan Türkçesindeki "-k- > -y-", Türkiye Türkçesindeki "-k->-ğ-" sızıcılaşmasına uğramamasıdır.

Ahıska Türkleri ağzında, Türkiye Türkçesi ve Anadolu ve Rumeli ağızlarında özellikle kalın sıradan kelimelerde ön seste görülen "t->d-" tonlulaşmalarının aksine, aşırı patlayıcılıkla beraber görülen yarı tonlulaşma ile tonsuz şekilleri koruma çabası görülür (*Ĵağ, Ĵavar, Ĵolanniyer, Ĵoğri, Ĵavranun, Ĵutiyerduḫ* vb.). Ek başlarında Türkiye Türkçesine göre tonsuz olarak getirilmesi gereken bulunma, ayrılma hâl ekleri ile görülen geçmiş zaman eki, bildirme eki gibi ekler genellikle tonlu ya da yarı tonlu olarak kullanılma eğilimi gösterirler (*açdiler, allahdan, oḫumişdur, yapduği*, *araḫTan, ulaşTursun, yollamişTi, ağaçĴan, uzatĴilar* vb.). "dağıt-, okut-, patlat-, unut-" gibi fillerin son sesi durumunda olan "-t" ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında bölge ağzında genel olarak tonlulaşır (*egledip, oḫudurum, patlada, unudup* vb.).

Türkiye Türkçesine göre kelime başında "p-" olarak bulunması gereken ünsüzler ya aslî şekli korumakla "b-" (*bazar, bahalanmişdur, büşürüp* vb.) ya da Rusça'dan alınan kelimelerde ise aşırı patlayıcı, yarı tonlu olarak "P̂-" şeklinde (*P̂amidor, P̂alto, P̂ılan* vb.) görülür. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi imlâsına uygun, Azeri Türkçesi etkisi olarak değerlendirdiğimiz kelime sonunda –p > -b/-P tonlulaşmalarının izlerine genellikle "–(ı)p" zarf-fiil ekinde ve alındığı dilde "-b" ünsüzü ile sonlanan kelimelerde rastlanır (*açıb, bağlayıb, çekib, cavaP, seváP, nesib,* vb.).

Bölge ağzında, Türkiye Türkçesine göre tonsuzlaşma gibi görülen "gibi, göç-" kelimelerinde "k-", "dik-" fiili ve bu fiilden türeyen kelimelerde, "doku-, dök-, dut" kelimelerinde "t-" ünsüzünün kelime başında korunması kesindir (*kimi, köçmiş, tikán, toḫiyer, töká töká, tut ağacının*). Bazı alıntı kelimelerde kelime

başındaki “d-” ünsüzleri Ahıska Türkleri ağzında tonsuzlaşarak ince sıralı kelimelerde “t-”, kalın sıralı kelimelerde “Ĥ-” olmuştur (*tükán, Ĥuvar*).

“balık, bal” kelimelerinde kelime başında “b-” ünsüzünün tonsuzlaşması karakteristik bir özelliktir *(Ṕaluḫ, Ṕal).*

Ahıska Türkleri ağzında sızıcılaşma olayına karakteristik olarak ḳ > ḫ ve ḳ > ğ ve ġ > ğ değişmelerinde rastlanır. ḳ > ḫ sızıcılaşması kelime başında *ḫızek* kelimesi ile tek ve karakteristik örneğini verir. Azeri Türkçesinde ve Doğu Anadolu ağızlarında olduğu gibi “ḳ” ünsüzü kelime içinde ve sonunda kendini koruyamaz ve sızıcılaşır (*aḫar çay, aḫısḫa, baḫşadur, yaḫın, yoḫarda, artuḫ, savuḫ, Ḱalḫ, topraḫ, zurluḫ* vb.). ḳ > ğ sızıcılaşması bakımndan Türkiye Türkçesi yazı dili ile paraleldir (*ayağın, analuğum, Ḱuyruğuni, toprağa* vb.).ahıskla Türkleri ağzının bir başka özelliği de tamamı yabancı asıllı olan kelimelerin başında görülen ġ > ğ sızıcılaşmasıdır (*ğılman, ğarip, ğamli, ğordban* vb.).

Yer yer görülen p > f sızıcılaşmaları ise Ahıska Türklerinin en azından bir kısmının Terekeme ağzından etkilendiğini gösterir (*aslan kaflanın, cefimdáymiş, devlet hesafına, mektef, mektüf, şifiyonluḫ* vb.).

Türkiye Türkçesinin ince sıralı kelimelerindeki “ğ” ünsüzünün Ahıska Türkleri ağzında “g” olarak kullanılması karakteristik bir özelliktir (*begánmiş, bögüriyer, degirmanda, degişti, eger, kögárıp, sögmedüm, yügüdiyerduḫ* vb.).

Ünsüz değişmeleri ile ilgili bir diğer karakteristik özellik “iste-” fiilinde görülür. Bu fiil bölge ağzında s > ş değişmesi ile kullanılır. Bir diğer yaygın kullanım “herkes” kelimesindedir. (*iştiyer, herkeş*).

Bölge ağzında, alıntı kelimelerdeki kalın ünlülerle kullanılan ince “l” sesi genellikle kalın “l”ye dönüşür (*ahalının, alaḳa, halal, halda, ḳulub* vb.).

Bölge ağzı ünsüz benzeşmeleri bakımından Anadolu ve Rumeli ağızları ile büyük ölçüde ortak özellikler gösterir. En yaygın görülen tam benzeşme “-nl- > -nn-” ve “-rl- > -ll-” benzeşmeleridir (*bunnari, göránnar, şennik, isiniyellár, tallaya, ḫılli, mökKem, massensimiz, yüssek* vb.). En yaygın yarı benzeşme ise “-nb- > -mb-” benzeşmesidir. (*ambar, pambuḫ, tembih, sindi* vb.).

Ahıska Türkleri ağzı ünsüz ikizleşmelerinde bazı sayılardaki ikizleşmeler bakımından Doğu Anadolu ağızları ile paraleldir. (*yeddi, doḫḫuz, sekiz, ottuz*). "aşağı, başına" gibi bazı kelimelerde ikizleşme yaygındır.(*aşşaḫda, başşan*).

Alıntı kelimelerde ikiz ünsüzlerin tekleşmesi bazı kelimelerde karakteristiktir (*haḫıni, tükán, puluḳ, evel, Ḳ̂uvatım, hazetmiyer* vb.).

Ahıska Türkleri ağzında ön seste ünsüz düşmesine, Azeri Türkçesinin başlıca özelliği olan "y-" düşmesine bazı kelimelrde kesin olmamakla birlikte sıkça rastlanır (*yarım ilin içindá, igirmi, üregindán*). İç seste ünsüz düşmesi ise "biriniz, sonra, kalk-, karanlık, serp-, öyle, böyle, yufka" gibi bazı kelimelerde karakteristiktir. (*biriz, sora, Ḳ̂aḫ-, Ḳ̂aranuḫ, sep-/sáp-/sap-, elá, belá, yuḫa* vb.). Kelime sonunda ünsüz düşmesi ise "ola (< oğlan), buğda" kelimelerinde karakteristik, "şey, bir, nasıl" kelimelerinde yaygındır.

Ahıska Türkleri ağzında ön seste "h" ve "y" türemesi bazı kelimelerde karakteristiktir (*haḲ̂ılli, harıḫ, helbet, havli*). Kelime içinde ünsüz türemeleri "h, v, y" türemesi şeklinde görülür ve ayın veya hemze bulunduran Arapça kelimelerde görülür (*sahat, duva, Ḳ̂ayde*). Son seste ünsüz türemeleri ise "m, n, y" türemesi seklinde görülür (*ahan, az bişen, etmeK kimin, abay, babay, Ṫaday vb.*).

Bölge ağzında bazı kelimelerin, normal kullanılışları yanında ünsüzlerinin yer değiştirmesiyle kullanılması da oldukça yaygındır (*baḫşa, eskúḳluği, gösgüná, kimse, surfa, torpaḫ, yarpaḫ, avrat, irali, şarval*).

Ahıska Türkleri ağzında hece kaynaşmaları iyelik 2. şahıs çokluk, iyelik kökenli 2. şahıs çokluk eki, gelecek zaman çekimlerinde teklik 1. sahıs eki almış kelimelerde ve zamir kökenli iyelik 2. şahıs çokluk ekinde karakteristik olarak görülür (*anazinán babaza, biriz, meyvaz, gelduz, getmesez, oḫusaz, başliyácám, tutacam, açınacaḫsız, verniyasız* vb.).

Hece yutumu ise genel olarak ilgi hâli ekinin belli durumlarda kullanılmasında görülür (*baban meselesi, onᴖiçün, sánın baban güci, yengán elindán* vb.).

1. Şekil bilgisi

Bölge ağzında kullanılan yapım ekleri Türkiye Türkçesi ile paralel olup, bazı eklerin tek şekilli kullanımı karakteristiktir.

“evlendir-, sula-, otlat-” fiilleri kurulurken isimden fiil yapım eki olarak “+Ar-” ekinin kullanılması dikkat çeker (*evár-, suvar, otar-*).

Bunun yanında Arapça ve Farsça’dan alınmış bazı yapım eklerinin bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak bulunduğu, bazı kelimelerde ise fonksiyonunu kaybederek aynı fonksiyonda Türkçe yapım ekleri aldığı görülmektedir (*hayvandarçiluḫ, Ḳabristanluḫ*). Bazı yabancı yapım eklerinin varlığı ise kelimelerin Özbek Türkçesinden alınmasına bağlıdır (*iğvager, cāpger*).

Bölge ağzında isim çekim eklerinin kullanımı Türkiye Türkçesi ile paralel olup, bazı eklerin tek şekilli kullanılması, yuvarlaklaşma veya kalınlaşma eğilimi göstermesi dikkat çeker.

Yükleme hâli ekinin “+i” olarak kullanılması karakteristiktir (*altununi, düzüni, savuḫ suyi, sazını* vb.). Yükleme hâli eki teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine geldiğinde eksiz kullanımı bölge ağzında yaygındır (*ana bacıların Ḳoydun kötü günlere, sen gel ḫalḳın yığ* vb.). Ünlü ile sonlanan isimlerden sonra ek ünlüsünün düşüp fonksiyonunun yardımcı ünlüye aktarılarak kullanılması da oldukça yaygındır (*almay, camiy bağladilár, üç ayley* vb.)

Yönelme hâli eki eki bölge ağzında dil benzeşmesinden kaçmayan kullanımlar yanında belirgin bir kalınlaşma eğilimi gösteririr (*dilina, evina, yeriná, eta, eva, yerá, yükletmeyá* vb.). Son sesi “i” olan, “a-i” ünlü dizilisine sahip kelimeler eklendiğinde kalın olarak kullanılır (*Ḳapiya, çarşiya, paraliya* vb). Teklik 2. şahıs iyelik eki almış isimlede yönelme hâli ekinin kullanımı Türkiye Türkçesinden farklıdır (*niyetan, sanın yanan, san elin Ḳarnan Ṫut, umuzan al* vb.).

Bulunma ve ayrılma hâli eklerinin bölge ağzındaki kullanımı kalınlaşma eğilimi gösterdiği durumlar bakımından yönelme hâli ekiyle aynıdır. (*gögda, seneda, gündá, evdá, Ḳapida, yuḫida, ekin tikindan, elindán, herkeştán, Ḳabirdán, mağazindan* vb.). Ünsüzü bakımından ise tonsuz ünsüzlerle biten kelimelerin ardından yarı tonlu veya tonlu şeklinin kullanılması yaygın olarak görülmektedir (*biçenekda, herkeşda, ḲerçTa, cesetTe, yürekde, sinifdan, döşekden, özbekden, yemekTen* vb.).

Kalıplaşmış kelimeler dışında işlekliğini kaybeden “+n” vasıta hâli ekinin yerini Türkiye Türkçesinde “ile” edatının ekleşmiş şekli olan “+lA” almıştır. Ahıska

Türkleri ağzında da durum aynıdır. Ancak bu ağızda "+lA" vasıta eki fonetik değişikliğe uğramış ve "+n" vasıta ekiyle genişletilmiş şekliyle kullanılır. Yalın hâlde ve ünsüzle biten veya iyelik 1. ve 2. şahıs eklerini almış isimlere genellikle "+inan/+inán"; yalın hâldeki ünlüyle biten veya iyelik 3. şahıs eklerini almış isimlere genellikle "+ynan/+ynán" şekilleri getirilir. "+InAn" biçimi, ek başındaki ünlünün ünsüzle biten isimlere "i" ile bağlanması nedeniyle kalın sıralı kelimelerde; "+(y)nAn biçimi de ek ünlüsünün kalınlaşma eğilimi sebebiyle ince sıralı kelimelerde uyumu bozar. (*aḫşaminan, ayağinan, anazinán, babaminán, çininan, elinán, enişteynan, birbiriynán* vb.)

Eşitlik hâli eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi "+CA"dir. Yine bu ekin Anadolu Ağızlarında da karşımıza çıkan genişlemiş "+CAmA/+CAnA" şekillerine de rastlanır.

Bölge ağzında eşitlik ekinin sadece tonsuz ünsüzlü şeklinin kuvvetlendirme edatı "oḳ" veya vasıta eki "+n" ile birleşip kalıplaşarak yönelme hâli eki üzerine gelmesiyle "+A kadar" anlamında zarflar yapan "+çaḫ" ve "+çan" ekleri karakteristik eklerdir (*baştan ayağaçaḫ, gelánaçaḫ, yaşanaçaḫ, aḫşamaçan, ignadan ipinaçan, saat K̂açaçan* vb.).

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin kullanımı Türkiye Türkçesindeki gibi olmakla beraber, üzerine yönelme, yükleme veya ilgi hâli ekleri getirildiğinde bazı farklı kullanımlar dikkat çeker (yönelme hâli ile: *get işán baḫ, K̂arnan verem!, sanın goynán*; yükleme hâli ile: *aç ağzın, ḫalḳın yığ, sanın dilin kesem*; ilgi hâli ile: *baban meselesi, elin altında* vb.). Bölge ağzında, çokluk 2. şahıs iyelik ekinin kullanımı Türkiye Türkçesinden ayrılır. Bu ek "+(I/U)z" şeklinde kullanılır (*çorbazi, evizá, K̂ızız, yolladuğuz, kövüzde* vb.)

Bölge ağzında soru eki "mi" ekinin kalın ve yuvarlak şekilleri kullanılmaz.

Türkiye Türkçesinde sıfat tamlamalarında "buçuk"lu sayıları ifade etmek için bölge ağzında "yarım" (*bir yarım ay*); soru sıfatı ve zarf olarak kullanılan "nasıl" yerine bu kelime yanında "natavur/natou͡r" (*natou͡r adam/ natou͡r yapiyersiz*) kelimeleri kullanılır.

"önce" yerine "ilári/iráli", "az önce" yerine "bayaḫ", "o zaman" yerine "o vahti/ o vaḫıt" kelimeleri zaman zarfı olarak kullanılır.

Ahıska Türkleri ağzında şahıs zamirlerinin kullanımında Türkiye Türkçesine göre fonetik olarak faklılık gösteren önemli özellikler vardır. Bu farklılıklar "sen" zamirinde yoğunluk kazanır. Derlediğimiz metinlerde "sen" ve "sán/san" şekillerinin kullanımı yarı yarıyadır. İlgi hâli veya yükleme hâli eki aldığı durumlarda "senin; seni" ve "sánın/sanın; sáni/ sani" şekillerinin kullanımında üçte iki oranında kök ünlüsünün yarı veya tam kalınlaştığı görülür. Yönelme hâli eki aldığında "ben" zamiri ile birlikte ince sırada kalarak üçte iki oranındaki kullanımla "bene/sene" şeklinde kullanılır.

İşaret zamirlerinde ise Ahıska Türkleri ağzında "şu" zamirini hiç kullanılmaması dikkat çekicidir.

Bölge ağzında kök ünlüsünde kalınlaşma görülen bir başka kelime de "ne" zamiridir. Yalın hâlde iken genellikle "na" şeklinde kullanılır.

Ahıska Türkleri ağzında fiil çekimleri ile ilgili dikkat çeken belli başlı özellikler ise şunlardır.

Şahıs ekleri bakımından çokluk 1. şahıs çekimlerinde görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimleri dışında Türkiye Türkçesinden ayrılır. Şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde "-uḫ", gereklilik çekiminde "-(y)uḫ" eki kullanılır. (*gáluruḫ, aliyeruḫ, baḫacağuḫ, oḫumişuḫ, almaliyuḫ*).

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde "-nIz/+nUz"; emir kipi dışında diğer kiplerde "-sInIz/-sUnUz" şeklinde kullanılan çokluk 2. şahıs eki, Ahıska Türkleri ağzının "nazal n" sesini eklerde hiçbir şekilde korumamasından dolayı ünsüz düşmesi veya erimesine bağlı olarak "-z" ve "-sIz/ -sUz" olarak kullanılır (*górduz mi, iştásaz*; *baḫarsız, görursuz, yapiyersiz, edácaḫsız, bahmişsiz/baḫmişiz, oḫuyasız, almalisiz*).

Bölge ağzında geniz zaman eki Türkiye Türkçesi ile aynı olup bazı fonetik farklar vardır. Bölge ağzında dün ünlü dizilişine sahip ünsüzle biten fiillere "-(I)r" olarak gelmesi gereken geniş zaman ekindeki yardımcı ünlülerin yuvarlaklaşması karakteristiktir (*gelur, meleşúr, yeyilur, verür misin* vb.). "eri-" gibi düz-dar ünlü ile sonlanan fiillerinde son ünlüsü bu kurala uyarak yuvarlaklaşır (*tanurum*). Diğer bir özellik de geniş zaman ekinin bütün şekillerinde görülen güçlü kalınlaşma eğilimidir. (*görmaḫ istarım, edárım, verurum* vb.). "de-" ve "ye-"

fiilerine ise Türkiye Türkçesindeki gibi "–r" şekli doğrudan değil, araya yardımcı ünsüz alarak "(y)ar" ekiyle getirilir (*diyarsın, yiyarsız*).

Şimdiki zaman eki Türkiye Türkçesinden farklılaşan karakteristik eklerden bidir. Ahıska Türkleri ağzında bu ek "-yer" şeklindedir. Yer yer kapalı e'li "-yėr" şekline de rastlanır. "-yir/-ir" şekilleri şekilleri ise tamamen tamamen Azeri Türkçesinin etkisidir. (*ağliyeruḫ, baḫiyersiz, Ţuriyerduḫ, biliyėrsiz*).

Gelevek zaman ekinde sadece fonetik farklılıklar vardır. Ek genel olarak kalınlaşma eğilimi gösterir. Çokluk 1. şahıs çekimlerinde "-Acağuḫ" yanında "-acavuḫ" şekli dikkat çeker (*baḫacağuḫ, binácağuḫ, edacavuḫ,Ḳalduracavuḫ*). Bu değişmenin " ø <v < ğ < k" erimeye dönüşmesi Artvin ilinin bazı ağızlarında "-icoḫ" biçiminde görülür.

Görülen geçmiş zaman çokluk 2. şahıs çekimi "–DIz/-DUz" şeklindedir (*alduz mi, getdiz, oḫuduz*). 3. şahıslarda daima "-Di/-DilAr" şeklinde "i" ile; çokluk 1. şahısta daima "-Duḫ" şeklinde yuvarlak ünlü iledir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki sadece "-miş" şeklinde kullanılır.

İstek çekiminin bütün şahıslarda çekimi işlek olarak vardır. Teklik 1. şahıs daima ince ünlü ile "-(y)em"; diğer şahıslarda daima kalın ya da yarı kalın ünlü ile "-(y)aḫ/-(y)áḫ/-(y)asın/-(y)ásın/-(y)asız/-(y)ásız" kullanılır. Teklik 1. şahıs dışında ince ünlülü şeklinin kullanımı çok nadirdir.

Bölge ağzında gereklilik çekimi "-mAli" eki yanında "fiil-ma+iyelik eki + lazım" ya da "fiil+maḫ + lazım" yapısı ile kurulur.

Bmlge ağzında ek fiilin çekimi görülen geçmiş zaman, "i-" fiilinin güçlü bir şekilde kendini koruması ve düşmeye direnmesi dikkat çeker. Ek fiilin olumsuz çekimi isimlerde "degül" kelimesi ile yapılır.

Fiillerin hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimlerinde ek fiil ekleşerek düşer.

Sıfat fiiller Türkiye Türkçesiyle genel olarak fonetik farklar dışında ortaktır."-An" sıfat fiil ekinin bazı kullanımlarda edilgenlik eki almadan edilgen anlam taşıması; bazen de "-DIk/-DUk" sıfat fiil eki fonksiyonuyla kullanılması dikkat çekicidir (*deyen derman* "denilen ilaç", *ot yığan yer* "ot yığılan yer"; *egládan kimi* "eğlettiği gibi", *Ḳapıyi vuran kimi* "kapıya vurduğu gibi").

“-Araḫ” zarf fiil eki bazı kişilerde rastlanmakla birlikte bölge ağzında çok fazla kullanılmaz. “-(y)Ip/-(y)Up” zarf fiilinin ünlü ile biten fiillere Eski Türkçede olduğu gibi doğrudan “-p” olarak bağlanması ile ilgili dikkat çekici ölçüde rastlanan kullanımlar tamamen Özbek, Kazak ve Kırgız Türkçesi etkisidir. Bazı örneklerde “-(y)ıb” şeklinde tonlulaşması ise Azerbaycan Türkçesi etkisiyledir.

Derlediğimiz metinlerde hiç rastlamadığımız “-(y)IncA/-(y)UncA” zarf fiil eki de Ahıska Türkleri ağzında kullanılmayan eklerdendir.

Yine “-A kadar” anlamında zarflar türeten “-AnAçan/-AnAçaḫ” ekleri bölge ağzının dikkat çeken zarf-fiil eklerindendir (*ėnanaçan, açılanaçan, geçanaçaḫ, gelánaçaḫ* vb.).

Türkiye Türkçesindeki “-DIktan/-DUktan sonra” şeklinde zaman zarfı olarak kullanılan edat grubu Ahısla Türkleri ağzında da kullanılmakla birlikte daha çok bu yapı yerine “-AndAn sora” şekli kullanılır (*açilándan sora, üç gün Ḳ̂alandan sora* vb.).

“-mAdAn” zarf fiil eki yerine bölge ağzında daha çok “-mAzdAn” zarf fiil eki kullanılır (*çıḫatmazdan, gálmazdan, inmázdan* vb.).

Bölge ağzında en çok kullanılan zarf fiil eki olan “-AndA”, bölge ağzında çok fazla karşılaşılmayan ancak Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan “iken/-ken, -Inca, -dığında” zarf fiil ekleri yerine de kullanılmaktadır (*beláynan işliyánda/* bu şekilde çalışınca*, on◡iki yaşım olanda/* on iki yaşımdayken*, bir zaman geçánda/* bir zaman geçince, *vuranda/* vurunca*, oḫiyanda/* okurken*, suvaranda/* sularken, *Ḳ̂arnı ağıranda/* karnı ağrıdığında vb.).

Birkaç örnekte karşımıza çıkan “-mAzyA/ -mAzca/-mezi” ekleri “—mAdAn” zarf-fiil ekinin fonksiyonu ile kullanılırlar (*hele gėtmezce/* daha gitmedem, *babasını görmezye/* babasını görmeden, *sormazya getti/* sormadan gitti, *ḫızmet etmezi/* hizmet etmeden).

“-Duğ + iyelik+ A +görá” yapısındaki sebep bildiren zarflar Türkiye Türkçesindeki “-dığı için” yerine kullanılır (*düşmanluḫ olduğuna göra/* olduğu için, *türk olduğumuza görá/* türk olduğumuz için vb.)

Seslenme ünlemlerinden “ola < oğlan” bölge ağzı için karakteristiktir.

Bölge ağzında tekrar ifade eden "kere/defa" edatları yanında "ağız" ve "dönüm" edatları da kullanılır (*bir dönüm gettim, üç ağız*) . Benzerlik edatlarında ise "kimi" edatı bölge ağzında "gibi"ye nazaran çok daha geniş bir kullanıma sahiptir. "kimi" edatı "kadar" fonksiyonu ile de kullanılır (*bahara kimi, ölene kimi*). Miktar ifade eden "kadar" edatının "*Ḳ̂artın/ Ḳ̂adan*" şekilleri dikkat çeker.

Ahıska Türkleri ağzında devrik cümlelerle çok karşılasılması dikkat çeker. Bu daha çok metinlerimizin anlık konuşmalardan oluşturulmasına, bir ölçüde de Rusça etkisine bağlanabilir.

"ki" bağlacı ile kurulmuş cümlelerin çok fazla olması dikkat çekicidir.

"mi" soru eki ile kurulabilecek soru cümlelerinin vurgu ile eksiz olarak kurulması çok yaygındır.

Ahıska Türkleri ağzının söz varlığı içinde sınırlı sayıda Gürcüce; sürgün sonrasında ise Rusça alıntı kelimeler dikkat çeker. Sürgün öncesinde de belli ölçülerde var olan Azeri ağızları etkisi sürgün sonrası Azerbaycan'a yerleşen Ahıska Türklerinde daha belirginleşir. Özbek Türkçesi etkisi ise bu ülkeye yerleştirilen Ahıska Türklerinde bazı kelimeler alma yanında, özellikle "-p" zarf-fiilinin kullanılmasında dikkat çeker. Kazak ve Kırgız Türkçeleri ise fonetik bakımdan Ahıska Türkleri ağzını etkilememiş ancak sınırlı sayıda kelimeler vermişlerdir.

Bu tespitlerden sonra Aḫıska Türkleri ağzının, Azeri ve Terekeme ağızlarından bazı etkiler görülmekle birlikte bazı yönleri ile Kuzeydoğu Anadolu ağızları, bazı yönleri ile batı ve güneye doğru gidildikçe azalmakla birlikte Doğu Anadolu ağızları ile paralel; sahil kısmı dışarıda kalmak üzere pek çok yönüyle Artvin ili ağızları ve Posof yerli ağzı ile ortak özellikler gösterdiği tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Acar, Turgut, *Artvin ve Yöresi Ağızları*, Atatürk Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1972.

Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Ahıska Dergisi, Ahıska Türkleri Kültür Sanat ve Sosyal Yardımlaşma derneği Yayını, İstanbul. (2001 den bu yana yılda bir veya iki sayı olarak çıkmaktadır.)

"Ahıskalılar ile İlgili Bugüne Kadar Çıkarılan Kanunlar ve Son Durum", *Ahıska Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Bülteni*, Haziran 2001.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil– Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 2. Cilt, Türk Dil Kurumu Yay: 439, Ankara 1998.

Alasania, Guili, "Gürcistan Kıpçakları", Türkler, II. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Aliyev, F. F., *Oçerki Po Leksike Yazıka Turok Kazaxstana*, Alma-Ata 1978.

Aliyeva, Minera, "Ahıska Türklerinin Ağzında Atasözleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/ 2, Güz 2001.

Aliyeva, Minara, "Ahıska Türklerinin Halk Takvimi Üzerine", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, Bahar 2001.

Arat, R. Rahmeti, "Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair", *Makaleler*, cilt I, (haz.: Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yay. 65, Ankara 1987.

Atalay,Besim, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini Endeks*, Cillt IV, TDK Yay.:524, Ankara 1999 (4. Baskı), s. 101.

Avşar, Zakir ve Zafer S. Tunçalp, *Sürgünde Elli Yıl-Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No.73, Ankara 1994.

Aydıngün, Ayşegül Baydar, *Rethinking Ethnic Identity Formation: The Case of The Ahiska (Meskhetian) Turls İn Turkey and Kazakhstan*, The Graduate School

of Social Sciences of Middle East Technical University, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2001.

Aydıngün, Ayşegül, Çiğdem BalımHarding, Matthev Hoover, vd., *Meskhetian Turks-An Introduction to Their History, Culture and Resettlement Experiences*, Center of Aplied Linguistics, Cultural Orientation Resource Center, Culture Profile No. 20, Washington, 2006 (http://www.cal.org/co/pdffiles/mturks.pdf).

Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, Multilingual Yay., İstanbul 1996.

Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şamil*, (çev. S. Özden), İstanbul 1989.

Bala, Mirza, "Gürcistan", İslam Ansiklopedisi, C. 4, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 5. baskı, Eskişehir 1997.

Balım, Çiğdem ve Ayşegül Aydıngün, "Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri", *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay: 528, Ankara 1990.

Barataşvili, Latifşah, Barataşvili, Klara, "Mı-Meshi", *Literaturnaya Gruziya*, № 8 (s. 85-132), № 9 (s. 98-146), № 10 (s. 91- 105), № 11 (s. 150 -181), Tbilisi 1988.

Baydoğan, Mehmet, *Türk Dünyasında Ahıska Türklerinin Yeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütüsü,(yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Elazığ 2000.

Bayraktar, Rasim, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yaşayan Kitaplar, İstanbul 2000.

*Bizim Ahıska***,** (Üç Aylık Kültür Dergisi)¸ S. 1-21, Ankara. (http://www.ahiska.org.tr/arsiv.php)

Bugay, Nikolay F., *Turki İz Meshetii: Dolgiy Put K Reabilitatsii*, Moskova 1994.

Saadettin Buluç, "Telafer Türkçesi Üzerine", *TDAY-B 1973-74*, Ankara 1974.

Buntürk, Seyfettin, *20. Yüzyılda Ahıska Türkleri*, Gazi Üniversiyesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 2005.

Buran, Ahmet, "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler*", II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006*), Erciyes Üniversitesi Yay. No: 155, Kayseri 2007.

Buran, Ahmet, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 600, Ankara 1996, s. 42 (san/ sán).

Buran, Ahmet, "-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı", *TDAY-Belleten 1994*, Ankara 1996.

Buran, Ahmet, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 669, Ankara 1997.

Caferoğlu, Ahmet, "Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri", *TDAY-B 1963*, Ankara 1988.

Caferoğlu, Ahmet, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri", *TDAY-B 1964*, Ankara 1989.

Cikiya, Sergey, "K Nazvaniyo Mesyatsev v Dialekte Turetskogo Yazıka", *Voprosı Tyurkologii*, Baku 1971.

Cornell, Svante E., *Small Nations and Great Powers: A Study of Etnopolitical Conflict in The Caucasus*, Richmond, Surrey, GBR: Curzon Pres Limited, 2000.

Coskun, Ufuk, *Ahiska/Meskhetian Turks in Tucson: An Examination of Ethnic Identy*, The University of Arizona, 2009, (http://www.u.arizona.edu/~ufukc/UfukCoskun_2009%20Ahiska(Meskhetian)_Turks_in_Tucson-Edited.pdf).

Conquest, R., "Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, Ekim 1987, s. 183-188.

Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Balkanlığı Yay., Ankara 2004.

Çağatay, Saadet, "Türkçede ñ~g Sesine Dair", *TDAY- B 1954,* Ankara 1988.

Demir, Necati, *Ordu ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 788, Ankara 2001.

Demiray, Erdinç, *Kepsut ve Yöresi Ağızları*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2003 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Derleme Sözlüğü, I-XII. ciltler, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1993.

Devlet, Nadir, *Çağdaş Türkîler –Ek Cilt-*, Doğuştan Dünümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay., İstanbul 1993.

Devrisheva, Fatima, *Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Doğru, Abdülmecit, "Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, Aralık 1985, İstanbul, s. 131-224.

Eckmann, Janos, "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", TDAY-B 1964, Ankara 1989, s. 35-41.

Eğilmez, Savaş, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası", Türkler, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002

Eraslan, Kemal, *Eski Türkçede İsim Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.

Ercilasun, Ahmet B., *Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay: 797, Ankara 2002.

Ercilasun, Konuralp, "Selçukluların Kafkasya Politikası", *Türk Kültürü*, XXXIII/ 387, Temmuz 1995.

Eren, M. Emin, *Zonduldak-Bartın-Karabük Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay.:686, Ankara 1997.

Ergin, Muharrem, *Azerî Türkçesi*, İstanbul 1981.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997 (4. Baskı).

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997 (3. Baskı).

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basın-Yayın-Tanıtım, İstanbul 2001.

Erten, Münir, *Diyarbakır Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay.: 556, Ankara1994.

Feyzullayev, Balabek, *II. Dünya Harbinde Sürgüne Gönderilen Ahıska Türklerinin Tarihi (14 Kasım 1944 - Kasım 1991)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2003(Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gabain, A. Von, "Codex Comanicus'un Dili", *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev.: Mehmey Akalın), Atatürk Üniversitesi Yay.: 551, Ankara 1979.

Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yay:532, Ankara 1988.

Gemalmaz, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları, I. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yay: 588, Ankara 1995.

Gökbel, Ahmet, "Kıpçaklar/Kumanlar", Türkler, II. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2000.

(Çelik) Gölen, H. Berşan, *Ahıska'nın Elden Çıkışı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 795, İkinci Baskı, Ankara 2003.

Gülensoy, Tuncer, "Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki", *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, Türk Kültürü Araştırmaları Yıl: XXIII/1-2, Ankara 1983..

Gülensoy, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 536, Ankara 1988.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2007.

Gülensoy, Tuncer ve Ercan Alkaya, *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Gülsevin, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yay: 673, Ankara 1997.

Gülsevin, Gürer, *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 814, Ankara 2002.

Günşen, Ahmet, "Göster- ve Görset- Fiillerinin Yapısı Üzerine", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Kayseri 2006.

Günşen, Ahmet, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 745, Ankara 2000.

Gümüş, Nebi, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", Türkler, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Harezm Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültei Yay., Ankara 1997.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1992.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1348, Ankara 1991.

Hacılar, Valeh, "Türkçe Söyleyen Gürcü Âşık-Şairleri", *Bizim Ahıska Dergisi*, (Çev.: Yunus Zeyrek), Yıl 4, S. 10, Bahar 2008.

Hacılı, Asıf ve Aydın Poladoğlu, *Ahıska Türk Folkloru*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Hacılı, Asıf, *Geribem Bu Vetende- Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, Gençlik, Bakı 1992.

Jones, Stephen F.*,* "Meskhetians: Muslim Georgians or Meskhetian Turks? A Community Without a Homeland", *Refugue*, Vol. 13, No. 2, May 1993.

Kalkan, Mustafa, "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri", *Bilig*, S.7, Güz 1998.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Ses Bilgisi,* Kesit Yay., İstanbul 2001.

Karahan, Leyla, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yay: 630, Ankara 1996.

Karahan, Leyla, "Görülen Geçmiş Zaman Eki –dı/-di'nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair", *Türk Kültürü Araştırmaları – Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan*, Yıl: XXVIII/1-2-, 1990, Ankara 1992.

Karahan, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay. Ankara 2004 (7. Baskı).

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 579, Ankara 1994.

Kayabalı, İsmail ve Cemender Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *Türk Kültürü*, S. 126, 1973.

Kazımov, İsmail, *Axısga Türklerinin Dili*, Bakı 1999.

Kırzıoğlu, Fahrettin, *"Ahıskalı 14 Halk Şairimizden Birer Parça"*, *Türk Kültürü*, C. IV, S. 47, 1966.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin *Dede-Korkut Oğuznameleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *Türk Kültürü*, C. VIII, S. 87.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, "Lehçe-i Erzurum Yazmasındaki Halk Sözleri", *TDAY-B 1962*, Anlara 1988.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, "Ne Mesket Ne De Misket: Ahıska Türkleri'dir", *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, Azerbaycan Derneği Yayınları, Sayı 268, Ankara 1989.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Osmanlının Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992

Kıyas, Aslan, *Ahıska Türkleri*, Ankara 1995.

Kocasavaş, Yıldız, *Türkçede Şahıs Zamirleri,* Türk Dil Kurumu Yay.: 848, Ankara 2004.

Korkmaz, Zeynep, "Anadolu Ağızlarında Aslî Ünlü Uzunlukları Hakkında", *TDAY-B 1953*, Ankara 1988.

Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yay: 575, Ankara 2003.

Korkmaz, Zeynep, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 583, Ankara 1994.

Korkmaz, Zeynep, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 582, İkinci Baskı, Ankara 1994.

Korkmaz, Zeynep, "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme , Türk Dili Üzerine Araştırmalar", Birinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yay: 629, Ankara 1995.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yay: 827, Ankara 2003.

Korkmaz, Zeynep, "Türkiye Türkçesindeki –madan/ -meden < -madın/ -medin Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yay: 629, Ankara 1995.

Korkmaz, Zeynep, "uçun/üçün/için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine", TDAY Belleten 1961, Ankara 1962.

Köksal, Abdurrahman, *Bişkek'te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri,* Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Bişkek 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kütükçü, M. Akif, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Konya 2005.

Mızı-Ulu, İsmail, *Merkezi Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru*, (Çevirenler: S. Eliyarlı, M. Abdulla), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

Modebadze, Valeri, "Historical Background of Meskhetian Turks' Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process", *IBSU Scientific Journal*, Volume 3 (2009), Issue 1, s. 113-128.

Németh, Gyula, "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine", *TDAY Belleten 1980-1981*, Ankara 1983.

Nesibli, Yunis, "Orta Çağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", (çeviren: Alesker Aleskerov), Türkler, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Olcay, Selahattin, *Erzurum Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay.:581, Ankara, 1995.

Önal, Ülkü, *Ardanuç – Ahıska Masalları ve Halk Hikayeleri*, Ankara 2004.

Önal, Ülkü, *Ahıska Masalları ve Hikayeleri*, Meneviş yay., Ankara 2008.

Önal, Ülkü, *Ardanuç-Ahıska Manileri ve Türküleri*, Ürün yay., Ankara 2005.

Özbek, Fatih, "Doğu Grubu Ağızlarında Ünlü Uyumlarının Bozulması", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri,*TDK Yay., Ankara 2009.

Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay: 657, Ankara 1996.

Pentikainen, Oskari ve Tom Trier, *Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks,* ECMI Working Peper 21, September 2004. Web sayfası: www. ecmi.de/download/working_paper_216.pdf (Erişim tarihi: Ağustos 2006)

Piriyeva, Sevil, *Ahıska Türkleri Azerbaycanda*, Azerbaycam Milli Elmler Akademiyası, Bakı 2005.

Polat, Fadime, *Şavşat ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Pritsak, Omeljan, "Ermeni Kıpçakçası", *Tarihi Türk Şiveleri*, (çev: Mehmet Akalın), AÜ Yayınları No: 551, Ankara 1979.

Ragibova, İlmira, *Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru*, Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sağır, Mukim, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 582, Ankara 1995.

Sargın, Hakan, *Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Saygılı, Ali, "Ahıska Türkleri'nin Nüfus Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Ülkümüz*, Kommersiyalık Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi Dergisi, Celalabad-Kırgızistan Yıl 1, Sayı 2, Aralık 2004. s. 313-327,

Seferoğlu, Paşali, "Ahıska'da Kış Hazırlıkları ve Yemek Kültürü", *Bizim Ahıska Dergisi*, Yıl 4, S. 9, Kış 2008.

Seferov, Rehman ve Ayhan Alkış, "Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Genel Bir Bakış", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 24, Güz 2008, s. 393-410. (http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s24/seferov.pdf)

Semedli, Elza, "Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı é", *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University Press, Volume 10 – Numbers 3-4, Volume 11 – Numbers 1-4, Volume 12 – Numbers 1-2, 2007-2009. (http://jas-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/43.pdf).

Sümer,Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatları Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999 (5. Baskı).

Şahin, İlhan, "Anadolu'da Oğuzlar", *Türkler*, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Şiraliyev, M. ve R. E. Rüstemov, *Azerbaycan Dilinin Garb Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1967.

Şiraliyev, M., *Naxcivan MSSR-in Dialect ve Şiveleri,* Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1962.

Taşdemir, Tekin, *Türkiyenin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

Talat Tekin, *Ana Türkçede Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yay., Ankara 1995.

Timurtaş, F. Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi***,** İÜ Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2157, İstanbul 1977.

Togan, A. Zeki Velidi, "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi, cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 5. baskı, Eskişehir 1997.

Tuna, Osman N., "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", *TDAY-B-1960*, Ankara 1988.

Turan, Zikri, *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay: 862, Ankara 2006.

Türki, İbrahim (haz.), *Ahıska Türklerinin Tarihi, Edebiyatı ve Aşıklarının Kısa Antolojisi*, Çimkent 2007.

Uramalı, Yusuf, *Gürcistan'dan Sinsi Faliyetler*, (http://ifsa.blogcu.com/gurcistan-dan-sinsi-faaliyetler/364353).

Uravelli, Orhan, "Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü/Meskh Tezi", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994) Bildiriler*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.

Verdiyeva, Hacar Y., "İrevan (Revan) Vilayetindeki Demografik Değişiklikler Üzerine", (çeviren: Bilgehan Atsız Gökdağ), *Türkler*, XIX. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Wimburs, S. Enders ve Ronald Wihman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri", (çev. Eşref Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Ağustos 1987.

Yenisoy, Hayriye Süleyman, *Tarih Boyunca Türk Slav İlşkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, Türk Dil Kurumu Yay.: 709, Ankara 1998

Yunusov, Arif, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", (çev.: Ekin Keskin), *Türkler*, cilt 18, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Yılmaz, Ayfer, "Ahıska Türklerinin Edebiyatına Dair", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 18, Yaz 2004.

Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

Yüzbey, İrade, "Ahıskalı Türkler ve Kültürleri", *Turkish Studies İnternational Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turish or Turkic*, Volume3/7 Fall 2008.

Zeynalov, Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (çev: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993.

Zeyrek, Yunus, *Ahıska Araştırmaları*, Ankara 2006.

Zeyrek, Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara 2001.

Zeyrek, Yunus, "Ahıska ve Ahıska Türkleri", *Türkler*, XX. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

İnternet Kaynakları

http://www.ahiskalim.org/

http://www.ahiska.net

http://www.ahiskalilar.org/portal/index.php

http://ahiskadosyasi.org

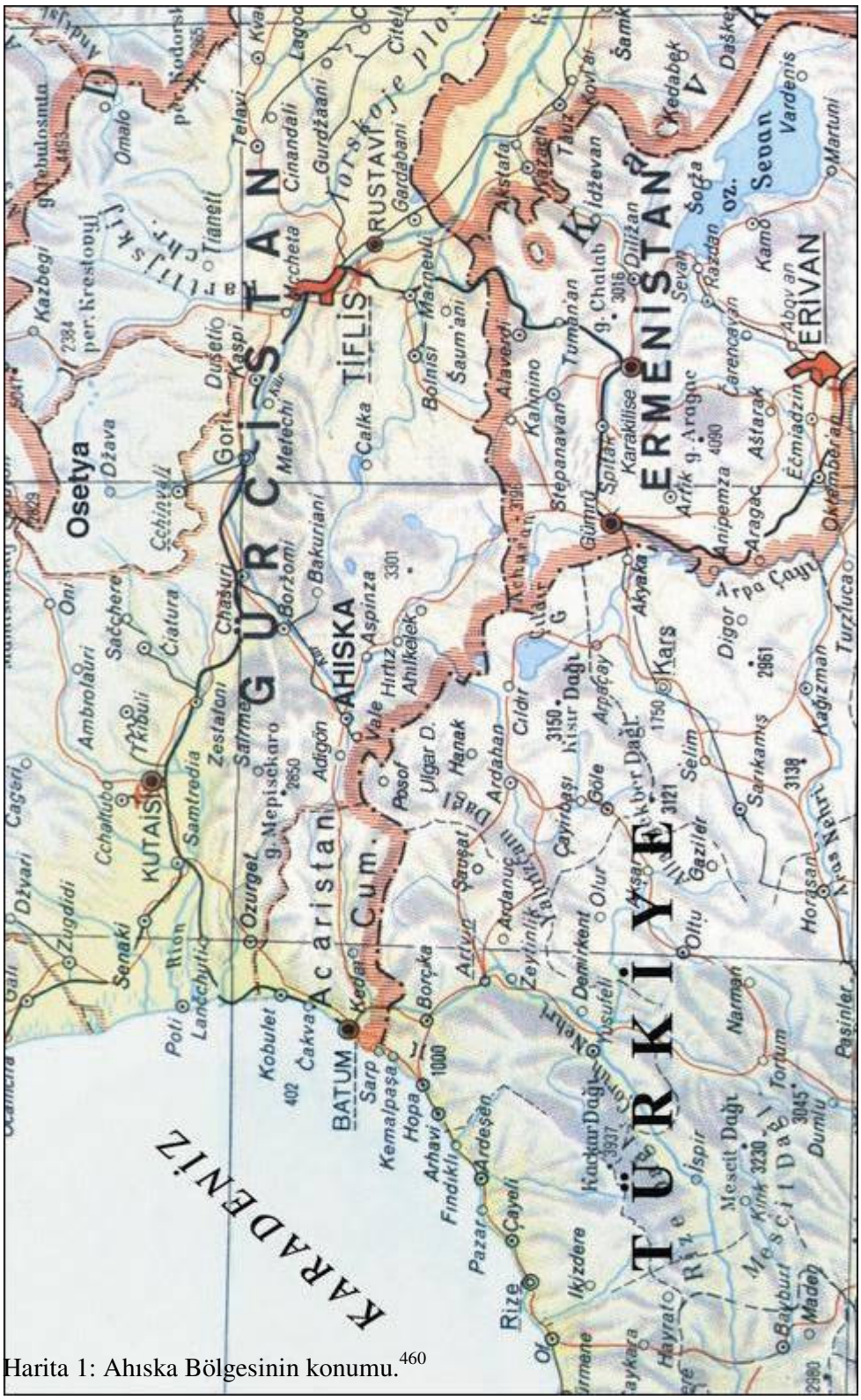
http://ahiskadernegi.com

http://www.datub.eu

http://www.ahiskafederasyon.org

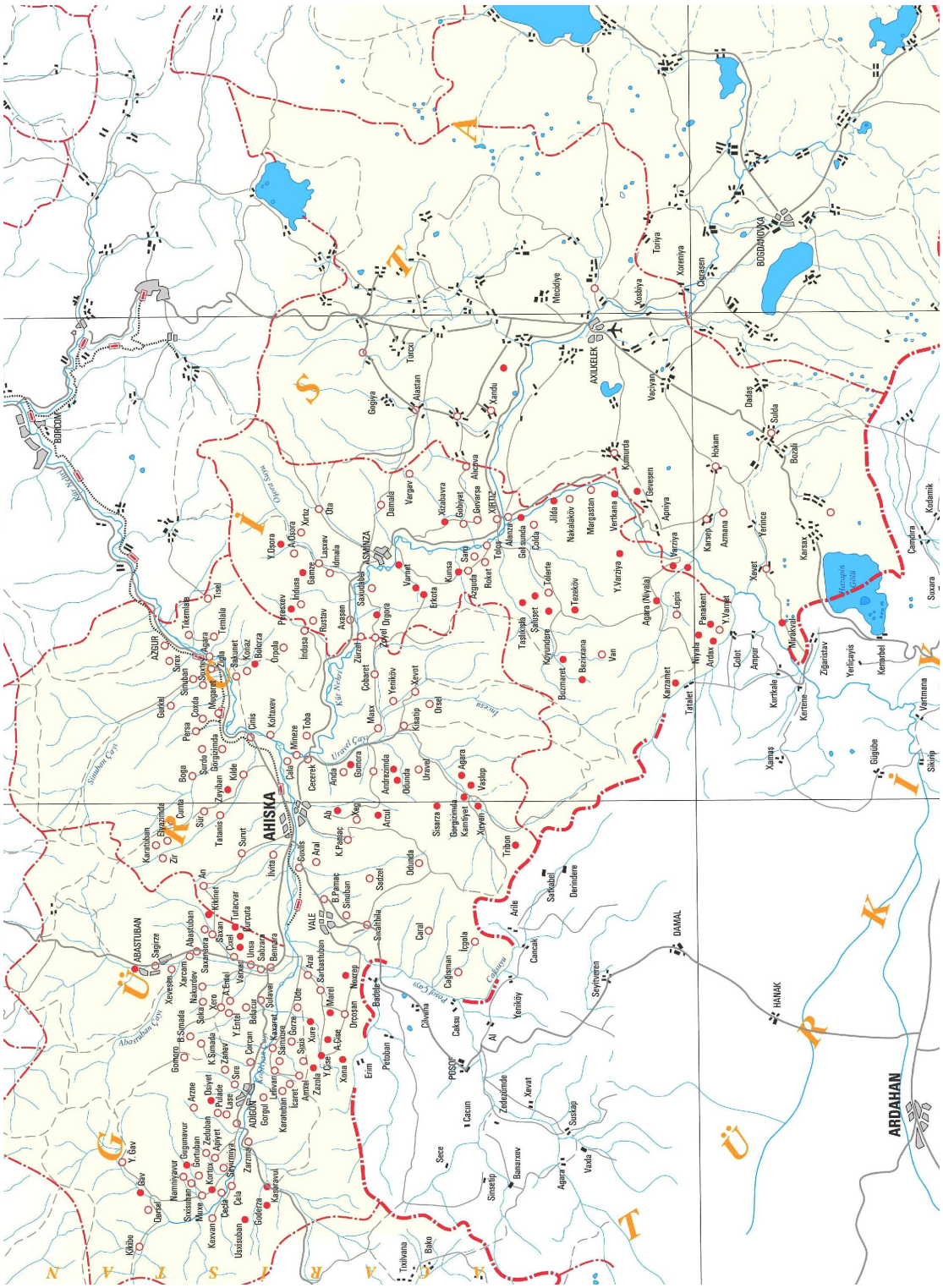
http://www.asuturkiye.org

HARİTALAR ve TABLOLAR

Harita 1: Ahıska Bölgesinin konumu.[460]

[460] www. ahıska.org.tr/haritalar.php

Harita 2: Ahıska Bölgesi ve köyleri haritası.[461]

[461] www. ahıska.org.tr/haritalar.php; *Bizim Ahıska Dergisi*, S.3, Nisan-Haziran 2005 (Arka Kapak)

Harita 3: Atabek Yurdu (Sa-atabago)sınırları[462]

[462] *Bizim Ahıska Dergisi*, S.10, Bahar 2008.; www. ahıska.org.tr/haritalar.php

Harita 4: Osmanlı Devleti'nin Kafkasyadaki sınırları[463])

[463] www. ahıska.org.tr/haritalar.php

SSCB Nüfus Sayımları	İki Sayım Arası Dönem (Yıl)	Toplam Türk Nüfusu
1926	---	137.921
1959	33	35.304
1970	11	78.513
1979	9	92.689
1989	10	207.369

Tablo 1: Sovyet Nüfus Sayımlarına göre Ahıskalı (Türk) Nüfusu[464]

Ülke	Nüfus (1989)	Oran (1989 %)
Özbekistan	106.240	51.1
Kazakistan	49.266	23.76
Kırgızistan	21.294	10.27
Azerbaycan	17.705	8.54
Rusya Fed.	9.926	4.78
Gürcistan	1.372	0.66
Diğer	1.466	0.75
Toplam	207.369	100

Tablo 2: 1989 Sovyet Nüfus Sayımına göre Ahıskalı (Türk) Nüfusu ve yaşadıkları ülkelere göre dağılımı[465]

[464] Saygılı, s. 319.
[465] Nadir Devlet, *Çağdaş Türkîler –Ek Cilt-*, Doğuştan Dünümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 390.

	Nüfus (Bin Kişi)			
	1939	1959	1989	2006
Türkiye	50	75	115	190•
Kazakistan		65	110	170
Rusya Federasyonu	10	75	60	85
Azerbaycan		3	20	50
Kırgızistan		20	30	45
Özbekistan		85	135	25
Ukrayna		4	7	15
Amerika Birleşik Devletleri				10
Gürcistan	175			
Diger Ülkeler	5	8	10	15
Toplam	240	285	437	605

Tablo 3: Ahıska Türklerinin Ülkelere göre dağılımı[466]

• Türkiye'deki sayının 190.000 olarak verilmesi Sovyetler Birliği dağılmada çok önce, Ahıska bölgesinin Rus işgaline uğramasıyla bölgeden Anadolu'ya yaşanan göçle ilgilidir. 1989 tahmini olarak verilen 115.00 kişi, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türkiye'ye gelen Ahıska Türklerinden ayrı tutulmalıdır. Bu grubun nüfus artışı da düşünüldüğünde Türkiyedeki Ahıska Türkleri 50.000 civarındadır.

[466] Rehman Seferov ve Ayhan Alkış, s. 402. (Yazarların tablo ile ilgili notu: Ahıska Türklerinin nüfusu konusunda farklı kaynaklarda değişik rakamlar bulunmaktadır. Bukadar farklı rakamların çıkması, Ahıska Türklerinin 1944 sürgünü ve 1989 Fergana olaylarıyla birlikte, dağınık yaşamaları ve çoğunun bulundukları ülkelerin vatandaşlığına geçmesiyle olmuştur. Ancak elde ettiğimiz farklı kaynaklar (1939, 1959 ve 1989 verileri) Sovyet nüfus sayımlarından elde edilmiş ve bulduğumuz kadarıyla her ülkenin istatistik kurumlarının verilerine dayanarak, Ahıska Türkleri nüfusunu ülkeler çerçevesinde tespit ederek, özellikle 2006 yılı verileri yaklaşık rakamlarla gösterilmeye çalışılmıştır.)

No.	Ülkesi	Kişi Sayısı	Delege Sayısı:
1.	Kazakistan	180 bin	14
2.	Rusya Federasyonu	105 bin	9
3.	Azerbaycan	90 bin	9
4.	Kırgızistan	51 bin	5
5.	Türkiye	50 bin	8
6.	Özbekistan	40 bin	3
7.	Ukrayna	11 bin;	1
8	ABD	15 bin	1
9.	Gürcistan	2 bin	1
Toplam		544 bin	51 Delege

Tablo 4: Ahıska Türklerinin tahmini nüfusu[467]

[467] http://www.dunyaturkleri.org.tr/Haberler.asp?haber=devam&id=293 (Şubat 2011) (Dünya Ahıska Türkleri Birliği'nin 9-10 Şubat 2011 tarihinde İstanbulda yapılan istişare toplantısında bir Milli Meclis kurulması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Meclis 55 delegeden teşekkül edecektir. 4 delege DATÜB başkanının kontenjanı olacaktır. Kalan 51 delege her 10.000 kişi için bir delege olmak üzere ülkelerdeki Ahıska Türklerinin sayısına göre dağıtılmıştır. Ancak katılımcıların isteği üzerine bazı ülkelerden seçilecek delege sayısında istisnalar yapılmıştır.)

METİNLER

Derleme Yeri ve kaynak şahıs **Metin no**

1. "Borç", I.M- Do'sts Films 2003 (Sinema Filmi: Ahıska Türkleri Ağzı ile) **I**

2. İstanbul (Ecem Ömeroğlu: Hevot- Ahıska doğumlu, 1990'a kadar Özbekistan'da, 2001'e kadar Azerbaycan'da, 2001'de bu yana Türkiye'de yaşıyor.) **II-a/b/c**

3. İstanbul (Mehemmed Ömeroğlu: Özbekistan doğumlu, 1990'a kadar Özbekistan'da, 2001'e kadar Azerbaycan'da, 2001'de bu yana Türkiye'de yaşıyor.) **III-a/b**

4. İstanbul (Ganime Ömeroğlu: Özbekistan doğumlu, 1990'a kadar Özbekistan'da, 2001'e kadar Azerbaycan'da, 2001'de bu yana Türkiye'de yaşıyor.) **IV**

5. Bursa (Yusuf Kızı Sultan: Gortuban-Adıgön-Ahıska doğumlu, 1990'a kadar Özbekistan'da, 2001'e kadar Azerbaycan'da, 2001'de bu yana Türkiye'de yaşıyor.) **V**

6. İstanbul (Kazakistan ve Özbekistan'dan sonra 2001'e kadar Azerbaycan'da, 2001'de bu yana Türkiye'de yaşıyor.) **VI**

7. İstanbul (Hasan Emingil Sahan-Adigön-Ahıska doğumlu, sonra 2001'e kadar Azerbaycan'da, 2001'de bu yana Türkiye'de yaşıyor.) **VII-a/b/c**

8. Bursa (Abdulhaluk Fezayil: Özbekistan doğumlu, Türkiye'de yaşıyor) **VIII**

9. Bursa (Gizli kayıt) **IX**

10. Gürcistan (Çaho Nene: Çıhel- Adigön-Ahıska, Kazakistana sürülmüş, şimdi Gürcistan'da yaşıyor) **X**

11. Bursa (Muhammed …: Sinuban-Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Rusya'da yaşamış, şimdi Türkiyede yaşıyor) **XI**

12. Azerbaycan (Ahmed Bayragradov: Zanav-Adigön-Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XII**

13. Azerbaycan (Yusuf Ülfenov: Gügünavur-Adigön-Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XIII**

14. Azerbaycan (Bayram Ali Latifov: Gügünavur-Adigön-Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XIV**

15. Azerbaycan (Müzeyfe Poladov, Rabat- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XV**

16. Azerbaycan (Berat Saidov: Çorçuta- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XVI**

17. Azerbaycan (Seyfat Dursunov: Ushisuban- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XVII**

18. Azerbaycan (Vahid Halidov: Namniyavur- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XVIII**

19. Azerbaycan (Zaheddin Mamedov: Çeçla- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XIX**

20. Azerbaycan (Muhubbi Yunusov: Gomora- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XX**

21. Bursa (Kahraman Kızı Şahsenemk: Ab- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Türkiye'de yaşıyor. **XXI**

22. Azerbaycan (Köşeli Salayev: Asminza- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XXII**

23. Azerbaycan (Sadi Eşrefov: Agigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XXIII**

24. Kırgızistan (Vahida Guseynova: Gobiyet- Asminza- Ahıska doğumlu, Kırgızistan'da yaşıyor. **XXIV**

25. Kırgızistan (Ruzi Gurgenidze: Ahıska doğumlu, Kırgızistan'da yaşıyor) **XXV**

26. Kırgızistan (Zöhre Gasanova: Entel- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XXVI-a/b/c**

27. Kırgızistan (Maral Aliyeva: Uravel- Ahıska doğumlu, Kırgızistan'da yaşıyor. **XXVII-a/b**

"Borç", I.M- Do'sts Films 2003.
Senaryo: Mikayil Afras oğlu
Yönetmen: İbrahim Habibulla oğlu
Yapımcı: Yunus Süleymanhaci oğlu,
Oyuncular: Mikayil Afras oğlu, Rüstem Mürsel oğlu, Kâmil Şehri Süleyman oğlu, vd.

I

İmam: múḫterem cámááti múslimīn! bögúnki vaizimiz niKáh ḫaĶĶında olacaḫ. allah celle celálihu Ĥuranı ázimüşánda buyuruyor ki: /…/ yáᵋ̈ni, "ēy mu'min mislimanlar! áger sizlerin aralarızda ávlenmemiş yāŭt dul Ĥalmiş Ķadīn ve erkeK varᴗisá onlari ávlendürūn, onlari çiftleşTürūn diyá buyuriyir. mübarek hadisinde de rasūli ekrem buyuriyer ki…

Şehri dede: bizim molladan da allaᴗrazi olsun, çoḫ aḫılli oğlan.

Cesim dede: oḫumişdur ömrĭᴗuzun oḫumiş, çoḫ bilimi var. allah gená da artdursun.

Sadri dede: hē! İllah da bögún, ilá gözel vaiz etdi ki.

Şehri dede: hē, sán iráli begánmiyerdīn.

Sadri dede: bögún vallah çoḫ begendim.

Cesim dede: elbet begánürsün ömrĭᴗuzun, çünki hep yüregimizdeki dertlári söyládi, sağᴗolsun.

Sadri dede: egerse dūl, ėrkek Ķadın varᴗisa onlari çiftleştürün demiş kitap.

Cesim dede: ēy, o kitaba Ķurbanᴗolim, hani oğul Ĥızlarımız o kitabi oḫiyerlár mi ki ağniyalār, bilálar, ná diyarsın şehrican?

Şehri dede: o kitabi biz ḫırli oḫuduḫ mi ki oğul Ĥızlarımız da oḫusun. şindᾓ, canımız cennet iştiyer ama günahlarımız Ĥoymiyer.

Sadri dede: haydē, gidaḫ bir yerda oturup dertláşaḫ, ná diyersiz?

Cesim dede: eyvallah, siz gedin oturun. ben gedem ki benim derdim benā yetiyer.

Şehri dede: náᴗoldi cesim?

Cesim dede: ná bilem, keyfim yōḫ, elá başım ağıriyer ki zanasın patliyacaḫ oliyer.

Şehri dede: gēt rahatla, get cásim.

Cesim dede: eyvallah!

Oyuncu 3: gēt, keyfan baḫ.

Şehri dede: sadri, oturup Ķonuşmadan Ĥaçmam. eyĭsī evimizá gedáḫ da işimiza baḫaḫ. ná diyarsın?

Sadri dede: ná diyerim, getsaḫ gedaḫ hayde, işimiza baḫaḫ.

***

Aydın: o͡oh, salamunaleyküm

Köylü: aleykümselám.

Aydın: emi nēᴗediyersin?

Köylü: şukúrlarᴗola.

Aydın: yeni ġazte çıḫtı, oḫun?

Köylü: çoğᴗey, çoğᴗey.

***

Aydın: tuntul nenē!

Tuntul nine: ey!

Aydın: pāra gáldi.

Tuntul nine: ahan gáliyerim, gáliyerim.

Aydın: vaḫtın ḫeyrᴗola T̂unT̂ul nene.

Tuntul nine: sánın vaḫtın ḫeyr aydincan, abelá tez tez gálsánᴗáᴗya hesretlániyeruḫ oğul.

Aydın: bene mi, paraya mi?

Tuntul nine: sene de, paraya da.

Aydın: buyur. para insana K̂ul be! şindi buraya bir imza.

Tuntul nine: gáturᴗoğul.

Aydın: āha, oldi. biz da sizlár üçün çalişiyeruḫ tuntul nene.

Tuntul nine: ömrinán T̂oyasın oğulcan. bu da sene K̂uvvet olsun.

Aydın: nēᴗediyersin tuntul nene?

Tuntul nine: çocuḫlara bişey alursun.

Aydın: sağol. biz de sizláran emekbağıni daha da arturmayi düşüniyeruḫ.

Tuntul nine: biz da sizin ömrünüza duva ediyeruh, sağᴗol.

Aydın: hē, o da laf. gedem ki beni bekliyán da çoḫTur.

***

Mevlüt dede: aydın! nera aydın?

Aydın: ēy mevlüt dede. salamúnaleykūm. keyflár nasıl mevlüt dede?

Mevlüt dede: ola nerdasın? sabaḫtan buyani bunda oturup sani bekliyerim.

Aydın: bunda niya bekliyersin mevlüt dede. içarda beklásan olmaz mi?

Mevlüt dede: ben bundayken unudup geçiyersin da içarda olsan na olur?

Aydın: bögún olmaz yarınᴗolur mevlüt dede. imza at.

Mevlüt dede: gátur. ya tükánsa parā.

Aydın: para tükenmez. hökümetin parasi çoḫtur.

Mevlüt dede: hökümetin parasi çoğ◡isā emeK parami niya biráz artırmiyersı̄n?

Aydın: oni yoḫardakilár halediyerlar. biz bir küçüK adamuḫ mevlüt dede.

Mevlüt dede: san da olacağ◡isan böyük adam ol, böyük adam! küçük adamdan ná çıḫar.

Aydın: gedem ki bu küçüK adami da bekliyanlar var.

Mevlüt dede: aydīn, hele dur dur. paray sayem.

Aydın: say, sāy! düz midür?

Mevlüt dede: düzdür ama azdur.

Aydın: de get…

***

Kazım: gülseren, K̂ız gülseren!

Gülseren: nē?

Kazım: gál da a ondan on yedi on doḫuz açar ver hele.

Gülseren: gendin◡al, ben yemeK yapiyerim.

Kazım: ben çıḫsam a bu düşár da beni ezer K̂īz.

Gülseren: vīy. eláysa dur dur dur. möhkem dur gáliyerim. on◡ikı̄, on dō̄rt, yigirmi.

Kazım: üstüna yaziyerdür K̂ız on yeTdi on doḫuz deyi.

Gülseren: hani ya hiç bulamiyerim.

Kazım: ē◡^{h}ey!

Gülseren: vū̆iy! çıḫtīn?

Kazım: bir tene açari bulamiyersin helbet çıḫarım. vay, cefimdáymiş K̂ız.

Gülseren: vıy, yalancı!

Kazım: get işan baḫ!

Leyla: paraliya baḫma ḳız/ altun boncuḫ taḳma ḳız/ sevdasız ömür olmaz…

Gülseren: K̂ız leylá! baḫ hele, K̂ocan gáldi. bıraḫ şer yazmayi.

Aydın: gál hele.

Leyla: gáldin mi?

Aydın: gáldim. baḫsana sana ná gáturdum.

Leyla: náymiş aydın?

Aydın: baḫ, baḫ begándin mi?

Leyla: bir iyi bişey alaydın ya.

Aydın: bundan ey bişey mi var K̂ız! tavuḫ yeddi ḫazinánün biridür diyerlár. vıy, baḫsanā! gálmazdan bereket vermáya başládi.

Şehri dede: alᴗoğul al.

Çocuk1: aliyerim.

Aydın: ḫalīt, gáĺᴗ^{h}ele, yumurtani al. al sena. yāa, górdun mi?

Çocuk1: gálᴗemi.

Çocuk2: babā! sanın yumurtan güçliymiş he mī, herkeşinkini yeñ͡gdi./…/ gǿrdun mi, benim babamın güci çōḫtur.

Çocuk2: hī sená! benim babamın güci çoḫtur. onᴗiçün iki tene K̂arısi var. sánın baban güci az, onᴗiçün bir K̂arısi var.

Şehri dede: bu sözlári sene kim ógratti oğlūm?

Çocuk1: babay gendi dedi ki güçli adamların iki tene ḳarısi olī^{r}.

Şehri dede: hēy, baban aḫli olsaydi bu sözlári sene oǵradur mi?

Kazım: yetár K̂ız, yetár! sásin kes!

Gülseren: ya beni de ya da oni …

Kazım: ḫadi ola! sánın dilin kesem …

Şehri dede: çocuğun suçi yoḫ! kesilácaḫ dil sánda!

Kazım: hē! zati hep ben suçliyim.

Şehri dede: dógmiyasın!

***

Aydın: ben sene dedim ki savuḫ suyi az iç ola!

Çocuk2: baba ben savuḫ su içmamişim.

Aydın: ya?

Çocuk2: çay içTim da.

Aydın: hay sáni! get deᴗelá. çabuḫ ol ola! vıy, babā! hele yuḫlamiyer misin?

Şehri dede: yuḫi gáliyer mi oğlum?

Aydın: yatıp yuḫlasana, de ki yarı geceleráçan na oturiyersin, şaşarsın. çaPPuḫ ol ola!

Çocuk2: ahan gáliyerim.

/…/

***

Aydın: küçuḫᴗadamdan ná çıḫar dedi. na adamlar var ē… urbalarımız degişildi ama bu çantalar da degişilsē…

Aydın: ōy, násilsin yegán. bi selám edám, bi selám edám benim aslan yegánum. baḫsana ben sená na gátürdüm. çıḴ^{h}miyer çıḴ^{h}miyer. ē͡eh, işte çiḴ̂alat, hazediyersin he mī? vaḫtız ḫeyr◡ola yenge. kezim biráz el ḫarçluği yollamişTi da.

Kazım'ın 2. eşi: bir haftadur gálmiyer, gendü ey midür?

Aydın: eydū̃r, biráz yapilácaḫ arabalar çoḫlandi da onlari yapiyer. bir iki gúna gálur yenge.

Kazım'ın 2. eşi: yā, beni … gená çekiştilár mi?

Aydın: yoğ yenge nayin çekişmási, aşindi gülseren yengeyle eládurlar ki yağ ile P̂āl.

Kazım'ın 2. eşi: oniçún bizi unutmiş megēr.

Aydın: ben da gedem ki işlárım çoḫTur. sağol.

Kazım'ın 2. eşi: selám de.

Aydın: gendü gálür, ben tembih ederim.

***

Kazım: gülseren!, gülseren!, Ḵ̂ız gülseren! rásī̃m, abelá gel.

Çocuk1: nā?

Kazım: get da aban çağır, Ḵ̂ulaḫlari eşitmiyer o Ḵ̂adar sesliyerim da.

Çocuk1: a^{h}an şimdi gediyerim. abā! sani babay çağıriyer.

Gülseren: get o baban de ki onnan sóylámiyerim. boşuna boğozuni yırtmasın.

Çocuk1: baba! abay dedi ki ben oninán sóylamiyerim.

Kazım: de ki bir piyala savuḫ çay versin da sóylamasa da Ḵ̂omdan oyani.

Çocuk1: aba! babay dedi ki bir piyala savuḫ çay versin da sóylamasa da cani cehenneme.

Gülseren: ben üstüme Ḵ̂ari alduğun vaḫti cehennemá attuğun degül miyim? onun adını benim yanımda söyláma diyerim. bu işte çocuḫlara bile … ettin. gená na iştiyersin bendan.

Çocuk1: şimdi babaya gedip na diyem?

Gülseren: get ola sus başım ağrıdi!

Kazım: vıy vıy vıy vıy…

Gülseren: nā̃◡oldi?

Kazım: elimá vurdum./…/ usul, usul◡usul.

Gülseren: acışiyēr?

Kazım: ḫayatım ben‖m.

***

Şehri dede: cásimdán incinmiyáḫ. dostumuzdur. egēr Ḳariyi almişsa gözaydını olsun.

Sadri dede: dostlarından sir gizláyan dost. bu dost degül e!

Şehri dede: ḫele baḫ hele! cásim gáliyer mi ḫele buraya

Sadri dede: belki ġarısını biznán tanışᴗetmáya gáturiyer.

Şehri dede: gáliyer ki iri dostlarımdan gözaydınlari alem. sanᴗisa ondan inciniyersin.

Sadri dede: hē, becáriKliymiş. baḫ ḫelē, birbiriná na gözel uymiş.

Şehri dede: ḫalalᴗolsun cásim.

Cesim dede: ássalamúnaleyḳum dostlarım.

Sadri dede: aleykümüssalam.

Şehri dede: cásīm, yolun şaşurdun mi, gálsana!

Cesim dede: yoḫ canım Ḳardaşlarım, ben yolumi dē͡e şaşurmam, gózlarıma gená işıḫ gáldi. siz gendizá muḲayetli olun.

Sadri dede: ya diyerdin ki başimᴗağıriyer.

Cesim dede: dermeni ki bulunur her dert eylenür ömrĭᴗuzun, şimdi dá ben sizlára duvaciyim, Ṫavranun.

***

Aydın: şeref Ṫadā! gel hele biyani. salamunaleyküm şeref dede.

Şeref dede: aleykümselám, ḫeyurdur inşallah.

Aydın: ḫeyir ḫeyīr. para verecám ḫeyir olmaz mi?

Şeref dede: o daha ey ḫeyurdurᴗa!

Aydın: keyfin eyᴗmidür, nasilsin?

Şeref dede: na olacaḫ, get naḫırā gál aḫora. bu işi da górmasaḫ kimsáya lazumluğum da olmaz.

Aydın: niya elá diyersin. allaha şükür oğul Ḳızların vār.

Şeref dede: ēy áydincan, oğul Ḳızlar sufrayi düziyerlár, her biri gendi odasına gediyer. Ḳāliyerim yalağuz. sufra bene baḫiyer ben sufraya baḫiyerim áydin, nēᴗedem. bişey desām diyerlár “baba ne etmiyeruḫ sene.” ben babama öyle demişsēm oğullarım da bene o sözi diyellár. náyᴗedem şimdi. ná ki tallaya ekársīn

oni da biçársın. ama yalağuzluḫ bi allaha yaḳışur. aydın birez derdimden söyledim de bağışlarsın.

Aydın: bişey degül, sağol şeref dede.

***

Aydın: cásim Ĥadā!

Cesim dede: ey ciğerim buyur gál.

Aydın: emeK paran verem ki gedacaᵾım.

Cesim dede: gál aydıncan gál, yengánᴗelindán bir fincan çay iç, genά gedarsın canım gā́l.

Aydın: salamunaleküm, ey misin?

Cesim dede: şükür allaha, sağol. buyur otur aydıncan.

Aydın: sağol, ē…

Cesim dede: şuşa ḫanīm!

Aydın: eve da gedacam da.

Cesim dede: yoḫ yoḫ.

Cesim dedenin eşi: buyur ağam.

Cesim dede: ağan sene Ḳurbān. misefir gáldi çay gátürür misin?

Cesim dedenin eşi: ḫoş gálmişiz.

Aydın: ḫoş görduḫ. vaḫtiz ḫeyr ola.

Cesim dedenin eşi: her vaḫtiz ḫeyr.

Cesim dede: bizim postacı aydın beg.

Cesim dedenin eşi: çōğᴗey.

Cesim dede: bizim eşimiz şúşa ḫanım aydıncan.

Aydın: pekiy, paran say.

Cesim dede: sana inaniyerim.

Aydın: say cásim Ĥada, şimdi ben gedem ki...

Cesim dedenin eşi: çaya buyurun.

Cesim dede: eyvallaḫ şúşa ḫanım.

/…/

Aydın: allah sene bağişlásın cásim Ĥada.

Cesim dede: bağişládi aydıncan bağişládi, o allaha Ḳurban olim.

Aydın: vāa, gözün aydınᴗolsun.

Cesim dede: aydınlar içindá baban da olsun. /…/ de genά sen yardımci ol. iḫtiyar çağında zorluḫ da çekmesin baban.

***

Kazım: vay benim aslanᴗoğlūm. gel hele gel, gel. hopPā, nasilsinᴗoğlum. baḫ sene na gáturdum. baḫ hele baḫ, aḫan.

Kazım: nasilsin? çocuḫ sevünduğunda göynüná yaz gáldi. sanın göynán bahar bilá gálmadi mi Ḳız?

Kazım'*ın 2. eşi*: yōḫ, Ḳarlar bilá erimadi.

Kazım: niya ki?

Kazım'*ın 2. eşi*: çünkü bir güneşimiz var, o da Ṫağun oyanĭsına çıḫiyer, orada batiyer. bizi unutmuş.

Kazım: elá dema, unutmamişim Ḳız. keyfin ey midür?

Kazım'*ın 2. eşi*: Ḳızım baban de ki biz onnan sóylámiyeruḫ, küştuḫ!

Kazım: niya Ḳızım, benim na suçim var, günáhim ná?

Kazım'*ın 2. eşi*: de ki suçun böyūk, iki terefi barabar tutmiyersin.

/…/

Kazım: Ḳĭrēm? a^{ha} açᴗağzın. gená Ḳĭrēm? oy, vıy vıy vıy vıy vıy…

Kazım'*ın 2. eşi*: ná oldi?

Kazım: Ṗarmağīm.

Kazım'*ın 2. eşi*: … hani baḫem. bişi degülᴗimiş. sabret.

Kazım: usul usul usul.

Kazım'*ın 2. eşi*: sabret. az biᴗşen Ḳaldi. aḫan şimdi oldi. aᴗbu Ṗarmağan nᴗoldi?

Kazım: şimdi iki teref barabar oldi. ḫayatım benim.

***

Alaaddin: bene baḫ, hey! işitmiyer misin? ben eláddinim. gögda bir güneş, yerda bir tene benim. /…/ get, nera gedarsan get. … get, pazara get beni sor. hap taniyerlár. adını unutmiyaḫ diya belá defterlara yazmişdurlar.

Aydın: borca ki alur uçarsın helbet yazarlar ay enişta.

Alaaddin: vūý, āydın, nerdan çıḫtın?

Alaaddinin eşi: gálᴗaydın, násilsin?

*Alaaddin*in oğlu: salamün aleyküm Ṫayi.

Aydın: aleykimisselám. nasılsın yegán?

Alaaddinin eşi: babay ey midür?

Aydın: biz eyuḫ allaha şükür, yetar ki san eyᴗol.

Alaaddinin eşi: biz da eyuğᴗişta. aha, odunumuz da vardur.

Alaaddin: bena baḫ, Ḳıý! Ḳahven yoḫ mi? belá Ṫağ^{h} gibi Ḳaynım gálmiş. belá da Ḳalmaḫ bena borç düşar.

Aydın: san elá boşuna bişelári borç sayma enişta. eysi çocuḫlar ögündaki baba borcuni düşun. şimdi gál, gál da bu ayĭlá yúkúni umuzanᴗal.

Aydın: naᴗoldi enişta?

Alaaddin: bu ayĭlá yuki na ağırᴗımiş aydīn?

***

Aydın: ēy mürsel, işta belá.

Mürsel: düz Ḳarar vermişin, baban eversen çoḫ eyᴗolur.

Aydın: gerçek mi?

Mürsel: he ya. o yaşta yalağuz olmaḫ çok çetindur. çünki oğul oğul yerindā, Ḳız Ḳız yerinda, ama ömür yoldaşın yeri baḫşadur.

Aydın: dūz. bir baḫaḫ. dosti cásim Ṫaday evlándi, görsān, elá çocuḫ gibi seviniyer. çoḫ mutli.

Mürsel: elá mi?

Aydın: ben da babayi elá mutli górmaḫ istarım.

Mürsel: aydīn, Allah niyetan yetürsün. eger yardım lázım isa benά güvenebilirsin.

Aydın: sağol.

Mürsel: aydīn, şimdi ben bacıminán az bişe Ḳonuşem da gáliyerim.

Aydın: ey, geç biza da misáfir olursun.

Mürsel: geçerim inşallah. hayde sağol!

***

Şehri dede: náᴗoldi? bogún keyfin yoḫtur ilḫamcan.

İlham: ē şehri Ṫada, evdá ki Ḳari olmaz, adamın keyfi olur mi?

Şehri dede: gelin nera getdi?

İlham: babasigilá. ben oni dögmedüm, sögmedüm, yani bir sözüme incinip çel çocuği da topladi da getti. üç gúndur da yalağuzum, gecá yuḫliyamiyerim. yani ki evler üstúma devriliyer. yalağuzluḫ da meger neçermiş şehri Ṫada.

Şehri dede: gelin gitmişse babasıgilá getmiş incinmá. bir iki gúna gálacaḫ.

İlham: hani da elá olsa.

Aydın: ō, Ḳolayᴗolsun işlarīz.

Şehri dede: alla razi olsun, sağolᴗoğlum.

İlham: sağolᴗaydın.

Aydın: yorulmadın mi baba?

Şehri dede: yoğ◡oğlum.

Aydın: ná gúzzel T̂analarmiş.

Şehri dede: he yā, góriyersin.

Aydın: osanmadın mi baba?

Şehri dede: hele igná vuriyerim oğlum. sán da yardım◡etsan ey◡olur.

Aydın: hē helbet. hepsine mi igná vuracaḫsın babā?

Şehri dede: he yā oğlum. allah bunnari da insan◡içün yaratmiş. möhkem tut. on◡içün dá bunnara baḫmaḫ bizim bir borcumuzdur oğlum.

Aydın: bizi dá bir borçTan K̂urtar baba.

Şehri dede: kimsáya borcun mi var oğlum?

Aydın: allaha borcimiz çoḫ, ama bir yalağuz babayi evármaḫ borci da var◡imiş. iştá o borçTan K̂urtar baba. eşin biz buluruḫ, yeter ki sán razi ol.

Şehri dede: peki K̂ardaşların na diyar oğlum?

Aydın: ná diyacaḫlar ki baba? hele /…/ yalağuzluḫda yaşaduğan biz senden üzür dilámaliyuḫ.

Şehri dede: keşkem anan ölmásaydi oğlum.

Aydın: /…/ neydaḫ baba. allaḫun yazısi beláymiş.

***

Aydın: yardıma gáldım.

Alaaddinin eşi: vā, na ey! gál◡aydın.

Aydın: K̂olay olsun.

Alaaddinin eşi: alla^{h} razi olsun.

Aydın: ver sápeti. maşallah na gözel almalar olmişdur.

Alaaddinin eşi: yā, gördῡn?

/ /

Alaaddinin eşi: a buraya tök.

Aydın: a buraya tökem mi?

Alaaddinin eşi: usul, usul, yavaş. na ḫáber?

Aydın: diyer ki iḫtiyarlar. yalağuzluḫ bir allaha. babazi evarsaz◡a.

Alaaddinin eşi: ná? şaşurdun mi aydın? olamaz, ráḫmetluḫ anamızdan sora baḫşasi bizá ana olamaz.

Aydın: dῡz. ama doḫḫuz yıl◡oldi, babay yalağuzdur. babayi da ağnamaḫ lazım.

Alaaddinin eşi: niyá? siz varsız ki!

Aydın: biz varuğ◡ama bizim yerimiz ayridur, ağniyer misin?

Alaaddinin eşi: ne, baḫamiyer misiz? baḫamiyersáz gátürün ben baḫarım. ama baḫşasi bizá ana olamaz. ben bu işá razi degülüm.

Aydın: sene ağnadamadım Ḳ̂ız.

***

Aydın: vā! nera kázim?

Kazım: ā^{n} bu arabay yaptım da, baḫem nasi Ḳ̂açiyer.

Aydın: dur, ben da gálēm?

Kazım: hayde gál.

Aydın: aşindi.

Aydın: su çoḫlamiş, he mi? baḫsana.

Kazım: he, gál bi çimaḫ ola. /…/

Aydın: sanın yüregán … ná ki, iki Ḳ̂ariya T̂ayanasın.

Kazım: baḫ, buni düz dedin.

Aydın: kázim,

Kazım: nay ola?

Aydın: babayĭ evarmaḫ lazım.

Kazım: san eyca düşúndun mi ki? aydīn, hele baḫ, babaya ne lazım bu yaşında Ḳ̂ari?

Aydın: o yaşında daha çoḫ lazım. babay evarmaḫ biza borçdur.

Kazım: eláysa evaraḫ. /…/

***

Şehri dede: yıḫılmiyasın Ḳ̂ızım. gálĭn! aydın yuḫliyer mi halā. uyatsana, belki góracaḫ işlári vardur.

Aydın: hayde baba.

***

Tuntul nine: ey◡etmişsiz ki gálmişsiz, buyur. ḫáticeden◡eysini bulamassız.

Aydın: gerçek mi?

Tuntul nine: gerçēK.

Aydın: górsaḫ olur mi?

Tuntul nine: göracaḫ misiz?

Aydın: góstar he.

Tuntul nine: şindi ben baḫem. aydınım gēl.

Aydın: Ḵaḫ baba.

Şehri dede: ben da gálem mi aydın?

Aydın: he gál.

Tuntul nine: hele baḫ buyani. ná gözel Ḵızdur. gençluğunda daha gözel idi. elçilár çoḫ gáldi ama begenmádi heçbirini. soğunda cásime de getmádi.

Aydın: şindi na yapsaḫ ki biza yoḫ demez Ṫuntul nene?

Tuntul nine: elçilárız möhkemᴗolsun, ben da yardım edárım.

Şehri dede: bu işi dostum sadri becarur.

***

Sadri dede: şehri!

Kazım: gáldi.

Aydın: tökün ḫınḴali. salamun aleyküm sadri emi. ey gáldin mi, gál.

Şehri dede: gál sádri.

Aydın: yorulmadın mi?

Sadri dede: yoḫ. oğlum aydın bir çay tök. ḫay sağol.

Aydın: sadri emi, söylásana patliyacaḫᴗolduḫ.

Sadri dede: ḫáticá razı olmadı. eger istesen gene de gidárüm.

Şehri dede: istemez. lázim degül.

Sadri dede: aydın oğlum, elá bir acıḫmişim ki hele bir ḫinḴaĺdan yiyaḫ.

***

Aydın: nera belá ṪunṪul nene?

Tuntul nine: aydın! nayᴗiş görduz oğul!

Aydın: na ḫabar ṪunṪul nene.

Tuntul nine: ola na olacaḫ. yolladuğuz elçi gendüne mi elçilúḫ etTi, babaza mi?

Aydın: ağnamadım?

Tuntul nine: na ağnamaḫ iştár. Ḵuziy vermişiz Ḵurdunᴗağzına ki gendi Ḵızi aldi getTi.

Aydın: gerçek mi?

Tuntul nine: gerçek.

***

Şehri dede: hele orya.

Aydın: babā ḫayde sadri emigilá gedaḫ.

Şehri dede: ya bu?

Aydın: ḫayde, sora gáluruḫ.

Şehri dede: ilḫam, bunnari alursun? bógün gün ey K̂ızdurdi aydın.

Aydın: hē͡e, yolᴗüstidür, geçanda eva girip … sora iştá dayanamasın.

Şehri dede: hē hē! ola aydın! sádri belá işlárdan K̂almazdi ama niya gálmamiş?

Aydın: niya gálmamiş? gedaḫ orda ağnarsın baba!

Şehri dede: naᴗoldi oğlum?

***

Sadri dede: aᴗbu sanᴗüçün. nasīl? aᴗbu üzümleri gendi ellerimle …

Aydın: baḫ ki dostun bu işi nesil becermiş baba?

Şehri dede: hele buna baḫ hele!

Aydın: hayde şimdi, hayde.

Şehr, dede: hö^{y}t! ḫay sani sapıḫ sani!

Sadri dede: şehri, dostum!

Aydın: baba, dur! baba etma!

Sadri dede: dostum dur, ağnamadan…

Şehri dede: hō^{y}t, gál buraya. sandan dostluḫ çıḫmazmiş.

Hatice: ne iştiyersiz ondān?

Şehri dede: gendi biliyer!

Aydın: hayde baba hayde!

Hatice: ne iştediler onnar senden?

Sadri dede: ēh, biráz borcum varᴗidi vermedim de, ona sebep.

***

Aydın: aha, çantalarımız da teze oldi.

Mürsel: he ya. aydın, baban meselesi nayᴗolacaḫ?

Aydın: sóyladımᴗa. şimdi elçiluğa gendüm getmasam olmaz.

Mürsel: sen incinmá. gál ikimiz gedaḫ. hem bizim köydá gedilácaḫ bir iki evlár da var.

Aydın: gerçek mi?

Mürsel: he! elçiluḫ edaruḫ.

***

Müdür: áydın, K̂ardaşım arabayi nata^{v}ur yaptız.

Aydın: naᴗoldi ki?

Müdür: çalışmiyerᴗa!

Aydın: ben bilmam.

Müdür: oyani buyani binmáy biliyer da arabayi ḫırli yapmayi bilmiyer mi?

Aydın: bi yerá binmamişim.

Müdür: ben gendim gördüm. göránnar var.

Mürsel: müdürüm, yitáliyáḫ mi?

Müdür: itálayın.

***

Aydın: mürsel! elçiluğa naᴗvaḫt gidaḫ?

Mürsel: yarın gedaruḫ, bögún ḫalḳın emeK paralarını Ṫağıdaḫ da.

***

Alaaddin: ben eláddinim. gögde bir güneş yerde bir tek ben. herkeş beni taniyer. hürmet Te ediyerlár. biráz başım ağıriyer, başım.

Mevlüt dede: tökēm?

Alaaddin: tō̄k. bu nē?

Mevlüt dede: çāy!

Alaaddin: çay başᴗağrıyi eyetmiyerᴗa!

Mevlüt dede: çoḫ vır vır etma. dē^{y} Ḳaynın gáliyer.

Alaaddin: eláysa ben bunda yōğum.

Aydın: salamunaleyküm. nēᴗdiyersin?

Mevlüt dede: aleykümselám aydın. bekliyerim. paray gáturdun mi ola?

Aydın: he ya! bögún kóyda herkeştán irali san alacan paray.

Mevlüt dede: ay sani sağᴗolasīn, aḫa yani aḫıllandın baḫ. naᴗoldi aydın?

Aydın: çantalar degişilip para mürselde getmiş. ben çapuḫ ona ulaşem, aşindi gálurum.

Mevlüt dede: ē aydın, san da heç aḫıllanmadın, aḫıllanmadınᴗē!

Alaaddin: mevlüt dede! emeK parasi aldınᴗa, şimdi başi eyládaḫ!

Mevlüt dede: ola nayin emeK parasi, aydın mürsel diyána paray çāldurmiş. hem da sora diyer ki çantalarımız degüşülmiş. şimdi naᴗolacaḫ bilmam.

Alaaddin: gedem, Ḳaynatama diyem aḫılli oğlu na iş górmiş.

Mevlüt dede: gēt get, ondan da oyani get!

***

Alaaddin: Ṫuntul nene!

Tuntul nine: ne diyersin eláddin?

Alaaddin: emeK parasi aldun mi?

Tuntul nine. aydın hele gēlmemiş.

Alaaddin: aydıni heç bekleme.

Tuntul nine: niya?

Alaaddin: aydın sizin paralari hāp çaldurmiş.

Tuntul nine: vū, ná diyersin ola!

***

İlham: şehri Ĉadā! şehri Ĉadā!

Şehri dede: haccān!

İlham: evdá misin?

Şehri dede: evdáyim gál, ilẖamcan na ẖabár?

İlham: şey, senin sözün düz çıẖti şerif Ĉada. Ḵari gáldi.

Şehri dede: gözünᴗaydın olsun!

İlham: sağol, babasi gendü gáturdi.

Şehri dede: babasi haḴılli adammiş.

İlham: ey düşünükli Ḵaynatam var benim yā. dedi ki, "köçmiş Ḵız çığdan dişaridür, bir daha benim Ḵapima çel çocuği toplayıp gözyaşinan gálmiyasın. sánın göracaẖ yerin da Ḵalacaẖ yerin da buradur" dedi. şimdi da sözümi elá ey ĈuĈiyer ki, Ḵaẖ desám Ḵaẖiyer, otur desám oturiyer.

İlham'ın eşi: ilhām, ilhām!

İlham: bağışlarsın, ben gedem baẖem hele.

Şehri dede: gēt get.

***

Soyguncular: çantay ver, çantay ver!

Mürsel: neᴗdiyersiz? neᴗdiyersiz! çantay biraẖ!

Soyguncu 1: çaPuẖ olun. Çantay alduz mi?

Soyguncular: alduẖ, sür! /…/

Mürsel: aydın!

Aydın: na ẖabár mürsel!

Mürsel: ulaş, çantami göturdilár!

Aydın: sánınki aẖa, benim çantami göturdilár!

***

Kazım: na ẖabár bilor?

Alaaddin: yetár de Ḵız, ağlama! de ẖala gelin, bi savuẖ su verᴗiçem. içim yaniyer.

Kazım: arağı az içsan için yanmaz enişta!

Alaaddin: bu araẖTan degül.

Kazım: ya?

Alaaddin: bu ḫabari Ṯuysan, savuḫ sular yoḫ, buzlar yutarsun.

Kazım: ná ḫabár, kesmeye mi bişey oldi?

Alaaddin'in eşi: babam nerdá?

Kazım: babay bağdadur.

Şehri dede: yā Ḵızım, sana demiştim ki sevdelenip köçiyersin ama sora gözyaşi töküp gálmiyasın.

Alaaddin'in eşi: ona seváP ağlamiyerim.

Alaaddin: siz elá sanmayin. ben buni heç incidür miyim!

Şehri dede: ya na ḫabár?

Alaaddin: şey, aydın ḫalka verülácaḫ emeK paralarını háp çaldurmiş.

Şehri dede: na diyersin, aydın gendi hani?

Alaaddin: gendi, mevlüt Ṯadaya demiş ki, çántálár degüşüldi da ona sebep mürselin peşiná gediyerim.

Şehri dede: ola hele gendüni görmezden náya işi Ḵabardiyersin?

Alaaddin: yōḫ, ben kimsáya demamişim.

Şehri dede: kázım!

Kazım: ná baba?

Şehri dede: araban geziyer mi?

Kazım: yapsam gezar.

Şehri dede: yap gedaḫ, hay sizin o …

***

Soyguncu: na ḫabar çocuḫ, baban mi ariyersin?

Aydın: yoḫ, babaya Ḵari arıyerim.

Soyguncu: burada ÇuÇul gibi boğarım ola.

Aydın: baḫaḫ hele.

Soyguncu: dedim a ki ÇuÇul gibi boğarım.

Mürsel: aydın, ey vaḫtında ulaştım he mi?

Aydın: sağol. çantaya baḫ.

***

Aydın'ın eşi: nerdaluğun bilsáydım/ ulaşurdum yardıma/ ağır gündá kā̆rolmasam/ ne geregim var yarıma.

***

Mürsel: aydın, baḫ zate bizim kövá gálduḫ, evdá biráz rahatlaruḫ, sora gedersn.

Aydın: ey mürsel, ben daha babami evármamiş heç rahatlamam.

Mürsel: sán hay de, o işi da göraḫ.

Aydın: eláysa gálürum.

Mürsel: hayde, aᴗbundan geçaḫ.

Aydın: sene K̂olay, inmázdan geçiyersin…kövüzde dügún mi var?

Mürsel: hē, áḫmet T̂ayi K̂ızını köçüriyer. ola ki atli gálmiş da şimdi gelini götüriyer.

Aydın: hele baḫ, haydi oraya. belki babamın eşini onda buluruḫ. haydesene.

Mürsel: dūr, ben bu şekildá mi gedácam.

Aydın: olsun, beni kim taniyer ki?

Mürsel: dūr! beni herkeş taniyer.

Aydın: e bişe degül, haydi oraya. baḫsana güleş olacaḫ.

Mürsel: güleş mi oliyer?

Aydın: meydáne çıḫtilár. heyt! yıḫti górdun mi?

Mürsel: gerçek yıḫtı mi? hava duman olmasaydi daha ey górunurdi. hayde şimdi bizá.

***

Mürsel'in annesi: ola oğul, gerçek mi attan düştun ha?

Mürsel: ana diyerimᴗa ki attan yıḫıldım. inanmasan deha aydından sor.

Mürsel'in annesi: düzüni de aydın. gerçektan mi bu attan yıḫılmiş?

Aydın: hē, barabar yıḫılduḫ.

Kazım: aha buymiş baba mürselin evi.

Şehri dede: bunu mi ögrattilár?

Kazım: hē buyᴗimiş.

Mürsel'in annesi: aşındi, aha gáliyerim.

Aydın: gerçek mi attan yıḫıldın?

Mürsel: barabar yıḫılduğᴗa.

Şehri dede: vaḫtız ḫáyrᴗola. oğlum aydın burada midur?

Mürsel'in annesi: her vaḫtız heyr. bundadur, buyurun.

Şehri dede: sağolun. aydın, ná ḫabár oğlum?

Aydın: heç bişe. buyur hele. bişe mi oldi ki baba?

Şehri dede: bizá elá ḫabár gáldi ki ḫalḳın parasını çaldırmışın san.

Aydın: baba sükút. ben sene sora ağnadurum.

Şehri dede: eyvallah gelin eyvallah.

Aydın: sán máraK◡etmá baba. yağnış ağnatmişlár. para da yerinda, çanta da yerinda.

Şehri dede: allah şükūr, şimdi yüregim yeriná oturdi oğlum.

Mürsel'in annesi: çay demle gelin.

Aydın: ağnadın, iştá çantay da gerüya alduḫ.

Mürsel: ohōy emi, hoş gáldın bizim evá, hoş gáldın.

Şehri dede: hoş günüz◡olsun◡oğul.

Mürsel: otur otur, Ḳaḫma.

Şehri dede: eşittim de çoḫ sevindim oğlanlarım. ḫalḲın emeK paralarını ki aldurmamişiz aferin sizá. oğlanlar, bundan sora da işiza muḲiyatli olun.

Mürsel'in annesi: hoş gelduz.

Şehri dede: hoş gördu ḫ.

Mürsel: otur ana.

Kazım: babay niya gálduğuni da unutTi.

Mürsel'in annesi: aydın, oğlum alsana.

Aydın: aliyerim. mürsel, bir daḲḲaya gel.

Mürsel: ná oldi aydın.

Aydın: şey, mürsēl, bişe desem incinmezsīn?

Mürsel: adam dostundan incinir mi?

Aydın: hay sağol! senin de anay yalağuzdur◡a.

Mürsel: ná demağ◡iştiyen şimdi.

Aydın: baḫ mürsel, sen benim babami düşüniyersin, onun eşini bile ariyersin ama gendi anan düşünmiyersin.

Mürsel: yetar◡aydın! babay evarmaḫ Ḳolaydur, anay köçermaḫ na Ḳadar ağır◡olduğuni biliyer misin?

Aydın: ey oğul oğul yerinda, ḳız Ḳız yerinda ömür yoldaşın yeri ayridur diyan sen degül miydin mürsel?

Mürsel: ben buni babay içün söyledüm, anay içün söylemedüm.

Aydın: niya, anay insan degül mi? o da yalağuz günün hasretini açacaḫ bir insana muḫtac◡olduğuni sene diyar mi?

Mürsel: aydın bir de beni düşün. şennik ne diyar, demez mi ki anasını baḫamadi da köçürdi. aydın, ná sán benά buni söylámiş ol, ná ben sándan buni eşitmiş olem.

Aydın: sán şennigin sözüná baḫma, dēy◡oraya baḫ. gördun mi, onnar Ḳonuşanda ná gözel birbirini ağniyerlár. ancaḫ biz birbirimizi ağnamiyeruḫ.

Kazım: vahtiz ḫeyr ola. baba, getmiyaḫ mi?

Şehri dede: gedaḫ oğul.

Mürsel'in annesi: vīy, ayıpluğa! bu oğluzi da onda unutmişuḫ.

Şehri dede: bişe etmaz. āmī̇n, alla şenᴗetsin. sofralarıza bereket versin. bu oğullarımızın dostluğuni ebedi etsin. āmī̇n. eyvallah, sağᴗolun.

Mürsel'in annesi: heç belá olur mi? hele baḫsazᴗa, ḫinḴaĺ yemázdan gediyersiz.

Aydın: kázīm. a buni yerlaşTuraḫ.

Şehri dede: sağolun, allah sizdan razi olsun.

Mürsel'in annesi: belá oldi mi? ey misafir da edámaduḫ.

Şehri dede: incinmáyın. ḫinḴali yemaya gena ayrica gáluruḫ.

Mürsel'in annesi: eláysa uğurᴗolsun.

Müjdeci: gülizar bibi (*Mürsel'in annesi*), müćdá ver müćdá. gözüzᴗaydın olsun.

Mürsel'in annesi: ná ḫabár?

Müjdeci: cevriye baci oğulli oldi.

Mürsel'in annesi: ō! na diyersin ola! sani sağᴗolasın.

Mürsel: dur sene müćden verem.

Şehri dede: gözün aydın olsun.

Mürsel'in annesi: allah razi olsun.

Mürsel: aha sene müćde! çávur atın buyani murat. bas şimdi Ḵamçiy muratçīm!

Mürsel'in eşi: anne, getsene sen de. bu araba gediyer.

Mürsel'in annesi: ben de sizinán gelsem olur mi?

Şehri dede: helbet olur.

Aydın: hayde eláysa. buyurun oturun.

Mürsel'in annesi: sağol aydın.

Aydın: gözünᴗaydın olsun mürsel.

Mürsel: allah razi olsun.

Aydın: mürsel, görmáya gálursun he mī̇?

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Ecem Ömeroğlu
Doğum Yeri ve Yılı: Hevot –Ahıska, 1940
Öğrenim Durumu: İlköğretim (8. sınıf)
Mesleği: Şoför
14 Kasım 1944'te Ahıska - Gürcistan'dan Özbekistan'a sürgün edilmiş. 1989'da yaşanan Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmış (1990), oradan da Türkiye'ye göç etmiş (2001).
Derlemenin Yapıldığı Tarih ve Yer: Ümraniye-İstanbul, 30.01.2007.
Konu: a. Sürgün, Fergana olayları, b. Evlenme ile ilgili gelenekler, c. Ay adları.

II-a

ben ecem ömeroğli. bin doḫuz yüz Ḳırḫıncı senede ḫevot kövündá anadan oldum. aradan birḳaç sene geçmiş ki bilmem, bir zamanın birinde sabaḫınan Ḳaḫsaḫ ki ḫevotta áskerlár yığılmiş, bütün cámaatlári evdán dışari tókiyer. şimdi benim ḫatrimá geldiği odur ki ḫarman diyerlár, şimdi benim annem babam soyliyerdi ki bizi hep ḫarmana yığdilár. edrafimizi bütün áskerlár sardi. kismáyi bir yerá Ḳoyertmiyerdilár. ancaḫ her evdán birʊadam saçildi. dedilár "evizá gedin, bir ayluḫ yemek alabilursuz yola." şimdi bunlari annem babam söyliyordu. ben bunları bilmiyorum. ḫatırıma onlar gáliyer ki benim gözümün ögüná, yadıma o duşiyer ki şimdi ḫevotta olanda, bizim evin ögi, evin ögündá bir direk varʊidi ÎaşÎan. sora Ḳapının ögündá bir küçük su aḫiyerdi. evin bu Ḳırağında yani eve girişte sol táráftá bir ḲaraP̂an o ḲaraP̂anın içindá bilmám bizim mallar, kimin mallari varʊidi. o ḲaraP̂anın yanında ögündá gözümün ögüná gáliyer, bir ağaçÎan, uzun belá bir ağaç Ḳoymişdilár, dedelár oturiyerdi, onda söyliyerdilár. sora evin arḫa táráfında bir taná cávuz ağaci varʊidi, oni belá ey yadıma gáliyer, oni biliyerim. ā iştá belá bizi yığmiştilár orda, hepimizi alıp vagona Îoldurdilár. yadıma gálduği odur ki vagonda da cámaat belá çoḫ sıḫınti yaşiyerdi. ağlamaḫ, sızlamaḫ bunlar belá Ḳulağumın şeysindádur elá. ben da çoḫ onda ḫastalanmişim. yemek gáturiyerdilár. üç dört adamın yemágini benά verip yeduriyermişlár ki bu eylánsın. ama ben dá istifra ediyermişim oni, yani Ḳusiyermişim. dā ráhmetluḫ bir emim varʊidi, yüz on yaşında ráhmete getti, alla rahmet etsin ona, o da aliyerdi beni ki pencereden "ola atın buni, dört beş kişinin haḫḲını yiyer." sora anam Ḳucaḫliyer diyerdi "yoḫ osmancan yoḫ, olmaz bu." iştá gelip özbekistana düştuğum gözumun ögündá. uzun bir şinel geymiş adama ben sarıliyerim ki "üşiyerim, üşiyerim!". baḫ bu söz da yadumdadur. sora bir, at araba diyerlár, at arabanın üstüná bizi oturtdilár, gáturdilár bir yerá. bir evin içiná Îoldurdilár. iştá yavaş yavaş onda geziyerduḫ ama biz gálán sıralarda kövün cámáati yoğʊidi.

diyerdilár ki şindi soyliyerlár “bu ná oldı̄, cámá͡at yoḫ?”. sora vayenli bir adam gáldi yani asker. dedi ki “Ḳorḫmayın, siz gálmazdan iráli bunlara ağnatmişlár ki insan yiyánlar gáliyer.” ona göre cámá͡at Ḳorḫusundan dışari çıḫmiyerdi. sora sora Ḳomşilárımız yavaş yavaş yaḫlaşti. alla razi olsun onnardan, o zaman bizá el uzatTilár. ná ki düz düz. Ḳomşilárımız bizá yemáḳ veriyerdi. aḫıri ac susuz gedup düştuḫ. yatmaya oturmaya yer verdilár. na bilem onlardan kótuluḫ górmamiştuḫ. hep ey, barabar bir millet kimi yaşap gálmişduḫ. iştá ná oldisá birdán iştá, bin doḫuz yüz seksen doḫḫuzda, seksen duḫḫuz iyyun ayının dördüncü tsĭlasında birdán televizórda eşitsaḫ ki türklára hucum◡etmişlár özbeklár. biz şaştuḫ Ḳalduḫ ki bu nátaur olur. onlar türk biz türk, dilimiz diliná uyiyer, dinimiz bir. biz inanmaduḫ ki bu belá bir kino kimi, yani kino dedúğum sinama kimi şeyi bizá görsádiyerlár. yoḫ sora baḫsaḫ ki gettuḫça bu ataşlándi, böyudi, her gün iştá ferğanadan televizórda görsádiyer ki felán yerdá öldürmişlár, felán yerdá canli adama benzin töküp yaḫmişlár. buni bizá hep gözlárinán görsáttilár. sora bir yerdá da şár◡atmişlár ki türklár yani, yani şey çocuḫlar baḫçasi diyer, onda yığıliyer ya anne babasi işá gedánda veriyerlár◡a, orada yani getmiş türklár da özbek çocuḫlarini alıp Çırmiş. sora buni da ögrándilár milisa táráfından, orda milisa diyerlár, milisa táráfından ögrándilár ki bu yalandur, televizórda çıḫti bir Ḳari, orada işliyán işçi, özbeÇḲanın gendi ki “bu yalandur, inanmayın. ben onda işliyerdim, boş geçti gittilár, niyá şer◡atiyersiz bu milletá.” bu da yalana çıḫti. iştá sora kövlára gáliyerdilár, matatskil diyerlár◡a◡ya, matatskildá ḳağıd yazıli atiyerdilár soḳaḳlara ki “çıḫın gedin türklár, eger getmesez sizi yaḫıp yıḳacavuḫ.” bunun Ḳorḫusundan cámaat, herkeş ayağa Ḳaḫdi. nefretlándilár ki “ola bu millete biz ney◡ettuḫ ki?” biz bunnarınan yani olmayan, yani bir pambuḫ ekilán yer degül idi. Ḳamişluḫ, batḲaḫluḫ, bütün oralari ābat◡etdilár güzálcana bunnari, yani tarlay ettilár. bu dövlátá pambuḫ ekiyeruḫ veriyeruḫ, Ḳarpuzuni, Ḳavununi hep türklár ediyerdi. soğan ekiyerduḫ, bazara gedardım hep bizim, ná ki var hep bizdán idi. Ḳartopisi, Ṕamidori her şey bizdán. biz ná ettuḫ? cámáat nefretlánduğuna göre hērkeş gálmiyan da gáldi, gálámiyan da gáldi, yüzde beş pratzint yani faizi Ḳaldi. kimlár Ḳaldi? kim ki çoḫ zengin idi, dedi ki “ben bu zengúnluği nasıl bıraḫem gidem?” gálmadi. óburi da en fuḫarasi, imkáni yoḫ, yani gálmáya parasi yoḫ. bu da Ḳavruldi Ḳaldi orda. aradan bir zaman geçánda televizórda, sora radyolarda cumḫurbaşḳanının yardımcilári diyer ki “cámáat rahat olun, ahan turḳlar getdi, doḫsan beş faizi getdi.” ondan sora sükütlándilár. iştá biz

da Ḳaḫtuḫ o vaḫti azárbaycana dört Ḳardaş gelduḫ oraya. oni da soyliyem oğul. baḫ biz oraya Ḳaḫmağ◡uçun, gáldilár, evlárimizi şeyá aldilár, yani pĭlan diyerlár, Çızmasını aldilár, projesini aldilár. evdáki, na ki evin parasi var, dövlet táráfından para verdilár, ödádilár bize. biz olan yeri soyliyerim baḫ , ağanyovḫ savḫozundan, ben ağanyovḫ savḫozunda yaşamişim ben oni soyliyerim. sora ağaç ekmişduḫ, o ağacın da parasını verdilár. yüzüm ekmişdim, yüzümün parasĭni da verdilár. sora aḫorun üsti, ot yığan yer var◡a, mallara ki ot yığiyeruḫ, onun üsti şifir diyerlár. şifirá na diyerlár ola? şifirlan örtülan her şeyá para verdilár. bunda bizi na ki düz bunda incitmadilár. ama bizim incidánımız o oldu ki ferğana vadisinda yaḫdi yıḫdilár. gózinán góriyerduḫ, benzin sapmiş arabasinán barabar, yani maşinasinan ögúnda yaḫiyer yıḫıyer. bütün küle döndermişdilár. biz ona çoḫ Ḳızduḫ, gözel iş yapmadilár. şimdi ben o ḳatar ógránduğum odur ki hani Ḳonuşiyerduḫ onnan bunnan soylámáda. böyük adamlar yani oḫumişlárinán oturup Ḳaḫdım, ben sóyládım buni danışdım ki “bu nádur maḫsatlari?” onlar dedi ki bunlar onda bir polatif diyán bir birlik başḲani varıdi, yani mafya babası kimi biri, o çövrülüş yapacağ◡ımiş şeyi, dövleti, yani dövletin böyügi olmaḳ iştiyer. ona göre bu olayi Ḳaldurmiş, bir dá bizim türk olduğumuza görá, yani niyá, bizim sahabımız yoḫ, bizá baḫan yoḫ. orda özbekistanda azluḫ, bir avuç millet. gálin bunnara hucum edáḫ, bunnarinán barabar uruslari da Ḳorḫutdilár. uruslara heç bir şey demiyerdilár. ancaḫ yolda gezánda diyerdilár ki “sán da tez◡ikán get ki sáni da türklár kimi edáruḫ.” uruslara diyerdilár. uruslar da bizinán barabar ḳaçTilár. sora bizim gálmamız azárbaycana. ḳonteynır diyerlár yani veş yüklámağ◡içün ḳonteynır. parasız pulsuz góturdilár evá. ḳamazlarınan, yükláduḫ gálduḫ, azerbaycanaçan yolladuḫ. ḳonteynır yol parasını da biz gendimiz ödáduḫ. sora iştá azárbaycana düştuḫ. azerbaycanda da alla◡razi olsun kötülúḫ yapmadilár. onnar da bizi ḳabul◡etTilár. gözelcána bunnar yer verdilár, yani ḳaçġun diyá bizá sahap çıḫtilár. ḳaçġun şeyisi verdilár, ḳĭnişḳasi. işığa para almiyerdilár, evlára para almiyerdilár. gená bişelár, lüġot tanıdilár biz◡üçün. ey yardım da verdilár. Ṫavar verdilár bizá beş tane. sora ameriḳadan mi bilmam nerdán yardım gáliyer, urba, arzaḳ da verdilár zati ḳoliynán belá. sora iştá orda da yaşaduḫ o ki doḫsan altida, doḫsan altınci senedá alla razi olsun ózal turġut, tansu çillerdán da alla razi olsun, ómruni uzun◡etsin, doḫsan altınci seneda azerbaycana gálmiş◡idilár. iclas◡etdilár, onda sóz vermişdi ki çiller “ben siza yardımım bu olur, sizda oḫuyan çocuḫlarız var◡ısa túrkiyáya ben ḳontenjanĭnan góturup oḫudurum.” iştá o sırada ben da

böyüK oğluminan, oğlumdan böyük Ḳızım vardur, bu ikisini yolladum. onda imtihandan geçdilár. Ḳazandilár yigirmi dört tanesi. onnar gáldi, tömeri iskenderunda doḫḫuzᴗay oḫudilár. sora da imtihan verdilár oḫudilár burda. iki bin ikide de gená bir oğlumi yolladım. istanbul universitesinde banḳacıluği biturdi o ki da biz da gálduḫ çıḫduḫ túrkiyeyá.

II-b

sen sual verursun ben cávabını verurum. ağnaturum. oğullarımız ki oliyer, böyiyer oğlanlar. oğlan bir yerdá bir Ḳızi göriyer. ya bir dúgúnda, ya bir çarşida, ya bir bazarda göriyer, ona aşuğᴗoliyer. diyaḫ yani sevdelániyer. gáliyer buni anasına soyliyer. anasına súkúttan soyliyer ki ya belá belá. anasına utansa arḫadaşına soyliyer, arḫadaşı gáliyer anasına soyliyer. anası da oturiyer oğlanın babasiynan "Ḳız herif, bizim oğlan felán adamın Ḳızını iştiyer. gál gedaḫ buna bir elçilúḫ edaḫ." oğlanın babasi getmiyer, Ḳomşusundan, yaḫın arḫadaşlarından ikisini soyliyer buni, yolliyer. yani diyaḫ gettuḫ, áşrefi diyaḫ, onun adını. eşrefin eviná Ḳızını iştámaya. getmezden iráli onda ḫabar yolliyer yavaştan, súkúttan ki "felence gálácağᴗımiş da eván, Ḳabul edár misin bunnari?" o vaḫt biráz ınḳ mınKᴗetti. baḫiyer bu razi oliyer. Ḳaḫiyer gediyer. eger Ḳızın ana babasi da bu oğlana vermaḫ fikrindá varᴗisá, iştása, o vaḫti birinci gún gedanda bunlar sözi açiyer. söz açmazdan iráli yemeK gáliyer. yemagá el vurmazlar elçi gedánlar. yemeK yemázlar. diyerlár ki "buyur buyur" ama diyer ki "ben başḫa ḫeyirli bir işinan gelmişim, yemegizi yiyámam." o diyer ki "buyurun, ná sebebinán gálmişiz, ná ḫeyirli işdur soylayın." o da diyer iştá allahın emrini añgiyer ki "bizim oğlan sizin Ḳıza belá, górmiş begánmiş da biz dá razi góriyeruḫ. sizin Ḳızi, genduzi biz çoḫ sevduḫ. bilduḫ, ögránduḫ ki ey milletsiz, cinssiz" ondan sora bu ana babası haman "yoḫ" demiyer. biráz sózi oyani buyani Ḳaçuriyer. bunnar Ḳaḫiyer gediyer yemeK yemázdan. gená bir kere ḫabar oluniyer, gená gediyer, gená bayaḫki kimi. ikinci kere gedanda diyer ki falan güni yani cuma güni ya cuma ertási güni gálin buyurun, Ḳızın babasi diyer. işte cuma güni yığıliyerlár, dört beş tane oliyerlár, gediyerlár. onda iştá gená allahın adını añgiyerlár. "veriverdin mi?" "veriverdim" diyándan sora yemek gáliyer, yemegi yiyerlár. şerbet içiyerlár. şerbet içánda kim ki şerbeti içmiş, her içán adam cefindán para, kimin yani ne ḳaTar Ḳopiyer üregindán, var beş manat, on manat para Ḳoyiyer o şerbet içán. istiḲanın içiná Ḳoyiyerlár parayi. istiḲan da bardaḳa diyerlár. bu şerbet getúran oğlan, adamlara góturiyer ya, oğlan góturiyer buni. yani bir deliḲanli diyerlár ona.

o siniynán gáturan, şeylárĭni döşüriyer góturiyer. o parayi da kim ki şerbet göturdi o gendiná aliyer. yani ana babasına, Ḳızın saḫabına vermiyer, gendinin oliyer. iştá beláluginan başlaniyer düñgúrluḫ. sora gáliyer bir günün birindá oğlanın babasi oturiyer Ḳızın babasiynan anasiynan, soyliyer ki "ḫangi gününa dügún edaḫ, sizá biz na ḫarç gáturaḫ?" şindi o şeyin insafına bağlidur, Ḳızın ana babassının. o vaḫti diyer "bir mecal gáturursun." na bilem "bu ḳaTar urba gáturursun, bu Ḳ̂aTar para verursun, bu Ḳ̂aTar iştá ḳupe alursun." na bilemᴗiştá hap sayiyer. bu da buni hēp yaziyer. sora reca ediyer Ḳızın babasına ki "düñgür! gál bu işi biraz yüñgúlladaḫ ki benim gücüm yetmiyer buna." yani param azdur benim. o vaḫti o biráz biráz bağışliyer ki buni az gátur, buni az gátur. beláluginan nişanın gúnuni kesiyerlár. nişanda gáliyer oğlan táráfinda bütTūn aḳrabalarını yığiyer. oturiyerlár, maşınasını olan, avftobus diyerlár ya oni, otobusa otutturiyer davul zurnaynan barabar. Ḳ̂arilar da çoğᴗoliyer onun içindá. Ḳ̂arilár da her biri bi şeyi aliyer, hediyá, yani gelinᴗüçün hediye góturiyer. gáliyerlár Ḳ̂ızın eviná, onda yemeK, iş yemāğᴗolsun, içmāğᴗolsun oyūn, gúlgi, davul zurna. sora da Ḳ̂arilaların gáturduği urbalarını çıḫardıp tēk tek górsadiyerlár. "ā ha bu falançanın, alla bu gúna ulaşTursun!" falanı gáturur, filánı gáturur, falandan iştá bir altun, filándan bir kúpe, filánda bir mecál. bu hediyálari veriyerlár. yemağᴗiçmağtan sora bir molla buluniyer. Ḳ̂aç gün geçándan sora oğlanın babası gená gediyer, o evá, Ḳ̂ızın, gelinin eviná. şindi sóyliyaḫ düñgúrigilá. o düñgúrinan oturiyer ki düġuni hangi güni yapaḫ, Ḳ̂izi hangi güni góturacaḫ. şindi oni Ḳ̂onuşiyerlar. diyerlár falan güni. demali yığıliyerlar oğlanın evindá, maḲ̂ar diyerlár ona. maḲ̂ar yığıliyer. iştá olur yüz adam, olur beş adam, onun şeyisi yoḫ. na ki olur, bunnar gáliyer oğlangilá. onda da biraz yemáḲ yiyerlár, Ḳ̂ayfalti ediyerlár. yemegi yiyándan sora az belá bir yüñgül yemáḲ yiyerlár áliyerlár. düñgürgilá, düñgúrgilá gálándan sora böyük yemáḲlar oliyer. istol açıliyer, gózal surfalar Ḳ̂uruliyer. bunda yiyer içiyerlár, oyniyerlár. o gündáken oliyer yani. onda soyliyerlár ki şindi iráli, iráli "saat Ḳ̂açta gálaḫ ya Ḳ̂açta gálinin çıḫardaḫ Kóturaḫ?". o aġnaşıliyer. birbiriynán Ḳ̂onuşiyer. i gená diyaḫ "aḫşaminan saat beştá." gelini otutturiyerlár maşinaya. evel atinan idi, ona atli diyerdilár. şimdi arabalar çıḫTi, juġuli diyerlár ona. gáliyerlar oğlanın evina aḫşaminan. burda da surfa Ḳ̂urulmuş. Ḳ̂urulmiş adáta böyúḲ dügún oliyer oğlanın evindá. iştá saa̲t Ḳ̂açaçan olur, oliyer dördaçan, gecá saa̲t beşáçan. o cámaa̲ata bağlidur. davul zurna çaliyer, yiyer içiyer, gúliyer oyniyerlár orda. toy bitiyer, o arada oğlaninan gálini gúvegá veriyerlár. onda yengálari var. aliyer

Kóturiyer gúvegá veriyerlár. cámaat genà gúliyer oyniyer. dügún Ḳurtulandan sora cámaat Ṫağıliyer. hā! bu arada şabaş vermáḲ var şabaş. şabaş nasıl veriliyer? bir taná siniyá, da o şalın ismini unuttum, sininin ustuna ki açiyerlár, al. sininin ustuna ali açiyerlár a belá gáziyerlár iki adam. biri elindá sini, biri dá para yığiyer. gáliyer sanın yanan, belá gáturiyer, san çıḫardiyersin belá on manat, oburi aliyer bağıriyer ki "ecem saġolsun, allah oni da bu günlára ulaşdursun, ecemdan on manat!" felendan yigirmi manat, felendan ottuz manat. biri dá yaziyer oni. yazıp Ḳurtuliyer, yazandan sora bu deftári veriyerlár oğlanın babasına. yarın birgún ben dügúnolediyerim, çağırdım. açiyer baḫiyer ki "he, ecem ottuz manat vermiş ben gedem Ḳırḫ manat verem." baḫ belá işlár oliyer, dügún bitiyer. *(Düğünlerde sağdıçlık var mı? Sağdıcın görevleri nelerdir?)* oni da ağnatem ben şindi oğul. arabaynan ki gáliyer, gálini arabaya otutturiyerlárıa, iki tánesi çıḫıyer, iki táne deliḲanli gúlaşiyerlár. gúlaşiyerlár, diyem yani şeyıiştiyerlár bunlardan. içindá bir deliḲanli varısa, çıḫıp birini yıḫsa, o gálini vermiya. vermámazluḫ olūr? bir ádattur yani. ama o iki arḫadaş, o gálinin táráfından ikisi çıḫıyer gúlaşiyer. çıḫardiyer düñgúr para veriyer. asıl mana orda gúlaşanda, ḫasım iştiyer ḫasım. unutmiştim. baḫ gelin táráf vermiyer gálini. Ḳoymiyer çıḫmaya da yola, güclü varısa çıḫsın meydana, öbür táráfTan da biri çıḫiyer. e çıḫmiyer da yoḫtur o ádat. he Ḳulaḫ ver. iştá gúláşiyerlar, oğlanun babası da evsaḫapluḫ ediyer, çıḫariyer ikisina da veriyer ki yeter buni burda Ṫatliyá bağliyalım da yoli açın. he ondan sora gáldilar mi çocuḫ ogúna iy atiyer, onnara para veriyerlár. ondan sora gáldi mi şindi oğlanın eviná arabayĭ açacaḫlar, açılmiyer. şofor diyer ki, kim ki gáturdi, "ola bu kilit bozulmiş açılmiyer." gáturiyer ona para veriyerlár o ki hamanıaçıliyer. açilándan sora bir tene ṪaliK Ḳoyiyerlár gálinin ayağının altına enánda. enişteynan iki tene sağduci bacanın üstúnda oturiyer. bacanın üstúnda ellerinda bıçaḫ belá duriyer. ceflárindá da şeker, çerez. o gálin ki eniyer Ṫali Ḳıriyer, mahramalari açiyer cámaat, onnar ondan şeker atiyerlar belá. Ḳanfet diyerlár, Ḳanfeti atiyerlár. eger zenginisa şey atiyer, Ḳuruş, çoḫca aliyer sapiyer ondan. sora işta aliyer evá girdiránda, gálinin biri Ṗal ṪuṪiyer elinda, P̌ali yoḫari súrtiyer gálinin eliynan ki Ṫatli yaşasın. işte belá oğlum. (*Damat bacada kaldı?*) eniştá ki Ḳanfeti sapiyerıa orda, merdivaninan çıḫiyer aḫıri bacaya. biri dá gedip merdivani aliyer. aliyer eniştá enamiyer. o vaḫti diyer ki merdivani Ḳoy enem, ben sene para verácam. iştá parayi aliyer, merdivani Ḳoyiyer. endi mi? şindi sağducilári yani bunun vazifesi eniştáyi Ḳorumaḫ. sora Ṫuvaḫ açıliyer. Ṫuvaḫ

açılmaḫ na demaḫdur? a belá bir táne istoli Ḵ̂oyiyerlár. abelasına, aḫelá. gálini otutturiyerlár oraya. gálinin yüzi órtuḴ̂oliyer. başında bir tavşan Ḵ̂oyiyerlar gálinin. bir sağducisi, solduci yoḫ. sağduci eliná biçaḫ aliyer, gálinin edĭrafında Tolaniyer üç kerre. diyer ki "dilini mi kesaḫ, başını mi kesaḫ?" onda cámaat bağıriyer, "dilini kes, dilsiz olsun." yani gálin biraz iştá Ḵ̂onuşmasını azaltsın, Ḵ̂aynanasinan çoḫ çekişmásın. üç kerre abelá T̂olaniyer, o mahramayi aliyer Ḵ̂oyiyer. son sozunda mahramayi Ḵ̂aldıriyer. ondan da gálin táráfından bir hediyá veriliyer. vazifesi odur ben başḫa vazife bilmám.

II-c

Ḵ̂araḳış, zehmeri, gúcuḴ̂ayi, sorā, mart, abril, mayıs, iyyun, yoḫ yoḫ, kirázayi, ḫarmanayi, bögrümayi, Ḵ̂oçayi. iştá a belá bu Ḵ̂aTar.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Mehemmed Ömeroğlu
Doğum Yeri ve Yılı: Ağanyok köyü- Ğalebe-Taşkent- Özbekistan 1959
Öğrenim Durumu: Üniversite
Mesleği: Mühendis
Derlemenin Yapıldığı Tarih ve Yer: Ümraniye-İstanbul, 30.01.2007.
Konu: a. Köy hayatı, b. Fıkra.

III-a

ben mehemmedᴗömeroğlu. bin doḫuz yüz elli doḫuz doğumluyum. özbekistan Ĉaşkent viláyetinin ğalebe ilçesinin ağanyoḳ kóyünden. bizim yani babalarımız sürgúnda orta asyan Ĉaşkent viláyetinin şeysina, ben orda doğdum böyüdüm. bizim doğduğumuz yer köv yeriydi. bayā gelişmiş, geri değil, gelişmiş kövlerden biriydi. çoḫ zengin kóvdi ya yaşaduğumuz evlár dövlet evláriydi. Ḳalḫoz ki diyer o sistem. işte böyüduḫ, ortaoḳul liseyi bütürdüm. üniversĭteye gettim. Ĉaşkent şehrinde üniversĭteyi oḳudum. esgerluğumi yaptım rus ordusunda. iki yıl idi o vaḫtı. esgerluğumi yapanda da bir küçük detay var. yani son alti ayĭni da avġanistan savaşi varᴗidi orda geçúrdum. o iki yıl içindáydi ben de o esger şeysindá yani bizim dá bir şeyimiz elá oldi. avġanistanda savaş içindá geçúrduḫ. gálduḫ iştá ondan sora üniversĭteyá girdim, oḫudum esgerden sora. sora da iştá gálduḫ gene kóvumuza, başladuḫ çalışmaya. normal çalışmaḫ saatlarıydi iştá sabaḫ saat sekkizdan aḫşam altiya ḳadar. kóv yeriydi, illáki hayvan Ĉutiyerduḫ. mal iki tene üç tene oliyerdi Ĉanasiynán. sora bir tene ya iki tene Ĉavar olabülürdi. yazın çocuḫluğumuzda öğleyáçan gedar oḫurduḫ, evládan sora gelúrduḫ, araba, eşek ḳoşan arabalar varᴗidi, eşek arabasiynan, tırpaninan gedarduḫ ot biçmáya. iştá gúnda bir kere ot gátururduḫ. yaz boyi toparlarduḫ, tayaya yığarduḫ. yani ḳışın malların yemási içún ot yedekte bulduriyerduḫ. yani yığiyerduḫ. beláynan işliyánda sabaḫtan aḫşamaçan işá gediyersin. çocuḫlar ot Ĉaşiyer ya imkán olanda aḫşamın altidan sora ev işlerine baḫiyer, yani evin arḫasında bir döneme yaḳın, yarım ve bir dönem arasında küçük bir baḫçasi oliyerdi. orda da bizim kövün gedişati yüzüm, çoğunda yüzüm ekiliydi, asma ki diyer, ondan. küçük bir yeri dá az bişe Ḳaliyerdi işte domates, ḲarĈopi, soğan da elá bişelári ekmáya. yani bazar günleri işa getmeyán günleri oni baḫıp o bostanda çalışıp meyvalar gendimiz yetişduriyerduḫ. zaten südi yoğurdi inekden aliyerdi. gedip tereyağı almazduḫ, sariyaḫ. çünkü evdeki mallar veriyerdi. südi yoğurdi hep evden oliyerdi. işte geyinmesi şeyisi dışarıdanᴗidi. söyleduğumuz bu ḳadar. evdeki olan hayvanların yani inektür, diyaḫ ki bir tene iki tene, bir buğa oliyer,

illáki onnarın da isimlári varʊidi. Ḳoyardilar iştá yıldızdur, na bilem alabaşdur, odur budur. isimlári illáki varʊidi. şimdi kövdá ki biz aḫora bağlarduḫ Ḳışın. Ḳışluḫ aḫor varʊidi. yazın da ayrica yer varʊidi. yani nasilʊidi yeri? bizim, ben gendi evimi söyliyerim. direklerden iki Ḳatli bişeyʊidi. yani ḲaraP̂an gibi bişey diyerduḫ ona. altına inekler bağlanurdi. baġasi işi varʊidi. üstüne de ot yeri, merek. şindi ön terefi, malların başi bağlanan táráfi, ot ḳoyan yeri, orasına baġa diyeruḫ. altına döşáma, taḫtadan oliyerdi. illáki biraz Ḳuri olsun, biráz da meyilli oliyerdi ki şey olan pisligi aḫsın arḫadan. arḫasında da boşluḫ varʊidi, biráz da betondan tökiyerduḫ, sanasḫal diyerduḫ ona. şeylári gelip oraya biriyerdi, ondan da T̂aşıniyerdi. gedán yeri neráydi, gedán yeri bostanda bir köşa varʊidi, góturup oraya yığarduḫ. aḫpuni yığarduḫ. ineklerin aḫpununi góturup oraya yığarduḫ. o bir yıla yaḫın, iki yıla yaḫın orda T̂ururdi. o içinden gendi gübreye dönárdi. sora oni gena bostanın yüzümler olan yerlárina T̂agidurduḫ. yani baharın yeri belliyanda bel küreginán. orda tĭraḳtor filán yoğʊidi. çünkü yarım dönem bişedür. kimsenin de traktor olamaz, hep dövletinʊidi, hökümetin. özel bişey yoğʊidi. gúz gelürdi, elinán bellerduḫ. yüzümler gömlániyerdi toprağın altına yaturup, baharın açıliyerdi. gena elinan, çapaynan iştá belleniyerdi. ortalarına harıḫ, biz harıḫ diyeruḫ, harıḫ çekülürdi. sora da sulaniyerdi. şindi özbekistan sicaḫ yerdür. diyaḫ ki haftada bir defe, on günde bir defe mutlaḳa şeyi suvarmamız lazım. işta çapaynan sıra tutarduḫ. bögún sıra sene gelür, öbür gún ona. ḳuruduḫça, suvaranda da su giren yer, biraz Ḳuy ḳazırduḫ. oraya tökárdilár o aḫPuni, Ḳaruştururdi. o su aḫpunli su, şeyá çoḫ gúcluḫ etmasın diye yüzümlerin baḫçenin na ki ekilán yerlára sulanurdi. gúzun bellánanda gena o aḫpunli yerá sepilurdi, oninan barabar bellenurdi ki yerin altıynan toprağınan ḳarışsın. yani köv yerimiz bundan ibaret.

III-b

şindi eskiden babam çoḫ soyliyerdi. o aḫlıma gáldi da bu Ḳonuşmanın içinda. şindi bir ağanın evindá bir ḫizmetkárı oliyer. yani, temizligʊişlárina, aḫıra baḫiyer, hayvanlara baḫiyer. evin bir köşásında yatiyer. bir gün da Ḳulaḫ misafiri oliyer ki ağaynan ḫanımi Ḳonuşiyer. ağanın da iki Ḳızi oliyer. diyaḫ ki nalliynan P̂alli, iki Ḳızi oliyer. bunun da güváni ki aḫıri ağa bu ḳadar zahmatıma ağa bene bir Ḳızını verir. bir gün dá Ḳulaḫ misafiri oliyer ki ağaynan ḫanımi soyliyer. “T̂anay mi sataḫ veraḫ parasını, yoḫsa sıpay mi? ḫangisini sataḫ veraḫ da şeyimizi kesaḫ?”.

bu da diyer, “e hēy!” diyer, “ağanın fikri Ĉanaynan sıpada, benim dá telliynán Ĵallidá.”.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Ganime Ömeroğlu
Doğum Yeri ve Yılı: Özbekistan
Öğrenim Durumu: Ortaokul
Mesleği: Ev hanımı
Derlemenin Yapıldığı Tarih ve Yer: Ümraniye-İstanbul, 30.01.2007.

IV

ġanime ömeroğli, gendim ḫevotliyim. ana terefim azğurlidürler. işte anam ráhmetluḫ bir hikáye anlatmişdi. çoḫ da o hikáyeye inaniyerdi gendi de. çünki başından geçúrmişdi. şindi anasının sancilari ki başliyer, siroḫdan azğura gedacaḫ ki anasının evinde doğum yapsın. ama Ḳapiya çıḫanda da náyinan Ḳarşılaşacağını zaten biliyermiş. Ḳar Ḳıyamet, tipi, göz açmağ◡olmiyer. birez gedendán sora baḫmiş ki daha iráliye adım atacaḫ halda degül. iştá o zamanda ögúnda bir atli peydah◡oliyer. atli peydah◡oliyer, anam o zaman üç ya dört yaşlarında olurdu. çocuğun elinden aliyer dá kürkünün içiná otutturiyer. násil ki gáldi, elá da getmási bir oliyer. yani daha da gözükmiyer, neráa getTuği da belli olmiyer. anası da heç rahatsız da olmiyer o durumdan. allahdan gálán bir hikmet gibi gáliyer. iştá yavaş yavaş adımını atiyer, gedácaḫ yeriná da gediyer. Ḳapıyi vuran kimi buni açiyerlár, diyerlár, "máḫbule sen dá gáldīn?" hani şey, orasını ḲaruşTurdum, şey şúşen, "şúşen sen da geldīn?" diyer. işte Ṫutiyerlár buni da içáriye aliyerlár. sora işte onlar da soyliyer ki "Ḳapiya vurdilar, Ḳapıy açsaḫ ki máḫbule Ḳapida Ṫuriyer. bunda bir hikmet var diyá içáriya alduḫ çocuğu ki peşindán şúşán da gálur eláysa. elá duşunduğumiz kibi dá oldi." ondan sora iştá ráhmetluğ◡anam diyerdi ki "ḫıdrellezin atına binmişim ben." esgilár elá soyliyermiş, heç kimseyá kötü niyette bulunmazdi. kimseye beddua etmázdi. Ḳomşilárinan, yaḫınlarinan hep ey Ṫavranurdi. elá da son nefesina kadar güzel günlár geçurdi. yani kimsáya Ḳarşi kótuluḫ yapmamaya hareket ediyerdi, bizlára da oni ögradiyerdi. diyerdi ki "etmáḲ yedurun ki etmáḲ yedursunlar siza da. eylúğ◡edin ki eyluğinan da geri çevursunlar." şubat ayının ikisindá vefat◡etti rusiyada anam. aynı elá Ḳar Ḳıyamat gúni. ama mázarluğa gedanda herkes üstündeki montlarını çıḫardıp, o ḳaTar birdán güneş parliyer ki herkes üzerindeki montlarını çıḫardıp toprağa verip geri dönenden sora gená Ḳış Ḳışluğuni etmiş. yani bu gerçektán da olan hikáyedür. artıḫ hikáye midür gerçek midür oni sizin şeyizá biraḫiyem da ama olan şeylárdur gerçekten de. *(Atasözleri ve beddualar var mı bildiğiniz?)*

var ya ná. “saḫla samani gálur zamani” diyer. sora, “eylüKɔet Ṯaşɔaltuna Ḳoy.” nerdese burdakinen barabardur hep de. aynı anlam Ṯaşiyer ama biráz degişik soylaniyer. “topraḫ sanın başşan!” diyerlár, yani burda belá bişey vardur. isteklü degül ama “onmiyasın!” diyer. “Ḳarnan verem!” dersin, diyerlár aḫıri. aḫlımdan çıḫtı mi vallah her şe silindi. hiçbişe aḫlıma gálmiyer. “Ḳızını dögmiyan dizini dögár!”.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Sultan, Yusuf kızı
Doğum Yeri ve Tarihi: Gortuban -Adigön –Ahıska – 1940.
14 Kasım 1944'te Ahıska - Gürcistan'dan Özbekistan'a sürgün edilmiş. 1989'da yaşanan Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan Azerbaycan'a, oradan da Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış.
Derlemenin yapıldığı yer: Bursa-2006

V

benim adım sultān, babamın adı yüsüf, anamın adı firdevsdür. ben aḫısḫanın ğorban diyán kövünde, ádigön rayonunun ğordban kövünde Ĉoğuldum. bābami, emilárimi, üç Ĉayimi esgere götúrdilár, german savaşına. onların heç biri geri gelmádi. ben baba yetimi olaraḫ dört yaşımda vetenden sürgün oldum. vetenden sürgün olanda bizlere náyᴗetmişselár, hele gená benim ḫatĭramda, o dört yaşımdaki ḫalımda ḳaldi. náyse babamız savaştan gálmádi. gándimizi sürgün etdilár. sürgünᴗedán yeri dá farğananın bir ḳoḳan diyan bir kövláriná bıraḫdilár. ná başizi ağırdem ki o köylárdá biz oḫuduḫ. ayağımızda yoḫ, başımızda yoḫ, üstümüzdá yoḫ. bir ayağımızda Ḳaluş, bir ayağımızda çāruğinán oḳula gettuḫ. üç köv oyani. ama fuḫara da olsaḫ, ac da olsaḫ, oḫūşa çoḫ sicaḫ baḫiyerduḫ. ey oḫumaya ḫareket ediyerduḫ. Ḳardaşlarım da ben de hepimiz de beşinán oḫiyerduḫ, yetim olsaḫ da. bir çentey Ḳardaşlarım degiş dúgiş edip oḫumaya gótururdilár. ben isem gezetelára, mahramalara bağlıyaraḫ gėderdüm. neysá oḫumamız, ben yeddinci sinifi bitürdüm, ey ondan sora, ey oḫiyerdim ama oyanısına dávam etdüremáduḫ. çünki benim abilárim Ḳız Ḳımsı oḫumaz felan fistan diyárāḳ beni yoḫarıya oḫumaya izin vermádilár, oḫiyámaduḫ. ama bir abim birez birez şir yazardi, iy oḫiyerdi ama. beláynán dávam etduḫ. sora biz Ḳĭvasaya, bizim şennik çoḫ olan yerá góturdilár. onda Ĉayilárim varᴗidi. onda az çoḫ birez işledim, çalıştım, ondan beni farğananın Ĉaşlaḫ reyonu diyán yerá, o farğana vaḲiyesindá ḳırğın çoḫ olan yerá ḫayata bağladilár, yani evlándurdilár. onda beş çocuḫ sahabi oldum. ev yaptım eşiminán bárabár, çamurinan, Ĉaşinan gúláşeraḫ. ná başizi ağırdem, ḫayatımı on iki canın içinde, üç görümü kóçüráraḫ, ḳayĭni evárāraḫ gándimi ḫayatıma dávam etdürdüm. onun için dá çocuḫlarımı heppisini oḫuttum. inistütlárdá universitlárdá, teḫniḳomlarda oḫuttum. hatta o şehit olan oğlum bilá oḫumişᴗidi. náysá bin doḫuz yüz sehsen doḫuzunci yil üçünci eyulda belá başımıza çorap örāráḫ bizá ferğana soyḲırğınını etdilár. şindi ben sizá aḫısḫadan çıḫduği vaḫtımi söyliyácám. aḫısḫadan çıḫduğımıza bizi üç yil tirenler

ķuraraḫ, tiren yolu Ḳuraraḫ, ondan sora bizim adam Ḳarımıza tiren yolunu ķurdurup bizi sürgüne dávát ediyerlár. hele ondan iráli üç dönüm bizi talan ediyerlár. hatta elá söyliyerdi anam onlarĭ ki aḫırınci talanda döşeklári töküp ortaya mitillári bıraḫiyerlár, yüñ͡glári. yatmaya şennigin döşegi bile olmiyer, elá aḫvalda Ḳaliyer bizim millet. gená, gená ayağa Ḳaḫmaya başliyerlár, gená bişeylár etmáyá başliyerlár belálüginán. dövlet anam babadan Ḳalan, süriynán Ţavarlar, camuşlar… neyse bin doḲuz yüz kırḫ dördünci yil, on dördünci, ķasım ayının on dördündá bizi sürgüná dávát etdilár. onda kimin babalari var, evinde morbedi olannar birer bişey kesip yola ḫazırluḫ görábildi. ey kimsesi olmiyan, morbedi olmiyannar bişey kesámádilár. benim en böyük abim on iki yaşinda mi, belá oliyer, kesámiyer da, anam ráhmetluḫ, heç unutmiyerim, diyerdi ki ben bir táne oḫlavi bináraḫ, Ḳardaşımi yanına gáturup biçağı el vurduriyer da eláynán kesip bişeylár edip kesiyer Ţavari yol azığiná ediyer. Ḳalan süriynán Ţavarlar, mallar, camuşlar. beláynán hem de o güzel günlárdá bizi sürgün ediyerler. biz de çoḫ yayla seven, Ţağlara gedán milletuḫ. bizim nenelárimiz, dedelárimiz yeñgi yayladan enán vaḫtindá, biz çatan diyeruḫ, çatan demáḫ yani ki çatan yapulurmiş bir ev kimi, onunᴗiçiná gúzda ná yiyácaḫ her şey onᴗiçindá. Ţağdan gelán boçḲalarinán peynirlár, küleklárinán Ţoli yağlar, ayranlar. dünyanın her bir eyluği onᴗiçindá Ţoli vaḫtindá bizi sürgún ediyerlár. sürgúnluḫ başlaniyer. şindi ben sürgúnluḫda olan şeylárdan bir iki misrá şirini diyem şindi:

ezeli terif edecem bizim Ţağlari/ batmaninán yapardilár yağlari/ yüze doḫsana girerᴗidi sağlari/ hürmetleri ele uçan vátánim.

bir uluğ Ţağ idi uçuḫ isvere/ mal Ţavarlar gezerdi kervan/ güller çiçekleri dertlere derman/ yadlara Ḳaldın ğuri ğılman vátánim.

malın gelúr Ḳuyun Ḳuzun meleşúr/ neçe canlar gelúr sanda Ţolaşur/ Ḳız gelinler oynar oğlanlar gülúşur/ davalardın merdi pehlivanı vátánim.

satmaḫ yoḫdur Ţağlarımᴗezeli/ üç ay olurdi cennetimᴗezeli/ güz vuranda yamaçlarımᴗezeli/ parlardı cilvan gülüm vátánim.

şindi bunun hepsini oḫiyem mi? çoḫdur. şindi ben lazımlı yerlárini oḫiyem. şindi şir çoḫ böyükdür. şindi ben lazımlı yerlárini oḫumaḫ iştiyerim.

Ḳırḫbirinci yilda Ḳulağıma gáldi bir sırli sáda/ yığıldi gönül olmadi çada/ bir muḫarif oldi dünyada/ bilmám nerá, nádúr buna çará milletim.

yüzi yetmişi getti benim kövümdán/ onnarin dördi benim evimdán/ ayırdilár ķardaşımdan Ḳavımdan/ yoḫdur bu dertlárá çará milletim.

getti yigitlár, oğullar, ana babalar/ tallada tırpanlar, Ţağda Ḳaldi yabalar/ sóndi ocaḫlar, isinmez sular/ bilmezim gediyerim yad yellerá milletim.

üç ağız bizlárá ḳuyun Ḳazıldi/ üstümüzdán yalan boḫtan dizildi/ ismimizi gelip ruhan yazıldi/ göz vurdilár mala Ţavara türklárin.

gáldi sĭtalindán bir gizli sırli sáda/ daha yoğ◡idi derdimizá dermán/ sürin mislümani heppisin güci/ ermániyá gürciyá Ḳalan vátánim.

gürci Ḳaldi Ţoldi vátáná/ taḫıli güz idi ambari çatana/ ná ḫastaya baḫtilár ná da yatana/ sora bozup Ţaladilár vátáni.

şindi belálúginán ben az az diyácáğım.

yazilan ḫallar gáldi bu aziz başa/ çoḫ düzlári gördu ḫ çoği da meşá/ bu acilári Ḳoydi sovet bizim aziz başa/ dedi allah diyá diyá milletim.

gediyer şindi yolda. şindi dá bir ağzım bizi denizin Ḳırağına yığıp üç gün üç gece, onda, denizin Ḳırağında Ḳalan vaḫtımızda, ondan da bir iki mısra diyácáğım:

dedilár şindi geçŢuḫ urali/ verdi Ḳar ilá tipi borani/ yetúştur imdada ey allahım Ḳurani/ Ḳalduḫ çoḫ sıḫlete misliman milletim.

bu nesil Ţağ◡idi ucadan uca/ ná ay górduḫ ná da ki baḫça/ Ḳalduḫ orada üç gún üç gecá/ basmadın yerá ayağın, yanmiş milletim.

bitten kirden Ḳalduḫ bi‿aman/ ná ateş górduḫ ná da ki ḫamam/ çoḫ ḲasTetdilár bu şirin cana/ Ḳaldi bu ḫallara yarali türk milletim.

şindi başḫa bir şeylárdán söyliyem:

durnam gedár düzüm düzüm/ boyni Ḳanadından◡uzun/ durnam benim iki gözüm/ durnam hasretlárimá selám söyle.

durnam gedár şaşa şaşa/ Ḳanli Ţağlari, bağlari aşa aşa/ hem Ḳavımla hem Ḳardaşa/ Ḳardaşlarıma selám söylá.

durnam gedársin neriyá/ dönüp baḫsana geriyá/ Ḳomşi Ḳızlari gelinlárá/ Ḳomşilárá selám söylá.

ey gedán uçan selvi boyli durnalar/ toyda dügúndá çalunur zurnalar/ niyetim ḫalḲım türkiyeyá yığılsın/ gálmiyán ğarip türklárimá selám söylá.

bu dünya fanidür fani/ özbeklár bizlárá yandurdi cani/ dünki yaşiyan cahil civanlar yoğa çıḫdi/ bögün yaşiyan cahillárimá selám söylá.

ben gediyem yerim yerlárá uçar geder misin?/ uzaḫlardan uzaḫlara köçer misin?/ benim ḫalımi ḫaber verür misin?/ ḫasretlárimá selam söylá.

iki yüz şehit paligonda dostlara Ḳaldi/ yitúrdum aḫlımi ağliyerim… diyerim dá… şindi burasını demiyem yüreğim Ţolar da Ḳızım… yine ḫalk nağmesidür baḫ ha!

ben máḴKemeyá gedán vaḫtimdá beni görán taniyanlar gelip bene bir iki kelime bişey dedilár, ben onnara ḳoşma ḳoştum. şindi ben dört şehit vermiş insanım, fárğana vaḴĬyesindá. bin doḳuzyüz kırḫ birinci yildá, babam, bayaḫ dedimᴗe, emilárım, Ţayilárımi yitürdüm, babam yani ḳahraman olmiş, ḳahraman Ḵızi belá oldim. fárğana vaḴĬyesindá da eşimi, ömeroğullari, adi ömer gendinin, lömengillárdán, elli üç yaşindáydi, diri diri yandurdilár. Ḵaynım ḳırḫınci yılᴗidi o da, eltim. oğlum yigirmi yaşındayidi, adi süleyman idi. dört dene şehiti verdim. diri diri yandurdi, o bizim sevgüli Ḵomşilárimiz. şindi oraya da geleceğım hele. şindi sırasi gáldi da o oğluma yazan şiri oḫuyem ki sene gözel gelsin. baḫ ben máKKemeyá gedándá, şir, geldúḫdan sora yazmaya başladım. ná içün, máKKemedá, allah bená o Ḵadar sabır verdi ki… öldüren ḳatillár on iki taneydi, ḫatta on üç taneydi. onları, Ḵarşımda oturdum ama bir söz diyámadım. diyeydim Ḵaynımın oğli da, benim oğlum da asgerde. bir oğlum gene Ḵaynımin bir oğlinán maḴKemeyá getmişim. özbekların içindá tekçene dört dene türk oturiyeruḫ. ben bişey diyeydim o oğlumi da öldürürlár deyip Ḵorḫumdan, Ḵorḫdum mi, allah mi böyük bene sabır verdi, heç bişey demádım. ondan gelip ben defterimá diyán şiri gendimi zehirlep ezerbeycanın üç nümereli ḫastaḫanásında yatan vaḫtımda, bir revşen doḫtor táráfından tekrardan beni ḫayata Ḵaytardı. onda ḫastaḫanáda yatan vaḫtımda defterime diyán şiri yazdım. izinizinen. bismillahiraḫmaniraḫim ilá başliyácam:

canım yanmiş vaḫtında girdim defterime/ gözlerimde Ḵanli yaşᴗile geldim defterúma/ ğengin baş ile geldim defterúmá/ ğamli günlerimdá içmiştim ecel şerbetin/ yalançi dünyadan, dert elemlerden getmáḫ iştádım/ ey doḫtorlar yol vermádilár getmeye beni/ gená çevúrdilár ğamli gúnlára… Ḵızım ben sáni heç ağlatmaḳ iştámiyerim. baş gálámádi ağlamaḳ sesimá doḫtor/ erestun doḫtori Ḵaravul Ḵoydilár bená… gerçektán elá oldi. otursam oturdi, gezende gezdi/ sabaḫ apḫotunda sóyládi doḫtoruma/ allahıma şükür eyᴗinsanlar çoḫTur/ revşen doḫtorun bená emegi çoḫTur/ ezerbeycándá gence şehrinde/ eyᴗinsanların bizᴗüçün hürmeti çoḫdur/ çoḫ yattım hastaḫanálárda/ heç kimin ölmesin şehit oğli analar ağlamasın/ aylar günler yatsam da gálánım, gedánım yoḫdur/ baḫardım garip pencerelerinde, gözlerimde yaş/ bir oğlumdan başḫa ḫal soranım yoḫtur/ Ḵarnım Ţoli, yarali, geldim defterime/ düşmana Ţoli nefretᴗile geldim defterime/ oturdum düşman Ḵarşimá Ḵarşi/ hiç bişey edemedim geldim defterime/ on iki

çoçuh̲ yetim Ḳoyan Ḳatillárinán/ sudzalında oturdum Ḳarşimdá düşman/ Ḳan içmişdilár, yüzündá yoğ◡idi güman/ bir söz diyámádım yoğ◡idi bendá güman/ ayilemi yütürán vah̲tımda/ geldim sudan içtim içim Ĵoli atáş/ Ḳarnım Ĵoli dert, göz ögúmda düşman/ görmádım onlari ettuği işlárinа pişman/ derdimi söyládım genа ağladım, oturdum yazdım defterimá.

ikinci şirim ben milletime başladım yazdım: ben sözümi eylúginán başliyácám/ eylüklára başın ḳarışsın milletim/ yüssek Ĵağlar aştın geldin milletim/ Ĵağlar Ĵaşlar aştın geldin milletim/ çoh̲ acilár şerbetini içtin geldin milletim/ derya deniz gürcilára töktün malın mülkün çoğuni/ çoh̲ acilár gördün geldin milletim… şindi bu milletim şirim böyüktür. ben bir misra bir misra demek iştiyerim. en acıli günlerimiz bu sözlárdir. şehitlára nenni demişim: genа bah̲ar gáldi güllár açıldi/ sizin gülüz açılmadi yavrular can/ yan◡edrefe güllár saçıldi/ güli açılmadan solanlarıma nenni/ on yıl oliyer onunci bah̲ar/ yazuh̲ sizsiz geçán bah̲arlara/ sizdán sora güli neynerim/ güli açılmazdan solanlarıma nenni/ anan ölsün, senin yigirmi◡alti yaşan/ ná acilar yazılmışdi bu civan başan/ ana baciláriн Ḳoydun kötü günlere/ ḳurtulmaz dertlere Ḳoydun nenni/ teze löbiya sicah̲ etmek sever◡idin/ ciger áh̲rábáyi görmey◡üçün ever◡idin/ her eylúgi gözümde Ḳalanlarıma nenni… bu nenni dá belá çoh̲dur, ben az az demáğ◡iştiyerim. şindi de bunda genа benim milletime bağışlanan yaralı bülbüldür bu. bu da sazı Ḳalmışdi oğlumın, Ḳırmışdilár da ona bağışlamışım. bunlar nádur oğul, on beş dene yazı defterlerim var. anḲaraya getti bunları ben tecrüme etTürdüm. yaralı bülbül: genа sabah oldi öter bülbüller/ ötme bülbül ötme yaraliyim ben/ bülbül ne yatarsın çuh̲uruvada/ yavrun◡ara bulamadi yuvada/ ötme bülbül ötme gövlüm şen degül/ bülbül gedersin gezdin gördün mi/ ğarip türklárımın h̲alından h̲aber sordun mi/ yaralanmiş yatiyellár her biri her yerdá/ ağlatma bülbülcan gövlüm şen degül/ ná ih̲tiyara bah̲tilár bülbülcan/ ná da oğlan ná da ki civan Ḳızlara/ neçá revşan velileri neynedin/ ağ◡ali, süleyman yedi başıni/ ötmá bülbül, ağlatma bülbül gövlüm şen degül/ çoh̲ ázizlárimizdán ayırdilár/ ná birbirimizdán ávlátlardan ayırdilár/ Ḳovum Ḳardaş arama bulamasın/ belá biri urusettá biri bah̲şa yerdá Ḳaldi/ ötmá bülbül ötmá gövlüm şen degül. bunlar o kitaplarıma da yazulmişdur. şindi ben oğlumın sazıni Ḳırmışdilár, o şehit olan oğlumın. ondan da bir◡iki misra, oni demáğ◡iştiyerim: yapdugi evlerindá gözüm Ḳaldi/ edrefinde gözel gözel yüzüm Ḳaldi/ yüzüm sende gözüm Ḳaldi/ sah̲abiná diyámiyán sözüm Ḳaldi/ ben onüçün ağliyerim, ağliyerim/ şehit süleymanımın acısi her yani aldi/ yadigár◡idi almadım

sazi Ĥuvarda asıli Ḳaldi/ yavrumın gözi arḫada Ḳalduğuna ağliyerim/ civan çiçegi açılmazdan solduğuna ağliyerim/ çocuḫlarım her yerde her şeherde oḫuttum/ bir manat bulsam tálebeme deyip oḫuttum/ onᴗalti yıl oḫudi, eliná diplomani bilá alamadi/ çocuḫlarımın emeklári heçá çıḫĤuğına ağliyerim.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Fatma Ömeroğlu
Doğum Yeri:
Derlemenin yapıldığı yer: Ümraniye-İstanbul, 28. 01. 2007.
Konu: günlük yaşam, kış hazırlığı, yemekler.

VI

yani bizim millet kövdá yaşarken, buğday ekip ki uni çoğudi. mal Ṫutiyerdi südi çoḫ, ağartısi çoḫ yani peynir çoḫ, yoğurdi çoḫ. ona göre de yemekler olmişdi. şimdi neden, bizim háp ḫamurʊişinden, sariyağdan, peynirdán oluşan yemeklerdür bir baḫışda. ḫamurdan cür be cür suda büşürüp çıḫardan yemekler cür be cür vardur. vardur yani et ḫinḴali, bez de diyerlár. ḫamurĭ yoğuriyersin, yuḫa açiyersin, gözel Ṫoğriyersin, için et Ḵoyiyersin, búkiyersin, ona biz ḫinḴaĺ diyeruḫ. şimdi o yemekTen gürcilerde de var da onların çeşit biráz baḫşaçadur. yani bizim yaptuğumuz ḫinḴaĺ daha gözeldür, lezzetlidür. ondan sora diyerlár yapraḫ ḫinḴáli. yuḫa açiyerlár, ufaḳ ufaḳ Ṫoğriyerlár. suda büşürürler. çıḫardiyerlár sinilere, evelden diyerdiler, serpiyerler yoğurdi, üstünden sari yağı. diyerlár çerez ḫinḴáli, işte ondan diyerler Ṫavşan Ḵulağı. ĭy bu yemekler niya ki uninan çoḫtur. ondan sora ketelerimiz var. diyerlár ḳor kete, Ḵulaḫli kete, içli kete, ondan sōr[a] bazlamalar var. yağli bazlama oliyer, bişi oliyer. bunlar bele çeşitli yemekler. yani tez büşürmáy[a] çün füşür çorbasi oliyer, sora oliyer şey nádur o yoğurtdan ki oliyer, Ṫutma çorbasi. bunnar suli yemek yani tez olsun diyá. umma çorbasi, helle çorbasi. bu yemeKler hēp … mal var, un var. bununla uygulamişlár cür be cür yemeKler yapmişlár. ÇinÇari büliyeruḫ. hele oni özbekistanda da büşüriyerduḫ. ÇinÇari yıḫiyerdilár, ḫaşliyersin oni. sora yapiyersin belá suli çorba içiná Ṫoğrap tökiyersin. onun içine helbette oni sari yağdan pişiyer. sora da yoğurt üstüne töküp yeyilirdi. lezzetli oliyerdi.*(kış hazırlığı)*hē Ḵış hazırluği bizim yani Ḵıştan, ḳazaḫĭstan çoḫ savuḫ ülkedür. dēy otuz derece, ottuz beş derece savuḫ oliyerdi. yazi da çoh serin idi. şindi bizim Ḵışın aliyerduḫ, Ṫonnalarinan buğday aliyerduḫ. onnari yügüdiyerduḫ. belá bizim bir ayricáma ev varʊidi. oraya yığiyerduḫ uni. oraya savuḫluḫ diyerduḫ. savuḫluğa yığiyerduḫ, yapiyerduḫ yağlarımızi, peynirlárımızi belá Ṫolduriyerduḫ Ḵablara düzüyerduḫ ki Ḵışın onlar yeyilmeye. sora varʊidi belá mássenimiz. mássenin içine tökiyerduḫ, Ḵartopi diyeruḫ burda patates diyerlár, biz Ḵartopi diyerduḫ, Ḵartopumuzi. turşi Ḵoyiyerduḫ, ē Tommatestán turşi Ḵoyiyerduḫ,

laḫanadan turşi Ḳoyurduḫ. onnari mássende saḫliyerduḫ ki Ṫoñʰmasın. e onnari çıḫartıp yiyerduḫ. ē yağı aliyerduḫ. Ḳışın odun yaḫmayᴗüçün onda soba varᴗidi. onda ṪaşṪan belá degül. onunᴗçün ey kömür lazımdı. aliyerduḫ onda üç Ṫonna, dört Ṫonna kömür aliyerduḫ ki Ḳışın her şey taya Ḳuruliyerdi o mallar için. sora mal kesiyerduḫ. Ḳayrılmiş mali kesiyerduḫ, pasturma oliyerdi. Ḳazaḫĭstanın havası eyᴗdi, pasturma gözel Ḳuriyerdi. ancaḫ özbekistanda pasturma olmiyer. ora birez nemdür diye küflániyer et. heç pasturma olmiyer. biz de her vaḫıt sucuḫ yapiyerduḫ yumuşaḫ etinden. ē öbir etini de belá pasturma Ḳuriyerduḫ. lazım olanda hama al sucuği işlát, al pasturmadan bişe püşür. beleynán her şey elinᴗaltında, yani zorluḫ çekmiyerduḫ. meyva Ḳaḫ Ḳurudiyerduḫ, pestil yapiyerduḫ. misali ben duran evde, babamın evinde bizim büyük baḫça alma baḫçasiʸdi. almamız çoğᴗidi. annem pestil yapiyerdi. yığiyerdi almayi, yaḫiyerdi, temizliyerdi, büşüriyerdi, süzekten geçüriyerdi, sora belá gözel tahtalara, bacaya çıḫardiyerduḫ, tahtalara sariyerduḫ pestil Ḳurudiyerduḫ. almay temizliyerduḫ, ipe taḫiyerduḫ. onnari da belá asiyerduḫ, Ḳurudiyerduḫ. ē Ḳışın ḫoşaf büşüriyerduḫ. he iştesen Ḳavun Ḳurusi da oliyerdi. Ḳavun da elá güzel oliyerdi ki. dilimliyersin, temizliyersin, düziyersin belá tahtaya Ḳurudiyersin. Ḳışın Ḳavun Ḳurusi oliyer. alma Ḳurusi, pestil, yani biz pilav demliyerduḫ. bizim pilav demlememiz nasilᴗidi? et büşüriyesin, sora onun etini çıḫerdiyersin. suyunda, etin suyunda pirinç demliyersin. báyaz pirinç demli çıhiyerdi. o pilávi yemeğᴗüçün bizde, misal büşürmişin, hoşaf varᴗise, evelden ḫoşaf büşüriyersin, pestil varᴗise o pestili isládiyersin eziyersin, sora o pilavinan yiyersin. çoḫ lezzetli oliyerdi. o hele ġafġaz gidişátidür. yani ki o gidişatlári biz Ḳazaḫstanda yaşatiyerduḫ. hē biz lazut diyeruḫ. lazut herhal lazumdur. ekiyerduḫ çünki onon şesini mallara yödüriyerduḫ. Ḳaçanasını da yığiyerduḫ, çalasını mala Ṫoğrap veriyerduḫ. yani bir öğn ot versaḫ bir öğn çala veriyerduḫ, Ṫoğranmiş. zati lazudi da temizliyerduḫ, oni da degirmanda yügüdiyerduḫ. Ḳışın iştásaḫ papa büşüriyerduḫ, yani iştásaḫ etmek büşüriyerduḫ, Ċadi, ona Ċadi diyeruḫ. e zati gendi elá oliyerdi ki elá lazut varᴗidi, oni Ḳavuriyerduḫ patladiyerduḫ. elá oliyerdi. oburuni dá tavuḫ cücüğa yedüriyersin. oni evelden ḫasır toḫiyerdilár. ḫasır Ḳaçanasi varᴗa, Ḳaçanasını temüzliyerlár, o Ḳaçananın Ḳabuğuni gözelcama, ḲoṪoşuni, lazut ḲoṪoşi temüzliyersin, onun Ḳabuğuni gözel a belá açiyerlár, ondan ḫasır toḫuyerdilár. çoḫ elá gözel bişe. oni misal ḫali sarmadan önce oni sariyerlar, üstúna ḫali sariyersin. e o ḫali her vaḫt Ḳuri Ḳaliyer, yani yerá degmiyer. he sinor. şindi baḫ,

yuḫa büşüriyersin. he, bişmiş yuḫadan sinor yapıliyer, su böregi yapıliyer. yani bu çeşitler, bunlar ḫamur yemekler var da var. sinorī? yapılmasī? yoğuriyersin ḫamuri. ḫamurunī? sū, birez yumurta Ḳıriyersin, iştersen birez yağ atiyersin içine. yoğuriyersin,Ţuz, gözel ḫamuri yoğuriyersin. oturiyersin gözel sacin yanında. açiyersin yuḫa, büşüriyersin çoḫça. büşüriyersin, büşürdüḫtan sora aliyersin o yuḫayi sicaḫ sicaḫ yumruliyersin. belē düzüyersin, sora kesiyersin bele bele küçükçámana. e düzüyersin bir siniyá. ondan sora, düzdüḫtan sora aliyersin yağ sápiyersin üstünde. yağın üstünde yoğurdi sapiyersin. sora Ţutiyersin bir belá gözel sicaḫ yerá, furunᴗolsa, furuna Ḳoyursun. olmasa bir belá sobanın ustuna Ḳoyiyersin. o ustuni da ḲapaTiyersin. gözel buğlaniyer, sora çıḫardur yiyersin. özellikle elá yemeg yapıliyer ki çoğluğa yaraşa yemeg olur. bizde bir suli çorba vardur. uni büşüriyerlár, yağ soğan yaḫiyerlár, salça da atiyerlár Ḳızartiyerlár. tökiyerlár su, içinde et bişiyer. içine patates tökiyerlár, bişiyer, belá suli çorba oliyer. yani bir tike ette, bir tike, o Ḳartopi diyeruḫ, Ḳartopi suyundan. birinciye o gedir, ikinciye dá pilav verilir. buni her vaḫıt düğúnlara bunlari tercih ediyerlár. birde ki biber Ţolmasi, oni da yapiyerlár. öbür yemegler çetin oliyer. bunlar çoḫluğa eydür. hē, mafiş de bişiyer. evelden yani o sicaḫ yemegler. aşindi evelden, önce mafiş büşürebülürsün. yani bele diyerler, ḫaçapur, etli ḫaçapur büşürüp çıḫardabülürsün. belá yemegler çeşitli oliyer. biz Ţatli olaraḲ, bizde, bizim ádátimizde, ancak şindi hayret de, belá ḫalva. ḫalva, Ţatlımız budur. bizde aḫısḳa türklerde belá Ţatliya çoḫ düşmiyer. türkiyáda Ţatliya çoḫ düşürlár. Ţatlısi çoḫ aşırı derecedá Ţatlidur. biz yeni gelende biz çoḫ uyamiyerduḫ o Ţatlilára. bizdá elá yoḫdur, Ţatli çeşidi azdur bizdá.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Hasan Emingil
Doğum Yeri ve Yılı: Sahan-Ahıska, 1937.
Ahıska- Sahan köyünden Özbekistana sürgün edilmiş. Daha sonra Dağıstan'a, oradan da Türkiye'ye göç etmiş.
Derlemenin yapıldığı yer: Yenibosna-İstanbul, 2007.
Konu: a. Sürgün, b. Ahıska ile ilgili hatırladıkları, c. Düğün gelenekleri.

VII/a

şindi ben aḫısḫa bölgesinin tsaḫan kövünden. şimdi tsaḫan diyánda ts herfi ki şeyde yoḫdur, türkçede, mecbur saḫan diyeruḫ. molla emingil bize diyillár, molla emingil. yani emin sözündán gálmişdur. eskilárda diyellár ki yani bir emin şehitlár, azerbaycanda şehitlár var ki, ē özbeklárda eşānlar var. o táráfdán da yani eskidán bir bilgi var ki bizlerin uruğumuz gidip gidip peyğamberlerin uruğlarına yaḫın oliy. onuçún emingillár demişlár, molla emingillár demişlár. şimdi o vaḫıt aslinda yerli miyuḫ, gelme miyuḫ oranın tarıḫı o Ḳadan bende yoḫdur. şimdi yerimizde ottuz yeddinci yildá ben anadan olmuşum, aḫısḫa viláyetinin saḫan kövündá. yeddi yaşimda bin doḫuz yüz ḳırḫ dördünci, ḳırḫ birinci yilda babami asgerá góturdilár, ḳırḫ üçünci yilda asgerdán gáldi, yani yaralanıp gáldi. ḳırḫdördünci yilda, ben yeddi yaşimdá, elá aḫlımda vardur, çocuğ◡idim, surdilár bizi. nerā gedacağımızi da bildürmádilár. dedilár "on günluğuna gediyersiz.". góturdilár tĭranlara bindürdilár, mal tĭranlarına, mal yúḳlanan tĭranlara. ḳapattilár ḳapilari. heç çıḫmaḫ dışari yoḫ, ta ġurcistanın sınırını geçanaçaḫ. ḫazırlıḫ mazurluḫ, iki saat vaḫıt vardi. yani ey bülürüm ben, nenem Ṫağdaydi. abora diyán Ṫağımız vardı bizim, mallar da ondaydi. mal muli egledip nenemi ondan, boş kendini alıp gáturiyerdilár. köve bıraḫtilár nenemi. nenem de bir külek, bir külek on beş kilo m◡olur, on kilo m◡olur yağ almiş. o yağı da ayağinan türtüp elindán, elindán yağı almişlár. bir siyari diyen kitap, bir dá aḫmediye diyen kitap vardur, bir da ḳuran. ḳurani da, iştá kitaplari da elinden almişlár da bir ḳurani ḳoynuna saḫlamiş, ḳoynuna. çıḫdi Ṫağdan, Ṫağdan gáldi gecá. ola na iş oliyer oyan buyani heç ḫaberimiz yoḫ. sora gáldilár, bir da oyansaḫ ki her yere esgerlár basmis. ben de seviniyerim ki arabaya binácağuḫ. araba biz da maşiná diyerlár. maşináya binácağuḫ. nasıl ki aşindi boğaz şeyiná gidánda arabaların şeyleri yaniyer, o şekilde arabalar, amáriḲanın arabalari işıḫlarinán köylára Ṫoldi. üç dört a^{y}leye bir bir tene araba verdilár. dedilár ki "on günluğa gediyersiz." on günluḫ yeterúḲ na◡olur? bir Ḳat döşek alursun, bir Ḳat döşegá da iki üç adam sığar. "bir da

alacağın on günluḫ yemegin işin al, Ḳalani alma" dedilár. bu çeşitTá elási oldi ki şáhsen benim babam biráz ki urusçayi biliyerdi, o esgerlerin biri urus dilindá dedi mi demádi mi na, babam diyerdi ki “bana dedi ki, ánvár”, babamin adi ánvárdur, “ánvár, çoḫ bişe al ki siz çoḫ zamana gediyersiz, çoḫ bişe al.” o vaḫıt babam, bütün yükümüz bizim degirmandaymiş yani, yügúnacaḫ yüklár. gedip degirmandan beş alti çuval lazut, biz lazut diyerduḫ misıra, lazut, taḫīl bunnari gáturdi, arabaya basdi. ḳırḫ dil petegimiz varᴗidi iştá bizim, yani bal yapan ari. bunnardan da biÎonnar Îoli Îoli Ṕallar varıdi. bunnardan gená bir dört biÎon Ṕal da basdi. bunnardan on biTon Ḳaldi. malımız varᴗidi, mulumuz varᴗidi, kövda da varıdi Îağda da, heppisi Ḳaldi. Ḳışın kövá gálurdi, yazın yaylaya gedárdi. yaylanın kendinin Ḳışlasi varıdi, Îağı varıdi. onnar da varıdi da elá göç edárdilár. şindi bán ásasan küçúḲluğumda biráz süttán Ḳalmişim da babam, anam beni góturup, başḫa çocuğa Ḳalmiş, Îağa góturmişlár da çoḫ zaman Îağda olmişim. onuçün köv çoḫᴗey bilmám ben, kövi ey bilmám. iştá bu tĭranlara ki bindurdilár bizi, alti tütüná vermişselár bir tene ḳamyon, bir dene arabayi, ondan dördi heç heçine bişey almamiş. heç heç! kendilári yalağuz bindilár. Ḳalan Ḳap Ḳaşuḫ na ki vardur, yani gelácağuḫ deyi aldanmişlár da, gelácağuḫ deyi çuḫur eşmişlár, padval, çuḫura gömlüyacaḫlar ki yani góza görünáni, sora gelur aluruḫ. elá da ettilár. heç bişesiz geldilár. bizim ki alduḫ, aḫıri sen yalağuz, Ḳomşi acᴗikán sán toḫ yatar misin, nasıl onnara, sán yiyasın da onnar baḫa. baravar yiyerduḫ o ki ḳapattilár şeyi da gürcistanın teratoryasını geçtuḫ o ki da o vaḫıt açtilár Ḳapıyi, biráz hayat verdilár. şimdi gedán da içerde tuvalet yoḫ, kimisi şey kimisi ḫasta, vay vay vay ana baba gúni! biz de çocuḫ iduḫ işte, o ḳadın aḫlımda Ḳalmiş ki misal verem, bi vagona nerdáysa on beş, yĭrmi tütüni basdilár. her bir uġulda a belá Îuriyersin, ancaḫ oturacaḫ yer var. adamlar da ancaḫ oturiyer. sora góturdilár, aḫıri tuvalet lazım. deldi a belá şeyi, vaġoni deldilár da, ona oturiyerdi nöbetinán. sora sora gettuḫça gürcistan terotaryasını çıḫtuḫ, oyani gettuḫ, rasĭya, uci Ḳazahistan. bu táráfa gedánda o vaḫıt her stansiyada açiyerdilár Ḳapıyi. Ḳoyermiyerlár hep ásger duriyer avtomatlarinán. iştá bir yerá gidácaḫ olsan, barabar saninán gidiyer gáliyer. o çeşit góturdilár bir ayın içine. yani bir söz da diyerlár ki bizi sĭtalin elá etmiş ki bindüre gemiye dá gemiyi bişey oldi dey yuḫardan patlada da hep hepiná, yüzde yüz yoğᴗola. ama kimisileri demiş ki, haşa bizim ḫalḳdan da, “it ölür ama sahabi bir gün çıḫar” diyen meselde, benim

eşidişimce diyerlár ki, baġırof diyen varımiş azerbaycanda, o demiş ki “sen ná ediyersin?” stalina, “a bu bir tene adam degül, on tene degül, kötü işᴗolur.” der da, “ey náʸedaḫ?” “bene ver.” “sana yaḫundur, buraya gená gelúrlar” dey ona vermemiş dá sora çerest ḳazaḫstan, ḳaspi Ṫolandurup, çerest ḳazahstan, o yanından gáturup bir ayın içiná şindi yolda töká töká, sibirdán töká töká tökā̆ aḫıri da biz gálduḫ semerḳantta düştuḫ. bir ay surdi. yolçuluḫda şimdi olan işlár ne desem sene, ben kendi kitabımda yaziyerim. çoḫ ölenlár oldi, çoḫ ḫastalar oldi. ḫastaḫanalara Ḳaldurdilár çocuḫlari. hele bögün gená arayanlar bulanlar vardur aḫrabasını. Ḳalmiş yolda, yol bulamamiş, urusa evlánmiş, ben ne bilem, bu çeşitleri çoḫ vardur. hele gená vardur, gün bögün gená vardur. biz de gelduḫ semerḳanta düştuḫ bir ayın içindá. ná banya var ná bişe var. şennik bitlendi. bitlendi, özüm bilürüm ki çocuḫ olsam da, aḫlıma gelür, bitlendim, hepimiz bitlenduḫ. aldı işte de hamamlara góturdi. ben çocuğᴗidim yeddi yaşında, benden küçúḲ Ḳardaşım da varıdi, bacım da varıdi gená. bizi Ḳarilárinan göturdi. hep biz, Ḳarilár iştá baḫtilár abelá da kimisinin saçlarını maşinḲaynán aldilár. üstü başımızi göturdilár. adamlar işta başḫa yerdá Ḳarilár başḫa yerdá hamamlattilár. náyin suyi, neyin bişesi boş sicağa girduḫ çıḫduḫ. ondan sora geldilár, transport yoḫ. ondan sora geldilár bölüşturdilár. meselá on tütün, yirmi tütün, yüz tütün, köv köv rayonlara. biz da düştuḫ ağdarĭya rayonu diyerlár. ağdarı, semerḳant oblosun ağdarĭ rayonuna göturdilár çayḫanaya. çayḫanada iştá herbirimizá bir Ḳıraḫda yer verĭverdilár. o vaḫıtta kövlárda transport yoḫ. kövlerden develerinen geldilár. arabalarinán, at arabalari, eşek, bu böyük tekerli arabalarinan. iştá beş tütün, on tütün kövlára böldilár bizlári. şaḫsen biz da binduḫ bir arabaya, bir arabaya bindürdilár bizi dá bir arabaya góturiyerlár iştá. góturdilár da rayon çentirından, rayon merkezindán bir yirmi kilometr olur. bir köksaḳal, Ḳalenin Ḳalḫozunun köksaḲḲal kövüna yerláşturdilár. yani yerláşturma na, gettuğumiz yerdá bizdán iráli, bizden önce oralara súrulmiş meger yaḫudi ḫalKi. bu alaman savaşında gittilár ki bu yaḫudilári öldurmasın deyi bütün rasĭyanın çentirından yaḫudilári ora súrmişlár. biz gidánda yaḫudilár getmiş vátánlárina yoğᴗolmiş, yeriná bizi góturdi. biz da ná, özbekistan evlerinin hic birinde bir tene şifirli, kirişli, tenekeli ev yoḫ, hepsi çamurdan evler. kimisi aḫor etmiş kimisi dá ipek ḳurTi baḫiyer. pille diyerlár özbeklár, pille baḫan ḫanalara góturdilár. Ḳapısi yoḫ penceresi yoḫ, a belá bir küçükcene oda, kim cam bulmişse Ḳoymiş, kim bulmasa

o da yoḫ, bu çeşit evlere yerláşturdilár. şimdi ḫalḳımız o ḳartın derecedeydi ki yani kimisi aç Ḳ̂aldi. özbeklár pambuğun şeyiná Ḳozopaya diyerlár pambuğun ağacına, buni bizim şennik zandı ki Ḳ̂artopunun poçidur, endilár arabalardan ki altını şeyᴗediyerlár ki altından bir iki Ḳ̂artopi çıḫa. baḫiyerlár ki o kök çıḫti. sora kimisi baḫtı ki "ola bunun Ṫalında pambuḫ vardur, ola bu pambuḫtur náyin Ḳ̂artopusi!" biz Ḳ̂artopi diyeruḫ patatese. neyse ḳırḫ dördünci yil dekabr ayında, ḳaraḳışın ayında düştuḫ ki oraya çoḫ şennigimiz yoḫdan, acından Ḳ̂ırıldi. Ḳ̂opṪon diyerdilár Ḳ̂opṪon, yani mallara veren, bundan da Ḳ̂apḳara, yani yağını aliyerlár da küncüKün o Ḳ̂opṪon. oni da bulan varıdi, bulamayan varıdi yemegᴗüçün. hayvana verilán küncere, kepek. neyse ölán oldi, inanın inanman, ölülári çaḫallar türbeden çıḫartti, yiyánda ben gördüm. insan yoḫ gömlámaya, adam yoḫ gömlámaya. Ḳ̂arilár gömliyerdi. şimdi işitme ḫastalığı varıdi, işitme, maleriye diyerlár, bĭrişnotif varᴗidi, sipnoitif varᴗidi, bitluḫtan sipnoitif sipnoitif varᴗidi. tif ḫastaluğundan elá a^{y}ile olmadı ki on tene, beş tene, alti tene gálmiş olsa hep ondan bir tene, iki tene Ḳ̂aldi, Ḳ̂ırıldi o bir yılın içinde, o dekabr ayında. aḳrıḫın deyen derman veriyerdilár. veriyerdilár ama oni da aciyandır, içemezsin. o da çoğunun yüreklerini ḫastalatti. bu çeşittá iştá ḳırḫ dördünci yilda Ḳ̂ıştan ki bahara çıḫtuḫ, bahara çıḫıldi, özbekistanın náyi eydür, allah táráfindán ot, biçek diyellár, otlar çıḫTi. yeyilán otlar çıḫTi, şennik başladi mal kimi otlamaya. adam duyğulaniyer. nasıl sóyliyem, kimisi yedi yedi Ṫoyamadı ki da aşḲ̂azani, medási şişti yarıldi ondan da oldilár çoḫ. nayisá ikinci yil ki gáldi da Ḳ̂alḫozlardur, salḫozlardur çalışiyersin, verácağını da na veriyer, az bişe bişey veriyer, yetmiyer. Ṫuz yoḫ, peynir nerde de, Ç̂atḫi, Ç̂atḫi diyerduḫ, Ç̂atḫi diyeruḫ biz ona, yani tuzi suya eridiyersin da ona baturur etmegi yiyerduḫ. o Ḳ̂opṪoni ona baturup yiyerduḫ. nayisá yaz ki gáldi taḫıl ekdilár, o vaḫıtta çoḫ yerá taḫıl ekárdilár. taḫıl ekdilár, o taḫıli vuriyerdilár ki, vuranda, arabaynán yüklánup gáturanda yola düşerdi. maşaḫ diyerdilár özbekler, maşaḫ döşürurduḫ teker teker. gezerduḫ yollarda, talanlın içinde. şahsen ben gendim döşürurdum maşaḫ. a belá elimizi edárduḫ, beş tene, on tene döşürsaḫ eve gótururduḫ. onu uvalarduḫ oni. anamız babamız el degirmanlari yapmışdilár. o el degirmanlarında dögerdilár, keş edárdilár. bir$\bar{a}$z işte ondan adamlar gálmaya başladi, yani ey oldi. özbekistana gettuğumız yilda, bizim, súrulduğum vaḫtımda, bizim soba peclerimiz, teneke peclerimiz varıdi, lamPamız varıdi, yaniyerdi. özbekistanda nayin lamPasi, nayin Ḳ̂apısī. ortada sandalya

diyerdilár, sandalya, altında tut ağacının ağacını yaḫiyerlár, a belá tütün yoḫari çıḫiyer. o tavan elá olurdu ki ḳapḳara, o tütündán. o çıḫardi gedárdi bundan. Ḳ̂or oliyer◡a◡ya, Ḳ̂or ediyerdilár, biz dá ediyerduğ◡oni. şindi yerli ki ediyer sán da edácaḫsın. sandal Ḳ̂oyardilár, sandalın delük. üstúna dástarḫan yayardilár, a belá şennik ayaḫlarını uzadur da, onda Ḳ̂api açuḫ, pencere yoḫ, ayaḫlarını isidurdilár. bir yanda yorğan. bu çeşittá çel çocuḫ her kim ki sığar oraya. analarımız zati sığmadi, babalarımız sığamiyerdi oraya da biz çocuḫlar otururduḫ da isinmay◡üçün, beláyken oturduğumuz yerda yuḫlarduḫ. kimisi ayağını uzadurdi, yanardi. bu çeşitlár da çoḫ oldi. lampa yoğ◡idi, şámçiráḫ diyerdilár özbeklár. biz súrulduḫ vaḫtımız lampamız var◡idi. o şámçiráḫ da na? a belá bir delük şeydür, a buradan yağ tökiyellár, o yandan fitil Ḳ̂oymişlár. o fitilá yağ gediyer, bunan yaniyer iştá işıḫ ediyerdi, işıḫ edárdi. bu çeşittá o kövdá biz Ḳ̂alduḫ Ḳ̂ırḫ dörtün soğuni, ḳırḫ beş, ḳırḫ altınci yilda bizim şennik başladi göç◡etmáya oyani biyani. yani o rayonun içindeyken. başḫa kövlára başḫa rayonlara Ḳ̂oyermiyerlár heç. ama gettin mi hama hapsa atiyellár. Ḳ̂oyermiyerlár. şindi mal, ineK inegin yanına gedar, eşeK eşegin yanına gedar. camuş camuşun yanına, Keçi Keçinin yanına. biz de insanlaruḫ ki insanların yanına, yani gendi ḫalkın yanına. getmaḫ, yığılmaḫ bir yerá oldi da o vaḫıt biz da gettuḫ. özbekistanda o zamanlar pambuğ◡ekárdilár. ben de ki şindi yedi sekKiz yaşında, doḫuz yaşında gettim birinci sinifi. zati iki yil heç yerde oḳul yoğ◡idi. Ḳ̂ırḫ dört, Ḳ̂ırḫ beş, Ḳ̂ırḫ altınci yillaraçan oḫul yoḫ. Ḳ̂ırḫaltıncı yilda oḫul başladi. ben birinci sinifa o kövda gettim. yazın ná^{y}ediyerdilár, çalıştururdilár bizi. yani ná, pulluḲ diyeruḫ, pambuği ki sıra ekiyerlár belá, atın üstúná binerduḫ belá, biz dá eskide babalarımız ḫotaḫluḫ diyermişlár, öküzlerin üstúná binermişlár, ḫotaḫ, ḫotaḫ diyermişlár bonduruğa bineni. ökúza vururmişlár, ardından da babalari pulluḳ tutarmiş, arona, arona. puluḳ tutu haylarmişlár, yer Ḳ̂oşarmişlár. biz dá özbekistanda aynı çeşittá çacuḫluğumda atın üstúna otutturdilár, atinan düz sıraynan belá gediyerim. ardından bendán böyük, yani beş on yaş böyük adam, o da oğlan, evlánmamiş da olur, evli da olur belki da, puluğinan gáliyer. gediyerim, ondan tekrer geri gáliyerim. belá Ḳ̂azandurdi. şahsen ben çalıştım belá. Ḳ̂ırḫ altınci yilda babam aldi da bizi rayon merkeziná göç◡ettuḫ. uzun sözún Ḳ̂ısasi na oldi, oyani buyani oldi, ellialtınci yila gálduḫ ki da o sĭtalin, elliüçde sĭtalin oldi, beriyayi T̂utT̂ilár, bizim ān böyük düşmanımız beriyayi T̂utT̂ilár, o vaḫıt da bizi aştilár. şindi on alti yaşináçan herkiş her on gúnda gedip imza çekácağ◡idi ki ben bunda sağım, sağ

selámetim, bir yerá getmámişim. on alti yaşináçan, on dört, on beş yaşlar imza çekmiyerdi. imza çekmiyán gruppada ben dá varᴗidim. şimdi elá oldi ki elli altınci yiláçan, elli dört elli beşinci yillarda ben ya beş ya altınci siniftayim. semerḴant şehrindá şeker serbest satıliyer, biz da şeker yoḫ, çay içmáya. veriyerlár, ġaloninán veriyerlár, az. bir iki gün içiyersin tamam oliyer da babam dedi ki "oğul sán get de gátur şekeri." babam bene bisiklet almış idi, velesepet diyeruḫ ona. şindi ben de dedim ki "ola yalağuz getmiyem dá bir arḫadaş ariyem." aradım, aradım arḫadaş bulamadım, dedim ki "ben gendim gedecám." şimdi bizim oturduğumuz rayondan nerdáysa otuz kilometre olur semerḴant şehri. aldım, na alacağım, bişeyler. Ḵĭley mĭley aldım, yolda balonum patlasa monte ederim. oyani buyani ná ki lázım ben onnari aldım, her şeyimi aldım da bindim velespete de gettim şehere. şimdi Ḵorḫiyerim ki velesepetimi da çaldurmiyem deyi dá ariyerim ki, velesepeti Ḵoysam çalarlar bir yerá, gendim tutacam, elá yer ariyerim ki şekeri bulem dá alem. náysá buldum bir yeri, aldım üç dört kilo şekeri. aldım, geri gáliyerim. geri gelmáda bir on beş kilometr biyani gelmiştim, bizim aġderá rayonunun terotoryasına gelmiştim, dağbit diyán, aşindi dağbitten birez oyani elbuḫarinin türbesi vardur, oraya gálduğumda beni polis ÎutTi. çocuḫ! ÎutTi beni! "nerdánsın?" dedim "layişdenim" "ná geziyen bunda" bene. dedim "a belá belá, şekere gettim. ben Ḵol Ḵoymiyerim, benim şeyim yoḫtur a belá." ben náyᴗedácağᴗidim. ben on onᴗiki yaşinda çocuḫ, bütün sayet hökümáti mi devirácağım? ya túrkiyáya şifiyonluḫ mu edecám. kimá ná edácağ╚dim ben. ná elimdán gálurdi benim. ya ki babamın elindán na gálurdi. biçare bir ḫalḳ, üç yüzbin ḫalḳın elindán na gálurdi bu Ḵartın şeydá tutmaḫ bizi. náyᴗidi bu! ná azabᴗidi! náyisá aldi góturdilár, ÎutTilár beni. bisikletimi aldilár elimden, góturdilár beni dá bir odaya ḴapatTilár. kendilári oturmiş biyanda, başḫa bir odada keyifliyellár. yani raḴi içiyellár, söylániyellár. bizim, heppisi de özbek baḫ, misliman, hem de özbek. ben dedim, neyᴗedem, Ḵoyerin Ḵoyermiyerlár beni. dedim ağliyem. başladım ağlamaya. onnarın keyfini bozsam beni Ḵataḫlarlar. ağliyerim ağliyerim, "súkút dur!" gáldi, dögiyellár, vuriyellár, şapalaḫ vuriyellár, "súkút dur!". gená ağliyerim, daha betár çoḫladiyerim. biri dedi ki "ēʰ Ḵoyver!" dedi, "keyfi bozdi." dedi, "Ḵoyver getsin!" dedi biri. dedim "şekerimi dá verin.", şekerimi dá verdilár da, insafliydilár, gótumi da bir vurdilár da aldım geldim. şindi diyem ben Ḵardaşım neler nelēr neler. náyisá belá belá elli altınci yil gáldi, biz onunci sinifi, ben bütürdüm. Ḵırḫ altidá girdim, elli altidá on sinifi bütürdüm. on

sinifi bütürdüm, dedilár ki “ğáyri milletlár” ğáyri milletler dá bizlár gáliyeruḫ, “bunnar notistat, o notistati almayсiçün para vermálidür.” bin manatdan. kīm para verür bizde, babam ancaḫ yonḴaynan ḳaşını … para verür mi? oyani buyani iştá etdilár, lákin bu meselede uruslar da var, ğáyri millet, özbekden baḫşasi herkes para verácaḫ. uruslar yazdilár mosḳuvaya. bazi özbekler de, bir mesel vardur ya, şalının yanında kürmekde su içer, yani şali şeye diyerlár, pirinç ekiyersin ki onun dibindá baḫşa ot da çıḫiyer. o pirinci suvarmada o ot da su içiyer. şindi rusların mahanasından biz dá ondan Ḵurtulduḫ. náysa sora iştá arḫadaşlarım semerḴanta oḫula gedárdilár, ben dá onnarinán barabar getdim. yani orta tıp, medisins ḳuçilasiya, tıp fakültetina onunci siniftan sora girdim oḫudum onda. oray bütürdüm, bütürdükten sora benά verdilár, elli sekkizinci yildá bütürdüm, elli sekkizinci yildá verdilár beni buḫara oblusuna işleğe, işe getmeğe. gittim buḫara oblusuna işe, onda bir yil iki yil çalıştuḫtan sora babam gáldi dedi ki “oğlum sani everácavuḫ, gál.” o gün ben ondan gáldım. ondan gáldım evlendim. bir alti ay sora beni asgere góturdilár. ásgerdá da Ṫolnivostoḳ diyellár, çininan sınırdur, onda ḫızmet ettim. altmişinci yillárda, altmişinci yilá gelip altmişinci yilda benim Ḵız Ḵardaşım varсidi, isimi sinám, oni dördünci mi beşinci mi sinifdan aliyer dá Ḵolḫoza işá veriyer babam. çünki kendi ḫasta, anam ḫasta, çalişán yoḫ, beni dá ásgere góturdilár. bu da çocuği aliyer dá işá veriyer. oḳul muduri, direktor diyellár rasiyada, diyer ki “bu çocuğun niyá gálmiyer oḳula?” diyerlár ki “babasi geçinámiyer da aldi góturdi da çocuği Ḵolḫoza işá verdi.”. Ḵolḫozda işlese eger topraḫ veriyer ekmeğe, hem Ḵazaniyer her gün, pambuḫ döşüriyer o yönden Ḵazaniyer oninán. direktor gáliyer diyer ki, onnar abiye eke diyellár, gáliyer diyer ki “enver ekē, Ḵızızi niyá elá ettiz belá ettiz?” o da diyer ki “geçinámiyerim, oğlumi ásgere góturdilár.” “nasil góturdilár? bu aḫvalda sán.” o vaḫıtta o direktor yaziyer mosḳvaya ḳağıt. diyer ki “bu aylenin aḫvali budur. buna baḫmazya savet hökümeti ásgere góturmiş.” o vahıtta iştá gáldi oraya mosḳvadan oġaz gáldi da, hem de kene denen çıḫan vaḫtidur, saḳrasenya da oliyer, saḳrasenya düştūnde beni ásgerden şey etdilár. yani tam ḫızmet etmezi evá gáldım. naysa başladım çalışmaya oyani buyani, çoḫ işlár gördüm. sora altmişinci yillárdan bizim ki hep hepiná açıldi, şeyimiz yani oyani buyani getmáḫ huḴuḴumuz, ḫuḴuḳ ki birez verildi. baḫşa milletler, Ḵırım tatarları, baḫşa milletlár, balḴarlar, inġuşlar, Ḵaraçaylar ki yerlarıni aldilár, bizim ḫalḳ da başladi dava etmáya. şaḫsen benim babam bir on kere, on beş kere getmiştür mosḳvaya, tiflisá gelmişdür. onun

üstündán ne ķartın neler neler neler oldi, e ben de Ḵapi Ḵapi gezedim. çoḫ yil çalıştım yani vátáná dönmek şeyinde. náysa olmadi, olmadi ki da o vaḫıtta özbekistanda babam çoḫ ḫastalandi. özbekistanda pambuḫ ekárdilár. pambuğa derman sápiyerdilár ki Ḵurusun ya ki ḫastalıḫtan. çoḫ Ḵoḫuli dermán, oni alamanya ikinci cihan savaşında insannari öldurmaḫ içün Ḵullanmiştur. buna şindi biráz çoḫça su Ḵatiyerlár da pambuğa sápiyerlár ki o haşeratlari öldursunlar. buni babam heç Ḵalduramadi, şaḫsen ben dá Ḵalduramiyerdim. dedi ki "oğul bundan göç edaḫ.", "nerá göç edaḫ?". bizim şennik o vaḫıtta başlamişdi nalÇiKe gelmáya. yani ķuzey ḴavḴaza gelmáya. elli, altmişinci yillarda zanavli sizin mevlüt Ṫayi çıḫti, vátán dava, vátán olmadi ki vátán olmadi sora dedi ki "heç olmazsa, vátán olmadi, vátáná yaḫındur." deyi baķıyi tenledi. çoḫ, ḫalķımızın yigirmibeş faizi baķıya getdi, göç etti. baķılilár, azerbáycanlilar allarazi olsun ķabulɔettilár. biz begenmáduḫ mi ná, elá getmáduḫ baķıya. elá Ḵalduḫ onda da şu altmişinci nerdáysa yetmişinci yillára, yetmiş beşinci yilda babaminán bárábár ķuzey ḴafḴaza gelduḫ ki ev alaḫ da, o vaḫıtta nalÇikte bizim şennik gálmaya başlamişti oraya da, gálduḫ iştá nalÇiKe, bir yeri begánduḫ babaminán. ev alduḫ. şaḫsen ben ev aldım, dedim "babā, biz getsaḫ geri biz daha gelemezuḫ. ya sen ev al ya ben alem iştársan buraya gelmáh." çünkü ev, para töksaḫ paranın peşiná gáluruh. çünki para birez sicaḫtur insana. para vermesaḫ gelemezuḫ. çünki geri gettuḫtan sora gálman. o bu diyánlar çoḫ vardur, yani Ḵarışiyerlár, oyani buyani ediyerlár da. "eger gálmaḫ iştársan", babam çoḫ yilmişti özbekistandan, o dermandan, "gelmáḫ iştársan ya sen al ev ya ben ki gelemezuḫ. çünki sen benden ayrilmasın, ben senden ayrilmam.". náysa ben aldım ev. gettuḫ. haḴket eger evi almiyayduḫ biz gelámazduḫ Ḵuzey ḴavḴaza. baba "nāɔettin" babay diyer ki "ola getmiyaḫ. get de evin geriyá al." "baba, alınur? sahabı urusdur, getdi. alunur mi? para getti." náyisa oyani buyani sattuḫ evlári da yetmişbeşincĭ yildá gálduḫ ḴavḴaza. gálduḫ, onda da bir kövá yerláştuḫ. çel çocuḫ çoḫ. yani bir göza görünácaḫ ev dá degülɔidi. alçaḫ, bir küçükçána ev alduḫ ki sora sora yaparuḫ. náyisá evi alduḫ, çel çocuḫ böyúdi gáldi allaha şükür. teze evler yaptuḫ. yaşiyerduḫ, doḫsan dördüncĭ, Ḵaçınci yildá savet hökümeti bozuldi. seksen doḫuzda bozuldi savet hökümeti. iştá beş yildán sora turkiyáya gálmaḫ başlándi. doḫsanɔaltinci yildá, seksenɔaltınci yildá babam vefatɔetti, anam vefat etti, doḫsanɔaltinci yildá iştá ben de dedim ki mádám, çünki nerá, nerdá olsan savet hökümetin nerasında olsan,

iştársan sibirinde ol, iştársan özbekistanında, iştár ķazakistanında ol, iştár ķabardina-balķarda ol soriyerlár ki “sán kimsin?” “turküm.” desán eger tekraldan ayağından Ţırnağından aliyer başanaçan baḫiyerlár. çünki turķun tarıḫını elá görsátmişlár ki turķ soyuci, buyuci, Ḳırıci, vuruci, çalıci, turḱden baḫşa heç kimse, dunyada yani án alçaḫ millet turķ diye tarıḫlara geçmişdür. bizde de diyárdilár o tarıḫlari, oķulda oḫumuzda. ama göz yumarduḫ, çoḫ yerdá Ḳorḫduğumuzdan milletimizi dá gizlárduḫ. benim şirlerimde vardur, adam oḫursa ağlar. şindi gená dávam etturaḫ sózumuzi. şimdi sóylánacaḫ soz pek birden çoḫdur. bu, kim idi ola, a bu belediyánın başḫani varᴗidi. náyisá, onun bir çıḫışi vardı da dedi ki “aḫısķalının elá bir evi yoḫtur ki her bir evdá bir roman var.” şimdi o aķısķaliláriń bir roman varᴗisá her bir evde, bende beş tene roman var. çünki ben bu gózinan górmişim. şimdi sóz çoḫtur, uzatmiyem ki zaman da gediyer. náyisa umduğumuz yerá gálduḫ, turkiyáya. gelduḫ, bunda başladilár “oturum, oturum!”. oturuma Ḳuyruğa gediyeruḫ. Ḳuyruḫ, Ḳuyruḫ bu çeşittá. bir şeyini sóyliyem sizá, ağlarsız. oturma izini. yaz ayi, sicāḫ, aḫısḫalilár birinci oturum, benά Ḳalsa alacağuḫ. var bir yüz táne adam. memmet oğuz da ondadur, dişárda geziyer o. bizá diyerlár ki “verilmiyácaḫ bógún sizá, gedin.”. náysá duvarinán belá gáliyeruḫ da ben dördünci siradayım. benden iráli da dört adam var. o ámniyet müdürinin bir çıḫti da onda, ná diyer, “duvari kirládiyersin.”. biriná dedi. dedim “ayvāḫ! ayvāḫ! benά turķ turķ dedilár her yerdá, turkiyáma gáldim da ben Ţuvardan da mi ben alçaḫ oldum?” Ţuvar kirlániyermiş! Ţuvara yanslanma! bağᴗo ámniyet müdurluğunda dedilár. kimá ki dedi, dedim “olā, sene dedi ne, bene dedi ne! bütün bunda yüzelli táne adama dedi. gir dá de ki, niyá buni dedin?” “e oturum vermázlar da…” yani biráz çekindi, sabır etti. ama sabır eydür, eveli aci sorasi Ţatli. belki de o düzdür. ama ben duramiyerim biyanda. dedim “oğlum” benden yaşdur, “ben girsēm, desem ki, o diyacaḫ sene dememişim, seni alsam içeri desem ki ona dedin ne bana dedin ne, sen beni Ţutar misin?” “yoḫ” dedi. o vaḫıt ben daha nerá girem. durduḫ, náyisa durduḫ, durduḫ, aḫşam oldi, gecá oldi. memet oğuz diyer ki “Ţurun, verilácaḫ!” o da enver mi diyellár, enver ölen mi diyellár, oninán telefonlaşiyer. o da nēʸetsin bėʸçare, anķaraynan. diyer ki “bu millete verilsin.” aḫıri yani o bizá sahap olmiş. allaᴗrazi olsun o enverden. gáliyer ki “Ţurun verilácaḫ!” nayisa aḫşamᴗoldi. kimisi şeyini bıraḫti, eviná gediyerlár. o yandan elá bir emir, buyruḫ gáldi ki, “yarigecá olurmiş, sabaḫaçaḫ olurmiş verilsin her birine!” biz dá bekláduḫ da alduḫ oturumi. náyisá o da elá

Ḳalsın. bu memet oğuz iftar etti. ramazan iftarını verdi. beni dá çağırdi. o vaḫıtta ben şerler yaziyerdim dá bir iftar şerimi yazdım, ben ḫırlı ki dili bilmám torunumi góturdum ki o oḫusun. o şerini oḫudi, náysá iftar edip allah Ḳabulᴗetsin, bene dedi ki "hasan dede, sana da söz verecem, sóyla." benά sóyládilár, buraya ki gálduḫ, bunda da diyellár ki "san nerálisin?" her yerdá soriyellár "nerálisin?" diyerim ki "aḳısḳali!" "aḳısḳa nerási?" diyellár. ben onda yazmişim şerimdá, "aḳısḳa nerási, nerálisin" diyán şerim vardur. "aḳısḳa" diyersin, aḳısḳayı bilmiyerlár da "alasḳa mi?" diyellár. şimdi bu mesele benim şeyimá gáldi da onda dedim "memmet oğuz, bene sóz verirsiz ama bu oturanlar kimlerdür, bene ağnat ki kimlerdür, ona yaraşa sóz sóyliyem ben. ben sóz başlasam da bunnar ağnamasa? elá edem ki bir faydasi olsun." dedi ki "bunda avḳatlar var, eğitmen öğretmenler var." dedi. "hah, yeriná gáldi." dedim da çıḫtım. ben sóyládım ki "ey insannar!" dedim, "allaᴗrazi olsun, bögún iftarᴗaşi verilür. bu çoḫ, tanışmamız eydür. ermeni" dedim "Ḳari Ḳoca yattuḫtan sora buraya ki çocuḫ Ḳoyiyer." dedim "çocuğa diyer ki turḳ duşmanındur. hele dünyaya gálmamiş. e siz?" dedim "aḫısḫa nerási bilmiyersiz. aḫısḫa" dedim "ḳafḳasyaynan da orta asyanın ḳapısidur ki onsuz bir yerá çıḫamiyerdiz ki!" dedim "niyá bilmiyerlár, çünki ögrátmamişiz! benim" dedim "torunum oḫiyer birinci sinifta, aşindi ikinci sinifta. aldım oḳul kitaplarını, defterlerini bir tenesinde yoḳ aḳısḳa. üç yuz bin adami surdilár ḫabáriz yoḫ! gáliyersiz özbekistana, Ḳırğızistana, çufut gáliyer çufutuna sahip oliyer, alaman gáliyer alamana sahap oliyer, baḫşasi gáliyer baḫşa millete sahap oliyer, bize sahap yoh! farġana yandi candi, heç birizin ḫabari yoḫ! bu na demáḫtur?" dedim. heppisi súkút, súḳūt, súḳūt. dedilár ki "düz diyersin." ola düz diyersin ama yuḫlamaḫ lazım degül çalışmaḫ lazım. házreti musaynan firavunun davasi vardur. decla deryasına dedi ki, firavun dedi ki "bene baḫ, besi bıraḫ" dedi. "sen gel ḫalḳın yığ." dedi. "ben de ḫalḳımi yığem da, deryaya diyaḫ ki, diyaḫ ki, dön geri! baḫaḫ hangimizin sozuni Ĵutar." musa aleyhisselám peyġamberim diye getdi yatdi, yuḫladi. firavun sabaḫaçaḫ yarvaldi allaha. dedi ki "ya rabbi! bülürüm sen varsın ama bene bu dünyamı ver, o dünyamı iştemem." sabaḫtan gáldi, onun ḫalḲi gáldi, bunun ḫalḲi gáldi. deryaya dedi musa, asasını da vurdi, dedi ki "dön geri!" derya genά büldüğü gibi gediyer. firavun ki vurdi da "dön geri!" dedi, derya döndi geri. musa incindi allahdan. allahüteala musaya dedi "musa bendán niyá inciniyersin? sán gettin yuḫladın. firavun sabaḫaçan bene ağladi, Ḳanli yaş tökti, ona verdim. o da benim yarattuğumdur." şimdi de yuḫlamazluḫ lazım,

çalışmaḫ lazım. sen bógún buraya gelmişin bişey edácam deyi, gálmasan yoḫ. şimdi dá turḳ ḫalḴi, benim elá bir şeylárım vardur ki yuḫida. yuḫida mi, bütün dünya havasını çekiyer ki aḫıllılári osmanli yedi yüz yil, alti yüz yil nátavür başḴardi. şimdi yüz yil savet hökümeti başḴaramiyer, başḴaramadi. yetmişinde geberdi oldi. peki amariḴayi diyaḫ. yeni çıḫmiş, o da edámiyer. górmiyersin ıraḴinán viyetnam náᴗoldi. ya ki baḫşa baḫşalari çıḫiyer. bu beş yüz yil nátavür etti. heppisi de kendi dininde, kendi uruğunda Ḵalmiş, heç bir zorlama etmámiş ki! buni niyá çıḫartmiyerlár? buni niyá demiyeruḫ? buna niyá şerlár yazmiyeruḫ, niyá kitaplara yazmiyeruḫ? dünya ağnasın. eksügümüz çoḫdur.

VII/b

şimdi yerimizdá benim bilduġumcaz, biz kövümüzdá yani evimizin yanından yol geçárdi belá. yolumuz, kövümüz dağli, dereli tepeli. o derenin, tepenin bir táráfini yani toprağını alurdilár, ondan başlardilár. merdivanini yapardilár. sora odalar yapardilár. o odaların bir Ḵĭrağında aḫor olurdi, mallar saḫlardilár. bir Ḵĭrağında merek diyerdilár, merek olurdi. aşşaḫda ambar diyerdilár, yani taḫıl maḫıl, lazut, un mun, meyva aşşaḫda saḫlanurdi. onun yoḫarısında da şimdi kimisi etmişdi, şaḫsan bizim Ḵoşat diyerduḫ, belá böyük, yani a bu, Ḵoşat, Ḵoşat çoḫ Ḵaba, bacaya Ḵoyardilár Ḵoşatlari. onunᴗústundan yiná odunlari edárdilár da bir, yarım, bir metro topraḫ tökárdilár üstúna. yani zaten yoḫardan gálur topraḫ. topraḫ tökárdilár da suvanmaḫ muvanmaḫ yoḫ elá, bastururdilár a belá. onunᴗústunda baḫşa birilári kisme yapardi. bizim baca, onnarın ḫarman olurdi. bizim de ḫarman ondan ki aşşaġi. yani elá dere tepeler de yaşardi millet. bizim ʦaḫanda eláymiş ki zamanında bir bacaya çıḫsan bütün kövi Ṫolanursun bacanın üstündán. her bacanın yoḫarısında da ocağᴗevi diyerdilár, ocağᴗabelá kemerli ocaḫ, o ocağın tutuni, pileki Ṫayadurmişlar Çadi madi, etmaḴ, pağaça büşürmeye. sacayaği diyerlár, o sacayaḫda odun yaḫarmişlár. odun, tütún gediyer yoḫari, o yoḫarda sora gecá evá sicağı vursun deyi yoḫarda, ḫepengi diyermişlar, Ḵapağını örtermişlár da bazi diyerlár ki evlenán yigitler oğlanlar, evdán gálámiyer ya, aḫıri Ḵıza geláceyisá eger, nişanni olmiş da, nikáh olmiş da yani Ḵaynatasından Ḵorhar morḫar da, Ḵızinan söyláşmiş, o buḫaridan girermişlár. elá sózlar da oliyerdi. şahsen bizim gendimizin belá evimiz varᴗidi. yani iki ḳat. altta, altta ki bayaḫ dedim ambar, meyva saḫlaniyer. bir da baḫçamız varᴗidi, bağ baḫçamız varᴗidi. iki tane degirmanımız varᴗidi, şahsi degirman. bizim ayĭle binadan zenginᴗimiş.

yani bilál ağa diyerlár, bilál ağa. vari varᴗimiş. yani vari da ná? aşindiki hesaplasan, aşindi daha varliyuḫ o vaḫıttanikini. ama o zamanında, vaḫıt üçün varliymiş. yani ná varli? beş on, yigirmi inegi var, Ṫavari var, Keçisi var, gedek var, camuşi var, her şey var. bizim şahsen iki tene degirmanımız, su degirmanımız varᴗimiş. at var, her şey var. bağımız baḫçamız varᴗimiş. bağımız baḫçamızda da ben ey bülürüm, yani bilmesem de Ṫuymişimdur. yani dedem yığardi Ṫonnalarinan daci, buḫarayaçan getúrup yani özümüzün Ḳavḳastan vaġon almiş, buḫarayaçan getúrup satmiştur. o vaġona da nátavür, yerimizde bu gúrciláın da bizá, bizim a bu turkiyá az bişe gúrcilára şey ediyer, nátavür, patḫalinma mi desaḫ, halbuki gúrciláın ettuği bizá çoḫ var. gidármişlár ki vaġon alaḫ, diyármişlár ki "familyan nedür?" "emingil." "yoḫtur sene!" çünkü türk familyasi. ya "nadur familyan?" "ḫutsiyaşvili." ya ki "muḲliyaşvili." muḲli, çoği bu familyalari almiştur ki tek gúrci olaḫ da işimiz getsin. işini halletmeyᴗüçün gúrci soyismini almişlár. aslinda turḳlardur. sonradan aşindi aşindi çıḫartTilar ki gúrci mislimanᴗimişuḫ! yani ben diyamiyerim ki gúrci da misliman olabülür, ğayrımuslim, hepkeş misliman olabulur. söz onda degúl ama biz degúluḫ, biz o degúluḫ! aşindi misaĺᴗüçün gúrci mislimani artvinda çoḫ vardur. gúrcica da bülúrlar. urf adátlari da gúrcicadur. onnara misliman denmaḫ olmāz? olur, niyá olmaz ama biz o degúluḫ! bu çeşitte rehmetluḫ benim dedem tā buḫaralaraçan gáturmişdur, alma, armut yani meyva satmaya, yani dobovorinan. paralari da cefimda gezdurmayın dedi, çeriz banḳ, yani özbekistan banki, rusiya banki gáturmiş gúrcistanın banḳına vermiş, ondan almişlár. belá gózi açuḫ dedeymiş. o ki savet hökümeti gáliyer yığıliyer, o vaḫıt başladi, ḳulaçsva başladi, Ḳulaḳluḫ. ottuz yedinci yildá. dedemi de ḲulaK edecáymişlár, buna çoḫ cereme saliyerlár. "ver!" veriyer her şeysini. yerini dá, torpağını dá, degirmani dá her şeyi veriyer, gená Ḳoymiyerlár. gená ver, gená ver da benim dayım, anamın Ḳardaşi Ḳommunist imiş. bedirşaḫ diyellár abastubanli. o, hele babam ondört yaşında, babam evlánmamiş. bu dedemi ki sıḫıştıriyer, sıḫıştıriyerlár. diyerlár ki "sen de tüfek var, ver!" haḳḲatende bi tene tüfek varᴗimiş. dedem osmanni turkúna ḫızmat etmişdür, osmannilar ki gitmiştur o vaḫıtlarda. oni gizliyermiş. buni kisme satTi, bizim kóvumuzdan kisme satTi ki onun tüfegi var. gáliyerlar tüfegi aliyerlar, góturiyellar. tekral gáliyerlar ki sende gená var tüfek. halbuki yoḫ tüfek. ben tüfek ve yağ diyán şerim vardur onda, dedemi zorliyerlar ki "bulacaḫsın!" bu neᴗediyer. gediyer ermani dostuna, şehere. ermaniyá diyer ki, bu çoḫ uzundur da,

ermani diyer ki “memmet ağa náya gáldın?” diyer ki “ola bir tüfegim varᴗidi verdim, e gená istiyerlár ki sen de var.” “e bende var!” diyer. aynı bizim o tüfegi gáturiyer ermaniyá veriyellar, ermani tekral dedeme satiyer. o ermani diyer ki “memmedᴗağa, sende yağ peynir çōḫ benda tüfek çoḫ. gál yağ peynir gátur, tüfek götür.” bu çeşitte dedemi süziyellár, süziyellár, o bė^{y}çáre Ĉatḫi yiyer Ĉatḫi. o Ĥuza suyi baturiyer ya, peyniri ermaniya veriyer. soğunda bir tene adam diyer ki “ola memmet!” çünkü Ḵorhiyer ki sibire súrácaḫlar, çoğuni surmişlar zaten, “sen gál oğlun o bedirşaḫın Ḵızına ever, bacısına ever Ḵurtulursun.” o çünkü rayḳom, böyüKᴗişlárda işliyer. babami on dört omᴗbeş yaşında everiyerlar. babami om beş yaşında everiyerlár o ki, baḫiyerlár ki “ola bu başḫa düngúr oldi.” heppisinin ağzi kilitlániyer Ḵaliyer. o çeşittá dedem Ḵaliyer Ḵulaçistadan ama náynarim ki çoḫ fuḫaralaniyer, hep aliyerlár elindan, heç bi şesi Ḵalmiyer. şimdi, he diyácağım oni, yerimizdá ē Ḵışın alti ay diyánda hėç bir iş yoḫ, herkeş evdá. yani ḫızaklár diyellár, ökúzlára Ḵoşallar, ḫızek, ḫızek diyellár. Ḵar ki yağardi, çoḫ Ḵar yağardi. náyisá da ben yerimizdá bir metro, bir yarım metro Ḵar yağardi, şeyá çıḫarduḫ, sanḴalar diyerduḫ, ḫızeklár diyerduḫ, hoḳḴa diyerduḫ, a belá atTururdi ama Ḵastum ya ki Ṕalto gėyduğumi ben bilmám. yani o Ḵadar da savuḫ degúldi. dedelerimiz burç Ḵırmaya gedármişlár Ḵışın mala yedúrmaya. burç ağacın teze yapraḫli Ĥallari. gátururmişlár da gálanda ben ey bülürüm dedemin buyuḫlarından buzlar aḫardi. ama can sağ. ḴāpḴırmızi yaniyer. yanmasi da odur ki yerimizda tā Ḵırḫ birinci yiláçan ásgere niḴolay almamiş. Ĥoğulmiş, şennik çoḫlanmiş. ásgere almiyer, oḫumaḫ yoḫ bişe yoḫ. yer be yer Ĥağa get kóva gál, Ĥağa get kóva gál. bir vaḫtında osmanlı ki gáliyer, diyer ki “oĺĺ̄! nasıl ásgerlár var bunda!” egitim górmamiş, halbuki heppisi Ḵorḫaḳ, nayin ásgeri! bu çeşittá yaz ki olurdi, aprel aylarına, biz aprel diyeruḫ, nádur buna, nisan, nisan ayinda mayıs ayinda başlanurdi Ĥağa getmáya. şindi mayıs ayi ki gálur, bu aylarda şennik Ĥağa çıḫardilár, yaylalara. ben de barabar yaylalara gedarduḫ. yaylalarda nā, mal otlaği olurdi. başlardi malın ağzi otinan Ĥoymaya. nenelerimiz mali sağardilár, tekne diyerduḫ tekne, ağaçtan yapılmış tekne, o tekneye südleri tökerdiler. şahsen ben ey bülürüm oni. süd aḫşamdan tökse eger, sabaḫına yüzi Ḵaymaḫlanurdi. yüzüni onun alurdilár a belá onun Ḵaymağını, Ḵalan çeçil peynir, atma peynir, peynir yapardilár, sora çuma peyniri diyerdilár. Ḵalan Ḵaymağını da yani yığardilar, sora çoğḫlanurdu ki alur yayuḫ diyerdilár, a belá iki adam, bir adam onda bir adam biyanda ḳarşiluḫli, içiná Ḵaymaği tökárdilár da çalḫardilár. belá ipta asardilár

çalḫardilár. o yağ olurdi, yaḫardi savuḫ suyinan, yaḫardilár, yağını alurdilár. onun suyuni gená Ḳaynatur tortḫul peyniri diyerdilár, elá lezzetli oliyer ki, bu çeşittá edárdilár. soğunda soğunda bizi sürulan yerlárda maşina çıḫti. süt maşinasi. o da beş on tútúnda bir tene olurdi. şahsen bizim varᴗidi. oni da ná, nenelerimiz misal sende var beş on tene ineK, ben de var beş on tene inek, bir günde süt heppisi bir adama getsin deyi, vedre diyeruḫ, Ḳola, Ḳolaya südü ki sağardilár, alurdilár, kerti diyerdilár, ağaci a belá Ḳolanın içiná, ağaci bu çeşittá Ḳolanın içiná Ḳoyardilár. süT nerasına gáldi orayi kerterdilár. bögün sen bene bu kertede verdin yarın ben sene bu kerteden süt verecáğım, aynı Ḳoladan. bu çeşittá birbiriná ḫabᴗedárdilár. yani ki birdán bir on onbeş kilo yağ olsun, yağ yapardilár, peynir yapardilár, oni Ṯuzlardilár, basardilár küleklára. külek, yağ külegi var idi a belá yi ̄rmi kilo alurdi. onun üstúna gözel ederlar, sora gátururdilár iştá bazara satardilár. Ḳışın yayladan Ḳışlaya gálurdilár. Ḳışın malların kimi saḫat maḫatını kövá gátururdilár. iştá bu çeşittá yaşam oliyerdi, yaşiyerduḫ yani.

VII/c

şimdi yerimizdá, ben çocuḫluḫ vaḫtımda dúgúnlar olmiştur. bildúğum Ḳartın kimseden de sormazya ben kitap yazacağım, o kitaba yazmişim. şimdi nátávür olurdi, bayağ dedimᴗa ya Ḳışın alti ay diyánda cámá‿átimiz hep boş, adam olsun Ḳari olsun bomboş. şimdi Ḳarilár Ḳızlár gėyardilár gözel üstlárını, gendinin emisi oğli ya ki emisi ya ki Ḳardaşi otururdi o ḫızegá. ḫızegá Ḳoşulmiş ya at ya ökúz ya ki camuş Ḳoşulmiş. kóvun içindá yolda Ḳarın üstúnda gezárdilár. oyandan da meselᴗüçün on onbeş tene Ḳız binmiş gėdiyer. baḫşa táráftan oğlanlar. aynı çeşittá binmiş gáliyerlar. o vaḫıtta gözi göziná düşárdi Ḳızların oğlanlara. bizim misliman şeraitinde görmaḫ evelden yoğᴗidi hėç hėçiná. amā belá baḫsan górmamiş da evlánan köçen çoḫ vardur ama bizim ʦaḫanda az disem de olur, çünkü görürᴗidiler birbirini. şahsán benim babam anami górmişdür. bibim aşıḫ olmişdur, hele gėtmezce evine gáturmiş, gizlin gizlin oğlaninan góruşmiş. bu çeşittá sözlár gálurdi. şimdi görmesē, gėtmesē, onunᴗçün de hama nişan ki olurdi, şimdi bayaḫ ki dedim ya, ḫızeklerinán górmáda ya ki bir toyda dügúnda birbirlárını górurdilár. gėdardi misal oğlan diyardi ki “anā, bene filán adamın Ḳızını alın.” çünkü köv, herkeş birbirini taniyer. çoği da evelden yerimizdá biráz baḫşadan evlánúrᴗimişlár yerimizdá. legin göçᴗettuḫtan sora áḳrábadan çoḫ evlánmaḫ oldi. çünkü birbiriná áḳrába yaḫınluḫ edip birbiriná yani güç, destek

vermáğ◡ŭçün yerimizdá, şey súrulduḫtan sora áḳrábadan evlánmaḫ çoğ◡oldi. asli yerimizdá yoğ◡idi, o Ḳartın degúl◡idi. baḫşasına evlánurdi, baḫşa familĭyaya evlánurdilár. şimdi bu çeşittá oğlan anasına babasına diyardi ki "ben felán Ḳızi górdum, ona elçi yollan." ana baba da elçi yollardi ona, gedárdi. ḫabári yoğ◡isá eger, diyardi ki "verememem!" ya ki "bir iki dönüş gál." diyardi. birden de vermás ki "Ḳız sahabi, Ḳala sahabi!" diyallar esgilár. bir◡iki dönüş gál. bir gidár iki gidár vėrecáği zati ağnaşılur ki verácaḫ. vermiyacaği zati ağnaşılmaz. benim şaḫsán bacıma biri gáldi elçiluğa, dedi ki "enver Ĉada!" "ná?", biz Ĉada diyaruḫ şeye da, burda abi diyellar, hē, "enver Ĉadā!" "nā̄?" "beni birisi yolladi Ḳızan, sánın Ḳızan elçiluğa, bülürüm vermásın ama ḫatır◡uçún gáldım." dedi ki "ola düz diyersin.", çayımızi içti, çaḫti getti. şimdi elá elçi, elá elçi da var ki, gálur elá yapuşur ki, Ĉippi diyerlár bi dá, o Kene var ya Kene, Ĉippi, oni insana yapişsa Ḳoparamassın, dişlári Ḳalur ettē, Kendi ölúr ama Ḳopmaz, Ĉipi olan elçilár da vardi. "vermásan gėtmám!" alurdi, alurdi Ḳızi. verúrdi, sora gálişurdilár. kesim kesár, kesim kesmaḫ diyárlar, kesim kesárdilár. "ná vaḫıt olacaḫ?" gálişurdilár ki misal felán ayda, eger Ḳız táráfi biráz durumi ağır◡isá oğlan diyár ki "yardım edēm?" ya ki oğlan táráfi biráz durumi ağır◡isá Ḳız táráfi der ki" yardımlaşaḫ edaḫ." yardımlaşurdilár, yapardilár birinci nişanını. nişanında da az adam gálurdi, atli, atli diyellár, atinán, atlarinán gálurdilár. misal◡üçün beş, on, yigirmi adam. onun haḳını verurdilár, söz söhbet olurdi. nişan degişúrdilar, yani çamadan diyeruḫ. oğlan táráfindan gálana atli diyeruḫ, Ḳız táráfindan oğlan táráfina sora dügún vaḫtında gėdána maḲar diyellár. urba, iştá urba degişiliyer ki urba odur ki oğlan táráfi góturiyer Ḳız táráfına Ḳaftan maftan, altun maltun bi şe, Ḳız táráfi da oğlana Ḳostum, şarval, sahat, na ki ediyer da, yani içine etmek da Ḳoyiyerlár, her şeyi Ḳoyiyerlár ki şey olsun da ikisi çamadan diyeruḫ biz, çamadannari zanduḫ mi diyáḫ, Ḳutu mi diyaḫ degişúrdilár. ḲızınKını oğlan alur, oğlanınKını Ḳız alur belá nişan degişúrdilár yani. sora bir◡iki her cuma◡aḫşami ġuni gelin górmaya oğlan táráfindan gálurdilár. gelende da oğlanın an yaḫın áḳrabalari, emisi, dayısi, bibisi, ḫalasi beş on tene adam gálurlar görmeyá. Ḳız táráfi Ḳabul◡edár oni, yani gelin Ḳızlar a belá Ḳotḫa diyerduḫ, Ḳotḫa giyardilár. yani Ḳotḫa da nā, ḳağıttan yapardilár, ústuni şeyinán Ḳaplardilár, buraya piponollar diyellar, onari gözelcána şey◡ederlár. beşibirlilár buraya, macarya gösgüná taḫardilár, mahmudiya. piponol

diyán buni, cin pullari diyardilár, bunnarinan bu Ḳotḫayi bezádurdilár. Ḳotḫayi buraya Ḳoyardilár, başına, Ḳotḫanın ústundan laçek ya ki uştum diyerdilár. yani biráz şeyli Ḳaba, Ḳaba, oni gözelcána sarardilár. bu, a belá buray görünmiyácaḫ. bu çeşittá geline gözelcána örterdilár şeyini. gelin, şimdi her cumaᴗaḫşami gelin górmaya gáliyerlárᴗaᴗya, etmek metmeK yeyilip söyüt söhbet olduḳtan sora gelin görmáh olur. gelini gátururdilar, gelin iştá temenni alur, bu çeşittá temenni alur, oturur Ḳaḫar, oturur Ḳaḫar, oturur Ḳaḫar. sora da onlar da allaha ámanát ettuḫ deyi gálánnar gelinin eliná para verurdilar. kimisi altun buraḫur, kimisi para verür. bu çeşittá üç, dört, beş cumaᴗaḫşami gúni gálurlar. sora aḫırda diyerlar ki "zaman gáldi, dügún na vaḫıt, na has olacaḫ?" gáluşurlár dügúnun şeyini, dügúna başlarlar. şahsan ben çocuğudim, i yerimizdá da, súrulduğumuzda da yani herkeş oni, kimisi da biráz az edárdi, hanġısı ki vardur ey edárdi da, herkeşda Ḳaşuḫ tabaḫ bulunmazdi. yerimizdá çanaḫ diyárdilár, her şey ağaçtan. Ḳaşuḫ da ağaçtan, na bilem çanaḫ da ağaçtan. Ḳazanlar da Ḳalayli diyárdilár. Ḳalaylardilár oni, ḳalaylamasan zeherlenür insan. ḳazanlarda bişerdi, lobĭyā, ḳaysefe, pilav. üç dört ḫıl yemek edárdilár. biz çocuḫlar da gezerduḫ da cámá͡átden Ḳap Ḳaşuḫ toplarduḫ, sufra toplarduḫ, góturur toy sahabına gátururduḫ. hepisini toy sahabi yazardi, kimdán na almiş buni yazarduḫ. sufralar Ḳurulurdi, dügún tamam olduḫtan sora olur ki Ḳırılur, olur ki yitár, olur ki çalınur, dügún sahabi kimdán ki na Ḳartın almişsa ona verúrdi. bu şekildá edárduḫ yerimizdá da súrulduğumuzda da. sora ki gáldi gáldi çıḫdi, şennik biráz zenginlándi, şahsi herkeş Kendine Ḳaşuḫ tabaḫ aldi. hele yerimizde özbekler, súrulduğumuzda özbek bir tene piyala, bardaḫ yoğᴗidi, onarda piyala diyárlar, piyalaynan, bir piyalaynan on onbeş adam çay içárdi. bir tene Ḳaşuğinan on onbeş adam yėmáK yiyardi. Ḳaşuḫ bir tene, sicaḫ gálmişse. özbeklerin çoḫ yėmekleri elĭnan yeyilúr. pilavidür, báşparmağidur nayidur hep elĭnan yeyilur. ama sicaḫ çorba gelende oni elinan yiyamasın. o vaḫıtta bir tene Ḳaşuğinan dört beş adam. bu çeşittá iştá dügúnlar olurdi. sora iştá gená başlanurdi dügún, gená atli, bayaḫ ki gibi gálurdilar, Ḳız táráfına gálurdilár. Ḳızi ata bündúrurdilár, araba yoğᴗidi zati, at abralarına bündúrurdilar, oninan gótururdilar. oğlan táráfında bir gún, iki gún diyanda oyun olurdi. aḫşamaçan oyun, gúlgü olurdi. asasan yaz vaḫtında, iş vaḫtında dügúnlar olmazdı ki cámá͡át çalışiyer Ḳışᴗuçun. Ḳışın baharın, gúzun yaḫın bu vaḫıtlarda bugún gená odur

aḫısḫalılarda. o vaḫıtlarda ediyerlár ki yani bir ḳazanmaḫ, o iştán alıḴoymasın. bu çeşittá aḫşamaçan oldi mi, hele dügún gediyer, aḫşama atli, atli başi olurdi, atlilar cámáatın eviná gėdardilar. üç tene adam sizá gálurdi, üç tene adam bizá gálurdi, her yerá Ţağılurdilar. sabağınan diyerlar ki "falan sahatta gálın." davul başlardi çalmaya. atlının kimisi diyerdi ki "davulçi gálsın!" ya ki maḴar "eniştá gálsın, beni gótursun!" evdán çıḫmiyer, misáfurluḫta, sicaḫ eve oturmiş. o şimdi sicaḫ evdá otururdi, davulçi zurnaçiynan barabar çala çala o evin Ḵapısına gėdárdilár. Ḵapısına gėdánda o adam çıḫardi, davulçi, maḴar, eniştá Ḵapıma gáldi deyi çıḫardurdi heppisiná para verurdi. sora o toya, dügúna gálurdi. her bir atli, elá bir Ḵanun varᴗidi ki, atli başından sormazya gėdamaz. eger sormazya getti, oni suya basardilár. atli oğlan táráfına yığılduḫtan sora Ḵız táráfına gėdárdilár. Ḵız táráfi da yėme, yemáḴ vėrmedá atlının biri çıḫardi ya ki ikisi çıḫardi, oğlan táráfına gálur, müjdeye gálurdilár. müjdá da ná, kesmiş beş alti kilo et, Kemüksüz et, bir tene pağaça, böyük bir ḫançara sançardilár oni, misal üç tene adam ḳaḫti, "allaha ámánát etduḫ!" dedilár, yani Ḵız táráfi hazırlandi gelin binácaḫ, o vaḫıtta atli başına "allaha ámánát ettuḫ, müjdáya gediyeruḫ!" üç tene atli Ḵoyiyerlár atını, Ḵaçiyerlár Ḵaçiyerlár, ḫanġısı ki ilerü gálur, diyaḫ ki biri iráli gáldi, aḫıri biri iráli gelácaḫ, ikisi üçi gelámadi, uçiná haḫ yoḫ. ondan etli olurdi, Ḵatmerlar olurdi, ḫayullar olurdi, ḫayul diyeruḫ biz, ḫayul olurdi bir dá et, ḫançara sançardilár. o atli alur eliná ḫançarinán barabar. çıḫardi, atli o yandan gáliyer ya atlının ögúna. ondan da gálan atli, atlilara diyárdilár ki "al onun elindán." o hareket edárdi almaya, ama ḫançar var! ḫançarınan olamaz. o da haraket ediyer vermáya. Ḵaçiyer maçiyer, bu çeşittá bir şennikluḫᴗedár gelini getururdilár oğlanın eviná. oğlanın evine gelin geldīnī, gelinin üstü belá örtük gözelcána. attan isa attan endürürlár. hele attan ener gelin ya ki arabadan, araba da na? araba tekirli arabalar, bu arabalar yoğᴗidi o vaḫıt. tekirli arabalardan ener, endúginán hama üstúná Ţalik diyeruḫ biz, ögúna Ţalik Ḵoyarlar ki yani oni bassın ayağinan Ḵırsın da bütún kötúluḳlar Ḵırılsın belá. gelin iştá vururdi belá ayağını Ţotel da Ţaliki Ḵırardi. ondan sora şeyá geçti mi, oğlan bacada ya ki ağacın üstúndan, bir köşk yapardilár, onda güvegi ortada, sağci, solci, iki taná arḳadaşlarından gená saçar kimi saçsa, bunnar ceplárından para, Ţatlilár, Ḵanfet manfet ḫalḴın üstúna saçardi. sora gelini usul usul müziḴaynan, davul zurnaynan içári girdururdilár.

içári girdurmada P̂alli olsun deyi ellerini P̂ala batururdilár da Ḳapının eşiginá belá vurdururdilár, “gelin T̂atli olsun.” nayĭsa gelin gėdardi, sora Ḳız táráfindan, bunun başḫalari çoḫtur, yolda bayılmaḫ vār, ben na bilem güleşmaḫ vār, bunnar da gená olurdi bunnari siz dá bülürsüz. gelinin táráfindán yenge, oğlanın táráfindán yenge, çerez diyellar çerez, bu çerezi lenger diyellar, böyük lengerlere tökeller, o çerezi iki tene çocuḫlardan, hele gelinin gená táráfindán, hele gelini çıḫartmazdan bel bağlamaḫ var, Ḳardaşi bağlar. gelsin Ḳardaşi belini bağlasın, mánilárinan, ben aḫlıma alamiyerim, benim şerlerimde var onar. “gelsin Ḳardaşi bağlasın belini” belá bişelár vardur. nayĭsá başlarlar o çerezden T̂ağudurlar, şennige T̂ağudurlar. kimisi yaḫınlari çerezin haḫıni lengere bıraḫur. hele şerbet, şerbet içmaḫ vardur ireldán, o Ḳaldi baḫ. şerbet içmaḫ vardur, söz aliyerlár birbirindán ki şerbet içiyerlár en başta. bu işlár olurdi. sora gelinin T̂uvağıni açardilár. T̂uvaği na vaḫıt açulur? aḫşamdan zifafa verurdilár oğlaninán gelini. aḫşamdan zifafa girduḳtan sabağına gelinin T̂uvaği açulurdi. T̂uvaği da yani yüzúni açardilár gelinin. o vaḫıt gelin olurdi serbēs. şimdi bazi da olurdi gelinin táráfindan, maḲarlar diyeruḫ, gelurdi maḲarlar, yani onnar maḲarlara sufra T̂uTardilár. sufralar Ḳaḫti herkeş getti mi bir sufra Ḳaḫmiyer egládiyellár. diyellár ki “bu sufranın haḫi var, verun o vaḫıt Ḳalduraḫ!” sora gálurdi, na^{y}olur, nadur? işţá birez şennikli olsun deyi bese girárdilár, kefil olurdilár, kefil gelmezdi yalandan, kefil oldun deyi oni suya basardilár, “niyá kefil oldun o ki inanmiyersin ḫalḫan?” bu çeşittá şenlikluḫ olsun içün. soğuni gáluşurdilár yani baruşurdilár, baruştururdilár. gálurdilár “nay◡iştiyersiz?” diyardi ki “bir ḳoç gelsin buraya! şāḫ ḳoç!” “ya falan olsun filán olsun.” sufraya náya lázım isá gátuttururdilár. elá inatlar var◡idi. bazi da ádát yerini bulsun deyi bir tavuğinán gálurdi. “ola yetár işţá al buni! etmek var mi? etmáḫtan uli bişey var mi?” diya etmáḫ Ḳoyardilár. kimisi da biráz deli T̂oli olsa eger mutlaḫ gátuttururdi. “gáturacan! gáturmasan” diyer “gelini verin geri góturiyerim, ben baḫşasına verácağım.” bu çeşittá diyán sózlarını edárdilár. yani şennikli olsun deyin. T̂uT̂ardilár sufrayi, o sufrada gálurdi, onnar başlardilár, eger deliğanliların isá verurdilár o Ḳoçi T̂avari kestururdilár. tekráldan başlardilár yemáya içmáya. bu çeşittá iki üç gún diyánda dúgún, erkek táráfinda olurdi bu işlár. sora ikinci gúni mi, üçünci gúni oğlan Ḳız táráfina gediyer enişţaluğa. kiminán gediyer? bayaḫ ki sağducinan gediyer, bir da

Ḳızın yengesinán barabar gediyer. Ḳızın yengesi bunda üç gün Ḳaldi aḫıri. Ḳızın, müjdáya góturiyer ki “Ḳızız ey çıḫti, ey oldi, gelişti.”. misalᴗiçün bozuğᴗolsa, sabaḫtan oğlan der ki “bozuḫtur, alın góturun!” bu meselede bizim aḫısḫa túrḳlarında çoḫ móḲkem olmişdur. bozuḫ çıḫanlari geri çevirmişdiller. şimdi aḫısḫa túrḳlarının doğrusunda çoḫ çoḫ şeylár var ama bendán da daha ey bülürsüz, bu bayraḫdar da tarıḫtan ey bülür. yerimizdá o paskeviç maskeviçin vaḫtında tabi olmiyaḫ diya Ḳarilar çocuḫlarını atıp gendilári da atılmişdur. onuçún bizá derlár “Ḳobŭliyanli!”. Ḳobulet var, Ḳobĭliyan var! Ḳobulet ki gelmiş gúrci, gúrci Ḳabul etmişlár, gálmiş ermani, ermani ḳabul etmişlár. bizi ḳobuliyan, yani ḳabulda yan dur! ona bişey Ḳabul etturamasın. gená o Ḳartın mazlum ḫalḲ ki bi tarıḫ yina soyliyem size. yerimizde, benim ninem entelliymiş. gülferiz, gülgez. gülgezi duşiyer posofa, evlániyer. gülferiz tsahana. iki baci. oᴗgi sınırlar Ḳapaniyer ottuzyeddinci, otuzsekizinci yillerdá. nenem dedeme gáliyer, biyani gáliyer da… gidiş geliş vār. yigirminci, on sekizinci yildá serbēs. yirmiikinci yil, igirmi beşinci yillár ki saᵍ̆vet hökümeti Ḳuruldi, bolşevikler gáldi, aḫısḫa mosḳvaya verildi, gúrcistana verildi o vaḫıt sınır oldi. o vaḫıttan Ṗĭlan ediyellár bu bu ermanilár gúrcilár ki “bu aḫısḫalilári súraḫ.” “nasıl súraḫ?” bir bahana bulmaḫ lazım. şahsan iştá ben oni sóyliyem sizá. nenemin Ḳardaşi, Ḳardaşını Ṫutiyer gümridá, sınırda Ṫuriyer polis. oralari ermani. diyer ki “túrkiyáya gėdip bir kismá gáturacaḫsın!” diyer “kimi gáturem ben!” çoban adam. diyer “yō! gedácaḫsın! getmasan başın gedácaḫ, seni sibirá yollarım!” çoban adam! bu da gáliyer evindá babasına diyer ki “babā, beni aᴗbelá aᴗbelá ermani polisi Ṫutdi da aᴗbelá belá dedi.” buranın böyügi dā, oranın. “náʸedaḫ?” “olā, kimi gáturacaḫsın?” “ben na bilem, gáturmassan sani vururum, öldururum, sibirá yollarım.” náyisá Ḳaçaḫ yolinán gáliyer posofa. düz bacısigilá gáliyer. bacısi “olā̄, Ḳadan alem, nerdán gáldın?” e Ḳardaşidur aḫıri. bu bacısi böyüğᴗoliyer ondan. “e belá e belá baci, gáldim dá bir adam iştiyellár.” “olā, adam iştiyellár ama onnarın ipinán Ḳuya ėnilmáz. ṪuṪallar seni de de, buni de de yoğᴗedárlar” “yoḫ!” dedi ki, “eger gáturmasan seni yoğᴗedecáğuḫ. yoğᴗetmázlar?” “ola kimi veraḫ ya?” bir ensár diyán oğli varᴗimiş, evlánmamiş deliḲanli, “buni gótur.” o da deliḲanli, bu da deliḲanli. aliyer sınırdan gā̄lmada ṪuṪiyellar buni. ṪuṪiyellár yani Ḳaçaḳ, ē şĭpiyon ne, türkçe nádur, casus, “casus” dedi. ondan adam gáturiyer deyi

pĭroÎoḳol, tutanaḫ yaziyellár, pĭroÎoḳol yaziyellár. belá belá yazilár, yalandan yazilár yazdilár. gáliyer, bi yanda buni ÎuÎanaḳ etti mi? ikkisin de surdilár, ne ölúsi var ne dirisi var. buni yazdilár ki túrḫlar túrkiyáya gediyer gáliyer, yalandan. hėç bi şey, çobanᴗadam, nayᴗetti? geldi bacısigilá, geri getti. baḫ bular var! bu masalayi ben çocuḫ oniki yaşında, oni gená ediyer onda, özbekistanda. surdi, onda da Îoyamadi elá gená, ben çocuḫ on iki yaşında na yapacağım, nayᴗedabülürüm? gün bögün gená o yoḫ. herkeşi aldi, gün bögün gená, ola ámeriḴada nā̄ᴗişin var? getti ámeriḴada vátán edácaḫ! hani benim túrḳum, hani benim túrkiyem! kimá ağliyem? benim şerlerim vardur, górsadem ağlarsın! bir tane adam, padişahın biri, diyellár ki "bir túrḳ Ḵani lazım." Ḵanını içácaḫ ki padişah eyláná. "nátavürᴗolsun túrḳ çocuğunun Ḵani?" "onᴗiki yaş olsun, gözlári aᴗbelá olsun, Ḵaşlari aᴗbelá olsun, burni aᴗbelá olsun, buyuği aᴗbelá olsun." buliyellár bu çocuği, buliyerlár góturiyerlár çocuği. diyellár ki "bu midur?" falcilár diyer ki "hē, beládur." çocuğun anasına para veriyellár, babasına para veriyellár, razi ediyellár aliyellár. razi olmasa, padişahdur, zorinan da alacaḫ! razi ediyellár, sora góturiyerlár buni. cámą̆áti yığiyer, çarşiya yığiyer ki bunun boynuni kesácaḫ cámą̆átin yanında da Ḵanından içácaḫ. çocuḫ ortada, gėdiyer anasına yapışiyer "anā! sen ana degül misin, beni niyá verdin?" "neyᴗedem oğul, elá da alacaḫlar elimdán, onsuz para aldım.". babaya, halaya, Îayiya, bibiya, herkeşe yapışiyer. soğuni gėdiyer padişaha, "ey padişahım sağᴗolsun, beni etmē!" o da diyer ki "benim canım sağ, senin Ḵanın içmesem şey olamam." diyer ki dá o vaḫıt elini açiyer "ya rab! bir tene sen Ḵaldın, baḫşa nerá gėdem?" allahu teāla padişaha, derdiná derman veriyer. çocuḫ da azadᴗoliyer. şimdĭ da biz oᴗġundayuḫ. bir o Ḵaldi, bir o Ḵaldi. Îavşanlar meşedá, ormanda herkeştán ḴorḪiyerlar ya, ná olsa, abelá yığıliyellár yığıliyellár bir yerdá da, "ola bir meslehát edáḫ aḫıri. na olacaḫ halımız? belá ḴorḪiynan mi yaşayacavuḫ?" diyerlár ki "neyedáḫ?" aḫıri bir Ḵarara gáliyerlár ki "ölaḫ! boğulaḫ da ölaḫ!" bir böyüK su ariyellár ki gedálar boğulalar. getmáda Ḵarşilarından bir Ḵurbağa çıḪıyer, Ḵurbağalar Îavşandan ḴorḪiyer, "Îap Îap!" suya atıliyellár. Îavşanın biri "olā̄! bizden de Ḵorḫan varᴗimiş." dey daha olumdan geri gáliyellár. bizden de Ḵorḫan varᴗimiş dė^{y} turkiyáya gelduḫ biz de. imdi filin biri, Ḵuş yapmiş yuva taḫılın içindá, yumurta Ḵoymiş, çocuḫlarını açmiş. fil da Ḵoccā bir fil, gelmáda basiyer çocuḫlari bitevi eziyer. ezdi

çocuḫlarını! Ḳuş ağliyer ağliyer ya file náyetsin? filá gúci yetmáz. filá dedi ki "sán náyɔettin, benim çocuḫlarımi Ḳırdın, hayatımi söndúrdun!" "ēy! get sán! görámadım!" diyer. görámadım desá da genά diyer ki, Ḳuş getti çaliyά. ağliyer, ağliyer genά ağliyer da, Ḳarġa gáldi. Ḳarġa dedi ki "ya ḳuş! niyά ağliyersin?" serçe Ḳuşi dedi ki "aha beylá beylá." "şimdi baḫ ona ben neydarım!" dedi, gitti oturdi filin Ḳafasına. başladi gözlarını oymaya. geldi dedi ki "Ḳuş, gözlarını oydum!" "gözlarını oydum ama genά geziyer." dedi, genά ağlamaya başladi. ağlamaya başladi, Ḳurbağalar gáldi. Ḳuşa dedi ki "ná ağliyersin?" "belá belá, Ḳarġa gözlarını oydi ama fil genά geziyer." Ḳurbağalar dedi ki "şimdi baḫ biz ona neyɔedaruḫ!" bu fil gezdi gezdi, otlamada aḫıri susuzlandi. su içácaḫ! gözlari kör, gidamiyer ki su içά! soğunda Ḳurbağalar gėtti bir deredά, aşşaḫda "ḲoḲ! ḲoḲ! Ḳo!" dedilár. fil dά dedi ki "onda su vardur." bu hekáye böyüktür da Ḳısadan sóyliyem. getti derede da su içácam diya tengildádi, oldi. savet hökümeti belά etti bizά, ama gendi ōldi. sotsyalizm bozuldi bozuldi, Ḳapitalizme geri gediyer şindi.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Abdülhaluk Fezayil
Doğum Yeri ve Yılı: Özbekistan-
Özbekistan'da doğmuş.
Derlemenin yapıldığı yer: Bursa 2008.

VIII

ben abdulḫaluḴ fezayil. aḫısḫa turḳlar derneginin başḳani yardımcısıyım. şimdi ben özbekistanda Ĉoğuldum. ordā súrgúnᴗolmişduḫ. ben Ĉoğulanda elá bizá icazát yoğᴗidi ki buradan oraya gedasın, pasaport Ta vermiyerdilár. sora ellialtınci yildan sora başladilár pasaport vermáya, sora icazát çıḫtı ki bir kövden ikinci köve gėdábülürsün. o vaḫtaçaḫ yasaḫ idi. gėdámiyerduḫ, bişe edámiyerduḫ. iştá orda Ĉoğuldum, orda böyúdum, oḳulu bütúrdum, úniversĭtet bütúrdum, evlándım, yaşiyerdim, çalışiyerdim, gene neye ki ben aḫısḳa türküm, túrk diyan adım var, niya ki ben baḫşa millete Ḵatılmiyerdim, niya ki dinimi, dilimi saḫladım. başḫa milletlere Ḵatılıp yoğᴗolup getmaya, yoğᴗolmadım. onuᴗçún elá oldi ki sehsendoḫuzunci yili ortay Ḵaruşturdilár, mosḴova, mosḴovada oturanlar. iştá onlarda misliman, özbegi biza Ḵarşi şey ettilár. iştá aramızda çekiş çıḳti, başḫa oldi. üç günᴗiçinde bir yüz adamımiz rahmete getti, evlárımiz atáş verdilár. gená ondan súrgún olduḫ. gená sıfırdan başladuḫ. rusĭyaya súriyer, abelá rusiyanın her yerina Ĉağıttilár. baştanᴗayağaçaḫ abelá bizim şennigi götúrdilar töktilár ki, niya elá ettilár? bir köve bir ayle, artuḫ yoḫ, yani ki gena bunnar birleşmesin, bunnari yoğᴗedaḫ. bu asimilato olsun da bu milletletin içinda yoğᴗolup getsinlar diya. elá olsa da onda da toplanduḫ, gena birbirimizi bulduḫ. yavaş yavaş gena Kendimizi toparladuḫ. o denli ki yola para Ḵazanduḫ şeyᴗettik ki türkiyeyá geláḫ. allaha şükür ki rusya da Ĉağıldi şey oldi rusĭya, yollar açıldi, iştá Ḵalḫtuḫ bursaya gáliyeruḫ. aşindi bursanın gendinde Ḵırḫbin tene varuḫ. Ḵırḫbin tene ā^{ha} bursanın gendinde bizim aḫısḳa türkleri, bu tereferik, yeşilyayla buralarda Ḵırḫbin teneye yaḫın adamımız vardur. türkiyenin içinde bir ellibin teneye var. ama bu ondan biridür, biz beş yüz bine yaḫınuḫ. dört yüz elli, beş yüz büne yaḫınuḫ, Ḵalan, biri türkiyeya gáldi dohuzu hele dişárdadur. onnar daha vátáni bekliyerlár, vátána getmaḫ, çoği daha ben size diyerimᴗaᴗya, bögün de gáldilár, yarın gálácaḫlar. gáliyerlár, her güni iki üç ayle gáliyer. (*Gerekli şartlar oluşursa, Ahıska Türkleri sürgün edildikleri Gürcistan'daki topraklarına dönmeyi düşünüyorlarmı?*) helbette düşüniyerlár. o bizim vátánimizdür. dedelerimizin yeridür, o türk yeridür,

osmanli topraḫlarıdur oralar. oraları geri almaḫ zorundayuḫ biz. zorunda oyani Ṫursun dedelerimin göbeginin Ḳani onda aḫmişdur. dedelerimin onda mezerler var. onlara gedip onnara baḫan adam yoḫ. benim neslimin, neslim oradan, neslimin gemikleri oradadur. nası benim babaminán anam rusyada Ḳaldı, onda rehmete gettiler. dedeminen de nenem özbekistanda rehmete getti Ḳaldilár. gemüklári sepe sepe geziyeruḫ. niya ki? vátánsizuḫ. türkiyá bizim vátánimüzdür, gendimizin böyüK vátánimüzdür amma türkiyenin bir Ḳımsidür o aḫısḳa da. aḳısḳā, bir vaḫıtlar aḳısḳa türkiyeye bir şey olmiş yerdúr. aḫısḫanın yeridúr, osmanliların yeridurᴗoray. oray geri almaḫ, şimdi bögún geri almaḫ desan olmaz da amma oray yerláşuruḫ, yaşaruḫ. ama oray getsaḫ gená onda gendimizá camiler de Ḳururuḫ, mektepler de açaruḫ. o yerler aşindi boş buraḫuli, gená ekáruḫ, tikáruḫ gená vátánimüzdür. (*Bursa'dan Ahıska bölgesine turlar düzenleniyor şimdi. Oraların son durumu nedir?*) dört gúnᴗoldi gelduḫlarına, gettilár, ziyaret edip gáldilár bizim dedelerimiz orayi. gáldilár, diyerlár ki "biz nesi ki Pŭraḫup getmiştuḫ elá Ṫuriyer." elá olmiş ki bi onda bunda dē, o bizim evi bozmişlár, o bizim evin Ṫaşindan yanında bi ev yapmiş gendi içün gúrci. ama ermani gúrci kimi görsaḫ heppisi diyer ki "bu sizin vátánüzdür gálın, aha evler ucuz fiyata siza sataḫ, gálın yaşayın, buralar hep sizündür geri gálın." heç biri da demiyer ki da "ya niya gáliyersin?" ama elálári da var ki diyerlár ki de "bizim dedelerimiz barabar yaşamişdur, gelin gená barabar yaşiyaḫ. sizi bekliyeruḫ, Ḳaç seneler geçti niyá gálmiyersiz." diyerlár. ha gelen dedelerimiz elá diyer, getmişler, Ḳurban kesmişler mezerlerde, Ḳuran oḫutturmişler, gedip Ḳalada gená Ḳurban kesmişler. nerelere getmişler. nerelere getseler hēppisi diyer ağliyelár, diyerlár "gálin, geri dönün gálin" diyerlár. pek problem yoḫ. şimdi a bu böyüK paralar vardur ya aşindi, avropadan vardur, türkiye da böyüK para yaturacam diyer. aşindi dey on yedi tene böyük şirketler, ḳonut şirketi, yapmaya hazırluḳ góriyerlár. bu yoḫardaki şeylár, Ḳonuşmalar oliyer, bu işlár olacaḫ. yavaş yavaş ḳonutlar da yapılacaḫ, her biᴗşey olacaḫ. yavaş yavaş o rusĭya táráfdan, Ḳazaḫstan,Ḳırgızistan, ázerbaycan, buradan yerláşmaya başliyácaḫlar, türkiyedán kim ki istár. şimdi biz istiyeruḫ ki nerdán kim gelsin çift vátándáş olsun. niya ki? baḫᴗā ben türkiyedán gettim. yarın ki gúnda biᴗşe olacaḫ olsa, türkiye diyer "benim adamımdur." hama bená sahap çıḫar. işte elá istiyeruḫ, allahinán bunnar heppisi olacaḫ. ha bu ikki bin sekKizinci yildan başlanacaḫ, Ḳonutlar her bişe yapılmaya başlanacaḫ. allahinán, ikki binᴗon biráçaḫ epeyce şenniK yerleştürülácaḫ oraya. her biᴗşey, her biᴗşey

olacaḫ, o yerlár bizim yerlárdur. biz türkúḫ, anaT̂oli türkúyuḫ ama o da anaT̂oli türkiyanın, osmanni topraḫlarının dişarda Ḳalan yeridür. oranın sahabi bizuḫ. *(sürgün yerinde eğitim/eğitim dili)* ben rusça oḫudum hep birinci sınıftan onuncuyaçaḫ. iki tene üniversite bütürdüm, ikisi de rusça. *(Ahıska Türklerinin dili ile…)* elá biᴗşey yoğᴗidi, hēç, heç heç. özbek dili varᴗidi, biz de nesildi baḫ, ohiyerduḫ oḳulda, bir ders özbek dili giriyerdim rus oḫuluydi, bir ders de ingilisçe giriyerduḫ. ingilis, özbekçe. ya ki özbekistanda yaşiyeruḫ özbek dili, şimdi dá dünyada şey dili ingilis dilidür, ingilis dili giriyerduḫ, Ḳalan her biᴗşe rusçaydi. /.../ işte oḳula gelende, nerá getsan diyar, a^{ha} ben gettim üniversitete giránda, şindi rus baḫiyer rus olanda, rusunki gendi rusunu almaḫ istiyer, özbek özbekistanda özbegi almaK̡ istiyer. ama ben onnardan üstün gelmeğᴗiçün ben onnardan, sınava giránda benim şe^{y}da puannarım onnardan hepeycá yüksek olmaḫ lazım. onuçun ḫareket ediyerduḫ, oḫiyerduḫ, giránda elá puannar aliyerduḫ ki şeyᴗdámiyerdi da dā^{ha}. baḫiyer ki gözelce ohiyer, her biᴗşeyi biliyer almaK̡ zorundaydi. işte aşteláynán üniversitetlára giriyeduḫ. ama onnarinán bilgimiz bir olaydi onnar giriyerdi, biz Ḳaliyerduḫ. *(Anavatanından farklı coğrafyalarda, bu eğitim sistemi içinde Ahıska Türkleri dillerini, Türklük bilincini hiç kaybetmemişler. Bu nasıl oluyor?)* şimdi baḫ, bizim dedelerimizden, bizim dedelerimizden Ḳanımızda vardur túrḳluğumuz, milletçiluğumuz. bizim dedelerimiz bizi elá terbiye ediyerdi ki biz soğağa çıḫanda da biliyerduḫ ki biz bunnardan artuğuḫ, edrefdeki milletdán. biz bunnardan her terefláma artuğ, niya ki biz türkúḫ. türkúḫ niya ki osmanni türkúh. onuçún biz her terefláma elá terbiye ediyerdilár ki böyúgi hürmet et, küçúgi da, a belá küçüK giránda da Ḳaḫ ayağa da sana misafir o gelse Ḳaḫ ayağa otuttur. böyüge böyüK de, küçüge küçüK dē. gendi ádetlerimiz varᴗidi esgi dedelerimizden Ḳalan onnari saḫladuḫ, onnari yitürmiyerduḫ. onuçün a^{ha} bu son gúnunaçaḫ, túrkiyáya gelánaçaḫ da gená bizim dügúnlarimizdur, baḫşadur, násil ki Ḳırḫbaşinci yilda, Ḳırḫdördünci sürgún edilánda násildur ki öyle biz dügúnlár yapiyeruḫ. heç degişümi yoḫ. onuçün biz áskiden terbiyemiz ádetlerimiz saḫliya saḫliya gálduḫ, a bu túrkiyáya gálanaçaḫ gená. bunda da gená dügúnlarımızda gendi ádetlerimizi ediyeruḫ. /…/ şimdi rusᒪya baḫ, ben oḫudum, ben imşaat mühendisiyim. imşaat mühendisiyim, ben buraya geldim. biz da kirP̂iç diyerlár, burda T̂uğla diyermişlár. gelánda bu kirP̂iç diyerim ağnamiyerlár. sora ögránduḫ ki tuğlaymiş. şimdi çoḫ dilin belá şeyisi vardur, yavaş yavaş ögrániyersin da Ḳaydesi eládur. ama bundaki yaptuği evlári

aşindi ben sana diyem begánamiyerim. aşindi allahinán yer alıp ev yapacam. niya begánmiyerim, bunnarın yaptuği yañ͡ğlış yapiyerlár çoğ◌işi. ben ohiyánda bene başḫa türli örgátmiştürlár. diyaḫ bunda ki deprem zonasidur ki bunda evlári nási yapiyerlár elá olmaz. /…/ *(Diploma denkliği)* bunnar diyerlár gedip sınavdan geçmaḫ lazım. sınavdan geçmağ◌üçún biza bir oḳul kimi bişey yaradın ki iki üç ay bir hazurluḫ göráh. bilgimiz vār, normal bilgimiz var ama türkçe sınava girsaḫ türkçe sózlari Ḵanmiyeruḫ. her bişey örgátsalar ben sınava girsam geçarım, gözál geçarım. ama niya ki benim dört çocuğum var, çalışiyerlár, güzel para Ḵazaniyerlár. “baba” diyerlár “sanın nayın yetmiyer, nayın sınavi. o denli çalıştın, yetar.” diyerlár. onuçün ben girmádım. *(gelenekler)* onnari ben siza na diyem, Ḵahveya gedácaḫsız◌a◌ya, dedelerimiza soraḫ, onnar elá gözál ağnadur ki siza. benim deduğum başḫa, onnarın deduği başḫa. onnari aşindi dedelárımıza sorarsaz, elá incā̆ yerlári var, oralarını elá gözel ağnadurlar ki o daha ey◌olur.

Kaynak Şahıs
Gizli kayıt:
Derlemenin yapıldığı yer: Ahıska Türkleri Derneği- Bursa 2008.
Konu:

IX

- ola musayi taniyersin?
- mahmudun mi?
- musa, bu şeyin oğlidur. bu ḫalit ekenin oğli varᴗidi ola. celiller varᴗidi, ilhām.
- tanımazsın he mi san?
- ben özbekistanda beş yaştaydım da.
- hā, san beş yaştaydın san.
- daha çocuğᴗiduz oğlum. /.../
- baban, na dedun? İbramdur adi hē?
- bizim özbekistanda nayımiz varᴗidi, yigirmi evimiz varᴗidi. biz özbekistanda Ḳ̂oli halinde aliyerduḫ, … alıp oraya yolliyerduḫ.
- niya çiḫardamiyerim ola./…/ sánın emiláın gená var midur, ibra^{h}am, babanın başḫa Ḳ̂ardaşlari gená varᴗidi?
- maḫmudoflardan, varᴗidi İbrahim
- ēh, maḫmudof hē ola?
- ben gendim ahmedofum da.
- maḫmudof ḫalī̄l, ibrahām. sen o ibrahamın oğli misin ola?
- yōḫ, onnar bene anam táráfdándur.
- ola ibrahamın Ḳ̂arısi noyanlıydi elá mi?
- hı hı.
- hē, ōldi oldi. yandi ki ismayil eke varᴗidī̄, şöför ismayil eke varᴗidi, san demaḲ onun torunu oliyersin. elá ḫalī̄l…
- yōḫ. onnar bene babamın anasının táráfinden ne^{ve}leridür, Ḳ̂ardaşların ne^{ve}leridür, türemesidür./…/
- bu artvinlilár, bu posḫovlilár elá gözel bizim kimi sóyliyerlár ola.
- ayni, ayni bir yerdanuḫ.
- şimdi baḫ gediyerdim margılana bir ağzi degişük varᴗidi, gedardım o yanda ağzi degişük…
- şimdi aḫısḳa viláyeti ilárladi ki diyaḫ posḫov, sora hēppisi bu aḫısḫaya gediyerdi dá, sora elá oldu ki bölündi, biz o yanda Ḳ̂alduḫ.

- dün bunda ahᴗo P̂arḳT̂a bir adaminan Ḳ̂onuştuḫ, o diyer ki “biz neft almaya, işá baḫ aḫısḳaya gálurduḫ.” diyer. posḫovlidur, soyliyer şimdi geçmiş işlárdan soyládi biraz burda. demeli aḫısḳa belá gözel parliyerᴗidi. medeniyeti, her şesi…
- biz dá sizin posofli gibi Ḳ̂artopi diyerduḫ patates demiyerduḫ, biz dá ḫinkál diyerduḫ manti demiyerduḫ, pamidor diyerduḫ domates demiyerduḫ, sĭtaḲ̂an diyerduḫ bardaḫ demiyerduḫ, aynidur sózlar. fasulyaya lobiya diyerduḫ, vedre, aynidur hep./…/

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Çaho Nene
Doğum Yeri ve Yılı: Çıhel- Adigön- Ahıska- Gürcistan - 1933
Derlemenin yapıldığı yer: Gürcistan, Agustos 2005.
Konu: Sürgün, hayat hikayesi.
(*Bu derlemeyi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Parmaksız – Tshalke- Urumları Ağzı" konulu Yüksek Lisans tezi hazırlayan arkadaşım Ünal Kalaycı yapmış ve derleme kasetini bana vermiştir.)

X

gözlerim yeşilɔimiş da çaḫo demişler, hē. dört günnuğumdan yetim Ḳ̂aliyerim. ottuzunci yilden. yetim Ḳ̂aliyerim. anam öliyer. bibim aliyer beni gáturiyer Ç̂ıḫelden yani kövün adi Ç̂ıḫelɔimiş. babamgil ki getdi o kövün adi Ç̂ıḫelɔimiş. aliyer gáturiyer zanava. zanavda böyüdiyer. on bir yaşanaçaḫ diyem . on demiyem on bir yaşında bizi sürgün etdiler. on bir yaşında mi, on yaşında mi oliyerim bibim böyüdiyer beni. on bire ona çıḫardiyer. bir günnerin birinde de bu adamlarımız olmiyer hep esgere gediyer . onnar getdi heppisi ki getdi adam Ḳ̂almadi. Ḳ̂arilár Ḳ̂aldi, Ḳ̂ocalari aldi göturdilar. he. Ḳ̂arilár Ḳ̂aldi. he maşinner geldi. benim analuğum diyer ki. sariḲ̂amişde biz baḫiyerduḫ diyer. millet ağliyēr, itler çeñküriyēr, mallar bögüriyer sariḲ̂amişde. babam ki oyani geçiyer. onda onnar göriyer. onnar oturiyer de baḫiyer ki bu ne oldi. ne velvele düşdi bu köve ki belá millet bağıriyer çağıriyer, ağliyer. he. he de ey maşinnári gáturdiler, aldilár bizi. heç bişe alamaduḫ. heç boş başımız çıḫduḫ. he bir torba iki torba un aldilár. birez peynir aldilár. aḫiri hep yaylalara çıḫiyerdilár. he. aldilár getdiler. bir iki Ḳ̂at döşek alduḫ. he. aldilár. geldi máşinnár yüklediler. çocūḫ, çēluḫ çocūḫ, ihTiyar heppisi. bir tene Ḳ̂almadi. malımīz, varımīz, dövletimiz heppisi Ḳ̂aldi. he. aldilár bizi göturdilár. azġor boġozi diyerlár. bindurdilár Ḳ̂aravaġonnara, bindurdilár milletimizi. öle öle, öldi atdiler, öldi atdiler. bir yüz pĭrasentten yani bir diyem sene bir elli Ḳ̂aldi mi altmiş Ḳ̂aldi mi faizi bilmem. yani bitevi öldi. öldi atdiler. öldi, Ḳ̂uransız imansız. he. öldi atdiler, öldi atdiler. náysa iki ay yol getduḫ. eláyduḫ ki üç tene çocuği ebele döşege yaturiyerdilár. onlar da bir ayaḫlarını şeyɔediyerdilár ki bunlar ölmesinler savuḫta. ayaḫlarını uzadiyerdilar benim bibimin gelininán bibim. beni böyüden bibim de onun da gálini var idi. aḫıri ebele ayaḫlarını uzadiyerdilár ki Ḳ̂oyiyerdilár yannarına ki ölmesinner. aldilár göturdilár. ikki ay yol getduḫ. bu şeyden, istansiya. netevür diyem millet geliyer de bunnar oraya ḫaber veriyerdi ki yemek yapın. yapiyer hazırliyerdilár o şeylerá nátávür diyem sana. Ṫağıdiyerdiler, her bir vaġona Ṫağıdiyerdiler yemek yemeye

evle de aḫşam, sabah. iki ay yol getduḫ. göturdilár. şindi yaḫınnaşduğ◡a ali. gáturdilár hamamlara. ḫamamlarda da beçler, kimisi altununi gömlemişdi ki gelácağuḫ. bu yerimizde aḫan bir on beş güne, yigirmi güne, on güne geri gelácağuḫ. kimisi de ábele bağlamiş altunnarını. Ḳoymiş cepiná. getdiler açdiler, hamamlara girdiler. na altunnari ḲaldI, na paralari na da bişeleri. he getdi. göturdiler üç tütüni, üç tene evi diyem, insani bir eve bıraḫdiler. üç ayley bir tene evde Ḳaliyeruḫ. üç dört ayle. şindi bu şennigimiz de hep öldi yollarda, üşüdiler. rehmet canĭna bir şehri dedeynán da bir tene ḲarısI var idi de. gözlerim gördi hama ki allah razi olsun çeçennerden. bu çeçenner bizim bir tene ölümüzi, Ḳalmadilar ki yoḫ hoca yoḫ. oḫumiş yoḫ. bir bişe yoḫ. he. bir ölümüz dişárda Ḳalmadi. çimdürdilár, halallaşdurdilár, Ḳuranĭni oḫudilár. gendileriĭ göturdi, gendileriĭ gömledi. mezere göturdilár. onnar Ḳırḫ üçde getdilár biz Ḳırḫ dörtde getduḫ. bir abu bekir var idi. vay vay na adam idi. ḫaram olmasın dedi ki millete mislimanlar ḫaram olmasın bele bitevi çimdürdi. halallatdi de. götürdi, gendi gömledi. ele bele yaşaduḫ diyem sene. bir yil yaşadi bibim beniĭnen. bir yerden bir el tutacağI yoḫ. Ḳardaşlari türkiyádadur ama emisinin oğullari diyaḫ sene ki biz ḲazağIsdana düşduḫ. emisinin oğullari şeya düşdi, ola niya unutdum. onnar başḫa uzağa düşdilár. emisinin oğullari. ḲaldI bir tene ÇıḫeldÁ bir tene bibim ḲaldI. öbülleri bir başḫalarinán, bir yabançi bir insannarinán. Ḳocasi ölmişdi. oğullari Ḳaḫmiş getmişdi esgere gelmedilár.

bir günün birinde de allah sizin geçmişlerize de rehmet etsin oğul benim bibime de. eláydi ki eller emanet bibim saḫapsīz. şeylárinán üsdüne başına elbiseleriná sarıliyermiş. gáturiyerdilár da oğullarĭnın. tökiyerdi ki heç ona şey◡etmiyer ölánda da oğul diya diya öldi. oğul diya diya. gáturdilár nayisá. oni yaḫadilár paḳladiler, çimdurdilár. şimdi göturdilár, ben de peşlerine gediyerim. getdim. mezere getdim. getdim baḫsam ki taḫta da yoḫ. da şimdi aḫlım kesmiyer ki na ortiyerlar ama aḫlım kesiyer. tikáni ortiyerlár. taḫta yoḫ, taḫta yoḫ ki üsTüne. he düzluḫ, uli bir düzluḲ. belke de görursüz televizorlarda, ḳumlar. develer var. bassan ayağın yanar. ḳumluḫda yaniyerdi ayaḫlarımız. bibim öldi göturdilár tikán ortdilar. ağliyerim. tikánnari geri atiyerim. aliyer atiyerim, aliyer atiyerim ki anaya tikán batacaḫ. ana diyerdim. nayisa iki tene çeçen geldi, beni ebele etdiler, ḲızIm ḲızIm dediler. aldilár deyele göturdilár. ortdilár tikán mikán. naysa gelduḫ eve. aḫa daha na diyem sene. ondan sora da işde on dört yil ḲaldIm. abelá işlár geçdi başımdan.

(*Evlilik*)

on dört yaşındaydım. kismem yoğ idi oğlum. on dört yaşındaydım Ḳapdilár, bunun babasi. rehmet canına ey adamᴗidi. o da sürgündáydi. ele ayniydi. he. bizinán barabar he. ḳızılordadayduḫ. Ḳazaḫistanda. *(Sonra?)*

ordan buraya bakiya gelduḫ oğlum. yani böyüklerimiz dedi ki misliman yerina. ora da mislimandı yeri, Ḳazaḫlar da. hama ki biz heç onnara uymiyerduḫ. onnar başḫaydi, biz başḫayduḫ. he. sora milletimiz geldi yığıldi bitevi. heppisi geldi bakiya. sağ olsun yani mislimān, heppisini Ḳabul etdi. aldi, gözel ḳarşiládi. belá şey paronnara göturdi milleti. he. yardım etdi he. onnarın da biz etmegini unudamazuḫ oğul. yigirmi üç yil onda yaşaduḫ. azarbaycanda he. dört çocuğum var idi. hasan idi, hüsen, sonam idi. bir de hemid idi. dört dene çocuğumi gáturdum. iki de biyanda var. isgender, merve zöhre. buraya seksen ikide gelduḫ. burda da aha. yani iş olaydi eyᴗidi oğlum. iş çalışma olaydi eyᴗidi. aha az biᴗşen bosdanımız vardur. ah. buna baḫiyer oturiyeruḫ. çocuḫlar getse birez dişerde türkiyada işlese oyanda biyanda, ey. ah yatiyer bomboş. getdi. cázasi var bir yil. daha na diyem daha da diyacağım yoḫdur.

getdilár. hökümet bozuldi ya. hökümet bozuldi o vaḫıt birbirimizdan haber alduḫ. ḳardaşsız bacısız; anasız, babasız; yetim yetim böyüdüm. on bir ay birinin evindá Ḳaldım, o ki bibim öldi, yoḫ ḳazaḫĭstanda. on ay biri baḫdi. bir yabançi bir insan kövli. kövli şimdi. yabançi insannar baḫdi on ay biri, on bir ay biri belá çıḫdım on dört yaşına. sekiz ay biri baḫdi. yani kövlümüz baḫdi. baḫdi anasi yoḫ babasi yoḫ. Ḳardaşlarımdan mi? bir günün birinde, yani a bu nalçike gediyellár da rusĭyaya gediyellár. onda da babamın emisinin oğullari vardur. oraya ḫaber gáliyer. aᴗbu Ḳomşumuz gediyer, edip, nalçike gediyer, rusĭyaya. nayisa o emimin oğullari diyer ki ábele ábele bacımızın belá Ḳardaşından ḫaber geldi. kimá şey edaḫ kimá. dediler ki laçin. laçin ondaymiş de. laçine demişler. laçin de o Ḳardaşım hangisinen ki bir evde böyuduḫ ki oğlaninen, bibimin toruninen he oninen baci Ḳardaş olduḫ. bir evde böyuduḫ. aḫıri şeyidür de torunidür. işde o diyer ki a bu edile diyer ki aᴗbu Ḳasetay al da götur diyer. aᴗbu mekTübi al da götur. diyer ki götur bacıma diyer. gáturdi. inaniyerim, inanmiyerim. gözlerim ḳor oldi. inanallah ağliya ağliya, ağliyā̄ ağliya gözlerim ḳor oldi. yatiyerim ağliyerim, bu gerçekTür, bu Ṫoğridür, bu yalandur, bu nádür diyerim. ağliyerim ağliyerim. sora işde, orda bir yaşar var idi aşşindi türkiyádadur. gediyer gáliyer. ordadur. orda ḳarısi öldi. he

çocuḫlari onda türklára verdi. oranın türkláriná verdi ḳızlarını. he. ona dedim ki, deduḫ ki ona mekTüp yazduraḫ da yani bizim düzdür. azárbaycanca oḫiyerduḫ. oḫumay yazmay biz, yalan diyámam ki benim mekTebim yoğ idi, bizim mekTebimiz yoğ idi. gürcica oḫudiyerdilár. belá ediyerdilár. sora aᴗbu vetende na ki çocuğᴗidim ben. azárbaycandan gáliyerdi meellimler de biz azárbaycanca oḫiyerduḫ da. şimdi buninan sizinki Ṫutmiyer. he. ona yazdurduḫ bir tene mekTübi. getdi mekTüp. sora onun cağabi gene gáldi. işde ondan sora böyük oğlum var bunda hüsen. he o aldi beni göturdi. getduḫ. anā babā vay. he. bele. ben babama benziyerim oğlum. bacilárım gáliyēr, sıfatımi ábele ediyer, öpiyēr. babaya benziyer, bele ediyer, ele ediyer. bir tene ben benziyerim babama. he. işde bele. gene ne diyem oğul. dedim ki; Ḳurbağalar öter göllerde/ Ḳanadım Ḳırıldi, Ḳaldım veran yerlerde/ anasız babasız veran yerlerde. bir tene o sözi dedim. daha heç bişe aḫlımda da Ḳalmamiş. hep getdi. bişe de Ḳalmadi.

(*çocukları*)

cumaya da gediyer, namazi de Ḳıliyer. bu da o da. heç biri Ḳalmiyer bunda vallahi billehi. gediyeller. Ḳuran da oḫiyeller, cumaya da gediyeller. namaz da Ḳılıyeller. siz bilmeyin ki biz buradayuḫ biz müslüman degúluḫ. biz nemestlerin içinde de olduḫ. almannarın. bele bu anasi yoḫdur babasi yoḫdur diya da beni yani başıma bişeler düşmesin, başımi yaḫiyerdiler, Ṫariyerdiler. başıma baḫiyerdiler baḫ o nemestler. o almannar. alman Ḳomşilerimiz var idi. ben yetim idim diye. şimdi diyem sene ki yunannar var idi bu benim bibimin gelini. şimdi bizi, üç çocuğᴗiduḫ biz Ḳazahistanda, bu biri işliyáydi, anasi işliyaydi, anasi ki işlárdi o çocuḫlari de bedava yedururdiler. o da bir düzluḫda Ḳalurdilár. ábele Ḳanallar açiyerdiler. düzluḫda ḳaliyerdiler he. bizi de yedururdilár. bir günün birinde bu dedi ki Ḳızım a bu gelinnárinán Ḳızlarinán sen Ḳal dedi. ben gedem başımi yaḫanem de gelem dedi. geldim ki oğul neler gördum. işte yurdi boş Ḳalmiş. oturdum oğul. açdım Ḳapiy ki şimdi ablam da yegin Ḳariydi. var idi döşegimiz, işimiz. her şemiz var idi. he. baḫsam ki bir tene ebele su içmeye bir tene ebele bir tene bardaḫ Ḳalmamiş. eleyken almiş getmiş. bir tene başḫasına köçmiş. Ḳocaya getmiş. almiş yatduğum döşegi de göturmiş. bir ey Ḳari var idi. adi edelet idi. bu Ḳari hanġısi ki beni bir onbir ay baḫdi evinde ki yedurdi içurdi he. neyin içinde yatiyerdim oğlum. nayın üsdünde. döşegimiz de var idi her şemiz de var idi. düzdür. ebele samanın içinde. yasduğum saman, he. üsdüme o esgerden gelen şinel diyerdiler ná diyerdilár. şindi diyem sene oni örtiyerdi, a bu yasTuğumda

saman, heppisi de saman onda Ḳaliyerdim. geldim ki işde köçmiş getmiş. bu Ḳari da çoḫ Ḳuran oḫiyerdi. çoḫ misliman Ḳariydi. Ḳızım dedi hayte, hayte balam de. ben bir luḫma etmek yesem dedi sen de yiyarsın. balam hayte dedi gidaḫ bize. getdim on bir ay beni saḫladi evinde o Ḳari. ondan sora bir başḫasi on ay. sekiz ay birinin evinde ele bele işda nesib idi oğlum Ḳısmet idi. bunun babasi işte Ḳapdi beni. on dört yaşımdaydım. şennigi ey idi de Ḳazaḫlar da eyᵕidi oğul. hep misliman idiler de baḫdiler. ebele gediyerduḫ yani işliyerduḫ çocuḫlar. siz de Ḳurut diyer misiz? he he! şeyden yapardiler de o Ḳurut verurdilár, ayran verurdilár. bize ebele etmek verurdilár gátururduḫ da şeylari. baḫ yani nenemiz vardur diyá evde. oni baḫarduḫ ona da bir luḫma yiyardi. ben de bir luḫma yiyardım. ele günner görduḫ balam. gena na diyem.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Muhammed (soyadı tespit edilemedi)
Doğum Yeri ve Yılı: Ziniban- Ahıska, 1931.
Derlemenin yapıldığı yer: Bursa-2007

XI

ben bin doḫuz yüz ottuz birinci senede gürcistanın aḫısḫa ilçesinin ziniban kövünde Ĥoğuldum. Ḳırḫ dördünci yani beşinci sınıfa kimi orda táḫsilᴗaldım, oḫudum. ondan sora Ḳırḫ dördünci senede bizi súrdilár, gálduḫ özbegistana. özbegistanda beşinci sınıfa girdim gena, beşinci sınıftan başladım oḫudum.sora dört yilluḫ teḫniḲon deyiliyer yani buranın şeyisi yani liseyi Ḳurtardım. ondan sora universiteya girdim maĤemaĤiḲaya. maĤemaĤiḲay Ḳurtardım, geldim sora özbegistanda maĤemaĤiḲa ögretmeni yani máallimi olup çalışdım. sora seksen doḫuzunci yilda ordan bizi özbegler Ḳovdiler. gelduḫ rusiyaya. rusiyaya geturdi bıraḫdi. rusiyada üçᴗay Ḳaldım. ondan sora geldim azárbaycana. azárbaycanda da bir üç yil elá yaşaduḫ. ondan sora geldim türkiyeye doḫsanᴗaltıni yilde. doḫsanᴗaltınci yilden biyani türkiyede yaşiyerim. bir oğlum bir Ḳızım var. oğlum maḲina muhendisidur, Ḳızım doḫturdur. gálinim ögretmendür yani máallimdür, rus dili máallimidür. şindiye Ḳadar hele onnar gendi işinde degül.

- *Muhammet amca, Ahıska'da yaşadığınız yıllardan hatırladıklarınızı anlatırmısınız bize? Nasıl geçerdi günlerinizi nerlerle uğraşıdınız?*

bizim yani kövde camuşlarımız var, camuş. mal varᴗidi. dört yerde baḫça varᴗidi. petek diyeruḫ, sizda ne diyer, ari varᴗidi ari. bahara çıḫıp, baharda, yaylamız varᴗidi. iki tene yaylamız varᴗidi. birincisi istanbulᴗidi, ikincisi Ĥağ diyerduḫ. orya gedardi. yani iki ay istanbulda Ĥururduḫ, ondan sora at Ḳalmiyanda Ĥağa çıḫılurdi. beş kilometre yoḫari. ondan sora Ĥağda ot Ḳalmiyanda gena o istanbula enerdi yaylaya. ondan sora Ḳış olanda gálurdi. aḫorlarımız varᴗidi.

- *Bize bir ahoru anlatabilir misiniz bütün ayrıntısıyla?*

bir çatının altındaydi. aḫorᴗidi, döşemeler varᴗidi her bir camuşun, yani ineklerin altında döşeme, ağaç döşemesi varᴗidi. öglerine çala diyerduḫ, alāf çala veriyerduḫ, baġa varᴗidi. Ĥuvarın belásına tahtadan şeyᴗedülmişdür orda baġa varᴗidi. yemlik, bizde baġa diyerduḫ. ondan sora camuşlar ḲırḲalinán bağlanurdi. ḲırḲal diyeruḫ, ağaci egülürdi, buradan ipinán bağlanurdi, çıḫmasın Ḳaçmasın diyá. onnari ögránmişdi, Ḳırmazdi. mallar inekler de ayni. küçük Ĥanalari varᴗidi, gedek diyerduḫ camuşun yavrilárına, gedekler varᴗidi. bunnar işte bahar olana Ḳadar hep aḫordaydi işte.

- *Peki bu hayvanların yiyecekleri nerde duruyordu?*

helbette, o māl, camūş, Ṯanā, gedēk onnar olmasi içün bizde şey diyerduḫ, merek diyerduḫ onnari saḫlamaya. bizim kende birez zenginᴗiduḫ biz. teze evler Ḳurulu tikduḫ. de üdtünde, iki Ḳatliydi, üçünci Ḳati alafḫanaydi. yani ot, çalā koymaya çoḫ böyük şeyisi vardi. bir Ḳışa yetiyerdi. Şindi o alafi meşeden biçiyerduḫ, oti gáturiyerdūḫ. hangisinin ki mali, camuşi yoḫdur, ondan satıpa aliyerduḫ. satıbᴗalıp mallara yedürürduḫ. bahçada gözel meyvali baḫçalarımız varᴗidi, oralarda meyvasını döşürüp, gálurdilár, devlet terefenden gelürdi. buna derdi "baḫ elli ton elma vermalisin!" elli ton, ottuz ton. kimin belā, bizim çoğᴗidi. buna göre de oni verándan sora Ḳalan meyva gendümüzün olurdi. Ḳışinen götürüp satıp taḫıl, burda yani buğda diyerlár ya, lazūt yani burda şey misir, oni alıp geçiniyerduḫ. sora onda petekler varᴗidi bizim. ben getdim sora görmaya, evimizin Ḳarşısında Ḳırḫ sotuḫluḫ baḫça varᴗidi. bir dönüm on sotuḫ demaḫdur, yani dört dönüm demaḫdur. iştá belá, daha ne diyem.

- *Bu meyvelerin hangi türleri vardı hatırlıyor musunuz?*

çoḫ çoḫ! baḫ, alma meyvasını saysam hele. lazmani, mamlu, şafra, umajni, limon, südᴗalma, siḲanġā, zimli şafran. sorā çubuḫ alma, çubuḫli alma varᴗidi. almalardan aḫlımda Ḳalduği budur.

- *Armut çeşitleri?*

putliḳa, Ḳabaḫ armudi, Ḳırmızi armut. Na bilem çoḫ varᴗidilár da unutmişim da.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Ahmed Bayragdarov
Doğum Yeri ve Yılı: Zanav/Adigön/Ahıska – 1924.
Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azerbaycan, 2006.

XII

ben bayraḫtarof ehmet mehemmedoğli. zanav kendindenim. adigön rayon gürcistan … bin doḫḫuz yüz yigirmi dördünci yilde anadan olmişim. bindoḫḫuzyüzottuzyedinci yilde benim onᴗiki yaşım olanda, o istalinin devriydi. bütün ögde olan mollalari, oḫumuşᴗadamlari tutup türmelere saliyerdiler. otÎuzyeddinci yilde o cümleden benim de babami Îutdiler. onᴗiki yaşımda ben, üş tene bacım varᴗidi, bir tene anam, elá o vaḫıttan işlámağa başladım. gendim küçük çocuğᴗolsam da Îolanmayᴗüçün işleduḫ.

Babanız ne iş yapıyordu?

babam, evelesi savet hökümetinin gelene Ḳader mollalugᴗetmişti. telebe oḫutmişti. savet hökümeti gelenden sora buni Ḳadağanᴗetti. ondan sora başladi, savet hökümetinde isplav diyellár, suyinán ağaç suliyerdilár. bütün cámaati yığıp, o isplava başçıluğᴗediyerdi. cámaat bişe Ḳazansın deyi. her kövden adam gáturiyerlár. bahardan, o ağaci Ḳışta kestúriyerdilár, baharın da suyinán aḫıdıp gáturiyerdilár, hökümete dövşüriyerdilár. işi bu.

Babanızın molla olduğunu söylediniz. Nerede okudu, tahsil gördü?

babam, öz yerimizde mollalar varᴗidi, muḫede şehri efendi diyán. dersini ondan almişdi. ondan sora da özi de hareket etmiş, mollaluḫ etmişdi.

O zamanlarda mollalar Türkiye'ye gidip eğitim alırlarmış. Bunlardan bildikleriniz var mı?

he, bizim yerde benim ėşittuğum, üş tene molla, zozolada beşat efendi, ğorcomda iskenderᴗefendi, muḫeden de şehri efendi. bunnar túrkiyeye gedip orda yigirmibeş sene oḫumişdilár. ondan gelip, bizim rayonda özleri telebe ohutmişdiler. o cümleden benim babam da onnarın yanında oḫumişdi. geldi bindoḫuzyüzotÎuzikinci yillerden, otÎuzdördünci yillerden Ḳalḫoz düzümi emele geldi. o vaḫıta Ḳadar cemaat hep ḫususiydi; tallasi da, mali da, ökúzi da. Ḳalḫoz düzümi etdi, Ḳalḫozda işladuḫ. Ḳalḫozdan bölgi böliyerdilár, o bölgiynán günúmuzi keçuriyerduḫ. özümüzde mal saḫliyerduḫ, Îavar, Ḳoyun saḫliyerduḫ. babami Îutandan sora biráz váziyetimiz da ağırláşti. cáhil çocuḫ da olsam, Ḳalḫozda ben de işliyerdim.

Babanızı hapse mi attılar?

bin doḫuz yüz ottuz yedinci yildá birinci rayonda Ḳapattilár, ondan sora sürgünɔetdilár. hele gün bögün de baḫmiyaraḫ ki, bu Ḳadar vaḫıtlar keçmişdür, bilmiyeruḫ ki hele onun Ḳabri nerdádür.

Sürgün edildikten sonra hiçbir haber alamadınız mı?

hēç bir ḫaber gelmedi. onnara ÎaliticÇüşki zaḳuliçölni adi verdilár ki bunnar siyasete şeydür, ona sevep onnara ne mektüp Ḳabulɔediyerdilár ne de onnardan mektüp aliyerdilár.

Siz Ahıska'dayken mektebe gittiniz mi? Mektep var mıydı?

o zanav kendinde mektep varɔidi, mektepde oḫuduḫ. yedinci Ḳılasi Ḳurtarduḫ.

Hangi dilde okuyordunuz?

azárbaycan dilinde oḫiyerduḫ, gúrci dersi de geçiyerdi, rus dersi de geçiyerdilár meellimler varɔidi.

Muaalimler hangi milletten idi?

gúrcilerden varɔidi meellim, haftada iki ders üş ders geçiyerdi. sora rus dersini özümüzün meellimleri veriyerdi. ekseriyet azárbaycandan idi meellimler, bir de özümüzün cámaattında varɔidi meellimler. ottuzyedinci yildá küllüm gėdardi her köyden, ne Ḳadár belá mollaluḫ, ögdá olan adam varɔidi hápsini Ḳapatdilár. geldi Ḳırḫbirinci yil böyük muharábá başladi dünyáyá. bizim zanav kendinden yüzyetmişalti neferi esgere góturdilár. o cümleden onüçünci seyntabirdá, Ḳırḫbirinci yildá beni de götúrdilár esgere. gettuḫ gúrcistanın baḲuryan diyan yerdá telimɔetduḫ. ondan ġoriya yolladilár. ondan da surdilár cePheye. dört yarım yil cePhede Ḳaldım. dört yarım ilin içinde üç kere ağır yara, iki kere de yüñgül yara aldım. muharebede iştirek etTuğuma görá hökümet táráfindán ordil ve midallar verdilár. Ḳırḫbeşinci yilin deḲabirde maharebeden bizi evá bıraḫdiler. ağır yaralilar kimi muharebeden gálduḫ. gálsaḫ bindoḫḫuzyüzḲırḫdördüncü yilin, noyabırın ondördünde bizim cámaati, bütün beş rayoni; aḫısḫa, aspinza, baġdanovḲa, adigön, bu rayonnarın ḫalḲını sürgünɔetmişlár, silebniy aziya. biz de gedip çıḫtuḫ, muharebeden gelen bir Ḳahramannar kimi, vátán Ḳazanduḫ deyi, evimizá dönán vaḫıtta gelip górsaḫ ki bizim cámaat yōḫ. zanava çıḫtım gendi evimá. bağışlayın, başımızdan geçen bu işlári ben ona göre sóyliyerim ki o cámaat etirafli başa düşsün. zanavda beni heç kim, ben gümán ediyerdim ki benim cámaatım, Ḳohum aḫrabam gelip beni Ḳarşiliyácaḫ. ancaḫ evsus ki elá olmadi. evimá getsēm, ben muharebeye gedende bir tene bağli itimiz varɔidi, bizim evde bir gúrci Ḳarısi oturiyerdi. bene dedi ki "ite yaḫın getme, it dişler seni." ben itin

adını verdim, ite yaḫın gettim, it benen heç bişe şeyᴗetmedi, Ḳuyruğuni sallayıp beni Ḳoḫlamaya başladi. oturdum itin yanına sumḲamdan birez Ḳalbasa birez de etmek çıḫarttım ite verdim. it baḫdi etmege, yemedi. gözlerinden yaş tökülmáya başladi. o, ev saḫabi de baḫiyer ki bu it belá keskünᴗidi, kismay Ḳoyermiyerdi. netevür oldu ki buna toḫunmiyer, o da başladi ağlamaya. ondan sora beni teklif etti ki içeri girin. ben içeri girmedim, yüregim Ṫolmişdi. itin yanından Ḳaḫıp gedána Ḳadár it ne Ḳalbasayi yedi ne de etmegi yedi. benim de sözüm o oldi ki "şarik, senden baḫşa beni kimse Ḳarşilamadi güler yuzli." ondan ayrıldım, keldim tiflize. Ḳırḫᴗiki nefer beni kimi esgerden bıraḫılanlar, ḫeppisi gálmişdi. tiflizden bize dediler ki "sizin cámaati sredni aziyaya sürgúnᴗetTuḫ." bu beláydi. rus imperiyasi gúrcilárinán, ermenilárinán eláḲaya girip bizim o cennet kimi topraḫlari ela keçürmaḫ, ḲavḲazda túrᴗḫalḲını, Ḳırımda tatar cámaatını, çeçenden çeçenneri, Ḳaraçaylari ve başḫa başḫa milletlári içindán saçıp cennet kimi topraḫlari alıp, o yerlare özünün cámaatını yerláştúrmaḫ, oradan mislimani yogᴗetmaḫ, máḫsát ancaḫ bu. çünki ben muharebeden gálmiş bir Ḳahraman kimi ḫaḫım olmadi ki ben öz vátánimdá yaşiyim. ona göre de bu bir ṖaliṪiḲaydi. muharebeden istifade edip cámaatın heppisini muharebeye yolladilár, Ḳalan Ḳızi, gelini, çocuḫlari da Ṫavarni vaġonnara bindürüp Ḳırḫdördünci yildá sibir yollarinán sredni aziyaya sürgún etdilár. bu dehşetli bir zulum. o cámaatın özünün mali, evi, devleti, heç kisme bişe almadi, ac susuz camaati yola saldilár. ná parasi varᴗidi, ná puli varᴗidi. Ḳapiya çıḫmaya geyimi dá yogᴗidi.

Siz ailenizi bulabildinizmi?

geldim ben, soradan ögrendim ki Ḳırḫbeşinci yildá geldim, arayıp Ṫaşkent oblasında, piskend rayonunda gülistan Ḳalḫozunda benim anami, bacımi, bacilárimi buldum.

Ailenizin hepsi hayatta mıydı?

yoḫ, o vaḫıt anaminán bacım, ebilári baḫşa kövlárdaydi, ölmişdilár. biri ġomoraya köçmişdi, biri ḫeroya köçmişdi ölmişdilár. özbegistanda öldi onnar. súrgún vaḫtda eşittiğim cámaattan o yollarda PoyesṪoġra doğri acından ölen, savuḫdan ölen onyeddibin cana Ḳadár. bizim túrk cámaatından. Ḳırhbirinci yilin muharebesinde Ḳırḫbeşbin adami ásgere góturdilár. Ḳırḫbeşbin adamdân ekseriyeti sėvasṪaṖolda deryada Ṗaluḫlara yem oldi. ĭstalinġradda nėmesin Ṫanḳların altında Ḳâldi. belá Ḳırdilár bizim cámaati. muharebeden Ḳayıdan, geri gelen on bin adam da şikeşt, yarali geldi, Ḳıçi yoḫ geldi. gözi yoḫ geldi.

Askere gidenlerin ailelerine, geri döndükten sonra kendilerine yardım edildi mi?

devletin özünün bişesi yogᴗidi, muharebeden yeni çıḫmiş hökümet idi. hėç bir yardım olmadi. hē, gettuḫ özbegistanda, özbeᴗḫalḳi bizden betár aç. ketsaḫ Ḳamindat irejim. belá bir siyaset aparmişdilár ki bir ḫalḳ suruliyer, o ḫalḳ insan yiyan ḫalḫdur. ama bu bir táráfi ki yerli cámaata buni elá göstermişdilár ki kismá onnara degmásın, Ṫolaşmasın. Ḳamindat her on günde bir yoḫliyerdi, Ḳol çektüriyerdi. kisme bir kövden bir köve gedámiyerdi. belá, ölmáduḫ o gúnlári da yaşaduḫ.

Özbekistan'da ne iş yapıyordunuz, ne ile geçiniyordunuz?

ben muharebeden Ḳaydandan sora poştaya girmaḫ istedim. Ṫaşkentde bir mektep varᴗidi, teḫniḳom sĭviyazi. mektebe de girmeye evde Ṫolanmaḳ lazım ki mektepde oḫuyasın. satılmaya malımız yoḫ, ona göre de anamı buraḫdım tekᴗövde. övümüz yoḫ, özbegin evinde Ṫuriyerduḫ. anami bıraḫdım o övde. gece kiremot Ḳoyup Özbeklere para Ḳazaniyerduḫ, gündüz de o teḫniḲomda oḫuduḫ. teḫniḲomi Ḳurtarıp … diyán yerde, orada poştna çennik olup işlemeye başladım.

Peki Özbekler size nasıl baktı onlar yardım ettiler mi?

özbeᴗḫalḲi, hē o táráfi iyi, o táráfi özbeᴗḫalḲi çoḫ mėhman, dosᴗadamlardur. elindán gelduğ Ḳadár imḳan derecesinde çoḫ yardımlar ediyerdilár onnar. etmek veriyerdilár, süt veriyerdilēr, yoğurt veriyerdilár. meyvalari varᴗidi, meyvadan veriyerdilár ki ölmesinlár. sora sora bizim camaat da elliikinci yilda başlağap, özüni düzeltdi. camaat, mihnetsever ḫalḫ işládi, ekdi, özbeginán barabar başladi pambuğᴗetmáyá, ipekḲurdi baḫmaya, firmalarda işlemáya. camaat işledi, işláduğuna göre de gözál aldi. tā bu devür súrdi ellialtınci yila Ḳader, malinḲova devür. o vaḫıta Ḳadar Ḳammindant irejimindayduḫ. bir táráfá gedamiyerduḫ. icaza yoğᴗidi. kim getseydi Ṫutardilár on sütḳa şer verürdilár. malinḲov ki gáldi, çıḫti Ḳamindat rejimini şeyᴗetdi. dedi ki "Ḳırım ḫalḲi, çeçen milleti, türk milleti, Ḳaraçaylar nerá istása gedabülürler öz vátánından baḫşa. vátána Ḳayıtmaḫ olmaz. azaddur, daha Ḳamindat rejimi yoḫdur." biz de bu vátán, vátán bir şirin şeydür ki, diyer ki aşıḫlar ki "dilen gez/ torba taḫıp, dilen gez/ Ḳurbetde beylugᴗetme/ vátánindá dilen gez!" vátán belá bir Ṫatli bir şey. vátán áşḲinán vátána yaḫınnanaḫ deyi ḳırḫ sekkiz, elli sekkizinci yilde azırbaycan nümayendesi geldi, bizleri dávet etti ki "gelin azırbaycanda yaşayın." vátán yaḫındur deyi, camaatın ekseriyeti öz hesabına azırbaycanın müeyyen yerlerine gelip meskenleşti. camaatın yarısi da Ḳaldi orda. azırbaycanda bizá çoḫ yardımlar oldi. Ṫaş verdilár,

maÎteryal verdilár tikinti materyallari. topraḫ verdilár, yollari düzeltdiler. bázisi özbegistanda yaşiyan orda yaşadi, bázisi da azarbaycanda yaşadi, tā doḫsanınci yila Ḳadár. ferğana aḫvalati ki baş verdi, bu da hèç kisme inanmazdi ki özbeↄḫalḲından turḳ ḫalḲına bu zulum olabiler. bu da ermenilerinán rusların Ṕïlani oldi ki gelin siz bu ḫalḲi buradan çıḫardın küllim. gedar da seksen beşinci yildan başladilár pul elá keçürmáya. bütün özbegistanda olan, ögde pambuḫ zavotlarında işláyan Ḳalḫoz sedirlerini, aġranomlari altmişbin adam tutacayidilár. yā pul ver ya tutulacan. kimin ki vardi puli, verdi Ḳurtuldi. kimin ki yoğↄidi, onnari türmeyá saldilár. yigirmiikibin adami tuttilár özbeklerden. ivanovinan ġıdilyan, ermeni şeyleri bunnari teşkil etdi. o pullari dá özbek cevanlarına yedürüp içürüp narḳotik, türↄḫalḲının üstüne buraḫdilár. övlárini ataş verdilár. uşaḫlarını yabaynan, dirgáninán öldürdilár. namusuna haḲaret etdilár. mejburↄoldi türk cámaati ki özbegistandan çıḫsın. müeyyen Ḳısmi azarbaycana gelip meskenleşTi. müeyyen Ḳısmi da rasiyanın bütün şaharlarine gedip yerleşti. indi de ben diyardım ki belá feláket dünya Ḳurulandan biyani… Îoğridur, diyerlár ki ameriḲada negirlára zulumↄediyerlár. ama belá bir zulum, evindan Ḳuvala, malını pulsuz al, övüni pulsuz al özbegistana sürgúnↄet. özbegistanda özbekláŕn bu áhváláti, belá bir zulum, türk ḫalḲına olan zulum baḫşa ḫalḲa elá biliyerim ki olmamişdur. gün bögün cámatin Ḳohumↄáḫrábasi, her biri bir táráfá tökülmiştür. gedip gelmeye yol ḫarci, savet hökümeti Îağılduḫtan sora bahalanmiştür. pul çapturamiyēr, elá hásret, olar orda ölüp gediyer. biz da azerbaycandaysaḫ azarbaycanda, özbeKistandaki da özbegistanda. başımıza gelen áḫválatlar bu. buni demeyne, yazmayna Ḳurtaran iş degül.

Ahıska'da yaşarken Gürcü ve Ermenilerle ilişkileriniz nasıldı?

çoḫ hareket etduḫ ki biz, evelesini diyem, sürgún olana Ḳadár gúrcilárinán, ermenilárinán çoḫ mihriban Îolaniyerduḫ. sürgün olduḫtan sora elá bir siyaset aṔardi gürcilár gendi cávanlarına, elá metbuatda çıḫartdilár, ġazetlerdá yazdilár ki "belá bir váḫşi ḫalḲↄidi, bizↄonnari sürgúnↄetTuḫ!" o cávannari ögrettiler ki, bu ḫalḲa Ḳarşi ölene kimi nifret etsinner. ondan sora şindi ki gediyersin, diyer ki "bu türkdür!" cávanlar bize nèfret edip bahiyerlár, mehriban baḫmiyerlár.

Sürgünden sonra vatana(Ahıska'ya) gittiniz mi?

gettim ben gelduḫdan sora. Ḳırḫ beşinci yilda bir gettim evime, sürgúnↄolmişlár. sora borcomda Ḳurortdaydım, ondan zanava getTim. yetmiş sekkizinci senede Ḳurortda gettim, benim övümde bir ermeni yaşiyerdi. çoḫ gözel mehriban

Ḳarşiladi beni. çoḫ çoḫ, diyardım ki çoḫ gözel Ḳarşiladi. indi ne diyem cámaatdan derdi ğami çoḫ, diyer ki…

O ermeni sana bir kitap vermiş?

he, babamın kitabı Ḳalmişdi evelde, saḫliyerim benᴗoni. bizᴗona hamayıl diyeruḫ. babamın şeyinden, yadigárinden bene ḲısmáTᴗolan o oldi. o Ḳadár kitapTan, o Ḳadár evden işten bene Ḳısmet o oldi. demaḫ ottuzyedinci yilde ki babami Ṫutdilár, o onun cefindeymiş. bıraḫmiş, neráya Ḳoymişse o selámet Ḳalmiş. ebirlárini bitevi yandurmişTilár. oni de gün be gún cefimde gezdúriyer, saḫliyerim. dert çoḫ, hangi birini diyásın. diyer ki; "derᴗaşıḫ, deme gel/ söhbete gel, deme gel/ dert çekene, de gelsin/ çekmiyána, demá gel." o na bülür dert ki çekmemiş. o elá zanacaḫ ki dünyá belá gelmiş belá gediyer. gene diyer ki; "gelᴗaşıḫ merdivana/ ayaḫ Ḳoy merdüvana/ derdi çeken bülür/ ne bülür her divana." her divána, derd bilmez ki aḫli olmiyán. başımızdan belá işlár, bu demeynán, yazmaynan Ḳurtarmas.

Bildiğiniz şiir, masal var mı?

vátán haḲḲında emrahın bir sözi var, diyer ki; "bir yigit gurbete düşse/ gör başına neler gelür/ silasi yadına düşse/ gözlári yaş Ṫolar gelür// yaman oldi ey müşgülᴗişlē^{yi}r/ yanar yürekde ataşlar/ silásınᴗey terk eden kuşlā^{yı}r/yuvam diye döner gelῩ̄rᴗey// emrahım der selvi bōylum/ hüri melek midür sōyun/ süriden ayrılan Ḳōyun/ Ḳuzum deyip döner gēlür, döner gēlür amānᴗey// gederᴗaşıḫ gülüşῡ̄di/ şeh düşdiᴗey gülüşῡ̄di/ ben ağladım zen güldúnᴗey/ bu nece gülüşᴗidi amān."

Başka söylemek, anlatmak istediğiniz bir şey var mı? "

vátán derdindán hangi bir derdi sóyliyasın. çoğᴗadamlarımız, çoḫ sánátkerlerimiz, çoḫ ḫocalarımız, çoḫ cávanlarımız da Ḳocalıp "vátán vátán" diye diye ömürlerini tavşurdilár. bázisi özbegistanda, bázisi azarbaycanda, bazısı rusĭyada öldilár. onnarın, bu tarıḫi işdür, ona göre yaziyeruḫ burada ki Ḳalsın. polatida molla memmed varᴗidi, o da ṪuṪuldi ottuzyedinci yildá getTi. onun bir dosti varᴗidi aḫısḳa rayonunda molla ibraham adında. degirmançuluḫᴗediyerdi. bunnar ḫaḫiḫi dost idilár. bir gün ḫaber Ṫutdi molla memmed ki molla ibraham dünyadan getmiş. Ḳaḫdi da adigönden aḫısḫaya getdi. aḫısḫaya gedip molla ibrahamın degirmanına getdi. degirmana getdi ki eᴗhē̄y, lálá köçmiş yurdi Ḳalmiş. molla ibraham yoḫdur da^{h}a orda. baḫaḫ molla memmed, molla ibrahamdan na habarᴗalsın degirmandan, degirman buna na cávap versin. aldi molla memmed:

"elá bir sual sorayım biraz degirman/ aşıḫların sadıḳ yari necᴗolmiş, necᴗolmiş/ çare yoḫ ölüme ey bulunmaz degirman/ çivt gezen durnanın ey biri necᴗolmişᴗey." alsın degirman baḫaḫ na diyer: "gál verem cávabını ey aşıḫlar piri/ senin ibrahımınᴗey getti gelmedi/ bilinmez meḳani nerdádur yeri/ felek kemendinen ÎutTi gelmediᴗey." alsın molla memmed: "elá bundan belá áhbabᴗolan ne deller/ helbet bu dünyaya yedeller/ feleginen alış veriş edeller/ dünyayı parasız satdi necᴗoldi." aldı degirman: "bundan belá gezámᴗay garibᴗelleri/ áhbabların hep bükülmiş belleri/hani ibrahımın şirin dilleri/ boş Ḳalmiş odasi yeri gelmedi." "der sefili ey hani simasi felek/ ráhmetᴗet ya rabbi bu dilek/ gözün çıḫsın senin ey çarhᴗu felek/ degirmançiláın piri necᴗoldi." "bu fağır degirman eyládi andi/ Ḳoḫum Ḳardaş hem ağladi hem yandi/ Ḳurudi sulari yıḫıldi bendi/ dünyayi parasız satTi gelmedi, gelmedi." buradan bir ḫabár ÎuÎamadi da dedi, gedem Ḳabristana baḫem belki ḫabárını vereler: "bayḲuş daki ey çöli veran ÎuÎanlar/ ey mezerlúgᴗibrahami gördüz mi?/ ecel şerbetini ey içip yatanlar/ ey mezerlúgᴗibrahami gördüz mi?" "al ḫabári aşığᴗey Ḳabiristandan/ senin ibrahamın geldi bundadur, bundadurᴗey/ Ḳurumiş cesedi ey üzülmiş cani/ ecel şerbetini ey içdi bundadurᴗey" aldi molla memmed: "feleK Ḳasdᴗeyledi ey o şirin cana/ áşḳından olmişimᴗey deli divana/ nerdádur mekáni gösterin bene/ ey mezerlúgᴗibrahami gördüz mi?" alsın baḫaḫ Ḳabristan ná diyer: "gáldi selám verdi soruşdi bize/ merhaba eyleyip görüşdi bize/ el çekdi dünyadan Ḳarışdi bize/ çıḫdi can bedenden, öldü bundadurᴗey." "der sefili ey ne söyledi ne dedi/ veran Ḳaldi bağda gülleri soldi/ Îuyduz mi derdini ne oldi öldi/ ey mezerlúgᴗibrahami görduz mi?" "mezeristanda der tükenmiş gúni/ne Ḳádár yaşasa da ölümdür soni/ atdi felek vurdi ecel oḫuni/bizlere arḫadaş oldi bundadur bundadurᴗey" Ḳabristanluḫ dedi ki bundadur, ögrándi ki hangi türbedür, gáldi türbenin başına. baḫaḫ ne dedi türbeye: "vayᴗelá Ḳabirde yatiyer sevgülli Ḳardaş/ ácep ná yatarsın Ḳalḫ molla ibraham/ Îoldi didalarᴗey ağlar Ḳanli yaş/názár edip de bene ey baḫ molla ibraham." alsın molla ibraham: "dinle aziz Ḳardaşᴗey dinle sözümi/ ben ölmişim ben bundayım Ḳaḫamam/ çarḫᴗu felek kórᴗeyledi gózumi/ görün Ḳardaş Ḳaḫamam Ḳaḫamamᴗey." aldi molla memmed: "ağlar gözi yaşli ey gördün burada beni/ ağlar Ḳohum Ḳardaş yadᴗeder seni/ kimlere buraḫdın sen degirmani/ nöbetçi çağurur çıḫ molla ibrahamᴗey." molla ibraham diyer: "amanat yeriná ey tapşurdum cani/ faniya buraḫTum ben degirmani/ gelende nöbetçi yoḫlasa beni/bir Ḳarannuḫ mekándayım çıḫamam çıḫamam." aldi molla memmed: "elá

der sefili ey mecel yoḳ mi ḳıçında/ yoruldun mi değirmanda biçinde/ ne yatarsın Ḳara topraḫ içinde/ buraḫ bu mekáni molla ibrahamᴗey." alsın molla ibraham baḫaḫ na diyer: "molla ibraham derᴗey elim bağlidur/ ṪuṪuldum kemende Ḳolum bağlidur/ çögdi Ḳara topraḫ yolum bağlidur/ çıḫamam Ḳabirdán çıḫamam Ḳardaşᴗey." bundan ki umudi … de baḫaḫ felege na diyer elá: "felek haḳḲa edem şiḳayát/ aldınᴗelden Ḳardaşımi ey felek/ nuhun tufanında çoḫ vurdun ziyan/ ğargᴗetdin deryada gemiler felek, gemiler felek." alsın felek ne diyer: "ben yúzumi çevirmişim mevlaya/ ne soriyersin deli divana Ḳardaş/ necesini ğargᴗeyledim deryaya/ nuhunan girmişim tufana Ḳardaş, tufana Ḳardaş." aldi molla memmed: "yıḫTın gönül şehrini ḫarabᴗeyledin/ Ḳaraltın yüzúni arabᴗeyledin/ nece cávanlari turabᴗeyledin/ söylenmez dünyada zuĺmúnᴗey felek." aldi felek: "torpaḫdan ğarġᴗolan toprağa geder/ can çıḫar ḳafesten turāba geder/ aḫıri bu dünya ḫarāba geder/ gúman yoḫdur Ḳardaşᴗay." aldi molla memmed: "násil pehlivansın táráf çıḫmazsan/ güleş tutu ellerinden çıḫmazsan/ erize yazsam oḫumazsın baḳmazsın/ dinlemezsin arzuhali ey felek." felek dedi: "ben bir pehlivanım kimse çıḫamaz/ sağ dünya çoḫussa beni yıḫamaz/ vurup pençey gözün açıp baḫamaz/ bir serçe nᴗedecáḫᴗey şahana Ḳardaş." heç bişe, şahan böyük Ḳuştur. aldi molla memmed: "yaratTin insani máli nᴗeyledin/rüstem pehlivani zali nᴗeyledin/ ğáyberi Ṫağıdan ali nᴗeyledin/ üçürdün zeherden cami ey felek." aldi felek: "yıḫtımᴗey rüstem zali esfendiyari/ bene Ḳuvvet verdi canabi bari/ sahabi zülfiḳar ali heydari/ gena var mi gelá gümana Ḳardaş." "yıḫtın Ḳaftan ḳafa ey nasi devürdün/ seyredip ey saman kimi sávürdün/ getmedin geleni geri çevürdün/ Ṫutdın misiri ḫalebi ey şami ey felegᴗey." alsın felek: "heç bir can Ḳurtulmazᴗey benim elimden/ nece ben ben diyanlari geçmez yolumdan/ pençe vururum Ḳurtulamaz elimden/ elᴗátmişem hinde yemáná Ḳardaş." aldi molla memmed: "atli mi gezarsın yoḫsa ki yaya/ merḫametin yoḫ mi Ṫaş misin Ḳaya/ kimini boğarsın atarsın çaya/ neᴗolacaḫ bu encáminᴗey felek." alsın felek: "at görünmezᴗey ufaḫlanur tayᴗolur/ kiminin cesetTe Ḳani zayᴗolur/ kiminin zebebi aḫar çayᴗolur/ bunnara budur bahana Ḳardaş." Ḳan ḫarabᴗoliyer, falan oliyer, bu bahanadur diyer. aldi molla memmed: "ne kimseye sorar ne de diyarsın/ merhámetsiz nasıl cana Ḳıyarsın/ bir gün sıra gelirᴗey beni yiyarsın/ yüregimá vurdun ğami ey felek." felek ná diyer: "gál söyleme yoġdur merhámet bende/ ecel yetTi öldün Ḳasdim yoġ sende/ saralıp yarpağı düşer her yerde/ bir ataş vururumᴗey cihana Ḳardaş." alsın molla memmed: "cávanᴗiken ölüm ulaşur

tezden/ váden yetTi yüz çevürdün bizden/ gülmedi Ḳardaşlan oğuldan Ḳızdan/ sen verürsün serencámi ey felek.” felek ná diyer: “hani Ḳalem Ḳaşli ey gözel nergizler/ ağlar Ḳohum Ḳardaş analar sızlar/ nişanni gelinner köçecek Ḳızlar/ ölüm baḫmaz táze civana Ḳardaş.” “sefili sözlerini ey kimler gözede/ bayḲuş kim Kün göçürtTün bize de/ zayiban, aḫısḫa ḲalmişTür yasta/ nɔetTin molla ibrahami ey felek.” alsın felek: “çarḫɔu felek diyar geden gelmedi/ fani dünya süleymana Ḳalmadi/ bir kefen göturdi ey daha almadi/ Ḳarıştilárɔey toza toprağa Ḳardaş” oḫuyani, oḫudani, dinliyani yazani/rahmetinle yarlığa ağliyağını/ failátün, failátün, failát/ ver muhammed mustafa ra sálávāt.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Yusuf Ülfenov
Doğum Yeri ve Yılı: Gügünovul- Adigön- Ahıska
Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azerbaycan, 2006.

XIII

Bize sürgünü anlatır mısınız?

ásKer gáldi ki bizlára, bizlára gáldi ásger, deduḫ ki "bu ásger naya gáldi?" hā dedi ki "bu yandan oruşi gálacaḫ da vuruş olacaḫ. türkiye táráfTán germaniya gálacaḫ da ondan üçün, ásKer onᴗüçün gáldi buraya sizlári Ḳoruma içün." bizlár da, bizleri de götúrdi, üç ay, ikiᴗay tabĭya açturdi biza. o Çıḫel köyi diyellár, varḫalda Ḳaliyerduḫ da, Çıḫelda gedip, oranın bayırlarında yamaçlarında tabĭyalar açTuḫ.

Niçin açtırdılar o tabyaları?

iştá oni da açTuriyer ki o ásker, vuruş gelendá bundan atacağuḫ. atacağuḫ buradan. ondan nayᴗisa orada Ḳurtarduḫ, getTuḫ demirᴗ^{y}olini da yapduḫ.

Demiryolunu yaparken Türkler mi çalıştı?

bizim türkler, o şeydán yoḫari, borcomdan yoḫari bittevi bizim türkler. o da náyinán bülürsün? o arabalar var, küçük el arabalari. onnarla Ṫolduriyerduḫ, demiryoluni Ḳalduriyerduḫ.

Hep yaşlılar mı çalışıyordu orada?

yoḫ, iḫtiyarlar, cávanlar, abelá ben yaşta Ṗĭriznik olanlar. ben ásker idim onda. ásKeri Ṗalişḳa vermişdila bene. Ḳımandat vermişdilá bene ki ásger gedecen. orya götúriyerdilár. elá diyerdi ki onda anasını babasını görmezye de, ondan alıp götúriyerdi, ásgere. ma^{h}arabaya götúriyerdi, vuruşa götúriyerdi. onnar şeydi, biz ondan bizi dá götúrácaḫ diyandan, biz iki oğlanᴗiduḫ, Ḳaçtuḫ.

Nereye?

meşálardan Ḳaçduḫ evá gálduḫ ki dedilár ki "bundan asger toplayıp, bundan götúrácaḫ." deduḫ ki "evdán gedáḫ onsuz, evdán gedaḫ." ondan gettuğᴗevá. ondan sora da bu asKerluḫ ki gáldi, biráz, birᴗay Ḳaldi, he mi bayram ali? "çoḫ Ḳaldi" bir aydan da çoḫ Ḳaldi. he, ikKᴗaya yaḫın belá Ḳaldi o ki biz dá, bu, abelá gúz gáldi da lazut kesilácaḫ vaḫıtTur. lazut biçilácaḫ, erişti lazut da biçilácaḫ da. ben da, sora gáturdilár beni onda bĭriġadirᴗetdilár. bĭriġadirᴗetdilár, bĭriġadir ki etdilár, sora keja, gecá ásger bizim başucumuzda Ṫuriyerdi. biz da gecá Ḳarilari topladuḫ, gecá lazut biçiyerduḫ. lazudi Ḳıriyeruḫ ḲoṪoşuni Ḳıriyerduḫ lazudun. şeyini da kesturmiyerdilár çalasını. "ḲoṪoşuni Ḳırın!" oni Ḳırduḫ, o lazudi da

Ḳırduḫ, gáturduḫ ḫarmana yığduḫ. Ḳurtarduḫ ki oni da ki ḳurtuldu, ondan sora gecánın, bir gecánın bir yarısında bilmám saat úçᴗidi, ikiʸdi, belá bunda çağırdilár ki sizi şeyá çağıriyellár, ḫarmana çağıriyellár. gettuḫ ḫarmana. gettuḫ ḫarmana bittevi Ḳanayaḫli. Ḳarì, adām, çēl çocuḫ! zati o şey, adamlar yoḫ, ásKere getmiş, hammısi maharábeyá getmişdur. Ḳoca adamlār, abelá benim yaşımda oğlan, bi iki tana var benim yaşımda. Ḳalani da bendán balaca, küçük, ufaḫ çocuḫlar. abelá çocuḫlar beş yaşinda, alti yaşinda çocuḫlar belá. hā, Ḳızlar var belá. elási var ki üç çocuği var, beş çocuği var, ásgere getmişdur Ḳocasi. kismasi yoḫ! yığdi gáturdilár ora. ondan ben belá dedim ki bir "bu na işdur? baḫem oyani biyani." edĭráfimıza baḫsam, ola saldatlar aftamatinán Ṫuriyellár. o iclás ki etdi, ondan sora Ḳarilári buraḫti evá. "gedin, sizá yigirmi beş dáḲKáya siza möhlet veriyerim! yigirmi beş dáḲḲa sizá möhleT veriyerim ki bundan çıḫacaḫsız." ondan adamlari ayırdi, sardi edĭráfımizi ásger. bizi Ḳuşluḫ vaḫtınaçan adamlari buraḫmadi. evá buraḫmadi ki getsin evindá bişesini alsın, nayını alsın. o Ḳarilár náyᴗetmişTi etdi, Ḳarilár yığdi, na yığdi, çuvala na yığdi? náᴗetmáli? kiminin çuvali yoḫ, kimisinin yiyácağı yoḫ. na bilem, na Ḳıyınçıluḫ ki allah irağᴗetsin. bizi hama o şedán sora bizlára, belá ḫızek diyeruḫ, ökúzlara Ḳoşiyellár da, o ki saldatlar gáldi, o ḫızeklári yapTurdi bizá. tēy on, on beş tene ḫızek yapTurdi. meger bizi köçürmayᴗŭçün. hē, bir dá górduḫ saldatlar Ḳoşmiş ökúzlari, bizá da Ḳoşturiyer. gáldi şeyᴗetTi, evda olan adamlara, kiminᴗadami var, onnara ḲoşTurdi ökúzi, ḫızeklári Ḳoşturdi. getTuḫ, o hangi adam ki biráz gücliydi, varli, Ḳuvetliydi, o adam biráz bişe aldi. hangisi ki Ḳanayaḫli, Ḳocasi yoḫ evda, Ḳuvetli bir kismási yoḫ, o da náyᴗisá aldi ama elá belá. yetmadi yiyacağı yolda ancaḫ. yola gálduḫ çıḫduḫ, bizim Ḳortoḫ diyan kóya çıḫartdi bizi maşın yoluna.

O köy nereye bağlıydı?

ádigön rayonna bağlıydi. bizim kóydan da Ḳomşidi. bizim kóva Ḳomşi, yaḫın. ancaḫ bizim kóva maşın çıḫmiyerdi da …

Sizin köy hangisiydi?

biz gügünovulli. oraya maşın çıḫmiyer da Ḳortoḫa maşın çıḫdi. bir da baḫduḫ gördu ḫ ki maşınnar gáldi. sudabekillár, amáriḲanın maşınnari, böyük maşınnar. beş ḫocaluği vuriyerdilár he mi bayramᴗali. "-bizda üş ḫocaluḫ vurdilár Ṫada. beş ḫocaluḫ oliyer ki beş ḫocaluḫ tásárrüfáti yúkliyerdilár, beş tütün. elá oliyerdi ki üş tütün o maşınnara vurdì gáturdi." hē, biri, beş tana adam gáldi evel o saldatinán

barabar. bu udedan beş táná gúrci gáldi. deduḫ ki “siz buraya naya gáldız?” o gúrcilára. dedi ki “biz bunda köpri yapacağuḫ.” bizim böyük çay geçiyer, bunda köpri yapacağuḫ. sora bir gún, sora baḫsam o surulan vahıtlari, geçmişta bizim mal bizim yoḫarda, yoḫári, bizdan yoḫari meşadur. bizim kóyun ökúzi, dēy doḫsan çift ökúzi varᴗidi. Ḳoyunumuz var, onnarın ögúna çıḫmişlár, mali meşaya Ḳoyermiyellár. bir táne ásKer indi arasında, diyem ki bir mislimanᴗidi nayᴗidi. na millet isá biza cani yandi. biza cani yandi da dedi ki “sanın Ḳoyunun var mi? Ṫavarın var mi? o Ṫavari kes abelá da götúr.” biz da bi Ḳoç baḫiyerduḫ ki Ḳoç Ḳatacağuḫ Ṫavara. gettim, o da getmişdi o Ṫavarinán barabar getmişdi. benim elimdán Ṫutdi, götúrdi oraya. dedi ki “taniyer misin?” dedim “tanurum.” gettuğᴗo meşenin, ásger götúrdi beni, gettuğᴗo Ḳoçi buldum, aldum gáturdum. o Ḳoçi da barabar, saldatinán barabar. diyasın o mislimanᴗidi ya…

Askerlerin içinde müslümanlar da vardı yani?

hē, diyásın yā tatar idi ya özbegᴗidi. bu ikisindan biriydi ki o adam biza cani yandi. ben da sora biz tütün ekmişduḫ da, o tütúni belá verdim ona bittevi, o saldata. tütúni verdim, sora iştá gáturdi bizi. o biza kömegᴗetdi, o saldat biza. lazudumuzi, taḫılımızi, ondan sora veşımızi yüKletmeyá biza kömek etTi o saldat. ondan gálduḫ, o Ḳortoḫa enduğᴗo ki o maşınnara, maşınnara bündüranda beş ḫocaluḫ, dört ḫocaluḫ, üç ḫocaluḫ vurdi maşınaya. getTuğᴗenduḫ şeyá, o Ḳılde diyerdilár na diyerdilár, oranın düzüni enduḫ ovez gálan yola. Ṫınisin hē, oraya endurdi bizi, düz oraya endurdi. onda da gena eláyken beş tütúni bir Ṫavarni vaġona Ṗindurdi. Ṫavarni vaġona bindurdi da ondan da bizi gáldi súrdi. gálduḫ yolda izda, na tuvalet vār, ne bişey var. heç bi şey yoḫdur. “-pec varᴗidi siz da?” peci soradan yapduḫ. gendim, gendimiz Ḳurduḫ. Çıḫelli birᴗadam bişe gáturmişdi peci bir yerdan. o peci, peç yaḫanda da odun yoḫ. oduni neᴗediyerduḫ? o biráz, şe bizinán o ásgere getmiş gálmiş oğlan varᴗidi bi tene Çıḫelli oğlan. o oğlan biráz gózi açuğᴗidi da, Ḳaḫiyerduḫ gecá baḫiyerduḫ ki vaġonnarda şey yúḳli, odun oliyerdi. gediyerduğᴗonnardan çaliyerduḫ. istolba yúḳli, uralda istansiyada Ṫuranda, onnardan çalıb góturub yaḫiyerduḫ. o peci yaḫiyerduḫ. çorba büşürüyerdilár, ná bilem bişelár ediyerdilár.

Sizi götüren tren ne kadar zamanda mola veriyordu?

vaġon ḳaç gündá bir Ṫuriyerdi? vaġon bir o geçma fĭláni var ki o saatinán geçiyer ya aḫıri vaġoncuḫlar. birbiriná deger vaġonnar. o istansiyalarda kimisinda az Ṫuriyerdi, kimisinda beş TáKḲa Ṫuriyerdi. biz da şe görmámişᴗadam, ovez

görmámişᴗadam, zaniyerdi ki bunda Ţuracaḫ. eniyerdi ki şeyá, yera işámaya eniyerdi, ovez gediyerdi Ḳaliyerdi. işta bir yegin, eger Ḳari mari olsa Ḳaliyerdi.

Kalanlar oldu mu hiç öyle?

Ḳalanlar, benim belá bir tene Ḳardaşımın Ḳarısi Ḳaldi. bir yaşında da çocuği Ḳaldi vaġonda. anasi şeyda Ḳaldi, yerda Ḳaldi. bir tene de Çıḫelli adam.

Sonra bir haber geldi mi o kalan kadından, adamdan?

ondan ḫabár yoḫdur. yoḫ, ḫabar yoḫdur. elá savuḫ yerᴗidi ki tüfürsen yerá düşmiyerdi. buz, vaġonnar buzliyerdi. vaġonnarın aralarından şe giriyerdi, nasıġapt, Ḳĭrav atiyerᴗa, Ḳĭrav atiyer. o forma oliyerdi vaġonnarınᴗiçi, elá o formada gáliyerduḫ. gálduḫ bir savuḫ yera, hangi memleket idi bilmám, gálduğᴗoraya da onda bir tene Çıḫelli Ḳari, üç çocuği, iki Ḳız birᴗoğlan çocuğ. hē, biz etmek sápeti diyerduḫ. oni sen görmamişin. átmek sápeti, etmegi koyiyer asiyerdilár yoḫardan. o átmek sápetinán lazut gáturmişdi. başġa na döşek, na hèç bişe. ancaḫ üstlerindá na ki var o, çocuḫların. oni gáturmiş, Ḳocasi ásKerdá hā. Ḳocasi savaşda, vuruşTa. hē, gáturdi gáldi, o da bizim vaġona gáldi. hèç bişesi yoḫ. ágmagi yoḫ, yatacağı yoḫ. ē onda da hárkeş kendi hayında.

İstasyonlarda durunca size yemek vermiyorlar mıydı?

istansiyalarda soradan verdi he mi bayramᴗali? soradan verdi, o da na yemeK veriyerdi. e sub bişe veriyerdi. sub sub. supinán átmek veriyerdi soradan. hē gálduᴗoraya ki o savuḫ yera. o çocuḫlar Ḳapının dibinda yatiyellár. yer yoḫ da velevel gálmişduḫ. o soradan gáldi, gáturdilár oni. onda yatiyellár ama bişelár verduğᴗama, bişelár veránda da na verácaḫsın? o da sanın, biz da onun kimi birᴗadam. köçürmiş gáturmiş, na ḫılli döşegimiz var, ne alacamız var. happısi bağli. bağli, yığmiş seyᴗetmişuḫ, Ḳoymişuḫ orya biz da belá. sora bir da o çocuḫlari yatdi. sabağᴗaçıldi. sabağᴗaçıldi o ki bu çocuḫlar Ḳaḫamiyer. çocuḫlar başını Ḳalduramiyer, abelá çocuḫlar başını Ḳalduramiyellár. demağᴗandan ki Ḳapının şeyindan ki şe vurmiş, savuḫ vurmiş da, toz vurmiş da, buzlamiş da çocuḫların saçi yera yapışmiş. yera yapışmiş da Ḳaḫamiyer çocuḫlar. sora bir maḫasi buldilár da maḫasinán çocuḫların başını kesdilár, tuylarını, çocuḫların başını Ḳaldurdilár. elá bir insafsız, merhametsiz bizá háreketᴗetdi bu savet hökümeti. o ḳáddan bizá bağᴗo gún, na o, babasi ásKerde, babasi savaşda, çocuğuni o havalda, o vaġonda buzun altunda, savuḫda yaturiyerdi. o insaf, merhámet midurᴗo? góriyersin biza^{h}m çekduğumuz gúnnári. üç çocuḫ, bi da analari dört. yiyácağı da yoḫ, órtúnácaḫ döşegi da yoḫ, na da üsti başında bir ḫılli

bişe^{y} var. hē elá biz oyandan biyandan bişelár etduḫ onda, o vaġonda olan adamlar. yeduriyerduḫ, şeyᴗediyerduḫ.

Yolculuk sırasında ölenler oldu mu?

ölenner benim dedeminen nenem. o ayri vaġondaydilár. dedeminán nenem. anamın anasinán babasi. yüz on yaşındaydilár. o vaġonda ólmişdilár, vaġondan çekmiş Ḳıçından sürüklámiş. o Ṫayımınᴗoğli diyer, şindi ḫalidᴗdiyer. súruḳladilár diye de góturdilár elá tĭraḫ tĭraḫ tĭraḫ, düşa düşa. ovezdan ki çekiyer ola! ayağından, düşa düşa diye góturdilár. ikisi da yüzᴗon yaşındaydilár harasi. yüz on yaşinda Ḳoca Ḳoca şelár. súriya súriya góturdilár, ondan góturdilár, da^{h}a kisma bilmadi.

Başka var mı böyle olaylar yaşadığınız, bildiğiniz?

vaġonun altına, onda bir Ḳortoḫ diyedim, köy dedimᴗa bayaḫ, o köydán bir táne Ḳari işamaya giriyer vaġonunᴗaltına. işamaya giriyer, vaġon Ḳaḫanda aᴗbundan kesmişTi Ḳıçlarını. vaġon Ḳıçlarını kesmişdi. Ḳıçlarını aᴗbundan. tuvalet yoḫ bişe yoḫ! Ṫurulmiyer ki! nera şeyᴗedácaḫ, nerdá şeyᴗetsinlar? aḫıri insanoğlidur, işági dá gáliyer, çölá çıḫacağı da gáliyer. yoḫ heç bir yer, elá bir şáraati yoḫ. heç bişe yoḫ! ne yemeK şáraati var, na geymaḫ şáraati var, na su içmaḫ şáraati var. nā ō, na bilem heç bir şáraatımız yoḫ vaġonunᴗiçindá. "-siz Ḳaçᴗay yol getdiz, bir aydan çoḫ getdiz mi?" biz birᴗaydan, çağaman ki bir yarımᴗaydan çoḫ, bir yarıma getduḫ, bir yarımᴗay. semerḲana. "-biz onᴗalti gúnda çıḫduḫ." Ḳaç? "-biz onᴗalti gúnda çıḫduḫ." biz bir yarımᴗayda, haman ki bir yarımᴗay getduḫ. semerḲana ki getTuḫ ondan Ṗolezdan ki endürdilár bizlári, yani hamama góturdilár, …

Vagonların içi temiz miydi yolculukta?

kim temizliyácağᴗola! biz özümüz temizliyácayᴗiduḫ özümüz! nayin temizi! vaġon temizdur! temiz! kim temizliyácaḫ? Ṫavarni vaġoni, arali, aᴗbelá, bu forma arali Ḳapilári. aᴗbelá ara, savuḫ vuriyer, iştár sicağᴗolsun, iştar savuğᴗolsun. vuriyer savuḫ. tipi esiyerdi o ki, o Ḳazagistan elá ki aᴗbelá oralar. nerálar ki gálduḫ, orda ki tipi vuriyerdì, o vaġonun içiná giriyerdi o tipi. topraḫ, tōz topraḫ Ḳaruşuḫ Ḳarinán barabar, berfinán barabar. ondan gálduḫ, semerḲana ki düşürtTi bizlári, onda yani bizlári hamama götúrdi. şennigi bit basdi. elá bit basdi ki aᴗbelá ki ediyerdi, gövdásına elini soḫiyerdi aᴗbelá, eláydi bayramᴗali, aᴗbelá ki elini sohiyerdi, aᴗbelá bir avuç bit çıḫariyerdi bedeninden. góturdi hamama, şindi o kimisinda bir tene altun, yüzüK, na bilem belá majaryasi varᴗidi. onnari gáturdi, o hamama girdurdi o ki da "açınacaḫsız! illá bunnar açınacaḫsız." onda da soydilár.

o cámaatın altununi özbegistanın sámarḴanT hamamında, onda da aldilár onda şennigin, cámaatın şelárıni, altunnarını. onnari, ondan başḫa zati nayımız varᴗidi? dedúḳ ki bunnan hamam girmağᴗolmaz. kimisinın da, bir hılarında ben da girmişdim oraya da, o Ḵarilár açtilár o şelári dúgladilár bişelárına, palazlara da heresi bir on, onbeş tene Ḵari da. ben sora hamamın penceresinden beni buraḫdilár, aşaği düşdum da, onnarın altunnarını gótTumde ben hamamda Ḵalmadım daha. ondan gálduḫ, kóturdilár bizi semerḴana.

Oraya ulaştığınızda Özbekler size nasıl davrandı?

ösbeklár biza, onda elá demişlár ki özbeklára ki "bunnar insan yiyandurlar!" bunnarᴗinsan yiyandurlar, bunnardan muḴiyat alsın. o ki evá, aᴗbelá bir evá Ḵoydilár o ki ola, gáliyellár uzaḫdan özbeKlár da yaḫın gálamiyellár. uzaḫdan yığılıb baḫiyellár ki bunnar insan yiyanᴗimiş. sora sora, sora sorā arabalarinán o işbizat diyan yerá gáturdi tökTi. kimisini şeyá payarıḫ rayonuna tökTi, kimisini nárimán rayonuna. o benim bilduḫlarımᴗa. oraya tökTilár işta ondan arabalarinán, at arabalarinán gáldilár yükládilár veşımızi góturdilár bir evá. Ḵoydilár evlára. belá uçuḫ muçuḫ evlára. sora o özbeKlárdan gená allah razi olsun. bazi odun, o sadiri, ondan sonra o böyük iştá işliyanᴗadamlari, o rehberlári biza o, aᴗbu pambıḫ çöpüni birᴗaraba birᴗaraba tökTi ki yaḫın, isinin. sora da özümüz getduḫ, odun yariyerduḫ gáturiyerduḫ çölden. Ḵış, Ḵışᴗayi. devlet biza, adama elli kilo veriyerdi ayda, buğda. buğda veriyerdi. elá vermiyerdi bayram? "-elli kilodan bir verdi, onᴗaltı kilodan bir verdi." hē, elá veriye, elá üç ay vermamiş zati heç bişe. üç defa verdi. sora yani mallarımızi yazmişTuḫ, gáturdi, üş tütüná bir táne mal verdi. üç tütüná bir mal! onda Ḵalmişdi dēy ná Ḵadan malımız, tavarımız, evimiz. "-tütüná iki yüz kilodan verdi da…" iki yüz kilodan verseydi, ē bizá bir inegi düşár, bir inek düşárdi. bizá, yoḫ, bir inek yoḫ, üç tütüná böldülár bir inegi. kesTilár da sora, sora o inegi kesTilár da, o etini böldilár ḳaç kilodan düştüsa. şindi onda özbeKlár bölüşdilár, bir táne özbekTen alamadım, alamadım haḫımi. o haḫımi da Ḵaldi o özbekTa. vermadi o parasını. vermadi etin parasını. Ḵaldi onda da elá.

Kaç yıl yaşadın sen Özbekistan'da?

o semerḴanTda yaşadım, elli doḫuzunci yiláçan. elli sekizinci yiláçan sámárḴanTTa yaşadım.

Yerleştirildiğiniz köyden başka yerlere gidebiliyor muydunuz?

198 bıraḫiyerdilár. elli altınci yiláçan, he? elli altiyaçan, elli beşinci yilláraçan bizi
199 bıraḫmiyerdi. Ḳalḫozdan kóydan kóva bıraḫmiyerdi.
200 *Sebep*?
201 sábab na bilem. kóydan kóva bu olmaz diyer. eger getsan, Ṫutsa beş sutḳa sana
202 veriyerdi. bene çoḫ verdilár. bán tĭraḳtorinán gediyerdim da, tĭraḳtorçi oldum sora
203 tĭraḳtorist. o Ḳalḫozdaki başḫa Ḳalḫoza yolliyerdi, o direktörün ḫabari yoḫ.
204 gáliyellár, Ḳamindat ṪuṪiyer góturiyerdi. beş sutḳa şey veriyerdi bene, türme
205 veriyerdi.
206 *Peki bu sürgüne giden insanlar orada ne iş yapıyorlardı?*
207 ben onda tĭraḳtorçiydim. ya da evel Ḳalḫozçi oldum, su suvardım. su
208 suvariyerdim, pambuği suvariyerdim.
209 *Diğerleri*? *Mesela sizin köye düşenler?*
210 onnarda bizim kóyda, o, bizim ḳoroğullari diyeruḫ ki o familyadan adamlar, biz
211 omᴗbeş tütün bir kóva düşTuḫ. happımız bir kóva düşTuḫ. bir yil, iki yil bizá bişe
212 etmadilár. elá oyan biyan uzaḫ, elá uzaḫ, yaḫın baḫdilár ama yaḫından
213 baḫmadilár. iki yildan sora górdilár ki bu adamlar işleġᴗadamlar. sora bizdan o
214 sádirimiz gáldi soruşdi ki "siz o yerizda naᴗiş góriyerdiz, naᴗiş işliyerdiz?"
215 dedilár ki "biz onda buğdaᴗekiyerduḫ, ot biçiyerduḫ, çayır ediyerduḫ." sora o
216 sádir, bizim onda olan adamlari ayırdi, Ḳariy da adami da ayırdi da, o buğda işi,
217 vaḫıt ki gáldi o vaḫıtlari. sora Ḳoydi, adamlar, erkeġᴗadamlar şeᴗbiçiyerdi, taḫıli
218 biçiyerdi, çayır biçiyerdi. o Ḳariluḫ da yığiyerdi. pulul, yığınᴗediyerdilár.
219 *Peki sizi böyle çalıştırdılar ya, ücret veriyorlar mıydı?*
220 he haḫımızi veriyerdilár haḫımızi. ama o vaḫıt Ḳalḫozda haḫ nerda varᴗidi.
221 *Yetecek kadar ücret veriyor muydu?*
222 yo yetecáḲᴗḲadar yoḫ. nerda, yoḫ yoḫ! o da elá az da hissedán Ḳısa veriyerdi.
223 ama indi onda da bir adam, sádir ki varᴗidi, o sádir, o özbeġᴗolsa da yaḫşi
224 adamᴗidi o sádir. o sádir bizlára kömegᴗetdi. dedi ki "aᴗbu taḫıli biçin, dögún,
225 ondan sora bunnan şeyᴗedürsüz, Ṫolanursuz, yiyarsız, edarsız." ama bir iki yil
226 diyánda ey çátinluḫ çekTuḫ, acluḫ çekTuḫ. ḫırsızluğᴗetTuḫ. hā, o buğda belá
227 bağli, biz gettuğᴗo vaḫıt, onda o raboçilá geliye da buğda da uruslar, na bilem
228 özbeK gáliyer biçiyerdi. elinán da buğda bağliyerdi. bir tane bu bağ buğdadan on
229 kilo taḫıl çıḫıyerdi. gecá bir tánesini uğurliyerduḫ. çaliyerduḫ gáturiyerduh, oni
230 dögiyerduḫ. ondan sora onun şeyini da samani ki var, o samani da góturup bi gizli
231 yerdá yaḫiyerduḫ ki görmásinlár.

Sürgün sırasında yetişkinlerin askerde olduğunu söylediniz. Askerden dönenler ailelerini buldu mu?

geri gálanᴗoldi. biri benim Ḵardaşım gáldi, oriya ásgerden.

Bu askerden dönenlere yardım yapıldı mı? Hani savaştan geliyorlar ya.

yoḫ yoḫ! heç bişe yardımᴗetmamişTi. ancaḫ ki benim Ḵardaşım, o yerimizda Ḵalḫoz sádiridi dá, biráz sağvat işi varᴗidi, ondan gálanda bir ayluḫ Ṫalon gáturmişdi. sora ústi basten gáturmişdi bişelár. zati biz da getTuḫ onda üsti başımız yırtığᴗidi mırtuğᴗidi. gáturmişdi onda onnarinán biráz az bişe ğıdalanduḫ. biráz üsti başımız tezelendi. şinel gáturmişdi, şineli geyduḫ.

Yani devletten kimse bir yardım görmedi diyorsunuz.

kȭndüm işlap, gendim ḳazanıp, gendim yedim.

Peki Ahıska'da iken okula gittiniz mi?

oḫudum, üçünci, dördünci sinifaçan oḫudum.

Okul var mıydı bütün köylerde?

mektef yoğᴗidi bizim kóyda. elá aᴗbelá bir evda oḫiyerduḫ. oḫumaḫ degülᴗidi ola, nayın oḫumasidúr! bizlára baḫmiyedi ki, bizlára na oḫumaḫ.

Muallimleriniz kimlerdi?

meellimlerimiz azarbaycanlarᴗidi. azarbáycan bi oḫiyerduḫ. sati gúrci bizi çoḫdan çávürácaydi ya, gúrci dilina çávürácaydi. ancaḫ bu azarbáycan nayᴗisa bir yerdan yardım edildi da, azarbáycan gáldi, orya máállimleri da gáldi oraya. biza ders veriyerdi. indi bilmadım bakidan, şeydan gáldilár bu nadur o, tiflizdan, tiflizdan gáldilárᴗama elá ağniyerim ki bu azarbáycanın gúcinán gáldi onnar bizá. azárbáycanın Ṕŭlaninán gáldilá çıḫTi, onnar bizá çıḫTilár. yoḫsa onnar demaḫ biza ancaḫ gúrci dilini verecayᴗidi. soradan sora gúrci meellimi gáldi.

Gürcü muallim size nasıl davrandı?

gúrci meellimi ancaḫ meellim dā. onun da düşmançiluḫ müşmançiluḫ yoğᴗidi. o adam ancağᴗoḫudiyerdi. dil oḫudiyerdi.

Peki Yusuf amca, Ahıska'da yaşarken Gürcüler, Ermeniler de varmış orda. Onlarla ilişkileriniz nasıldı? Hiç sıkıntı oluyor muydu?

olā, ben sana na diyem? o gúrcinán, ermaninán ben eşitmemişim ki bizim adamlar çekişa, vuruşa. eşitmamişim. na da bi onnarın bir biza bir kótluği, minasebetluğᴗ olmamişdi. górmamişim.

Sizin köyde sıkıntı olmuyordu yani.

bizim kóyda yoğᴗidi. “-bizim o zeġandan, rabatdan yoḫari gúrci da yoğᴗidi, ermani da yoğᴗidi.” gürci da yoğᴗidi, ermani da. “-aşşaḫda, aḫısḫadaydi ermani da gúrci da.” aḫısḫadaydi, bir da ki vale, ude, ondan sora bunnarda varᴗidi da, bu kóvlárda varᴗidi. sora bir da bolacurda bir ottuz tütün varᴗidi misliman kóvunda. kisma birbirina, yoḫ yoḫ, ermeni da benᴗeşitmamişim. biza bir kötlúğᴗetmamişlár onnar. amā, ata babamız, ola! ata babamız, ustaluği varᴗidi ermaniların. büttün bizim Ĉuvarlari ermanilár gálıp tikárdi. evların Ĉuvarlarını bütün onnar yapTilár. benim bacımgilin yapı Ĉuvari onnar yapTilár, ermanilár.

Sürgünlükten önce dini hayat nasıldı?

olā benim babam ḫocaydi. namniyavruda cami varᴗidi. namniyavri köyúna bizim kóy aᴗbelá yaḫındur. onda cami varᴗidi, benim babam onda imamᴗidi. o camının imami. sora bu sóvet hökümeti ki şeyᴗetdi da ki ḫocalari Ĉutacaḫ, o camiy bağladilár. babami ĈuĈacaydilár. babam o söz Ḱorḫusundan bi derd, hesap ijadᴗetdi da daha góturamadilár. o ḫocalari góturdilár, bir da aḫıri yigirmi beş yilinán sürgúnᴗetdilár o biráz varli adamlarì. babami góturamadilarᴗama ey da gúna Ḱoymadilár.

Peki bu sürgün edilenler ne oldu? Geri geldiler mi sonra?

heç, yoḫ yoh yoḫ! onda bir namliyavurda molla mustafa diyán adam varᴗidi, oḫup gálmişdi. o getdi nami nişansız. sora sığısmanda molla yüsüf varᴗidi. o getdi, nami nişansız. sora gená elá varli adamlar var, biráz varli adamlar. onnari aḫılli, aḫılli adamlar var, ögda olan adamlar var, onnari góturdi súrdi. bizì, ben genduğumi, górduğumi işi, benim gózinán górduğumun işi, bizi etdi Ḱulaḳ, yani varli. bizim var idi, malımız varᴗidi bir yigirmi ottuz can varᴗidi. Ĉavar Ḱoyunumuz varᴗidi. ökúzumuz varᴗidi, yiyácağımız varᴗidi. ambar diyeruğᴗa ambar, belá ambarımızda. Ḱulakᴗetdi bizi. gáldi ambardan taḫılımızi góturdi. başḫa adamın eviná yığdi ambardan taḫıli. sora malımızi da ĈolKᴗetTi. Ĉolḳ sózi düşüniyerim na demaḫdur? Ĉolḳ, Tolḳ demaḫ bir mal, bir mal ediyersa on manat, oni verdi beş manata. satTi beş manata. o mallarımızi, bizim malımızi elá. misal vurdin naloḳ, misal yigirmi bin, ottuz bin naloḳ vurdi. sora misal ottuzbina bu malın puli yetar. peşman, on manattandur, aman beş manatTan. beş manatdān malın puluni verdì, oni da góturdi naloḳa góturdi aldi.

O el koydukları malları, tahıları nereye götürüyorlardı?

kisma bilmaz nera góturiyerdi. hökümet alıp góturiyerdi.

Belki başkalarına yardım için….

yoḫ, yō, yō, yō yoḫ! ay Ḳardaş nera yardım edácaḫ ki? naloḳ vuriyerdi, et vuriyerdi, ondan sora süt vuriyerdi, peynir vuriyerdi, yağ vuriyerdi naloḳ sana. vuriyerdi onnarì, gálıp sandan, eger o etinán, o naloġ◡oni vermasan, o şeylár gálıp döşekden sóḳup yüñgü góturiyerdi. niyá? naloḲun, iştá hökümetin haḫını vermamişin de. döşekden yuñgi alıp góturiyerdi. aḫorundan mali góturiyerdi. elli kilo et vuriyer elli kilo et. elli mi, ḳırh kilo midi?

Bu nalok aylık mı yıllık mı?

yilinán yilinán. bir yilda ḳırḫ kilo et verácan. vermasan gálıp iştaduği mali góturiyer. belá ondan sora bay, Ḳulaḳ etti bizi, malımızi aldi, yiyácağımızi aldi, bizi Ḳoydi ac. peki ben n◡etmişTim, ben onda. benim o babam, ya Ḳardaşlarım ya ney◡etmişdilár. bi yerdan uğurlamişdilā̆r? çalmamişdilár, bir böyük ḳotluḫ da işlamamişdilár. babam imam◡idi. Ḳardaşlarım da biyanda talla ekiyerduḫ, o malımızi baḫiyerduḫ.

“Babam imamdı” diyorsunuz. Babanız nerede tahsil görmüş? Ahıskadaki imamlar nerede okuyormuş o zamanlar?

benim babam túrkiyáda oḫup gálmişdi. hazır benim babamın, oḫiyabilsam kitabi var benim babamın. saḫliyerim. haman ki yüz yildan◡aşdi. arap dilindán, türkçe, túrḳ dilindá. “-sözi túrkçedür ama” a◡belá tarıḫ kitabi kimidür, tarıḫ. misal◡o peyğamberlerimiz náy iş górmiş, házreti ali vuruşmìş, “siyar” bunnar başa düşiyer mi? he, oni, o kitabi górmişin san? sana góstarem. o ama veysel ḫoca gáldi, onnar ki dedi “biz buni çoḫ oḫiyamazuḫ hálá” dedi. “şey◡etmamiş oḫiyámam” dedi. dedim bu babamın istanboldan gálán kitabidür. babam istanbolda oḫumişdi. ondan gálmişdi. emım, emım da yigirmi beş yil türkiyáda imamluğ◡etmişdür. çorum şeherindá. çorum viláyeti, alaca Ḳasabasi. Ḳasaba şeydür he mi a◡bu rayon kimidür? onda alacada, bibim var◡onda benim. o alacada. ama bulamadım, tapamadım.

Babanızın adı neydi?

adi teher, teher. benim babamın adını mi? ülfen, ülfen ḫoca çağıriyerdilár. sora o bizi ki Ḳulaḳ etTi góturiyerdi malımızi. ondan bir táne türgi gáldi ki şindi o bizda, sáçkilári, sáçki oliyerdi. iki táne sáçki oliyerdi. kóyun saçḳısi, kóyun aḫsaḫali. o da hangi adamlar ki fuḫaradur, onnari ediyerdi ki gálsın satsınnar onnari. desinlár nadur na degül. na ki var düzüni desin.

O seçki dedikleriniz ne iş yapıyordu?

onnar indi kóyun aḫsaḫali da. "-ḫabarçi da ḫabarçi." ḫabarçi ki filán belá ediyer, filán aᴗbelá ediyer. sóvet oni kuvetliyerdi oni. aK̂ent kimi. onnara dedi ki o gúrci ki " siz náya mislimansız siz?" dedi ki "bunun uşaḫlari yoḫ midur bu adamın? çocuḫlari yoḫ midur bu adamın? bená hayiş ş‿edin" diyer. "bene hayişᴗedin, bene" diyer "ben bu çocuḫlara bir ineK verem ki çocuḫlar inegi yesinlár." dedilár ki "vār, iki táne çocuḫ var." ráhmetluḫ Ḳ̂ardaşımın ikimizᴗiduḫ. na demağᴗaᴗşindi bizim necat Ḳ̂adan olurdum, ben yeddi yaşındaydım da. yeddi sekkiz yaşındaydım da. o Ḳ̂adan ki o sozlari happısını Ḳ̂aniyerdim ha na diyerdilár. sora o gúrci çağırdi, mallarımızi Ḳ̂apiya bıraḫdi, dedi ki "get, T̂uT̂un bir táne inegi siza verácam, bağışliyácam inegi." getTuḫ bir táne sefil inegimiz varᴗidi, süküt inegimiz. getTuḫ oni Ḳ̂ulağından T̂uT̂Tuḫ. buynuzlari yoğᴗidi, ḳova kimiydi. ama memelári aᴗbelá uzun memeli, yaḫşi inágᴗidi. T̂uT̂Tuğᴗo inegi Ḳ̂ardaşım ikimiz, bu ali abbasoğli diyán bir r‿eisbaK̂om varᴗidi. o gáldi da, indi biza diyėr ki "bu inegin südüni anazinán babaza içúrmiyasız! inegin südüni anazla babaza vermiyasız!" sebeb, niya ki anan baban ḫocadur, na bilem ona görá vermiyásın. hē, bu sozi da Ḳ̂ullandi o adam biza.

Sürgün öncesi kardeşleriniz ne iş yapıyordu?

o bir Ḳ̂ardaşım, o soradan, o Ḳ̂alḫozdan evelki işTur bu hā! Ḳ̂alḫozdan evelki. Ḳ̂alḫozdan sora biza mağazindan mal vermiyerdi. mağazindan biza, kim ki Ḳ̂ulaḳ olmişdur, o adama mağazindan na mal, na parça veriyerdi, na şeker veriyerdi, na, heç bişe[y] vermiyerdi. ama o mağazinçilár insafli adamlar oliyerdi o ki onlar biza ayĭrica ayıriyer, gizliyerdilár da gizlindán veriyerdilár biza. Ḳ̂ĭnişḲ̂a verdi mağazina, hökümet şeyá, yani ki burya azadur, bu mağazina azadur bu adam, elá bir Ḳ̂ĭnişḲ̂a verdi. biza vermadi, biza heç bişe vermadi. biz da alamiyerduḫ. elá sora sora, sora sorā Ḳ̂alḫozluḫ ki gáldi, bizim da canımıza etdi. yüz kilo et veriyerduḫ biz. adamlar Ḳ̂ırḫ kilo, biz yüz kilo et veriyerduḫ. malımız da Ḳ̂almadi. gedip oyandan biyandan alıp götúrüv veriyerduḫ. hē yüz kiloluḫ mal góturup eta tapşuriyerduḫ. ondan sora da Ḳ̂alḫozluḫ ki oldi, yoḫari çıḫa çıḫā sora biz da olduḫ Ḳ̂alḫoz. hē Ḳ̂alḫoz olduḫ. onᴗiki tütündán bir Ḳ̂alḫoz oliyerdi, ediyerdi. onᴗiki tütün olsan Ḳ̂alḫozi başliyerdi. onᴗ iki tütün olduḫ biz dá. o bizim o ciger aḫraba Ḳ̂oni Ḳ̂omşi bi onnarda bizá sebeb ki bizá çoḫ navoḲ̂is vuriyer, na peynirimiz Ḳ̂aliye, na yağımız Ḳ̂aliyer. bizi Ḳ̂utarmadan ötüri. onᴗiki tütünᴗolduḫ onda, o bizim kóroğullari diyan adamlar olduḫ Ḳ̂alḫoz! sora onda bir emımınᴗoğli sádirᴗoldi. süküt adamᴗidi. sora da gáldilár, benim Ḳ̂ardaşımi oḫumaya yolladilár.

bu rabata mi, şehere bir yerá yolladilár. onda bir beşᴗay mi altĭᴗay mi oḫudi. ondan gáldi o ki sora benim Ḳardaşımi sádirᴗetdilár. “-aᴗbu bizim sádriynán barabar oḫumişdur da eláysa.” he elá onda, yōḫ, benim Ḳardaşım eveldur. “-hē cásiminán yolladilár.” he cásimin olur, cásiminán olurdi hē.

Ne öğrendiler orda?

Ḳanun Ḳayde ögradiyerdilár da ki Ḳanun Ḳayde belá edin diya.

Yusuf Ülfenov’dan bazı cümle ve kelimeler:

onda olan adamlar hap ottuzᴗaltidán evel gedandurlar.

Ḳırḫᴗiki, Ḳırḫᴗüçünci yillardaki biráz çağriş oldi da,

yalandan Ḳurma Ḳurdi.

na Ḳadan bizim adamlari Ḳırdilár.

ola, olā! Ḳadanᴗalem, ola bene baḫ dā bene baḫ!

bizá o mahana oldi ola!

áskerbaşışi iki kere, iki Ṗortḳa ásgeri góturdi germaniya verdilár, vuruş vaḫtında.

olacan, ben bıldır vátánıma getdim. ama vátándan Ṫoyuncağumi alamadım. ḫasrátluğumi alamadım vátándan. vátán hár şedán ṪaṪlidur. o Ḳuri olsa da, Ḳuri yeri olsa da o vátán her şedán ṪaṪlidur. …vátán olsa biz bu sıḫıntıluği çekmazuḫ.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Bayram Ali Latifov
Doğum Yeri ve Yılı: Gügünovul/Adigön/Ahıska – 1930.
Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azerbaycan, 2006.
Konu: Konuşmasından bölümler.

XIV

yeddi yilinán súriyellár…
hár adam, hár maşınaya üç tene, üç tuḳ tásárrúfat basiyerdi veşi…
meger veşi ki çıḫartTilár o ki da belá Ḳutinán belá bir ḲaroḲaynan yağ^{ḥ}…
bu yağa gózlari düşár da…
buni da bunun Ţayısi górur, vabamın Ţayısı da vabamın…
vay san niya bu yağı belá ettin dep…
Ḳızının boynunda majar, çıḫdi gáldi, bi Ṗovezá bündürdilár…
o formada gáldi duşdi, döşegi yoḫ, yiyácağı yoḫ. gáldi onda işḫılıp, ḳovmaḫravan, bir purt iki purt, kimımız yastuḫ, kimımız yorğan, kimımız mindár işḫılıp elá elá yığıp yığıştırıp…
san da kóçluḫ gáturmişᴗadamsın…
bizim artuḫ bişemiş olurdi, ona verurduḫ…
har vaġona bir táne iştárşin Ḳoydi gálıp onda. o iştárşin gálıp çağıriyerlár ki falani şitárşin, şitárşin Ḳaḫ ayağı…
birᴗiki táne kömekçi aliyer gediyer…
iki táne neşökinán aliyer gediyer. ikisi de iki vedreynán gediyer. çorba, iki vedre çorba, bir neşoġ, iki neşoġa da etmek Ţoldiriyellár, cana böliyellár…
peşimiza Ḳaçiyer. sani bıraḫıp ona Ḳaçiyer, onu bıraḫıp sana Ḳaçiyer. işḫılıp arada şeyᴗediyerdi ki odun Ţaşısınnar.
murdar işdurᴗama, camaatın bu şarvallarının bu tikişlárına beláluğuna diyarsın ki Ḳara şarvaldur iştá, tikişi Ḳara. beláluğinán diyarsın ki bayaz telinen bişe tikmişin. o formada bit Ţaramişdi…
o bizim Ḳazaḫlarımız yaḫşi kömek verdilár.
har gúnda bir ders rus dilcá geçárduḫ, bir ders gúrcica geçárduḫ hap gúnda. Ḳalani azárbáycanca geçárduḫ.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Müzeyfe Poladov
Doğum Yeri ve Yılı: Rabat – Adigön- Ahıska – 1932.
Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azerbaycan, 2006.

XV

demelì, benim onᴗiki yaşımᴗolurdi, bin doḫuz yüz Ḳırḫ dördünci yilde, güzüne gelende altınci sınıfi Ḳurtardım. yeddinci sınıfa mektefleri bağladiler. daha mekteflere bizleri bıraḫmadiler, gáturub saldat Toldi.

Okulda hangi dilde okuyordunuz?

biz de azárbeycán dilinde, bir ders gúrci dilinde geçiyerduḫ. máellimlerimiz azárbaycanlilárᴗidi. sora gendimizin özümüzden çıḫan azárbaycan dilinde oḫudan meellimler varᴗidi. gúrci dilini, rus dilindá ki rus dili, gúrci dili meellimlár geçiyerdi.

Her köyde okul var mıydı?

her köyde mektef varᴗidi ancaḫ onunci sinifáçan tam yoğᴗidi. merkezi mektef rabatTaydi. rabat ádigönün merkezì yeridür. onda demeli onuncu sınıfaçan varᴗidi.

Okullarda talebeler kız-erkek karışık mıydı?

hē, hem ḳızlar hem adamlarᴗoḫiyerdi, oğlanlarᴗoḫiyerdi. ikisi dá oḫiyerdi. bu, o vaḫıtlarda górduḫ ki maşinneler Ṫoli Ṫoli maşinale gáliyer. ancaḫ içindá ne gáliyer biz górmiyerduḫ. baḫiyerduḫ ki ameriḰan sisudabekil maşineler gáliyerdi yollara biyáni. çocuğᴗiduḫ, máraḫlaniyerduḫ, hem de sayiyerduḫ ki Ḳaç tánesi geçti, Ḳaç tene geçmádi. belá belá meger gáldi saldat, Ṫoldurdilár köylerē, köylerin edǐrefinē, meşelerē. biz ná biláḫ ki ná, biz zaniyeruduḫ ki túrkiyádan Ḳorḫusi vardur da ona göre bişe bundan ḳavġa mi açılacaḫ. ona göre bu saldat gáliyer.

Askerler size hiçbir şey söylemiyor muydu?

yoḫ yoḫ, heç bişe, kismeye gelip bişe demázdi. boş gálıp Ṫolanur gedárdilár. evelceden tayinᴗetmişler hangi saldat meger hangi eve baḫacaḫ. biz rayondan, köydán araliduḫ, rayonun özündá Ṫuriyerduḫ, rabatTa Ṫuriyerduḫ. demeli anda olurdi bir on ev belá onᴗiki ev bizim türk ḫalḰi. geri Ḳalani ermanilár, gúrcilár yaşiyerdi.

Peki Gürcülerle, Ermenilerle aranızda sorunlar oluyor muydu?

yōḫ, yaḫşi yaşiyerduḫ. elá bir şey olmamişdur. ben orada Ĉoğulmişim, onnarın içinde böyümişim, yaşamişim. barabar oynarduḫ çocuḫlarinán. yaḫşi yaşiyerduḫ, yaḫşi da Ĉolaniyerduḫ. hē, maşineler gáldi işte onnara máraḫlaniyerduḫ. bir gün de geldi, gecenin bir vaḫtında ḳapımızı dögdiler. Ḳaḫduḫ, benim zati babam varᴗidi, nenem varᴗidi, anam varᴗidi, bi da Ḳardaşım varᴗidi. biz beş nefer iduḫ.

Babanız ne iş yapardı?

babam iḫtiyarᴗidi, iş işlámiyerdi. elá bir Ḳalḫoz tükánında işliyerdi. belá bir ḫırda mırda bişeler saviyerdi. yaşi olurdu bir altmış yaşında. górduḫ ki gáldi Ḳapi dógdilár. gecenin yarısıdi. sese eşitTuḫ, babam Ḳaḫdi ayaği, çıḫti Ḳapiya. içeri.saldatlar Ĉoldi. girdiler içeri dediler ki "Ḳaḫın! herkeşi ḳaldurun!" biz çocuḫlarᴗiduḫ, Ḳaḫ Tuḫ. dedilár ki "belá sıraya düzülün!" düzdilár bizi. düzdilár başladilár evleri aramaya. zanduḫlara baḫiyellēr, çamadannara baḫiyellēr, bele bizde tereḫler varᴗidi onnara baḫiyeller. biz de şaşurduḫ ki náᴗoliyer. sora…

Niçin arama yaptıklarını söylediler mi?

yoḫ, demiyellár! náya görá araduḫlarıni demiyellár. sora dediler ki "sizi köçürácavuḫ bundan. veşizi yığışturun." tamam, biz deduḫ ki elá zanduḫ ki, bu rayondur da buraya bişe saldat mi Ĉolacaḫ nedür, biz deduḫ ki bizi köyá góturun, köyá gedağın. dediler "yōḫ! sizi tamam köçürácavuḫ bundan!" elá diyánda dedi ki "veşizi yığışturun, ná ki alabülürsüz alın. zehre alın, döşeġᴗalın, geyimᴗalın. belá bişelerᴗalın ki sizi uzaḫ yerá góturacaḫ." ancaḫ nerá góturacaḫlarını demadilár ki felen yere.

Kaç günlüğüne götüreklerini söylediler mi?

yoḫ yoḫ! heç dememişler ki Ḳaç günlúğadur, náyadur. heç bişe demádilár. ancaḫ dediler ki "yığışturun!" birᴗiki tene çuvalnan zehre alduḫ. bi tene zanduġᴗalduḫ, döşeġᴗalduḫ, bi iki Ḳat döşeġᴗalduḫ. ḫırda mırda bişelár alduḫ. dedilár ki "çıḫın!" evimiz belá yoldan biráz deredeydi. arḫaynan yola çıḫartdilár. daşıduḫ, o yola çıḫartduḫ. ondan sora maşın gáldi. iki tütün yüklemiş, üş tütün baḫşa, ona bündürdilár bizi, onnan çıḫartdilár. sora bizi gáturdilār, demeli yolda biz gelende, aḫısḫadan geçende bizim şennigin bir maşınási devrülmişdi. onda adamlar yatiyerdi yüzüḲuyli. veşi tökülmişdi, den Ĉağılmişdi onnarın. áglátdi ki maşinámızdan babam atıldi getmáya, saldatlar Ḳoymadi. çünküᴗo góturan maşináynán saldat Ta gediyerdi barabar. iki tene üş tene saldat varᴗidi. onnar Ḳoyurmadilár onnarın yanĭna ki baḫaḫ. hem de bizim kövdenᴗidi, tanışᴗadamlarᴗidi. daha bilmezuḫ naᴗoldi, ondan sora bizi góturdilár.

Ölenler mi oldu orda?

ölenneri daha bilmeduḫ ki ölen var midi, yoḫ midi ağniyamaduḫ. ondan göturdilár bizi azğura. azğurdan geştuḫ. onda bir yer varᴗidi onda áglátdilár. boşatdilár veşi, dedilár ki "vaġonnara binácaḫsız!" orada demeli aḫşamaçan Ḳalduḫ. vaġonnar varᴗidi, vaġonnara bizi toldurdilár. Ṫavarni vaġonnarᴗidi. hanġısı ki, māl, belē şey geden vaġonnara Ṫoldurdilár bizi. demeli biz bir vaġona, biz alti tütün binduḫ. o ḫanġısı ki rayonnᴗiçindá yaşıyannar varᴗidi, onnarᴗidi. gecá yuḫlamişTuḫ, bir da baḫsaḫ ki raḫ ruḫ oldi. maşıná, bu vaġonnar teprendi yerinden. dediler ki "ḳazan gáldi, ḳazan gáldi!" biz ne bülüruğᴗoni! görmamişuḫ, bişe etmamişuḫ. "ḳoşti, ḳazan Ḳoşti!" dedilár, ondan sora başladi hárekeṫetmáya. demeli biz dördünci eşalonᴗiduḫ. bizdanᴗirali dört eşalon getmişdi. gecá gündüz gelduḫ, gelduḫ yollarda…

Yemek için ne aldınız yanınıza?

yemáya? náᴗalacayᴗĭduḫ. heç bişe ulaşduramaduḫ. birez un alduḫ, oni da orda büşürmağᴗolmaz. ē, etmek varᴗidi, etmekdanᴗalduḫ. yolda gelmede pĭraduḳ veriyerdilár.

Tren ne kadar zamanda mola veriyordu?

vaġonnar mi? yōğᴗo istansiyalarda, hangi istansiya ki boş o istansiyada Ṫuriyerdi. iki sahat, bir sahat, üç sahat. elá oliyerdi ki besᴗsahataçan çekiyerdi.

O istasyonda kaldığınız süre. İki mola arası ne kadar sürüyordu?

şindi diyerimᴗa ki her gún yol gediyerduḫ. gecá da gediyerduḫ günúz da gediyerduḫ. Ṫuriyerduḫ da istansiyalarda, bazi istansiyalarda. evlá vaḫtında nerda ki Ṫuriyerduḫ, orada gáturiyer bizá Ṗayok veriyerdilár. yemeK veriyerdilár.

Yemek yetiyor muydu?

náy yetmási! o nerda yetárdi! ná ki veriyerdilár oni yiyerduḫ. etmeK varᴗidi oni yiyerduḫ.

Peki. Kış ayıydı diyorsunuz. Isınmak için ne…

Ḳışᴗidi. savuğᴗidi. yollarda ki nerdá ágládiyerdi, ortada bir peç Ḳoymiştuḫ, o şeyin vaġonun ortasında. orada nerda Ṫursa, odun nerda var ki? nerda ki Ṫuriyerdi, o kim ki biráz adamlar var, onnar gediyerdi, çeper meper bişeler Ḳıriyer gáturiyer, yanduriyerdi. elá da oliyerdi ki Ḳaliyerduḫ savuḫda pecler, döşegin içinde yatiyerduḫ. günúz da gecá da. savuḫdan elá oliyerdi ki çıḫamiyerduḫ. hatta bir yerdá su gátürmede, suyi da yollarda aliyerduḫ, ben gettim su gátürmeyá. uzağᴗidi, şennik çoğᴗidi o ki aldilár herkeş geri ḳayıtmada ben de

aldım. geri ķayıdanda birden povez fit çaldi. Ķaӈdım ki geri gálmaya, povez başladi teprenmáya. ben Ķaştım, gücüm Ķuvatım Ķurtuldi o ki, baӈdi ki babam çocuӈ geridá Ķaldi. atıldi Ṕovezdan gáldi beni Ķucaӈladi, geriki vaġonnarın biriná ancağ◡ulaşdurdi bindürdi. ondan sora gálduӈ, gená nerda ki Ṫurdi, sora gálduӈ öz vaġonumuzi bulduӈ.

Nerdeyse kalıyormuşsunuz orda. Yolda kalanlar, ölenler oldu mu?

yolda helbet, yolda ölenner çoğ◡idi.

Yolda ölenleri defnedebildiniz mi?

yolda ölenneri kī̆m nerda gömlády◡ĭdi. elá aliyerdi, nerda ki Ķar var◡idi, Ķarın◡içina gömliyerdilár.

Yolculuk sırasında tuvalet ihityacını nasıl gideriyordunuz?

tuvalet işì, vaġonda tuvalet işi yoğ◡idi. eláydi ki geca◡olsa, getmáda olsa çocuӈ mocuӈ, kapıy◡az bişey araladurdilár, ondan şey◡edürdilár. çıӈardilár bayıra. sora nerda vaġonnar Ṫurduӈ ki , Ṕovez Ṫuriyerdi, herkeş töküliyerdi vaġonnarın◡altına soӈuliyerdilár. vaġonnarın altında yola vuriyerdilár./…/ elá ondan da getduӈ, gecási günnúzi sibirá, sibiryá Ṫağlarından geştuӈ. çoӈ zavuӈ zorladi orada. ural Ṫağlarında. elá oldi ki dā͡a vaġonnar gezemádi . ki◡ollari kürúmaya başladi. onun maķsus kürúyan şeyi var◡imiş onun, ķazani. ondan sora yollar açıldi, sora getTuӈ. elá oliyerdi ki Ķapilár buzliyerdi, açamiyerduӈ. o nomlarinán zorinán açiyerduӈ. elá buzliyerdi savuӈTan. savuӈTan Ṫoğannar da çoӈ oldi. elási oldi ki çiplaӈ. bizim vaġonumuzda bir neneynen bir dede var◡idi. Ç̣ırelidi. onnarın o baӈçada Ṫuriyerdilár da, heç kóya Ķoyármadilár. oradan bündürüp gáturdilár. hec◡bişelári yoğ◡idi. bir mitilin◡içindá gáldilár günáhluğa. çoӈ a◡belá çıPlaӈ gáldilár. bütürmişlár vátánin ӈalğını. o köylilárını. gendinin şennigi Ķaldi köydá, onnari bizinán surdilár. iştá gálduӈ, on◡alti sutĶa gezduӈ. on◡alti sutķanın içindá ṪaşḰende gálduӈ. dedilár ki “bura ṪaşḰenddür.” giriyer, áglátdilár, manevra◡etdilár. sora endürdilár bizi bir çığrıӈ diyan, çırçıӈ diyan yer var◡idi, sĭtansiya, Ṫaşkendin oraya verdilár. çırçıӈda gáturdi bizi endürdilár. ondan sorā, maşinelerá bündürdilár. ondan rayonnara böldilár. beláynán cámaa͡t bittevi birbirindán◡ayrıldi. sora özbeKlerin içine dúşTuӈ. na bilem násil demişseler insana yaӈın gálmiyerdilár. güya onnara elá büldürmişlár ki “adam yiyánlar gáliyer. Ķan◡içán, adam yiyanlar gáliyer.” sora sora, yavaş yavaş aluştuӈ birbirim╚ze. sora tökdilár, evlári herkeş, nerde◡elá ev var◡idi ki. kimisin Ķapısi

yoḫ, kimisin penceresi yoḫ. peci yoḫ. savuḫ aylara gitTuḫ girduḫ. çoḫ aziyet çekmişuḫ çoḫ! devlet sora sora başladi azarᴗazar şey vermáya. yardım veriyerdilár bazi. kim ki yaḫşi Ḳalḫozlara dúşmişdi, onnar, Ḳalḫozlar yardım veriyerdi devlet yardımi olanaçan. sora devlet de yardım verdi.

Durumunuz düzelene kadar neyle geçindiniz?

belá gáturduğumuz arzaḳ. ná ki varᴗidi oni yeduḫ. bitürduğᴗondan sora orada da ḫırli bişey yoğᴗidi. onda da zahara yoğᴗidi ki versinner cámá‿áta. çoği ac Ḳaldi, çoği acından da oldi. ot yedì, küncere yedì, ē ḫastalandì, çoğᴗadam orada dünyasını degişdi dā./…/ demeli Ḳamindatdan açılanaçan onda getduḫ Ḳamindat altına. Ḳamindat idi. on iki yil. demeli ḳamindat olan vaḫtımızda bizi bu kövdán baḫşa kövá Ḳoyurmazdilár. ḳamindat möhkem baḫiyerdi. ḳamindat rejimidi. baḫşa rayona getmáya olmiyerdi. eger ki bu rayonnᴗadami baḫşa rayona getse Pazar var, eláydi ki bazara getmeli oliyerduḫ, baḫşa rayonᴗidi, onda eger ḫabár verey Ṫutaydilár, gáturanda Ḳamindat Ḳapadiyerdi.

Hangi rayona bağlıydınız siz?

demeli biz evel düştuḫ buḳa rayonna. ṪaşḴendᴗoblasının buḳa rayonuna. buḳa rayonunda üç yil onda yaşaduḫ. sora ondan köçduḫ gálduḫ sırdarya rayonuna. sırdarya rayonunun leşnivalinski diyán bir köyi varᴗidi, orada yaşaduḫ. işteduḫ ki biz gendi kövlárimizi, bizim kövlĭlár, heppisi semerḲanda dúşmişdi. oraya gedemeduḫ daha, elá ḳalduğᴗorada. orada ṪaşKende yaşaduḫ. demeli on beş yil yaşaduḫ. ondan sora azarbaycana gálduḫ, köştuḫ. bin doḫuzᴗüzᴗelli doḫuzunci yilda azarbaycana gálduḫ./…/

Peki sürgünden sonra hiç Ahıska'ya gittiniz mi?

özbegistandan gelenden sora buraya ki gálduḫ, azarbaycanda altmiş beşinci yilde getdim. bir dönüm getdim borcoma. borcomda şeydá oldum, malicede. ondan getmağᴗiştádım, bıraḫmadilár. beni evel proṖoski yazdilár. Ḳırḫ adam birden gedácayduḫ demeli eksḲuriyaya, farziya diyan yera. gedánda benī azğur boġozunda, nerdá ki saldat bekliyerdi, orada áglátdilár. Ḳırḫ adamınᴗiçinden paspırta baḫiyerdilár, hem da onda ispisoḳ varᴗidi. ispisoḳa baḫiyerdilár. o ispisoḳinán demali yoḫliyerlár Ṗaspırtlari. beni ki górdilár, beni áglátdilár, endürdilár maşinádan. dedilár ki "bu adaminán işimiz vardur." sora bizi góturan eksḳorsovat varᴗidi. o adam dedi ki "ná^{y}ᴗişTür?"onnar gúrcica Ḳonuştilár. sora dedi ki "biz zastava gedaḫ gálaḫ." onnarın iştaba. gettilár gáldilár bir maşináynan.

iki avftobuz gediyerduḫ. yigirmi tene bir avftobuzda yigirmi tene bir avftovuzda. sora getdi gáldilár, dedilár ki buni Ḳoyormiyerlár. daha náya seveb Ḳoyormiyallár oni demádilár. sora beni eglátdilár. otuz doḫuzᴗadam getdi, ben Ḳaldım. yalağuz Ḳaldım, ondan adam gáldi, o şeydan iştapdan adam gáldi beni başlátdi sóylatmaya. sorġu suvalan ki "sán niyá gediyersin?" "… gediyerim, ben felen vaḫıt gúrcistandan köçán adamım." onda yazılidi aḫıri. dediler ki "sene olmaz." izahat aldilár, beni çevürdilár geriya. ondan gáldım mali cani Ḳurtardım. sora Ḳaḫdım eve geldim. bu altmiş beşinci yilin evvelidi. sora altmiş altınci yilda gená getTuḫ. Ḳalḫozdan üçᴗadam getTuḫ. bundan dakúmánt alduḫ ki biz …pensiyanellára pensiya çıḫan vahıt idi. onnarın, ondan arḫivden dakúmánt góturacağᴗiduḫ ki pensėya çıḫma ḫaḳKında ḳağıt góturacağᴗiduḫ ona getmede. getTuḫ taḫsinán getTuḫ. orada bizi borcomda endürdilár. o azğur boğozi gená, beni ki evel nerdá endürmişdilár, orada gená endürdilár. o ikisini Ḳoyordilár, ben gená Ḳaldım onnar gedenden sorā, o saldat zĭvanit etdi o şĭtaba ki "belá belá bir adamdur dakúmenti var. bu işen ötürü gediyer." o şeylár da, ispisoḳlar da bendáydi. ondan işte ne dediseler, sora dediler ki , o saldat dedi ki "yaḫşi Ḳoyer!" ondan sora Ḳoyordilár getTim. üç gün Ḳaldım oᴗaḫıt. üç gün Ḳalandan sora arḫaTaşlarımi da getTim onda buldum. onnar da iki gün ḳalmişdi ama onnari ben orada görámadım. onnari ayricána góturmişdilár. götürüp kövlárıni bir iki saḫat, üç sahat gezdürmişdilár, ondan geri góturmişdilár, Ḳaytarmişdilár borcoma. hama ben onda iki gün Ḳaldım. onda bizim Ḳomşilárımız varᴗidi. aḫıri bizim rayonda Ṫuriyerduḫ, beni taniyánlar çoḫ varᴗidilár. oğlanlar varᴗidi benim yaşımda, böyüġᴗadamlar varᴗidi. bizi hep taniyerdilár, çünki Ḳomşiyduḫ. onnarinán góruştuḫ. çoḫ yaḫşi Ḳarşiládilár beni. ondan sora geldim geri arḫaTaşlarımi buldum. ondan da gená Ḳalduḫ borcomda biráz rahatlanduḫ, sora gálduḫ. sora seksenᴗüçünci, seksenᴗdördünci yildá iki defe, noyabr ayında gettim. noyabrın onᴗdördünde gi ḲaḲ raz, bizim köçen vaḫtımızda, o günde gettim oraya. ondan sora daha getmemişim.

Mani, şiir bilir misiniz?

vátánᴗüçün ben bir belá destán yazdım. istese ohiyemᴗoni: derelerin suyi aḫıp küre düşerdi/ rabatın yoli ecereyi aşardi/türk, gúrci, ermani Ḳomşi olup yaşardi/ onnarinán barabar yaşarduḫ bizlár// ádigön, aḫısḫa, aḫalkelek, haspinza/ baġdanovḳa beş rayon var ḳobliyanda/ bu rayonnarın iki yüz seksen köyündá/ yüz seksen bin türk ḫalḳi varᴗiduḫ bizler// on dört noyabır Ḳırḫdörtte/ esgeri

197 ḳobliyana Ṫoldurdi/túrk ḫalḳını vátánindán Ḳaldurdi/biz milletin ocağını söndürdi
198 / istalinin emri^{y}le köçúrulduḫ bizler// esgerleri bütün kövlere böldiler/ her bir eve
199 iki üş esger verdiler/ yari gecede gelip Ḳapi dögdiler/ çoḫ yaman, perişan olmişuḫ
200 bizler// ḳapi açtuḫ bizi sıraya dúzdilár/ çamadan zanduḫlara bir bir baḫtilár/ bütün
201 dip köşáyi hep aradilár/ soradan bu ḫabári eşitTuḫ bizler// ḫabár verdilár ki veşizi
202 yığın/ tezᴗolun, tezleşturun, evlerden çıḫın/ birez zehre, az döşek, zanduḫ
203 çamadan/ yığıp yığışturup tez çıḫTuḫ bizler// çıḫartdilár evlerden súrdilár bizi/
204 iḫTiyār, cavān, çocūḫ, gálini Ḳızi/ maşinnára binenlár arturdi sızi/ Ḳışınᴗolan
205 çağında sürúlduḫ bizler// olan muhacirlár maşinnerá bindi/ maşinelár kervani yola
206 düzüldi/ vátándan ḫalḳımızın eli üzüldi/ Ḳalan vátánᴗoldi, sürülen bizler// maşiná
207 kervanımız azğura endi/ boşanan maşineler geriya döndi/ saḫapsız ḫalḲımız
208 vaġonnara Ṫoldi/ Ṫavarni vaġonnara binduḫ bizlár/ayrılduḫ vátánin toprağı
209 Ṫaşından/ o gözel meşelerden Ṫağlar başından/ savuḫ bulaḫlardan, aḫan
210 çaylardan/ bol meyvali bağlardan ayrılduḫ bizler// bahari çiçekli, yazi serin havali/
211 gúzi bol gelurli, Ḳışi savuḫ ḳarli/ dereleri, tepesi, düzi ekinli/ çiçekli yurdumuzdan
212 súrulduḫ bizler// düzlerde otliyán çoḫ sürümüz Ḳaldi/ meliye meliye ço‿Ḳuzumuz
213 ḳaldi/ dövletimiz malımız mülkümüz ḳaldi/ o Ḳadar māl, dövletTen ayrılduḫ
214 bizler// ayrılduḫ vátánimizden yaralar teze/ súrdiler ḫalḲımızi geder gelmeze/ çoḫ
215 ağır eziyatlar verdilár bize/ günahsız bir ḫalḲiduḫ, súrulduḫ bizler// sibir
216 Ṫağlarında savuḫ zorladi/ Ḳari yağdi, tipi esdi yoli kórladi/ bir kimse halımızi
217 soran olmadi/ ḳar boran içindá ḳaluştuḫ bizler// vaġon Ḳapilarını zorinán açTuḫ/
218 bazi istansiyalardan Ṫurmaduḫ geçTuḫ/ Ṫuzli savuḫ sulari yollarda içTuḫ/ yol
219 boyi çoḫ adamlar yütürduḫ bizlár// yuḫladuḫ oyanduḫ vaġonlarda yattuḫ/
220 onᴗaltınci sutḲada Ṫaşkende çatTuḫ/ özümüzi yeni bir ölkeye atTuḫ/ bitinen
221 pirelere yem olduḫ bizlár/ yolumi Ṫutmişim ben haḳḲa Ṫoğri/ ḫalḲımın
222 ferzendiyim vátáná bağli/ vátáninden arali sinesi dağli/ ádigönli müzeyfeyim
223 efreil‿ᴗoğli. /.../ ráhmeyle ilā̃hi ehli islám olana/ vátáninden ayrılmiş Ṫarda Ḳalana/
224 vátánin hásretini çekib gelene/ nesibᴗet, o diyara Ḳavuştur allah// yurtTan çıḫali
225 elliᴗüç yil oldi/ esgilerin yerine teze nesil Ṫoldi/ o vaḫıtki adamlarımızdan birezi
226 Ḳaldi/ onlari vátáná yetiştur allah// ḫalḳımız el Ḳalduruv senden diliyer/ herkeş öz
227 yurdunun sahabi oliyer/ yurdi olmiyanlar ḳarıp Ḳaliyer/ bizi yurdumuzun sahabi
228 et allah// çalışağın ki vátánsiz olmiyaḫ/ her birimiz bir diyarda Ḳalmiyaḫ/
229 ferḲanadakilár kimi yanmiyaḫ/ yardımᴗet vátáná yığılaḫ allah//çoḫ adamlari
230 vátán hásretini çekdi/ vátánᴗiçün elinden geleni etti/ vátán hásretile dünyadan

ötdi/ onnara ğani ğani ráhmetᴗet allah// vátáná gedemáduḫ bilmem neᴗişdur/ bütün Ḳaza beláyi bizdán savuştur/ sen bu ḫalḲi bir oraya yığışdur/ vátáná yığılmayi tezleştür allah// senin emirleren emel edáruḫ/ḳısmetᴗetsen biz vátáná gedaruḫ/ gençlerimize toylar onda edaruḫ/ ḫeyirli toylara ulaşdur allah// kitlenmiş Ḳapiların izin ver açaḫ/ aḫan çaylarımızdan çemlánaḫ geçaḫ/ meyvasından yiyaḫ, sularından içaḫ/ rızḲımızı vátándá nesibᴗet allah// yaratmişin on sekkiz bin alemi/ özün bülürsün başımıza geláni/ yığıştur vátáná sağᴗu ḫasta olani/ ḳabulᴗet duamızi sen allah.

Başka şiirleriniz varsa onları da söyleyebilirsiniz.

vardur, bu da gėná o zamanaya bağli birez, birez de vátándán Ḳarışmişdür: ḳadirᴗallah senden budur dilegim/ merdinᴗişin namerdlere düşürme/ namertler aşını merde yedürme/ varınᴗalıp çölden çöle düşürme// baziláriń öz yurdundan köçürdün/ namerd köprüsünden merdi geçürdün/ köçkün edip ḳurbetlere düşürdün/ bendelerin elden ele düşürme// bir ḫalḳın ki olmaz ana vátáni/ o milletin salğam olmaz bedeni/ almiş yüregine derdᴗile ğami/ sán Ḳulların ğámden ğame düşürmá// ḫasta dúşmiş hekime o gedemez/ parasi yoḫ deri derman alamaz/ çarásizdür, malicaya varamaz/ beʸlelerin çetin güne düşürme// bazileri alışmişlár çoḫ pula/ yoḫTur dese inanmazlar o ḳula/ yúz döndermiş kimseye baḫmaz yoḫsula/ kásipleri sen pis güne düşürme// zamana puç oldi insaf Ḳalmadi/ rişfatḫollar cázasını almadi/ faḫır fuḫara üçün yaḫşi olmadi/ faḫırlari rişfatḫora düşürmá// bu da bir dövürdür gelip geçiyer/ herē taptuğuni yeyip içiyer/ gúni yetán bu dünyadan köçiyer/ ḳalanlari yaman güne düşürme// müzeyfe Ḳoca der bo hal yaramaz/ fuḫarayi düşkúni kimse aramaz/ bu dünya heç vaḫıt belá Ḳalamaz/ muminleri namerdlere düşürme.

Özbekistan'da nasıl geçiniyordunuz? Ne işler yapıyordunuz?

onda bizi işá góturiyerdilā̆r, ben çocuğᴗidim. aḫşamaçan işládurdilár. hec aḫşama elá da bişe yoğᴗidi ki vereler. pambuğ çapiyerduḫ. pambuğ, pambuğᴗidi, pambuğ çapaladiyerdilár. zati Ḳışta ki gettuḫ, baharaçan götúrduğumuzi yeduğᴗoyani biyani. baharın işá çıḫartdilár. ben de ki çocuğᴗidim, benĭ da çıḫardiyerdilár. demeli elá oliyerdi ki aḫşamaçan işlerduḫ, bizim işláduğumuz haḫımıza birᴗistiḳanᴗun verürdilár. o birᴗistiḳanᴗuni gátururduğᴗevē, oni Ḳarıştururduḫ, çorba yaparduḫ, oni içárduḫ, onĭnan yatarduḫ. elá da olmişdur ki Ḳanallara göturmişlár, babam Ḳırḫ yeddinci yilda, Ḳırḫ sekkizinci yilda ráhmete getTì,

evdá işliyánımız yoğ◡idi. anam işlámiyerdi, Ḳardaşım küçüg◡idi. nenem de ráhmete getmişti. demeli ḳalmiştuğ◡evde üş◡ćan. Ḳanala góturiyerdilár. bir defe Ḳanala góturdilár bizi, uzaḫ bir baḫşa rayona. orada elá bir böyük Ḳanal◡idi ki a◡belá arḫamıza bişeylár yapmişdilár. onnara gedárduḫ, aşaḫda topraḫ Ṫoldururdilár, çıḫardurduḫ ḳanalın üsdünē yoḫari, sırtinán, oyani tökerduḫ. her birimizi, her bir getTuğumuzda bizá bir táne Ṫavon verurdilár, bir ḫot etdi. demeli iki defe getdi, üş defe getdi. aḫşamaçan norma var◡idi, gerek o normay Ṫolduriyerduḫ biz. elá olurdu ki arḫamızda yaralar açılurdi yara. o şey, toprağı Ṫaşımada. bir gún aḫıri canımıza yetTi, ondan Ḳaçmağ◡istáduḫ. ancaḫ yemeye dá ná veriyelár, boş! onnar bir şevle diyerdilár, ondan yapardilár belā̆ az birez pirinçTen, şeylerden, onnarinán yiyarduğ◡onda ğıdalanurduḫ gündá üç defe verürdilár. sabahinán boş çay◡etmek verürdilár. evláda verürdilár bir de ki aḫşamdan. bir gún bir alti daná arḫadaş◡iduḫ. benden böyüg◡idiler. içlerinde en küçügi ben◡idim, balacasi. Ḳaçmağ◡isteduḫ. ney◡edaḫ? o aḫşam verduği, biza verduği yemegi saḫladuḫ ki gecá Ḳaçacavuḫ. ondan da Ḳaçmaya iki sutḲaluḫ, bir yarım sutḲaluḫ yoldur. piyada gálacavuḫ. oni saḫladuḫ alti taná arḫadaş, oni̇̆nán ḲaçTuḫ. Ḳanaldan ḲaçTuḫ. yolda gelmede birez ki gálduḫ, ō şeylári, yemeklerimizi yeduḫ. çünki aḫşamdan ki yemamişduḫ, ac◡iduḫ, onnari yeduḫ. gálduḫ o gúni aḫşamaçan, aḫşamdan gálduḫ gená sabahaçan. bir yerá gálduḫ ki bir yerdá tallalarda Çarḫala ekilmiş. ac◡iduḫ, baḫsaḫ ki Ṫatli Çarḫala ondan yeduḫ. demeli buni savuḫ vurmiş, biz bilmeduḫ. ġıdalanmağ◡üçün yeduḫ. birez gálduḫ, bir üş◡dört sahattan sora ki başladi cámaatın ḳarni ağırmaya, ḫastalanmaya. elá oldi ki ḫastalandi yolda Ḳalanlar oldi. içimizden bir◡iki tenesi birez yaḫşidi, onnar gáldilár evlerimize ḫáber verdilár. ondan bize az da olsa yemekten, Çadiden, etmekTen gáturdiler. onìnán gálduḫ çıḫduḫ evimizá. çoğ◡ağır günnár geçirmişuḫ elá ḳaç tene yerdá. ḫastalanduḫ, evá gelenden sora bir hafta ḫastalanduḫ. ondan gelür gená baḫardilár ki geri Ḳaçıp gálmişlár? terkel yollardilár. iştá gedán gedárdi, getmiyán getmezdi. elá oliyerdi ki işliyerduḫ yılın aḫırı̆naçan, boş! emek gúni yazardilár, yılın ahırına gelende heć bişe vermezdiler. yoğ◡idi bişeylári. para yazardilár ama ki emek gúni, ona bişe veremezdilár. sora sora, sora sorā bu aḫırki yillárda o vaḫıtlardan sora birez yaḫşilándi, başladi yaḫşiláşmaya. Ḳalḫozlarda vermeye başladilár. o vaḫıtTa bostan ekárduḫ, oni̇̆nán yaşaduḫ gálduḫ da.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Barat Saidov
Doğum Yeri ve Yılı: Çörçila – Adigön- Ahıska – 1927.
Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azerbaycan, 2006.

XVI

başımıza duşan, heç, yerkúrrasında olan mislimanların heć birinin başına dúşmasın. biz Ḳırḫ birinci yildaki başlandi vuruş, bizim o vilayatTan, túrḳ, aḫısḫa túrḳlarından yeddidán yetmişáçan asgera toplap góturdi. elì, erkekların el Ṫutanlar erkeklardan kisma Ḳalmadi. dedelēr, çolaḫlār, ḳorlār, sağırlar Ḳaldi. o dövürlári geçurduḫ, gálduḫ Ḳırḫ dördünci yilā. Ḳırḫ dördünci yildā, aḫırında, noyabır, yoḫ sentiyabır ayından gáturdi bizim o dereya Ṫoldurdilár saldat. her kövda beşᴗyüz, dörtᴗyüz, üçᴗyüz o apisaski saslav, saldatın da en böyük şeylári ki yaḫşilári. oninán da bu "na ḫabardur? na ḫabardur?" dep, ḫalḳ arasında söyliyánda, "bunnar niya gáldi? naya gáldi?" diyanda elá bir söz işlátdilár onnarın içindan, o apisellárdān, o ḳamondoşilárdan ki "buradān, bu şarḫ táráfTan, túrkiyá táráfTan germannar, nemeslár gálacaḫ. vuruşun Ḳabağını almaya, o dövüşün Ḳabağını almaya sebep bu saldatlar gáldi buraya."

Bu askerler gelmeden önce bu tarftan Türkiye'ye gidip gelenler var mıydı?

yoḫ yoḫ yoḫ yoḫ! ḫeyir heyir heyir! yalandur. ō elá bişe olmamişdur. túrkiyeyá gedán da yoğᴗidi, gálan da yoğᴗidi. ġĭranisa mökKemᴗidi. iki ücᴗsıra tellar varᴗidi. ağrana … varᴗidi. zastavalar varᴗidi. elá bişe yoğᴗidi. zaptışat etmişdi, túrklárinán rusların arasi çoḫ bozuğᴗidi. türklára ėhtibari rusların, munasábati çoḫ pisᴗidi. ōndan sora mekteflár bağlandì, Ḳolḫoz idaralari bağlandi. saldat Ṫoldi, dörtᴗyüz, beşᴗyüz saldat. biz ÇerÇilav kendindáyduḫ. adigön rayonnun ÇörÇila kendinde. biz Ḳorḫiyeruḫ ki bu nėmeslár gálıp bu táráfdan vuruş etsa biz Ḳırılmiyaḫ, ayağᴗalti olmiyaḫ. belá fikirdáyuḫ! ama lákin gáldi gún Ṫoldi, ay bitdi, gúnnar geçTi, ondördünci noyabır gúni gecánın yarısında haman o ÇeÇla kövündá bēn, báratᴗali olsam adım, saidᴗefendinin oğliyim. ÇeÇlada saidᴗefendinin oğli. bizim āğe kendᴗsavetinin sádiri onᴗsekKiz tene gúrciy gáturdi. doḫuz tenesi ġadın, doḫuz tenesi er. alduğᴗonnari Ḳonaḫ. "náya görá, niya?" diyánda o kend savetine, dedi ki "bunnar siza kömági olur. bir gecáluḫ misáfirdur, alacan!" alduḫ. gecanın yarısında bizi iclasa çağırdilár ev böyügi bir táná, saldatlar, o kendin bĭriġadasi. bir Ḳomşi oğlaninán barabar getTuğᴗiclasā. ameriḲanın sudabökúr maşınnari yığılmişTi kövún Ḳĭrağında bir böyuġ düzluğa. düzi yera. onda sudabökür maşınaların bordlarını birbirina Ṫayadıb, açıb iki üç

táráfTan pĭraćektillár, işıḫlar vermişlár. o işıḫda farmani oḫudi bir general "… savyetski sayūza! sizi buradan Ḳalduriyeruḫ!" túrkiyedan nėmeslár gáliyermiş, falan filán, uruş muruş olacaymiş. "siz yeddi yilluğa buradan Ḳaḫacaḫsız! orta asĭyaya süracavuḫ, sürgún edacavuḫ sizi! Ḳalduracavuḫ sizi!" deyilán rus dilindá o farmani oḫiyanda … bir gúrci daḫtor Ḳari varᴗidi, túrk dilinda Ṗerovet etmay başladi. orusça ağniyannar bì öküs kimi bögúrmaya başladi, ağlamaya birì çocuḫ kimi, meledì biri Ṫavar kimi, böġurdi. eláynan amaliyat başlandi. Ḳarışıḫluḫ, Ḳalduḫ geca Ḳaranuḫdā, ayağᴗaltındā. üćᴗsahat möhlet verdi. üćᴗsahatın içinda çıḫmalisız, doḫsan put yukinán. doḫsan put, bir yarım ton yukinán çıḫıp gálacaḫsız buraya. üç sahatTan, üç saniye, üç dákḲa geçsa, belá çilçiplaḫ olsa da alıp gótururuḫ buraya maşinaya bündurŭruḫ gedarsız. Ḳurì, yāş, nāᴗalsan al, doḫsan putTan doḫsan ġıram ziyadaᴗolmasın. buninán böġura böġura getTuḫ, ağliya ağliya getTuḫ. nayımız varᴗelimizde? maşınımız yoḫ, arabamız yoḫ! doḫsan puti bir kilometir, bir yarım kilometir yera Ṫaşımaḫ mümkún olmaz aḫır!

Ya ne ile taşıdınız?

nayinán Ṫaşıyacan? gerek arḫaynan! ağlamaḫ sızlamağinn̄an o ücᴗsahat geçti. şükürlerᴗolsunᴗallaha, o onᴗsekKiz tene gelen üdeli gúrcilár, türk dilini dá biliyerdi onnar, biza yardımᴗetTi. araba gáturdilár, ō bizim arzaḲdan, ordan burdan el eşiyasından doḫsan put şeyi zar ḫızaginán gáturdilár o sudabökür maşınaların yanına.

O Gürcüler size hiçbir şey söylememiş miydi?

yoḫ yoḫ! niyá gáldız desaḫ, onnar biza dedi ki "biz acáraya gedácavuḫ yārın da Ḳari küriyacağuḫ da!" yol açmaya Ḳazma küreklári varᴗidi onnarınᴗelinde. bizi elá inandurdi onnar. onnánᴗonnar bizá çoḫ böyuḲ yardımᴗetdilár. ama bizim Ḳalan vār, dünyaya, ḫapsına onnar sahabᴗoldi. eger mali toplamaya, dünyaya, zengúnluğa, bayluğa onnar sahaP olmalidur. elá da oldilár da^{h}a. oninán da Ḳaḫduḫ gálduğᴗo kövun Ḳırağındaki sudabökürların yanna. bündurdilár bizì, biz gün çıḫanda kövdán çıḫTuğᴗordan. Ḳalōn̆iya, Ḳalonya, böyúḲ Ḳalonyaynan gálduḫ elli kilometir. istansiyaya, aḫısḫanın aşağısında bi istansiyaya gálduḫ. orada geca gáturdilár vaġona. ertasi gúniki gecaya Ḳalduḫ. Ṫavarni vaġonnara, san mallari girdurmazdın ona. mal girmaz, o vaġonnar Ṫavarni vaġonnar.

Bu demiryolunu size mi yaptırmişlardı?

o demüryollarını? iki yil irali başladi, ikiᴗay olmuşdi Ḳurtulduği, demüryoli çıḫıp gálduğuna valeya. savyetlár, gúrcilár, heç bi zavot, fabriġa yoğᴗidi. meger o demüryoli bizᴗüçün hazırlaniyer o demüryoli.

Türkler çalıştı mı demiryolunun yapılmasında?

e túrḱlár işládi, ya kimi işládiyerdi? hā̄! o birᴗayağı yōḫ, çolāḫ, sāğīr, iḫtiyarlara, onnara işḫılap tiktürdi yoli, çıḫardi, Ḳurtardi. ē, savyetlár nėmeslári Ḳatlamişdi gediyerdi. amariḲanın sudabökür maşınalari Ḳaldi bizda. oninán istifade etdi. gúrciláın evelden evel biza hazırlangen pĭroyektını, dumanli gúni, Ḳurt dumanli gúni sevar, o gúnnarda ḲaḲĭraz, pĭraystivada da, savyet pĭraystivasında, beriya kimi ḫalḲ düşmannari, istalin kimi o ḳuldizimġa falana filána verilan adamlar, milletçiluğa, açisKe etti açisKe. túrḱlárinán gúrciların mınasabáti áváldan ával birbirina Ḳarama Ḳarşi olduğunan, orada düşmanluğᴗolduğuna göra istifada etdi momentdan. yoḫsa günahsız aḫısḫa túrḱlari, o derenin túrḱlarının bir tánesi na ásgerdan Ḳaçmişdur nā savet hökümatina Ḳarşıluḫ görsatmişdur. heç, heç, heç! niya bizdan … ḫayıf aldi gúrcilár, ruslar?

Gürcülerle aramız iyi değildi dediniz? Niye iyi değildi?

sán diyan ey degülᴗidi. ottuzᴗaltınci yildan başlap bizinán Ḳarama Ḳarşi. bisi istádilár gúrcica oḫutmay.

Otuzaltıdan önce?

otuzᴗaltiyaçan zati yeni Ḳurulup gáliyerdi. ḫalḲın elindán na gálurdi? kisma Ḳarşi çıḫan da olmamişdur. azluḫ ḫalḳ. rayḳom sekretari da oyıdi, kátibi da onnardanᴗidi. gúrcilárdan idi. bizdá heç bir, bir, bir, bir bişe yoğᴗidi. bizim elimizda lapatsḳaynan kürekden baḫşa na varᴗidi. heç! ná? mēkteblerde dedilár ki "gúrcica oḫuyacaḫsız." "gúrci dilini biz oḫuyamazuḫ, biz türkçe oḫuruḫ. bize túrḱ mektebini āç." deyilán sözlar bizim ḫalḲlardan, ziyalilárdan, aḫsaḫallardan olanda dedilár ki "túrḱlár bizde olabilmez, túrḱ bizde yoḫdur! oḫusaz, azarbaycan dili oḫursaz, azarbaycan meellimlárini gáturruḫ, azarbaycan mekteflárini açaruḫ." diyan sözdán sora azarbaycanᴗolmaya razi olduḫ. azarbaycana … pespırtlari degişmaya razi olduḫ. tekᴗKi azárbaycan dilindá oḫiyaḫ, gúrcica oḫumiyaḫ. ona göra o gúndan bugúnaçan … Kediyer. bizim ḫalıḫınᴗiçindá çoḫ adamın P̂asP̂ırti, pasaporti daha T̂oğrusi yazılidur azarbaycan! san temüz túrḳ, azarbaycan niyaᴗolsun? tekᴗKi mekteflár azarbaycan. ondan sora azarbaycan meellimlári gáldi. azarbaycanca oḫiyerduḫ. ama onda da bir sahat bir sahat gúrcica oḫiyerduḫ. ben gendimam yeddi Ḳĭlasi Ḳurtardım, bir sahat bir sahat gúrcica oḫiyerdim. /…/

oninán oğlum, gálduḫ biz, çıḫduḫ. Ḳaldi malımīz, Ḳaldi dünyamīz, ev eşḪyamız mülkümū̄z, yapımīz! aḫor Ṫoli māl! peteklárım varᴗidi, Ḳırḫ elli baş petek! bağımız baḫçamız! getTuḫ orta asĭyaya. onᴗdört gún Ṗovez getdi. bizim Ṗovez ey getdi. elá Ṗovezlár oldi ki iki ayda yetámadi. iki ay ural Ṫağlarında Ḳalan Ṗovezlár olmişTur. Ḳazağistana, özbegistana, vaġonnar elá istansiyalarᴗoliyerdi ki iki gúnᴗnep, üç gún dep Ṫuriyerdi.

Yolculuk nasıl geçti? Size yardımcı oluyorlar mıydı?

hā̄! yolda yardımın evi yansın, evi yansın! oğli ölsün, Ḳızi ölsün! gún górmasın onnar! Ṗovezlar basiyerdi … altında Ḳalan adamlari bu gözlár górmişTür. tuvalet yoḫ! Ṫavarni vaġonun içindá, bir tene Ṫavarni vaġonun içindá yeddi, sekKiz, ōnᴗiki simya. sĭlotḲa, sĭlotḲa kimi yatiyer. altmiş nefēr, seksen nefēr, yüz neferinán nasınsın? yeddi simya, sekKiz simya, on simya, elá simya varᴗidi ki onᴗiki can, onᴗüç can! e buninán Ḳırğınnar başlandi, uće, uće ural Ṫağlarına gelendá. insannar kimisi savuḫdan ölmaya başladi. kimisi uće ḫastaluḫlar, pintuluḫdan falandan filándan gálıp çıḫarmiş dā ḫastaluḫlar. bitten felendán filándan. ońńán, bu söz ufaḫlaniyer amā bizim górduğumuzi heç, heç dünyada hec bir ehli islám, heç bir ġıraćdān hecᴗbir insan górmasın. bunnara da Ṫayanduḫ. çoḫ teláfat oldi. pec Ḳoyulmişᴗortada. onnar Ḳoymişlár. ōnda vaġonun hamısında yoḫ. ikisında, iki vaġondan birinda var birinda yoḫ. altmiş yetmiş tene vaġoni bir táná şey çekiyer, eşalon. altmiş yetmiş dene. ḳāt́, eşeğᴗaraba. nasınᴗdiyellár? ural Ṫağlarından Ṫolandurur. gótürüb orta asĭyaya, ortaᴗasĭyaya düştuḫtan sora…

Bir şey sorayım. İstasyonlarda durunca yemek veriliyor muydu size?

árzaḳ veriyerdilár. árzaġa gedanda har bir vaġonda bir tene sitarşina. istarşina var saçılmiş. gáliyerdi ō, vaġonun şeyi saçiyerdi, onda gediyerdi ki o istarşina iki táne vedreynán. sup, borş, yemek içindá, bir adam yiyácaḫ bişe degülᴗidi. vaḫıtın, Ḳırḫ dördünci yilin árzaḫlari.

Demin dediniz ki yolda ölenler oluyordu. Peki bunları ne yapıyordunuz? Nasıl gömüyordunuz?

istansiyaya ki gáliyerdi da Ṫuriyerdi Ṗovaza. gáliyerdi oĺáni saḫlatTurmiyerdi vaġonda. saḫliyannar, gizliyanlar, gizlabᴗölüsüni gáturmişdurᴗa, canına yetánlar, Ḳoḫdi, şişdi he mi, çıḫıp iki metroᴗo ural Ṫağlarında Ḳar var, Ḳarı yarıp Ḳarınᴗiçina gómlap gálannari da bu gözlárinán górmişuḫ. ölüsüni gizlayıp góturannarᴗoldi, sora naᴗelá gáldi naᴗavuca gáldi. şişmiş çürümiş. gálduḫ dúştuḫ

ÎaşḰend viláyatına, ÎaşḰendin pişkend rayonuna. pişKenT rayonunda bastilár adamlari bütün hamama. yani dizinfetçiya ediyellár.

Tuvalet ihtiyacını nasıl gideriyerdunuz yolculuk sırasında?

vaġonᴗiçinda! gendinin o vaḫıtda ġarçoḳ da yoğᴗa! şeydá, nāy, vaġon, san kimá diyabülursun ki "zan Îur ki bán dişari çıḫacam." hāy anan ölsün dünya!

Yani bu ihtiyaç için bir şey düşünüp yapmamışlar?

hecᴗelá bişe yoḫdur! zan gendin düzeldecaḫsın. o sanın vaġon şeraʸatında, nayadur? nayadur? bir Ḳaba çeli çocuği Îutiyerdilár, sora fencerádan turliyerdi. ē Ḳoḫmaḫ, pintilūḫ, ìnsan, insan ḫayati yoğᴗidi. māli gözalca súrardilár gözálca. bir miyas Ḳombinatdan, bir, bir abḰormişnidan bir şeyá súran mali gözál gótururlar. alafını verurlar, suyuni verurlar. biz da o insandan ḫarap, maldan ḫarap gálduḫ çatduḫ orya. elá vaġonnar elá insannar olmişdur ki, elá eşalonnar ki bir ay, bir yarımᴗay yol gezmişdur. bizim bahtımıza ōnᴗdört gündá getduḫ biz. onᴗdört gúnda ÎaşḰendin çırçıḫ istansiyasında dúştuḫ.

Yolçuluk esnasında doğumlar oldu mu?

Îoğannar da var.

Siz şahit oldunuz mu?

bizim vaġonda olmamiş. yalan mekrüfTür. nasın, nasın diyem ki bizim vaġonda Îoğa. ama bizim eşalondā birbirimizdan ḫabarᴗoliyerduğᴗo bayoḰa gedánda. bayoḰa gediyeruḫ vedĭralarınan, Ṕayoġᴗalmaya. onda "falan vaġonda bir gelin Îoğmiş, falan vaġonda bir Ḳari Îoğmiş" diyánnari eşidiyerduḫ. Îoğannar da vār, ölenner dá var. ḫastalar da vār. çoḫ böyúḲ azaplar ki hesābi yoḫ azaplar.

Demin ısınma işini sordum "Vagonun içinde peç vardı" dediniz ama konu değişti anlatmadınız. Yakmak için odun veriyorlar mıydı size?

odun yoḫ! o ki istansiyalarda Îururdì, radio yoḫ ki abliyavit edá ki falan daḳḰa Îuracağuḫ. Îavarni vaġon. atıliyerduğᴗodun tapmaya. benᴗonyeddi yaşındaydımᴗonda. odun tapmaya istansiyalarda gediyerduḫ işpal çalmaya, bil odun çalmaya, bişey bulmaya getmaya. onda da Ṕovez gētTi. Ḳalannar da oliyerdi onda. hala odun tapmaya düşánnar, Ḳalannarᴗoliyerdi. arḫadaki vaġona ulaşsa, ondan çıḫıp márdivanna asılıp gálannar da olurdi. Ḳalıp baḫşa vaġonnara çıḫıp gálannar da var bunda. nāmsız nişansız itan adamlar var oduna gedánnardan.

Hiçbir haber alınmadı yani?

yoḫ, hala gún bögún! aᴗbeláynan gáturuv oduni yaḫarduḫ o pecda. pecinᴗüstúnda etmágᴗisidurduḫ. Îatѕ Ḳavururduḫ. çorba yaparduḫ tencárada paḫraçTa. paḫraç

oliyerdi bizim esgi aᴗbuki bizim o deránın aḫısḫa túrḱlárında paḫraç. paḫracinán çorba büşürúrduḫ.

Pahraç nedir?

paḫraç tencáraya oḫşiyan, bir Ḳazana oḫşiyan bir şeydur.

Neden yapılmıştır?

paḫırdan. paḫır diyan şey var. ēyᴗoğul! bu azablari, bu azablari söylámayᴗüçün sutḳalap sutḳalap vaḫıtlar lazımdur. pişKend rayonuna düştuḫdan sora o hamamā, ondört gún, bir yarımᴗay diyánda, o savuḫlari göran, o bitlara talanān, elá azablari göránnar onda hamama dúştuḫdan sora, adamların doḫsan faizi daha betar ḫastalandi. tif ḫastaluğuna düşdi ḫalḳ. tif ḫastaluğundan sora dúşdi, mannisalar Ṫoldi. mannisalardan ölüsuni götúrmiyan adamlar almişTur. san taniyersin o cümleden bu adamların birini. bunda ki orman var, dey onda uzun. uzun ormannar, oğli ázálḫān, küçugi, nadurᴗadi ola? mávlūd, bunnarın dedelári. babasì, de banlisada. dört oğli ki ḫastaluḫdan banlisa dúzaltdi, babalari öldì. babalarını ölánda sahabi yoḫdur góturmayaᴗaḫıri. babasi nerda yatiyer oni Ḳorḫanadā kim bülür hangi carā, hangi ḳanala turlamişdurlar a banlisa. belá adamlarda çoḫ olmişdur.

Özbekistana varınca size nasıl bir yardım yapıldı?

devletin Ḳamindaturasi ki teşkilᴗoldi o vaḫıtda özbeglar, allah var, şimdì oni Ṫoğru sóylamasān onda göz yumanın gózi ḳorᴗolur, evi verdilár onnar. ev verdilā̄r, evlárinán temin etdilár. sora Ḳamindatura gálıp ḫabarᴗalıp Ṫuriyerdi. peç tapannar peç tapTilár. peş tapmiyannara özbekların sandallari oliyerdi, altına Ḳori tökiyellár, yorğaninán isiniyerdilár. o ameliyátidan sora Ṗayoḳ vermáya başladilár devlet hesafına. bahara ki çıḫduḫ, may ayından başlap Ṗayoḳ vermaya başladi devlet. özbeKistan viláyati bizá bir yola elliᴗyeddi kilodan arzaḫ verdi cana. bir cana elliᴗyeddi kilodan. may ayının aḫırlarına gálıp sora mal verdi. ikiyüzᴗombeş, diri çekida, diri mal. elliᴗyeddi kilo da, hā demeli bir simyaya sanın orda Ḳalan malın hesabına. onda sanın on táná inegin Ḳaldi, dört táne camışın Ḳaldi. üç tene atın Ḳaldi, elli tene Ṫavarın Ḳaldi. onnar getdi. elási var ki, hec bir tene Ḳuzusi da yoğᴗidi. ona da iki yüz omᴗbeş kilo, sana da iki yüzᴗomᴗbeş kilo, benā da ikiyüzᴗombeş kilo. buninán ondan başladi Ḳomindatura biza ḫozeyunluḫ etmaya. Ḳamindaturada bu rayondan o rayona Ḳoyermiyerdi. biz açuḫ lagezdayduḫ. biz anlamiyerduğᴗo vaḫıtda ki biza bu Ḳamindatura kimdur, naya görádur, nayᴗiçundur? avam ḫalḳ, savatsız ḫalḳ, kençlēr. onunᴗiçindá ziyāli yoḫ olanda

kimin elindán na gálurdi? olanda kimin elindan na gálurdi? hökümetin fármani! aydanᴗayā “ben varım” imza çekárduḫ añK̂etaya. raport istarşınalar oliyerdi ki “āli nerda? veli nerda?” eger bu kövdan o kóva getsa da istarşina gedip ḫabar versa oni T̂uT̂up Ḳapadurdilár beş gün, omᴗbeş gün. belá bu müddetden da gálıp, Ḳırḫ dördünci yildan gálıp gálıp alti yeddi yil, elli Ḳaçınci yili bizi Ḳamindaturadan açdilár. evel o Ḳamindatura iḫtiyarındayduḫ. heç bi yera çıḫış da yoğᴗidi, getmaḫ da yoğᴗidi. cigerᴗaḫraba Ḳaldì sırderyada, bir Ḳızi getdi namangánda, farğanadā, samarK̂andda. bir oğli getdi Ḳazağıstana. yeddi yil diyanda ḫabar yoḫ. pĭrimiyerni bizim bacımız, küçük bacım, bendán küçük bacım. gúgúnavula getmişdi bacımgilá. bizi sürgúnᴗedanda bacımgilinán gáldi. biz beş yiláçan yola çıḫmaya imkánımız yoğᴗudi ki yola çıḫaḫ, ariyaḫ aḫtaraḫ, tapaḫ. fakt işta onnar dúşdilár samarK̂anda, biz Túşduḫ T̂aşKenda. yol açılandan sora Ḳamindaturadan açılduḫ, biz daha Ḳamindaturanın iḫtiyarında degúluḫ, yol açuḫ. volniġĭraćdanuḫ, getduḫ ḫabarᴗalmaya, alduḫ. getsaḫ o bacımız onda samarK̂anda ölmiş bacımgildá, ācındanᴗölmiş āyᴗoğul!

Berat amca, sizin yakınlarınızdan askere alınanlar var mıydı Ahıska’dayken?

benim böyúḳ Ḳardaşım. bir oğli bir Ḳızi varᴗidi. oğlunun adi recebᴗidi, Ḳızınınᴗadi zahidaydi. getdi ásgerá. üç defe mektüfü gáldi. aḫırgi mektüfü K̂erçTán gáldi. ondan sora mektüf kesildi. ōndan sora mektüf gálmadi gálmadi. yoḫ, yoḫ, yoḫ! aḫırında yanuḫ ḫabar gáldi ki yoḫdur. falan maharibanın falan yerinda K̂erçTa … oldi. onunᴗayĭlási gáldi düşdi pişK̂ende. oğlan öldi, Ḳız Ḳaldi. oᴗḳK̂ıs, o Ḳızın buᴗssahat omᴗbir táná uşaği var. ablam, o Ḳardaşımın Ḳarısi bu sahat yatiyer varsaşenda. varsaşenda, sögútli, sögútli kendinda yatiyer. bıldırᴗóldi. bir tek Ḳız Ḳaldi o Ḳardaşımdan, o da ere çıḫdi, erden on táne balasi var. yaşaduḫ pisKend vilayatında. başa boya yettuḫ, işláduḫ, çöllári bağᴗetduḫ.

Siz ne iş yaptınız?

işlámaduğumuz iş var mi? pisKend rayonunda ben ottuzᴗsekkiz yil áktifᴗolubᴗişládım. ben işládım, fĕrma múduri olubᴗişládım. Ḳolḫoz sádiri olubᴗişládım. upravaşi oldum, bir böyük addilinyada upravaşi olubᴗişládım. bĭriġadir işládım. çoḫ böyúgᴗişlár górmişim. çoḫ böyúK̂ mahsuller yaratmişim. çoḫ böyúK̂ mahalleler tikturmişim, yollar yapturmişim. evlár yapturmişim, mektebler yapturmişim. sular, o artizan … çıḫartdurmişim, su çıḫartdurmişim. ama özbeK̂ ḫalḳi aḫırında rusların, ermániların yığvasininán, onnar da bizdan hayıfᴗaldilár. onnar bizi odinán, ataşinán yaḫmaynan, ölüminán, ḳan tökmáynan

elá bir, bir Ḳısa suroḲunᴗiçinda onnar da Ḳovaladilár. yüzᴗadamda bir adam ölüş, öldürüş, yüzᴗevda bir ev yaḫış, yüz maşınadan, eger o yúñgúl maşınalar kimi vardur, ondan yüz maşınadan bir maşına yaḫarsız bir kenda giránda ki onnar tez çıḫsın getsınnar. abiyavlenyalar yazdilár, ḫabardar edinlar ki "siza uç gún suroḳ. çıḫın gedin! nera gedarsaz gedin, özbegistani boşaldın! özbegistan terotaryasında biriz Ḳalmiyacaḫsız!" diyandan sora mećbürsün getmaya, Ḳaçmaya. Ḳaçan Ḳaçana. buᴗssahat, buᴗssahat demáya dil Ḳolaydur. bir milyona çatar, çatmaz aḫısḫa túrḱlerì. aḫısḫa túrḱleri buᴗssahat yer kúrrasının evelgi savyetlár birligini olmaḫ bi yanda Ṫursun, ḫarica da çıḫıp getdi etmegi tapmaya, çörek Ḳazanmaya. Ḳarnını, uşaḫlarını baḫmaya. Ḳarnını Ṫoyurmadan ötúri túrkiyada da vār, baḫşa dövlátlarda da var. ameriḲayaçan getmişTür, almanyayaçan getmişTür. eski savyetların teroṪoryasında rusların içindá Ṫolidur. bir tek ermanistanda yoḫdurᴗa gúrcilár da vátánimizi vermiyer, toğma yerimizi vermiyer.

Berat emmi, geri dönelim biraz. 1994'ten önce Ahıska'da ezanlar okunuyor muydu?

burasını yaḫşi fikrima saldīn. sanın ömrunᴗuzun olsūn. allah bir rasul haḫ. ben yetigúm o vaḲiyalara, o işlára. ben bu gózlarımınán görmişim çünki. ben gelánda Ḳırḫ dördünci yili onyeddi yaşındaydım. ottuzᴗaltınci yil, ben yigirmi yeddinci yilda anadan olmişim. ottuzᴗaltınci yilda üç dönüm Ḳulluvallayi oḫup bir üç adama namaz Ḳıldıran adami da "mollasın san" dep ṪutṪi góturdilár. nami nişani yoğᴗo adamların. ya ki olmasa o savyetlar hökümetinin, ruslarīn, bizi orada ezduğuni belá salğam, sāḫ vićdaninán diyanda üç put taḫıli var, üç put taḫıl. üç put lazut. bir iğvager gediyer diyer ki "falankesin bir Ṫonna taḫıli vardur." oni da yazdilár ki Ḳulaḳ. gáldilár evini Ṫalkᴗetdilā̆r, ḫalısını göturdi, döşegini göturdi, malını göturdi ki san demin gizlámişin. sanda bir Ṫonnadan iki Ṫonnadan olmalidi, Ḳulaḳsın san.

O vakitte hocalara, zenginlere böyle yaptılar yani.

ya nā? ya nā? bēli! ḫalḳā orada azap vermaḫ, Ṫolġa azap vermaḫ. ottuzᴗaltınci yilda ki "niya ki türk dilinda mekteP talábᴗetdiz? gúrci dilinda niya oḫumadız?" gúrciláın bizá etTuği Ḳast. bu azaplarinán gálá gálá gálā̆ gáldīğ Ḳırḫbirinci yil furont başlandi. otuz sekkiz otuz doḫuzunci yilda firlandiya vuruşuni başliyanda da aldi verdi saldat. bizim túrḱlárdan savyetlar saldat aldi. heç kisma atḲazᴗetmamiş. boyun egdi gėtdi saldatluğuna. hā, Ḳırḫbirinci yilì nemeslarinán açılan döyüşda, furontda belá heç kisma atḲazᴗetmamiş. invaliti da göturdi,

iẖtiyari da göturdi, cayil hele on sekkizza Ŧolmiyan onᴗalti onyeddi yaşında oğlanlari da göturdi. /…/ o din haḳĶında Ŧutannar, Ķulaḳ haḳĶında Ŧutannar, ẖalḳ düşmani edip Ŧutannar, iki adam ispat olup, iki Ķamsomol diyer ki “felēn adam düşmendür. onun oğli Ķızi vardur túrkiyeda, túrkiyáynán alış verişi var.” halbuki túrkiyanın o ġĭranisasını bilmaz ġĭranisasi nerdadur! oni da Ŧutup “ẖalḳ düşmanisin san, túrkiyaynan alaĶan vardur!” dep onun simyabaşluğuni, böyügúni góturubᴗyoğᴗetmişdür, çürütmişdur türmelerde. o gedanların gálani yoẖdur. Ķaldi ki ō furonta gedan, Ķırẖbirinci furonta gedan, onnardan, onnardān sana diyem ki yüzde on adam gálmişTür. doẖsani o dövüşün Ķurbani olmişTur. ā, acarā, acara acara bizim surgúna acaraya farman çıẖmişdi. ácára bir táná saldat vermamişTur. onnar da acarski túrḱlaridurᴗa biz aẖısẖa túrḱláriyuẖ. onnar acarya túrḱláridur. onnarın dili gúrci dilidur. bizim dilimiz naturalni, temüz türk dilidur. anadol dilidur bizim dilimiz. onnari hesabᴗetdi gúrcilár ki bunnarın dilì gúrcicadur, literaturyasi, ana dili gúrcicadur. bunnari enli gecli gúrci edaruẖ. saldati da almadi onnardan. saldati da göturamadi. göturmay istiyaydi götururdi, ama soradan çávúrdilár farmanì. sürgún onnaraydi, onnari súrmadilár, onnarın yeriná bizi surdilár. Ķan, Ķan yığladan bizì, kimdur? ruslar, birinci otoret ruslardūr, ikinci dereceli gúrcilárdur. gúrcilár bizdan yurdi da aldi, cani da aldi, Ķani da aldi. gúrcilár biza etTuẖça etti. ama bize sahap, bize sahap çıẖān yer kúrrasındagi alti yarım milyart yaşiyan buᴗssahatki ahalının, bir milyartdan biraz da ziyada fazlasi misliman vardur, islamiyetdur. bunnar bilmiyer. ẖabardar degúl mi ki “ola bu elli, ellibeş yil bir vátándan sürgún olan insannarın günáhi nadur? bunnar naya sebep suruldi oradan. bunnar oraya gelme insannar miydi? onnar zaẖvateli mi almiş miydi orayi, zorinán. ya ki havadan düşan insannar midi?” diyan, buni pırimerni şeya çıẖaran belá yüza çıẖaran bir milyart, yerkúrrasındaki mislimanların biza ḳayġusi var mi? bu şeylar yazılanda bu amáliyatlar olandā, insannar Ŧoğri Ŧoğri libas biçsa? Ķonşunun Ķarni ağıranda, san baẖdın ki Ķomşi sancılaniyer Ķarni ağıriyer, san elin Ķarnan Ŧut ki Ķonşunun Ķarni ağıriyermiş. biza hansı Ķonşunun Ķarni ağıriyer. allah razi ola türklardan, buᴗssahat biráz túrḱláriń Ķarni ağıriyer. allah insafli etsin onnara, genā̆ bizim böyúḳ babamız onnardur. biz ondan çoẖ böyúḳ ümüt ediyeruẖ, çoẖ böyúgᴗümüdümüz vardur ki túrḱláriń içindā gálacaẖ, olacaẖ ziyalilár, parlamenta oturannār, kürsá oturannar bu hayıfi, bu Ķara günlári bizimᴗüstümüzdanᴗalmaya ölçi biçi götürsálar. elá bir ümüt ediyeruẖ, ediyaruẖ amā Ŧalsız budaẖsız, Ķolsuz Ķanatsız. ben bayaẖ diyacaydim o sozumda

diyamadım. ottuzᴗalti rigiyonda benim bilduğum benim górduğum. ottuzᴗalti rigiyon vilayatda bizim túrḱlár var, o bir milyon deduğum aḫısḫa túrklári ōttuzᴗalti vilayátTadur buᴗssahat. hangisi ki, o özü özüne hökümetdur. özüne özi memleketTur. nā oğul babanın ölüsüni göriyer, na baba oğulun ölüsüne ulaşamiyer, görámiyer. daha Ṫoğrusi bir yildan sora ḫabárᴗaliyer. üzi çatmiyer, sasi yetmiyer. aᴗbu derecádayuğᴗaᴗşindi. eᴗbeláynán mafᴗolacağuḫ. biz mafᴗolacağuḫ, bizim daha izimiz da adımız da familyamız da, cinsımız da Ḳalmiyacaḫ belá getsa.

Peki Ahıska'ya dönmek hakkında ne…

a vátáná dönmeyᴗüçün, vátán gedacaḫ, getmayᴗüçün canımīz, dinımīz, zikrımīz, fikrımīz, gecá günúz namazdā niyazda duvamız ḫappısi odur. har táráfa elᴗuzadiyeruḫ, çalışiyerruḫ, eldan bişe gálmiyer. ümüdᴗediyeruḫ ki túrkiya bu gúrcistaninan alaḳa saḫlasa. hāᴗo boşdur hele aḫısḫa vilayatının kövlarì, kendlarì, rayonnarì, Ṫağlari bağlari bomboş Ṫuriyer. bizdan sora oraya yerláşturan oyandan biyandan gálma acarlār, ermanilā́r, gúrcilā́r nā rençberluğinán, nā ḫayvandarçuluğinán, nā fabriḲaynan, na zavotinán, na ispĭlavinán, na ekin tikindan heç bişeydan máhsul degúllar. o yer verā̄nᴗolmiş. gediyer göriyer, gáliyeruḫ. ázabinán gediyeruḫ. o baba ḳalannarın mázárlari ondadūr, dedelárımız onda yatiyer. babam benim şahsan ÇeÇlada yatiyer. üş dört defa gediyerim. gedanda da elin gösgúnda, tā́zim eda edā, temánna eda eda ki bene toḫunmiyasın de. "niya gáldın, naya gáldın? sanın yurdun yoḫdur bunda. san túrkiyeya get! bura gúrcistandur!" aᴗbelá sózlari eşidiyeruḫ o ḳafillerden.

Ahıskadayken Ermenilerle ilişkileriniz nasıldı?

o da ey degúlᴗidi. oğul sana bir táná misáli diyem ben. şeytanın iki oğli oliyermiş. biri Çillik, biri Ṗillik. ağniyersin? gúrci ney, ermani nā? o Çillik, bu da Ṗillik. onnar isus hĭristost. onnarın diná, islam dininá, islamiyetḳa pĭroṪezᴗinsannardur onnar. ama biz ákseriyeti gúrcilárinán yaşiyerduḫ. ermanilár, o vaḫıt biza ermaniların tásiri yoğᴗidi. ama buᴗssahat … mament hazır, ermanilar daha çoḫ pĭrotifTur biza. gúrcilari da, gúrcilara da ázziyet veriyellár. e biza temboli. bizi orta asĭ́yadan, o özbeglar, özbeglar da túrkᴗözbeklariydi daha. onda yaşiyerduğᴗa. onda ermaniların eli vār bizi oradān ataşa yaḫan farğana faciasına ermaniláriın eli var. buni dünya birligì, o baş ansonbĭ́liya milletlár teşkiláti da biliyēr. ama

örtülicā, Ḳapali Ţuriyer onnar happısi. biz azluğuḫ, bizim sözümüz hecᴗbiyere getmiyer.

İnşallah sözünüzü duyarlar da…

gúnnar olur, olur gúnnar. biz sığınmişuḫ o bir táná yaradana. amā ō yaradana sığınan yerda da haḫluḫ, adalatluḫ tanırlıḫ, düzgúnluḫ olsa, o haḫ, adalat da yerini bulur.

Sağol Berat emmi. Allah razı olsun.

sandan da Ḳadanᴗalem. sanın ómrun uzunᴗolsun.

Berat emmi, en başta soracaktık sona kaldı. Kendinizi tanıtsanız?

san bir şey soradın bendán. elbette buna düzgún cávap vermaliyim ben oğul. benim babam, bizim taḫımın adı efendigil deyliyerdi. sadığᴗefendinin neveresidür benim babam said‿ᴗefendi. babamın babasının adı sülüdur. onun babasının adı sadığᴗefendidur. sadığᴗefendi dā, sülü efendi dā, babam da üçi da biz istanboldan tarıḫımız. istanboldan gálmayuḫ. babam istanbolda ohumişdur. islam aḳademiyasını Ḳurtarmişdur. said efendi deyiliyerdi benim babama. benim babam niḳalay vaḫtında, yani onyeddinci yildaki savyetlar yıḫıldi, onyeddinci yila Ḳadar yoḫ, on beşinci yila Ḳadar bizim viláyatda, aḫısḫada feyzullah beg diyán adammın elindá birinci maǩoni, feyzullah begin yani sağʰ Ḳoli. begluḫda işliyerdi benim babam. buni … vilayat taniyer. aḫısḫa adigön rayoni. ikisi da biliyer ki said‿ᴗefendi feyzullah begin adamidi. feyzullah begin birᴗallah bir oğli diyer servel beg, servel begi oḫudiyer bütün ḫarićde. o benim Ḳardaşlarımınán barabar, ilkinki anadan olan, o Ḳardaşlarımın biri servel beginán barabar oḫiyán buᴗssahat bursada yatiyer. örügli diyan kendde yatiyyer o Ḳardaşım.

Bursa'nın Örüklü (Görükle) ilçesinde rahmete gitti yani.

rahmete getmişTur.

Çocukları var mı orda?

o da bizá hala, halā gün bögúnaçan nāmalumdur. getTim aradım, aḫtardım, turisᴗolup getdim ben túrkiyeyá. ama o bizim teşkilát bene yol vermadi, o ḳadar ki ignadan ipinaçan arap bulem. bulamadım. hatta istanboldagi bizim vār evimizi, hangi ulisáda olduğuni, adres bilá yoḫdur ki gedip o evá sahap olem ben. bibimiz oturiyerdi oᴗevde. bizim evde bibimizᴗoturiyerdi.

Şimdi bir kardeşin Bursa'ya gelmiş, öbürü?

biri bursada da, ondan böyúgi, o islam aḲademiyasını, Ḳadiluḫ, müftiluḫ şeyi Ḳurtarıp gelip ÇeÇlada máhrumᴗoldi, kóvda. vátánda, vátánda, o esgi, ilkingi

anamızdan olan. benim babam, benim anami alanda ellidoḫuz yaşında aliyer. Ḳ̂ıldının şakirᴗağanın Ḳ̂ızidur. Ḳ̂ıldeli benim anam. bizim anadan da omᴗbir táná evlat göriyer benim babam. bizim babadan da dördᴗoğuldan birì, ohudi. o vaḫıtda şey diyerdilár, bu teḫniḳomların adınì, gimnazi[y]a diyerdilár. belá o oḫuşları ḳurtarış günúnda, o şeyda üç günluḫ … Ḳ̂ıldeda yatiyer. bir oğli, böyúḳᴗḲ̂ardaşlarımın biri o ikinci cihan, Ḳ̂ırḫbirinci yili getdi, ikinᴗcihan vuruşunda dedimᴗa bayaḫ, onda máhrumᴗoldi. yoḫdur, iki táná çocuği Ḳ̂aldi. oğlan çocuği getdi, Ḳ̂ız çocuği Ḳ̂aldi. bir Ḳ̂ardaşımız cáyilᴗöliyer. bir tek ben Ḳ̂almişim saidᴗefendiden bir tek ben Ḳ̂almişim. ben ottuzdördünci yili alti yaşında olaraḫ. babam seksen doḫsan yaşında máhrumᴗoldi. babam buᴗssahatda Ṫuriyer olaydi buᴗssahat yüz ḳırḫ yaşında olacaydi.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Seyfat Dursunov
Doğum Yeri ve Yılı: Utkısman - Adigön - Ahıska - 1925.
Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XVII

Bize sürgün hadisesini en baştan anlatırmısınız?

sürgün hadisesì bizim bin doḫuz yüz Ḳırḫ dördünci yilda, bizim köyümüzá oᴗḳḲadár apseskiP̂olḳ gáldi ki ikiᴗay, üçᴗay evelisi, gáldi yığıldi. bizim ki güzdeki ekinimizi yığıştırmaya o afserP̂olḳi çoḫ yardımᴗetdi. bu afsellárinán, ben da bĭriġadirᴗidìm, afsellárinán tānışᴗoldum, dosTᴗoldum birinán.

Bu afseller hangi milletten idi?

bütün miletlerdán varᴗidi. Ḳarışuḫ milletlerdán. özbegᴗidi, Ḳazagᴗidi, urusᴗidi. ancaḫ çoḫi rusᴗidi.ermani da varᴗidi, özbek Tá varᴗidi. özbeKler de bizinán söyliyerdi. bunnarinán belā̆ ikĭᴗay, üçᴗay önce bunnarinán yola getTuḫ. aḫırki günündē, aḫırki gününde ki noyabırın on beşinde, on beşinde yoğ on dördünde, daha T̂oğrusi on dördünde. demaḫ bunnar hazırlaşmìş, onnarın P̂ĭriḲozi belá ki ondördünde sürgün olacaḫ bu adamlar. geca yārısi, bu hangisinán ki hēr gün oturup yeyip içmam varᴗidi. vuapser. özde şeyᴗidi, ıstarşvi letinatᴗidi, bir ḲaP̂itan idi. bu Ḳapitan gáldi, sergey maḫarov. bu gáldi, Ḳapi vurdi. bizimᴗevler iki Ḳat evlerdür. sekkiz göz evler belá. vurdi, anay babay yatiyer. ben de oyandım Ḳaḫdım. dedi ki "Ḳorḫma sergey gáldi." e yaḫşi, sergey gáldi. açtım Ḳapi, gördum ki oninán barabar iki apser, ásger var yanında. bu Ḳapitandur, öbüllári letinatlardur. bunnar gáldilár, dedi ki "sizi sürgun edacavuḫ", ruşça diyerᴗʰa, "sizi sürgün edacavuḫ ki buralari nėmets gáliyer" muharĭba vaḫtidur aḫıri, "bunda ayağᴗalti olursuz. sizi muatḲati demaḫ bir neça ayluğa sizi burdan sürgün edacavuḫ." ona görá da topladi bizi. ancaḫ bu sergeyinán dostluğumuz, şeyimiz var. anay da, babay da Ḳardaşlarımi da, bir evda Ḳardaşlarım da var, onnari, happımızi bir terefe topladì. o öbür esgerlere dedi ki "yoḫlayın üsti başını!" evda ná ki ná varᴗidi happısĭnì baḫti, P̂ĭroverḲeᴗetTi. balta, biçáḫ belá şeylári yığdi bir terefa, dedi "çıḫınᴗevden!" ordan çıḫduḫ dedi ki "alın, adiyal alının!" na bilim "yüñgül yüñgül bişelári alın, çıḫın!" bizi çıḫartdilár ḫarmana. yığdi oraya, köyi bittevi yığdi oraya. indi bekliyeruḫ ki maşın gálsın.

Yanınıza bir neler aldınız? Ne kadar eşya aldınız?

yanımıza birᴗo Ḳadar almişuḫ ki “yolda yiyarsız” dedi bu, “tez gálürsüz” dedi. “tez gálacaḫsız!” belá yaldatdilár. az bişe yemegᴗiçmeyᴗalduḫ. gėyimimizi alduḫ. çıʰartdilár bindürdilár maşınnara. sudabekir maşınnardi. maşınnari gözladuğᴗa geca sabağa Ḳadar. maşınnari beklάduḫ. gálmadi, gálmadi, gáldi. vahıt elá vaḫıt kì sabah. aḫşamaçan da ḫarmanda bekliyeruḫ. dedi ki o benim dostum sergey “eger beş daḲḲa maşın gelmádise, sizi evlerize Ṫağıdacam. gedacaḫsız evlere. elá da oldì. beş daḲḲa çekmádi gáldi, köyunᴗaltından maşınnarın işığı göruḳdi.

Ertesi gün gece geldi öyle mi?

günüz. aḫşaminán aḫşaminán. demeli o geca ki biz çıḫduḫ o günün günüz aḫşamaçan köydá Ḳalduḫ bĭlaşetḲada, ḫarmanda. ondan ertasi aḫşaminán gáldi maşınnar. gáldi yığıldi, bindurdilár maşınnā./…/ her bir maşınaya ūç ayĭla, üş tásárrúfat, üş tütün, beş tütūn belá bindúrdi. gálduḫ çıḫduḫ, demali aḫaltsiḫe diyán köyü yelden, şeherdēn aşşağı, biyani teref Ṫimlala diyán köyün yanında demüryoli yapılmişTur. gálduğᴗoraya. onda başladi bizi vaġonnara Ṫoldurdi. çorni vaġona. dedim ki “sergey san dedin ki, sizì ikiᴗay, üçᴗayluğa, bu böyúḳluḫ vaġonnara bindüriyersin nera yolliyersin bizi?”/…/savuḫ, alti tütün bi vaġonda. çōcuḫ, ıḫtiyār, böyūK, küçúḲ hamısi. yükümüzlá barabar. yük ki o Ḳadar yük yoḫdur, az. bir sutḲa, yigirmidört sahat, onda millet bittev bindi vaġonnara. súrdilár. bir sutḳa vaġon gedandan sora, noyabırdır aḫıri, ḲışTur. özde bizim yer savuḫ. isinma pec Ḳoymişdurlar. hökümet özi vaġona peć Ḳoymiş. súrdilár gálduḫ bir yera, kim bilá neradur? demeli hele gúrcistan yerindá. bizi ki súrdilár gáturdilár, onda eglatdilár. dedilár ki “siza yemek, pĭraduḳ veracavuḫ. bir sutḳasın içinda. iki adam gálsın bi vaġondan. iki adam bi vaġondan ki siza yemeK veracavuḫ.” indim, biri benᴗidim, biri de gene bir bacımınᴗoğli. o vaḫıt ondoḫuz, yigirmi yaştaydım da. góturdi, getTuḫ ondan yemeK verdi, iş verdi, gáturdi. verduḫ cámaata yedilár.

Yemekler yetiyor muydu? Ne kadar yemek veriyorlardı?

sutḲada bir defe iki vedre çorba veriye önüna naᴗolacaḫ. buninán gezduḫ belá. sora get be get, get be get, rusyanın torpaḫlarında, onda gená sutḲada veriyer. ama etmek da veriyer. Ṗaluḫ veriyer, Ḳanservá veriye. belá şeylár da yemáyᴗüçün. belá belá gáturdilár çıḫartdilár özbegistana. sıredni aziyaya.

Trende sobalar için yakacağı nerden buluyordunuz?

isinmá işini hangi istansiyada ki Ṫuriyerdi, onda Ḳaçiyerduḫ, Ḳıriyerduḫ çeper meper, na ki kömür var, kömür topliyer góturiyerduḫ. /…/ elá egládan kimi sápiyeruḫ, istansiya midur, yoḫ şeher midur, neraydursen.

Hastalananlar oldu mu?

ḫastalanan da çoğ◡idi. yìtannar var◡idi. yitiyerdilár, demali ėniyerdi ki suv◡alā ya ki istansiyada maġazina górdi ėndi çabuḫçana. vaġon teprendi getdi, vaġoni bulamiyerdi. demali Ḳırḫ sekkiz eşalonlidi. her bir eşalon altmiş vaġon. bunnar a◡belá gálıp Ṫuriyellár sitansiyada. belá buyinán ʸitan var◡idi. benim bir Ḳardaşımın oğli, sora emimin oğlunun Ḳızì, bu ikisi yitdi. iki sutḲadan sora tapdım. yolda yitdi yolda. astarḫan diyan bir şey var◡idi, sıtansiya, onda tapdım. işṫá belá belá gáduḫ çıḫduḫ özbegistana. özbegistanda Ḳurġantepe diyan rayon var. Ṫaşkentden oyanidur çoḫ. o rayonda eglátdilár. yigirmĭ◡üç sutḲa davamli yol getduḫ. /…/ onda bölüşdurdilár ki siz filán yerá, siz filán yerá. köylára bölüşduriyellár. bizi dā ondan verdilár Ḳarasu diyan bir rayon var◡idi, o Ḳurġantepe rayonundan Ḳarasu rayonuna verdilár. góturdilár bizi bir◡istansiya, sultanabad◡diyan bir istansiyada eglátdilár. onda geldi özbeglar sahab◡oldi. yigirmi bir ev o sitansiyaya sultanabad onda eglátdi bizi. enduḫ, yirmi bir tütün. enduğ◡onda dört Ḳalhoza böldilár bizi. yeddi yeddi böldilár. yeddì, bēş, altì bölüşturdilár Ḳalḫozuna göra. bizi Ḳarşılamaya gelip, bizi sıtansiyadan bir tene özbek sádirin mavini. sádir da gelmámiş ki Ḳabaydi, tavli, “insan yiyannar◡imiş dá, ben gėtsam beni yiyallar.” biz yani insan yiyanlar. oninán góturdilár sultanabat köyüná. bi Ḳalḫoza verdilár, ḳulubi boşatdilár, ḳuluba Ḳoydilár bizi. o geca Ḳalduḫ. o geca biza etmēK, çāy, belá şeylár verdilár. árzaḳ yardımi oldi. sabah gená onda Ḳalduḫ. biza yaḫşi baḫtilár. bildilár ki “bunnar insan yiyanlar yoḫ, insani ey haz◡edan adamlardur” dedilár. indi bena da onda biráz dil biliyerdim da, özbeg dilini na biliyerim, bilmiyerdim, urusça biliyerdim. onnarın boğalter dē muharebádan gálmişdi o da biliyerdi urusça. sóyladuḫ bizim işimizi, bunnari yaḫşi Ḳabul◡etdi. üç geca Ḳalduğ◡o ḲuluPTa biz. evlerì, boş evlerì gösterdilár köyün içindá. evlári böluştuḫ, gettuğ◡o evlárda yaşaduḫ. o◡evlerde iki yil yaşaduḫ. demali bir yil yaşiyándan sora o◡evlerdē, bizá milisiadan Ḳamindat Ḳoyuldi biz içün. bi yil yaşiyandan sora. bi yila Ḳadar hangi Ḳalḫozdaki düşmuşuḫ, onnar sahap oliyellár. bi yildan sora Ḳamindat tayin◡olundi. Ḳamindatinán háreket oluniʸir. kisma bìr şey diyamaz biza.

Sizin yerleştirildiğiniz kolhozdaki Özbeklerle aranızda bir sıkıntı olmamış. Bazı yerlerde ise çok sıkıntı yaşamış Ahıskalılar.

bizimᴗiçūn, ben, biz ki olmişuḫ, o yigirmi bir tütün ki bölúşmuşuḫ, ondakilár çoḫ gözál, ki demaḫ nasın misafir elá mi? misáfir kimi Ṫavraniyedilár. odunumuz olmiyerdi veriyerdilā̆r, yiyácağımızᴗolmiyerdi veriyerdilár. toyᴗediyerdiler çağıriyerdilár bir gözelcásına. amā elá yėllar varᴗidi ki soradan ėşitmişuḫ, elá yėllar varᴗidi ki ağaca bağlayıb dögiyerdilar bizim şennigi. demaḫ bu adamın erügi yoḫ, almasi yoḫ, şeftelisi yoḫ, üzümi yoḫ he mi? bi dedeydi, bir kismenin bir tána almasını Ḳopardiyerdi, onda oni dögiyerdilár. náysa bizim olduğumuz yerdá elá bir şeyᴗolmamişdur. /…/ hāp sağ gálduḫ çıḫduḫ. evlára böluşTuḫ, Ḳalduḫ bahara Ḳadar. noyabırda getduḫ aḫıri, deḳabırın nalarında biz ondayduḫ. yigirmi dördünci sutḳada biz evá getduḫ. bizim, benim ayilemde atamᴗidì, anamᴗidì, benᴗidim. sora Ḳardaşım da bizinán barabarᴗidi. böyúḲ Ḳardaşım. onun da Ḳardaşım, Ḳarısi, iki oğlì, iki Ḳızì bunnar da sağ selemet gáldi çıḫdi. ayri ayri evlára verduḫ, yaşaduḫ bahara kimi. baharın da topraḫ vardilár biza, yer verdilár. ekìn, aᴗbelá ekìn, belá becerìn, o ıḫtiyarlar göstárdi. sora dubiṪil diyan bir idara varᴗidi. bizim yerimizda zavot varᴗidi biza yaḫın. ben sultanabatda olduğum yerdā̆, demaḫ o sádìr, hangısi sádir ki varᴗidi, o sádir bizimᴗiçun, yeddi tütúnuḫ biz, o Ḳalḫoz biza bağı verdi. onsekkiz gektar mi, bağ. üzū̆m, şefteli, erüK, belá şeylárda ki sizin Ḳapızda meyvaz yoḫdur. özbeKlár yamandur, elá bir ağaçdan bir meyvayi alursuz da sizi dögállar. bu bağda her şe var, yeyin, için, bunda da işláyın. belá işlár etdilár.

Özbekler size gerçekten kucak açmışlar. Seyfat amca siz sürüldüğünüz vakitte kaç yaşındaydınız? Hangi köydendiniz? Oradaki diğer milletlerle aranız, ilişkileriniz nasıldı?

ondoḫuz yaşındaydım. utḫusman. bizinán gúrciláın arasında, on doḫuz yaşında olduğum vaḫıtımdan, benim Ḳardaşlarım ásgerá gedandan sora, emmiᴗoğullarım ásgere gedandan sorā, bizi, Ḳalḫozda çocuḫlar Ḳalduḫ, ben de yeddinci sinif mektebi Ḳurtarmişim. ambara Ḳoydilár, ambar …, Ḳasser idim bizim vátándá, utḳusubanda. gúrcilárinán oᴗḳḲadar minasėbetimiz eyᴗidi ki! dostluğumuz varᴗidi, gáliyer gediyerdilár bizá. demáli indi … bunda ki istihsağlat deyiliyerᴗaᴗya, idara var, onda zemaddel deyiliyerdi, zemaddel demaḫ torpaḫ şō̆besi. bu zemaddelin böyúgi bizim eva gelip gėdán adam, babasi o zemaddelda işliyan Ṗetre varᴗidi, gúrci, onun babasì, bizim babaynan dostluği varᴗidi. /…/

gedip gáliyerdi bizá. elá günnár olmişdür ki bizlár gedibᴗonun, rayonda evlári var o P̂etrenin, onnarınᴗevdá Ķalurduḫ. onnar biza gálur Ķalurdi. dostluğumuz çoḫ ey! /…/ meᴗellim? gúrci dilini vermáyᴗüçün, sınıftaki gúrci dili veriyerdi, gúrci meᴗellimᴗidi. başķa, türklerden dá varᴗidì, elálḫusus çoḫunça azarbaycanliyᴗidi. azarbaycanlidi. bizim öz dilimiz türk dili, latın elifbasinánᴗidi, yoḫ, dördünci sınıfa Ķadár ben latınᴗelifbasi geçmişim. dördünci sinifTan soñna, bu Ķĭril elifbasını geçmişuḫ. aᴗbu azarbaycan elifbasi var ki a^{ğa}ᴗşindi, bu elifbaya geçmişuḫ. dördünci sinifın yarısında, yanvar ayından başlanmişdur bu herĭfi geçmişuḫ. rayonda oḫiyerdim ben. bizim o rayonda oḫuduğum vaḫıtTa, beş, alti yeddinci sinifTa rayonda oḫuduğum vaḫıtTā urus dersini vermağa bizim özümüzün türklárdan meᴗellim ders veriyerdi. gúrcinán demáli beşinci altınci siniflára gúrci dilindán gúrci herf meᴗellim veriyerdi. sora yeddinci sinifTa oḫiyanda gėná özümüzdán gúrci dersini türklárᴗidi veriyerdi./…/ camilár hangi köyda ki varᴗidì, o camilára Ķadağana olunmuşdi ki girilmasın, namaz Ķılınmasın./…/ camilára Ķadağan olundi ki mollalari T̂utmağa başladilár. mollalari onᴗiçun T̂uT̂iyerdilár ki din tebliğati oluniyerdi, bir dinin içinda ikinci din lazım degül deyiliyerdi./…/

Bazı kelime ve cümleler:

babam yoḫ, Ķardaşım getmişdür./…/ yaralandi yüñgül yaraynan, çıḫdi ġospitala./…/ vátáná dönmáya? canımi telefᴗederim gėtmáya.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Vahid Halilov
Doğum Yeri ve Yılı: Namliyavru - Adigön - Ahıska - 1929.
Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XVIII

Konuşmasından cümleler ve kelimeler

omᴗbeş yaşımız varᴗidi/…/ dip köşáda aḴopĭlar Ḵazıdì, oralarda oturdilár/…/ onda Ĥurup gözládilár/…/ sa^{h}at tezdan şora yığdi cemeeti/…/ … iclas apariyerduḫ biz/…/ gün çıḫan vaḫtından biraz irali/…/ na ki bu Ḵadar veşizi sıḫacaḫsız vesselám/…/ oni da tükátduḫ/…/ Ḵalduḫ e onu bunun Ḵapısına/…/ kimisına ráhmi gáldi özbeKlárın tolandurdi/…/ beş tütün, alti tütün, yeddi tütúnaçan bir maşınaya basdi/…/ bizim vaġona basıldì, demáli altiᴗayle miydi ná?/…/ happısında bir beşer tána onar tána çocuḫlar varᴗidi/…/ happısi Ḵaruşuḫ ėndi, kim neraya düşdi/…/ Ḵohum mohumluḫ keçmazᴗonda/…/ özlárımız özlárımızi Ḵorup gálduḫ/…/ ĤayuḴuni ĤayuḴuni veriyerdi yetásiya/…/ iki yüz ġĭram midi, üçᴗcüz ġĭram midur bilmám çöreK veriyerdi günúna/…/ oni hesaplap/…/ bir buḫança iki buḫança adamın başına veriyerdi/…/ çörágızi çorbazi alın góturun/…/ hangı Ḵuya atacaḫ ondan ḫabarımız yoḫ/…/ görup gálmişūḫ/…/ ondan sora da Ḵalduḫ rayindat/…/ yetimlári baḫti, na bilem eli iş tutmiyani kömegᴗetdì. demali bir luḫma etmeğĭ varsa onun da bir tikásını biza verurdi/…/ bir yil iki yil ḳıynalduḫ, ondan sora düzalduḫ/…/ ermanilárdan biz uzağᴗiduḫ, ermanilárınᴗiçinda olmamişşuḫ/…/ milleti köçürdi yuvasından oyani buyani. bunda ayrımçiluğᴗetdi, yoḫsam ondan baḫşa ayrıḫçiluği yoğᴗidi/…/ na mollasi varᴗimişᴗonda, bir allahümeselli bilánda molla ediyerdi/…/ kisma da toḫunmiyerdi/…/ savet hökümati ki gáldi ondan sora mollalari ĤutTi, daha din oḫuşuni atḳazᴗetdi/…/ devlet terefindán mektef yoğᴗidi, evlerdeydi/…/ getmálisın/…/ onĭ da yütúrdum da/…/ hap tallaydi bizim meşgúlatımız, tallaydi/…/ sádirlár saḫladuğuna görá ki, bu da vuruşdur da, ḫalḳa da çöráḫ lazumdur dep, ona göra onnari elá adamlari saḫlap işladiyerdilár/…/ökúzunan Ḵoşmaḫ, dáryazinán tırpaninán biçmaḫ, ondan sorā tırĭmığinan yığmaḫ, ondan sora ḫarmana gáturup ökúzinán dögmaḫ/…/ happısi elinán amelá gálurdi/…/ ham lazudi vurduḫ, ham geca günúz güzᴗekinĭni ekduḫ/…/ hele bizim gelen yildáki onda Ḵalan buğdalar boğozdaydi/…/ aᴗbelá belá sümbüllár şelár kögárıp gálmişdi başyoḫari. yemyeşil Ĥuriyerdi tallaluḫ/…/ ona baḫtıḫça babay ağladi.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Zahaddin Mamedov
Doğum Yeri ve Yılı: Çeçla - Adigön - Ahıska - 1926.
Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XIX

Konuşmasından cümleler ve kelimeler:

bizim cámaat záhmetkeş cámaat, işliyan cámaat idi, halal cámaat idi/…/ sora ki bu vuruş çıḫdì/…/ birᴗadam Ḳalmadi evdá yetmişbeş yaşTa, seksán yaşda adamlardan başḫa/…/ Ḳari árvátlar Ḳaldilár bütün, teze nışanni gelinlár Ḳaldilár/…/ yüsᴗseksen adam getmişdi ásgere bizdán. bitevisi getdi, Ḳaldi Ḳocalarinán árvátlar Ḳaldilár/…/ men indi gelip onᴗalti, yeddilára çıḫmış vaḫtımdur. o yaş gelinlára verdilár tırpan, ot biçmaya/…/ bir vaḫtda gėdiruḫ dağlara, mal otarmaya ki gėdiyeruḫ, baḫiyeruḫ ki/…/ gürcünnᴗásgeri yığmiş bir Ṕolḳ, nᴗāḫlımız kesardi ki munadur. bir derada vodelá çağırıp yeyibᴗiçiyer. Ḳazannar Ḳayniyer, marş vuriyellár, oyniyellár gúliyerlár/…/ ḳoturun derási diyerduğᴗoraya, biçenekda Ṫağda/…/ Ḳorḫumuzdan yaḫın gėdámiyerduḫ/…/ vuruşda Ḳan leşi götúriyer/…/ kóyumuza ásger gáliyer/…/ aḫli kesán adamlarımız Ḳalmadi. hangislári da ki aḫli kesan, saldilár góturup Ḳapatdi/…/ bir gún da getmişuḫ uzaḫda Ḳalḫozun Ḳartop╚si var çıḫarmaya. Ḳartopilári çıḫarıp geri gálduḫ. Ḳartopilári ki boşattuḫ, etmegá oturmişuḫ. bu anam da bi yaḫşi yemáḫ Ḳılmişdi. yiyánda Ḳaşuği vurançağı iki táne ásger gáldi Ḳapiya/…/ hār bir eva elá pĭraġram düzmişdi o vićdansız ki o gúrcilár/…/ gená da aḫlımıza çatmiyer ki bu na ḫabardur?/…/ cámaat daha kendde Ḳalmadi çocuḫdan baḫşa kismá, Ṫolġa çocuḫlar, o yüz yaşTan nenelár Ḳaldilár/…/ dedi ki “yeddi yilluğa seredni azyaya góturiyeruḫ” … ediyeruḫ demádi, yaldadıp/…/ bir gürúlti Ḳopdi, ağlaşmaḫ ki allah iraġᴗetsin/…/ hemin yığılan maşınnarda/…/ bir sahatınᴗiçinda o kenddá insan Ḳalmadi. hemin yığılan yığınçağa, oraya yığdi, orataken yükládi eláykán/…/ bizim cámaati üç yil diyánda saḫrada demüryollari yapmaya işládiyerdi/…/ Ṫavarni vaġonnara, eyvah beni vah!/…/ bir sutḲadan sora deberdi vaġon/…/ bütün cámaat aş, susūz/…/ onᴗbeş bin cámaat náyᴗüçün Ḳırıldi. ōnᴗbeş minᴗadami o vaġonnarda, oᴗşalonlarda náyᴗüçün Ḳırıldi?/…/ elási vardur ki tuvaletá enmişdür, iḫtiyardur, nenedür, … tekir basıp çığnap gediyerdi/…/ indi bu barada men söz cavaP veramam. ancaḫ bizim vaġonomuzda elá naᴗkiduḫ, tam getduḫ. ölán mölán olmadi/…/ nasılᴗóldi, góturdilár. nᴗetdilár bilmazuḫ/…/ bir kilo uni bir maćara, bir Ḳızıla alamazdın. maćar diyan onᴗiki ġıramluḫdur/…/

dedi ki “veşi açın, ekin ki ölácaz, Ḳırılacaz acızdan.” harkeşá ekdurdi yili. demali ahınbabayuḫ Ḳalḫozi, Ḳirp Ḳalḫozi, yáñgiTurmiş, bi da baḫteker. bu Ḳalḫozlarda bizim ÇeÇla bitevi ondaydi/…/ bu beş Ḳalḫoz bir rayoni baḫdi/…/ benim Ḳaynata doḫḫuz ton lazudᴗaldi/…/ elinán ekduḫ her yerdá, eşiyip ekdilár. o şaş Ḳaldi onnar da, yerlilár/…/ böyúḲ camımız varᴗidi, camının yanında mektep tikilidi. ottuzᴗbeş metro minarayadi/…/ biz yeni yetişmiş uşaḫlar, leçberluḫ, leçberluğinán/…/ seksenᴗyeddinci yili bu adam mene bu sözi dedi, o şamaḫida/…/ yetmişᴗsekizinci yil vátáná ki getdim, o vano Ţuriyerdi, gúrci. dedim ki “illá ben vano Ţayi góracam” eyᴗadamᴗidi çoḫ/…/ Ḳaḫdım getdim ki ásgerdán gálmiş Ḳıçi yoḫ. çağırdım, dedilár ki “içári gálsın” dedim “yoḫ, vano Tayi górmamiş ben içari girmam” dedim. daha onunᴗevi midur, yoḫ mi? o da aḫır Ḳocāᴗadam, Ḳocalmiş. Ḳastilnán çıḫdi “ola kimsin? gálsana içari” de bena dedi. dedim ki, getdim salam verdim, temmüz soyliyer bizim dili, belá baḫdi baḫdi … ortaluḫda bir istol Ḳoydilár. yığıldi gálını Ḳızi oğli bittevi aᴗbelá sardilár istoli. o táráfdán bu oturdi bu táráfdán men oturdum. dedi “ola kimsin? neralisın?” onun çocuḫlarinán alti yil bi yerda böyúmişuḫ. ġĭrişa varᴗidi, iraḳli varᴗidi oğullarınᴗadı. dedim ki “men ÇeÇláliyim” dedim. dedi “aḫten misin?” de. dedim ki “yoḫ!” dedi “kim var onnardan?” dedim ki “vaḫtem Ţuriyer” dedim. “şeġᴗanay?” dedi, “şeġᴗanam Ţuriyer” dedim. onun böyúġᴗoğli “zahaddin misin?” de da, şimdi vanoynan sóyliyeruḫ. Ḳarisi da sisandur. inandurem ki bir su ėndurmamişdur elá biza ḫurmedᴗediyerdi. o da istolda oturiyer da. dedi ki “vano bu bizim muhammedin şuriye!” muhammedin şuriye! mehmedin oğlidi. onnar istoldan ėnanaçana Ḳaba Ḳaridi, yaliyer yüzi gözúmuzi “menim çocuğumdur bu!” de. ėndi o çal çocuḫ, istadilár ki ağzına alalar orada. bularinán belá mahribanluğumuz varᴗidi/…/gúrciya etdurdilár balam, gúrciya savyet hökümeti etdurdi. birbirimiza gálançaḫ mehribaluḫ varᴗidi/…/ olā, ermanilarinán da bizim ağnamamiş o vaḫta ki ermaninán bizim aramızda, ermanilár buᴗssahat genā aḫısḫada göránda ağlaşiyerlar ola!/…/ bütün millet birbirina yaḫşidur. muᴗayyen rehberlerdán bu biriná, milletin birbirine düşkünluği. ermani ağliyer ki “biz, siz gettuḫ, Ḳırılduğᴗacımızdan. bereketi dá góturduz, daha yoḫdur bi şemiz ki yiyaḫ”

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Muhubbi Yunusov
Doğum Yeri ve Yılı: Gomora - Ahıska - 1933.
Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XX

üş tene çocuḫ yuḫlap Ḳalmişuḫ meger içerde. gözumuzi açsaḫ ki lamP̂a yaniyer, el lamP̂asi zati o vaḫıtlar/…/ evá getdim ki evdá hèç kismá yoḫ. zati bi üç canᴗiduḫ. bir babam varᴗidi, bir ögeyᴗanam bir dá benᴗidim. "ola bunnar nera getdi?" baḫdım ki yoḫarda yazluḫ varᴗidi, yazluğun yanında ambar varᴗidi. ambarın yanında babanın sesi çıḫdi. dedi ki "oğul buriyá gál" yanna çıḫdım oriya baḫdım ki babay onda, ögeyᴗanam da. ögáyᴗanama tapşurdi ki "bela bir Ḳaçaḫluḫ vaḫtında genά bir olmiş da, bu çocuğun elindan T̂utarsın da ḫalḫ ki nera gèdar, sán da oriyá gèdarsın. ben bu evá baḫacam. ben gendim Ḳalacam da burda, çocuğinán barabar sán get, çocuğu bi yerda …" deyip ögáyᴗanama tapşurdi. Ḳaḫduḫ, çıḫduḫ gáliyeruḫ, ögúmuza saldat çıḫdi. bizi aldi góturdi cámaat nera ki yığmişdi, orya buraḫdilár/…/ Ḳaç tütün sıḫsa bir maşınaya, T̂olduriyer yolliyerlár. nera gidiye kisme bilmiye, ḫabárimiz yoḫdür/…/ bizim babaya ki sıra gáldi, "mirza yüsufᴗoğli nerdádür?" dedilár. yoḫdur dā, gálmamiş. saldatlar aramaya başlamiş kim nerdadür. bizim emimiz varᴗidi, alla rahmetᴗetsin. o emiyá "senin Ḳardaşın nerdádür?" aḫıri gáldi biza dedi ki "babaz nerdá?" ablam da, ögáyᴗanam da dedi ki "falan yerdá, ambarda Ḳaraᵛulluğᴗediyer" terkel beni Ḳapdilár ögüne de eᴗzaldatlar evá götúrdum. evdá iştá ambarda açdilár saldatlar. ben dedim, babay az bişey içerden Ḳapıy açdi. saldatlar onda babay vura vura ḫalḳın, maşınanın yanna gáturdilár/…/ yolda gálmada ağaç mağaç çaliyerdin, uğurliyerdilár, oninán isiniyellár/…/ çoḫ Ḳızıḳ, Ḳızıgᴗişlár góstardilár bizá. heç aḫıla sığmiyan işlar/…/ Ḳazağıstana ki gálduḫ, Ḳazağıstanda bir yoḫlama geçdi. o vaḫıt ağnadilár ki bunnarın ölülári da barabar gálıp. oni da çoḫ ölúmuzi da aldilár….

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Şahsenem Kahraman kızı
Doğum Yeri ve Yılı: Ab - Ahıska 1924.
Derlemenin yapıldığı yer: Bursa, 2007.

XXI

- *Kendinizi tanıtır mısınız?*

adım şahsenēm. Ḳahremán Ḳızı̄. abda duniyaya gálmişī̯m. babamın◡adi Ḳahrámān, anamın◡adi gülferēh. biz onda işliyerduḫ, topraḫda işliyerduḫ. yiyacağımız içacağımız bol◡idī̯.

- *Ne zaman doğdunuz? Okula gittiniz mi?*

dördünci sinif mekteb◡oḫumişī̯m. ey◡oḫiyerdī̯m. bin doḫḫuz yüz yirmi dört, mardın altınci ʦitlasının çocuğuyim.

- *Ahıska'da hayatınız nasıldı?*

aḫısḫada çoğ◡ey yaşiyerduḫ. ekiyerduḫ, şeher yaḫın◡idī̯, Ḳavun Ḳarpuz◡ekiyerduḫ, Ḳartopi ekiyerduḫ, taḫıl diyillár bunnar, taḫıl ekiyerduḫ. her bir büşemiz gendimizá yetásıluğ◡idi. Ṫağa çıḫiyerduḫ. evel nenem çıḫiyerdi, nenemden sora anam çıḫiyerdī̯. her bir◡iş, boçḲalarinán yağlar gáliyerdi, peynirlár gáliyerdi. çoḫ gözal yaşiyerduḫ.

- *Köyde herkes dağa (yaylaya)çıkıyor muydu?*

indi kimin ki mali múlki var◡idi o çıḫiyerdi. kim ki fuḫaraydi çıḫmiyerdi, mali yoğ◡idi ya. bizim malımız çoḫ var◡idi. dört camışumuz var◡idi benim vaḫtımdā, alti◡inegimiz var◡idì, çoḫ meḫsür yapiyerduḫ. gátüriyerduḫ köve, fuḫaralara veriyerdūḫ. gendimiz çoḫ gözál yaşiyerdūḫ. sora isá sürgün◡olduḫ. sürgún◡olduḫ bizi aldi góturdilár özbegistana tökdilār.

- *Bir şey söylediler mi sürgüne götürürken?*

yo yo yo yo! hec bişe demadilár. bir◡ay◡evel geldiler. iki Ḳat◡idi bizim yapilárimiz. üstündeki Ḳonaḫlarımızda şeylár◡oturiyerdi, böyüġ◡adamlar da◡indi, bizi sürennár, doḫtorlar var◡idī̯, Ṕĭrafisollar var◡idi. onnar oturiyerdi. bize eniyer, bişe eskúḲluğŭ◡olsa, veriyerduḫ. iki Ḳatli evlárımız var◡idi. ben andaya köçmüştüm. indi andadaki evlarımızi diyerim. onda da çoḫ gözál yaşiyerduḫ. ondan işlep, Ḳartopiy dövşürduḫ, her işi górduḫ. ertasi gúni Ḳaraḫtin◡etdilár. Ḳaraḫtin◡etdilár bizi, hec bir yera Ḳoyormadilár. bizde adam yōḫ, bütün vuruşda. hēc◡adam yoḫ bir kövün◡içindá. üc dört dene ıḫtiyar var. ağlamağ◡ıştiyerim.

- *Rahat ol nene.*

misal o vaḫıtlarkán, yoḫ bir gún rahatlanmaduḫ, bir başi gözumuzi yaḫamaduḫ. o gúni da turşi Ḳoydūḫ, işláduḫ da ondan sora şeyᴗetduḫ. ondan sora sabağısi meclis çağırdilár. çağırdilár, çıḫdi adamlar gáldi, buranın adami, gáldi ki şeydur, israfilinán ismayili gizlán, onnar böyükdür senin deden küçükdür ki, ola ki bizim adamlari götúracaḫlar. hėc bilmiyeruḫ. bir da ḫaynan dedilár ki şeydur, yoḫ, "sizi sürgünᴗediyeruḫ, yeddi yil ağzında. yeddi yil ağzında sürgünᴗediyeruḫ sizi orta assiyaya"

- Niçin sürgün ettiklerini söylediler mi?

açuğuni dedilár ki sürgünᴗediyeruḫ sizi. elá şeyᴗetdi, sürüdilā̄r. gálduḫ. birᴗay, ottuzsekKiz gún yol gálduḫ. iki gún altarıḫ diyen rayonda Ḳalduḫ, gecási dişárda. evá aldilár, içeri Ḳabulᴗetdilár. ey baḫdilár.

- Çok ölenler olmuş yolculukta.

çoğᴗóldi. vaġonnarınᴗiçindá ölennár çoḫ oldi. onnari götürüp bir yollarda tökiyerdilár. sora şeyᴗetdi, geri…

- Tamam nene ağlama. Ahıska'da hangi yemekleri yapardınız, onları anlatır mısınız?

ḫıńḲaĺ yapiyerdūḫ etden, pasturmadān. ondan sora yuḫa ḫıńḲali yapiyerduḫ. çerez ḫıńḲali yapiyerduḫ. yoğurdinēn yağᴗişimiz çoğᴗidi. malımız çoğᴗidi. Tağa çıḫiyerduḫ. Ḳaťmer yapiyerduḫ. gená nedür, içli kete yapiyerduḫ.

- İçli keteyi nasıl yaparsınız?

içli keteyi mi? uni Ḳavururduḫ. oᴗuni sarıyağinán, eyᴗyağlarinán. ḫamurun içiná Ḳoyarduḫ. büzarduḫ, furunda büşúrurduḫ ya. yuḫa açarduḫ, yuḫanın içiná Ḳoyarduḫ, etmeK kimin atarduḫ. furunlarımız vardı, furuna töküp furunda büşúrdurduḫ. yememiz içmemiz çoğᴗeydi. bazlama edárduḫ yağinán. Ṕalinán yağlari yiyárduḫ.

- Kendi arılarınız var mıydı?

gendimizin petegimiz çoḫ varᴗidì. ağartımız çoğᴗidi. hēr bişemiz çoğᴗidi. a vahıt tarıḫlarda.

- Peki sizin yemekleriniz nelerdir?

çorbalar, pilav vuriyerduḫ pirinçden. evel pirinç çoḫ yoğᴗidi. yarma pilavi da vuriyerduḫ. pirinciᴗalsaḳ pirinç pilavınᴗda vuriyerduḫ. ondan sora şey yapiyeduḫ, nadur adi?

- Çorbalar?

tutma çorbasi yapiyerduḫ. yoğurdinēn undan. sora ayran çorbasi yapiyerdūḫ. füşur çorbasi yapiyerduḫ.

- *Nasıl yapılır o çarba?*

yağ^{ḫ}, pasturma, dibinda Ḳavuriyerduḫ. sora üstuna un. nási ki bunnar Ḳurudiyer un, uni ebele ediyerduḫ da onun içine tökiyerduḫ. ey çorba oliyerdi lezzetli./…/

- *Pastırma yapıyor muydunuz?*

pasturma çoḫ yapiyerduḫ. yilda ey mallari Ḳayıriyerduḫ. ḳurudiyer pasturma atiyerduḫ yoḫarda. sucuḫ da çoḫ tepiyerduḫ. zanduḫ zanduḫ Ṫolduriyerduḫ. Ḳışiynan gözel yiyerduḫ. mal Ṫavarımız çoğ◡idi. kesiyerduḫ, sora canımız iştasa onu ediyerduḫ. böyúḲ boçḲalara o pasturmadan artan etleri Ṫuzliyer Ḳoyiyerduḫ. evel yuğ◡udi. bū, şey … yoğ◡idi. oni da Ḳışinan a◡belá bir atını alurduḫ, onu şey◡idurduḫ.

- *Mürebbeler varmış?*

mürebē, cevizden yapiyerduḫ mürebe. tingora bişenáçaḫ, sora şeydán yapiyerduḫ, nedür, fişnedēn, Ḳızılçuḫdān, ÇanÇurdān. ÇanÇurun bi de helvezeresini de ediyerduḫ. helvezerin içiná Ḳabağ◡armudi diyerduḫ, o armutdan Ḳoşiyerduḫ. o gözel olurdi. onu Ḳaynadurdūḫ. sora pestil yapardūḫ. ya tutdan şey yaparduḫ, bekmes. sora pestillerin içiná, şeyin içine, ne diyerduḫ, unuttuḫ, niya unuttum ahoni? cevizi taḫiyerduḫ da tutun içiná, şeyin◡içina buraḫiyerduḫ, tut suyunun. ey◡da ona ná diyerduḫ? haḫlıma gálür◡o.

- *Sütten neler yapardınız?*

peynir yapiyerduḫ. çeçil peyniri yapiyerduḫ. asma peynir yapiyerduḫ. şey asiyerduḫ da Ḳuriyerduḫ. tuluḫ peyniri ediyerduḫ. tuluḫ peynirini da şeyediyerduḫ, oni uvaliyerduḫ da liçeklere tepiyerduḫ. tepiyer Ḳurudiyerduḫ. sora Ṫavar peynirina da, Ṫavar peyniri çoḫ gözel oliyerdi Ṫavar peyniri. Ṫavar peynirina maya tutiyerduḫ. mayayi tökiyerduḫ o südun◡içiná. peynir atiyerduḫ, kesiyerduḫ işte boçḲalara Ḳoyyerduḫ Ṫavar peynirinì. ondan sorā çeçil peynirini dedim he mi? gena neyi diyerduḫ? he çumayi. çumayi işte tepiyersin. tuluḫlara tepiyerduḫ. çumayi biz diyarduḫ, andalilár çökelek diyerdi. he ikisi da kullanulur. bunnara o terekemeler yaḫın◡idi da ben elá biliyerim. /…/ Ḳaymaḫ Ḳatiyerduḫ.

- *Kaymağı nasıl yağılıyor?*

Ḳaymağı da teknelerin, evel maşına yoğ◡udi dá, teknelerin yüzünden aliyerduḫ.

- *Peki ekmekler?*

furunda büşüriyerduğ◡etmeleri̱. delikli etmeK büşüriyerduḫ, yumri etmeK büşüriyerduḫ. sora saminler büşüriyerduḫ böyúḴ böyúḴ.

- Nedir o samin?

somun da ḫamurdan oliyer da, furun etmegi. sora yumuri etmeK büşürúrduḫ, çay◡etmegi diyerduğ◡ona da. o somin da biráz etli oliyerdi, sora her vaḫti yiyersin da çoḫ büşürurduḫ.

- Yufka yapıyor muydunuz? Hani burada kış çokça yapıyorlar.

yuha, elá biz sinor büşüriyerduḫ. sinor, yuḫa büşüriyerduḫ, ondan sora sinor yapiyerduḫ. içiná yoğurt Ḵoşiyerduḫ. şuşladiyerduḫ tavaların içinda, elá yiyerduḫ. sora yuḫa büşürúrduḫ ki erişta Ṫoğrarduḫ. he eriştalar◡idi, onu Ḵışinan şey◡edip yiyarduḫ. sora pağaçalari. birincisi pağaça büşüriyerduḫ, ikincisi punturuçlar büşüriyerduḫ.

- Punturuç nedir?

o da elá pağaça kimin da onun ḫamuri biráz Ḵavi, bunun yumuşaḫ. biz buna yumurta çalarduḫ da, oni bi gözel çıḫarıp pilekinin üstünda. taş pilekilerimiz var◡idi böyúḴ böyúḴ. sora, ondan sora Ḵazĭma pağaça diyerduḫ da gena. o pağaçayi da Ḵazımasını, yüzì maḫsusa Ḵurudurduḫ, yaḫarduḫ da Ḵazurduḫ. … için. ona da Ḵazma pağaça diyerduḫ. sora kesimli pağaça diyerduḫ./…/ altına üstüna yuḫa edárduḫ. oni da adelinli büşürurduḫ. oni Ḵazumazduḫ bişe etmazduḫ. sora Ç̣adi büşürúrduḫ. Ç̣adilári ḳaymaḫ Ḵoşarduh, yağ Ḵoşarduḫ. na olsa. südünán yoğururduḫ, o pilekide büşürúrduḫ Ç̣adiyi da.

- Başka neler var?

ṪiḰit. ṪiḰit, etten yapiyerduḫ, peynirdán yapiyerduḫ. un Ḵavuriyerduḫ, un, Ḵavrulmiş◡unu Ḵoyiyerduğ◡içiná. içli kete kimi yapiyerduḫ. içli keteyi yuḫa açiyerduh, buni elá az bişe açiyer yapiyerduḫ. buna maya kaşiyerduḫ.

- Mayayı nasıl elde ederdiniz?

mayayi? gendini ḫamurundan egládiyerduḫ. evel droji yoğ◡udi, gendinin ḫamurundan egládurduḫ. bir taná vanṪaya Ṫoldurur, ağzını örtárduḫ. etmek eden günúmuz oni siveci alur, koşar şey◡edarduḫ, maḴallama, maḴallamay diyem? maḴallamaḫ ḫinḴali, maḴallama yaparduḫ. maḴallamanın altına üsdúna … suda büşúrurduḫ. ondan sora altına üsdúna yuḫa edarduḫ. oraḫ Ḵoyarduḫ kızardurduḫ tavaların içinda. sora oni adėenli yağ seperdin. indi her bir bişesi lazım. onu adienli büşúrurduḫ. o ḫamurun içine de yumurta Ḵırarduḫ. heç birbirine yaḳışmazdı. ḫamura su götúrurduḫ. sora iştá çökárduḫ şeylá …

130 - *Piştikten sonra mı su geçiriyordunuz?*

131 evel büşüriyerduḫ, ondan sora üsdúna savuḫ su tökiyerduḫ, götúriyerduḫ süzegin

132 içinde he. ondan sora da yağ sepiyerduḫ. bir yuḫayi üsdúna örtiyerduḫ. bi yuḫayi

133 altına örtiyerduḫ. sora onu ordan o pilekide ne de olsa şuşladiyerduḫ. alti usti

134 ḳıpḳırmızi oliyerdi. çoḫ lezzetli yemeğ◡oliyerdi.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Köşeli Salayev
Doğum Yeri ve Yılı: Gürsictan – Ahıska - Asminza
Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XXII

/…/ maşinálarinán götúrdilár ḫıynaldıp. götúrdilár vaġona bündurdilár. vaġonda çöle çıḫmaya yol yoḫ. ondan sora benim ráhmetluḫ babam vaġoni deldi. /…/ bir ay biz yolu gálduḫ. Ḳışını Ḳışi demaduḫ, yazını yaz demaduḫ, gálduḫ sĭredni azĭyaya. /…/ özbegistanda yüz faizden ottuz faizi Ḳaldi, Ḳalani Ḳırıldi. ḫastaluḫdan ya ki sicaḫluḫdan. /…/ yoḫ, neradaki göyli çekiyer, onlari gáturup uğurliyerdi. bir vaġon Ṫoldu mi atmişʊev, işter yabançi olsun işter Ḳounʊaḫraba olsun, Ḳāriʊadam, hamısı barabar, Ḳaruşuḫ. orda heç kimse demiyer ki "bu arvatdur, bu kişidür." hāmısı Ḳaruşuḫ. /…/ helbetde veriyerdilár, sutḳada bir defe. aḫşamdan aḫşama. evledá yoḫ, günortada yoḫ. bir aḫşamdan gün batandan sora, neradaki istansiyada egládurdi, diyardi ki "ablumbaḳ!" iki vedire, o Ḳati, götúrun Ṫağıdın şennigá. ońʊda özüm Ṫağıdiyerdim, özüm Ṫaşiyerdim. diyerdim ki "ahan sána bu Ḳatan degdi, siza bu Ḳatan degdi." /…/ meselá cana harʊafta veriyerdilár, yedúriyerduḫ. Ḳıyınçiluğinán gáliyerduḫ. /…/ Ḳıyınçiluginán günumuzi ötürüp gálduḫ da. /…/ hē, ya na! sanın kimi cáyil cáyil oğlanlar Ṫuriyer. bizi köçüránnar hamısi özbegʊidi. saldati özbegʊidi da diyerdi ki, bir puvarda belá tapdi da, maḫsusli, diyirdi ki "siz aʊbu yerá gedácaḫsīz, geri gálmiyácaḫsız. nayız varʊisa götúrun." on beş daḳḲaya nayi göturacayuḫ. on beş daḳḲanʊiçinda. /…/ biza çoḫ yaḫşi baḫiyerdi özbeglár. /…/ iki sutḳa Ḳalduḫ çölde, eve baḫamaduḫ.

- *Çöl dediğiniz yer nedir?*

çöl meselá yaşiyan yerimizden yüz metro dişerda bir yerá yığdi vaġona hazurluğuna. /…/ evimüzünʊüsdúna Ḳoydi iki nefer. topʊatan, bumba atan pĭlalari, Ḳĭrotlari. vuruşmaya sevep. dedi ki "göriyersin hár táráfdan, eger ki Ḳarşi gelsaz gülle ataruḫ, yerizdekene öldüruruḫ." ondan hamımız dilimizi kesTuḫ. /…/ savūḫ, ağzından tüfürüK düşeydi buzliyerdi. /…/ sora ben geldim on doḫuz yaşında olduğumʊçün, daha o neradaki enmişim, oradan çıḫamadım da tekirlerinʊününda bir ayaḫça vardi, oraya ayağım Ḳoydum, birʊelinán Ṫutdum işte de, iki sutḳa gáldım. ellerim yapışmişdi, savuḫdan buzlamişdi. /…/ çoḫ Ḳıyınçiluḫ gördu ḫ çoḫ. /.../ yōḫ, buraḫmiyerdilár ki yitarsız. Ḳohum moḫun tapılmiyerdi o vaḫıt. o vaġondur, vaġondan çıḫmiyacaḫsın çölá. adamı varʊidi ḳaravul. /…/

- Gürcistanda iken Gürcülerle, Ermenilerle aranız nasıldı?

olacan, benim gendime baḫanda bizinán gúrcinin arasında bişey yoğ◡udi. o Ḳatan, ki biza gúrcilár uzağ◡idi. ėrmanilár yaḫın◡idi. ėrmanilár da bizinán eláḲamız eydi. hele iştá bir a◡bu köçüp gálan vaḫıtlarda, bir üç gūn, dört gün kalaraḫ aramız bozuldi.

- Ermenilerle Türkler arasında karşılıkı gidip gelme var mıydı?

helbette var◡idi. benim, bir tene babam evine geliyerdi. dedi ki "siz gedácaḫsız urdan. malızi muluzi satın!" hē, ermani. inanmaduḫ. malımızı da satmaduḫ. camışlarımız var◡ıdi ki satmaduḫ. aḫırda hamısını eylákána buraḫduḫ gálduḫ. sora ėrmani gáldi dedi ki "ben ki dedim satın, satın! satmadız. sora na oldi aḫırız?"

- Ermenilerle aranızda kız alıp verme oluyor muydu?

yōḫ, yoḫ! o yoğ◡udi. o Ḳatar ki adluğa gıp gediyedilár. biz da gedip gáliyerduḫ. ancaḫ ki Ḳız alış veriş yoğ◡udi. bir bu Ḳız alış veriş bizim türklerdá özbegistanda oldi. bizim millet çoği özbege gediyerdi, bizim şennige dá getmiyerdi. enándan sora, bir iki yildan sora. iki yil ötendan sora.

- Niye özbeklerle evleniyorlardı?

onnarın hamısi, yaşamasi oyudi ki köçánnar hamısi Ḳarnından ac olduğ◡üçün, ėşidiyersen mi, ac olduğ◡üçün özbegler bizē, bizlerden özbege gediyerdilár./…/

- İmkan olsa vatana dönmek istermisinizh?

hē! ben de bir söz var◡ıdi. diyerdim ki: özbegistan cennet olsa/ kölmege keten yaḫşi/ özbegistan cennet olsa/ özümüz◡çün vátán yaḫşi. vátánin yerini hec bişe Ṫutmaz. Ḳuş Ḳuşluğunan varli, dövletli Ḳafesde saḫliyer, gená sesi çıḫmiyer. buraḫiyer ki gediyer bi çeperin, bir ağaç dibindá ötiyer. peşiná baḫiyėrlár diyillár ki "belá Ḳafesdan çıḫdi dilá gáldi." da, dedi ki " ne Ḳatan Ḳızıl olsa, gená bene vátán yaḫşi! benim vátánım buradur." şindi elá Ḳuştan Ḳalmaḫ! Bizi öz vátánimizda, bizim vátánimizda elá adamlarımız vardi ki "vátán!" diyá diyá can verip öldi. benim babam el beş yaşındaydì, Ḳurban bayramını Ḳılduḫ barabar, özbegistanda Ḳurban bayramını Ḳılduḫ da gálduḫ evē. bizim o ḳatımız yoğ◡udi da belá yoldā satıcidan çöreġ◡aldım. o çöregin yarımını yedi, can verdi. başḫalar hėç inanmadi ki elá tez na◡oldi? namazi barabar Ḳılduḫ gálduḫ. etmeK yemada can verdi. vátán diya diya can verdi.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Saddi Asrafov
Doğum Yeri ve Yılı: Ahıska- Adigön, 1922.
Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XXIII

/…/ ásger oni na bülür ki? oni, ancağ◡onun böyúgi olur ki ásgerá ámir vermişdür ki, baḫar◡evá iki táne saldot Ḳoymuşdi "baḫ buna san cāpgersin!" ispisoḳuni almişdur ki "felen evde on can var, san cāpgersin." vesselem. o alıp gáturub maşınaya yuḳlup, vaġona yuḳliyana kim o cāpger◡idi. alıp gáturiyedi. ben indi yañgi ásgerden gálıp fėrma muduri◡dim. Ĵavar var◡idi, iş var◡idi. Ĵağdan gálduḫ, istarçina künde geliyer ki "benά bir etlik ver!" hē, ben de biráz düzi, … olmiyani, mundaraḳlarını veriyerdim, yaramazlarını. sona dönüp diyerdi ki "háppısi Ḳalacaḫ beribir!" indi genά da sağ◡olsun, benά da kömeg◡etdi yuḳliyanda. çünki evdā babam var◡idi, emım var◡idi. góturduḫ veşi, çoḫ, sel diyeruḫ, óḳuzlara Ḳoşduḫ. o saldat da, çünki o gáliyerdi, meyvadan veriyerduḫ, Ḳoçlar veriyerdim, Ĵavarla keçiler veriyerdim. góturu[v] kesiyerdilár. kövde var◡idi seksen yüz tene saldat aḫıri o kōde. he◡oninán bizá húrmet◡etdi o. kömeg◡etdilár. bişe demanmiş ama. oni ásger ná bilá? ásger, helbet o◡[a]sgerá dúşundurmişdurlar ki bunnar súruĺácaḫ, gedácaḫ. ámr◡edilmişdur amma oni biláni böyugi elbet biliyerdi ediyerdi. nā◡abarot bizim şennigá dā bir gúrci var◡idi valiḲoy, valiḲoy da, meşaya baḫiyerdi. dēy yusufun babassi da ağaç ólçiyerdi, onnarinan işliyerdi. ona bir rumuzi çoğ◡atıp demiş ki "vay◡abbas vāy! bu değina kim maşın gáliyer gáliyer gáliyēr. sizi amedeni súrmiyalar!" bu da diyer ki "ola góti poḫli gúrci! bizi nerá súracaḫ yerli adami?" zihnini açiyer ama başa dúşmiyer. sayirmiyali paşa var◡idi, Ḳalḫoz sadiri, ona deyip. bizim kövún Ḳoçlarını, o sayirmiyada yaḫşi lazud◡olurdi, taza lazud veracam de raza kezıp raza Ḳavurma etmişdi. hayıp ona çatmadi. onu Ḳavurmani biz yeduḫ. nátávur? seyirmiyani dúşurdilar suyun o tarafina bizi da bunnan buraya. onnari gecá góturdi maşınnar, yeddi tütúni bir maşinaya basdiler, veşleri haP Ḳaldi. Ḳavurmasi da Ḳaldi, veşi da çoği Ḳaldi. ama bizi sabağinen iki tütuni bir maşinaya basdilár. sora orda mayor Ĵuriyerdi. beni çağırdi, dedi ki "de◡honda veş Ḳaldi, Ḳavurma Ḳaldi. gedin gáturun, góturun." hā, sabağına biz onnari yúḳlep, onun … Ḳavurmanın rasa, demek yìgirmi beş gún biz Ḳavurma yiyep gediyerduḫ. o sehirimiyanın büşürdüği etlári. onnarın ki Ḳaldi biz yüklep getduğ yaḫşi./…/ bizim árzaḳın … alduḫ. bizde indī, bizim kövde demal, adamli adām veşini alıp góturdi. ama elá adam var◡idi ki, a◡ḫo dercelli …,

şamaḫidadur. beş çocuğ◡idi, demáḱ alti, beş oğlan, bir Ḵız, iki ana baba. dema sekkiz can◡idi. āc gálmişdilár, dilániyerdilár. dilániyerdi. hē, oti yedilár. çoḫ belá otinán, a◡bu yonca, bizda arciḴelá olurdi. yemali bir ot var◡idi, arciḴelá diyerduḫ. o a◡bu yoncaya oḫşiyerdi. “ola bu arciḴeládur” da, oni çoḫ góturuP Ḵoparıp Ḵoparıp yaḫap, tuz sepip yiyep çoḫ adam oninán óldi./…/ yolda pĭraduġ veriyerdi dā. ben haP gáturiyerdim. sub◡olsa sup veriyerdi. Ḵalbasa veriyerdi, átmeK veriyerdi./…/ bir vaġonda biz dema dört tasarrufat iduḫ. bir vaġonda, bir vaġonun özünde. dört ayle hē. biz ayleyduḫ on◡alti, on yeddi can. sora bir dişarki emımız var◡idì. dedemiz, onun simyasi◡di. gena bir üç dört ayle var◡idi. Ḵırḫ, elli vaġonda var◡idi. ona yetasiluḫ veriyerdi. na◡na ki normadur. yetmasa veriyerdin da. dema bir vedreynan. diyerdi ki “/…/” gediyerdin peşina. suP veriyerdi, vedreynán aliyerdim. şey veriyerdi buḫanḳa átmeKler. çuvala Ḵoyiyerdim, arḫamda alıp gáturiyerdim. indi ben, dilibaş orda ben idim. Ţaşiyerdim, gáturiyerdim./…/ saḫatın◡onun tayini yoğ◡idi ya elásĭ◡oliyerdi ki iki sutḴa Ḵaliyerdi. paravoz yoḫ paravoz. dema gáturdi o◡bō◡şalonu gáturdi, buraya buraḫi mi o paravoz gediyerdi. baḫşa bir paravoz Ṕovezi góturiyerdi da Ṕovezi. elá dema iki gún Ţuran oliyerdi, üç gún Ţuran da oliyerdi./…/

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Vahida Guseynova
Doğum Yeri ve Yılı: Apiyet- Ahıska, 1923.
Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan

XXIV

- *Vahide nine, sürgünü anlatırmısınız bize?*

üç gün bağladilár yollari bir yere koyermiyerlár, saldat gáldi çekildi. kim kövdán köva getse oni Ṫutiyerdilár. üç günden sora saa̲t altilárda yedilárda haber geldi ki "bir yere getmeyásız, ḲanṪoraya yığılacaḫsız, ḲanṪoraya yığılursuz onda iclasᴗolacaḫsız. Ḳari adam." aḫşam oldi herkeş Ḳolḫozun ḲanṪoruna yığıldi. onda başladi, böyük saldatın biri gáldi dedi ki "sizi sabaḫTan sürácaḫlar, saa̲tᴗaltida. nayız varᴗisá alın. seksen ḳiloya Ḳadar yüḲᴗalın" seksen kiloya Ḳadar nay alabülürsün seksen kiloluḫ. har şey Ṫoli evlerde buraḫacaḫ. geldi oᴗvahıt çıḫTuğᴗondan, çıḫartdilár bizi, yükde yüñgül bahada ağır bişelári alduḫ, yani kövün altına endürdulár. za̲at yeddilárdá sabahinán maşinelár gáldi. Ḳaldurdilár maşinálara elá yüklámaḫ bişe yoḫ da elá onda kövün altında Ḳáldilár na mal na bişe yükládi gáldilár. iyirmiᴗalti sutḲa gálduḫ. gálduḫ,

- *Nereye geldiniz siz?*

buraya, onda kimisini toḫmağa böldilár, kimisini furunzeyá, kimisini oşa, Ḳırğızistana, Ḳazağıstana böldi böldilár gátürdiler Ḳolḫozların ḲanṪorlarına. onda bölecáḫlar şennigi kimin ki boş evlári varᴗisa. sabağa oğun ḲanṪorda yatTuḫ ac susuz. sabağᴗoldi arabalar gáldi ki götúracaḫlar kimin evlári boştur. Ḳaşᴗsüt, Ḳaç cansın, küçügᴗevlere elá böldi böldi verdi, har Ḳalhozda on tütün oldi. oᴗya yaşaduḫ, o Ḳışi yaşaduḫ bahar oldiᴗo ki Ḳalḫoza çıḫTuḫ işlámaya, işládiyerlár. ac susuz, yemaḫ yoḫ. hökümet verdi bir … parti, oni da yedi getdi ac şennik. artuḫ ekduḫ falan filán, bosTan mosdan oldi idáre etduḫ. sora Ḳalḫozda işláduḫ, Ḳalḫoz verdi. sora usul usul, usul usul yapi yapduḫ. gendi gendimizá yaşamaya başladuh. altmiş yil oldi evdán gálduğumuz. helbet oldi he mi?

- *Evet, altmış yıldan fazla oldu.*

ē, gálduḫ yaşiyeruḫ. iştá belá.

- *Kaç yıl konrol altında yaşadınız?*

Ḳamindatura altında, Ḳırḫ dörtden elli altınci yilaçan kövdán kövá getmiyerduḫ bazara getmaḫ yoğᴗidi. ḫap Ḳalḫozda olacaḫsın, nera getsán da Ḳol Ḳoyacaḫsın ki "ben falan yerá gediyerim." sora Kamendaturadan ki açtilár, ondan sora bir parça düzálduḫ, can cigeri tanımaya getTuḫ. gálduḫ ki iki k̂ardaş isá biri ölmiş,

anan baban varᴗisá babay ölmiş anay Ḳalmiş.belá öldi şennik, kismá kismáy görámadi. bugünaçaḫ yaşaduḫ gálduḫ.

- Gürcistanda hangi köyden idiniz?

aP̂iyet, âP̂iyetTan.

- Vagonlarda neler yaşadınız, neler gördünüz?

ölilári görüyerduḫ. baḫarsın ki P̂ovez T̂urdi, bir adam ólmiş, çıḫarmiş göturiyerlár. Ólilárinden Ḳalan heç bişey görmámişuḫ biz. saldat T̂uiryerdi ki dişari Ḳoyermiyerdilár P̂ovezden, suᴗiçmaya Ḳoyermiyerdilár./…/ sāvuḫ, Ḳār, Ḳıyamat. T̂iplaḫ şennik. üsTümüz evdá Ḳaldi, malımız, döşegimiz evdá Ḳaldi. elá adam varᴗidi ki döşegi bilá yoğᴗidi ki yata! genά sağᴗolsun Ḳırğızlar berer parça yardımᴗetTiler. güzel yaşaduḫ, kismaya bişeᴗtmádilár, yer verdilár. gendilárından ayırmadilár. işláduḫ, yeduḫ, gün górduḫ. sora ki iştá naᴗoldisa Ḳırğıziya da bozuldi, savetski bozuldi, daha bizá baḫmiyerlár.

bu dağlar olmasaydi
çicegi solmasaydi
bir ayruluḫ bir ölüm
hec biri olmasaydi, diyer.

- Başka ne diyor?

aḫ T̂ağlar uli T̂ağlar
çiçegi suli T̂ağlar
bunda biz ġarip Ḳalduḫ
gögᴗgürler buludᴗağlar

ana babā ḫar şeydan eyidi Ḳardaş. hec birinin ey günúni görámaduḫ. çoḫ şennigimiz oyanda biyanda óldi. góramamişuḫ, górmaduḫ da.

Bu T̂ağınᴗardındayım
Zilifer dördündayım
Siz belá etdiz ki unutduḫ
ḫap oᴗişin derdindáyuḫ biz

- Vahide nine, ölümden sonraki adetler nelerdir?

/../ kefinini hazırliyersin. T̂ar parçaysa iki ediyersin, enli parçaysa bir tene ediyersin. nasın ki öli. oni sariyersin P̂oynundan abelá.

- Kaç metre oluyor kefen bezi?

P̂oyi ki iki metro olur, iki yarım metro parça olacaḫ. Birez başının terefindán arturursun birez ayaḫlarnın terefindán. sararsın sora o ki … çölmegi, başını

açarsın taḫarsın. tikmaḫ mikmaḫ olmiyacaḫ. kefinini da elá sararsın, başını maşını örtársın. Ḳariysa laçegini maçegini örtarsın, adamʊisa saruğuni bağlarsın. Ondan sora alur götururlar. ondan sora yerinda oturur Ḳuran oḫursun.adamlar cenázasını göturur, Ḳarilár da evdeyken Ḳuranını oḫurlar. sora aş etmeK yedururlar.

- *Diyorlar ki ölünün evinde ateş yakılmaz.*

onda atáş yanmiyer. dişardan gáturiyer, Ḳomşilár gáturiyer. çayi bilá Ḳomşilár gáturiyer, Ḳaynadiyer. üç gün. üçünden sora başliyerlár aḫıri, cumaʊaḫşamında Ḳuranını oḫudiyerlár. etmegüni yiyerlár evin şennigi. sora har cumaʊaḫşami Ḳuran oḫudiyer, yödüriyerlár.

- *Ölünün giyeceklerini ne yapıyorlar?*

çamaşuruni ikinci gi yaḫiyerlár, ikinci gún çamaşır yaḫaniyer. abdast alıp, abdastli yaḫaniyer. yahayıp paḫlarlar. üç kere su geçururlar, asarlar. sora ütülárlar ki verilácağını, kimá na verilacağını veriyerlár yoḫsullara. geri Ḳalani gendinin yoḫsullari varʊisa onnara geyduriyerlár.

-*Geri kalan eşyalarını yakmak var mıdır?*

ataşta mi? yaḫmaḫ olmaz oni. gömliyacan. ayaḫ basılmiyan yera gömliyacan. bizim dedenin dişlári Ḳalmişdi yastuğun altında, yaḫadım paḫladım, göturdum başucunda eşidim da oraya Ḳoydum. Urbasını naḫırciya verduḫ getdi. Ḳalanlarını da evda bölüşdilár, Ḳızlari aldi getdi.

- *Vahide nine, siz çoh mani bilirmişsiniz. Bize söyler misiniz hatırladıklarınızdan?*

Ḳayadan endim eniş
mendilim Ṫoli yemiş
yemişi yara verdim
odaya gelsin demiş

Ḳayadan endim ancah
elinde yeşil sancaḫ
na Ḳızʊoldum na gelin
odlara yandımʊancaḫ

defimin naḫışlari
çıḫamam yoḫuşlari
yedTi Ṫağın Ḳuşlari

Ḳardaşa selem götür
yedTi Ţağın Ḳuşlari
anama selem götür

anama deyin yuḫlasın
gül getürem Ḳoḫlasın
ben aḫlına gálandā
yavrum desin ağlasın

yağmur yağar yaş kimi
Ḳayalar Ḳumaş kimi
Sanᴗondan baḫ ben bundān
yanaruḫ ataş kimi

baca başi yumuşaḫ
en aşaği konuşaḫ
duᴗa edin Ḳardaşlar
hásretlára Ḳavuşaḫ

- *Vahide nine, Gürcüstan'dayken neler yapardınız, ne iş görürdünüz orda?*

Nayᴗiş göruduḫ hē! çapa ediyerduḫ, lazudᴗekiyerduḫ mallara, taḫıl ekiyerduḫ, arpa ekiyerduḫ, çavdār. onnari bütün topliyerduḫ elinán, ḫarman ediyerduḫ. gemilerinán dögiyerduḫ. savuriyerduḫ, ambarımıza Ţolduriyerduḫ, kış oliyerdi yiyerduḫ.

-*Çocukken hangi oyunları oynuyorsunuz?*

çocuğuken oyunlar nayᴗidi ki? ḳoḫ yapiyerduḫ, Ţodo yapiyerduḫ. ḲuḲla yoğᴗidi, ağaça ḲafŢanlar geyduriyerduḫ, urbalar geyduriyerduḫ. yapiyerduḫ ḲuḲlalar, otniyerduḫ oninán. ḫoçoraya biniyerduḫ.

- *"ḫoçora" nedir?*

ḫoçora, ortaya bir mazı Ḳoyiyerlár. üstúna abelá sırıḫ bindüriyerlárdi. o sırığın bir başına biri biniyerdi bir başına biri. çevüriyerlar da döniyerdi çaPuḫcana. bir gözel düz ḫarmanda olurᴗidi abu bizim Ḳapi kimi. aḫşamaçaḫ ona biniyerduḫ.

- *Başka ne oyunlar vardı?*

abelá bir ağaç yapiyerdilár, bir Ḳarış. elinde böyük degenek. buni Ḳoyiyerlár ortaya. o gáliyer buni vuriyer o ki dēy orya atiyer. óburi Ḳaçiyer vuriyer oni

biyani atiyer. bu vuriyer oyani atiyer. oyunun adi? Dördɔoğlan oyniyer, dördi da o kojoy birbiriná Ṯutturamiyer. Ḵ̂ojo oynamaḫ, Ḵ̂ojo.

- *Sağol vahide nene.*

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Ruzi Gurgenidze
Doğum Yeri ve Yılı: Ahıska 1935.
Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan.

XXV

ben aḫısḫa şeherindenī̆m, aḫısḫa şeherinin içindenī̆m. Ĉoğuldum otTuz beşinci yili, deḴabırın yigirmisī̆. sürúlduğumuz, deḴabır ayında gáldilár, unutdum ki soylī̆ʸm. geldilēr, sabahınan sahat dörtdē kapımızi dögdilēr. “açīz!” dört adam, üçi vayenli, biri grazdanski forman gúrcī̆. “açīz!”. benim babam evda yoğ◡idi. işliyerdi tiflisdē. bacımda me◡ellim idi … Ḵalḫozundā, böyük bacım. evde Ḵardaşīm, anām, üç tene baciler biz. Ḵardaşım açmiyer Ḵapiyi. zorinán açturdiler. “açın, sizi biz sürgün edácavuḫ!”. Ḵardaşım açmiyer, Ḵorḫiyer.Ḵavğa aḫıri oliyer, nasıl◡açsın? dedi ki “Ḵorḫmayın, sizin Ḵarşızda tatar, Ḵarısi urus, oni gáturiyeruḫ.”. Ḵomşumuz Ḵarşida. baḫsaḫ ki gerçekTe işıḫ yaniyer, Ḵardaşım açdi Ḵapiyi. “veşizi yığışturun!”. Bizi Ḵoyermiyerdilár hec bir yere. biz küçük, o vaḫıt ben on yaşında. bir bacım da on alti yaşında, yeddi yaşında üç yaş benden küçük idi. bir bacım da on iki yaşında. böyük bacım yoḫ evde, me◡ellim Ḵalḫozda. açduḫ, gáldilár, başladilár, şey idyerlár “veşizi yığın!”. veşizi dá hep vermiyerlár. aliyerduḫ, Ḵardaşım yığiyer. … Ḵomilárimiz ermánilár idi gáldilár. onnara verduḫ biráz veşlárımızi ney◡edaḫ. Ḵaliyer, almiyerlár. yığışTurduḫ, maşiná gáldi, bilmem sahat ḴaşTa gáldi maşiná. yúḱláduḫ veşi ona, Pinduḫ. Ḵardaşıminán anam bindilár ḴabinḴaya. ben, ,ş bacım çıḫduḫ üsdüne, veşin üsdüne. getTuḫ ondā Ṗamitnuḳ, şey Ṗamitnik, nera ki yığıliyer şennik da. Ṗamitnik, yapıldi ya Ṗamitnik, hele kimse heç Ṗovezinen getmemişdi. Ṗavez sitansiyasi. hele yapıldi, hele bir Ḵul getmámiş. bizi súrdi sĭtrasa. o ṖamitnikTe maşineynen getmede üç baci maşinánın üsdündán düşTuḫ, harḫ var◡idi da harḫ, o harği geçmedá düşduḫ. bişe olmadi eydür bizē, getTuh. o mamintde da bacımi gáturdilár bir maşináynan Ḵalḫozdan. sora bir Ḵomşumuz var◡isi türk, o da yarvaldi ki “ben de sizin vaġonda olam!”, Ḵocasi yoğ◡idi dá, üç oğli var◡idi. gáturduḫ bir vaġona onnar, biz bacım, gená çoḫ şenniK var bir vaġonda. Ḵış, savuḫ. berf yağiyer, maroz. iştá onda bir hafta o pamitnikTa Ṗovezin içiná o şennigi yığışturdi, aḫıska şeherinde. sorā babam geldi, ġamandiroftadan, babam gelsē ev kitli Ḵapımız geldi buraya, ne bilsin ki ne? sora babam linçi beni alıp, evimize tekrel getTuḫ. dedi ki ben elá şey◡edim ki … hayde Ḵızım gedaḫ evimize

tekrel baḫaḫ.”. tekrel getTuḫ evimizá, baḫduḫ … şeher evi, ey ev. hele egná o evimiz parasız onnara Ṫuriyer. şeher evi, bizim aşindi evdē, sudiya yaşiyer sudiya. hēe, bögünkü günáçaḫ na parasını verdi, na puluni verdi. bi şeher evidür, aḫısḫa, benim babam oni na … ermánilárdan almişdi.

- Şimdi sizin o evde yaşayan Gürcü mü Ermeni mi?

yoḫ aşindi yalan soyliyamam, komşi arḫadaşım varᴗidi, Ḳızᴗidi, yazdım ki “hayġuş” dedim, adi hayġuşᴗidi, “bizim evdá kim yaşiyer?”. dedi ki “sudiya yaşiyer.”. oni sormadım. ermáni gúrci oni yalan soyliyamam oğul da ondan bilduḫ. sora o iligá derviş Ṫadan getdi, ona dedim, oda dedi ki “hē, sudiya yaşiyer sizin evdá.”. oni da sormadım ne millet olduğuni, gúrci mi ermáni mi? ē gelduḫ vaġona, bir hafta bizi saḫladilár vaġonda, Ḳay şennigi yığanaçaḫ. iştá babam da gáldi Ḳamandiroftadan, getTuḫ evi Ṫolanduḫ. gálduḫ, babam hama başımdan Ṫutdi gördü ki … yatTi, elá da düzelemedi, gendine gelemedi, meraKᴗetdi. vaġonların içindá eşalondur, vaġon varᴗaya, hē hayvan Ṫaşiyan vaġonnar, yoḫarilárindá seküler yapmişdilár ki şennik yatsın. babam çıḫTi orada yatdi. aşaḫda yatiyerlár, millet aḫa! pec yoḫ, da biz peci alduḫ. abu şeylár varᴗa demür, biz o peci almişduḫ, oni Ḳurduḫ da bizinán olannar o pecin üsdündá çayniş Ḳaynadiyer içiyerdi, isiniyerduḫ. buzlar asıli içárdan, nayin isinmasi, isinilur mi? o Ḳadar ki çay may Ḳaynadiyerduḫ. iştá bir haftadan sora başladi bizi süriyer.

-Hangi istasyondu, demin dediniz?

Ṗamitnik, siṪansiya Ṗamitnik. niyadur hē? Onda niḲalanın oğli, biza elá söylárdilár, niḲalanınᴗoğli velisapitten düşüp ölmiş dá, niḲala padişah, onarın adını onᴗiçün Ṗamitnik ḲoymişTilár. ya niyá Ṗamitnikdür? çünki niḲolanın oğli yıḫılmiş ondan ölmiş. ondan sora ansur bizi, ben ansurli. babam ansurli, böyük Ḳulluḫdaki oḫumiş çoḫ, dey maskuvada oḫumiş, tiflisdē, jimnaziyayi Ḳurtarmişdi benim babam. benim babami geri götudilár da, Ḳamangerᴗidi orda. babami aḫısḫada ásgere göturdilár. oni da diyem mi?

- Tabi, anlatın.

babami ásgere göturdilár, sürülmádan ikiᴗay ögüná gáldi. bin doḫuz yüz Ḳırḫ üçünci yil, Ḳırḫ dördünci yillárda ola ki göturdilár babami ásgere. soçi Ḳavġasında, soçidáyᴗidi, Ḳamangėrᴗidi. ḲartisḲaya emimin Ḳızını göturdi ki sene göstárem. baġonun eşini. ey niyá onda Ḳamangėr etdilár babami? Ḳamangėr oldi, dora bunda aḫısḫada benim babam çoḫ işi göturiyerdi. gendinin işinden başḫa, milleti ki ásgere göturdilár, uçonnilár az. illá urusça, babam urusça

oŋumişTur. babam dört işi göturiyerdi, gecē günüz hökümetin işini. babamın işi Ķaldi, oŋumişlár āz, tē soçiye şeᴗetdilár ki babam geri gelsin ásgerden, bura. raysP̂alĶom, rayĶom Ķorŋdilár mektübinen ki yiter daĤümentler dá benim babamın, dört Ķardaş idilár, üçünci Ķardaşi da T̂ojo oŋumişᴗidi, meellimᴗidi, o emime daĤümentlári raysP̂alĶominán rayiĶom Ķatovit edip de onun eline verdilár ki "sen get gátur ki biz yollasaŋ yolda daĤüment yitar, Ķavġa oliyer. aldi emim, getdi oyani, üçünci emim efreyimᴗidi adi. babamın adi názimdür, bundan küçügünün efresim, onun efreyim. iki emilárim ásgere gitdi, gelmedilár, öldilár. babami gėri gátürdilár. gedēr, getse ki babam ásgeri T̂oldurmiş maşináya ki Ķavğaya gediyerlár. babamın bir ayaği tekirde biri içinde. Ķamangir, askeri, saldat. geriden emim asıliyer, diyer ki "názim, en! aha baŋ sene P̂atĶaynan daĤimentlár gáldi. rayĶominán raysP̂alĶom yolladi ki senin dört işin dá Ķaldi, eden yoŋ. o vaŋıt babam ėniyer, gėñeralın yanına giriyerlár, gėñerel baŋiyer daĤimentlára, rayĶomdan raysP̂alĶomdan aŋısŋanın. babami emiminen barabar geri yolliyer. emiminen. ŋaber gáldi ki o mamintdá ben aŋsurdaydım. … babam ki aŋısŋada ev almiş onda işliyer, ben emimgilde. dediler ki "názim gáliyer.". saŋ kör babama Ķarşi Ķaçti. Ķarşi ĶaçTuŋ, sarıldi, ağlandi, öpti bizi, oŋşadi da, üç yetim varᴗidi o kövde. benim babam o yetimlere çoŋ bahiyerdi analari yoŋ, babalari yoh, aġorda yaşiyerlár fėrmada. elá babam belá etdi abelá, "Ķızımcan sen dur eglán" emimin Ķızıynán Ķarşi Ķarşiya, "aho yetimlári öpem de, sora seni.". vallah! o yetimlári sevdi, oŋşadi, sora bize sarıldi. sora gálduŋ emimgilá, o gecá orda Ķalduŋ. ertasi gúni aŋısŋaya beni dá aldi getduŋ evimizá. şindi gendi aŋsurdan, aŋısŋaya getduŋ. getdūŋ, iki ay işládi, getdi gená işiná, gendi dördᴗişi göturiyer. yoŋ, işliyán yoŋ, uruşça az oŋumişlár. o vaŋıt, iki aydan sora iştá, babam ĶamangirofĶadaydi tiflistē, bizi sürdilár. iştá sürúlduŋ, gálduŋ canımıza düşTuŋ biz. biz sürülende babam dedi, ben bülürüm, bene dediki "Ķızım, sen çoŋ şeysin, defteri al da otur pencerenin dibindá da her sitansiyayi yaz. her şeyi yaz Ķızım lazım olur.". oturdum, hangi sitansiya, nerda şeher hep yaziyerim. gálduŋ işte, dedi ki "T̂aşkende düşsaŋ, sicaŋdur. şeya düşsaŋ eyᴗolur, Ķazagistan ya Ķırğızistan, serindür. bizim şennik T̂ayanamaz özbegistanda.". Ķaŋsaŋ, uje geşti Pôvez, dedi ki "biz özbegistani geçTuŋ. biz düşacağuŋ baŋaŋ ya Ķazağistana ya Ķırğızistana.". gálduŋ da Ķazağistana düşTuŋ. cambula, gálduŋ cambula. cambula gálduŋ ki atlar, bĭriçĶalara koşuli atlar, bizᴗüçün, millet üçün yollamiş Ķalŋozlar ki şindi bizi götúracaŋlar. kimi ki hangi Ķalŋoza. biz üç tütūn, Ĥirof adli

Ḳalḫozuna düştuḫ cambulun. üç P̂ĭlas sitansiyadur ora, üç P̂ĭlas sitansiyadan binip, rayondur hem de, i bizim Ḳalḫoz yigirmi yigrmi beş kilometr oyani K̂irof Ḳalhoz. oraya getTuḫ üç Tütün. bir bizᴗiduḫ, biri bizá ki yarvaldi ki beni de barabar alın, birol ḫalaydi adi, ō, üç oğli varᴗidi. Ḳocasi ásgerá getmişdi de gelmádi oni. bir de bir tütüni da onnarın unutdum adlarını, onnarinán K̂iroḫ Ḳalḫozuna getTuḫ. Ḳiroḫ Ḳalḫozunda yaşaduḫ belá üç ay, dördünci ayda bizler getTuğinán T̂if ḫastaluğuna tökülduḫ. T̂if ḫastaluğumuza o üç oğli olan Ḳari, analari birol idi, oğlanın adi sabir idi, birinin çingiz, birinin da fayıḫ. o çingiz böyük kardaş idi, benim babam oni getTuğinán onda lenin Ḳalḫozi varᴗidi da göturdi meellimluğa girdurdi. oğlan on sekKiz yaşında Ḳutarmiş Ti şĭḳolayi, yaşanınnar deyi ki aç Ḳalmasınnar, göturdi babam o çingiz adli, sabir adli oğlani meellimluğa girdurdi. o oğlan bir ḫafta gezdi gezmedi T̂if ḫastaluğuna düş Ti. T̂if ḫastaluğuna düşti dá, ac, bişelári yoḫ yemáya, bişelári yoḫ, millet āc. babama dedi ki bene hükümet etmeginden getür yiyem. babam Ḳaḫdi da, maşiná yoḫ, yaya rayona getti ki hökümet etmeginin bulḲusundan gátúra bu çocuğa, oğlana. babam içeri girer girmez oğlan öldi bunda. tif ḫastaluğundan bir ḫafta yaşadi. ulaşduramadi yemáya. babam girdi ki çocuḫ can veriyerᴗoğlan. yiyámadi. biz hepimiz ağladuḫ ki onsuz yiyáydi elá öláydi. üç tene adam, onda mezerlük yaḫınᴗidi, götúrdilár gömledilár oğlani. on sekKiz yaşında. oni gönládilár, sora biz hepimiz olduḫ T̂if, beşimiz de. dört baci bir Ḳardaş. onnarın iki Ḳardaşi Ḳaldi, onar da T̂ifTen yatiyeruḫ. illeç yoḫ heç bişe yemiyeruḫ. zati ne var yemeK. biz P̂al göturmişTuḫ, P̂alinán yağ, babam P̂alinán yaḫi Ḳaruş T̂uriyerdi dá ağzımıza, háppimiza zorinán veriyerdi ki yüregimizi T̂utsun. iştá elā , sora doḫtori çağırdilár. doḫtor bişe dermān, Ḳalḫoz diyánın doḫtor. iştá eylánduḫ, ömrümüz ki varᴗıdi. bir oğlan öldi. biz dá beşimiz ḲaḫTuḫ, onun da ikisi Ḳaḫdi eyládilár. iştá biy aydan sora babam rizḲa öldi meráḲından. … daK̂imentlárını babam miḫalovḳa rayonuna, cambulda, götúrdi hep daK̂imentlárını verdi ki işiná girá. rayonda gendi işiná girá. verdi, gáldi ertási güni düşdi döşegá. daK̂imentlár da onda Ḳaldi, na da alduḫ dā. i öldi babam, buni da üç adam götúrdi gömládi. adam yōḫ, kimse yōḫ. babam ki gömlendi, benim bacım meellimᴗidi aḫıri böyügi, Ḳardaşım onuncuyi Ḳurtarmişdi, ey oḫiyerdi Ḳardaşım. abu yeñgi öldi ya, yetmiş yeddi yaşında hele o … Ḳalḫozunda gená işliyerdi bacım. iştá sora bacıminán Ḳardaşım getTilár o biḫarofḲa rayonuna. dedilár ki " biz bu Ḳalḫozda T̂urmazuḫ, gedáḫ onda işliyaḫ. náyinán yaşiyağuḫ, ac mi ölácağuḫ.". getdilár iş buldi bacım.

banlisada, Ḳardaşım da girdi işá onda girdi. sora onda bir evi kireledilár nemetsdán, aḫıri nemetslár da çoğ◡idi. Ḳaraçay Ṫoli. bu milletler sürgünlár çoḫ. geldilár bizi da, Ḳalḫozdan araba istádilár. o arabalara da ridvan diyerdilár. veşimizi yükládi da veşimizi da o gece, babam ki öldi ertási geca veşimizi çaldilár, Ḳazaḫlar. Ḳalidor var◡idi, bir táráfindá bir sahabi yaşiyerdi bir táráfindá biz. yeddi can biz dört can o. ortada da veşimiz Ḳoymişduḫ, yer yoḫ. oni çaldilár. velisápet, döşēK, ḫali var◡idi ki bacımın çeyizi böyük bacımın. iki Ḳat dişeK anam yapmişdi, ḫalısi. oni geca çaldilár. eşigi yolup Ḳırıp. Ḳaḫsaḫ ki abelá bizá direk vermişlár, Ḳapiyá, çıḫmiyaḫ biz diye direk vermişlár. /…/ da o◡aḫıt bizimkilár Ṫurmadi dedilár "biz daha Ṫurmazuḫ.". getdi Ḳalḫozdan araba istádilár. verdi, gálduḫ iştá rayonda bacıminán Ḳardaşım işlámaya başladilár. sora biz da ertasi yul◡iki baci on iki yaşında işá getTuḫ. savḫozdur, üç yüz gektar baḫçasi var◡idi, alma, alma. hetTuḫ onda işliyerduḫ. hep sürgúnnar, nemets da, Ḳaraçay da, çeçen da, urusların sürgúnnari vardi. onda işláduḫ, alma topliyerduḫ. sora o evi, almaduḫ, Ḳardaşın baḫşa yerda yer aldi da Ḳardaşım ondayken öbür ulitsadan, ev yapTuḫ. yōḫ ḫazır yapıli evi alduḫ. Küçüğ◡ama alduḫ. iştá onda yaşaduḫ, sora onda Ḳardaşım ki şey◡oldi, uji, bir tene ev yapturduḫ iki göz oda. onda yaşiyerduḫ. bura gálduğumi da mi diye?

- *Elbette, anlatın.*

sora onda ki yaşaduḫ, böyük bacım köçTi. onun da bizim aġarotda ev yapdi yaşadi. eniştem tek idi, bacısi var◡idi. sonra Ḳardaşım gáldi Ḳırğızistani Ṫolandi begándi da, dedi ki "hayden evi sataḫ da oraya gedaḫ." Onda da rosvinikimiz var◡idi. Ḳaḫduḫ da buraya gálduḫ. ev alduḫ yaşiyeruḫ şindiyáçaḫ.

-Ruzi nine, Ahıska Türklerinde kız isteme nasıl olur, düğünler nasıl olur anlatır mısın?

yani fikridür ki o Ḳızi alā. oni can cigeri baḫiyer, göriyerdi Ḳızi. cinsini, neslini biliyerdi. onnan sora oğlana da bir al alti bir yerdá gösteriyerdilár. ki elá◡idi, kimse bilmesin. oğlan begándi mi, Ḳaḫiyer elçi gediyer. o elçiyá etmaḫ yemáḫ olmaz. kişi olsun …

- *Elçiliğe kim gidiyor?*

elçiluğa Ḳaynata gediyer, emilári gediyer. Ṫayısi varsa, can ciger, adamlar gediyer elçiluğa. üç.kere gediliyer. bir gediliyerdi, sora gene gediliyerdi. ikinci ki gediliyerdi, söz verse eger Ḳız táráfi, o◡aḫıt, üçünci gediyerdiler şerbet içmeye. küçük şerbet deyiliyer ona.

- *Bir şey götürülüyormu üçüncü gidişte?*

yoḫ, oᴗaḫıt Ṫolġa şerbeti içiyer de, he bir yüzük, bir yüzük götüriyerdilár o küçüK şerbetTe. o iki kerede etmeK yemiyerler ki işimiz olsa, olsun eger yemese. etmeK yesē yani ki bozulur. na bilem, esgiláın işi. üçünci gedendē, o ki bilirler ki verácaḫlar, yüzük götúriyerdilár. o yüzügi veriyerlár gelinin ele. demeli geline de görüp Ṗarmağına mı taḫiyerlár, belá bişe oliyer. ondan sora başliyerláe böyüK nişanın kesimini kesmáya. böyüK nişan naᴗaḫıt söyláşiyerlár, na günά ki diyer, "na gúni gálacavuḫ böyüK nişanına?". sora gediyellár, onda sora urba ne ki lazım aliyellár.

- *Büyük nişana kim gidiyor, nasıl oluyor?*

gediyer adamlar genά. nişānā, adamlar, Ḳari yoḫ. genά göturiyellár urba, bişeler, geyim, Ḳaftan. parça oᴗ^{v}aḫıt, nayın Ḳaftan, tikilisi. tavşal başına göturiyellár. sorā kesiyellár ki ná güni urbasını getúraḫ? urba oᴗ^{v}aḫıt genά küçükce götúriyellár. sora urbaya kesim kesiyerlár ki urbasi gelácaḫ, Ḳarilár gelácaḫ. Ḳarilár, sora uje Ḳarilár, uje urba, Ḳomşilárını yığıyellár kimlár ki can cigeridür. geyimini aliyellár, parçasını, ná ki lazımdur her şeyi, tavşali, Ḳarilár gediyellár. o Ḳaynata da gediyer, bir Ḳaçᴗadami aliyer, gediyellár da nişan degişiyellár. şindi nasıl? yoḫ, o bi şeydá birinci getTilár nişani onda degiştilár. Ḳıza ki yüsüK verdi, onnarda onda oğlana çorap, buluz, veriyellár. o gedenlere de çorap veriyellár. oğlanᴗüçünde yolliyellár nişan. çorāp başḲa na ki var. az sora gedendá oğlana da yüzük Ḳoyellár. sora sora sahat. sahat oᴗ^{v}aḫıt yoğᴗidi elá şey. i degişiyer gáliyerlár nişani, onlar Ḳıza, onar oğlana yolliyellár oliyer. urba getdi, herşe oliyer. urba gedendá para atiyellár o gedennár. hē͡e perayi veriyellár. onnara da Ḳarilára gedendá parçaydi, hediyelerden, tavşal varᴗidi, parçadan veriyer, bi mahrama veriyer. oᴗ^{v}aḫıt elá bişelár yüñgülünden idi. i veriyellάe aha gedarduḫ o ki bizler, atlet veriyellár. Ḳaftanluḫ veriyellár ya peşkir veriyerdilár. kimin ki güci nasıl, veriyer. adamnara da veriyerdilár o nişana gedán. sora Ḳarilár bir iki adaminán gediyer kesim kesiyellár ki ne güni gelini getúracavuḫ? oᴗ^{v}aḫıt oyanki táráf çeyizini hazırᴗediyer Ḳızına, o da gendi hazırluğuni göriyer. i bunnar çamadaninán Ḳıza urba getTi, onnar da oğlana Ḳoydilár buluz, çorabını, na ki lazım, kimin ki güci nasıl. gücliysá Ḳastum Ḳoyiyer, iş Ḳoyiyer oğlana yolliyer. sora gediyer Ḳaynata bir kimseyle kesim kesmáya ná vaḫıt gelini gáturacavuḫ? oᴗ^{v}aḫıt gediyerdilár geline, gelin gáturan gününά. şeyinán götüriyedilár ya atinán gáturiyerdilár, atın üsTüne ya faytonun.

- *Düğün gününü belirliyorlardı?*

he hangi günē. gediyerlár onda da milleti yığiyer toyuna. bunnarda bunda dávet ediyer. gediyer, Ḳaç tene insan ki gediyer. gelin bi yandan yenge gediyer.Ḳız yengesi, şey oğlan yengesi, onda da Ḳız yengesi. aliyer çıḫardiyerlár.

- *Peki düğünlerde hangi yemekler yapılırdı?*

pilav, pilav vuruliyerdi. pilav özbeg pilavi degilᴗidi. marḲofḳa yoğᴗidi onda. boş pirinçden, boş pirinç pilavi. ā, marḲofḳa, gálduğᴗo ki burada. yoğurt Ḳoyiyerdilár, çorba yapiyerdilár. Ṫolmā, kim ki na istardi. lóbiyā, çorbasi, Ṫolma da, suPuni da yapiyerdilár. yemáḲ işi, meyva işi istollara düziyerdilár. Ṫoyumca yedüriyersin.

- *Kına gecesi nasıl olurdu?*

Ḳına gecásī̄, Ḳızi göúracaḫlar o ki sabah, bögün Ḳızlar yığıliyer yanına. cáhil Ḳızluḫ yığıliyer. hediyá göturiyerlár Ḳıza. ī̄ Ḳına Ḳoyiyerlár, arḫaTaşlari da barabar Ḳına Ḳoyuniyerlár. ona diyerlár Ḳına gecási. a götürendē, götürende de Ḳına gená Ḳoyiyerlár. edetdür. aşindi gená var. Ḳına koyiyerlár eline, sora başını belini Ḳardaşi bağliyer götürende.

- *Gelin çıkarmayı anlatıyorsunuz, kına gecesinde başka ne yaparlardı?*

Ḳına gecasında Ḳına Ḳoyiyellár, oyniyellár, çaliyellár, türki diyellár. oᴗvaḫıtTa çalgi Ṫavula vuruliyellár ya da lengerlere. türki diyen Ḳarilár oliyerdi. çoḫ onnar Türki diyer gözel. Ḳızlar da çıḫiyer oyniyellár. bar oyniyellár, öbir oyunnari, tek oyunnari oyniyellár. sora Ṫağıliyellár. ertási güni gáliyerlár, Ḳızi göturiyellár.

- *Oğlan evinde neler yapılıyor gelin almaya gelirken?*

oğlan evinde atlilár hazırlaniyer. yengeyi davul zurnaynan gediyer, davul zurnaynan gáturiyer oğlan táráfi. sora gáliyerlár, biriyellár da gediyerllár gelin gáturmaya. oyanda da Ḳız yengesi, yanında Ḳızi çığardiyer, bir yanın da Ḳaynata Ṫutiyer. Ḳaynata Ṫutacaḫ çıḫanda da Ṫavşali, abelá Ṫutiyer. belini Ḳardaşına bağladiyerlár. başına el Ḳoyiyerlár ki Ḳaynata para veriyer. sora başından para tökiyer. i çığardiyer Ḳaynata, arabaya, oᴗaḫıt ata Pündüriyerlár, şey faytona. yengelár yanında oturiyer, bir yaynından oğlan yengesi bir yanından Ḳız yengesi. götúriyerlár oğlanın evinei, endüriyerlár. oğlan çıḫiyer yoḫari, bacaya. iki sağducilári, bir sağduci biri de gená bir oğlan, çerez sepiyellár Ḳızi ki endürüp gáturiyellár. eşigin dibiná, na, Ḳanfē̄t, Ṫatli işlári sápiyellár. Ḳızın elini, Ṗal hazır ediyellár, Ṫatli, şerbet, içári girendē, eline baturup eşige abelē üç kere

sürütTüriyellár. hē, enende, eniyer o ki tabağa basiyer ayağını. basıp oni Ḳıracaḫ. ya tabağı Ḳıracaḫ ya Ḳazanın üsdüná enácaḫ. onda Ḳazanıdi, tabaḫ sora çıḫdi, tabaḫ Ḳırmaḫ. i sora girduriyerlar, oğlan çerez sárpiyer. ondan Ṫatlısını baturup sürdütTüriyerlár Ḳıza, sora götúriyer ágládiyerlár köşede. he ögünde de mali, kimi istiyer Ṫavari, kimi istiyer mali gáturiyer, gelinin içári girduranda Ḳulağını kesiyer nişan vuriyellár. sora içári girduriyerlár. Ḳaynata gáliyer, eşikTe duriyer. o izin vermeze gelin oturmaz. yengeler de otutduramaz. Ḳaynata gáliyer Ṫuriyer, diyer "Ḳızımcan, gelinimcan! var da senindür, dövlet de senindür. biz de seninuḫ, oğlum da senindür." diyer. o da Ḳahiyer oturiyer, üç kere temenna aliyer. temenna aliyer, Ḳaynata çıḫiyer, sora ototTuriyerlár. kismá giriyer gená Ḳaḫıp temenna aliyer. gená kismá giyer, gená bu Ḳaydeynán. sora güvegá veriyerlar vaḫıt ki geçiyer.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Zöhre Gasanova
Doğum Yeri ve Yılı: Entel (Uravel Enteli)-Ahıska, 1942.
Derleme konuları: a. Maniler b. Masal c. Masal.
Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan.

XXVI-a

yumurtanın sarısi
yerá düşTi yarısi
oğlan etmaz beş Ḳapik
na gözeldür Ḳarısi

baḫçaya ėndim bayaḫ
almaya vurdumᴗayaḫ
dediler yarın gelir
segirtdim yalın ayaḫ

baḫçada var P̂al Ḳabaḫ
açılur tabaḫ tabaḫ
beni istiyenᴗoğlan
örtünür Ḳara papaḫ

gemi gelür tersiná
degirman deresiná
ipeġᴗolem sarılem
ergen Ḳız memesine

gemi gelür arali
içi T̂oli yarali
içindá bir gözel var
azárbaycan marali

gemideydim gemide
ayağım yemenide
gemici sene Ḳurban
yarım Ḳaldi geride

Ḳarafil olacağım
saralıp solacağım
Ḳorḫma Ḳara gözᴗoğlan
ben seninᴗolacağım

Ḳarafilem çimçimi
öpem ağzın içini
dün gecá neráday dın
gövlümün gögerçini

zanduḫ üsdi gezerim
zanduğa gül düzerim
zengünᴗevin Ḳızıyim
niya yarsız gezerim

yügᴗüstünde ḫaliyem
ḫalinin ḫallariyem
ana degme ḫatrıma
elᴗoğlunun maliyem

yügᴗüsdünde pasturma
Ḳız zülüfün kesdürmá
kesdürürsen az kesTur
cáhilleri küsTürmá

oğlanᴗadın alidür
boyum Ḳavaḫ Talidür
gál sarılaḫ gál yataḫ
Ḳuri yerlár ḫalidúr

ince çubuḫ üç oğlan
gál Ḳapimdán geç oğlan
eger babam vermása

Ṫut Ḳolumdan Ḳaç oğlan

puvar başında Ṫurma
puvari bulandurma
sanın yarın bunda yoḫ
Ḳaş gözün Ṫolandurma

puvar başi poturaḫ
yarım gelá oturaḫ
bir o diyer bir de ben
bu sevdadan Ḳurtulaḫ

gelirdim yavaş yavaş
ayağıma degdi Ṫaş
sennen bene yarʊolmaz
gel olaḫ baci Ḳardaş

tut ağaci tut getür
yarimdán umut getür
yarim küsmiş gediyer
tut Ḳolundan al getür

tut ağaci boyumca
tut yemadım Ṫoyunca
yarim küsmiş gediyer
baḫamadım Ṫoyunca

ay işığı süt kimin
arḫaluğun çit kimin
na orada baḫ̄irsin
babamgilin it kimin

aya baḫ yıldıza baḫ
suya geden Ḳıza baḫ

Ḳız mevláyı seversen
yüzün çevür bize baḫ

almalar allaniyer
Ṫallari sallaniyer
Benim sarsaḫ yarim
Kimlerden eglániyer

almalar beşᴗolaydi
beşi dá eş olaydi
sizin Ḳomşinin Ḳızi
bize yoldaşᴗolaydi

Ḳarafil oylum oylum
gel benim selvi boylum
selvi boylum gelende
şadᴗolur benim gövlüm

XXVI-b

varᴗimiş yoğᴗimiş, bir anasınnan da bir oğli varᴗimiş. vaḫıt váde gáliyer, bu, oğlana diyer ki:
- oğlum gál sani evládurem, bir zengünún Ḳızi var da … bir iş etmiyer. allahdan Ḳorḫmaz, yerinden Ḳaḫmaz.
oğlan diyer:
- sora biza işler mi ana?
diyer:
- işlár.
aliyer gáturiyerlár da gerçekTán o Ḳız Ḳaḫiyer, oturiyer, yatiyer. heć bişe etmiyer. anasi aḫıri inegi sağiyer, kül çekiyer, ataş yaḫiyer. oğlu diyer:
- ana, Ḳari ná iş göriyer?
dedi:
- hecᴗbişe, Ḳaḫdi oturiyer.
- ana, surfa Ḳoy, ikimiz yiyaḫ.
onnar elá belā́, gündur, vaḫıt ki geçár gáliyerlár.
-anā! neᴗetdin?

- oğulcan, ben de çabuẖluẖ etdim, sildim süpürdüm. oğul san náᴗetdin?
- ben da ana Ḳapınınişini gördüm gáldım. Ḳari nᴗetdi?
- Ḳari yeñgi döşekden Ḳaẖdi da yorġanni Ḳatladi, üsdüná oturdi.

dedi ki:

- bir bazlama dörtlüge Ḳır da yarısını ver ona.

elá belá gená işládilár. dedi:

- ana, Ḳari neᴗetdi?
- Ḳaẖdi da döşegi Ḳatlayıp üsdüne

dedi ki:

- şindi bir bazlamanın Ḳırığının dördünü veriyerdin, şindi üçünci Ḳırığını ver.

elá belá gená anali oğulli yedi içdilár. ona küçüK Ḳırıẖ verdlár. vaẖt iraldan geçti geldi, dedi ki:

-ana Ḳari neᴗetdi?

- Ḳaẖdi bögün döşegi Ḳatladi, Ḳaldurdi.

dedi ki:

- etmegin yarısını ver.

bu Ḳari dedi ki

- bunnar delidür, aẖıllidür?

gená vaẖıt gáldi geçTi, dedi ki:

- ana, sen neᴗetdin?
- abelá abelá işimi etdim. oğul sen neᴗetdin?
- bende Ḳapi bacada mali muli alıp verdim. Ḳari neᴗetdi?
- Ḳaẖdi da atáşi yaẖdi.
- sağ etmeK verürsün. bazlama. hele surfaya gelmesin.

elá belá gená vaẖıt gelip dedi:

- Ḳari neᴗetdi ana?
- Ḳari Ḳaẖdi, atáşi yaẖdi, küli çekdi, inegi sağdi.

dedi:

- bizinán surfaya otursun.

gelin baẖdi ki

-olā! Bunda iş gören etmeK yiyer. ben anamgilde iş görmiyerdim etmeK yiyerdim. bu nátevür iş göriyer etmeK?

o vaẖt váde gáldi, o Ḳari dedi ki:

- herif! Ḳaẖ da get, bu bizim Ḳızımızi Ṫolan da gel. nᴗōldi, öldi mi, Ḳaldi mi?

adam vaɳtın birindá zamanın ikisindá Ḳaɳīr yola düşīr. Ḳızına gelīr. gáliyer ki buna bir Ḳartopi ɳınḲali yapiyellár. hazırliyellár ki Ḳız sarumsağı soyuyer, Ĉuzi, sarumsaɳ dögi babasının ögüná Ḳoyiyer. babasi padişah, diyer:

- ben padişahım, bu nádur?

- baba, bunnarda iş gören etmaK yiyer. sarumsağı dög ki ɳınḲaĺ yiyasın.

bu adam sarumsağı dögiyer. bunnarinán etmaK yiyer, surfadan Ḳaɳiyer. bu padişah Ḳaɳiyer enişţasının gözilerini öpiyer.

- sen benim Ḳızımi belá terbiyáya Ḳoymişşsin hē! varım da senά, yoğum da sene. her bişem senin olsun.

bu Ḳız elá olmiş, fırıldaɳ kimi Ĉolaniyer evdá. padişah buna ev yapīr, iş verīr, mal verīr. yüñgden yüñg, bahadan baha elbise verīr. Ḳızi gördün, ne insan etdi.

XXVI-c

bir anasinán bir oğli varᴗimiş, bir öküzi varᴗimiş. bir de küteni. tarla Ḳoşiyerlár bunar. Ḳoşiyer Ḳoşiyer, tarla az ki Ḳaliyer, bir tene delüklü Ĉaş kütene giriyer bunarın da bu Ĉaş işıɳ veriyer. Bu oğlan diyer:

- allahcan ben ne buldum, allahcan ben ne buldum!

diyer, herkeş eşidiyėr. bir deli adamın biri giyerdá:

- ola öküzün tekdür. tekine bir öküz verem de çift olsun. abu Ĉaşi bene vēr.

anasi diyer ki:

- verme yavrim! bu Ĉaş allah táráfindán bize geldi.

verir adama, öküzün tekini aliyėr çift öküz Ḳoşiyer. bu adam alīr o almas Ĉaşını o … adam elá baġarti, elá baġarti olir ki, anasi diyėr ki:

- oğul almas Ĉaşᴗimiş baɳ. ɳalɳa satmiş, ḳoperetlere Ḳırıɳ Ḳırıɳ vermiş belá zenginᴗolmiş. san niya verdin?

ağliyėr anasi. gedár adama der ki:

- öküzün al da babacan Ĉaşi ver.

adam diyer:

- ná Ĉaşi verem ki? uća Ĉaş Ḳırıɳ Ḳırtıɳ oldi, yoɳdur artuɳ.

bu anasi diyer ki:

- tarlay ekáɳ.

tarlay ki ekiyerlár, bu oğlanın ögüne, haşa hörmetden, bir Ḳurbağa çıɳiyėr. Ḳurbağa, insan meger! gelir bu, öküzün boynuna atılīr Ḳurbağa. anasi diyer ki:

- vurmiyasın, bunda da muciz bişe vardur, hec belá iş olmazdi.

alīr bu Ḳurbağayi anasi evá gáturīr de pencerenin ögüne Ḳoyīr. gecá Ḳız olīr, gelin, evá Ṫolanīr, günüzni Ḳabına girīr. anasi diyer ki Ḳız dile gelīr aḫıri Ḳurbağanın içinde, diyer ki:

- sen niyá geca çıḫīrsin, günüz

diyer:

- ben çoḫ gözelim, ḫalḫın gözi geder. Onᴗüçün Ḳurbağa Ḳabına girīrim.

artuh elá belá bunar bostan ekīr bostan. elá Ḳaranuḫ, elá Ḳaranuḫ ki. düz Ḳarpuz ekirler. göz gözi görmīr. oğlan gedīr gecá Ḳarpuzun içine, bu Ḳurbağa işıḫ verá verá, bu Ḳızdur aḫıri, işıḫ verá vera gedir. elá gözelmiş ki işuḫ veriyėrmiş. gedá gedá, işıḫ verá verá Ḳarpuzi dökiyėr. işıḫ verá verá gená gáliyėr. aḳşamdan etmeginin yiyėr gená niḲabına giriyėr. diyer ki Ḳocasi:

- ben bu Ḳabuği Ḳıracam atacam, niḲabi Ḳıracam atacam.

Ḳurbağa diyer ki:

- niḲabi Ḳırarsan ben seninen duramam, beni baḫşalari alur, etme!

- hec kimseye seni vermam.

diyėr, vuriyėr da Ḳıriyer Ḳabını, Ḳurbağanın Ḳabını Çıriyėr. Ḳız elá gözel, elá gözel. işıḫ verīr dā Ḳız. Ḳızi giyer bir padişaḫ elinden almiyėr mi bu adamın? padişaḫ diyer:

- başsa şeher de bu Ḳızi satem.

anasi diyėr ki:

- ben sene demedim mi Ḳabuğuni Ḳırma Ḳurbağanın. Ḳız gendi ağzinán dedi ki, Ḳırmiyasın, ben senin elinden çıḫarım, alurlar.

alīr padişah, götürīr şeherde satīr. gögden beş tenᴗalma düşdi. biri sene, biri bene. biri buna, biri ona. Ḳabuḫlar da bunara.

Kaynak Şahıs
Adı Soyadı: Maral Aliyeva
Doğum Yeri ve Yılı: Uravel – Ahıska, 1925
Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan
Konu: a. Maniler b. Köroğlu'ndan bir bölüm.

XXVII-a

Ĥağ başında degenek
Ĥallari dönek dönek
seveni ver sevána
günah Ḳazanma Ḳahpe felek

Ĥuvar başi ḫargele
sımarladım yar gele
ikimize bir kölmek
Ḳorḫiyėrim Ĥar gele

árzürümün alçaḫ yüce Ĥağlari
yeşil baş sonasi uçsun gölünde
ağzım açıp sene Ḳargış edárım
her ne çıḫsa Ḳabulɔolsa dilimde

yazɔolanda gül çiçegin bitmesin
çilkin duman heç başından getmesin
ağırɔeller eteginden tutmasın
yazɔolanda meyvaların bitmesin.

XXVII-b

bu ḳoroğli varɔidi. bu ḳoroğlunun atını çalmağa bir kekel hamza gáliyer. gáldi yaldatdi. Ḳayanın başında Ĥuriyerdi ḳoroğli. gáldi dedi ki:

- sálámi aleykimi ḳoroğli!
- aleykimisselám!

dedi:

- oğlum san beni ná bilesin?

dedi ki:

- sáni dünya alem hepisi biliyėr.

sora gáldi oturdi. dedi:

- oğlum niyá ağliyersin.

dedi:

- bir padişahın atlarına baḫiyėrdim dá beni Ḳapiya atdi. benim haḫımi da vermádi. bu oğlan kēl, kirli. bu oğlani evá gáturdi. ḳoroğli yeddi bin yeddi yüz yetmiş yedi canın başiydi. buni gáturanda, nigár ḫanım Ḳarısıydi, dedi:

- sen bu mırdari nerdán buldun gáturdun? bunun lazımi bizá yoḫ!

dedi ki:

- babamın ḫayrına bir luḫma etmek eyle.

bu Ḳapiy bacay günde on dönüm sürüriyer. ē dedi ki:

- ben padişahın atına baḫiyerdim.

şindi bir tene Ṫoru ḫoturᴗat varᴗidi. ati buna verdi ki “bu ata baḫ!”. bu keloğlan Ṫutdi Ḳıratın yemini işini. Ḳırat hėç Ḳapiya çıḫmiyerdi, yoḫardan tökiyerdilár. bu Ṫutdi, Ḳıratın, atın arpaý hep bu zayıf ata yedurdi. Ḳırat çoḫ şey oldi, zayıflamağa başladi. sora bir gún baḫdi ḳoroğli ki bir tene cáyilᴗoğlan, bir gözel Ḳırat Ḳapiya gezduriyer, şey Ṫorᴗat. buna dediler ki:

- ola bu kimdur?

dediler ki:

- o keloğlandur. o Ṫoru Ḳoturu baḫdi da!

buni yanına çığıriyer, diyer ki:

- Ḳırat nasıl?

- şey oldi, zayıflandi. at Ḳapiya çıḫmasā, ati gezdürmesen, hava görmese helbet elá olur.

dedi ki:

- bundan sora sen bu Ḳırata baḫ!

/…/ oni, Ḳıratın Ḳışlarına gecálari buḫov vuriyerdi, biz da buḫov diyer, Ḳırğız da … vuriyerdilár, kitli. sora, gün, birin gününde hesap etdi ki “ben neᴗedim, Ḳırat olmasın da Ṫorᴗat olsun!”

toḳatTaki , şey toḳatın padişahi dedi:

- kim ḳoroğlunun atını ya başını gátúrúr, benim bir Ḳızım var, ben ona verácam.

onda toḳatın padişahi ki milleti yığdi, bir mırdar oğlan var, milletin içinde Ḳaḫdi geldi, dedi ki:

- ben gedár ḳoroğlunun atını gátúrúrum. bu adamın heç remzi almadi babasının.

Ḳızi çığırdi. Ḳız dedi ki:

- baba bize boca şeyedir, getsá gátúrsa daha çara yoḫ.

bu getti, Ṫoru Ḳoturi Ḳaçurdi. ati Ḳaçuranda gáldi ḫabar verdilár ki “keloğlan ati gótúrmiş.” Ati gótúrmiş diyanda ḳoroğluna çoḫ şey oldi, aḫıri yerindan ki kismáy götúran yoḫ. Ḳıratına bindi da ḳoroğli bunun peşiná getdi, buna ulaşdi, bir degirmanın Ḳırağında döndi ardına ki ḳoroğli baḫdi gáliyer. Ḳaça Ḳaça Ḳaçdi, degirmana girdi. Dedi ki degirmançiya:

- sen urban çığart bene ver, benim urbami sen gėy.

gendi ustuni başını unladi.

-ey dā, ḳoroğlunun atına çisatḳa düşmiş. Degirmançiların beyni dermanmiş da degirmançilari öldúracaḫlar.

adam da inanir. bu degirmançinin urbasını giyiyėr, buna urbayi veriyėr diyer ki çarḫ dönár ya:

- get ora gir!

ora giránda, Ḳapida bu duriyer. ḳoroğli gáliyer degirmançiy çığıriyėr, diyer ki:

- gál Ḳapida dur, Ḳırata, buna degmiyasın.

çarḫi varánda Ḳapiya çıḫir ki keloğlan Ḳırata binmiş getmiş. Ḳaçurdi ati. onda iştá diyėr ki:

- niya girdin degirmana
ati verdin keloğlana
beni koydun yana yana
…/
verdin Ḳıri aldın Ṫori
dön başına yan ḳoroğli
Ḳırat aldi getti biri
yanda Ḳaldi intizari
yügüt arpa buğda Tari
…/ al ḳoroğli

sora bu ḳoroğli, at da getTi. hā, bu gótıúrdi padişahın yanına, ata kismá yaḫın gedámiyer. ḳoroğli aşuğᴗurbasiynán ḳaḫdi getdi ki aşuğum. o gúni da Ḳıza toy verácaḫlar, o kele Ḳızi verácaḫlar. oni gótúránda, hep ḳoroğlunun terefini ögiyer. aḫıri ḳoroğli gendüdür de, aşuğᴗurbasi gėydi. buni ögende padişaha diyerler ki:

- bu hep ḳoroğluni ögiyėr.

padişah diyer:

- buni gótúrun Ḳıratın yayına bıraḫıni at buni öldúrsun.

bu getdi, içári girendá, at bunun sesini ki eşidiyėr, at kişniyėr.

bunnar diyer ki:

- at buni öldürácaḫ!

bu ḳoroğli ata bindi de çıḫdi ki gediyer. diyer ki:

- Ḳ̂ırati bindim gezdürmeye

düşman bağrın ezdürmeye

don çayında yürdürmeye

…/

ondan bu ati alıp geri gelende, nigár ḫnım dedi:

- san ki belá Ḳ̂arasın, bedsin, natávúr seni seyedirdin, ögiyėrdin.

ḳoroğli dedi:

- bene Ḳ̂ara deyen gözel

ḳaş gözün Ḳ̂ara degül mi …/

elá türküleri de çoḫdur, çoğuni unutmişim.

bindim Ḳ̂ıratın beline

keşke düşman yüz olaydi

delilerim sağ solumda

beninán yüz olaydi.

SÖZLÜK

aba: Anne (I/150)

abu: İşte bu (XXV/45).

abelá/ ábele: İşte böyle (I/42, X/31)

abiyavlenya < *Rus. obyavleniye***:** ilan (XVI/295).

abliyavit et- < *Rus. obyavlayt* + *et-***:** İlan etmek (XVI/154)

abril/ aprel < *Rus. aprel***:** Nisan ayı (II-c/1, VII-b/81))

acından: Açlıktan, açlık yüzünden (VII-a/100).

acış-: Acımak, acı vermek (I/105).

aciyan: Acı bir tada sahip olan (VII-a/109).

açar: Anahtar (I/76).

açıl-: Kurtulmak (XV/138)

açın-: Soyunmak, elbiselerini çıkarmak (XIII/164).

açisKe et- < *Rus. oçistka* + *et-***:** Temizlemek, temizlik yapmak (XVI/73).

addilinya < *Rus. otdeleniye***:** Bölüm, şube (XVI/226).

adını ver-: ismini söylemek, isim söyleyerek seslenmek (XII/65).

ádigön: Eski adı Altunkale olan, Ahıska'da bir kasaba adı. (V/2).

afsel: < *Rus. ofitser***:** Subay (XVII/4)

aftamat/ avtomat < *Rus. avtomat***:** Otomatik tabanca veya tüfek (XIII/39, VII-a/56).

ağderá/ ağdarĭya/ ağdarı: Akderya. Özbekistanda, Semerkant vilayetine bağlı bir ilçe.

ágmaḫ: Ekmek (XIII/112)

ağnaşıl-/ ağnaşıl-: Anlaşılmak (II-b/56, VII-c/25).

ağranom < *Rus. agronom***:** Tarım uzmanı, ziraat mühendisi (XII/139).

ağarot <*Rus. ogorod***:** Bostan, küçük tarla (XV/151).

ağanyoḳ/ ağanyovḫ: Özbekistanda bir yer adı.

ağartı: Süt ve peynir, yoğurt gibi sütten yapılan ürünler (VI/2).

ağır-: Ağrımak (I/22).

ağnat-: Anlatmak (I/563).

ağna-: Anlamak (I/397)

ağrana < *Rus. ohrana***:** Muhafız, nöbetçi (XVI/16).

ağzi degişük: Farklı bir ağız veya şiveyle konuşan (IX/26).

ağzi kilitlán-: [Korku veya şaşkınlıktan] konuşamamak, söz söyleyememek (VII-b/67).

aha/ aḫa/ ahan/ aḫan: İşte, burada (I/40, 229, 259, 447).

aḫan: Akan (XV/209)

aḫar çay: Akarsu, dere (XII/263).

aḫe: Arkadaş [kadınların eşlerine seslenme sözü] (mdd)

aḫelá: İşte öyle, işte oraya (II-b/97).

aḫırĭnaçan: Sonuna kadar (XV/291).

aḫırınci < *Ar. āḫır* + *-ıncı***:** Son, sonuncu (V/30).

aḫıri/ aḫiri < *Ar. āḫır***:** Nihayet, sonu, sonunda (II-a/31).

aḫısḫa/ aḳısḳa: Ahıska. Günümüzde Gürcistan sınırları içinde kalan, Türkiye sınırına 12 km. mesafede bulunan şehir (V/1, VII-a/272).

aḫlı kes-: Anlamak, idrak etmek (XIX/13).

aho: İşte o (XXI/81).

aḫo: orman kesilerek açılmış tarla, çayır. (mdd)

aḫor: < *Fa. āḫor***:** Ahır. (I/186).

aḫpun: Gübre, hayvan gübresi (III-a/39).

aḫşamaçan < *Fa. aḫşam* + *-açan* **:** Akşama kadar (III-a/19).

aḫvalat < *Ar. aḥvāl*+ *Ar. –āt***:** Olaylar (XII/135).

aḴent < *Rus. agent* **:** Ajan, muhbir (XIII/334).

aḴopĭ < *Rus. okop***:** Siper (XVIII/2).

aķrıẖın < *Rus.?***:** Bir ilac adı (VII-a/108).

aķuşķa: pencere (mdd)

alāf: Hayvanların kışlık yiyeceği, ot, saman, mısır sapı vb. (XI/24)

alafẖana < *?. alaf* + *Fa. ẖana***:** Hayvanların kışın yemesi için hazırlanan ot, mısır sapı vb. yiyeceklerin koyulduğu yer, samanlık (XI/34).

alaman < *Fr. Allemand***:** Alman (VII-a/87).

aldurma-: [bir şeyi] Çaldırmamak, kaptırmamak (I/572).

alla < *Ar. Allāh***:** Allah (I/291).

andır: sahipsiz (mdd)

amedeni < *Rus. amedeni***:** Aniden (XXIII/18).

anadan ol- < *Az.***:** Doğmak, dünyaya gelmek (II-a/1).

añ͡ğ-: anmak, zikretmek, söylemek (II-b/16).

añK̂eta < *Rus. anketa***:** Anket, kontrol listesi. (XVI/199)

ansonbĭliya < *Rus. assambleya***:** Kurul, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (XVI/331).

apẖot < *Rus. obxod***:** Doktorun hastanede yatan hastalarını dolaşması, hasta viziti (V/122).

apisaski saslav < *Rus. ofitserskiy sostav***:** Subay grubu, subay birliği (XVI/7).

apisel : *bkz. afsel* (XVI/10).

araẖ < *Ar .ʿaraḳ* **:** Bir tür rakı (I/194).

arciK̂elá: Yoncaya benzer, yenilebilen bir ot türü (XXIII/33).

arona: Saban, pulluk (VII-a/151)

asasan < *Ar. esāsen* **:** Esasen, esas olarak (VII-c/81)

asimilato <*Rus.:* Asimile (VIII/16)

asli < *Ar. asl***:** Asıl (VII-c/19)

aşaẖ/aşşaẖ: Aşağı (XV/267).

aşındi/ aşindi/ aşşindi: aha şimdi, hemen şimdi, işte şimdi, günümüzde (I/136, VII-b/25).

aşḴazani < *Özb. aşḳazan***:** Mide (VII-a/113).

aşteláynán: İşte öylelikle, işte o şekilde (VIII/77).

aşuğ̬ol- < *Ar. ʿāşıḳ* + *ol-:* Sevdalanmak, aşık olmak (II-b/3).

ataşlán-: Büyümek, kontrolden çıkmak, kızışmak (II-a/38).

atıl-: atlamak (VII-c/153).

atḴaz et- < *Rus. otkaz***:** Reddetmek (XVI/264).

atli: Düğün alayına atlı olarak katılanlar (I/534).

atli başi: Düğün alayına atlı olarak katılanların başı (VII-c/84).

atma peynir: Bir peynir çeşidi.

atol: Bölgede Ḵımi/ġımi denilen otun kökü. (mdd)

avftobus < *Rus. avtobus:* Otobüs (II-b/40).

avi: ayı (mdd)

ayḫuri [konuş-]: boşu boşuna, bilmeden konuşmak. (HE)

ayĭlá/ ayĭle/ ayile/ ayle < *Ar.* ‘*a'ile*: Aile.

ayağa Ḵaḫ-: 1. Toplu olarak isyan etmek, tepki göstermek (II-a/49) 2. Durumu düzeltmek, kendine gelmek (V/32).

ayaḫça: Merdiven (XXII/26).

ayıpluğa: Yanlış bir şey yapma veya söyleme ya da bir şeyi eksik yapma gibi durumların ifadesinde kullanılan utanma ve hata belirtme sözü (I/599).

ayrıḫçiluḫ: Ayrımcılık (XVIII/18).

ayricáma: Ayrica (VI/24).

azġor/ azğur: Azgur. Ahıska bölgesinde bir yer adı. (X/17, IV/1)

azluḫ: Az sayıda, azıcık (II-a/78).

badiye: Geniş ağızlı tas (HE).

baġa: Ahırda büyükbaş hayvanlar için ot, saman vb. konulan yemlik (III-a/33).

baġarti < *Rus. bagatıy***:** Zengin (XXVI-c/10).

bağışla-: Hoş görmek I/194).

bağla-: Kapatmak, yasaklamak (XV/2, XXIV/2).

bahalan- < *Fa. bahā + -lan-:* Fiyatı artmak, pahalı duruma gelmek (XII/152)

baḫşa: Başka (I/271).

bala < *Az.***:** Yavru, çocuk (XVI/221)

balaca < *Az.***:** Daha küçük, en küçük (XIII/35).

balon: Lastik tekerlekli araçların iç lastiği (VII-a/170).

bán: Ben. Teklik 1. şahıs zamiri (VII-a/39).

banya < *Rus. bannaya***:** Banyo (VII-a/71).

barabar/barav̇ar < *Fa. berāber:* 1. Birlikte, bir arada, beraber(I/549) 2. Eşit, denk (I/239).

bas-: doldurmak (VII-a/34).

baş gálámá-: çare bulamamak (V/120).

başanaçan: başına kadar (VII-a/264)

başçıluğ̌et- < *Az.***:** önderlik etmek (XII/12).

başi eylát-: içki içmek (I/451).

başĶ̂ar- < *Öz./ Kaz. başkar-***:** Yönetmek, idare etmek (VII-a/333).

báşparmağ < *Öz.***:** Bir çeşit yemek (VII-c/75).

baştanᴗayağaçaḫ: Baştan ayağa kadar (VIII/14).

batĶ̂aḫluḫ < *Özb. batḳaḳ***:** Bataklık (II-a/51).

batman: Büyük çömlek (V/48).

bayā: Bayağı, oldukça, epeyce (III-a/4).

bayağ/ bayaḫ: Demin, biraz önce (VII-c/3, V/98).

bazi: 1. Birtakım, kimi (VII-a/199). 2. Bazen (VII-b/18).

beç: Aptal, budala, saf (X/29)

bed: Çirkin (mdd)

bedevrá: Çatı örtmede kullanılan ince ayrılmış tahta (mdd)

begán-/ begen-: beğenmek (I/10, II-b/17)

bel bağlamaḫ: Gelin evden çıkmadan kardeşi tarafından beline kırmızı kurdela bağlanması (VII-c/121).

bel küregi: Bahçeleri bellemekte kullanılan kürek (III-a/42).

belá/ bele: böyle (II-b/52, VI/13).

beláluginan/ belálúginán/ belálüginán: Böylelikle, böylece (II-b/31).

belke: Belki (X/55).

bellánanda: Bellendiği zaman (III-a/51).

benĭnen: Benimle (X/42).

beriya: Lavrentiy Beriya. Stalin dönemindeki önemli Sovyet yöneticilerinden biri (XVI/71).

bes < *Ar. baḥs***:** İddia (VII-a/320)

bese gir-: İddiaya tutuşmak, iddiaya girmek (VII-c/133).

beşáçan: Beşe kadar (II-b/60).

beşibirli: Bir takı çeşidi, beşi bir yerde (VII-c/50).

beşinán: En yüksek not ile (V/11).

bė^{y}çáre: çaresiz (VII-b/62)

beylá beylá: böyle böyle (VII-c/215)

bezát-: Bezemek, süslemek (VII-c/51).

biᵕşen: Bir şey (I/246).

bibi: Hala (X/2).

biçek: Ot (VII-a/11).

biçenek: Biçilmek üzere korunan otlak. Çayır (XIX/11).

biçin: Tarla, çayır biçme işi; biçme, hasat (XII/235).

bilduġumcaz: Bildiğim kadarıyla (VII-b/1).

birɔiki dönüş: Bir iki defa daha (VII-c/24).

bir dönem: Bir dönüm (III-a/21).

bir baḫışda: Hemen akla gelen (VI/4).

biri-: Toplanmak, bir araya gelmek (III-a/37).

bǐriġadir < *Rus. brigadir*: Ekip başı, bir grup işçiden sorumlu kişi (XIII/26).

bǐrişnotif < *Rus.***:** Bronşit (VII-a/106).

biriz: [Sizin] biriniz (VII-a/317)

bitevi: Tamamen, bütünüyle, hepsi (XIX/33).

bitluḫtan: Bitlenmekten dolayı (VII-a/106).

biÎton < *Fr. bidon* **:** Bidon (VII-a/35).

biyanda: Bu yanda, beride, bu tarafta (XIII/311).

biyani: Bu yana, beriye, bu tarafa (I/181).

boçaçiya: Örümcek ağı (mdd)

boçḴa < *Rus. bocka* **:** Fıçı (V/45).

boġoz/ boğoz: Boğaz (X/17, I/147).

boğoza: Obur, çok yiyen (mdd)

bogún: Bugün (I/282).

boğalter < *Rus. boxgalter***:** Muhasip (XVII/86).

boḫtan: Bühtan (V/64).

bolşevik: Rusya'da XX. Yüzyıl başlarında doğan ve Lenin tarafından geliştirilen komünist hareketin taraftarı VII-c/161).

bonduruḫ: Boyunduruk (VII-a/150).

borş < *Rus. borş***:** Lahana çorbası.

boş başımız: Sadece kendimiz, hiçbir şeyimiz olmadan (X/13).

buçlan-: Karıncalanmak, uyuşmak (HE).

buçula/P̂uÇula: 1. Değirmen 2. Obur, çok yiyen (mdd)

bu değina kim: Bu kadar çok (XXIII/17)

buḫov: Hayvanların kaçmaması için ayaklarından bağlamaya yarayan zincir veya ip (XXVII-b/34).

buraḫuli: Bırakılmış (VIII/39).

bozuḫ: Kızlığını kaybetmiş (VII-c/150).

bögrümɔayi: Eylül ayı (II-c/2).

bögúnaçan: Bugüne kadar (XVI/358).

bögür-: Böğürmek (X/10).

bölgi: Bir arazide bölünmüş yer (XII726).

buğa: Boğa (III-a/38).

buğda: Buğday.

buğlan-: Buğulanmak (VI/72).

buḫanḳa < *Rus. buhanka***:** Kalıp içinde pişirilen somun ekmek (XXIII/42).

buḫara: Buhara. Özbekistan'da bir şehir (VII-a/206).

buḫaralaraçan: Buhara taraflarına kadar (VII-b/42).

buḫari: Baca (VII-b/20).

buldur-: Bulundurmakn (III-a/18).

bunda: Bunda, burada (II-a/68, I/58).

burç: Kışın hayvanlara vermek üzere ağaçlardan uygun yapraklı dalları ile kesilerek hazırlanmış yiyecek (VII-b/75).

burç Ḳır-: Hayvanlara vermek üzere ağaçların yapraklı dallarını keserek biriktirmek (VII-b/75).

buyani: *bkz. biyani* (I/58).

buyruḫ: Buyruk, emir (VII-a/294).

buyuci: Büyücü (VII-a/275).

buyuḫ: Bıyık (VII-b/76).

buzla-: Buzlanmak, buz tutmak (XIII/105).

bündür-: Bindirmek (VII-c/79).

büşür-: Pişirmek (VI/4).

bütür-/ bütür-: Bitirmek (VIII/6, VII-a/194).

cağab: Cevap (X/100).

cāpger < *Öz.* **:** Sorumlu (XXIII/2).

cahil: Genç, çocuk (V/90).

cáhil Ḳızluḫ: Genç kızlar (XXV/211).

cani yan-: Birinin durumuna acımak, üzülmek /XIII/69).

car < *Kırg.***:** Yar, uçurum (XVI/179).

cávan: Civan, genç (XII/159).

cávuz: Ceviz.

cáza: Ceza (X/75).

cazi: cadı, kötülük sahibi kişi [bayanlar, özellikle küçük kız çocukları için] (mdd).

caziḲudiyan: Şeytan, kuyruksuz şeytan (mdd)

cef < *Az.***:** Cep (II-b/25).

cereme sal-: Birine haksız yere zarar vermek (VII-b/47).

cücük: Civciv (VI/57).

cür be cür: Çeşit çeşit (VI/4).

Ĉadi: Mısır ekmeği (VI/56).

Ĉağ: Çorap örmede kullanılan beşli şiş (OPLYTK/8).

çala: Hayvanlara yedirilen mısır sapları (VI/53).

çalḫa-: Çalkalamak (VII-b/91).

çalıci: Hırsız.

çamadan < *Fa. cāmedān*: Gelin bohçası, gelin sandığı (XV/40).

ĈanĈur: Bir erik çeşidi (XXI/77).

Ĉarḫala: Pancar (XV/283).

çatan: İçine çeşitli yiyecekler konulan, ya da saman veya tarlalara gübre taşımada kullanılan fındık dallarından örülmüş çok büyük sepet (V/35).

Ĉatḫi: Peynir suyu (VII-a/116).

çávur-/ çevur-/ çevúr-: Çevirmek (I/615, IV/22, V/119)).

çēluḫ çocuḫ: Çoluk çocuk (X/15)

çeñkür-: Köpeğin kesik kesik havlaması (X/10).

çentir < *Rus. çentr*: Merkez (VII-a/85).

çerest ḳazahstan < *Rus. çerez*: Kazakistan üzerinden (VII-a/64)

çığ: Herhangi bir yeri çeyreleyen çit (I/474).

çığır-: Çağırmak (HE).

Ĉıḫel: Ahıska'da köy adı (X/3).

çıḫış < *Az.*: Bir topluluğa konuşma yapma (VII-a/270).

Ĉır-: Yırtmak, parçalamak (II-A/43).

çirağ̆et-: Bir işi beceremmemek (mdd).

Ĉırıl-: Yırtılmak (HE).

Ĉızma: Bir yerin planı (II-a/63).

ĈiçḴar: Ağaçtan yapılmış ağıl/bahçe kapısı (mdd)

çil: Uzun bir ot türü (HE).

çim-: Yıkanmak, derede veya gölde yüzmek (I/338).

ÇinÇar: Isırgan otu (VI/17).

çinçavat: Mal yemez, cimri (HE).

ÇinÎal < *Gür.*: kedi yavrusu (HE).

Çisip: Çam/köknar sakızı. (mdd)

çisẖa/Çisẖa: Tohumluk küşük soğan kellesi (mdd).

çiya: Solucan, böcek (mdd).

çocuẖ Ḵoy-: Hamile bırakmak, hamile kalmak (VII-a/309).

çocuẖlar baẖçasi < *Öz.*: Anaokulu, kreş (II-a/41).

çocuẖlarını aç-: Yumurtadan yavrularını çıkarmak (VII-c/209).

Çoç: Çamurlu, bataklık zemin [çayır, tarla için] (HE)**.**

çoˢẖlan-: Çoğalmak, artmak, birikmek (VII-b/90).

çoğluğa/ çoẖluğa: Kalabalığa (VI/73, .

çoẖ zamana get-: Uzun süreliğine ayrılmak (VII-a/31).

çoẖlat-: Artırmak (VII-a/190).

çoẖlan-: Artmak, birikmek (I/133).

çoẖunça: Çoklukla, genelllikle (XVII/131).

çoẖuş-: Bir araya gelmek, toplanmak. [sağ dünya çoẖussa beni yıẖamaz] (XII/250)

çöle çıẖ-: Dışarı çıkmak, ihtiyaç gidermek (XXII/2).

çövrülüş: İhtilâl, devrim (II-a/75).

çubuẖ alma: Bir elma çeşidi (XI/47).

ÇuÇul: Civciv (I/519)

çufut: Yahudi (VII-a/315)

çuma peyniri: Bir peynir çeşidi (VII-a/89).

dağ: Yara izi (HE)

dağbit: Özbekistan'da yer adı (VII-a/176).

daki: Gibi (XII/213).

dakúmánt < *Rus. dokümen*t**:** Evrak, belge (XV/171).

danış- < *Az.***:** Sormak (II-a/74).

dástarẖan: Kalın ve büyük örtü (VII-a/130).

dava et-: Mücadele etmek, uğraşmak (VII-a/227).

davala-: mücadele ettirmek (V/53)

deber-: Kımıldamak, hareket etmek (XIX/24).

deg-: [pay için] Düştü (XXII/12).

degiş dúgiş: Değiş tokuş (V/12).

degúl/ degül: Değil (VII-b/39, I/152)

deḳabr/ deḴabir < *Rus. dekabr***:** Aralık ayı XVII/104, XII/54).

deli Ṫoli: Deli dolu (VII-c/140).

demali/ demeli < *Az.***:** Söylemek gerekir ki, demek gerekir ki (II-b/26, IX/32).

demle- < *Öz.***:** Pişirmek [pilav için] (VI/46).

dene: Tane (V/102).

derman/ dermen: İlaç (V/51).

dey/ dēy: 1. Uzaklık ifade eden edat (XXV/54). 2. Diye, diyerek (VII-a/58).

deyele: Biraz öteye (X/59).

deyen: Denilen (VII-a/108)

dida <*Fars.***:** Göz (XII/227).

direktor < *Rus. direktor*: Müdür (VII-a/224).

diyan/ diyán: Denilen (VIII/7).

dizinfetçiya < *Rus. dezinfektciya***:** dezenfekte (XVI/131).

dobovor < *Rus. dobovor***:** Anlaşma (VII-b/43).

dodo: Oyuncak bebek (HE).

dodopal: Gelin (HE).

dóg-: Dövmek (I/113).

doḫsan beş faizi: Yüzde doksan beşi (II-a/60).

dönder-: [yüz] çevirmek, ilgilenmemek (XV/248).

dönem: Bir arazi ölçüm birimi, dönüm (III-a/21).

dört yarım yıl: Dört buçuk yıl (XII/51).

döşáma/ döşeme: Ahırlarda kullanılan taban tahtası (III-a/35, XI/23).

döşür-/ dövşür-: Toplamak (II-b/29, XII/14).

droji < *Rus. drojji***:** Maya, hamur mayası (XXI/122).

duva: Dua (I/53).

dű̃z < *Az.***:** Evet, doğru anlamında bir onaylama edatı.

düñgúr/ düñgür: Dünür (II-b/48).

düşünükli: İnce düşünceli (I/474).

düz de-: Doğru söylemek (I/340)

ebele: *bkz.: abelá* (X/21).

ebirlári: Öbürleri /XII/174).

edȑaf/ edraf/ edref: Etraf (II-b/99, II-a/5, V/160).

eglát-/ eglet-: Kısa süreli bekletmek (XV/165, VII-a/16).

eke < *Öz.*: kendinden büyük erkekler için kullanılan saygı sözü. Ağa, abi (IX/3).

eksḳorsovat < *Rus. ekskursovod***:** rehber (XV/161)

eksḴuriya < *Rus. ekskursiya***:** gezi (XV/156).

el tutacağı: Elinden tutacak kimsesi (X/43).

el vur-: 1. Başlamak (II-b/13). 2. Dokunmak (V/39).

elá/ ele: 1. O kadar çok (I/22) 2. Öyle (I/188, X/63)

eláĶaya gir-: İlişki kurmak, anlaşmak (XII/75).

eláynán: öylece, o şekilde (V/39).

elçiluḫ/ elçilúḫ: Kız tarafına oğlan tarafı adına kız istemek için gitme işi (I/421, II-b/5).

ele bele: Öyle böyle (X/42).

emekbağı: Emekli aylığı (I/52).

emi: Amca (I/32)

endúginán: İner inmez, binmesiyle birlikte (VII-c/108).

erin-: Üşenmek (mdd)

eringen: Üşengeç (mdd).

eriş-: Bitkiler veya bunların ürünleri olgunlaşmak (XIII/25).

erize: Dilekçe (XII/249).

eşidişimce: İşittiğime göre (VII-a/61).

eşalon < *Rus. eşelon***:** Katar (XV/73).

etirafli başa düş- < *Az.***:** İyice anlaşılsın (XII/61)

etmáḫ/ etmáĶ/ etmek: Ekmek (VII-c/139, IV/21, V/144) .

evar-/ evár-/ ever-: Evlendirmek (I/322, V/23, I/268) .

evelesi: Öncesi (XII/9).

evlá/ evle: Öğle (III-a/15, X/28).

evsaḫapluḫ: Ev sahipliği (II-b/81)

evsus < *Az.*: Yazık, eyvah (XII/62).

ey: İyi (I/95).

eyca: İyice (I/344).

eylán-/ eylen-: İyileşmek (II-a/19, I/178).

eyluḫ/ eylük: İyilik (IV/21, V/135).

eyuğ/ eyuḫ: İyiyiz (I/259, I/258) .

fağır: Fakir, yoksul (XII/211).

familĭya/ familya < *Rus. familiya***:** Aile, soy, soyadı (VII-c/20, VII-b/34).

farġana/ farğana/ fárğana/ ferğana: Fergana. Özbekistanda bir bölge ve şehir adı VII-a/317, V/7, V/98, II-a/39).

fėrma < *Rus. ferma***:** Büyükbaş hayvan çiftliği (XVI/225).

fizzahlan-: Kendini kaybetmişçesine çığlık çığlığa ağlamak (mdd).

forma < *Rus. forma***:** Şekil, hâl (XIII/105).

fuḫara: Fakir, yoksul (II-a/57).

fuḫaralan-: Fakirleşmek (VII-b/69).

furont < *Rus. front***:** Cephe, ön taraf (XVI/262).

furuç: Kurutulmuş armut (mdd).

füşür çorbasi: Bir çeşit çorba (VI/14).

ġarçoḳ < *Rus. gorşok***:** Çanak (XVI/133).

gálanaçaḫ: Gelene kadar (VIII/91).

gáliş-: Karşılıklı gidip gelmek (VII-c/32).

ġalon: Bir ölçü birimi (VII-a/165).

gándi: Kendi (V/6).

gátur-/ gátür-: Getirmek (I/47, I/129).

ġazet/ ġazte/ gezete < *Rus. gazeta***:** Gazete (XII/159, I/34, V/13).

gáz-: Gezmek (II-b/66).

geçanaçaḫ: Geçene kadar (VII-a/14).

gedek: Manda yavrusu VII-b/26).

gelmáda: Gelirken (VII-a/175).

getmáda: Giderken (VII-c/205).

gėtmezce: Gitmeden, evlenmeden (VII-c/12).

ġĭranisa < *Rus. granitsa***:** Sınır (XVI/15).

ġorcola: Tuzsuz, yağsız yöreye has bir tür süzme peynir; torbaya tepilmiş taze peynir; peynir topağı. (mdd).

ġorḫana/Ḳ̂orḫana: Mezarlık (mdd).

gór-: Görmek (I/99).

górsat-/ görsát: Göstermek (, II-b/44, II-a/40).

gótur-: Götürmek (II-a/83).

gög: Gök, gökyüzü (I/249).

gögerçin: Güvercin (XXVI-a/39).

gömlá-/ gömle-: Gömmek (III-a/44, X/29).

görmezye: Görmeden (XIII/17).

görüm: Kocanın kız kardeşi, görümce (V/22).

gösgüná: Göğsüne (VII-c/50).

gövlüm: Gönlüm (V/151).

göynán/ göynüná: Gönlüne (I/230)

göz vur-: Göz koymak (V/65).

göza görünácaḫ: Dikkat çekecek, ahım şahım (VII-a/255).

gözi gözináduş-: Göz göze gelmek (VII-c/8).

gözi yoḫ: Kör, gözünü kaybetmiş (XII/98).

ġrazdanski forman < *Rus. grajdanskaya forma***:** Sivil kıyafetli /XXV/4).

gruppa < *Rus. gruppa*: Grup, zümre (VII-a/162).

gúcinán: Zoruyla (XIII/253).

gúcuḲ̂ayi: Şubat ayı (II-c/1).

gúláş/ güleş: Güreş (II-b/81, I/540).

gúlgi/ gúlgü: Eğlence (II-b/43, VII-c/80)

gúman/ güman < *Fa. gümân***:** Umut (XII/247, V/130).

gúnunaçaḫ: Gününe kadar (VIII/88).

gúveg/ güvegi: Güvey, damat (II-b/60, VII-c/112).

güzgi: Ayna (HE).

gúzun: Güzün, sonbaharda (III-a/51).

gümán et-: Umut etmek, ummak (XII/78).

gün be gún: her gün (XII/174)

gün bögün: Bugün bile (VII-a/70).

günorta < *Az.*: Öğle vakti (XXII/9).

ğalebe: Özbekistan'da şehir adı (III-a/2).

ğam < *Ar. ġamm***:** Gam. Tasa, kaygı, üzüntü (XII/168).

ğamli: Gamlı, tasali, kaygılı (V/117).

ğargʊet- < *Ar. ġarḳ* + *et-***:** Batırmak (XII/241).

ğarip < *Ar. ġarîb***:** Garip, kimsesiz (V/89).

ğáyber: Hayber kalesi (XII/253)

ğáyri milletlár: Bir ülkede yaşayan diğer milletler (VII-a/195).

ğengin: Engin (V/117).

ğılman: Gılman (V/51).

ğorban/ ğordban: Gortuban. Ahıska bölgesinde yer adı (V/2).

ğuri: Huri (V/51).

ḫabʊet-: İmece usulüyle süt biriktirmek (VII7b/100).

ḫabar/ ḫabár: Haber (I/382. I/609)

ḫaber Ût-: Haber almak (XII/196).

haccān: "Burdayım; seni dinliyorum; söyle" anlamlarında sevgi ve yakınlık ifade eden bir cevap edatı (I/467).

ḫaçapur: Bir çeşit börek (VI/80).

haḫ/ haḫḴ < *Ar. ḥaḳḳ***:** Hak (VII-c/100, II-a/21).

ḫaḫiḫi < *ḥaḳîḳî***:** Hakiki, gerçek (XII/195).

haḴılli: Akıllı (I/473).

haḳḴaten/ haḴket < *Ar. ḥaḳîḳaten***:** Gerçekten (VII-b/52, VII-a/251)

halallat-: Helalleştirmek (X/41).

ḫala: Hala, babanın kız kardeşi (XXV/101).

ḫali: Halı (VI/61)

ḫalva: Helva (VI/82).

hama/ haman: Hemen (VI/37, II-b/19).

hamamlat-: Banyo yaptırmak (VII-a/76).

hamısı/ hammısi < *Az.***:** Hepsi (XVI/114, XIII/34).

hap: Hep (I/250).

haraket et-/ ḫareket et-/ hárekeʊet-: 1. Hareket etmek (VII-c/104) 2. Davranmak. (XIII/126) 3. Çaba göstermek. (V/11)

harasi < *Az.***:** Her biri (XIII/138).

harıḫ: Ark, su yolu (III-a/45).

ḫarmanʊayi: Ağustos ayı(II-c/2).

harmutla-: sıcak ve soğuk suyu karıştırıp ılık su elde etme. (HE).

ḫaro: Ambar (HE).

ḫarşo: Mısır unundan yapılan yemek.

ḫasım < *Ar. ḫaṣm* **:** Rakip (II-b/78).

ḫasım işte-: Güreşmek üzere rakip istemek (II-b/78).

ḫastalat-: Hasta etmek (VII-a/110).

ḫaşar: [Ceviz dökmekte kullanılan) uzun, ince sırık (HE).

haval: Ahval (XIII/128)

ḫayata bağla-: Evlendirmek (V/20).

hayıp: Yazık (XXIII/21).

hayıf al-: Günah almak (XVI/231).

hayte: Haydi (X/129).

hayvan Ît-: Hayvan beslemek, hayvan yetiştirmek (III-a/13).

hazet- < Ar. **:** Sevmek, hoşlanmak, beğenmek (I/130).

helek ol-: Çok yorulmak (mdd).

he mi: "Değil mi" anlamında soru sözü (I/337).

heç heçine: Boşu boşuna (VII-a/32).

heç kim: Hiç kimse (IV/17).

heçá çıḫ-: Boşa çıkmak (V/166).

helvezere: Marmelat (XXI/77).

helle çorbasi: Yağda kavrulan unun soğuk su ile açılıp, kaynayan suya katılarak karıştırılması ile pişirilen bir çorba (VI/16).

hep hepiná: Büsbütün, tamamen (VII-a/59).

ḫepengi: Baca kapağı (VII-b/17).

hepkeş: Herkes (VII-b/39).

hesretlán-: Özlemek (I/42).

ḫevot: Ahıska'da yer adı (II-a/1).

ḫılatlan-: Karışmak (mdd).

ḫılli/ ḫırli: Hırlı, doğru düzgün (XIII/119, I/17).

ḫınḴal/ ḫinḴál: İçine et ya da patates konularak yapılan hamur işi (I/371, VI/9).

ḫıplamaḫ: Tencere veya tavanın dibini, sert meyveleri kazımak (mdd).

ɧızek: Kızak (VII-b/71).

ɧızmat: Hizmet (VII-b/53).

ɧocaluɧ: Ocaklık (?), aileye ait(?) (XIII/60)

ɧoçora: Yere sabitlenmiş dikmenin (mazı) üzerine uzun bir ağacın yatay olarak yerleştirilmesi ile yapılan bir eğlence aracı. Yatay yerleştirilen ağacın her iki ucuna birer kişi biner ve ayakları yere yakın olan kişi yere vurarak hız alır ve yatay ağaç dönmeye başlar. Sonra sırayla yere ayakları vurarak dönülür (XXIV/125); Bebekler için ağaçtan yapılan ilk adım arabası (HE).

ɧotaɧ: İki hayvan koşulan sabanı ya da arabayı süren çocuk (VII-a/150).

ɧotur: Hayvanlarda uyuz hastalığı, uyuz (XXVII-b/20).

ɧozeyun < *Rus. ɧozayin*: Sahip. **ɧozeyunluɧ et-:** Sahiplik etmek. (XVI/194).

ɧuti < *Gür.***:** Lahana sapı (mdd).

ɧutsiyaşvili: Bir Gürcü aile adı (VII-b/35).

hüsen: Hüseyin (X/71).

ınḳ mınKɔet-: Kararsızlık göstermek, kabul veya reddedememek (II-b/10).

icaza: İzin (XII/123).

iclas < *Az.*: Toplantı (XVI/27).

iclas apar-/ iclasɔet- < *Az.*: Toplantı yapmak (XVIII/3, II-a/92).

içli kete: İçine kaymak, ceviz, pekmezle kavrulmuş un, vb. konularak yapılan çörek (VI/12).

içún/ için: İçin edatı (III-a/18 I/590).

iftarɔaşi: İftar yemeği (VII-a/308).

ig: Yün eğirmede kullanılan ağaçtan yağılma şiş. (mdd)

igirmi: Yirmi sayısı (XII/160).

igná: iğne (I/298).

ilá: öyle (I/9).

imza çek-: İmza vermek (VII-a/160).

incidánımız: İncindiğimiz, kırıldığımız (II-a/69).

invalit < *Rus. invalid***:** sakat (XVI/265).

ipekḴurdi < *Özb.***:** İpekböceği. **ipekḴurdi baḫ-:** İpekböceği yetiştirmek (XII/120).

irali/ iráli: 1. İleri (IV/6). 2. Önce (I/446, I/10)).

ireldán: Eskiden, önceden (VII-c/125).

isit-: Isıtmak (VII-a/131).

isin-: Isınmak (V/63).

isḳam: Tabure (mdd).

islát-: Islatmak.

ispisoḳ < *Rus. spisok***:** Liste (XV/158).

işpal <*Rus. şpali***:** Ağaçtan yapılmış travers (XVI/156).

istalin: Stalin (XII/3).

istansiya: İstasyon (X/25).

istarçina < *Rus. starşina***:** Başçavuş (XXVI/6)

isteklü: İsteyerekli (IV/30).

istiḴan < *Rus. stakan***:** Bardak (II-b/27).

istol < *Rus. stul***:** sandalye (II-b/54).

istolba < *Rus. stolb***:** Direk, ağaç direk (XIII/90).

isvere: Ahıska'da bir dağ adı (V/50).

işitme: Sıtma. **işitme ḫastalığı:** Sıtma hastalığı (VII-a/105).

işlámaḫ: Çalışmak (XII/6).

işlá-/ işle-: Çalışmak (XII/119).

işlek: Çalışkan, işe yatkın (XIII/213).

işta/ iştá: İşte (I/267, I/567)).

iştá-/ işte-: İstemek (II-b/9, I/412).

iştap < *Rus. ştab*: Karargah (XV/166).

itála-: İtelemek, ittirmek (I/431).

jola: Ahududuya benzer yabani bitki (mdd)

Ḳabaḫ armudi: Bir armut çeşidi (XI/50).

Ḳabart-: Abartmak, bir işi ya da olayı gereğinden fazla büyütmek (I/509).

ḲabinḲa < *Rus. kabina)*: Araba kabini (XXV/17).

Ḳabristanluḫ: Mezarlık (XII/225).

Ḳaçaçan: Kaça kadar (II-b/60).

Ḳaçana: Mısır koçanı (VI/58).

ḳaçġun < *Az.***:** Göçmen, sığınmacı (II-a/86).

Ḳaç-: 1. *[araba için]* Gitmek I/133. 2. *[insan veya kayvan için]* Koşmak, koşturmak VII-c/99.

ḲaçḲaçe: Saksağan (mdd).

Ḳadağanɵet-/ Ḳadağana olun-: Yasaklamak, yasaklanmak (XII/10, XVII/141).

Ḳadan/ ḳáddan/ Ḳatan: Kadar (VII-a/7, XIII/127, XXII/12).

Ḳada al-: Birinin başına gelecek kötülükleri üzerine almak. Sevgi belirmek maksadıyla kullanılır (VII/171).

Ḳaḫ: Meyve kurusu (VI/38).

Ḳaḫ-: Kalkmak (I/360).

ḲaḲaç: Kuru bitki sapı (mdd).

ḲaḲ raz < *Rus. kak raz*: tam da (XV/189)

Ḳalayli: Büyük bakır kazan (VII-c/64).

Ḳalbasa < *Rus. kolbasa***:** Salam (XII/66).

Ḳaldur-: 1. Sürgün etmek, başka yere nakletmek (XVI/32) 2. Başlatmak. (II-a/77).

Ḳalḫoz < *Rus. kolhoz***:** Sovyetler Birliği döneminde tarım sektöründe örgütlenen, "kollektif tarımla" uğraşan birlikler (III-a/5).

Ḳalḫoz düzümi: Kolhoz birliklerinin kurulması (XII/24).

Ḳalidor < *Rus. koridor***:** koridor (XXV/136).

Ḳalonya/ Ḳalon┖ya < *Rus. koloniya***:** Koloni (XVI/58).

Ḳaluş: Galoş (V/9).

Ḳamanger: Bir askerî unvan (XXV/60).

ḳamaz < *Rus. kamaz***:** 1. Araç markası 2. Ağır yük taşıyan kamyon (II-a/83).

Ḳamindat irejim < *Rus. komendantnskiy rejim***:** Sıkıyönetim (XII/102).

Ḳamindatura: Askerî kontrol, askerî yönetim (XVI/182).

Ḳan-: Anlamak (VIII/103).

Ḳanayaḫli: Kadın, kız (XIII/34).

Ḳanç: Pençe (mdd).

ḳandara: Mısırları asmak için evin tavanına asılan sırık (mdd).

Ḳanfet: Konfeti II-b/89).

ḲanÎora: Kolhozların yönetim yeri, idarî binası (XXIV/4).

Ḳap Ḳaşuḫ: Kap kacak (VII-a/43).

Ḳapitan <*Rus. kapitan***:** yüzbaşı (XVII/14).

Ḳapiya çıḫ-: Dışarı çıkmak (IV/4).

Ḳaraḳış: Aralık ayı (II-c/1).

Ḳarama Ḳarşi < *Kaz., Özb.* **:** Zıt, karşıt (XVI/74).

Ḳaralt-: Karartmak (XII/244).

ḲaraÎan: Samanlığın önündeki üç yanı açık, üstü kapalı alan (II-a/11).

Ḳarara gál-: [bir] karar üzerinde anlaşmak, karara varmak (VII-c/204).

Ḳaravaġon: Yük vagonu (X/17).

Ḳaravul: Nöbetçi, gözcü (V/121).

Ḳarşimá Ḳarşi: Tam karşımda (V/128).

ḳartın/ Ḳartın: Kadar (VII-a/94, VII-a/183)

Ḳartopi/ ḲarÎopi < *Rus. kartofel***:** Patates (II-a/54, III-a/23).

Ḳaseta < *Rus. gazeta***:** Gazete (X/89).

Ḳasser < *Rus. kassir***:** Kasiyer (XVII/121).

Ḳastum < *Rus. kostum***:** Dışarda giyilen elbise (VII-b/55).

Ḳataḫla-: Kovmak, kovalamak (VII-a/189).

Ḳatovit et- < *Rus. gotovit***:** hazırlamak (XXV/68).

Ḳavi < *Ar. ḳavi***:** Sert (XXI/109).

Ḳayde< *Ar. ḳā'ida***:** Kaide, kural, esas (VIII/96).

Ḳayfalti: Kahvaltı (II-b/52).

Ḳayıt- < *Az.***:** Dönmek (XII/125).

Ḳayrıl-: [hayvan için] Özel olarak bakılmak, beslenmek (VI/33).

Ḳaytar-: Geri çevirmek, döndürmek (V/113).

keçür: Geçirmek (XII/76).

keja: Gece (XIII/28).

kesim kes-: Düğün tarihini belirlemek, söz kesmek VII-c/32).

keskün: Saldırgan (XII/68).

keş: Dövülmüş buğday ve yoğurt ile yapılan bir yemek (VII-a/123).

ket-: Gitmek (XII/101).

keyifle-: İçki içmek (VII-a/186).

kezim: Kâzım (I/131)

Ḳıç: Bacak (XIII/137).

Ḳıçi yoḫ: Bacağını kaybetmiş, bacaksız (XII/98).

Ḳılas < *Rus. klass***:** Sınıf (XII/39).

Ḳĭley < *Rus. kley***:** yapıştırıcı (VII-a/170).

ḳĭnişḳa < *Rus.* **:** vesika, kimlik (II-a/87).

Ḳımandat < *Rus. komanda***:** Emir, talimat (XIII/17).

Ḳımi: Sapı yenilen bir bitki (mdd).

Ḳımsı/ Ḳımsi: Kısmı (V/15, VIII/35).

Ḳırağ/ Ḳıraḫ: yan, kenar (II-a/10, VII-a/81).

Ḳır-: Öldürmek, yok etmek (VII-c/212).

Ḳĭrav: Kırağı (XIII/106).

Ḳĭrav at-: Kırağı yağmak.

kirázɔayi: Haziran ayı (II-c/1).

ḳırğın: Topluca öldürme, kırıp geçirme (V/20).

Ḳırıl-: Ölmek, yok olmak (VII-a/100).

ḲırḲal/ ḲirḲal: Sığırları ve mandaları bağlamak için boyunlarına geçirilen daire biçiminde ağaç (XI/26).

Ḳĭvasa < *Rus. Kusavay***:** Bir yer adı (V/17).

Ḳıý: Kız. Kendine yaşça yakın bir bayana seslenirken (I/261).

Ḳıyınçıluḫ: Zahmet, sıkıntı, eziyet (XIII/46).

ḳıynal-: Sıkıntı çekmek, eziyet çekmek (XVIII/15).

ḳızılorda: Kazakistanda bir şehir (X/64).

kibi: Gibi (IV/16).

kikil: Pileki üstünde pişirilen küçük poğaça (mdd).

kiknap: Alıç ağacı (mdd).

kimi: *bkz kibi* (II-a/33).

kino < *Rus. kino* **:** 1. Sinema 2. Film (II-a/37).

kirişli < *Rus. Krişa + li***:** Çatılı (VII-a/91).

kiremot: Kiremit (XII/80)

Ḳobĭliyan: Ahıskan'ın batısındaki Adigön bölgesi. Osmanlı döneminde adı Altunkale'dir (VII-c/154).

Ḳobulet: Acara Özerk Cumhuriyetinde bulunan ve aynı adı taşıyan ilçenin yönetim merkezi. Osmanlı dönemindeki adı Çürüksu'dur (VII-c/154).

Ḳocal-: Yaşlanmak, ihtiyarlamak (XII/191).

Ḳoçʋayi: Ekim ayı (II-a/2)

Kóçür-: Evlendirmek (V/22).

Ḳod: Buğday, arpa vb. ürünler ölçmeye yarayan 16 kiloluk tahta kap (HE).

Ḳohum aḫraba: Hısım akraba (XII/62).

Ḳol çektür-: İmza attırmak (XII/105).

Ḳol Ḳoy-: İmza vermek (VII-a/179).

Ḳola: Kova (VII-b/97).

Ḳolop/ Ḳolopa: Taktadan yapılmış kova benzeri bir kap (HE)

Ḳom: Koyun ahırı. (I/150).

ḲopÎon: Susam tanelerinin yağı alındıktan sonra kalan ve hayvanlara yedirilen küspe (VII-a/100).

Ḳor: Kör (VII-a/129).

ḳor: Kör (X/72).

ḳor kete: İçine bir şey koyulmadan yapılan kete (VI/12).

Ḳorova: Özellikle erik ve kızılcıktan yapılan Marmelat (mdd).

Ḳostum: *bkz. Ḳastum* (VII-c/57).

Ḳoşat: Tavan kirişi (VII-b/7).

Ḳoşul-: Hayvan, araba vb. bir araca çekmesi için bağlanmak (VII-c/5).

Ḳotḫa: Gelinlerin giydiği başlık (VII-c/48).

Ḳotik: Manda yavrusu (mdd).

ḲoÎoş: Mısırın koçanı (VI/59).

Ḳotur: *bkz. ḫotur* (XXVII-b/27).

kórᴗeyle-: Kör etmek (XII/229)

Kótur-: Götürmek (II-b/56).

kóv: köy (III-a/5).

Ḳovum: Kavim, yakın, akraba (V/156).

kóy: *bkz. kóv* (I/447).

Ḳoyer-/ Ḳoyert-: Koyvermek, serbest bırakmak (VII-a/56).

II-a/6).

Ḳozopa < *Öz.***:** Pamuk bitkisinin sapı.

köç-: Evlenmek [sadece bayanlar için] (I/475).

köçer-: Evlendirmek (I/587).

köçür-: *bkz. köçermaḫ* (I/535).

köksaḳal: Özbekistan'ın Semerkant ilinde, Akderya ilçesine bağlı bir köy (VII-a/85).

kömegᴗet- < *Az.*: yardım etmek (XIII/79).

köv: *bkz. kóv* (I/529).

közmek: Ahırdan hayvan dışkısının dışarı küründüğü küçük delik (mdd).

Ḳuḫe: Olamamış meyve (mdd).

Ḳulaḳ < *Rus. kulak***:** 1. Ağa. 2. Varlıklı köylü, çiftçi (XIII/288).

ḳulaçşva/ Ḳulaçista < *Rus. kulaçestvo***:** Arazi ve mal bakımından zengin, varlıklı kimselerin, Stalin döneminde halk düşmanlığı suçlamasıyla mallarına el konulup sürgüne gönderilmesi (VII-b/46, VII-b/68).

ḳupe: Küpe (II-b/35).

Ḳurbet: Gurbet (XII/127).

ḳurç: Meyva sapı.

Ḳurḳa: Çekirdek (mdd).

Ḳurort < *Rus. kurort***:** Tatil, tatil yeri; sağlık merkezi (XII/165).

Ḳurtar-: Bitirmek (XI/5).

Ḳurtulandan: Bittikten (II-b/63).

Ḳurtul-: Bitmek (XIII/97).

Ḳurut: Kurutulmuş süzme yoğurt (X/135).

Ḳuşḫana: Tencere (mdd).

Ḳuvala-: Kovmak, kovalamak (XII/148).

kuvetle-: Desteklemek (XIII/335).

Ḳuy: Kuyu (III-a/49).

küçuḫ: Küçük (I/127).

küçúḲ: *bkz. küçuḫ* (VII-a/74).

küçúḲluḫ: Çocukluk (VII-a/39).

küçükcene: Küçükçe (VII-a/93).

küçükçámana: *bkz. küçükcene* (VI/69)

küçükçána: *bkz. küçükcene* (VII-a/256).

külek: Ḳolopanın büyüğü olan tahta kova (V/45).

küncere: Küspe, hayvan yemi (VII-a/103).

küncüK: Susam (VII-a/102).

kürmek < *Özb.***:** Gölge (VII-a/200).

kürün: Çeşme önündeki ince uzun su yalağı (mdd)

küş-: Küsmek (I/238).

küten: Saban (XXVI-c/1).

laçek: Kalınca başörtüsü (VII-c/52).

laçin: Bir erkek ismi (X/86).

lapatsḳa < *Rus. lopatka***:** Kürek (XVI/85).

lazımlı: Gerekli, gereken (V/56).

lazumluḫ: Fayda (I/188).

lazut: Mısır (VI/51).

legin: Lâkin (VII-c/17).

lenger: Büyük tabak, sini (VII-c/119).

literaturya < *Rus.***:** edebiyat (XVI/279).

lobiya/ löbiya: Fasülye (IX/35, V/144).

loliklen-: Yuvarlanmak (mdd)

lüġot tanı-: Bazı haklarından yararlanma imkanı vermek (II-a/88).

macarya: Bir çeşit kulplu altın (VII-c/50).

mafiş: Yağda kızartılan bir çeşit bişi (VI/79).

mağazin < *Rus.* magazin**:** bakkal, market (XIII/352).

mahana < *Fa. bahāna***:** Bahane (VII-a/202).

mahmudiya: Bir altın türü (VII-c/50).

mahrama: Mendil (II-b/89).

máhrumɔol-: Ölmek, vefat etmek (XVI/365).

maḫsusa: Bilerek, özellikle (XXI/112).

maḴar: Düğüne gelen misafirler (II-b/50).

mal saḫla- < *Az.***:** hayvan beslemek (XII/27).

maleriye: Bir hastalık (VII-a/105).

mamint < *Rus. moment***:** An, zaman (XXV/22).

manat: Azerbaycan para birimi (II-b/26).

mannisa < *Rus. bolnitsa***:** hastane (XVI/173).

marḴofḳa < *Rus. markovka***:** Havuç (XXV/205).

mássen: Mahsen (VI/26).

mayor < *Rus. major***:** Binbaşı (XXIII/25).

maşına/ maşina/ maşiná/ máşin/

maşin < *Rus. maşina***:** 1. [Her türlü] makine (VII-b/94). 2. Motorlu araçlar (II-b/40, XII/1, X/15,XIII/57).

maşinK̂a: Saç kesme makinası (VII-a/75).

matatskil < *Rus. mototsikl***:** Motosiklet (II-a/47).

mecal < *Ar. macāl***:** Kız tarafının düğün öncesi oğlan tarafından istedikleri (II-b/34)

medá: Mide (VII-a/113).

medisins k̂uçilasiya < *Rus. medicinskoye uçiliche*: Tıp okulu (VII-a/204).

meellim: muallim, öğretmen (X/73).

mejbur: Mecbur (XII/144).

menç: Kalça (HE).

merek: Samanlık (III-a/34)

meslehát et-: Bir konuda uzlaşmaya varmak amacıyla görüşme yapmak (VII-c/203).

meşá/ meşa: Orman (V/71, XIII/67).

metro: Metre (VII-b/9).

mezer: Mezar (VIII/30).

mezeristan: Mezarlık (XII/223).

midal < *Rus. medal***:** Madalya (XII/78).

mihnetsever: Zorluğu, çalışmayı seven (XII/119).

mihriban Ĥolan-: Dostça arkadaşça geçinmek (XII/158).

milisa < *Rus. militsia***:** Polis (II-a/43).

misır: Mısır (VII-a/33).

misliman: müslüman (I/3).

misra/ misrá: Mısra (V/74).

mitil: Döşek ve yorganların içine konulan yün vb. (V/31).

miyasḴombinat < *Rus.* maysokombinat**:** Et ürünleri işlenen tesis. Et kombinası (XVI/139)

maşaḫ < *Özb.***:** Buğday başağı (VII-a/120).

móḴkem/ möhkem: Muhkem, sağlam, katı (VII-c/150, I/79).

moment < *Rus. moment***:** Zaman, fırsat (XVI775).

morbed: 8-12 yaşlarında ev veya çiftçilik işlerine yardımcı olan çocuk (V/36).

möhlet: Müddet, süre (XIII/41).

muçla-: Buruşturmak (mdd).

mudur: Müdür (VII-a/214).

muḴayetli ol-/ muḴiyatli ol-: Özen göstermek, dikkat etmek (I/177, I/573).

mur: İs, kurum (mdd).

na/ ná: Ne (I/60, I/16).

nadur/ nádur: Nedir (VII-c/132, II-a/74).

na has olacaḫ: Nasıl olacak, ne şekilde olacak (VII-c/60).

naḫır: Hayvan sürüsü (I/187).

naḫırci: Çoban (XXIV/82).

naloḳ < *Rus. nalog***:** Vergi (XIII/295).

nası/ nasi/ nási/ násil/ nesil: Nasıl (VIII/32, I/334, VIII/99, I/129 V/77).

nataᵛur/ nátaur/ nátavür/ nátávür/ netevür: Nasıl (II-a/36, I/424, VII-a/332, X/27, XII/79) .

naya/ náya/ niya/ niyá: Niye, ne için (XIII/2, I/510, I/59, I/337).

náy: Ne (XIII/319).

náynarim: Ne eylerim, ne yaparım (VII-b/68).

neçá/ neçe: Ne kadar (V/154, V/52).

neçer: Çaresiz (I/288).

nefer: 1. Kişi (XII/49). 2. Asker (XXII/21).

nefretlán-: Nefret duymaya başlamak (II-a/49).

negir < *Rus. negr***:** Zenci (XII/148).

nemes/ nėmes/ nemest: Alman (XVI/11, XII/96, X/109) .

nesib: Nasip (X/132)

nesil: 1. *Bkz. nası/ nasi*. 2. Aynı dönemde doğanlar (XV/224)

neşök < *Rus. meşok***:** çuval (XIV/16).

ne^{ve}/ nevere: Torun (IX/22, XVI/342) .

niĶab: en üste giyilen kıyafet, örtü (XXVI-c/32).

nom < *Rus. lom***:** Küskü (XV/115).

norma < *Rus. norma***:** Norm, standart (XV/269).

notistat < *Rus. attistat***:** Diploma, okul diploması (VII-a/196).

noyabır < *Rus. noyabr***:** Kasım (XII/56).

nümereli < *Az.* **:** Numaralı (V/112).

o cümleden: Bu şekilde, böylece (XII/5)

oblas/ oblos/ oblus < *Rus. oblast***:** Vilayet, eyalet, bölge (XII/79, VII-a/80, VII-a/206) .

oburi: Öbüri, öteki (II-b/67).

oġaz < *Rus. ukazanie***:** Emir, talimat (VII-a/222).

ógrán-: Öğrenmek (II-a/72).

ógrat-: Öğretmek (I/106).

ogúna: Önüne (II-b/83).

oğulli: Erkek çocuk sahibi (I/611).

oŋçur: Uçkur, bel ipi/lastiği (HE).

oŋlavi: Oklava (V/39).

ohōy: Memnuniyet bildiren bir ünlem (I/519)

oḫūş < *Özb.***:** Okuma.

ola: Seslenme edatı (I/58).

olabul-/ olabül-: Olabilmek (VII-b/39, III-a/15).

oĺĺā̆: Şaşırma edatı (VII-b/55).

olum: Ölüm (VII-c/208).

ómruni: Ömrünü (II-a/92).

onda: Orada (I/537).

ondan üçün: Ondan dolayı, o sebeple (XIII/4).

onsuz: 1. O olmadan (VII-a/316) 2. Hiç olmazsa (VII-c/192).

onuçun/ onuçún/ onuçün/ onunɔçün: Onun için, o sebeple (VIII/75, VII-a/6, VII-a/41, VI/31).

onuncuyaçaḫ: Onuncuya kadar (VIII/66).

ora: Orası (VI/34).

oray: 1. Orası (VIII/37) 2. Orayı (VII-a/205) 3. Oraya (VIII/38).

ordil < *Rus. orden***:** nişan, madalya (XII/53).

ort-: Örtmek (X/53).

órtuḴ: Örtülmüş, örtük (II-b/98).

osan-: Usanmak (I/298).

osmanni türk: Osmanlı Türkü (VIII/84).

otar-: Hayvanları otlatmak (XIX/8).

oturum: Oturma izni (VII-a/275).

oyanda biyanda: Orada burada, ötede beride (X/75).

oyani buyani/ oyani biyani: Öteye beriye (I/428, VII-a/140).

oyan-: Uyanmak (VII-a/22).

ög: Ön (II-a/8).

ögeyəana: Üvey ana (XX/3).

öğleyáçan: Öğleye kadar (III-a/15).

ö^{g}n: Öğün (VI/54).

örgát-: Öğretmek (VIII/99).

öt-: Geçmek, gitmek.[dünyadan ötdi: öldü.] (XV/230).

ötendan sora: Geçtikten sonra (XXII/44)

ötür-: [zaman için] Geçirmek (XII/13).

öv: ev (XII/110).

öz: Kendi (XII/80).

özbeÇĶa: Özbek kadını (II-a/45).

Ĵaça: Arının peteği (mdd).

padval < *Rus. podval***:** Toprağa eşilen çukur (VII-a/45).

pağaça: Poğaça (VII-b/15).

paŋraç: Bakraç (XVI/163).

Ĵal: Bal (II-b/91).

ĴalitiÇüşki zaķuliçölni < *Rus. politiçeskiy zakluyçenniy***:** Siyasi suçlu (XII/35).

ĴaliÎiĶa < *Rus. politika***:** Siyaset (XII/80).

Ĵalto: Palto (VII-b/74).

Ĵaluŋ: Balık (XII/96).

pambuŋ: Pamuk (II-a/50).

pamidor < *Rus. pomidor***:** Domates (IX/34).

Ĵamitnik < *Rus. pamyatnik***:** Heykel (XXV/18).

Ĵapul: Ayakkabı (HE).

Paravoz < *Rus. parovoz***:** Buharlı lokomotif (XXV/45).

Ĥaspırt < *Rus. pasport***:** Pasaport (XV/158).

patḫalinma < *Rus. podxalim***:** Yalaka, dalkavuk, yaltakçı (VII-b/32).

patliyacaḫ◡ol-: Beklemekten iyice sıkılmak (I/376).

pec < *Rus. peç***:** Soba (XIII/86).

pensiya < *Rus. pensiya***:** emeklilik, emekli maaşı (XV/171).

pensiyanel: Emekli (XV/171).

Ĥerovet et- < *Rus. perevod***:** Tercüme etmek (XVI/35).

petek: 1. Arı, arı kovanı (XI/17)

pĭrasent/ pratzint < *Rus. protsent* **:** Faiz [oran söylerken] (X/18, II-a/56).

pĭraduḳ : Erzak (XV/76).

pĭraystiva < *Rus. provitelstvo***:** Başkanlık, hükümet (XVI/71).

Ĥĭrıznik < *Rus. priznviik***:** Askere alınma yaşında olan (XIII/16).

ĤĭriḲoz < *Rus. prikaz***:** Emir, talimat (XVII/11).

pırimerni < *Rus. primernıy***:** Örnek (XVI/289).

pĭroĤez < *Rus. protest)***:** Karşı çıkan, karşı (XVI/325).

pĭrotif < *Rus. protiv***:** Karşı, zıt, muhalif (XVI/328).

Ĥĭroverke < *Rus. proverke***:** Kontrol (XVII/24).

pĭroyekt < *Rus. proyekt***:** Plan, proje (XVI/70).

Ĥızıki: Hayvanları ısıran sinek(mdd).

Ĥızıḫlan-: Yerinde duramamak (mdd).

pilav demle- < *Özb.***:** Pilav pişirmek (VI/46).

pileki: Topraktan yapılmış tepsi (VII-b/15).

pille < *Öz.***:** İpek böceği kozası, ipek böceği (VII-a/92).

Ĥindur-: Bindirmek (XIII/88).

pis: Çam, köknar gibi ağaçlarsın akan yapışkan sıvı. (HE).

Ĵitik: Köpek eniği (HE).

pitpita: kelebek (mdd).

piyala < *Öz.*: Özbeklerin çay içmek için kullandıları bardak, kâse (I/150).

Ĵĭlan et-: Plan yapmak (VI-c/61).

poç: Patetes bitkisinin toprağın üstünde kalan kısmı (VII-a/96).

Ĵolḳ < *Rus. polk*: [askerî] Alay (XIX/9).

posḫov: Ardahan'ın Posof ilçesi (IX/24).

poşi: Baş örtüsü (HE).

poşa: Çingene (HE).

poşta < *Rus. poçta*: Posta (XI/108).

poştna çennik: Posta görevlisi, posta memuru (XI/113).

poturaḫ: Pıtrak (XXVI-a/71).

Ĵovez < *Rus. poezd*: Tren, tren katarı (XIV/7).

pĭroĴoḳol: Tutanak.

pĭroĴoḳol yaz- < *Rus. protokol* + *yaz-*: Tutanak tutmak (VII-c/179).

puçi: Buzağı (mdd).

pul çaptur-: Para yetirmek, parayı yetirmek (XII/152).

puluḳ: Pulluk (VII-a/152).

Pŭraḫ-: Bırakmak (VIII/42).

Puş: Karın (mdd).

putliḳa < *Rus. butılka*: Bir armut türü (XI/50).

puvar/puğar: Pınar (XII/15, mdd).

püşür-: Pişirmek (VI/37).

rasiya/ rusĭya: Rusya (VII-a/214, VIII/13).

rayon/ rigiyon < *Rus. region*: İlçe, bölge (V/2, XVI/300) .

raysP̂alḴ̂om < *Rus. raispolkom***:** Rayon icra komitesi, belediye yönetimi (XXV/66).

raza: Aniden, bir seferde, bir defada (XXIII/21).

razi gór-: Razı olmak, onaylamak (II-b/17).

rehmet canına: Ölmüş bir kişiden bahsederken "Allah rahmet eylesin" anlamında kullanılan bir dua (X/63).

reisbaḴ̂om: *bkz. raysP̂alḴ̂om.* [Burada komite başkanı anlamında] (XIII/346).

revşan/ revşen: Bir kişi adı. Ruşen (V/154).

rizḴ̂a < *Rus. rezko***:** Aniden (XXV/123).

rosvinik < *Rus. rodstvennik***:** Akraba (XV/153).

sabağınaçıl-: Hava aydınlanmak, sabah olmak (XIII/122).

sabağınan: Sabah olmasıyla beraber (VII-c/86).

sabaḫaçaḫ/ sabaḫaçan: Sabaha kadar (VII-a/294, VII-a/328).

sacayağı/ sacayaḫ: Sacayağı, sacayak (VII-b/15, 16).

saç-: Seçmek (VII-c/112).

saçıl-: 1. Saçılmak (V/140). 2. Seçilmek (II-a/6).

sağ: 1. Sağ, hayatta (X/68) 2. Bütün (XXVI-b/40).

sağci: Sağdıç (VII-c/112).

sağduci: Sağdıç (II-b/87).

sağvet/ savet/ sovet: Sovyet (VII-c/161, VII-a/221, V/72)).

sāḫ: Uyanık (XVI/253).

saḫan: Ahıska'da bir köy adı (VII-a/2).

sahap ol-: Sahip çıkmak (VII-a/292).

sahat: Saat (VII-c/42).

saḫla-: 1. Saklamak, gizlemek (VII-a/21). 2. Günü gelince kullanmak üzre depolamak, bekletmek. (VII-b/6). 3. Beslemek (VII-b/4).

saḴ̂rasenya: Bir hastalık ismi (VII-a/222).

saldat < *Rus. soldat***:** Asker (XIII/40).

saldatluḫ: Askerlik görevi (XVI/264).

salḫoz/ savḫoz < *Rus. sovxoz***:** Sovyetler Birliği döneminde devlet mülkiyetindeki tarım işletmeleri (VII-a/115, II-a/64).

sami: Boyunduruğa takılarak öküzün boynunun iki yanında duran ince ağaç (mdd).

sambağı: Samileri birbirine bağlatan ip (mdd).

san/ sán: Sen. 2. Teklik şahıs zamiri (I/66, I/10) .

sanasḫal: Büyükbaş hayvan ahırlarında, hayvanların arka kısmında bulunan ve hayvan pisliklerinin birikip küründüğü kanal (III-a/37).

sanḴ̂a < *Rus. sanki***:** Kızak (VII-c/73).

sanᵓüçün: senin için (I/401).

sápet: sepet (I/317).

sap-/ sáp-: serpmek (II-a/70, VI/70).

sar-: 1. Sarmak (II-a/5) 2. Sermek (VI/42).

saral-: Sararmak (XII/166).

sariyağ/ sariyaḫ: Tereyağı (VI/3, III-a/26)

sás: Ses (I/109).

savatsız < *Az. savadsız***:** okur-yazar olmayan, cahil (XVI/197).

savuḫ: Soğuk (I/116).

savuḫluḫ: Peynir, yağ, turşu vb. kışlık ürünlerin konulup saklandığı yer (VI/24).

sehsen: Seksen (V/25).

selám de-: Selam söylemek (I/141).

sesle-: Seslenmek (I/146).

sevep: Sebep (XII/36)

seyntabir < *Rus. sentyabr***:** Eylül (XII/49).

sıfat: İnsanın yüzü (X/102).

sĭtaḴan < *Rus.***:** Bardak (IX/34).

sibir: Sibirya (VII-a/65).

sicaḫ: Sıcak (III-a/46).

siḴa: Küçük kar kızağı (mdd).

siḴanġā: Bir elma çeşidi (XI/47).

silebniy aziya < *Rus. sredniy aziya***:** Orta Asya (XII/57).

sĭlotḴa: Tuzlanmış ringa balığı. Burada üst üste anlamında (XVI/107).

simya < *Rus. semya***:** Aile (XVI/107).

sinám: Bir şahıs ismi. Sinem (VII-a/211).

sinor: Rulo haline getirilen yufkanın yuvarlak yuvarlak kesilip fırında hafif pişirilmesi ile elde edilen kurutulmuş yufkaların tepsiye dizilip ıslatılarak üzerine yoğurt ve değişik soslar dökülerek yapılan bir yemek (VI/62).

sipnoitif < *Rus. sıpnoy tif***:** Tifüs hastalığı (VII-a/106).

sir: Sır (I/166).

siroḫ: Ahıska bölgesinde bir köy adı (IV/3).

siveci < *Rus. svejiy***:** Taze (XXI/124).

siyar: Siyer (VII-a/19).

siyaset aP̂ar-/ siyaset apar- < *Az.***:** Siyaset ortaya koymak, siyaset yürütmek (XI/158).

soğağa: Sokağa (VIII/82).

soğunda: Sonunda (I/365).

soğuni: Sonunu (VII-a/139).

solci: Damadın iki sağdıcından biri (VII-c/112).

solduci: *bkz. solci* (II-a/99)

soñna: Sonra (VII/132).

són-: Sönmek (V/62).

sora: Sonra (I/324).

sormazya: Sormadan (VII-c/2).

soruş-: Soruşturmak, araştırmak (XII/220).

sotsyalizm: Sosyalizm (VII-c/224).

sotuḫ: Bir dönümün onda biri kadar olan alan (XI/43).

soyḴırğını: Soykırım (V/26).

soyla-/ sóyla-/ sóylá-: Söylemek (II-a/16, VII-a/299, V/122).

soyuci: Soyucu, soyguncu, hırsız (VII-a/165).

soz/ sóz: Söz (VII-a/169, II-a/93).

sög-: Sövmek (I/186).

söyláş-: Söyleşmek, anlatmak (VII-b/20).

söyüt söhbet: Söz sohbet (VII-c/55).

sözi aç-: Konuyu açmak (II-b/12).

sual ver-: Soru sormak (II-b/1).

sub < *Rus. sup***:** Çorba (XIII/116).

sudiya < *Rus. sudiya***:** Hakim (XXV/31).

sudzal < *Rus. zalsuda/ sudzal***:** Mahkeme salonu (V/129).

sufra/ surfa: Sofra (I/189, II-b/54).

sumḴa < *Rus. sumka***:** Çanta (XII/66).

suroḳ < *Rus. srok***:** Süre (XVI/235).

súr-/ sur-: Sürmek, sürgün etmek, (VII-a/89, VII-a/66).

súrgún: Sürgün (VIII/2).

súrt-: Sürtmek (II-b/92).

súrul-/ sürul-: Sürülmek, sürgün edilmek (VII-a/87, VII-b/94).

súrulduḫ vaḫtımız: Sürüldüğümüz vakit (VII-a/136).

susuzlan-: Susamak (VII-c/219).

sutḳa < *Rus. sutki***:** Gün, 24 saat (XIII/202)

suvanmaḫ: Sıvanmak (VII-b/10).

suvar-: Sulamak (III-a/47).

süd̬alma: Bir elma çeşidi (XI/47).

sürgúnluḫ: Sürgünlük, sürgün edilmiş olma durumu (V/46).

sütḳa: *bkz. sutḳa* (XII/123).

süttán K̂al-: Emmeyi erken bırakmak zorunda kalmak (VII-a/39).

süz-: Birinin varlığını yavaş yavaş elinden almak (VII-b/62).

şabaş vermáḴ: Bahşiş vermek (II-b/64).

şahan: Şahin (XII/31).

şahar: Şehir (XII/146).

şaḫsan: Bizzat, şahsen (VII-b/7).

şalı: Çalı (VII-a/200).

şámçiráḫ < *Özb.***:** Kandil (VII-a/135).

şapalaḫ vur-: Avuç içi ile vücudun bir yerine vurmak (VII-a/190).

şár̬at-: İftira atmak, yalan yere şuçlamak (II-a/41).

şarval: Şalvar (VII-c/57).

şaşur-: Şaşırmak (I/175).

şen̬et-: Mesut etmek, mutlu etmek (I/601).

şenlikluḫ/ şennikluḫ: Eğlence (VII-c/135, VII-c/105).

şennik: Halk, topluluk (I/594).

şennikli: Eğlenceli (VII-c/133).

şer < *Ar.*: Şiir (I/89).

şerbet içmaḫ: Nişandan sonra şerbet içme geleneği (VII-b/125).

şarik < *Rus. şarik***:** Bilya, balon. Metinde özel isim, köpeklere verilen bir isim (XII/72).

şĭķola < *Rus. şkola***:** Okul (XXV/107).

şifir < *Rus. şifer***:** Çatı taşı, kiremit (II-a/67).

şifiyonluḫ: İspiyonculuk, muhbirlik (VII-a/181).

şikeşt: Yaralı (XII/97).

şinel < *Rus. şinel***:** Askerî parka, palto (II-a/23).

şĭpiyon: ispiyon (VII-c/178).

şir: Şiir (V/17).

şirat: Peynir suyu (HE).

şoğurt: Ağızdan akan salya (HE).

şuşa/ şúşa: Bir kadın ismi (I/206).

şuşla-: Peyniri veya yufka ile yapılan bazı yemekleri fırınlayarak kızartmak (XXI/104).

şúşán/ şúşen: Bir kadın ismi (IV/15).

tabĭya: Tabya (XIII/5).

Ţada: Büyük erkeklere hitap sözü. Genellikle isimden sonra bazen de tek başına kullanılır (I/219).

Ţağ/ Ţağʰ: Dağ (V/50, I/261).

Ţağut-: Dağıtmak (VII-c/123).

Ţala-: Yağmalamak (V/69).

talan: Yağma (V/29).

Ţal: 1. Omuz, kol (MDD) 2. Ağaç dalı (XXVI-a/57).

Ţalik < *Rus. tarelka***:** Tabak (VII-c/109).

talla: Tarla (I/193).

Ţana: Dana (III-a/14).

tanışʊet- < *Az.***:** Tanıştırmak (I/168).

tapan: Sürülmüş tarlayı düzlemeye yarayan kalas (HE).

tapul: Bir dirgenle alınan ot. (mdd).

táráf çıḫ-: Rakip olmak, karşı çıkmak (XII/247).

Ŧara-: [bit için] Yoğun bir şekilde bulunmak (XIV/22).

tásárrüfát: Eşya, yük (XIII/62).

Ŧaşlaḫ: Özbekistanın Fergana bölgesinde bir yer adı (V/19).

Ŧavar: Koyun (II-a/88).

Ŧavarni vaġon < *Rus. tovarniy vagon***:** Mal taşıma vagonu, yük vagonu (XII/82).

Ŧavon < *Rus. talon:* Fiş (XV/268).

Ŧavran-: 1. Davranmak, hareket etmek, harekete geçmek (I/180) 2. Geçinmek IV/19).

tavşal: Gelinin başına örtülen örtü (XXV/177).

Ŧavşan Ḳulaği: Bir mantı türü (VI/11).

tavşur-: Emanet alınan bir şeyi geri vermek, teslim etmek (XII/192).

taya: Ot veya sap yığını (III-a/18).

Ŧayan-: Dayanmak, tahammül etmek (I/380) .

Ŧayat-: Dayamak, yaslamak (VII-b/15).

Ŧayi: Dayı (I/256).

teḫniḳom/ teḫniḲom < *Rus. texnikum***:** Yüksekokul, teknik okul (V/24).

tekçene: Sadece, yalnız (V/109).

tekirli: Tekerlekli (VII-c/107).

tekral/ tekrál: Tekrar (VII-a/263).

televizor/ televizór: Televizyon (X/55, II-a/35).

telimɔet-: Talim etmek (XII/51).

temboli < *Rus. tem bole***:** Daha da fazla (XVI/328).

temenni al-: Temenna almak (VII-c/56).

temüz: Temiz, saf (XVI/93).

tengildá-: Yüksek bir yerden yuvarlanarak düşmek (VII-c/223).

tenle- < *Fa. ten* + *le-***:** kavuşmak, kucaklamak (VII-a/239).

teratorya/ terotorya < *Rus. territorie***:** Ülke, bir ülkenin toprakları (VII-a/48).

terefláma: Taraftan, bakımdan (VIII/83).

tereḫ: Terek, raf. XV/41.

terif: Tarif (V/48).

tēy: Gösterme edatı (XIII/48).

tığa/Îığa: Saygısız erkek çocuğu (mdd).

Îırnaḫ: Tırnak (VII-a/264).

tikán: Diken (X/54).

tike/tiká: Küçük parça, lokma (VI/76, XVIII/18).

tikinti materyallari < *Az.***:** İnşaat malzemeleri (XII/133).

Îiplaḫ: Çıplak (XXIV/39).

Îippi: Kene (VII-c/30).

tĭran: Tren (VII-a/13).

Îodo < *Gürc.***:** Bebek, oyuncak bebek (XXIV/123).

Îoğra-: Doğramak.(XXI/105)

Îoğrap < *Öz.***:** Doğrayıp (VI/19).

Îoğri: Doğru (X/92).

Îoğul-: Doğulmak, doğmak, dünyaya gelmek (V/2).

toḫu-: Dokumak (VI/60).

tók-: Dökmek (II-a/3).

Îolan-: 1. Dolanmak (II-b/102) 2. Geçinmek (XII/7).

Îolanmaḳ: Geçinmek, idare etmek (XII/109).

Ĵolanmayɔüçün: Geçinebilmek için (XII/7).

Ĵolaş-: 1. Dolaşmak (V/52) 2. Karışmak (XII/104).

Ĵolġa < *Rus. tolko*: Ancak, sadece, yalnız (XVI/259).

Ĵoli: 1. Dolu (V/45) 2. Bir yağış türü, dolu (MDD).

Ĵolk < *Rus. dolg*: Borç, alacak, zimmet (XIII/292).

Ĵalkɔet- < *Rus. dolg*: [borç vb. sebeplerle] El koymak (XVI/255).

Ĵoñ^{ḫ}-: Donmak (VI/29).

Ĵonna: Ton (VI/23).

tortḫul peyniri: Sütün kaymağının yayıkta çalkalanıp tereyağı yapıldıktan sonra elde edilen tereyağının soğuk su ile yıkanmasının ardından kalan tortunun kaynatılması ile elde edilen peynir (VII-b/93).

Ĵotel < *Gürc.* **:** Gelin (VII-c/110)

toy: Toy, düğün, eğlence (II-b/61).

Ĵoyumca: Doyana kadar, doyacak kadar (XXV/208).

transport < *Rus. transport***:** Taşıt, vasıta (VII-a/77).

tsaḫan: Ahıska bölgesinde köy adı (VII-a/1).

tsĭla < *Rus. tsila***:** Sayı. [dördüncü tsĭlası: dördüncü günü] (II-a/34).

tump: İki tarla arsında sınırı belirleyen yükseklik (HE).

ĴunĴul: Kişi adı (I/41).

turşi Ḵoy-: Turşu kurmak (VI/28).

tut: Dut meyvesi veya ağaci (VII-a/127).

ĴuĴanaḳ et-: Tutanak tutmak (VII-c/180).

Ĵutmağa başla-: Tutuklamaya başlamak, gözaltına almak (XVII/121).

tútún/ tütún/ tütün: 1. Aile (VII-b/95) 2. Duman (VII-a/128) 3. Tütün bitkisi (XIII/78).

Ĵuvaḫ: Duvak (II-b/96).

Ĵuvaḫ açılmaḫ: Duvak açma merasimi (II-b/96).

Ţuvar: Duvar (V/163).

tuy: Tüy, saç (XIII/126).

Ţuy-: Duymak (I/497).

tüfür- : Tükürmek (XIII/104).

tükán: Dükkan (XV/34).

tükán-: Tükenmek, bitmek (I/62).

türeme: Torun, nesil (IX/23).

türme < *Rus. tuyrma***:** Hapis, hapishane (XII/205).

türmelere sal-: Hapse atmak (XII/4).

türt-: Dürtmek (VII-a/18).

tütüle: Zurna (HE)

uca: Yüce (V/77).

úç/ uç: Üç (XIII/32, XVI/235).

uçuẖ: Uçuk, yıkık, yıkılmış (V/50).

uġul: Köy? (VII-a/51).

uğuz: saf, bön kişi (mdd)

uğurla-: Çalmak (XIII/311).

uji <*Rus. uje***:** Artık (XXV/148).

ulaşdur-: 1. Ulaştırmak, yetiştirmek (XV/99) 2. Kavuşturmak (II-b/68).

ulaş-: Ulaşmak, yetişmek (I/449).

uli: 1. Ulu, değerli, kutsal (VII-c/139) 2. Büyük (X/54).

ulisá < *Rus. ulitsa***:** Sokak (XVI/361).

uluğ < *Öz.* **:** Ulu (V/50).

umajni: Bir elma çeşidi (XI/46).

umuz: Omuz (I/264).

uprava < *Rus. uprava***:** Zapt eden güç, yönetim.

upravaşi: Yönetici (XVI/226).

urba: Elbise (I/127).

urf: Örf (VII-b/41).

uruğ < *Öz.***:** Uruk, oba, aile (VII-a/5).

urus: Rus (II-a/79).

uruset: Rusya (V7157).

ust/ úst: Üst (II-b/65, VII-c/49)).

uşaḫ: Uşak, çocuk (XII/143).

uvala-: Ovalamak, ufalamak (VII-a/122, XXI/86).

uyat-: Uykudan uyandırmak (I/350).

üç ağız: Üç defa (V764).

üç dört ḫıl: Üç dört çeşit (VII-c/65).

üçün: İçin edatı (I/48).

üçür-: İçirmek (XII/253).

ürek < *Az.* **:** Yürek (II-b/26).

üş: Üç sayısı (XII/6).

üzür: Özür (I/308).

vaġon: 1. Vagon (VII-a/53) 2. Tren (XIII/95).

**vaḫıt/ vaḫt:: ** Vakit, zaman, an (VI/35, I/434).

vaḫtaçaḫ: [o] zamana kadar (VII/5).

vaiz: Vaaz (I/1).

vaĤiye: Vaka, olay, hadise (V/20).

varli: Varlı, varlıklı, zengin (VII-b/25).

vátán < *Az.* **:** Vatan (V/49).

vayenli < *Rus. voyenniy* **:** Asker (II-a/27).

vedre < *Rus. vedro* **:** Kova (VII-b/97).

velesepet/ velespet < *Rus.velosiped***:** Bisiklet (VII-a/167).

velvele düş-: Üzücü bir durum karşısında aşırı korku, telaş, ve çaresizlik sonucu bağırıp çağırmak (X/11).

verül-: Verilmek, dağıtılacak (I/506).

veten: Vatan (V/4).

veş < *Rus. veş* **:** Eşya, yük (II-a/82).

vıy: (3-4 veya daha fazla tekrarla) Acı bildiren ünlem (I/158).

vīy: Şaşkınlık bildiren bir ünlem (I/79).

vūiy: Şaşkınlık bildiren bir ünlem (I/84).

vurançaği: Vurduğu anda, vurur vurmaz (XIX/16).

vuruş: Savaş (XIII/3).

vuruş-: Savaşmak (XIII/319).

vūý: Şaşırma bildiren bir ünlem (I/254).

ya ki: Ya da (VII-b/35).

yağ külegi: Ahşap yağ kovası (VII-b/102).

yağnış: Yanlış (I/564).

yáᵍ̆ni: Yani (I/2).

yaḫ-: Yakmak [yaḫiyer: yakıyor] (II-a/71).

yaḫa-: Yıkamak [yaḫiyer: yıkıyor] (VI/40).

yaḫan-: Yıkanmak (X/73).

yaḫın: Yakın (II-b/7).

yaḫınnan-: Yakınlaşmak (XII/129).

yaḫınnaş-: Yakınlaşmak (X/28).

yaḫlaş-: Yakınlaşmak (II-a/30).

yalağuz: Yalnız, tek başına (I/191).

yalağuzluḫ: Yalnızlık (I/194).

yalana çıḫ-: Söylenenlerin gerçek olmadığını ortaya çıkmak (II-a/46).

yaldat-: Aldatmak (XVII/30).

yandur-: Yandırmak, yakmak (V/90).

yanɔedref: Her yer (V/140).

yañgi/ yeñgi: Yeni (XXIII/5, V/42).

yañg͡lış: Yanlış (VIII/98).

yani ki: Sanki (I/287).

yanslan-: Yaslanmak, dayanmak (VII-a/283).

yapuş-: Yapışmak (VII-c/29).

yaraşa < *Özb.*: Yaraşacak, uygun, lâyık (VI/73).

yarım: Buçuk. [bir yarım ay: bir buçuk ay] (XIII/150)

yarigecá: Gece yarısı (VII-a/294).

yarval-: Yalvarmak (VII-a/323).

yaş < *Özb.*: Genç, taze (XIX/7).

yaşaduğan: Yaşadığına (I/308).

yaşanaçaḫ: Yaşına kadar (X/4).

yaşap < *Öz.* : Yaşayıp, yaşayarak (II-a/33).

yaşat-: Sürdürmek, devam ettirmek (VI/51).

yatacaḫ: Yatacak yer, yatak (XIII/113).

yayuḫ: Yayık (VII-b/90).

yazuḫ: Yazık (V/141).

yazul-: Yazılmak (V/158).

yeddi: Yedi sayısı(I/95).

yedur-/ yedür-: Yedirmek (II-a/18, VI/58)).

yegán: yeğen (I/128).

yegin: Eline ayağına çabuk, becerikli (X/120).

yemáḫ ḴıI-: Yemek yapmak, yemek pişirmek (XIX/16).

yeñ͡g-: Yenmek, üstün gelmek (I/102).

yer be yer: Yerli yerinde, düzgün bir sırayla.

yetasiluḫ: Yetecek kadar.

yeterúḴ: Yetecek, yetecek kadar, ihtiyaç VII-a/26.

yetür-: Ulaştırmak, kavuşturmak I/276.

yeyil-: [yiyecek] yenilmek.

yığan [yer]: Yığılan [yer].

yığılmaḫ: Toplanmak, bir araya gelmek.

yığınçaḫ: Topluluk.

yığlat-: Ağlatmak.

yığva < *Özb.*: Fitne.

yıḫ-: 1. Yıkmak (II-a/71) 2. Yenmek, üstün gelmek (I/542) 3. [-den] düşmek (I/548).

yıḫıl-: Yıkılmak, yere düşmek (I/349)

yigirmi: Yirmi (I/79).

yil: Yıl (V/25).

yiláçan: Yıla kadar (VII-a/73).

yil-: Yılmak (VII-a/249).

yina: Yine, tekrar (VII-c/156).

yitála-: İtelemek (I/430).

yit-: Yitmek, kaybolmak (VII-c/69).

yitúr-: Yitirmek, kaybetmek (V/94).

yitür-: *bkz. yitúr-* (VIII/88)

yiyácaḫ: Yiyecek, yenilebilecek (XVI/121).

yō: Yok, hayır (XIII/300).

yoğ◡et-: Yok etmek, ortadan kaldırmak (XVI/272).

yoḫardakilár: Yöneticiler, idare edenler (I/65).

yoḫarı/ yoḫari: Yukarı (V/16).

yola sal-: Göndermek, nakletmek (XII/84)

yoldaş: 1. Eş, karı-kocanın her biri (XXVI-a/109))

yorğan: Yorgan (VII-a/132).

yödür-: Yedirmek (VI/53).

yuḫa: Yufka (VI/6).

yuḫi: Uyku (I/120).

yuḫla-: Uyumak (I/119).

yuḫlamazluḫ: Uyanıklık, uyumama durumu (VII-a/329).

yúk: Sorumluluk [ayĭlá yúkúni] (I/263).

yumrula-: Yuvarlayarak katlamak (VI/68).

yumurta Ḵoy-: Yumurtlamak, kuluçkaya yatmak için yuvaya yumurtlamak (VII-c/209).

yuz: 1. Yüz sayısı (VII-a/314) 2. Yüz, insan yüzü (XII/72).

yügúnacaḫ yük: Öğütülecek tahıl [buğday, mısır vb.] (VII-a/32).

yügüt-: Öğütmek (VI/23)

yüñ͡g: Yün (X/31)

yüñgúllat-: Hafifletmek, azaltmak (II-b/37)

yüñgül: Hafif, az. (II-b/53)

yüssek: Yüksek (V/135).

yütür-: *bkz. yitúr-* (V/131)

yüzüm: Üzüm (II-a/66).

za͡at: Saat (XXIV/10)

zahmat: Zahmet (III-b/5)

záhmetkeş: Zahmet çeken (XIX/2).

zahveteli < *Rus. zahvat***:** İstila.

zan-: Sanmak (I/22).

zanav: Ahıska bölgesinde yer adı (VII-a/237).

zanduḫ: Sandık /VII-c/43).

zaptışat et- < *Rus. zapreşat***:** yasaklamak (XVI/16).

zastava < *Rus. zastava***:** kara gümrüğü (XV/162).

zate/ zati: Zaten (I/528, I/112).

zavot < *Rus. zavod* **:** Fabrika (XII/139).

zay͡ol-: Zayi olmak (XII/262).

zebeb: Sebep (XII/262).

zeherlen-: Zehirlermek (VII-c/65).

zehmeri: Ocak ayı (II-c/1).

zemaddel < *Rus. zemaddel***:** Toprak işletmesi kurumu (XVII/125).

zen: Sen (XII/187).

zenginlán-: Zenginleşmek (VII-c/71).

zĭvanit et- < *Rus. zvonit***:** telefon etmek (XV/176).

zimli şafran: Bir elma çeşidi (XI/47).

ziyan vur-: Zarar vermek (XII/240).

zona < *Rus. zona* **:** Bölge, saha (VIII/99).

zorlama et-: Baskı yapmak /VII-a/336).

zuḫum: Zıkkım (HE).

zulum: Zulüm (XII/83).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Erdinç Demiray

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 02 Mayıs 1975, Kepsut/Balıkesir

Medeni Durumu: Evli

Tel: +90 505 827 92 43

email: edemiray1@hotmail.com

Yazışma Adresi: Yıldırım Beyazıt Mah.

Sırasögütler Cad. Eras Siteleri F Blok 1/31

Melikgazi/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	2011
Yüksek Lisans	Niğde Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	2003
Lisans	Atatürk Ü. K.K.E.F., TDE Öğrt. Bölümü, Erzurum	1994
Lise	Gökçeada Atatürk Öğretmen Lisesi,	1990

YABANCI DİL

İngilizce

İLGİ ALANLARI

Türk Dili, Anadolu ve Rumeli Ağızları, Ahıska Türkleri, Çağdaş Türk Lehçeleri